TRIANON ÉS A MAGYAR FELSŐOKTATÁS
7. KÖTET

TRIANON ÉS A MAGYAR FELSŐOKTATÁS

7. KÖTET

A VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár, a Szegedi Tudományegyetem, a Magyar Felsőoktatási Levéltári Szövetség, együttműködésben a Gál Ferenc Egyetemmel és a Szeged-Csanádi Egyházmegyével

2023. december 7–8-án a Szegedi Tudományegyetemen rendezett konferenciájának előadásai

Szerkesztette és lektorálta: Ligeti Dávid – Orosz László – Ujváry Gábor
A mutatókat készítette: Kocsis Annamária

VERITAS
Történetkutató Intézet és Levéltár
MAGYAR NAPLÓ
Budapest, 2026

A konferencia megrendezését és a kötet megjelentetését a Szegedi Tudományegyetem és a Nemzeti Kulturális Alap támogatta.

© Szerzők, 2026
© VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár, 2026
© Magyar Napló, 2026

ISBN 978-963-541-182-5
ISSN 2498-728X

TARTALOM

Fizel Natasa: 150 éve a pedagógusképzésért. A polgári iskolai tanárképzés professzionalizációja (1868–1947) 7
Tóth István: Mozgalom egy főiskoláért. A szegedi Balkán Akadémia története 32
Szabó Katalin: „Tekintetes Tanártestület! Nagy időket élünk…” Az orvosi kar az 1918–19-es tanévben a tanári kari jegyzőkönyvek tükrében 47
Toth Szilárd: A Kolozsvári Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem utolsó tanéve (1918/19) és az egyetem román átvétele 65
Gausz Ildikó: À La Strasbourgeoise. A strasbourgi egyetem 1918–1919. évi német–francia hatalomátvételének folyamata mint lehetséges párhuzam . . . 81
Biró István: Egy magyar egyetem megalapítására tett kezdeményezés története, avagy a kolozsvári felekezetközi egyetem 1920–1921 között 118
Vajda Tamás: Teleki Pál és Bethlen István szerepe a száműzött kolozsvári egyetem Szegedre kerülésében 136
Toth Szilárd: Trianon és a magyar kulturális elit kivándorlása Erdélyből 163
Tóth Marcell: A numerus clausus a szegedi sajtóban 187
Nóbik Attila: Női intézeti munkatársak a szegedi egyetemen (1921–1940) 202
Tóth Krisztina: Glattfelder Gyula kiutasítása Romániából és a csanádi egyházmegye székhelyének áthelyezéséhez vezető út (1923–1931) 232
Kiss-Pető Apor: Glattfelder Gyula kereszténységszociális tevékenysége alulnézetből. Az 1923–1930 közötti újszegedi Szent Imre Kollégium lakóinak társadalmi háttere 261
Máté Zsuzsanna: Sík Sándor szegedi irodalomtudományi és esztétikai munkásságáról (1929–1945) 269
Tasiné Csúcs Ildikó: „Mi egy törzsnek vagyunk a két hajtása.” Szent-Györgyi Albert, mint a Horthy Miklós Tudományegyetem első rektora az 1940/41-es tanévben 286
Király Sándor: A debreceni Református Hittudományi Kar (1914–1948) hallgatói bázisa. A teológiai hallgatók társadalmi összetétele, támogatásai és a hallgatói anyakönyvek vizsgálatából levonható következtetések 305
Molnár László: A budapesti Mensa Medica 338
Ligeti Dávid: Női hallgatók arányszámainak változásai a két világháború között a Műegyetem hallgatói törzskönyvei tükrében 347

Seres Attila: Egy muszlim diák a magyar felsőoktatás rendszerében. Tagán Galimdzsán tanulmányi előmenetele (1922–1929) 353
Orosz László: „Alapos a gyanú, hogy […] pángermán mozgalmat terjesztenek.” Adalékok a németajkú egyetemisták Suevia egyesületének pécsi fiókszervezetéhez (1926) 381
Hollósi Gábor: Az egyetemi és főiskolai hallgatók felvételének újabb szabályozása 1940-ben 400

Névmutató 411
Helynévmutató 427

Fizel Natasa

50 ÉVE A PEDAGÓGUSKÉPZÉSÉRT. A POLGÁRI ISKOLAI TANÁRKÉPZÉS PROFESSZIONALIZÁCIÓJA (1868–1947)

Bevezetés

Európában a modern közoktatási rendszerek kialakulásával párhuzamosan elsőként a népoktatásban dolgozó pedagógusok képzése intézményesült. Az 1860-as években jelentek meg az első 3–6 éves tanítóképző szakiskolák Nyugat-Európában. Ezekbe az iskolákba a felső népiskola vagy a középiskola alsóbb osztályainak elvégzése után lehetett jelentkezni. A 19. század végére a képzés intézményesülése a legtöbb országban befejeződött, és pedagógus szakmaként megjelent a népiskolai (nálunk tanítói) szakmásodás, amelyekre speciális szakiskolákban készítették fel a leendő pedagógusokat. A középszintű vagy középfokú, illetve a középiskolai (gimnáziumi) tanárképzés intézményesülése és ennek nyomán a tanári professzionalizáció csak jóval lassabban és később következett be. Ennek két oka volt: egyrészt a középiskolák alacsonyabb száma, másrészt az a tény, hogy egyetemi végzettséggel különösebb pedagógiai előképzettség nélkül is lehetett középiskolában tanítani.[1]

A polgári iskolákat Eötvös József az 1868. évi XXXVIII. törvénnyel hozta létre. Jelen tanulmány fő célja, hogy bemutassa azt a folyamatot, hogy hogyan alakult a polgári iskolák, és mindenekelőtt tanító-, majd tanárképzésük intézményesülési-, valamint a pedagógusok professzionalizációs folyamata. Milyen lépcsőfokokon keresztül jutottak el a teljes professzionalizáció szintjéig 1928-ra.

A polgári iskola tanítói majd tanárai évtizedekig harcoltak iskolájuk középiskolává minősítéséért – vagy legalábbis a népiskolai képzésből való kikerüléséért. Tisztázni kellett azt a kérdést is, hogy a polgári iskola általános, vagy szakmai képzést biztosít, sőt azt is, hogy hat vagy négy évig tart. A polgári iskolai tanítók (majd tanárok) tudásukat, presztízsüket az elemi iskolai tanítóságnál lényegesen magasabbra értékelték, ugyanakkor nagy részük a tanítói szakma elvégzése után képezte magát tovább polgári iskolai tanárrá, így tulajdonképpen egy tanítói professzionalizációs folyamat után tértek át a polgári iskolai tanári hivatásra.

[1] Németh András: Nemzetközi tudományfejlődési és recepciós tendenciák a század első hazai pedagógiai lexikonjaiban. *Magyar Pedagógia,* 2020/2. 190–191.

Felvetődik tehát a kérdés: vizsgálható-e egyáltalán a professzionalizáció szempontjából különálló csoportként a polgári iskolai tanító-, majd tanárság? Szakmásodásként vagy professzionalizációként definiálhatjuk-e ezt a folyamatot?

A hátráltató körülmények dacára a polgári iskola fennállása egésze során népszerű, folyamatosan fejlődő alapintézménye lett a magyar oktatási rendszernek. Egy olyan iskolatípus, amelynek tanárai egyesületük, közlönyük, közös fellépésük eredményeként nyolcvan éven keresztül megtartották iskolájukat, fejlesztették tanárképzésüket, amelyet az 1868-ban bevezetett tanítói kiegészítő tanfolyamtól 1928-ra (bár csak áthallgatásként, és rendkívüli hallgatói státusszal) az egyetemi képzésig emeltek. Ez a – elemi iskolai tanítói és középiskolai tanári szakmásodástól illetve professzionalizációtól oly élesen elváló – folyamat mindenképpen jogot formál arra, hogy vizsgálatunk fókuszába kerüljön.

Szakmásodás vagy professzionalizáció?

A kérdés eldöntéséhez Harold L. Wilensky 1964-ben publikált *Minden szakma hivatás?* című tanulmányában bemutatott szenkvencia-modelljét használtam fel[2], valamint Wilensky meglátásait Andrew Abbott (1988) elméletével egészítettem ki.[3] Wilensky tanulmányában az értelmiségi hivatások meghatározásából indul ki, feltéve a kérdést: professzionalizálódik-e a fizikai munka? Elemzése során arra a megállapításra jut, miszerint „minden olyan szakmának, amely az értelmiségi hivatásokat övező tekintélyre kíván szert tenni, rendelkeznie kell bizonyos szaktudással, kizárólagos ellenőrzést kell gyakorolnia a mesterségbeli tudás és a képzési normák felett, továbbá meg kell győznie az embereket, hogy az általa nyújtott szolgáltatások teljes mértékben megbízhatóak. […] Az értelmiségi hivatásokat […] két dolog különbözteti meg más foglalkozásoktól: 1. gyakorlóik rendelkeznek olyan rendszerezett szaktudással, amelyet hosszan tartó képzés során szereztek meg; 2. gyakorlóiknak számos szakmai-etikai normát kell betartaniuk. […] A professzionalizációs törekvések akkor a legsikeresebbek, amikor az adott hivatás által képviselt tudással vagy tanokkal kapcsolatban erős és széles körű a társadalmi konszenzus.”[4]

A szerző ezután azt vizsgája, hogy van-e a professzionalizációnak forgatókönyve? Wilensky 18 olyan hivatás történetét foglalta össze, amelyekről elegendő információ állt rendelkezésre, és így modellezte azt a folyamatot, amelyet a bevett értelmiségi

2 Wilensky, Harold L.: Minden szakma hivatás? *Korall*, 2010/42. 19–53.
3 Kleisz Teréz: A professziódiskurzus. *Tudásmenedzsment,* 2002/2. 32.
4 Wilensky, Harold L.: Minden szakma hivatás? *Korall*, 2010/42. 21–22.

hivatások fejlődése követett az Egyesült Államokban. A kutatási eredmények alapján elkészített elmélete szerint a professzionalizáció folyamatában vannak olyan elemek, amelyeknek mindenképpen elő kell fordulniuk, valamint megerősíti azt, hogy létezik a fejleményeknek egy tipikus egymásutánisága. A fejlődési szakaszok értelmezésében a következők: a szakmai feladatok ellátása főfoglalkozásban történik; a felsőfokú szakképzés kialakulása; a képzésben részvevő oktatók és diákjaik megteremtik a nemzeti keretekben szerveződő szakmai szervezetet; az aktív szakmai élet felerősíti a szakmai önreflexivitást; konfliktus alakul ki a szakmán belül a hagyományokat követők és a professzió megújítását preferálók között; a versenyhelyzet kiterjed a rokonszakmákkal való küzdelemre; politikai kampányok, a közvéleményt befolyásoló akciók, amelyek azt eredményezik, hogy a jogi szabályozás védelmet biztosít a professziónak; etikai kódrendszer kialakítása a belső szakmai versengés mederben tartására, ill. a kliensek érdekeinek védelme a sarlatánságtól. Andrew Abbott Wilensky alapján a szakmákat három csoportra osztotta: bevett, magas presztízsű professziókra, alárendeltebb státuszú professziókra (szemi-professzió), illetve azokra a szakmákra, amelyek a jövőben hivatássá válhatnak.

A polgári iskola nyolcvan évnyi működését megkíséreltem Abbott kategóriái szerint szakaszokra bontani, és az egyes szakaszokban „kimutatni" Wilensky lépcsőfokait. Ezek meghatározásánál figyelembe vettem a polgári iskola és tanársága speciális, köztes helyzetét, valamint a történelmi események teremtette fordulatokat is. Mindezek alapján a polgári iskolai tanárság professzionalizációs folyamatát három szakaszra bontottam. A szakaszolásnál figyelembe vettem a foglalkoztatás típusát, a képzés fejlődését, a szakmai szervezet(ek) létrehozását, a szakma helykeresésével együtt járó konfliktusokat, a státusrendezés kérdéseit, a fizetési kategóriák változását, és a társadalmi pozíciót kijelölő, a szakmának kijáró megszólítások változását is.

Szakmásodás. A polgári iskolai tanítóság professzionalizációjának első szakasza (1868–1918)

Az 1868. évi XXXVIII. törvény nem alkotott külön intézményrendszert a polgári iskolai tanerők képzésére, de az elemi iskolai tanítóság képzésére építve röviden, és kevéssé konkrétan ugyan, de rendelkezett az új iskolatípus tanárainak képzéséről. A 102. § tartalmazta az elemi iskolai tanítókkal szemben támasztott követelményeket, majd a törvény a következő paragrafusban a polgári iskolai tanítótól elvárt további elvárásokról így írt: „102. § A tanfolyam bevégzése után egy évre, de legfeljebb két év eltelte alatt, amely időt gyakorlati tanítással töltheti a tanuló, köteles minden növendék a képezdei összes tantárgyból, írásbeli dolgozatokból és különösen

a tanitás gyakorlásából vizsgát állani ki, és csak e feltétel sikeres teljesitése után nyerhet tanitói oklevelet. 103. § Akik felső népiskolai és polgári iskolai tanítói állomásra akarják magukat képesíteni, azoknak a 102. §-ban megállapított vizsgán kívül a felső népiskola vagy polgári iskola tantárgyaiból és azoknak tanítási módszeréből, a kormány által arra rendelt hatóság előtt, még egy szigorlatot kell kiállaniok."[5]

Az elemi iskolai tanítói oklevél megszerzését a törvény vizsgához, míg a polgári iskolai képesítést szigorlathoz kötötte. Ez utóbbi egyértelműen magasabb (felsőfokú) képzettségre utalt, ugyanakkor a képzést szorosan a középfokú néptanítói végzettséghez kötötte. A törvény húsz állami tanítóképző és tíz állami tanítónőképző felállítását írta elő. Elsőként Budán, a Krisztinavárosban nyílt képezde egy osztállyal, mindössze kilenc növendékkel és hat tanárral.[6] Eötvös elképzelése szerint a budai képezdét olyan központi intézménnyé kellett fejleszteni, amely a felső népiskolai és a polgári iskolai tanítóképzésről egyaránt gondoskodik.[7] 1870. július 15-én kelt rendeletében a vallás- és közoktatásügyi miniszter intézkedett az első nép- és polgári iskolai tanítók és tanítónők „tanképességi vizsgálatáról".[8] A képesítő vizsgára jelentkezni népiskolai tanítói végzettséggel, valamint hat befejezett gimnáziumi, reál- vagy polgári iskolai osztállyal lehetett. A tanítók előnyt csak annyiban élveztek, hogy pedagógiai tudásukról nem kellett külön számot adniuk. A vizsga egy elméleti írásbeli és szóbeli részből és a gyakorló tanításból állt.

1873. január 16-án a budai tanítóképzőben indult el a polgári iskolai tanítónőképző, majd ugyanezen év őszén került sor a budai tanítóképző várbeli helyiségeiben a polgári iskolai tanítóképzés megindítására. Az előbbi vezetésével Trefort Zirzen Jankát[9], az utóbbival Gyertyánffy Istvánt[10] bízta meg. Mindkét intézet szervezete, tanterve kísérlet volt. A tanítóképzőben négy szakcsoportban indult meg a kétéves képzés: nevelés- és tanítástani, nyelv-, és történettudományi, mennyiség- és természettudományi, valamint művészeti szakokon. Nem kötelező tárgyként a francia és az angol nyelv szerepelt. A tanterv alig tartalmazott több ismeretet, mint a népiskolai

5 1868. XXXVIII. törvénycikk a népoktatási közoktatás tárgyában.

6 Simon Gyula: *A polgári iskola és a polgári iskolai tanárképzés története.* Budapest, Tankönyv, 1979. 160. (A továbbiakban: Simon, 1979.)

7 Gyertyánffy István: *A Paedagogium.* Budapest, Franklin, 1913. 6–7. (A továbbiakban: Gyertyánffy, 1913.)

8 Szabályrendelet az állami tanítóképezdékben tartandó első nép- és polgári iskola-tanítók és tanítónők tanképességi vizsgálatáról. *Budapesti Közlöny*, 1870/206. 4053–4054.

9 1896-ig, nyugdíjazásáig vezette az intézetet.

10 1898-ig, váratlan nyugdíjazásáig vezette az intézetet.

tanítóképzőé.[11] 1874 végén a polgári iskolai tanítóképző az Országház u. 113. sz. alá költözött, s ugyanebben az évben gyakorlókerthez jutott, míg a tanítónő-képző intézet 1875 nyarán vette birtokba az Andrássy és a Vörösmarty út sarkán álló épületet. Gyakorló polgári iskolát mindkét intézet csak 1879-ben kapott.[12] Az 1898-ban Erzsébet-nőiskola nevet felvevő polgári iskolai tanítónőképző 1877-től az ipartanítónők, majd a házinevelők képzésére is berendezkedett, 1877-től önálló testülete volt. 1889-től lehetővé vált a tornatanításra szóló képesítés megszerzése is.[13] Persze az állami képzőkön kívül felekezeti képzők is létesültek. 1875-ben Kalocsán nyílt elsőként felekezeti polgári iskolai tanítónő-képző intézet, ezt követte 1894-ben a szatmári és budapesti katolikus képző.[14]

Az 1877-ben megjelent újabb tanterv valamint szabályrendelet[15] némi előrelépést jelentett. A szakcsoportokban kötelezővé tették a nevelés- és tanítástant, a tanítási gyakorlatokat és az iparoktatást. Ugyanebben az évben kelt szabályrendelettel Trefort a polgári iskolai felvételi követelményeit is megemelte, amikor a korábbi tanítóképző, gimnáziumi, reál-, vagy polgári iskolai hatodik osztály végzettség helyett legalább jó rendű érettségit, vagy a hároméves tanítóképző elvégzését követelte meg.[16] A tanárvizsgálat szabályait is módosította[17]. Jelentkezhetett a vizsgára az, aki elvégezte a polgári iskolai tanítóképzőt, aki az elemi képző vagy az érettségi után legalább két évig tanított, ez utóbbiaknak azonban az elemi tanítóképző tárgyaiból is vizsgát kellett tenniük. A vizsga tartalma a korábbiakhoz képest érdemben nem változott, a szervezése azonban igen. A minisztérium a vizsga napjáig pecséttel lezárt borítékban küldte el a képezdébe az írásbeli vizsga kérdéseit. A szóbeli vizsgán a jelöltnek legalább három tételt kellett kifejtenie a három fős bizottság előtt. A feleletet

11 Sághelyi Lajos: *A magyar polgári iskola hatvanéves múltja*. Budapest, Országos Polgári Iskolai Tanáregyesület, 1929. 49–50. – Somogyi József: *Hazánk közoktatásügye a második világháborúig.* Budapest, Eggenberger-féle Könyvkereskedés, 1942. 247. (A továbbiakban: Somogyi, 1942.)

12 Gyertyánffy, 1913. 14.

13 A budapesti áll. polg. iskolai tanítónőképző intézet torna szakkörének szervezete. (Kiadatott a vallás- és közoktatásügyi m. kir. minister 1889. évi június hó 4-én 23 695 sz. a. kelt rendeletével.) *Néptanítók Lapja*, 1889/48. 381–383.

14 Somogyi, 1942. 248.

15 A vallás- és közoktatásügyi m. kir. minister folyó évi 2309. sz. a. kelt rendeletével kiadott tanterve a budapesti állami polgári iskolai tanító- és tanítónő-képezdék számára. *Magyarországi Rendeletek Tára*, 1877. 518–528.

16 A vallás- és közoktatásügyi m. kir. minister folyó évi 10 998. sz. alatt kiadott szabályrendelete, az állami elemi és polgári-iskolai tanító és tanítónőképezdék igazgatása tárgyban. *Magyarországi Rendeletek Tára*, 1877. 529–531.

17 A vallás- és közoktatásügyi m. kir. minister folyó évi 2309. szám alatt kiadott szabályrendelete a budapesti állami polgári iskolai tanító és tanítónő-képezdékben tartandó felső nép- és polgári iskolai tanítók képesítési vizsgálata tárgyában. *Magyarországi Rendeletek Tára*, 1877. 545–553.

a bizottság tagjai egymástól függetlenül értékelték. Ez a rendszer lényegesen komolyabbá, és kevéssé manipulálhatóvá – így színvonalasabbá, és értékesebbé – tette a vizsga abszolválását, és a megszerzett oklevelet.

A polgári iskolai tanítóképzés minőségét azonban – a minisztérium minden igyekezete ellenére – továbbra is heves támadások érték.[18] 1879-ben a polgári iskolai tanítóképző felvételi szabályai erős szigorításon estek át, kiváló előzetes eredményt vártak el, és felvételi vizsgát is kilátásba helyeztek. Bebizonyosodott tehát, hogy önmagában a tanítói oklevél megszerzése, és a tanítási gyakorlat még nem tesz senkit képessé a polgári iskolai tanítói oklevél megszerzésére, és a népiskolai tanítói képesítés után továbbtanulni szándékozókat is alaposan rostálni kell, máskülönben nem lesz megfelelő mértékű a két szakma elkülönülése.

Az 1880-as években – főként a képzés színvonalát ért kritikák miatt – tovább emelték az előképzettséget, szigorították a felvételi feltételeket, egyetemi tanárokat – pl. Gyulai Pált, Salamon Ferencet, Hunfalvy Jánost stb. – hívtak meg a vizsgabizottságba, és 1881-ben a képzési időt a polgári iskolai tanító- és tanítónőképzőkben egyaránt kettőről három évre emelték.[19] A népiskolai tanítóképzés ugyanebben az évben három helyett négy évessé vált.[20] A középiskolai tanárképzés azonban már ekkor is lényegesen előrébb tartott, hiszen az már ekkor is öt éves volt. A második évet alapvizsga, a negyedik évet szakvizsga zárta le. A tanárjelölt ezután köteles volt még egy évet bölcseleti, pedagógiai tanulmányokra és didaktikai gyakorlat megszerzésére fordítani. Ez utóbbit a tanárképző intézet gyakorlóiskolájában, vagy a vallás- és közoktatásügyi miniszter által megjelölt más középiskolában végezhette el.[21] A „tanítórendbe" tartozó pedagógusoknak is volt lehetőségük tanári címet szerezni, amennyiben érettségivel rendelkeztek, és egy tudományos dolgozat keretében bemutatták a szakterületi jártasságukat (ezzel szerezve felmentést az egyetemi tanulmányok alól). Ennek pozitív elbírálása esetén bocsáttathattak tanárvizsgálatra.[22]

18 Simon, 1979. 165.

19 Lásd a VKM 655/1881. évi, valamint a 15 369/1881. sz. rendeletét. Megjegyezzük, hogy a VKM 16 014/1879. számú rendelete Gyertyánffyék számára már engedélyezte a négy évfolyamú képzést, úgyhogy ez tekinthető a négyéves tanítóképző első formájának.

20 Somogyi, 1942. 248.

21 A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszternek 21 146. számú rendelete, a középiskolákról szóló 1883. évi XXX. törvénycikknek a tanárképesítést szabályozó részei és az 1882. évi 4576. számú rendelettel kibocsátott tanárvizsgálati szabályzat között helyenként fennforgó eltérések megszüntetése tárgyában. *Magyarországi Rendeletek Tára*, 1885. 743–750.

22 A vallás- és közoktatásügyi magyar kir. ministernek 11 166. sz. a valamennyi tankerületi kir. főigazgatóhoz intézett körrendelete a tanítórendi tagok tanári vizsgálata tárgyában. *Magyarországi Rendeletek Tára*, 1881. 1815–1817.

A polgári iskolai tanítóképzés számára 1881-ben kiadott – immár harmadik – tanterv változásai nem voltak lényegbevágóak, mindössze annyi történt, hogy a régi két évnyi tantervi anyagot három évre nyújtották el. Az eddigi folyamatoknak megfelelően 1893-ban újból módosult – szigorodott – a képesítő vizsgálati szabályzat. Vizsgát tenni immáron öt szakcsoportban lehetett, hiszen a korábbiak tornászati szakcsoporttal egészültek ki. A vizsgára bocsátás feltételei tovább szigorodtak. Polgári iskolai tanítói képesítő vizsgára az jelentkezhetett, aki elvégezte a polgári iskolai tanítóképzőt, vagy néptanítói oklevél, illetve érettségi megszerzése után legalább három évig tanított, és a polgári iskolai tanítóképző első két tanévének anyagából magánúton levizsgázott, vagy aki legalább három évig bármilyen főiskolára vagy egyetemre járt, és a korábban említett különbözeti vizsgát letette. A rendelet további szigorításokat tartalmazott a vizsgázás menetét, a tételek kiválasztását, a jegyzőkönyv elkészítését, a vizsga felügyeletét illetően. Jól látható, hogy az újabb és újabb rendeletekkel – részben – a vizsgaeredmény manipulálási lehetőségeit igyekeztek minimalizálni, és a főiskolai jelleget kidomborítani. A személyazonosság igazolása, az előre elkészített és lezárt feladatok későbbi sorsolása mind a vizsga tisztaságát és megbízhatóságát és ezzel minőségét szolgálták.

Annak, hogy a tanítói cím helyett a tanári cím megszerzése iránti küzdelem már az 1870-es években is folyt egyik ékes bizonyítéka, hogy Trefort rendeletben tiltotta meg a polgári iskolában tanító pedagógusoknak a tanári cím használatát.[23] A néptanítóságtól való eltávolodás nehézségének okait a polgári iskolai tanítóság abban is látta, hogy az elemi és polgári képző egy intézményen belül, közös tanári karral, közös helyiségekben és felszereléssel működött. Ugyan a gyakorló polgári iskolának és a gyakorló elemi iskolának külön-külön épülete és felszerelése volt, ez a szimbiózis mégis hátráltatta a polgári iskolai tanítóképzés főiskolai jellegének elismertetését, és a polgári iskolai tanárság céljának elérését, azaz a státuszuk felemelkedését.

Az 1890-es évektől egyfajta „memorandum-korszak" kezdődött. Megjelentek a tanárképzés fejlesztését más-más úton elképzelő szakmai csoportok. Az első, az elemi iskolai tanítóképzéstől elválást sürgető szakmai csoport mellett megjelent azok tábora is, akik a tanárképzést – a középiskolai tanárképzéshez hasonlóan – az egyetemhez kívánták kapcsolni. Ez a csoport nagyrészt okleveles középiskolai tanárokból állt, Csengery ugyanis a kezdetben nagy számban felállított fővárosi községi polgári iskolákhoz a pedagógusokat – végzett polgári iskolai tanítók híján – közülük választotta ki. Ez a csoport 1875. május 5-én megalapította a Polgári Iskolai Tanárok Országos Egyesületét, és Polgári Iskola címen lapot hívott életre. Az egyesület álláspontja az volt, hogy a polgári iskola középiskola, így nincs szükség külön pedagógusképzésre.

[23] Simon, 1979. 160.

zőre, a középiskolai tanárok képzésére ugyanis ott az egyetem.[24] Gyertyánffy a polémiában értelemszerűen az ellentábort vezette az 1884-ben megalakult Felső Nép- és Polgári Iskolai Egyesület éléről. Az ő egyesülete elsősorban a vidéki iskolák tanárait foglalta magában, és jelszavuk szerint a polgári iskola nem középiskola, hanem „népoktatási intézet". Hangos viták után 1896-ban a két egyesület békét kötött, egyesült és felvette az Országos Polgáriskolai Egyesület nevet, lapjuk a Polgáriskolai Közlöny lett. Bár a vélemények továbbra is megoszlottak, a közös alap a polgári iskolai pedagógusképzés önállósítása és főiskolai jellegének elismertetése lett. Gyertyánffy fokozatosan elválasztotta az elemi és a polgári képző tanári karát. 1911-ben az elemi képző fizikailag is elköltözött, így megtörtént a két intézmény teljes különválása.[25]

A vizsgált korszakban a társadalmi státuszt a megszólítások és a fizetési kategóriák jelentették. A társadalmi státuszt kifejező megszólítások a kiegyezést követően megjelenő új szakmák esetében is megjelentek. A tanárok, tanítók sem képeztek kivételt. 1889-től az egyetemi tanár a 'nagyságos úr', míg a tanító a 'tekintetes' címzést kapta. A pedagógusok vertikálisan egyre szélesedő spektrumát bizonyítja, hogy míg a középiskolai tanárok a századforduló után is megmaradnak a 'tekintetes' klasszisban, az elemi, ill. népiskolai tanítók ekkoriban visszaminősülnek a 'tisztelt úr' kategóriába. Ez már az egységes köztisztviselői minősítési tabella bevezetése utáni, hivatalosan szabályozott periódus.[26]

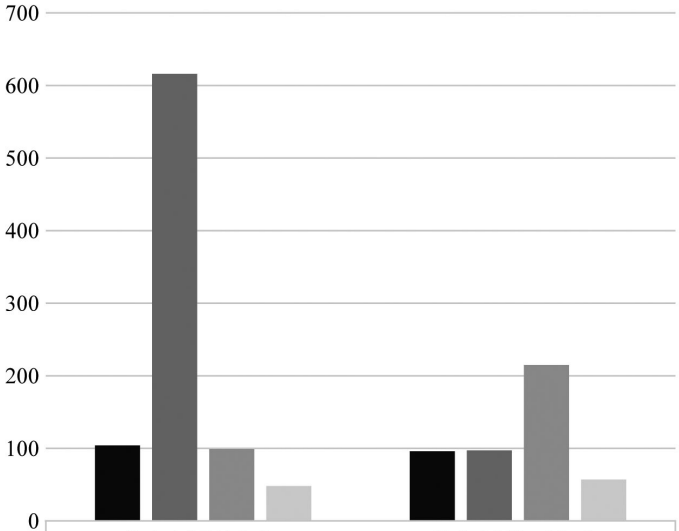
A középiskolai tanárság aránya a polgári iskolákban azonban az iskolatípus „saját" pedagógusképzésének elindulása után bő negyedszázaddal erőteljesen visszaesett. Ha megvizsgáljuk a századfordulón a polgári iskolákban oktató tanítók, tanárok végzettségét, akkor szembetűnik, hogy a 2232 fős pedagógusgárda 9%-a középiskolai tanár, 14%-a elemi iskolai tanító volt, míg kb. 5%-uk képesítés nélkül tanított. 1899-re tehát a polgári iskolákban oktatók 72%-ának az iskolatípusnak megfelelő, azaz polgári iskolai tanítói végzettsége volt (1. ábra).

24 *Az Állami Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola évkönyve az 1942/43. tanévről.* Szerk. Schilling Gábor. Szeged, 1944. 9. (A továbbiakban: Schilling, 1944.)

25 Kovács János: Nem értem tanárképzésünk „új" rendszerét. *Országos Polgári Iskolai Tanáregyesületi Közlöny,* 1928/4. 243–251.

26 Kövér György: Ranglétra és középosztályosodás a reformkortól az első világháborúig. *Századvég,* Új Folyam, 1999/14. 3–19.

1. ábra: A fiú- és lány polgári iskolák tanszemélyzetének végzettsége az 1899–1900. tanévben (fő)

	Polgári fiúiskola	Polgári lányiskola
Középiskolai tanári oklevél	104	96
Polgári iskolai oklevél	616	97
Elemi iskolai oklevél	99	215
Képesítés nélkül	48	57

Forrás: Magyar Statisztikai Évkönyv 1899. Budapest, Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, 1900. 345.

Amint a polgári iskolák a népiskolai intézmények keretéből mindinkább középfokú iskolává lettek, úgy közeledett a képzési idő emelésével, valamint a felvételi és a képesítési követelmények szigorításával a polgári iskolai tanítóképző-intézet is a főiskolai státusz, a tanárképző főiskola felé. Ennek a szintnek az eléréséért a polgári iskolai tanerők is állandó, erős harcot folytattak, a felmerülő tervek és javaslatok azonban különbözőek voltak, amint maga a polgári iskola szervezete is különféle reformtörekvések között vajúdott. 1918-ban végül mind a főiskolai szintű képzés megvalósulása, mind a tanári cím elérése valósággá vált. A polgári iskolai tanítóság professzionalizációjának első szakasza tehát 1868-tól 1918-ig tartott, ezt a szakaszt Abbott kategóriái szerint a ’szakmásodás’ időszakának tekinthetjük. Wilensky lépcsőfokai közül öt szakasz már ebben az időszakban tetten érhető, ezeket az alábbi bekezdésben dőlt betűvel kiemeltem.

Az első polgári iskolai tanítók néptanítók voltak, akik egy rövid szakmai tanfolyamon után jutottak a címhez. A szakmai feladatokat az 1868. évi XXXVIII. törvény által létrehozott polgári iskolákban *főfoglalkozásként* végezték. A polgári iskolai tanárok 1875-ben létrehozták *első egyesületüket*, a Polgári Iskolai Tanítóegyesületet, majd 1876 januárjában megjelent folyóiratuk, a Polgári Iskola első száma is. 1884-ben a riválisi csoport is létrehozza szakmai szervezetét, a Felső Nép- és Polgári Iskolai Egyesületet. Megjelennek az *első konfliktusok a szakmán belül* a jelenlegi helyzettel megelégedők, és a változást sürgetők között. A polgári iskolai tanítóság felsőfokú képzése is 1873-ban, két évfolyamos képzésként vette kezdetét, majd 1881-ben három évfolyamossá vált, s mindeközben a felvételi, valamint a képesítő vizsga permanens szigorítása volt tapasztalható. A *felsőfokú szakképzés* kialakulása is megtörtént tehát ebben a szakaszban. A néptanítóságtól való elhatárolódás egyik jeleként korán felvetődött a „tanító-tanár" elnevezés problematikája. A polgári iskolai tanítóság évtizedeken átívelő küzdelmet vívott a tanári címért – amelytől a magasabb fizetési kategóriákba jutás mellett, a társadalmi megbecsülés megszólításban (titulusban) való realizálódását is várták –, ezzel is kifejezve, hogy a polgári iskola pedagógusai ugyan a tanítóság és a középiskolai tanárság között helyezkednek el, egyértelműen ez utóbbihoz érzik közelebb magukat. A polgári iskolai tanítóság ekkor még mind a felvételi követelmények, a képzési tartalom, a képesítő vizsga, és a társadalmi státusz tekintetében egyértelműen a néptanítói szakmához állt közelebb, de törekvéseiben már körvonalazódtak az önálló hivatássá válás lehetőségei. *Aktív szakmai élet* kezdődött, és egyre kézzelfoghatóbban jelentkezett a szakmai *önreflexivitás* iránti igény is.

Szemiprofesszió. A polgári iskolai tanárság professzionalizációjának második szakasza (1918–1928)

A polgári iskola a régóta áhított tanári címhez 1918-ban végül hozzájutott. A VKM 204064/1918. számú közleménye[27] az állami polgári iskolai tanító- és tanítónőképző intézeteket polgári iskolai tanárképző főiskolákká szervezte át, és felkérte az egyházi főhatóságokat, hogy a vezetésük alá tartozó polgári iskolai tanítóképző intézeteket ugyancsak főiskolai jellegűvé szervezzék át. A cél eléréséhez minden bizonnyal hozzájárult, hogy az egyesület és a Pedagogium volt elnöke illetve igazgatója, Imre

[27] Az állami polgári iskolai tanító- és tanítónő-képző intézeteknek polgári iskolai tanárképző főiskolákká való átszervezése. *Hivatalos Közlöny*, 1919/1–2. 6.

Sándor helyettes államtitkárként 1918 novemberében a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumba került.[28]

A státusrendezés kérdése továbbra is diszkussziók tárgyát képezte, az elégedetlenség a tanári cím megszerzése után csak rövid időre csillapodott. 1919 januárjában az egyesület a tanári cím mellé a fizetések rendezéséért is szót emelt: „Mivel iskolánk soha nem volt a gazdagok iskolája, ezért szószólónk sohasem volt. Státusunkkal mindig nagyon mostohán bántak. Itt a múltnak szörnyű nagy hibáiról, sőt szándékos rosszakaratról kell beszámolnom. 15 évi tanulmánnyal csak a VIII. fizetési fokozatba engedtek be, pedig ezt a fizetési fokozatot akárhány 4 polgárit végzett hivatalnokok is elérték, sőt ugyanannyi tanulmánnyal kereskedelmi iskolai szaktanárok bejutottak a VI. újabban pedig az V. fizetési osztályba is."[29]

1927-re már a polgári iskolai tanárok számára – ugyan csak 30 évnyi szolgálat után – elérhetővé vált a VII. fizetési osztály is, sőt a tanár összlétszám 5%-a a VI. fizetési osztályba is kinevezhető lett.[30] A korábbiakhoz képest a megszólítások tekintetében is változott a helyzet a két világháború között. A III. IV. és V. fizetési kategóriákba tartozó tisztviselőknek járt a méltóságos, a VI. fizetési kategóriába tartozóknak a nagyságos, minden további értelmiségi foglalkozás esetén a kegyelmes megszólítás.[31] Jól látható tehát, hogy az állami szférában a fizetési kategóriák milyen döntően meghatározták a tanár társadalmi presztízsét is, így nem véletlen, hogy az iskolatípus felemelését célzó törekvéseknél a magasabb fizetési kategória mindig az első helyek valamelyikén szerepelt. 1918 és 1928 között a polgári iskolai tanár- és tanárnőképző főiskola szervezetében két lényeges változás is történt. Egyrészt az eddigi szakcsoportok helyébe három (magyar nyelv és történettudományi; földrajzi, természetrajzi, vegytani; matematikai-fizikai), majd az 1925-26-os tanévtől négy szakcsoport lépett (a korábbiak és magyar-német szak), amelyekhez kiegészítő szakok társultak (ének-zene, torna, szlöjd, másrészt 1922-ben megjelent a tanárvizsgálatok új szabályzata és átszervezték az Országos Polgári Iskolai Tanárvizsgáló Bizottságot is.[32]

A húszas években megerősítést nyert az immár ötéves tanítóképző státusza, és az 1924. évi új törvényi szabályozás nyomán minden hazai egyetem bölcsészettudomá-

28 Simon, 1979. 173.

29 Egyesületünk a közoktatásügyi miniszternél. *Országos Polgári Iskolai Tanáregyesületi Közlöny*. 1919. január, 9.

30 Berta Ilona, az Erzsébet Nőiskola igazgatója volt hazánkban az első nő, akit 1920-ban az V. fizetési osztályba neveznek ki. (Schilling, 1944. 28.)

31 Nagy Csaba Attila: *Az arisztokrácia és az úri középosztály megszólításai a Magyar Királyságban*. http://regnumportal.hu/regnum2/node/434 (2024. május 30.)

32 Somogyi, 1942. 249.

nyi fakultása mellett létrehozták a tanárképző intézeteket, amelyek biztosították a középiskolai tanári pályára készülő egyetemi hallgatók számára, hogy egyetemi tanulmányaik során szaktudományaik minden területével tervszerű tanulmányi rendben ismerkedhessenek meg. Ennek nyomán középiskolai tanári képesítés azok a – valamely magyar tudományegyetem bölcsészettudományi (bölcsészet-, nyelv- és történettudományi illetve mennyiségtan-természettudományi) karára beiratkozott – rendes hallgatók szerezhettek, akik a tanárképző intézet tagjaként legalább két középiskolai szaktantárgyat felvettek és eredményesen részt vettek a kijelölt egyetemi, továbbá tanárképző intézeti előadásokon és gyakorlatokon.[33] A polgári iskolai tanárképzésnek a hektikus évtizedek után nyugodt, kiszámítható életre lett volna szüksége. Ez a nyugodtság azonban nem valósult meg. A főiskolák történetében a korántsem zavartalan évtizedek után az 1923 és 1928 közötti esztendők különösen viszontagságosak voltak. Szüntelenül érkeztek ugyanis a főiskolák megszüntetéséről érkező hírek, amik természetesen nyugtalanították a tanszemélyzetet, és megnehezítették a békés munkálkodást. A nyolc osztályos elemi iskola terve – a polgári iskolával párhuzamosan felállítva, vagy ahelyett – is folyamatosan borzolta a kedélyeket. 1927 januárjában Klebelsberg egy meglepő javaslattal állt elő: „Meg vagyok róla győződve, hogy úgy a férfi, mint a női polgári iskola tanárképzésének a szegedi egyetem két bölcsészeti karára, úgy mint a szellem- és természettudományi karra való terelése, személyi tekintetben erősíteni fogja az iskolatípust."[34]

1927 márciusában, a polgári iskoláról szóló törvényjavaslat vitáján döntését részben takarékossági okokkal indokolta, részben azzal, hogy a polgári iskola fejlődésével tanárképzése nem tart kellő mértékben lépést, így a színvonal emelésére van szükség. Véleménye szerint a tanár szakosoknak főtárgyaikat az szegedi egyetemen kellene hallgatniuk, részben a minőség emelése, részben pedig a bölcsészkar benépesítése okán.[35] Eszerint az elképzelés szerint a főiskolák, mint jogi személyek megszűntek volna, és mind a képzési feladatok, mind a diplomák kiadásával kapcsolatos jogok az egyetemre hárultak volna. Elismerték ugyanis, hogy a gyakorlati képzés tekintetében a főiskolák magasabb szinten álltak, így ezeket az értékeket meg kellett őrizni. Valójában az egyetemek nem akarták átvállalni a pedagógiai képzés alacsonyabb rendűnek tekintett feladatait.[36] Az egyetem számára problémát jelentett az is,

[33] Németh András: Nemzetközi tudományfejlődési és recepciós tendenciák a század első hazai pedagógiai lexikonjaiban. *Magyar Pedagógia*, 2000/2. 201.

[34] Klebelsberg Kuno: A polgári iskoláról a polgári iskolai tanárságnak. *Országos Polgári Iskolai Tanáregyesületi Közlöny*, 1927. január-február. 268.

[35] Simon, 1979. 191.

[36] Karády Viktor – Valter Csilla: *Egy országos vonzáskörű szegedi főiskola*. Szeged, Móra Ferenc Múzeum, 1990. 14. (A továbbiakban: Karády – Valter, 1990.)

hogy a főiskolára akár érettségi bizonyítvány nélkül, tanítói képesítő oklevél birtokában is be lehetett iratkozni, sőt a tanárképző főiskola előnyben részesítette a képzési oklevéllel rendelkezőket.[37] Ebben az esetben az együttműködés ugyanis azt jelentette volna, hogy az egyetem olyan hallgatókat is kénytelen lett volna soraiba fogadni, akik nem rendelkeztek érettségivel. Felmerült továbbá a kérdés: ha érettségi kell a továbbtanuláshoz, akkor ki fog polgári iskolai tanárnak tanulni, mikor még egy kis energia-, és pénzbefektetéssel középiskolai tanár is lehet?

Huszti József a költözést előkészítő bizottság előadója végül a döntés részleteit a tanáregyesület igazgatótanácsának 1928. október 19-én tartott ülésén ismertette.[38] A Szegedre költözés elsődleges okaként az egyetem alkalmasságát és kihasználatlanságát említette. Az előbbit azzal indokolta, hogy a három vidéki egyetem közül csak a szegedi volt abban a helyzetben, hogy a tanárképzővel kooperálhasson, hiszen csak ezen az egyetemen voltak megfelelő matematikai és természettudományi tanszékek, valamint a Kolozsvárról 1921-ben Szegedre helyezett egyetem bölcsészkarán kritikusan alacsony volt a hallgatói létszám. Az utóbbiról tanúskodik Klebelsberg Kuno vallás- és közoktatásügyi miniszter *Dézsi Lajosnak*, a Ferenc József Tudományegyetem rektorának címzett, 1929. január 4-i keltezésű levele is: „A bölcsészeti karok benépesítésének érdeke volt az egyik oka annak is, hogy a Paedagogiumot és az Erzsébet Nőiskola főiskolai tagozatát Szegedre levittem. Indokom ismét pedagógiai volt, tudniillik a női szerzetesrendek iskolái nívójának emelése, amire azért is súlyt kell helyeznem, mert a magyar leányok igen számottevő része éppen ezekben az iskolákban nyeri egyedüli nevelését. De emellett megint szemem előtt lebegett a szegedi bölcsészeti karoknak további erőteljes benépesítése, mert a karok felvirágoztatása csak akkor lehetséges, ha igazán nagyszámú hallgatóságuk van."[39]

A levélből egyértelműen kitűnik, hogy Klebelsberg a pedagógusképzőt részben a bölcsészkar és a természettudományi kar hallgatói létszámának növelése céljából helyezte Szegedre. A polgári iskolai tanárság professzionalizációjának másod szakasza tehát a tanári cím, a főiskolai rang elnyerésétől, azaz 1918-tól a két főiskola összevonásának és Szegedre helyezésének idejéig, 1928-ig tartott. Ez az időszak a polgári iskolai tanárság szemiprofesszionalizációjának kora.

Wilensky professzionalizációs lépcsőfokai közül néhány folyamatosan jelen van a hivatás fejlődése során, ugyanakkor a második szakaszban már újabb fokok is fel-

37 *Az állami polgári iskolai tanárképzés szervezete*. Szeged, Prometheus, 1935. 13.

38 Tudósítás az Országos Polgári Iskolai Tanáregyesület igazgatótanácsának 1928. évi október hó 19-én tartott üléséről. *Országos Polgári Iskolai Tanáregyesületi Közlöny*. 1928/3. 201–202. (A továbbiakban: Tudósítás, 1928.)

39 *Klebelsberg Kunó* levele *Dézsi Lajosnak*, 1929. január 4. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára K636-1929-30-410-05

bukkannak. A *szakma új elnevezésének* bevezetésére, a rég áhított tanári cím megszerzésére 1918-ban sor került. A *felsőfokú képzés* tovább *fejlődött*, az 1922-ben megjelenő, a tanárvizsgálatra vonatkozó új szabályozás a képzés minőségének emelését szolgálta. A *rokonszakmákkal való küzdelem* a nyolc osztályos népiskola évről-évre visszatérő terve kapcsán került fókuszba. Az új iskolatípus bevezetésére érkező felemás reflexiók erősen megosztották a szakmát, amelynek következtében a polgári iskolai tanárság egyre vehemensebben különítette el magát a „csak" középfokú végzettségű néptanítóságtól, ugyanakkor – a képzése idejére, a latin nyelv hiányára való tekintettel – a középiskolai tanárságtól is távol állt. A szakmában munkálkodók száma nem indokolja az elkülönítést a professzionalizáció tekintetében, mivel a számarányokat tekintve a polgári iskolai és a középiskolai tanárok közötti különbség nem számottevő.[40] A *szakmán belüli konfliktusok* ebben a szakaszban is jelen vannak a tradícionalisták és a professzió szakmai megújítását zászlójukra tűzők között, amely vita a Polgári Iskolai Tanáregyesületi Közlöny hasábjain is nyomon követhető, ahogy a szakmai önreflexiót tartalmazó írások, tanulmányok is. A szakma alárendelt státuszát szintén elsősorban a közlöny hasábjain keresztül zajló *közvéleményt befolyásoló akciókkal* igyekezték javítani.

Teljes professzionalizáció. A polgári iskolai tanárság professzionalizációjának harmadik szakasza (1928–1947). A szegedi Ferenc József Tudományegyetem vázlatos története

1928-tól 1947-ig a szegedi egyetem különösen fontos szerepet játszott a tanárképző főiskola életében, és nem túlzás azt állítani, hogy ez a hatás kölcsönös volt. Ahhoz, hogy a főiskola és az egyetem húsz évnyi együttműködésének okait és következményeit megértsük, legalább vázlatos formában meg kell ismernünk az egyetem történetét a vizsgált időszakkal bezárólag. A mai Szegedi Tudományegyetem az 1581-ben Kolozsvárott *Báthory István* erdélyi fejedelem által alapított egyetem szellemi-kulturális örökösének tekinti magát. A kolozsvári egyetem kezdetben egy bölcsészettudományi karral, majd egy teológiai karral kezdte meg működést. A 17-19. század történelmi eseményeinek következtében az egyetem működése nem volt zavartalan, ám a felsőfokú képzés folyamatossága a 19. század közepéig kimutatható annak ellenére, hogy az intézmény időközben elvesztette egyetemi rangját. Szeged történetében már a 18. század végétől fellelhetők azok a törekvések, amelyek a városnak felsőfokú

[40] 1934-ben a polgári iskolai tanárok száma 3447 fő volt, míg ugyanekkor középiskolában 3032 fő tanított.

iskolát kívántak biztosítani. Egy évszázaddal később már egy szegedi egyetem létesítésének vágya fogalmazódott meg. Több város is versengett Szeged mellett a „harmadik egyetemért" (a budapesti és a kolozsvári egyetem mellett), Pécs, Nagyszombat, Kassa, Debrecen és Pozsony is szóba került. Végül a felajánlások (Pozsony egymillió korona készpénzt és telkekben kétmillió koronát ajánlott fel a tudományegyetem javára, Debrecen esetében csak a református egyház 170 ezer koronát ajánlott fel) eredményre vezettek: 1912-ben egyszerre két új egyetem (Pozsony és Debrecen) felállításáról hoztak törvényt. A Szegedre nézve kedvezőtlen döntés a város polgárait is elkeserítette. A város mellőzése mellett szólt, hogy Szegednek nem volt kiemelkedő történelmi múltja, kulturális vonzásköre és jelentősége. Gyenge volt a társadalmi és gazdasági alap egy életképes egyetem felállításához.[41] Az első világháború elementáris erejű változásokat hozott egyrészt a társadalom, a gazdaság, a politikai berendezkedés egésze, másrészt a felsőoktatás helyzete szempontjából.[42]

A kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem fejlődése töretlen volt az első világháború kitöréséig. Történetében sorsdöntő fordulatot hozott, hogy a román hadsereg 1918. december 24-én bevonult Kolozsvárra.[43] 1919. május 12-én a román katonaság elfoglalta az egyetemet is, majd a rektori hivatal élére a román tanszék professzorát nevezték ki.[44] Az egyetemi tanárok a város megszállása után nem tették le a román állampolgárság elnyeréséhez szükséges esküt, így kiutasították őket a városból. A menekülni kényszerülő tanárok Budapesten (jellemzően a Paedagogiumban) folytatták az egyetemi oktatást. A száműzött magyar egyetemen 1921. október 9-én nyitották meg az első tanévet, ezzel megkezdődött Szegeden a tényleges egyetemi oktatás. Ez jogilag a kolozsvári egyetem keretein belül történt, mivel nem új egyetemalapításról volt szó. Az egyetem szervezeti felépítésében nem következett be változás, négy karral működött tovább: bölcsészettudomány, jogtudomány, természettudomány, orvostudomány.[45]

A két világháború között Magyarországon tehát négy tudományegyetem működött: a budapesti, a debreceni, a pécsi és a szegedi. A II. bécsi döntést követő területrendezés következtében a Ferenc József Tudományegyetem 1940-ben visszatért Kolozsvárra, és Szegeden megszervezték a Horthy Miklós Tudományegyetemet, amely

41 Devich Andor: *Törekvések Szegeden egyetem létesítésére 1918 előtt*. Szeged, JATE, 1984. 4–62.

42 Huszti József: *Gróf Klebelsberg Kunó életműve*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1942. 254-255. – Márki Sándor: *A m. kir. Ferenc József Tudományegyetem története 1872–1922*. Szeged, 1922. – Devich Andor: *A Szegedi Tudományegyetem története 1921–1944*. Szeged, JATE, 1986.

43 *Magyarország történeti kronológiája, III. kötet*. Szerk. Benda Kálmán. Budapest, Akadémiai, 1982. 846.

44 *A Szegedi Tudományegyetem és elődei története (1581–2011)*. Szerk. Makk Ferenc – Marjanucz László, Szeged, Szegedi Egyetemi, 2011. 10. (A továbbiakban: Makk – Marjanucz, 2011.)

45 Makk – Marjanucz, 2011. 12.

1945-től a Szegedi Tudományegyetem, 1962-től a József Attila Tudományegyetem, majd 2000-től újra a Szegedi Tudományegyetem nevet viseli.

Az intézmények közötti együttműködés kereteinek kialakítása

1928 szeptemberében Klebelsberg Kuno vallás- és közoktatásügyi miniszter a Pedagógium és az Erzsébet Nőiskola tanárképző tagozatát egy főiskolává egyesítve Szegedre helyezte, és a tanárképzést a szegedi Ferenc József Tudományegyetemmel összekapcsolta. Egyidejűleg megszűntek a női szerzetesrendek polgári iskolai tanárképző főiskolái az Angolkisasszonyok budapesti főiskolájának kivételével.[46] A Tanárképző Főiskola ezzel országos beiskolázásúvá vált, és ez a sajátossága még a jórészt regionális merítőhálójú egyetemi karok közül is kiemelte. A nők számára tehát két helyen, a férfiak számára azonban ezután csak Szegeden nyílt lehetőség polgári iskolai tanárnak tanulni. A főiskola egyedülálló jellegéhez tartozott az is, hogy otthont biztosított a szakma Országos Tanárvizsgáló Bizottságának.[47] A polgári iskolai tanárképzés időtartama Szegedre helyezésével egy időben háromról négy évre emelkedett.

Az Állami Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola 69 fő[48] elsőéves, és kétszáz másod- és harmadéves férfi és női hallgatóval kezdte meg a működését az egykori III. kerületi állami polgári fiúiskola e célra átengedett és átalakított épületében. A gyakorlóiskola – mivel új épülete nem készült el –, csak egy évvel később 1929 őszén nyitotta meg kapuit. A főiskolának átadott épület[49] szűknek bizonyult a két budapesti főiskola tágas tereihez képest. Az irodalomtörténeti tanszék például gazdag és értékes könyvtárát csak raktárszerűen tudta elhelyezni, az állattani, növénytani és ásványtani tanszék nem rendelkezett megfelelő és elegendő munkahelyiséggel, laboratóriummal, szertárral. Gazdag gyűjtemények kerültek az épület pincehelyiségébe, ahol lassú pusztulásnak indultak. A létesítmény alagsorába szorultak az ifjúsági egyesületek is. Az épület dísztermében vagy udvarán csak a hallgatóságnak egy része fért el. 1934 nyarán az igazgató tanács szinte „illegálisan" építette fel az épület második emeletét, de a növekvő hallgatóság számára így is minden helység szűknek és kevésnek bizonyult.[50]

46 Az Angolkisasszonyok polgári iskolai tanárképző intézete 1928 őszétől a szegedihez hasonló reformon esett át. Az elsőéves hallgatók a budapesti egyetemen hallgatták kiegészítő előadásaikat.

47 Karády – Valter, 1990. 6.

48 Saját kutatásom, az anyakönyvekből kinyert adatok alapján.

49 Ma is a jogutód SZTE JGYPK Főépülete.

50 Bereczki Sándor: A Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Története. In: *Szegedi Tanárképző Főiskola. Történet. Almanach*. Szeged, 1998. 128. (A továbbiakban: Bereczki, 1998.)

A főiskola 12 rendes tanárral és tanszékkel kezdte meg a működését. A rendszeresített tanszékek a következők voltak: filozófia-pedagógia (Mester János), magyar nyelvtudomány (Erdélyi Lajos), magyar irodalomtörténet (Galamb Sándor és Pitroff Pál), német nyelv és irodalom (Moór Elemér)[51], történelem (Eperjessy Kálmán), földrajz (Littke Aurél), állattan (Abonyi Sándor), növénytan (Greguss Pál), vegytan-ásványtan (Jugovics Lajos), mennyiségtan (Szőkefalvi Nagy Gyula), természettan (Frank János). Mellettük több óraadó, illetve megbízott előadó is dolgozott. A fenti testület jelentős változáson ment keresztül a következő két évtizedben: részben kibővült, mások nyugdíjba mentek, vagy az egyetemre mentek át, vagy más intézménybe nyertek kinevezést. A szegedi egyetemen folytatta a munkáját 1930 áprilisától Mester János, az 1937-ben a főiskolához csatlakozó Bruckner Győző 1938 júliusától szintén az egyetemre ment át.[52] Az egyetemmel való kooperálás azt jelentette, hogy minden főiskolás – mint rendkívüli hallgató – egyik szaktárgyából az egyetemen is hallgatott előadásokat. Az egyetemen hallgatott órák száma a választott szaktárgy természetéhez és az egyetemi órarendhez igazodott. Huszti ekkor még optimistán úgy vélte, hogy az egyetemen a polgári iskolai tanárságot nem éri majd hátrány rendkívüli hallgatói státusza miatt. Sajnos ebben tévedett, hiszen a megszokott feketétől merőben eltérő citromsárga indexet a hallgatók megbélyegzőnek érezték.[53] Minden bizonnyal a kooperációs megoldás mellett szóltak a fent említett érvek mellett a takarékossági szempontok is. A polgári iskolai tanárság így ugyanis nem kapta meg a vágyott, a középiskolai tanárságéval azonos státust, és a vele járó társadalmi megbecsülést.

Az egyetem és a főiskola kooperációja a polgári iskolai tanárképzés terén az 1928-1929-es, tehát az első szegedi tanévtől kezdődően megvalósult, bár az új rendszerű polgári iskolai tanárképzés szervezeti szabályzatát csak 1933-ban dolgozták ki és 1935-ben jelentették meg. Addig Huszti József 1928. október 19-én, az Országos Polgári Iskolai Tanáregyesület igazgatótanácsa előtt tartott beszédében elhangzottakat tekintették mérvadónak. Huszti beszédét így kezdte: „ […] éppen ma iratkoznak a polgári iskolai tanárjelöltek első ízben az egyetemre. A Ferenc József Tudományegyetem ma tárja ki először kapuit a polgári iskolai tanárjelöltek részére. […] Kétségtelen, hogy ez a lépés fordulópontot jelent a polgári iskola történetében.”[54]

Kétségbevonhatatlan tény, hogy több évtizednyi nem hiába való törekvés érte el célját ezen a napon, elindítva a polgári iskola pedagógusait a teljes professzióvá válás útján. Huszti beszédében ezek után rátért a mindenkit legjobban foglalkoztató kér-

51 1929. július 17-én nevezték ki, addig óraadó tanár látta el a tanszéket.
52 Schilling, 1944. 37.
53 Simon, 1979. 197.
54 Tudósítás, 1928. 201–202.

désre, az új főiskola és az egyetem kapcsolatára: „Az nem szenvedhet kétséget, hogy itt csak kooperációról lehet szó. Az, hogy a képzést egészen az egyetem vállalja, teljesen ki van zárva. Az egyetem csak azt adhatja, ami a lényege. Az egyetem a tudomány fellegvára, mást tehát, mint tudományt nem adhat, s az egyetem ezt a tradícióját féltékenyen őrzi is, célkitűzései tehát mások, mint ami a tanárképzéshez szükséges. […] A tanárképzésnek három részét különböztethetjük meg: 1. A tudományos kutatásba való bevezetést; ezt az egyetem végzi is. 2. A legfontosabb részt, a tanári hivatásra való előkészítést, ahol a jelölt az iskolában értékesíthető anyaggal alaposan megismerkedhetik. […] 3. A pedagógiai kiképzés a tanárképzés betetőzése. Ezt végzi a gyakorlati év és befejezi a pedagógiai vizsgálat. E három feladat közül az egyetem csak az elsőt vállalta."[55]

Természetesen Huszti beszédében kitért arra a már korábban, az új intézmény tervezésnél is felmerülő problémára, hogy a tanárképző főiskolára nem csak érettségi bizonyítvánnyal, hanem képesítő oklevéllel is be lehetett iratkozni, és ebben az esetben az egyetem rendkívüli hallgatója lehetett olyan hallgató is, aki nem középiskolát, „csak" középfokú iskolát végzett. „A felvételi szabályok szempontjából a legfontosabb kérdés, hogy a nem középiskolát […] végzettek hogyan szerepelnek az egyetemen. A főiskola hallgatója az egyetemen is hallgat előadásokat egyik szaktárgyából, és ott mint rendkívüli hallgató szerepel. […] A rendkívüli hallgatói jelleg nem jelent degradálást, az ilyen hallgató éppúgy elmélyedhet a tanulmányokban, hallgathat előadásokat, kollokválhat, s az egyetem a kiválóknak akár doktori fokozatot is adhat."[56] Huszti bizakodó mondataiban már mindenképpen előrevetült az a látomás, amely szerint a polgári iskolai tanárság egyetemre jutása – még ha csak részben, és rendkívüli hallgatóként is – hatással lesz a szakma anyagi és erkölcsi felemelkedésére. Beszéde végén így fogalmaz: „Eddig a polgári iskolai tanár, bármily fontos missziót töltött is be a nemzetnevelést illetően, a tudomány szempontjából alig jelentett valamit; ezután a tudományos munkálkodás lehetőségei megnövekedtek."[57]

1930-ra a rendkívüli hallgatói státus kérdése részben rendezésre került, mivel az első tanév befejeztével kiderült, hogy a polgári iskolai tanárjelöltek egyetemi kollokviumainak átlageredményei jobbak lettek, mint az érettségivel rendelkező egyetemi rendes hallgatóké.[58] A tanáregyesület elnöke az igazgató tanács 1930. március 28-i ülésén örömmel jelentette, hogy a „tanárképzés jó úton halad, s ezentúl a polgári

55 Tudósítás, 1928. 203.
56 Tudósítás, 1928. 203–204.
57 Tudósítás, 1928. 205.
58 Bereczki, 1998. 138.

iskolai tanárképző hallgatói nem rendkívüli, hanem tanárjelölt hallgatói lesznek az egyetemnek."[59]

Az 1930–1931-es tanévben látott napvilágot az újjászervezett tanárképzés képesítővizsgálati szabályzata. A 612-05/2-1930. számú rendelet szerint polgári iskolai tanári képesítést a jövőben csak a szegedi polgári iskolai tanárképző főiskolával kapcsolatos Tanárvizsgáló Bizottság adhat ki. A tanárvizsgáló bizottság mindenkori elnöke a főiskola igazgató tanácsának elnöke, alelnöke pedig a mindenkori főiskolai igazgató. A képesítővizsgálatnak két fokát írta elő a rendelet: alapvizsgálatot és képesítővizsgálatot. Az alapvizsgálat írásbeli és szóbeli volt, a képesítővizsgálat pedig három részből, írásbeli-, és szóbeli vizsgából, valamint gyakorló tanításból állt. Az alapvizsgálaton csak pedagógiából illetve filozófiából kellett zárthelyi dolgozatot írni, míg a képesítővizsgálaton két írásbeli dolgozat elkészítése volt kötelező. Az egyetemen is hallgatott szaktárgyból egy házi dolgozatot kellett készíteniük a jelölteknek, és valamely más szaktárgyból zárthelyi dolgozat megírása volt az elvárás. Ez utóbbi témáját a bizottság elnöke jelölte ki. Gyakorlati tanítást csak az egyik szaktárgyból kellett tartani, ezt a pedagógia tanára és a gyakorló iskola igazgatója határozta meg. A gyakorlati tanítás célja annak felmérése volt, hogy a jelölt tudja-e az elsajátított tanítási elveket a gyakorlatban is alkalmazni, valamint hogy megvannak-e benne azok a személyes tulajdonságok, amelyek a sikeres tanári pályához elengedhetetlenek.[60]

Az első négy tanév lassan a végéhez közeledett, az első, már Szegedre beiratkozott hallgatók lassan tanulmányaik végére értek. Úgy tűnt, hogy a kezdeti felhorgadások az új főiskola kapcsán lassan lecsillapodtak, amikor az Országos Polgári Iskolai Tanáregyesületi Közlöny 1932. évi februári, majd 1932. márciusi számában Greguss Pál főiskolai tanár *„Főiskolánk hallgatósága és a mostani egyetemi kooperáció"* címmel megjelent[61] – az egyesület pedagógiai bizottságában 1932. február 6-án megtartott – előadásának átirata dobott követ nagy hullámot vetve a már-már tükörsima állóvízbe. A szerkesztőség már a megjelenéskor elhatárolódott az írástól, ahogyan a lap alján szerepel: „Közöljük ezt az előadást, bár tendenciájával és levont következtetéseivel távolról sem ért egyet a polgári iskolai tanárság."[62] Greguss tanulmányában

[59] Az igazgatótanács ülése 1930. május 30-án. *Országos Polgári Iskolai Tanáregyesületi Közlöny*. 1930/9. 599.

[60] Bereczki, 1998. 139.

[61] Greguss Pál: Főiskolánk hallgatósága és a mostani egyetemi kooperáció I. *Országos Polgári Iskolai Tanáregyesületi Közlöny*. 1932/6. 1932. február 203–212. (A továbbiakban: Greguss, 1932a.) – Greguss Pál: Főiskolánk hallgatósága és a mostani egyetemi kooperáció II. *Országos Polgári Iskolai Tanáregyesületi Közlöny*. 1932/7. 1932. március 246–255. (A továbbiakban: Greguss, 1932b.)

[62] Greguss, 1932a. 203.

természettudományi módszerrel – azaz kizárólag a hallgatók adatai alapján – elemezte a főiskola helyzetét az első négy szegedi tanév után. A szerző a problémák között említette a hallgatói létszám visszaesése mellett, a hallgatók nembeli arányának eltolódását a lányok javára, valamint azt a tényt, hogy a főiskolára többféle iskolai végzettséggel is érkezhettek a hallgatók. Greguss ezt a heterogenitást egyértelműen a negatívumok közé sorolta. Véleménye szerint az ötéves tanítóképzőt végzettek – azaz az érettségizettekhez képest eleve egy év hátránnyal érkezők – helyeit egyre inkább az érettségivel igen, pedagógiai előképzettséggel azonban nem rendelkező hallgatók foglalták el.[63] Greguss szerint a tanítók azért jelentkeztek egyre alacsonyabb számban a főiskolára, mert a tanítói és a polgári iskolai tanári fizetés között csak minimális volt a különbség, így a tanítóknak nem érte meg egy újabb négy éves képzésbe kezdeni az öt évfolyamos tanítóképző után. A szerző tehát azt szorgalmazta, hogy a főiskolára csak tanítói oklevél birtokában lehessen jelentkezni[64], és magát a helyszínt, Szegedet is éles kritikával illette: „Szegednek elsősorban a fekvése nem alkalmas arra, hogy az ország egyetlen ilynemű főiskolája ott legyen. Múzeumai, tudományos intézetei, állatkertje, növénykertje stb. nincsenek, pedig a leendő tanár látóköre akkor bővül igazán, ha alkalom is kínálkozik arra, hogy ne csak a jegyzeteit tanulja meg, […] hanem a tudomány és művészet legújabb eredményeiről is tudomást szerezzen. Minden más főiskola lehetne vidéken, csak a maga nemében egyedül álló Polgári iskolai Tanárképző Főiskola nem”[65]

Tanulmánya második részében Greguss részletesen bemutatta a kooperációban érintett tárgyakat, a hallgatókat sújtó anyagi terheket. Kitért arra, hogy míg Budapesten tandíj sem volt, Szegeden a hallgatók a két helyen fizetett tandíj mellett laboratóriumi díjakat és egyéb költségeket is viselni kénytelenek. Konklúzióként arra a következtetésre jutott, hogy az áthallgatásnak nincs semmi értelme, ahogy írja: „Az én véleményem szerint a polgári iskolák speciális érdekeit csakis a négyéves öncélú és az egyetemtől teljesen független Polgári iskolai Tanárképző Főiskola tudja csak maradék nélkül megvalósítani. A mostani kooperáció a négyéves tapasztalat szerint nem vált be, és így feltétlen revízióra szorul”[66]

Az előadás utáni vitában Sághelyi Lajos utalt a polgári iskolai tanárság azon törekvésére, amely a képzés felemelése irányában vezet, így az egyetemi áthallgatással kiegészített négyéves tanárképzést ő is csak egy állomásnak tekintette. Igaz, nem az

63 1932-ben mindazonáltal Greguss adatai szerint is többségben voltak (54%) a főiskolai hallgatók között a tanítói oklevéllel rendelkezők.

64 Erre a polgári iskolai tanító-, majd tanárképző esetében 1873 óta soha nem volt példa, mindig lehetőség volt érettségivel is pályázni. Nem mellesleg Greguss Pál tagja volt a felvételi bizottságnak.

65 Greguss, 1932a. 204.

66 Greguss, 1932b. 255.

egyszerű főiskolai, hanem az egyetemi képzés irányába. Ahogy fogalmazott: „A polgári iskolai tanárság nem tartja véglegesnek iskolája mai alakját, ezért az iskola továbbfejlődése szempontjából nélkülözhetetlen a négyéves képzés. A polgári iskolai tanárság mindig függetleníteni tudta a tanárképzést a fizetéstől, mert nem anyagi, hanem erkölcsi tőkének tekinti az egyetemi képzést. […] Azzal egyetértünk, hogy a kooperáció mai alakja nem elegendő, hanem azt el kell mélyíteni azzal, hogy a jelölt minden főtárgyát hallgathassa az egyetemen. […] A polgári iskolai tanárság az egyetemmel való teljes kooperálásban látja a tanárképzés egyetlen módját."[67]

Sághelyi szerint tehát az együttműködést az egyetemmel nem megszakítani, hanem elmélyíteni kell. Rákosy Zoltán Greguss azon felvetésére, hogy a hallgatók az áthallgatás során másodrendű hallgatók lennének így reagált: „Inkább legyen a jelölt négy évig másodrendű hallgató, mint 40 évig másodrendű tanár."[68] A Greguss tanulmánya alapján kiszélesedő vitát zárta le Karafiáth Jenő kultuszminiszter a főiskolának küldött leiratával: „A tanárképzés mai szervezetének kérdéseivel ezidő szerint nem kíván foglalkozni, mert az intézet még olyan fiatal, hogy annak átszervezése még nem indokolt"[69] Véleményem szerint Greguss érveivel elsősorban azt akarta megindokolni, hogy a főiskola jobb helyen lett volna Budapesten, saját irányítás alatt, függetlenül bármiféle egyetemtől. Ez a professzionalizáció eddigi hosszú és döcögős, de összességében lineárisan felfelé vezető útján egyértelmű visszaesést jelentett volna. Greguss érvelése hitelesebb lett volna, ha kitér azokra a nagyszabású egyetemi építkezésekre, amelyek ekkoriban is zajlottak a városban, valamint arra a tényre, hogy Szeged – beszédének elhangzásakor – mindössze 11 esztendeje volt egyetemi város. Mindenképpen jogos volt az a felvetése, hogy a tanulmányi kirándulásokat vissza kell állítani, hiszen ezek biztosíthatták a hallgatók számára a szélesebb látókör kialakítását. Az egyetemmel való kooperációt illetően szorgalmazta, hogy ne csak a szakjukhoz kapcsolódó tárgyakat választhassanak a hallgatók az egyetemen, hanem a pedagógiát is, ami szintén ésszerű felvetés volt.[70]

A kooperáció körüli vita a miniszteri állásfoglalás és a polgári iskolai tanárság Greguss elleni egyöntetű fellépése következtében elcsitulni látszott, de 1933 tavaszán mégis újra fellángolt, és ismét a közlöny hasábjain. 1933 áprilisában „*A polgári*

67 Egyesületi élet. Az Országos Polgári Iskolai Tanáregyesület Elnökségének a tanárképzés ügyében elfoglalt álláspontját helyesbítő nyilatkozat. *Országos Polgári Iskolai Tanáregyesületi Közlöny*. 1932/6. 212–221.

68 Egyesületi élet. Az Országos Polgári Iskolai Tanáregyesület Elnökségének a tanárképzés ügyében elfoglalt álláspontját helyesbítő nyilatkozat. *Országos Polgári Iskolai Tanáregyesületi Közlöny*. 1932/6. 219.

69 Bereczki, 1998. 141.

70 1933-tól a hallgatók az igazgató tanács külön engedélyével egyetemen hallgatott tárgyként a pedagógiát is választhatták.

iskolai tanárképzés" címmel, a következő számban *„Tanárképző főiskolánk bajai"* címmel jelentek meg tanulmányok egy „Figyelő" álnevet használó szerző tollából. Észrevételei, megfogalmazásai alapján a főiskola egyik oktatója rejtőzött a név mögött. Tanulmányának apropója a Magyar Tanítóképző márciusi számában *Mesterházy Jenő* által készített írás volt, ami az Apponyi Kollégiumnak a főiskolától való elszakításáról értekezett, de érvei között Greguss korábbi – a polgári iskolai tanárság részéről kollektívan elutasított – érveit is használta. „Figyelő" újra a főiskola, és a kooperáció védelmére kelt, hangsúlyozva a főiskola megosztottságát, és kívánva mindazon kollégáknak az eltávolítását az intézményből, akik a jelenlegi helyzet ellen lázadoztak. Kiderült az írásból, hogy mind Huszti József, az igazgató tanács elnöke, mind Littke Aurél a főiskola igazgatója az egyetemi kooperáció mellett volt, tehát Greguss Pál valamiféle lázadó csoport tagja – vezetője? – lehetett a főiskola tanári karán belül. Ez a konfliktusokban gazdag helyzet kétségkívül nem kedvezett a tanárképzés színvonalának fenntartásában, pláne emelésében. A kooperációt ellenzők azonban nem jártak sikerrel, a vitákkal tarkított időszak 1933-ban lezárult.

Huszti 1934. július 13-án kelt levelében terjesztette fel a miniszternek a tanárképzés új tanulmányi rendjéről a főiskolai tanári kar javaslatát a Szegeden szerzett tapasztalatok alapján. Az átdolgozás a képzés túlterhelésének enyhítését tűzte ki célul, de az elaprózódás a stúdiumokban, a kötelezővé vált mellékszak, az együttműködés az egyetemmel, a gyakorlati képzés igényei ellentétes tendenciát jeleztek.[71] Kiegészítő szakkört csak a magyar-történelem-német, tulajdonképpen három szakos, képzés mellé nem kellett felvenni. Az 1933-34-es tanévtől a korábbi ének-zene, szlöjd és testgyakorlás kiegészítő szakkörök mellett a férfiak a mezőgazdaságtant is, míg a nők az 1935-36-os tanévtől a kézimunkát, az 1941-42-es tanévtől kezdődően pedig a háztartástan-gazdaságtan szakkört is választhattak. Tervben volt egy gép- és gyorsírás szakkör bevezetése is, de erre végül nem került sor.

Hét évvel a főiskola létrehozása után 1935-ben megjelent a főiskola Szervezeti Szabályzata, amely végre írásban is keretet adott a főiskola működésének, és az egyetemmel való együttműködésének. A szabályzat megjelenésével a legfontosabb változást a három szakcsoportra való áttérés jelentette. A három szakcsoport valójában továbbra is négy maradt, csak az eddigi A, B, C, D szakcsoportot az A1, A2, B, C szakcsoport váltotta fel. Megszűnt a magyar-német szakcsoport, német szakot 1933-tól csak a klasszikus magyar–történelem szakpár mellé lehetett felvenni. A másik változás az volt, hogy a természettudományi szakoknál a vegytan kikerült a választható szakok közül.

[71] Az új tanulmányi rendet az Igazgató Tanács 1934. április 20-i ülésén fogadta el. (*Az Állami Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola iratai. Igazgató Tanács.* SZTE Egyetemi Levéltár, 106/1934.)

Az 1933-tól bevezetett szakok a Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola fennállása során később már nem változtak meg. 1942-ben az egyetem váratlan javaslatot terjesztett elő a főiskola tanári karának, amelynek lényege az volt, hogy a főiskolai hallgatók intenzívebben kapcsolódjanak be az egyetem tanulmányi rendjébe. A javaslat kidolgozója – meglepő módon – immár a Ferenc József Tudományegyetem oktatójaként az a Greguss Pál volt, aki tíz évvel korábban még – főiskolai oktatóként – a főiskola egyetemtől való teljes elszakadását sürgette. A terv az volt, hogy ezentúl a főiskolások nagyobb óraszámban hallgassanak egyetemi előadásokat, mint korábban. Az ötlet kiváltó oka megint csak abban keresendő, amiben 1928-ban, a főiskola Szegedre helyezésekor is rejlett, azaz az egyetemi hallgatói létszám visszaesésében. 1940-ben, a II. bécsi döntés értelmében Észak-Erdély, és így Kolozsvár is visszakerült Magyarországhoz. Megnyílt a lehetőség az egyetem hazatérésére. A Ferenc József Tudományegyetem Kolozsvárra távozásakor nem csak oktatók, hanem hallgatók is elhagyták az egyetemet, Szegeden azonban Horthy Miklós Tudományegyetem néven az oktatás folytatódott. A Ferenc József Tudományegyetem Kolozsvárott történő újbóli megnyitásából fakadó oktatói és hallgatói veszteségek mellett a háborús évek is visszavetették a hallgatói létszámokat, így az egyetem – fennmaradása érdekében – ismét a főiskolára szorult. Az 1941-42-es tanévben a természettudományi illetve bölcsészettudományi karra mindössze 80-80 hallgató iratkozott be, a főiskolának ezzel szemben több, mint 600 hallgatója volt. A Greguss vezette egyetemi oktatók javaslata az alábbi volt: „1. a főiskolai hallgatók főtárgyaikat csak az egyetemen hallgathassák; 2. a főtárgyakból csak az egyetemi tanárok vizsgáztassanak; 3. az egyetemi vizsgálat eredményét az oklevélben külön tüntessék fel”[72]

Lényegében tehát az egyetemi tanárok terve az volt, hogy a képzés döntő része kerüljön át az egyetemre. A főiskola tanári kara természetesen ezeknek a változtatásoknak az elfogadása esetén szinte feleslegessé vált volna, és a saját fennmaradása került volna veszélybe, válaszuk így nem volt meglepő: „A főiskolát a javaslat pusztán korrepetáló intézetté, afféle jogi szemináriummá fokozná le, ahol a tanárok csupán azokkal foglalkozhatnának, akiket szaktárgyaik kevésbé érdekelnek, míg a legnagyobb érdeklődést mutató legkiválóbb hallgatókat teljesen át kellene engedniök az egyetemnek. Ez a főiskolai tanárok anyagi megrövidítését is magával hozná. […] Ez a főiskola halálát jelentené”.[73] Az egyetem javaslata tehát elbukott.

A polgári iskolai tanárok fizetésének rendezése az 1930-as években továbbra is váratott magára. A tanári kar ennek ügyében, illetve a kooperáció évek óta jól működő gépezetének fenntartásához – a korábbi gyakorlattal szemben, amikor kéréseit

72 Bereczki, 1998. 157.
73 Bereczki, 1998. 157.

a tanáregyesületen keresztül tolmácsolta, sikertelenül – most egyenesen az országgyűlés képviselőházában, illetve a felsőházban mondta el panaszait. Szinyei Merse Jenő vallás- és közoktatásügyi miniszter válaszában kifejtette: „az egyetemmel való kapcsolat a tanárjelöltek tudományos képzésében nagyon bevált, és a képzést magas színvonalra emelte" a bérek rendezésével kapcsolatban megjegyezte, „egyik legközelebbi teendői közé fog tartozni"[74] A polgári iskolai tanárképzés tehát az 1940-es évekre végre révbe ért. Óriási hallgatói létszámmal, színvonalas, és stabil képzési struktúrával, – habár még mindig nem a megfelelő bérezéssel, de – értékes oklevéllel bocsátotta útjára hallgatóit. 1940-ben ugyan napvilágot látott a nyolcosztályos általános iskoláról szóló törvény, amely alapjaiban rendítette volna meg a polgári iskola működését, de bevezetésére – akkor – még nem került sor.

Összegezve tehát, a professzionalizációs folyamat harmadik szakaszában, 1928-tól kezdődően a polgári iskolai tanárképzés helyzete rendeződött, a törvényi szabályozás védelmet biztosított a professziónak. A képzés időtartamának növelése, és a tanárvizsgálat komolysága biztosította a szakma „tisztaságát". Bár a képzés továbbra sem érte el időtartamában az egyetemi képzés 10 félévét – ami a professzió egyik alapfeltétele – az egyetemi kurzusok, és így a korábbihoz képest jóval több elméleti tudáselem jelen voltak a képzésben. Az egyetemi oktatóknál elvégzett kurzusok értelemszerűen garanciát is jelentettek a végzett tanárok rátermettségére. A képzési színvonal emelkedése, illetve a hallgatók számának csökkenése természetesen presztízsemelkedést is jelentett, és a polgári iskolai tanárság szakmai-etikai normái is megerősödtek. Németh András[75] felfogása szerint professzionalizációról csak egyetemen megszerezhető tudás esetében beszélhetünk, így a polgári iskolai tanárság szempontjából az 1928 utáni – azaz a főiskolai képzés kötelező egyetemi áthallgatással kiegészített – időszakot tekinthetjük a professzionalizáció első lépcsőfokának. A képzési idő emelése, a tananyagstruktúra letisztulása mellett a Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola egyeduralma,[76] végzett hallgatóinak szűk határok közé szorított száma is a professzionalizáció ismérvének tekinthető. 1928 és 1948 között, húsz tanév alatt kevesebb, mint kétezer hallgató szerzett polgári iskolai tanári oklevelet[77].

74 Bereczki, 1998. 158.

75 Németh, 2013. 101.

76 Az egyetlen katolikus társintézmény, az Angolkisasszonyok mellett.

77 Az Angolkisasszonyoknál a hallgatószám az állami főiskoláénak kb. a harmada volt, így az kb. további 6–700 hallgatót jelentett. (*A M. Kir. Kormány 1935. évi működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és statisztikai évkönyv.* Budapest, Athenaeum, 1937.)

Összegzés

Munkám megírása során az elsődleges célom az volt, hogy bemutassam a polgári iskolai tanító-, majd tanárképzés nyolc évtizednyi – 1868 és 1947 közötti – útját a tanítói képesítésre épülő különbözeti vizsgálattól az egyetemmel kooperált négy évfolyamos, négy szakcsoportos, melléktárgyakkal kiegészített tanárképzésig. Wilensky szekvenciaelmélete alapján hol lassan, hol gyorsabb tempóban érte el a polgári iskolai tanárság a bevett, magas presztízsű professzió szintjét. Sajnos a történelem fordulatai, a polgári iskola és tanárképzésének felszámolása elvette a lehetőséget attól, hogy a polgári iskolai tanárképzés egyetemi képzéssé váljon, ami számára a professzionalizálódás útján a természetesen következő lépcsőfok lett volna. Minden bizonnyal elérte volna ezt a szintet a polgári iskolai tanárok képzése, hiszen – néhány évtizednyi kitérő után – napjainkban a polgári iskola utódja, az általános iskola tanárainak képzése már az egyetemeken zajlik. A polgári iskola és tanárképzése 1928-ra révbe ért. Főiskolaként a tanárképzés az egyetemi áthallgatással elérte a maximumot. Jó látták ezt már a negyvenes években is: innen továbblépni csak az egyetembe való beolvadással lett volna lehetséges. Akkor viszont a főiskola elvesztette volna önállóságát, értékeit – elsősorban a gyakorlati képzés terén kimagasló – érdemeit, identitását. Ezt a főiskolát szerető, érte dolgozó kollégák nem engedhették volna meg. Sajnos a döntést végül a történelem hozta meg helyettük.

Napjainkban a Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógus Kara hűen őrzi az Állami Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola hagyományait. Az egyetembe olvadva is felelősen igyekszik megtartani azokat az értékeket, amelyek megkülönböztetnek minket az egyetem más karaitól. Nagy hangsúlyt fektet a gyakorlatorientált képzésre, a hallgatóbarát légkör kialakítására, ugyanakkor célja minél magasabb szinten képezni hallgatóit. Ez az identitása, küldetése Szegeden. 2023-ban – pedagógusképző intézményként hazánkban elsőként – a kar 150. születésnapját ünnepelte. Múltjának, sikereinek és kudarcainak a megismerése nélkül a jövő építése is bizonytalan.

Tóth István

MOZGALOM EGY FŐISKOLÁÉRT A SZEGEDI BALKÁN AKADÉMIA TÖRTÉNETE

Az első világégés idején a hátországnak igen komoly terhekkel kellett megbirkóznia, amely alól Szeged sem volt kivétel. Ám a város úgy gondolta, hogy egy főiskolát kíván létrehozni. Fontos hozzátenni, hogy Szeged már az 1790-es évek óta küzdött azért, hogy felsőoktatási intézmény működjön a városban. A Balkán Akadémia létrejöttéhez nagyon fontos volt az a tényező, hogy a helyi iparosok úgy vélték, Szegeden az ipar pang, nem pörög úgy, ahogy kellene, nincs fejlődés, fejlesztés, vagy éppen a szegedi iparosok nincsenek támogatva. A dolognak ez a része 1913. május 28. napjával kezdődik, amikor is Kecskeméti Antal lakatosmesternek és iparosnak, a törvényhatósági bizottság tagjának cikke megjelent a *Délmagyarország*ban, „Mozgalom a helyi ipar fellendítéséért" címmel. Ebben indítvány formájában emel szót a szegedi ipar pangása ellen, illetve ezt a város közgyűléséhez intézi, amelyben felhívja a figyelmet arra, hogy a Szegeden végzett városi és állami beruházásoknál a szegedi kis- és nagyiparosokat részesítsék előnyben. Úgy gondolja, hogy ez megoldást hozhat az ipar fellendülésében, ha ezeket a beruházásokat nem más, – általa fogalmazva – „vidéki iparosoknak adják, mint ahogy az a közelmúltban megtörtént". Ezt az indítványt a közgyűlés elfogadta és támogatta.[1]

Ez a megoldás, ha segíteni is tudott, akkor is csak kis ideig, hiszen nem sokkal később kitört az első világháború, ami nemcsak az ipar életében hozott nagy változást, hanem a mindennapi emberek életében is. Napra pontosan 3 év múlva Kecskeméti Antal egy újabb írása jelent meg, melyben szintén beadványát közli, amit most a Szegedi Kereskedelmi és Iparkamara részére írt „Kezdeményezzen a kamara iparfejlesztési mozgalmat" címmel. Azzal kezdi, hogy a háború kitörése óta semmi nem történt az ipar, de leginkább az iparfejlesztés érdekében. Úgy véli, hogy az iparkamarának is meg kell újulnia, hogy fejlődésről lehessen beszélni. Szerinte a kamara titkárának, illetve tisztviselőinek nem szabadna máshol hivatalt elvállalniuk, se tiszteletbelit, sem pedig pénzért, hogy csorba ne essen az önzetlenségükön és a függetlenségükön. Itt már említésre kerül – szó szerint csak említve, mivel még nem ez a legfontosabb - a munkások továbbképzése is, illetve az ipartestületek beolvasztása

[1] Kecskeméti Antal: Mozgalom a helyi ipar fellendítéséért. *Délmagyarország*, 1913. május 28. 5–6.

az iparkamarákba[2], melyek később fontos indikátorai lesznek az iskolaalapításának. Kecskeméti fölvetéseiben továbbra is ott voltak azok a problémák, melyek a szívét nyomták „hőn szeretett városának helyi ipara" miatt, ám most nem csak a helyi viszonylatra tért rá. Június 4-én arról ír, hogy az ipar fejlődésének elmaradása nemcsak szegedi probléma, hanem országosan jelen van, és ez annak volt köszönhető, hogy sok osztrák gyártmányt behoztak, igen nagy arányban. Itt 1912-es adatokat sorol fel, melyekből az derül ki, hogy az Ausztriából való behozatalunk nagyobb, mint a kivitelünk; s kiszámolták, hogy a behozott gyártmányokban a munkabér is nagyobb volt 2 millió koronával, mint a kivitt termékeinkben. Hozzáteszi, hogy az iparos Ausztria már mezőgazdaságban is utolérte, sőt leköröz te a magyar gazdaságot. Úgy véli, hogy ezzel is csak pénzt fizetünk Ausztriának, szerinte egy önállóbb magyar gazdaság lenne a jó megoldás, hiszen minden feltétele meg van hozzá az országnak.[3] Kecskeméti Antalnak ez az írása véleményem szerint kissé túloz – ha jól számolunk, már a harmadik bűnbakot találja meg, – viszont azt fontos hozzátenni, hogy részigazságokat is tartalmaz, de nem varrható minden Ausztria nyakába.

Még ugyanezen a napon jelent meg Pálfy Dániel írása is, amelyben Kecskeméti Antal május 28. napján kelt cikkére reflektál. Jogosnak tarja Kecskeméti indítványát, szerinte pont rátapintott a legaktuálisabb és legsürgősebben megoldandó témára, az egységes iparpolitika megteremtésére és az iparfejlesztésre. Itt már kiemeli, – bár még nem legfontosabb elemként – a munkások gyengülő tudását, szerinte szükségük van továbbképzésre, hogy tudásuk folyamatosan fejlődjön, és ne csak az elmaradott technikával dolgozzanak. Igaz, megemlíti a munkások olykor igen gyenge képzettségét is. Hangsúlyozza továbbá, hogy a kisiparosok működését biztosítani kell a gyáripar mellett, hiszen fontos szerepük van. Erre, illetve az egységes iparpolitikára hoz német példákat, melyben a leglényegesebb információ az, hogy 1853-ban a németek ezt a problémát felismerték, és egy védőfalat húztak a kisiparosok köré, hogy a gyáripar ne zúzza szét őket. Egységesítették az ipari érdekeket és a kisiparosokat is kötelezték arra, hogy a legújabb technikákat, s praktikákat nyomon kövessék, elsajátítsák. Ezután emelte ki Pálfy, hogy most Magyarország is ezt vette észre, csak 1916-ban. Kecskemétit annyiban kérdőjelezi csak meg, hogy indítványában csak a hibákat sorolja fel, nem ad alternatív megoldási lehetőségeket, s ellentmondást lát abban is, hogy a kamarai titkár, illetve tisztviselők végezzenek produktív munkát, de sehol ne vállaljanak – még tiszteletbeli – tisztséget sem, hogy csak a kamara ügyére koncentráljanak. Pálfy úgy gondolja, hogy pont ez lenne a szükséges, mivel csak akkor tud-

[2] Kecskeméti Antal: Kezdeményezzen a kamara iparfejlesztési mozgalmat. *Délmagyarország*, 1916. május 28. 3–4.

[3] Nemo: Szegedről–Szegednek. Az iparosodásról. *Délmagyarország*, 1916. június 4. 2.

nak produktívak és újítók lenni, ha az iparban ténylegesen tevékenykednek, nem pedig csak külső szemlélői. Fontosnak véli, hogy a közgyűlés által megszavazott iparos tanácsnoki állást minél hamarabb töltsék be, méghozzá olyan személlyel, aki ért az iparhoz, s ha lehet, akkor az a kamara egyik tagja legyen. Zárásként megemlíti, hogy Kecskeméti Antal nagyon jól tette, hogy ezeket leírta, és felhívta a figyelmet, mindenkit arra buzdít, hogy most már cselekedjenek.[4]

Vermes Zsigmond is reagált Kecskeméti beadványára szerkesztői felkérésre. Lényegében ő is arra reflektál, hogy nem lehet a kamarai titkárnak és tisztviselőknek kimaradniuk a gyakorlatból, hiszen így „ők is le fognak maradni az újítások szeléről". Jó gondolatnak tartja, hogy a kamara figyelje azt, mely iparosok dolgoznak produktívan, s ehhez hozzáteszi, ezért is kell a tisztviselőknek a körforgásban maradniuk. Reagál a június 4-i cikkre is, amelyben úgy véli, hogy a kamarák autonómok, a megoldásokat nem egy felsőbb vezetéstől kell várni, maguknak kell cselekedni.[5]

Bozsó János sem volt rest, ő is leírta gondolatait, abból az alkalomból, hogy az iparostanonc oktatás intenzívebbé tétele szempontjából, a kereskedelmi kormány szakoktatással egybekötött tanonciskolát és ezzel kapcsolatosan tanonc-otthont akar felállítani. Írása témája nem más, mint a tanoncoktatás. Rögtön az elején leszögezi, hogy az iparfejlesztés legnélkülözhetetlenebb alapfeltétele a színvonalas, minőségi oktatás. Azzal a szép hasonlattal él, hogy „a fejlődésben lévő gyermeket épp úgy kell irányítani, gondozni, mint a fiatal fát", s ezután tud hasznos tagja lenni a társadalomnak. Szerinte a tanoncok nagyon kevés időt töltenek az iskolában, és az alatt az idő alatt nem tudnak annyi háttértudást magukba szívni, ami elegendő lenne a gyakorlati oktatásuk mellé. Arra is kitér, hogy sokan lesznek úgy segédek, hogy nem is értenek a szakmájukhoz, és nem is jártak ipariskolába. Sok olyan gyermek kerül ki a mai ipari pályára, akik tudatlanok, tanulatlanok. Hozzáteszi, hogy erről nem a gyermekek tehetnek, hanem a népoktatási törvény, amely papíron nagyon jó, csak gyakorlatban nem valósul meg. Ugyanígy nem támogatja az 1884. évi XVII. törvénycikket, amely szerinte az iparosokat nem támogatja, hanem bénítja. Kecskemétinek válaszol arra a felvetésére, hogy a kereskedelmi és iparkamarának feladata előmozdítani és úttörőnek lenni az iparfejlesztésben. Úgy érvel ellene, hogy ha a kamara vagy az állam, vagy a város irányítottak volna eddig is, akkor Kecskeméti Antalnak most nem lenne olyan jól működő, nagy és hatalmas ipartelepe. Ezzel arra céloz, hogy a fejlődés az iparosok saját ambícióján is múlik, mert ha akar, akkor el tud jutni egy kiváló színvonalra, lásd példaként Kecskeméti-féle ipartelep. Nem utolsó sorban egy fontos megjegyzést is tesz zárásként, hogy a háború után a kereskedelmük figyelmét a Bal-

4 Pálfy Dániel: Iparpolitika és iparfejlesztés. *Délmagyarország*, 1916. június 4. 5.

5 Vermes Zsigmond: Az iparfejlesztés és a kamarák. *Délmagyarország*, 1916. június 6. 4.

kán felé kell irányítani. Közelsége miatt is jó, vízi és vasúti közlekedés is van a terület felé. Szeged is közel van ehhez a területhez, ezért kéne a várost kiviteli központtá tenni. Szeretné, hogy a háború vihara után az iparosok egyenként vagy csoportonként körbe utazhassák a Balkánt, s kapcsolatokat és tapasztalatokat is szerezhessenek.[6]

Szerkesztői felkérésre Holtzer Emil kereskedő is reagált Kecskeméti Antal beadványára. Véleménye szerint a kereskedelmi és iparkamara feladata nem más, mint orgánumnak lenni a kormány és a kereskedelmi és ipari érdekeltségek között. Ő már főleg a háború utáni állapotokra tervez: „Pedig a háború teremtette új helyzet, a háború után feltétlen elkövetkező gazdasági fellendülés előtti munka a kamarák tapasztalt és többnyire nagy vállalatok élén álló vezetőségének, valamint bel- és kültagjainak teljes tudását és energiáját követeli meg". Utána ő is a balkáni külkereskedelmi potenciálra tér rá. Szerinte Szerbia legyőzésével szabad út nyílt a Balkán felé, így Bulgáriával és Törökországgal – mint szövetségesekkel – kiválóan tud majd kereskedelmi és ipari kapcsolatot létesíteni. Most, a háborús időszakban a kapcsolatépítésen, és ismeretgyűjtésen van a hangsúly, amelyet a békeidőben majd fel lehet használni. Kitér a Duna fontosságára, hogy ha létrejönnek ezek az ipari és kereskedelmi kapcsolatok, akkor a vasút mellett hajózással is ellehet juttatni az árukat a Balkánról és a Balkánra. Itt emeli ki, hogy régebben is tervben volt egy Tiszát–Dunát összekötő csatorna, eleinte szegedi torkolattal, majd később Szolnok és Csongrád neve is felmerült, de ő fontosnak látja, hogy a csatorna megépítése elengedhetetlen, illetve a torkolata mindenképpen Szegednél kell, hogy legyen: ez biztosan felpezsdítené nemcsak Szeged, de az ország kereskedelmét is. Hozzáteszi a csatornaépítés mellet a hajóval való szállítás is fontos érv, hiszen hajóval kényelmesebben el lehet szállítani nagyobb mennyiségű és tömegű árut. Erre német példát is hoz, miszerint Dortmund és Hamburg között ez már régóta bevált szállítási módszer, s naponta több tonnányi nyersanyagot, árut tudnak megmozgatni.[7]

Tonelli Sándor, a Szegedi Kereskedelmi és Iparkamara titkára 1916. június 20-án kelt levelében, amelyet Heinrich Ferenc budapesti kamarai alelnökhöz intézett, nemcsak a város sajátos ipari mélypontjáról értekezik, hanem az országos szintről is. Maga a levél a Vidéki Kamarák Közös Irodája létrehozása kapcsán született, s ebben szegedi és országos példákon keresztül próbálja meg bemutatni, miért is nem jó ötlet ez a kezdeményezés. Legfőbb érve az, hogy nem lehet így elkülöníteni a kamarákat, hogy főváros és vidék, hiszen így a vidék igen nagy területet tesz ki, összefogni is

6 Bozsó János: Az iparfejlesztés útjai. *Délmagyarország*, 1916. június 11. 3.

7 Holtzer Emil: A hatóság és a kamara kötelességei a szegedi ipar és kereskedelem fejlesztése körül. *Délmagyarország*, 1916. június 18. 3.

nehéz őket, illetve mindegyik területnek megvan a maga kis sajátossága, amellyel nem lehet egy kalap alá venni más kamarákat, más egy szegedi és más egy pozsonyi kamara is. Viszont arra a konklúzióra jut, hogy ha már van egy ilyen kezdeményezés, akkor hozzuk ki belőle a legtöbbet, próbáljuk meg sikerre vinni, de szerény személyének aggályok merülnek fel ennek sikerességében.[8]

Az utóbb felsoroltakból tisztán láthatjuk, hogy Szeged város iparosai és kereskedői nem elégedettek az ipar fejlettségével, s nem láttak potenciált abban, hogy ez magától megváltozhat. Kecskeméti Antalt nevezhetjük úttörőnek, aki megtörte a csendet és cselekvésre intett mindenkit, hogy magától nem jön létre semmi. Az is tisztán kirajzolódik a válaszreakciókból, hogy két fontos pontot látnak, melyeknek változnia kell, és a problémák megoldódnak: ez a tanoncoktatás fejlesztése, szigorítása, illetve az új kereskedelmi régió keresése, ez nem más, mint a Balkán. Azt is láthatjuk a megnyilatkozásokból, hogy ekkor még mindenki arra számított, miután a háborúnak vége – amelyben a Monarchia a győztes oldalon áll, még ha ezt szó szerint nem is mondják ki – minden, ami eddig stagnált vagy elmaradásban volt, azok majd felfelé fognak ívelni, s kárpótol majd mindenkit a nagy várakozás miatt.

Főleg az oktatás fejlesztői és balkáni orientációs megnyilvánulások készítették elő azt, hogy 1916. július 4-én a Szegedi Kereskedelmi és Iparkamara teljes ülésén a nagy nyilvánosság elé hozza a Szegeden létesítendő Balkán Akadémia hírét. Ahogy több szegedi sajtóorgánum is beszámolt róla, a kamara eddig direkt nem akarta megosztani a nagy nyilvánossággal a hírt, mivel amíg nem lehetett tudni, hogy a kamara sikerrel előkészíti az iskolaalapítás ügyét, el kívánták kerülni az esetleges balsiker lehetőségét, nehogy rossz hírét vigye a kamarának. A tudósítók hozzáteszik, igaz, hogy hetek óta lehetett tudni a készülődésről, de csak belső és felső körök tudták pontosan, mi is az. Addig egyeztetni kellett az új intézmény rendeltetését, szervezetét, célját, Szeged igényei, s fejtegetés zajlott az eddigi törekvések méretéről és eredményeiről, melyet főleg a kamara titkára, Tonelli Sándor (a Balkán Akadémia eszméjének egyik atyja) vezetett. Hozzáteszik, hogy az akadémia gondolatát – ahogy a cikkekben fogalmaznak – egyéni ambíciók hozták létre, de a szegedi emberben régóta ég a vágy egy főiskoláért. A kamara reméli, hogy az ügy a közgyűlés elé kerül minél hamarabb. Nem tudják elképzelni, hogy a város tanácsa ne támogatná. Arról is írnak, hogy Szeged hatalmas vagyon felett rendelkezik, – véleményem szerint itt

[8] Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád-Csanád Vármegyei Levéltár Központi Levéltára (továbbiakban MNL CSCSVML KL) XIV.10. Tonelli Sándor kereskedelmi és iparkamarai titkár személyi gyűjteménye, Bizalmas levél Heinrich Ferenc budapesti kamarai alelnökhöz Vidéki Kamarák Közös Irodája ügyében, 1916. június 20.

a háború utáni Balkánról beáramló vagyonra gondol – s ezt kész megosztani az egész országgal.[9]

Ezek után közlik azt is, hogy a felállítandó főiskola céljára negyed millió koronát gyűjtöttek össze. Ebből 20.000 koronát maga az iparkamara, majd hozzá csatlakozva mások is adakoztak, közülük közzé teszik pár adományozó nevét is, akikre még a dolgozatban később ki fogok térni. Az írások azzal zárulnak, hogy a szervezők a várostól is ennyi támogatást várnak, illetve állami segélyben is reménykednek. A kamara ülésén Tonelli Sándor titkár ismertette az intézmény céljait: „Szeged város kereskedelmi és ipari köreiben néhány héttel ezelőtt felmerült az az eszme, hogy a városban egy főiskolai rangban álló kereskedelmi oktatási intézet létesíttessék azzal a rendeltetéssel, hogy a külföld, elsősorban pedig hazánk földrajzi fekvéséből folyólag a balkáni és keleti kereskedelem számára egy szakképzett, elméletileg és gyakorlatilag egyaránt hivatása magaslatán álló kereskedői generációt neveljen. Főcélja az intézetnek az, hogy a magyar kereskedelemnek és közgazdaságnak útjait a Balkán és a közeli Kelet felé egyengesse és a ma még gyenge kapcsolatokat nagyra növessze." Az adományok mellett közlik, hogy miként képzelik el az akadémia szervezetét. Azt tervezik, hogy a kereskedelmi főiskolát két, egyenként egy esztendős évfolyamra tagozódna. Az egyik évfolyamot elsősorban azon tanulóknak tervezi, akik kereskedelmi középiskolából – mely Szegeden is működik – kerülnek majd ki, másod sorban más típusú intézmények érettségizett tanulóit várják, kik érdeklődnek a szakirány iránt.

A másik évfolyamot balkáni ifjak tennék ki, akik itt elvégezve a kereskedelmi tanulmányokat, megismerve a magyar viszonyokat, visszatérve hazájukba majd segítői lesznek a magyar közgazdaság törekvéseknek. A Balkán Akadémián nagy hangsúlyt fektetnének a nyelvoktatásra is, hiszen látják, hogy az ifjak nem nagyon beszélnek idegen nyelveken. Célszerűen balkáni nyelveket tanítanának, főleg bolgárt és törököt – pont a szövetségesek nyelveit –, amelyekkel majd el tudnak boldogulni a kapcsolatteremtés során. A közigazgatási oktatást is új alapokra helyeznék, főként az elméleti tudás fontosságát hangsúlyoznák, amely ismeretek eddig nem voltak meg. Célul tűzték ki, hogy az egyes országokról reális képet mutassanak, azok gazdasági életét megismertessék. Az áruismereteknek is nagy hangsúlyt adnának, kifejezetten balkáni viszonyokra szabva, melyekre nincs elegendő idő a középiskolákban. Fontosnak tartják azt, hogy olyan tanárok oktathatnak majd az impozáns intézményben, akik

9 *Délmagyarország*, 1916. július 5. 2. – *Szeged és Vidéke*, 1916. július 4. 3–4. – *Szeged és Vidéke*, július 5. 5. –*Szegedi Híradó*, 1916. július 5. 1–3. – *Szegedi Friss Ujság*, 1916. július 5. 2. – *Budapesti Hírlap*, 1916. július 5. 15. – *Honi Ipar*, 1916. július 15. 8. – *Magyar Ipar*, 1916. július 9. 528–529. – *Pesti Hírlap*, 1916. július 7. 13. – *Magyar Gyáripar*, 1916. augusztus 1. 10. – *Építő Ipar*, 1916. július 16. 174. – *Városok Lapja*, 1917. január 27. 29.

megfelelő tudományos és gyakorlati tapasztalatokkal rendelkeznek. Úgy válik Szeged lesz a keleti törekvések úttörője, s a magyar ifjúság kereskedelmi pályára való nevelésének élenjárója, melyet a kormány előzékenyen fog támogatni és segíteni, hogy létrejöhessen és fennmaradhasson. A végén még a pénzadományra is visszatérnek, melyben közlik, nagy összeg az, mely összegyűlt, ám nem elegendő majd az intézmény fenntartásához.[10]

A Balkán Akadémia alapításának híre elsőre nem aratatott osztatlan sikert. Voltak olyan hangok, melyek kételkedtek az ügy fontosságában, sikerében. Tartózkodtak a balkáni régióval való szorosabb együttműködéstől. Különböző álhírek, pletykák is felmerültek a létesítendő intézmény kapcsán. Ez onnan látható, hogy születtek olyan cikkek, melyek az akadémia fontosságát propagálják és el kívánják oszlatni a köztudatban bolyongó tévhiteket.

Donavell János, a szegedi felsőkereskedelmi középiskola igazgatóhelyettese, a Balkán Akadémia eszméjének másik megalkotója, két hosszú cikkben közölte elaborátumát a szegedi Balkán Akadémiához. Ebben a két cikkben egészen az ókorhoz nyúlik vissza, melyben a görög kereskedők sikerességét taglalja, akik még a római időkben is sikeresen kereskedtek a Földközi-tenger keleti medencéjének partjain, s korszakunkban is megtalálhatók a Balkánon a görög cégek. Hozzáteszi, hogy a görögök igen nagy műveltséggel rendelkeznek. Ugyanígy vélekedik az amerikaiakról, franciákról, németekről. Nagyra tartja azt, hogy az olaszoknál még a csomagolóknak is csináltak szakképzést. A magyar nemzet is rendelkezik nagy műveltségi szinttel, így alkalmas arra, hogy ezt az intelligenciát a kereskedelemben is hasznosítsák.[11] Kitér arra is, hogy vannak már más kereskedelmi iskolák a magyar korona országaiban – erre példaként a Fiumei M. Kir. Kiviteli Akadémiát említi–, de ezek nem elégítik ki az igényeket az ország kereskedelmi fejlődésében. Ezért is fontos a Balkán Akadémia felállítása, hiszen hiánypótló, és új utat nyit a kereskedelemnek, amelyből csak profitálni lehet. Szerinte a Balkánon minél több teret kell hódítani még a háború alatt, amelyet később meg kell tartani. Az iskola fenntartásáról is szót ejt, melyben kifejti, hogy ez nagyon költséges, szerinte az állam érdeke lenne támogatni ezt az akadémiát, ám nem biztos, hogy az állam egymaga tudja ezt finanszírozni, így azon gazdag kereskedőknek, iparosoknak is támogatnia kellene az akadémia fenntartását, akiknek szintén érdeke fűződik ehhez az iskolához. Szeged

[10] *Délmagyarország*, 1916. július 5. 3–4. – *Szeged és Vidéke*, 1916. július 4. 3–4. – *Szegedi Híradó*, 1916. július 5. 1–3. – *Szegedi Friss Ujság*, 1916. július 5. 2. – *Budapesti Hírlap*, 1916. július 7. 12. – *Honi Ipar*, 1916. július 15. 8. – *Magyar Ipar*, 1916. július 9. 528–529. – *Pesti Hírlap*, 1916. július 7. 13. – *Magyar Gyáripar*, 1916. augusztus 1. 10. – *Építő Ipar*, 1916. július 16. 174. – *Városok Lapja*, 1917. január 27. 29.

[11] Balkán Kereskedelmi Akadémia Szegeden. *Délmagyarország*, 1916. július 6. 4.

alkalmas arra, hogy ennek az iskolának otthont adjon, nemcsak balkáni közelsége miatt, hanem mert igen fontos kulturális központ is.[12]

A Szeged és Vidéke is kivette saját részét az ügy propagálása kapcsán. Címlapján közli azokat a gondolatokat, melyet fontosnak tart tudni az iskola kapcsán. Úgy vélik, hogy a kezdeményezés okos, rokonszenves, életrevaló, praktikus, egy igazi kultúrprogram. Idézik Kossuth jelszavát: „Tengerre magyar!", ám ez sajnos nem lett sikeres, viszont a mostani jelszó, amit követni kell, az a Balkánra magyar! Ez a jelszó a háborúban született meg – állításuk szerint – de a békében fogja megérni gyümölcseit, sőt „ezen az úton már el is indultunk a munka nyomán a hadak eszközeivel", s a háború után az ipar és a kereskedelem majd a délen és keleten tud új piacot teremteni. Rá kell jönni a világháború két éve után-, hogy az eddig alkalmazott merev gazdasági elzárkózást a béke megszületésével nem lehet tovább folytatni. Az akadémia kulturális nyitást is jelent, hiszen úgy tervezik, hogy a kereskedelmi főiskola lesz az ipari tanulmányokat folytató diákok számára a tetőpont, Kiemelt cél, hogy a balkáni ifjak megismerjék Magyarországot és jól értékeljék azt. Az intézmény a Balkánt tűzi ki a magyar indusztria békésen hódító törekvései területének – véleményem szerint ez egy elég jellemző mondat, amellyel arra utalnak, hogy itt nem csak baráti közeledésről van szó, hanem a térség gazdasági és piaci érdekkörbe vonásáról.[13]

Dr. Somogyi Szilveszter a Balkán Akadémia szervezkedő gyűlésére meghívást kapott, s ezen részt is vett, ahol nyilatkozott is az iskoláról. Úgy gondolja, hogy az intézményt állami támogatással kell felállítani, fenntartani, ám ha ez nem sikerül, akkor a város besegít ebbe. Szerinte is Szeged a legalkalmasabb erre a feladatra, hogy otthont adjon az akadémiának, hisz a legnépesebb vidéki városról beszélhetünk, két fontos folyó keresztezésénél – s ahogy fogalmaz – világvonalak mentén fekszik. A tantestületet úgy képzeli el, hogy a szűkebb részét egy igazgató és öt rendes tanár alkotná, míg a tágabb részében lennének meghívott óraadók, akik kiváló kereskedők és szakemberek, és alkalmasak lennének a hallgatók gyakorlati oktatására.[14]

A Balkán Akadémia alapítása körüli emberek július 11-én összeültek tanácskozásra. Az ülés tárgya a már igen sokat taglalt – fentebb már többször említett – kérdéseket tartalmazta. Új elemként vetődött föl benne a politikai szál: „Eddig a magyarság nem ott kereste barátait, ahol keresni kellett volna, rajta kell lennünk, hogy egy ilyen intézet révén a Törökországban, és Bulgáriában mutatkozó szimpátiánkat fejlesszük és nagyra növeljük." Véleményem szerint ezt akár kissé propagandiszti-

12 Balkán Kereskedelmi Akadémia Szegeden. *Délmagyarország*, 1916. július 7. 4-5.

13 A Balkán-Akadémia. *Szeged és Vidéke*, 1916. július 7. 1.

14 A polgármester a Balkán-Akadémia tervéről. *Délmagyarország*, 1916. július 11. 3. – A Balkáni Akadémia alapítóinak gyűjtése. *Szeged és Vidéke*, 1916. július 8. 3.

kusnak is vehetjük. Ám három érdemi újdonságot is hozott az ülés: a fenntartáshoz évi 120 000 koronára van szükség, s indítványt nyújtottak be a város felé, hogy évi 40 000 koronával támogassa az akadémiát, illetve a létesítés ügyével kapcsolatban bizottság álljon fel, amelynek elnöke dr. Somogyi Szilveszter polgármester lett.

A 40 000 korona ügyében nem lehetett igazán nagy probléma, hiszen maga a polgármester lett az alapítás bizottságának az elnöke, aki mindent megtesz azért, hogy ezt megszavazza a tanács. Ami még fontos, hogy az iskolát már 1917 szeptemberére fel akarják állítani.[15]

Maga a főispán, Cicatricis Lajos is elismerően nyilatkozik az akadémia gondolatáról. Úgy véli, hogy ez az intézmény a közoktatást és a gazdaságot előrébb lendíti. Reméli a város lakossága is úgy fogja támogatni a régóta áhított főiskolát, mint korábban tett az elemi oktatás fejlesztéséért.[16]

Donavell János ismét két írást közölt a Balkán Akadémiával kapcsolatban, vagy, ahogy ő fogalmazott „adalékokat ad hozzá". Első írásában tesz egy kis kitérőt a felsőoktatási törekvéshez, pontosabban az 1912–1913-as kereskedelmi főiskola törekvésésre tér ki. Majd rátér arra a részre, hogy Somogyi Szilveszter polgármester engedélyével külön utakon is járt. Sőt, ezen expedíciója már jóval korábban, az iparkamara júliusi gyűlése, az akadémia létrehozásának hivatalos bejelentése előtt megkezdődött. Tárgyalt Csanád és Torontál vármegye uraival, hogy szimpatikusnak tartják-e az akadémia gondolatát, másrészt a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban is érdeklődött, hogy milyen fogadtatásra találhat ott az intézmény gondolata. Arról már nem írt, hogy ezekre milyen válaszokat kapott.[17] Másik írásában szintén a külön útjairól és néhány ott elért eredményeiről számol be, amelyet a Keleti Kultúrközponttal folytatott. Itt közli egy június 8-i levelét, amelyet a központhoz intézett. Ebben már egy keleti orientációs iskola ötletéről ír. Konkrétan még nem nevezi meg a Balkánt, hanem főleg török cserekapcsolatokkal kacérkodik. Itt ugyanazokat a terveket írja le, mint amelyeket már fentebb említettem, például a tantervet, nyelvi képzést (itt még csak törökkel). Ezek azt bizonyítják, hogy már jóval, egy hónappal előbb meg volt az iskola terve, mint ahogy az értekezések megkezdődtek a szegedi ipar helyzetének javításáról. Ír arról is a Keleti Kultúrközpontnak, ha ez az iskola megvalósul, akkor az akadémia és a központ közötti kapcsolat igen nagy lesz, – s ahogy fogalmaz – „milyen értékes kölcsönhatás várható". Hozzáteszi még, kísérő levelében megkérte Széchenyi Bélát, a Keleti Kultúrközpont elnökét, hogy segítse az

15 *Délmagyarország*, 1916. július 12. 4–5. – *Szeged és Vidéke*, 1916. július 10. 5. – *Szeged és Vidéke*, 1916. július 12. 3–4. – *Szegedi Híradó*, 1916. július 12. 4–5.

16 Cicatricis főispán a Balkán-akadémiáról. *Szeged és Vidéke*, 1916. július 15. 3.

17 *Délmagyarország*, 1916. július 20. 3. – *Szeged és Vidéke*, 1916. június 10. 3. – *Városok Lapja*, 1916. június 24. 636.

akadémia engedélyeztetését és anyagi támogatását a kormánynál. Majd beszámol róla, hogy a központ megbízta gróf Teleki Pál alelnököt, hogy ő járjon el felsőbb helyeken.[18]

Ezután nagy csönd következett. Erre az időszakra semmilyen forrás nincs birtokunkban (a Kereskedelmi és Iparkamara elpusztult anyaga között lehetett ide vonatkozó forrás), nagy valószínűséggel előkészületi munkák zajlottak. Ám az 1916. októberi közgyűlésen Tonelli Sándor interpelláció formájában felveti azt a problémát, hogy túl nagy a csend az akadémia ügye körül, nem történik semmi, miért nem intézi el a tanács az iskola ügyét, miért halogatja az ügy rendezését? Felhívja a figyelmet arra, hogy sok ügy került már így veszendőbe, melyeknek előzménye a város halogatása volt. Dr. Gaál Endre, kultúrtanácsos erre úgy reflektált, hogy az intézet szervezete már kész van, egy budapesti konferencián be lett mutatva, az eredményeket még szeptemberben közölni akarták, csak sajnos Donavell Temesvárra való költözése miatt el kellett halasztani, illetve az ő felelősségére teszi azt is, hogy a tanulmány és az előkészületi munkák, amivel meg lett bízva, nem készültek el a közgyűlés időpontjáig. Cicatricis Lajos főispán úgy konstatálta az ügy részleteit, hogy eddig egy igen nagy volumenű előkészítő munkának kellett volna zajlania, ami nem történt meg, s amiről most be lehet számolni, az kevés. [19]

Közben a *Honi Ipar* egyik írásában figyelmezteti a várost a késlekedés veszélyességével. Úgy nevezik Szegedet, mint az ábrándok városa. Egy kiváló ötlettel állt elő, mely már a megvalósítás folyamatában is igen jól haladt, már csak a konkrét lépéseket kellett volna megtenni az alapításhoz, ám ezek nem történtek meg, az iskola még mindig csak egy ábránd. Szerintük az erre a célra összegyűlt pénzösszeget nem szabadna hagyni, hogy elvesszen. Ők is felelősségre vonják Donavellt – mint azt fentebb is kifejtettem, szerintem jogtalanul. Illetve figyelmeztetik is a várost, hogy ha nem cselekszik, akár el is veszítheti az iskolát, hiszen úgy fest, Temesvár is érdeklődik az intézmény iránt. Ott már létre jött egy Balkán Iroda is, amely már működik és oktatja a balkáni nyelveket.[20]

Erre a *Szeged és Vidéke* is reagált, illetve közölte a *Honi Ipar* cikkét is. Itt igen pesszimistán fogalmaznak, hogy nyert helyzetből veszített a város, és a tétovázás eredménye az lett, hogy Szeged már el is veszítette az intézményt Temesvárral szemben.[21]A novemberi közgyűlésre már igen felkészülve érkeztek a képviselők és

18 Adalékok a Balkán Akadémiához. *Délmagyarország*, 1916. július 22. 4.

19 *Délmagyarország*, 1916. október 18. 5. – *Szegedi Híradó*, 1916. október 18. 4. – *Friss Hírek*, 1916. október 17. 1. – *Szeged és Vidéke*, 1916. október 16. 3. – *Szeged és Vidéke*, 1916. október 17. 3.

20 Ábrándok városa. A magyar Balkán-akadémiáról. *Honi Ipar*, 1916. november 1. 19.

21 S. O.: Ábrándok városa. *Szeged és Vidéke*, 1916. november 6. 3.

az iparkamara vezetősége az üggyel kapcsolatban, a gyűlésen be is mutatták a terveket a Balkán Akadémia ügyében.[22]

1917. január elején, a *Délmagyarország* pesti tudósítója Rákosi Jenő publicistát, főrendházi tagot felkereste, hogy nyilatkozzon a létesítendő akadémiáról. Rákosi igen pozitívan vélekedett az ügy kapcsán. Szerinte nem jelent hátrányt a magyar ember számára, ha nemcsak Berlint és Párizst látogatja, hanem az eddig hanyagolt szomszédot, a Balkánt is. Hozzáteszi, hogy Ausztria számára is fontos a balkáni kapcsolat, s ehhez az út Magyarországon keresztül vezet át. Véleménye szerint a Balkánon már csak az a kérdés, hogy ki legyen ott az úr, „és Szeged igen jó helyen tapogatódzik, amikor Balkán Akadémiát állít fel az ifjúság részére. Nem hiába a magyar síkföld empóriuma Szeged, látszik, hogy az egész magyar nemzet nevében illetékesen gondolkozik és érez."[23]

A Balkán Akadémia kapcsán maga Szeged szabad királyi város főispánja, Dr. Cicatricis Lajos is megszólalt, hogy eddig miként járt el az iskola érdekében. Beszélt a Balkán Akadémia ügyéről, Dr. Jankovich Béla kultuszminiszterrel, aki üdvözölte és szerencsésnek vélte a tervet. Annyit tett hozzá, hogy a legjobb az lenne, ha a tervezetet előbb fölküldenék, hogy átnézhessék, elmélkedjenek róla, s mivel ez a kereskedelmi és pénzügyminisztert is érinti, esetleg még a minisztertanácsot is, így jobb lenne, ha küldöttség érkezése előtt az ő számukra is tudná interpretálni az ügyet. Az épület hiánya is felmerült, de itt a főispán megjegyezte, hogy a Szegedi Kereskedelmi és Iparkamara felajánlotta saját épületét, viszont a kultuszminiszter úr aggályát fejezte ki azzal kapcsolatban, hogy Magyarországon nincs annyi szakember, olyan kvalitással, mint amennyit előzetesen számolt a tanári karában, így meg kell nyernie külföldi szaktekintélyeket, akik szívesen tanítanának óraadóként, még itthon nem találnak megfelelő embereket. A végén hozzáteszi, hogy ezeket leszámítva nagy örömmel fogadja a hírt, s reméli már következő tanévben megnyitja kapuit az iskola.[24]

A Balkán Akadémia ügyének minisztériumi állásáról a *Délmagyarország* tudósított. Az elején rögtön a pozitív visszhangokkal kezd, melyet eddig kapott az ügy, például Rákosi Jenőtől, a Keleti Kultúrközponttól, de nyílt titok –teszi hozzá-, hogy vannak, akik nem támogatják az ügyet. Igaz nem lehet hallani sokat róluk, hiszen

[22] *Délmagyarország*, 1916. november 16. 4. – *Friss Hírek*, 1916. november 16. 1. – *Szeged és Vidéke*, 1916. november 16. 4. – *Szegedi Friss Ujság*, 1916. november 16. 2. – *Szegedi Híradó*, 1916. november 16. 5. –MNL CSCSVML KL, IV.1407.b. Szeged város polgármesteri iratainak mutatókönyve

[23] Rákosi Jenő a szegedi Balkán Akadémiáról. *Délmagyarország*, 1917. január 5. 3.

[24] A főispán a Balkán Akadémiáról. *Délmagyarország*, 1917. január 17. 5. – Cicatricis Lajos dr. főispán a Balkán Akadémiáról. *Szeged és Vidéke*, 1917. január 16. 3.

nem lépnek nyíltan színre, de nem is lehet érteni, hogy mi okozza ezt az ellenszenvet, talán az irigység. Nyílt titokként veszi, hogy a Keleti Gazdasági Központ sem úgy viszonyul az ügyhöz, mint ahogy kellene, s mivel Lánczy Leó – bankár, a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank elnöke – nem támogatja az iskola felállítását, így evidens hogy a Keleti Gazdasági Központ sem fogja. Hozzáteszi, hogy már többször is járt egy-egy ember a minisztériumokban, beszéltek Jankovich Bélával, gróf Klebelsberg Kunoval, akik támogatásukat adták, de addig ők sem tehetnek semmit, amíg nincs meg a pontos ismeretük az akadémia anyagával kapcsolatban. Szóba kerül a segélyezés formája és mértéke, hiszen az nem tud kiterjedni mindenre. Említi, hogy az iskola megnyitásának időpontját célszerű lenne fixálni, hiszen a korábban emlegetett halogatás, mely megöli a terveket, ne veszélyeztessen semmit.[25]

Az újságok teljes terjedelemben közlik a küldöttség által átnyújtandó fölirat szövegét, amely a 60 000 korona állami anyagi hozzájárulást hivatott elnyerni. A szöveg nem tartalmaz mást, mint a tanulmányban egész idáig felsorolt érveket, hogy miként született az ötlet, miért is fontos és miként valósulna meg a Balkán Akadémia, illetve miért Szeged a legalkalmasabb hely az iskola birtoklására. Ezt a föliratot díszes bőrkötésben eljuttatják majd a kereskedelmi miniszternek, illetve a kultuszminiszternek is. A szöveget még közlik a Keleti Gazdasági Központtal, a Keleti Kultúrközponttal, és más törvényhatósági szervekkel is.[26]

Még mielőtt a küldöttség útnak indult volna, a polgármester Teleki Pállal együtt audiencián vett részt Jankovich Béla miniszternél. Itt Somogyi előadta, hogy eddig milyen lépéseket hajtottak végre, milyen anyagi támogatást sikerült szerezniük, a minisztériumnak is miben kellene még segítséget nyújtania az intézmény elindításához, fenntartásához, illetve egy küldöttség tervezi a hivatalos feliratot átnyújtani. A kultuszminiszter kijelentette, hogy örömmel fogadja a kezdeményezést, s kész támogatni az ügy érdekeit, viszont az anyagi vonzata a pénzügyminisztertől függ, ám kész közbenjárni az akadémia ügyének érdekében. Hozzáteszi, hogy ha meg is kapja az anyagi támogatást az iskola, akkor is csak jó eséllyel 1918-ban tudják majd folyósítani. Ebből tisztán látszik, hogy az intézmény megnyitása mindenféleképpen a következő év szeptemberére csúszik. Addig is – véli a cikk írója –, ha már ez a csúszás bekövetkezik, az időt fel lehetne használni arra, hogy a többi kérdéses ügyet is megoldják az iskola megnyitásáig, mint a tanári kar problémája, illetve az intézmény épületének kérdése.[27]

25 A Balkán Akadémia ügye a minisztériumokban. *Délmagyarország*, 1917. január 21. 3.

26 A város felirata a Balkán Akadémiáért. *Délmagyarország*, 1917. január 21. 5–6. – Szeged a Balkán-Akadémiáért *Szeged és Vidéke*, 1917. január 20. 3.

27 *Szegedi Híradó*, 1917. február 2. 2–3. – A kultuszminiszter a Balkán-Akadémiáról. *Szeged és Vidéke*, 1917. február 1. 2.

Február 5-én a város levélben értesíti, vagy inkább figyelmezteti az előzőekben megbeszéltekre a küldöttség tagjait, miszerint február 7-én déli 12 órakor fogadja a küldöttséget az Országházban a Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium minisztere, Jankovich Béla, s fél 12-kor kell találkozni a minisztérium titkárának irodájában. A küldöttség február 6-án, a 10 órakor induló gyorsvonattal utazik föl a székesfővárosba. A küldöttség tagjai: Dr. Rósa Izsó, Wimmer Fülöp, Szász Ernő, Tonelli Sándor, Várhelyi József, Weiner Miksa, Dr. Kószó István, Dr. Becsei Károly, Tóth József, Koós Elemér, Aczél Géza, Pásztor József, Szarvady Lajos, Gaál Endre, Nyári György és természetesen Somogyi Szilveszter. Az irat másik oldalán a tervezett program szerepel, hogy kikkel kell még a pesti látogatás során találkozni. Itt említik Schalk Béla kereskedelmi főiskolák igazgatóját, Kelemen Béla országgyűlési képviselőt, a Keleti Kultúrközpontot, és a Keleti Gazdasági Központot.[28] Majd később, egy február 12-én kelt iraton kérik a küldöttség tagjait, hogy úti elszámolásaikat mihamarabb adják le. [29]

A küldöttség indulása igen nagy sajtóvisszhangnak örvendett, szinte mindegyik sajtóorgánum beszámol arról, hogy Szeged város küldöttsége a február 6-án elhagyta a várost, – a cikkek érdekes módon délután 5 órát írnak az indulás időpontjaként – hogy másnap délben a kultuszminisztériumban átnyújthassa föliratát a Balkán Akadémia kapcsán, illetve tárgyaljanak a miniszterrel. Itt megemlítik azt is, hogy a küldöttséghez Donavell János is csatlakozik Temesvárról, illetve, hogy a tervek szerint nem csak Jankovich Bélának nyújtják át a feliratot, hanem Harkányi János kereskedelemügyi miniszternek és gróf Tisza István miniszterelnöknek is. Hozzáteszik, hogy a kultuszminiszter előtt Somogyi Szilveszter, míg a kereskedelemügyi és a pénzügyminiszter – eddig a pénzügyminisztérium sem volt tervben – előtt Cicatricis Lajos lesz a küldöttség szónoka.[30] Sajnos az utóbb felsoroltakkal kapcsolatban nem lehetünk biztosak, viszont abban igen, hogy a küldöttség járt a Vallás és Közoktatásügyi Minisztériumban, ahol prezentálták az akadémiával kapcsolatos gondolataikat, s átnyújtották a feliratot.

Másnap már meg is jelentek a cikkek, melyben a küldöttség eredményeit közlik. Innen tudjuk, hogy a küldöttséget támogatva jelen volt gróf Teleki Pál, a Keleti Kultúrközpontból. A delegációt Cicatricis Lajos vezette be a miniszterhez, majd Somogyi Szilveszter tartott előadást, melynek végén átnyújtotta a közgyűlés határozatát. Jankovich válaszbeszédében hosszasan méltatta Szegedet, s hogy megérdemli ezt az

28 MNL CSCSVML KL, IV.1407.b. Szeged város polgármesteri iratai, 688/1917.

29 MNL CSCSVML KL, IV.1407.b. Szeged város polgármesteri iratai, 4915/1917.

30 *Szegedi Friss Ujság*, 1917. február 5. 2. – *Szegedi Friss Ujság*, 1917. február 7. 2. – *Friss Hírek*, 1917. február 6. 3. – *Friss Hírek*, 1917. február 7. 1. – *Szeged és Vidéke*, 1917. február 6. 5. – *Szegedi Híradó*, 1917. február 7. 6.

iskolát, illetve hogy ezzel mekkora szívességet tesznek a magyar hazának. Részéről megadja a támogatást és legmesszemenőbb jóindulatát az ügyhöz. Mivel a kereskedelmi és pénzügyminiszter sem volt jelen, így a város felkérte Jankovich Béla minisztert, hogy Szeged nevében tolmácsolja kérését a két miniszter felé. Rósa Izsó vetette föl e kéréseket, melyekhez a kultuszminiszter a támogatását adta. Hozzátette, hogy az iskola megvalósulása több mint valószínű, hogy az 1918-as tanévre csúszik át a költségvetés miatt. A végén Tonelli Sándor is felszólalt, s kérte a minisztert, a kamara által benyújtott alapítólevelet mihamarabb fogadják el, hogy az adományokat már el lehessen kezdeni begyűjteni, s így hivatalos formában működhessen a folyamat. Ezt a miniszter akceptálta és ígérte, hogy közbenjár ennek az ügynek az érdekében is. Azt is megtudjuk, hogy a küldöttség még aznap délután 2 óra 40 perckor visszaindult Szegedre [31]

A küldöttség és az akadémia sikere igen messzire eljutott. A zágrábi *Hrvatska* c. lap úgy fogalmaz, hogy ez az akció politikai természetű, és így akarnak barátokat szerezni a Balkánon. Véleményük szerint a magyaroknak minden joga meg van ehhez, ám elsősorban a horvát nemzet jogosult arra, hogy a Balkánnal összeköttetést tartson fent, így szükségesnek látják, hogy Zágrábban is létesítsenek egy hasonló intézményt, mint Szegeden.[32]

A Balkán Akadémia alapító bizottsága április 5-én összeült, hogy az alapítással kapcsolatos munkákat megkezdjék. Jóváhagyták, hogy az alapító leveleket kinyomtassák, és megküldjék azon személyeknek, akik előzetesen megígérték, hogy anyagi támogatásban részesítik az iskolát. Aláírás után a városi pénztárban kell a megígért összeget befizetni, s leadniuk a levelet, amelyet a kereskedelmi és iparkamara gyűjtött össze, s a polgármesternél helyezett letétbe. Ha az iskola felállítása megvalósult, ezeket a példányokat elküldik a Vallás és Közoktatásügyi Minisztériumba, Szeged város levéltárába, illetve a Balkán Akadémia irattárában is elhelyeztetik.[33]

A Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium hivatalos levélben is megküldte Kelemen Béla, Szeged szabad királyi város új főispánjának a levelet, hogy hivatalosan engedélyezi a minisztérium az iskola felállítását és mellé az évi 60 000 korona támo-

31 *Délmagyarország*, 1917. február 8. 4. – *Friss Hírek*, 1917. február 9. 3. – *Szeged és Vidéke*, 1917. február 8. 1., 4. – *Szegedi Friss Ujság*, 1917. február 9. 2. – *Szegedi Híradó*, 1917. február 8. 2–3. – *Pesti Napló*, 1917. február 8. 10. – *Budapesti Hírlap*, 1917. február 8. 12.

32 A horvátok és Balkán akadémia. *Budapesti Hírlap*, 1917. február 13. 5.

33 *Délmagyarország*, 1917. április 6. 4. – *Szeged és Vidéke*, 1917. április 5. 3. – *Szeged és Vidéke*, 1917. április 6. 2.

gatást is. A cikk szerint a város lakossága kitűnő örömmel fogadta a hírt, s csak ilyen híreket várnak Apponyi Albert, újból kinevezett kultuszminisztertől.[34]

1917. augusztus 5-én a kultuszminiszteri leirat Szegedre érkeztével a Balkán Akadémia helyzete fordulatot vett. Az irat alapján VKM a kereskedelmi miniszterrel együtt támogatja az iskola alapítását, ugyanakkor kikötötték, hogy ne kimondottan Balkán Akadémia, hanem egy egyszerű kereskedelmi akadémia legyen, amelyben a város később létesíthet egy balkáni kereskedelmi szakirányt, ha úgy látja jónak.[35]

1917 októberében a találgatások arról szólnak, hogy végül megvalósul-e bármi is, illetve ha igen, milyen néven fog. Az alapítók, akik pénzzel támogatták az ügyet, ők Balkán Akadémiát kívántak létesíteni. A város főiskolát kívánt, így ő is jelentős összeggel támogatta az ügyet. Viszont az új kultuszminiszter már csak egy kereskedelmi akadémiát akart, ám anyagi támogatást nem kívánt adni. Ebből kifolyólag összehívtak az alapítók egy ülést, hogy tisztázzák az ügyet, illetve eldöntsék, hogy anyagilag támogatni kívánják-e a miniszter által preferált szimpla kereskedelmi akadémiát. Maga a főispán úgy véli, a városnak ezt is el kell fogadnia.[36]

Sajnos a Balkán Akadémia nem valósult meg, a Nagy Háborút követő években egyre nagyobb nehézségekbe ütközött a létrehozása, amiben az egyetemek átmenekítése is közrejátszott. A mozgalom véglegesen 1921 márciusában halt el, mikor is az iskola alapításának javára összegyűlt pénzeket végleg visszaosztották tulajdonosaiknak. Az adományozók abszolút többsége úgy döntött, hogy ezt az összeget a szegedi Múzeumbarátok Egyesületének ajánják fel.[37]

34 A kultuszminiszter engedélyezte a szegedi kereskedelmi főiskola felállítását. *Délmagyarország*, 1917. július 25. 8. – *Szegedi Friss Ujság*, 1917. július 25. 4.

35 *Pesti Hírlap*, 1917. augusztus 7. 10. – *Pesti Napló*, 1917. augusztus 7. 11. – *Városok Lapja*, 1917. augusztus 11. 211.

36 Balkán, vagy kereskedelmi akadémia. *Szeged és Vidéke*, 1917. október 11. 5. – Kereskedelmi akadémia. *Szeged és Vidéke*, 1917. október 16. 2.

37 A Balkán-akadémia alapítványi összegeinek sorsa. *Szeged*, 1921. március 27. 8. – A Balkán akadémia alapítványai. *Szegedi Uj Nemzedék*, 1921. április 23. 2.

Szabó Katalin

„TEKINTETES TANÁRTESTÜLET! NAGY IDŐKET ÉLÜNK…”[1] AZ ORVOSI KAR AZ 1918–19-ES TANÉVBEN A TANÁRI KARI JEGYZŐKÖNYVEK TÜKRÉBEN

Krompecher Ödön, az orvoskar dékánja a címben idézett beszédének idején nem sejthette, hogy nemcsak nagy időknek, hatalmas „társadalmi átalakulásoknak” lesznek szemtanúi és részesei, hanem mélyreható változások, megpróbáltatások is várnak majd az orvosi karra. Nem sejthette, hogy a változásokkal nem a háború miatt elmaradt reformok, újítások újragondolásának időszaka következik, hanem a szakma helyett a politika költözik az egyetem falai közé.

A jelzett időszak történéseiről már sok kitűnő tanulmány, könyv értekezett, mind az egyetemi képzésre, mind a diákkörök, egyesületek működésére, mind a zárt szám bevezetésére vonatkozóan. Ennek ellenére mégis úgy gondolom, hogy érdemes kicsit közelebbről megvizsgálni azt is, hogy az orvosi fakultáson ezek az események milyen következményekkel jártak, mi motiválta a tanárok, a kar döntéseit, kik voltak azok a tanárok, akik a különböző döntéseket meghozták. Az események gyorsan változtak és rendkívül bonyolult módon, de a kari történések mégiscsak összetartoztak, befolyásolták egymást. Így az látszott a legcélszerűbbnek, ha nem tematikusan, hanem kronologikusan dolgozom fel az időszakot, a fontosabb eseményeket, döntéseket, motivációkat pedig ezen belül emelem ki. Ezzel a megközelítéssel az volt a célom, hogy a lehetőségek szabta, és a jegyzőkönyvek személytelenségéből adódó keret határáig, az adott körülmények között élő, döntő, a történések kényszerítő hatása alatt álló tanárok szempontjait megvilágítsam.

Háború, politika, egyetem – forradalom spanyolnáthával

Az 1918–19-es tanévet megelőző kari tanári jegyzőkönyvek arról tanúskodnak, hogy az orvosi kart – a klinikák és az orvostanhallgatók hadegészségügyben játszott szerepe miatt – többszörösen is érintették a háború hatásai. Az orvostanhallgatók nagy

[1] Semmelweis Egyetem Központi Levéltára (a továbbiakban: SEKL), 1/a 44. A Budapesti Tudományegyetem Orvostudományi Karának 3. rendes ülése, 1918. 11. 08.

tömegét sorozták be katonai szolgálatra, a besorozottak helyét újabb tanulók töltötték fel, így a háború a hallgatók összetételét alaposan átformálta. Megemelkedett a női hallgatók[2] és a zsidó hallgatók[3] száma is. Közben már az 1917. március 20-án Hoór Károly dékán elnökletével, Tóth Lajos miniszteri tanácsos jelenlétében megtartott kari gyűlésen értesítették a kart arról, hogy az osztrák–magyar kormány foglalkozik a demobilizáció kérdésével. Tóth Lajos miniszteri biztostól ígéretet kaptak arra, hogy a katonai szolgálatban álló egyetemi személyzetet soron kívül fogják hazaengedni (és lehetőség szerint ez fog történni az orvostanhallgatókkal is), közülük is elsősorban azokat, akik közelebb állnak tanulmányaik befejezéséhez.

Az időszak nem volt mentes a hallgatók politikai szerepvállalásától sem. Az ismert egyetemi hallgatói egyesületek mellett a nemzetiségi ifjúsági mozgalmak is megjelentek, mint amilyen a Délszláv tanuló ifjúság szünidei szövetsége néven ismertté vált és politikai tevékenységet is folytató mozgalom volt. Dietrichstein Ferenc, vagy néhol Ferdinánd ügyének megtárgyalása a tanárok azon erőfeszítését tükrözi, hogy a politikát távol tartsák a kartól. Dietrichstein a frontra elsőéves hallgatóként került és az osztrák hatóságok államellenes tevékenysége miatt minden ausztriai egyetemről kitiltották. Hoór szerint, ha „[…] az osztrák egyetemeknek volt joguk, hogy ezt a hallgatójukat eltávolítsák, nekünk jogunk és kötelességünk, hogy őt egyetemünktől távoltartsuk."[4]

Mind a hallgatók összetételének változása és létszámuk növekedése, mind pedig a politikai tevékenység felerősödése két olyan kiemelt téma, amelyek jelentősen befolyásolták az elkövetkező évek döntéseit, eseményeit.

Az igazi fordulópontot az orvoskar életében is az 1918-as őszi események hozták. A tanártestület III. rendes ülését 1918. november 8-ára hívta össze Krompecher Ödön, a kar dékánja. A tanárok is kiemelten fontosnak tartották ezt az ülést, mindezt jelzi, hogy teljes létszámban képviseltették magukat. Kenyeres Balázs írta a jegyzőkönyvet, ott voltak még Bókay Árpád, Dollinger Gyula, Lenhossék Mihály, Moravcsik E. Emil, Liebermann Leó, Bársony János, Jendrassik Ernő, Grósz Emil, Preisz Hugó, Bókay János, Korányi Sándor, Hoór Károly, Nékám Lajos, Tellyesniczky Kálmán, Buday Kálmán, Kétly László, Kuzmik Pál, Verebélÿ Tibor, Bálint Rezső és Vámossy Zoltán mint nyilvános rendes tanárok, valamint Árkövy József, Ónodi Adolf, Schaffer Károly, Krepuska Géza mint nyilvános rendkívüli tanárok. A magántanárok Csiky József és Salamon Henrik személyében képviseltették magukat. Az elnök azzal indo-

2 Molnár László: A Budapesti Tudományegyetem Orvostudományi Karának története 1872–1945. *Gerundium*, 2019/1. 33–51.

3 Kerepeszki Róbert: A „Nagy Háború" hatása a magyar felsőoktatásra és az egyetemi ifjúságra. *Gerundium*, 2018/2. 90–96.

4 SEKL, 1/a 43. Budapesti Tudományegyetem Orvostudományi Karának 6. rendes ülése, 1918. 02. 05.

kolta az ülés összehívását, hogy a gyorsan átalakuló politikai viszonyok bizonyos ügyek előrehozott tárgyalását és elintézését követelték meg.

Ezután Krompecher „Az orvosi fakultás csatlakozása a Nemzeti Tanácshoz" címmel a napirend első pontjaként egy indítványt terjesztett a kari tanártestület elé. A jegyzőkönyv tartalmazza Krompecher ekkor elmondott teljes beszédét, melyben a Tanácshoz való csatlakozást az önállósulás vágyával magyarázta: „Önállóság, függetlenség és szabadság után sóvárogva mi is elértük azt, hogy állami létünket immár ez alapokra fektethessük […]. De önállóság, függetlenség és szabadság jegyében halad a természettudomány és annak egyik alkalmazott szakmája az orvostudomány is. Teljes önállóság és függetlenség jegyében munkálkodunk mi orvosok is, és nemes tudományunkat is elsősorban az igazi, erkölcsi szabadság felé való törekvés szelleme vezérli és jellemzi."[5] Hivatkozott arra is, hogy a jogi kar már csatlakozott és hogy már a rektor is letette az esküt. Talán érdemes megjegyezni, hogy az 1918–19-es tanévben az egyetem rektora éppen Moravcsik Ernő Emil volt, aki mint nyilvános rendes tanár vett részt az orvoskar ülésén. A kar egyhangúlag fogadta el az elnök indítványát és azt, hogy a tanárok az esküt a rektor előtt le fogják tenni.

A tanárok által tett előterjesztések arra engednek következtetni, hogy november 8-án nem kényszer alatt döntöttek a kari tantanártestület tagjai. Reformokban reménykedtek, mely reformokat például az orvosképzésben már igencsak időszerűnek tartottak. Jendrassik Ernő javasolta, hogy a kar orvosai közegészségügyi és orvosrendészeti kérdésekben tanáccsal segítsék a kormány munkáját. Bókay Árpád pedig azt indítványozta, hogy a szakszerű irányítás és működés érdekében az egyetemi tanárok, de lehetőség szerint a tanító személyzet minden tagja lépjen be az 1897-ben alakult Országos Orvosszövetségbe. Jendrassik javaslatáról nem született határozat, de Bókay indítványát a kar helyeselte és kívánatosnak tartotta.

Az ülés másik érdekes pontja az egyetemek bezárásának kérdése volt. A spanyolnátha ekkor már Magyarországon is dühöngött és a fertőzés terjedését nagymértékben segítette, hogy október végétől tömegek mozogtak az utcákon. A spanyolnátha veszélyeit még az orvosok jó része sem látta át, és az egyetemek bezárására vonatkozó rendelettel sem értettek egyet. Az egyetemet végül részben politikai, részben pedig járványügyi okok miatt bezárták és ezt az orvoskar nehezményezte is: „Dacára annak, hogy mi, az orvosi fakultás képviselői azt a leghatározottabban elleneztük és az előadások megkezdését javasoltuk, a többség mégis a jogi kar álláspontjára helyezkedett s kieszközölte, hogy a v. és k. államtitkár az egyetemnek folyó évi november hó 15-ig való bezárását rendelje el. Ez a terminus most, annyiban módosult, ameny-

[5] SEKL, 1/a 44. Budapesti Tudományegyetem Orvostudományi Karának 3. rendes ülése, 1919. 11. 08.

nyiben a v. és k. min. leirata értelmében az előadások 13-án kezdődnek”[6] – áll a jegyzőkönyvben. A járványhelyzetet a frontról hazatérő és ellenőrizetlenül az ország belsejébe áramló katonák tömege is súlyosbította. Erre viszont a kari ülésen nyomatékosan felhívták a hatóságok figyelmét.

Már a novemberi második kari rendes ülésen az égető és megoldandó problémák mellett – mint a nagyszámú hallgatóság oktatása, a visszatérő katonadiákok ügye – felhívás érkezett a karhoz, hogy „szervezkedés ügyében” foglaljanak állást, valamint tárgyalják meg az egyetem jelvényeinek, elnevezésének megváltoztatását is. A téma referense, Grósz Emil a következőket javasolta a kari ülés résztvevőinek: „Ami a szervezkedés kérdését illeti, tisztelettel javaslom, méltóztassék azon álláspontra helyezkedni, hogy első feladat a felsőiskolai tanároknak egy táborba való gyűjtése. Evvel még nem prejudikálunk annak, hogy vajon szükségét látjuk-e annak, hogy valamely szövetséghez csatlakozunk-e, de bármelyik szövetségről legyen is szó, mielőtt ahhoz csatlakoznánk, ismernünk kell a szövetség alapszabályait, céljait, és eszközeit. A csatlakozásnál nem csak azt kell mérlegelnünk, hogy előnyös-e az reánk, hanem azt is, hogy vajon milyen szolgálatot tehetünk a közérdeknek, ha a szövetségbe tapasztalatainkat, ítéletünket és magasabb irányú felfogásunkat belévisszük. […] Végül legyen szabad javasolnom, hogy méltóztassék a tekintetes tanács és a többi karok figyelmét felhívni arra, hogy nincs semmi szükség az egyetem jelvényeinek-címerének, elnevezésének stb. változtatására, ellenkezőleg a históriai emlékeket respektálni kell, de annál inkább szükség van az ügymenet újjászervezésére.”[7] A kar egyhangúlag elfogadta Grósz javaslatát a szervezkedésre vonatkozóan. Az egyetem nevének és az oklevelek szövegének megváltoztatásával megbízott előadó Nékám Lajos volt, a témában az ő javaslatát fogadták el, miszerint az alkotmány megváltozása miatt kénytelenek az egyetem nevében is változásokat megejteni.

Az orvoskari tanárok további erőfeszítéseket tettek a politikának az egyetem falain kívül való tartása érdekében. Korányi Sándor szóvá tette, hogy egy diákbizottság kereste fel, a belügyminiszter és a kari dékán által kiállított gyűjtési engedéllyel. A gyűjtés célja egy megalakuló medikusszakszervezet támogatása volt. Korányi – tekintettel arra, hogy a gyűjtésekkel sok visszaélést tapasztaltak – a gyűjtési engedélyről való határozatot a szakszervezet megalakulásához kötné. Ezt a javaslatot a kar elfogadta. Grósz Emil megjegyezte, hogy a lapokból értesült arról, milyen különböző összejöveteleket tartottak az egyetem falain belül. Azt javasolta, kérjék fel a dékánt és a rektort, hogy az egyetem falai között csak az egyetemhez illő és az

6 SEKL, 1/a 44. A Budapesti Tudományegyetem Orvostudományi Karának 3. rendes ülése, 1918. 11. 08.

7 SEKL, 1/a 44. A Budapesti Tudományegyetem Orvostudományi Karának 3. folytatólagos rendes ülése, 1918. 11. 12.

egyetemhez méltó összejöveteleket tartsanak. Buday Kálmán azt is hozzáfűzte Grósz felszólalásához, hogy a múltban a dékán és a rektor voltak jogosultak dönteni az egyetem helyiségeinek használatáról. Moravcsik megjegyezte, hogy az egyetemen az engedélye nélkül több összejövetelt is tartottak a gólyavárban.

„a tudomány, a műveltség is vak eszközzé válik, […] ha nem őrzi meg objektivitását"

Január több tekintetben is változásokat hozott a kar életében. Az 1919. január 21-én tartott V. rendes ülésén kezdett kibontakozni az ellentét a különböző diáksegélyező egyesületek között. A jegyzőkönyv tanúsága szerint a diákok két egyesülete is beadványt intézett a karhoz. Az „orvostanhallgatók szövetsége" arra hivatkozva, miszerint a tagságuk nagyobb, mint a „segélyegylet" tagjainak száma, be szeretné kebelezni a segélyegyletet. Az ügy kivizsgálásával a kar Buday prodékán elnöklete mellett a Bókay Árpád, Jendrassik Ernő, Grósz Emil, és Verebélÿ Tibor tanárokból álló bizottságot bízta meg.

A kar ekkorra már megkerülhetetlennek találta, hogy az orvosképzés reformjával foglalkozzon. Grósz Emil korábbi javaslatát elfogadva, az orvoskar bizottságot alakított az orvosképzés reformjának előkészítésére. Kiindulópontnak Liebermann már a múltban beterjesztett reformjavaslatát ajánlották.[8]

A januári V. folytatólagos rendes ülésen került a kar elé az egyetem autonómiáját érintő miniszteri döntés megtárgyalása. A döntést már többen elemezték, ezért csak azokra a részletekre térek ki, melyek az orvosi kar berkein belül árnyalják az eseményeket. A téma előadója Grósz Emil volt. Miután felolvasta a miniszter levelét, referátumában megfogalmazta, hogy a „[…] Miniszter eljárása súlyosan sérti egyetemünk

[8] Az egyetemi létszámok korlátozását már a háború alatt időszerűnek tartották az orvosi karon, mert a megemelkedett hallgatói létszám az oktatás minőségét veszélyeztette. Maga Liebermann Leo írta, hogy a felelőtlen liberalizmusnak a beiratkozásoknál gátat kell vetni: „Zunächst haben wir den Numerus clausus einzuführen" – mondta egy előadásában. (Liebermann, Leo: Über die Ausbildung der Ärzte. In: *Jelentés a német, osztrák, török és magyar Bajtársi Szövetségek orvosi szakosztályainak és a bolgár küldötteknek Budapesten, 1918. szeptember hó 21–23-án tartott együttes üléséről*. Budapest, Franklin, 1918.) – Egy évvel később Pólya Jenő hasonlóan írt az *Orvosi Hetilap* hasábjain Az orvosképzés reformjáról című cikkében (1919. január 19. 29–32.): „A legsürgősebb teendő tehát az: mondják ki a klinikák számára a numerus clausust – úgy mint azt Liebermann ajánlotta –, maximálják a hallgatók számát a tanteremben levő férőhelyek számában s a többi jelentkezőt utasítsák a megfelelő kórházi osztállyal bíró docensekhez, illetve főorvosokhoz, a menynyiben ezek a klinikákról kiszoruló medikusoknak a tanítását a klinikákon előírt óraszámban és a klinikákon szokásos időben vállalják."

autonómiáját, nagyon veszedelmes precedenset alkot, s a legnagyobb mulasztást követnők el, ha azt szó nélkül hagynók. A sérelem lényege véleményem szerint a következő. […] Tehát nemcsak betölt a kar meghallgatása nélkül tanszékeket, nemcsak új tanszékeket kreál, hanem ezek egy részét megüresedett tanszékek javadalma terhére eszközli, ez pedig annyit jelent, hogy rendszeresített tanszékek betöltését lehetetlenné teszi. Ezen körülmény nagyon megingatja a leirat azon kijelentésének alapját, mely szerint a kar hozzászólását a forradalom szellemi vívmányainak biztosítására kellett mellőznie. Ha a Miniszter mindenáron tanszéket akart juttatni azoknak, akikben, mint ahogy kifejezi magát, »régtől fogva s mély meggyőződésként él a kialakuló új rend szociális feladatainak átérzése«, ehhez igazán nem volt szükség arra, hogy rendszeresített tanszékeket betöltetlenül hagyjon! A leirat azon kijelentése, hogy a karnak nem intézményesen biztosított joga a Kar hozzászólásának lehetővé tétele, téves!”[9] Grósz felvetette azt az aggályát is, hogy a miniszter levelében a független tudományos közvélemény ellenőrzésére hivatkozik, de nem mondja meg, ki lenne függetlenebb tudományos fórum, mint az egyetem. Ennél azonban súlyosabb hibának vélte, hogy a miniszter a kinevezésekkel megsérti az egyetem tudományos műhelyének a függetlenségét. Grósz történelmi példákra is hivatkozik, éppen a francia forradalomra, ugyanis szerinte, amit a forradalom az egyetemen lerombolt, csak száz év után sikerült helyreállítani. Éppen a történelmi példák miatt hívta arra a kart Grósz, hogy „méltóságteljesen állást foglaljunk Miniszter ezen eljárása ellen”. Javasolta, hogy mivel a kar a döntést végzetesnek tartja, legyenek készek a legmesszebbmenőkig ellenállni a döntésnek. Grósz az új tanárok esketésének megtagadását nem javasolta, mert a rektor erről nem dönthet a saját hatáskörében, és a karok őt erre nem utasíthatják, amúgy is értelmetlen lenne, mert ha nem az egyetem, akkor a miniszter, vagy köztársasági elnök fogja felesketni a kinevezetteket.

Jendrassik Ernő túlságosan lagymatagnak tartotta Grósz javaslatát. Amint fogalmazott, amikor „[…] minden romba dől, amikor a kultúrának legfőbb központjához, az egyetemhez is romboló kézzel hozzányúlnak, a társadalomnak meg kell mozdulnia s az egyetemi tanárok kötelessége a hazát és kultúrát veszélyeztető támadással szembenszállani.” Úgy vélte, nyílt, őszinte, de határozott és erélyes fellépés szükséges. Az egyetemnek az a kötelessége, hogy fellépésével a fenyegető veszedelmet egyszer és mindenkorra elhárítsa. Azt ajánlotta, hogy a jogi kar kérésének értelmében utasítsák vissza a jogellenesen kinevezett tanárokkal a közösséget. Értesítsék a nemzetközi közvéleményt is arról, milyen visszaélések történtek. Korányi ugyanezen az álláspontón volt.

[9] SEKL, 1/a 44. A Budapesti Tudományegyetem Orvostudományi Karának 5. rendes folytatólagos ülése, 1919. 01. 28.

Tekintettel az ügy horderejére, az elnök szükségét érezte, hogy a saját álláspontját részletesen kifejtse. Krompecher azon a nézeten volt, hogy az egyetem autonómiájának megsértése annál is súlyosabb, mivel a támadás nem másfelől, mint magától a minisztertől érkezett, aki az egyetem tanárait maradisággal vádolta meg, mivel nem tudtak a forradalmi ideák magaslatára emelkedni. Krompecher úgy látta, nincs garancia arra, hogy ezekről a magaslatokról nem lőnek-e messze túl a kijelölt célon. Az egyetem a haladás és a fejlődés érdekében a múltban és a jelenben is a reformok híve volt, de a jogszabályok áthágása nem állhat a fejlődés szolgálatába és a miniszter azon mondatával, hogy nincsen biztosítva intézményesen az egyetem számára az autonómia joga, elismerte tettének jogszerűtlenségét. A dékán szerint „[…] mód nélkül kíméletlen az az eljárás, mellyel a Miniszter úr a magyar Egyetemhez nyúlt. […] Évszázados tradícióknak a respektálásáról, régi szokások által szentesített jogállapotok fenntartásáról van itt szó és ezeket egyszerűen félrelökni és az Egyetemet megsérteni még egy forradalmi Miniszternek sem szabad." Mindemellett az elnök úgy vélte, nincs értelme elfogadni a jogi kar keményebb javaslatát, mert a miniszter végül úgyis meg fogja ejteni az esküt. Az ellenállásnak pedig a dékán nem sok sikert jósolt: „[…] félek és tartok tőle, hogy azok után, amiket eddig kellett tapasztalnunk, a Miniszter Úr erőszakos ellenállásunk esetén a legradikálisabb és a legkíméletlenebb eszközöktől sem riad vissza."

Liebermann megpróbálta tompítani és kisebbíteni a jogszerűtlenség súlyosságát. Moravcsik Emil pedig, mint az egyetem rektora, kijelentette, annak fényében, hogy találkozott a miniszterrel és kifejtette neki véleményét, a miniszter nem fog hasonló visszaéléseket elkövetni a jövőben. A rektor véleményét meghallgatva végül a kar egyhangúlag Grósz eredeti javaslatát fogadta el, amelyet a következő szöveggel bocsátottak az egyetemi tanács elé: „A budapesti egyetem orvosi karának tanártestülete 1918. január 28-án tartott folytatólagos V-dik rendes ülésében elhatározta, hogy tiltakozik azon sérelem ellen, mely egyetemünket az által érte, hogy a Közoktatásügyi miniszter a jog és államtudományi karra 7 tanárt nevezett a fakultás és az egyetem előzetes hozzájárulása nélkül. Felkéri az egyetem tanácsát, hogy fakultásunk álláspontját tartalmazó jelentést terjessze a Miniszter elé. Felkéri a Rector Magnificust, hogy jelentse ki a Miniszternek, hogy végzetesnek tartjuk a Miniszter eljárását, mellyel a tanszékek betöltésekor a fakultás meghallgatását mellőzi s ha a Miniszter nem nyújt megnyugtatást a jövőre, készek vagyunk a legerélyesebb ellentállásra."[10]

Az egyetemi tanács január 29-ei döntését és a történéseket február 3-án ismertette a dékán a karral. Grósz nehezményezte, hogy először az újságokból kellett értesülnie

[10] SEKL, 1/a 44.A Budapesti Tudományegyetem Orvostudományi Karának 5. rendes folytatólagos ülése, 1919. 01. 28.

minderről és arról is, hogy a rektor a dékánokkal felkereste a köztársasági elnököt, valamint a miniszterelnököt, holott a kar erről máshogy döntött. Grósz, mint a téma előadója, ezen túlmenően felhívta a kar figyelmét arra, hogy elmehetnek a legerélyesebb ellenállásig, de tisztában kell lenni annak következményeivel. Szerinte, ha az egyetem megtagadja a felesketést, elveszik tőle ezt a jogot. A következőképpen vázolta fel az ellenállás lehetőségét: „Azt csak mindenki tudhatta, hogy ha a forradalom eltörli a királyságot, megszünteti a képviselőházat, a főrendiházat, most feloszlatja a törvényhatósági bizottságokat, nem fogja éppenséggel csakis a mi privilégiumunkat teljesen kímélni. […] Szembe kell néznünk azzal, hogy mit jelent az egyetemre, ha ezúttal gyakorolt ellentállásunkkal a Minisztert belekényszerítjük arra, hogy az autonómiánkat teljesen felfüggessze, kormánybiztost nevezzen ki, s az ország első tudományos intézetét megbénítsa vagy talán szétrombolja.[11] Ha t.i. a konfliktust a kinevezések miatt tovább élesítjük, gyors tempóban történhetnek olyan intézkedések, melyek azután igazán belekényszeríthetnek az igazi ellentállásba, ez pedig nem lehet más, mint ha az egyetem minden tanára lemond. […] De mit is jelent ilyen lemondás az orvosi fakultásra? Óriási zavart az oktatásban és betegellátásban."[12]

Ezután Grósz a kinevezések elfogadására és a kormánnyal való együttműködésre szólította fel tanártársait. Többek véleményét tükrözte Jendrassik Ernő, amikor felszólalásában a garanciák hiányára mutatott rá, amikor megjegyezte, hogy az elmúlt ülés hangulatából ő azt a következtetést vonta le, a tanártársainak egy jó része azért fogadta el Grósz javaslatát, mert Liebermann és Moravcsik nyilatkozataiból úgy tűnt, a jövőben ilyen esetek nem történnek meg az egyetemmel. Azonban semmilyen biztosítékot nem adott erre nézve a miniszter. Jendrassik szerint „[…] ezzel a reménnyel ellentétben áll, hogy a hírlapokban hivatalos színezetű nyilatkozatok jelennek meg, amelyek azt[13] megfenyegetik, megrendszabályozást, büntetést helyeznek kilátásba. Arról, hogy ezentúl az egyetemet meg fogják kérdezni, semmiféle kijelentés nincsen." Liebermann és Grósz győzködésére a kar végül Grósz ajánlatát fogadta el, miszerint fogadják el a kinevezéseket, eskessék fel a tanárokat és fejezzék ki óhajukat, hogy ilyen nem történik meg a jövőben.[14]

[11] Figyelemre méltó, hogy Grósz már ekkor az autonómia teljes felfüggesztését és kormánybiztos kinevezését vázolta a tanárok előtt, ami 4-én be is következett.

[12] SEKL, 1/a 44. A Budapesti Tudományegyetem Orvostudományi Karának rendes ülése, 1919. 02. 03.

[13] Értsd: az egyetemet.

[14] Érdemes megjegyezni, hogy Grósz Emil *Az Ujság* című lapnak nyílt levelet küldött, mely a február 6-i számban jelent meg. A levélben kifejtette, hogy az orvosi kar másként döntött január 28-i ülésén, mint ahogyan a rektor és a dékánok végül cselekedtek. Hozzátette azt is, hogy a kar döntését az a meggyőződés vezérelte, hogy a miniszter nem veszélyezteti a továbbiakban az egyetem autonómiáját. (Az egyetem válsága. *Az Ujság*, 1919. február 6. 6.) Természetesen a válasz sem maradt el, mely a *8 Órai Ujság* hasábjain jelent meg egy névtelen levélben. (Az egyetem és az orvoskar

A terror, a nyomásgyakorlás az orvoskaron februárban már olyan jelleget öltött, aminek hatására néhány ügy a jegyzőkönyvbe kerülhetett. Ilyen volt például a klinikákon dolgozó apácák üldözése és megfélemlítése is. Kétly László beszámolt róla, hogy „[…] a klinikáján működő apácák közül a legidősebb, aki már 20 esztendő óta szolgál a klinikán, felkereste és tanácsot kért tőle. Elmondta az illető, hogy állandóan ellenséges indulatot tapasztalnak magukkal szemben. Folyton azt hallják, hogy az apácákat elkergetik, agyonverik. Minthogy ők külső dolgokkal nem foglalkoznak és így teljesen tájékozatlanok, tőle, mint az intézet főnökétől kérnek tanácsot. Amennyiben tényleg attól kell tartaniok, hogy elküldik őket inkább önként eltávoznak. Szükségesnek tartja, hogy az irányban a kar felvilágositást kapjon és ajánlja, hogy a kar ezt az ügyet is adja ki a kiküldendő bizottságnak."[15] A kar Korányi elnökletével Lenhossék Mihályt, Grósz Emilt, Kétly Lászlót, Kuzmik Pált és Liebermann tanárokat kérte fel az ügy kivizsgálására. Kuzmik Pál arról számolt be, hogy a hadügyminisztérium őt megkerülve küldött ki orvosokat a klinikájára. A kar több tanára is aggályosnak tartotta az eljárást, azonban Grósz Emil ismét sikerrel csillapította az indulatokat formailag hibásnak nevezve a miniszter eljárását, ugyanakkor ezt azzal magyarázta, hogy még nem alakult ki a hadügyminisztériumban az ügyek kezelésének menete. A kar az intézkedést tudomásul vette.

Az orvoskar február 6-án tartotta meg harmadik rendkívüli ülését, melyre azért került sor, mert a dékán a miniszter újabb levelét ismertette a karral. A miniszter „miheztartás végett" értesítette az egyetemet arról, hogy az egyetem „[…] autonóm hatóságainak működését további intézkedésig felfüggesztette és Jászi Oszkár egyetemi ny. r. tanárt a budapesti tudományegyetemhez kormánybiztossá kinevezte. A kormánybiztosnak feladata lesz az egyetem rendes adminisztrációját vezetni és a magyar egyetemi oktatás és szervezet reformját, valamint az egyetemi autonómia intézményes szabályozását előkészíteni és annak megvalósítása iránt hozzám javaslatot tenni. A kormánybiztosnak jogában áll egyes egyetemi szervek, illetőleg karok autonóm működésének teret engedni. Ezt az intézkedést az tette szükségessé, hogy az egyetem a legutóbb is a jog és államtudományi karra kinevezett tanároktól az eskü kivételét jogtalanul megtagadta és ez által felettes hatóságának utasításával,

határozata. *8 Órai Ujság*, 1919. február 27. 4.) A levélben egyebek mellett ez áll: „A rosszmájúak bátran azt mondhatnák, hogy az orvostanári kar állásfoglalása mögött az az okos opportunitás húzódik meg, hogy magatartásukkal szolgálatot téve elejét vegyék orvostanárok kinevezésének: én azonban ezt mégsem akarom feltételezni." A levél leginkább azt nehezményezte, hogy Grósz nyilvánosan szállt szembe az egyetemmel. A levél egy gunyoros, Bartók Lajostól származó idézettel zárult: „Szép madár vagy grójsz / Enfészkedbe tójsz."

15 SEKL, 1/a 44.A Budapesti Tudományegyetem Orvostudományi Karának II. rendkívüli ülése, 1919. 02. 04.

a népkormánynak a forradalom vívmányai biztosítására irányuló törekvéseivel szembehelyezkedett."[16]

A levél felolvasása után Krompecher azzal a kéréssel fordult a kari tanácshoz, hogy határozzanak a megváltozott viszonyok közötti további lépésekről. Azaz arra volt kíváncsi, hogy a kar továbbra is bizalommal viseltetik-e iránta. A kar egyhangúlag biztosította őt is, a prodékánt is, és a rektort is a bizalmáról. A február 18-án tartott ülésen a dékán arról tájékoztatta a kart, hogy a miniszter őt is és a prodékánt is helyén tartotta.

Tanácsterror az orvoskaron

A VI. rendkívüli ülésre március 25-én azért került sor, mert a klinikai alkalmazottak főbizalmi embere, aki a III-as számú sebészeti klinika egyik ápolója volt, átiratot juttatott el a karhoz melyben sürgősen kérte a klinikai bizalmi tanács megalakítását. A klinikai alkalmazottak főbizalmi embere, Hollósy Pál Grósz Emilt kérte fel az előterjesztésre. Levelében egy újabb fórum létrehozását javasolta, „[…] melyben úgy a klinikák vezetői, orvosai, továbbá a gazdasági hivatal és az alkalmazott személyzet megbízottai megfelelő számarányban vennének részt. Ezen alakítandó testület volna hivatva minden vitás kérdésben dönteni és a klinikai működés összhangját biztosítani, ami végeredményben nemcsak a tanítás, de a klinikai ápolásban levő betegeknek is legfőbb érdeke."[17] Grósz referátumában „parancsoló szükségét" érezte, hogy a tanárok is részt vegyenek a szervezkedésben. Arra kérte a testületet, hogy egyelőre csak informális céllal egy klinikai és egy intézeti igazgatót delegáljanak az egyetem bizalmiainak tanácsába. A kar ehhez hozzájárult és Grósz mellett Liebermannt bízta meg a feladattal. Ezután Grósz kijelentette azt is, hogy kívánatosnak tartaná az egyetemi tanárok belépését az egyetemi tanárok szövetkezetébe. Ha ez megtörténik, akkor meg kell fontolni, ne lépjenek-e be a közalkalmazottak országos szövetségébe is, mivel a felsőiskolák szövetségében semmilyen érdemleges előrelépést nem lát. Többen ellenvetést fogalmaztak meg, de végül elfogadták Grósz javaslatát.

A diákok presszionálása és megfélemlítése, majd egyes csoportok ellehetetlenítése, vagyonuk rekvirálása is tovább folytatódott. A kiküldött tanároknak nem sikerült összebékíteni a szemben álló diákcsoportokat, így ezen az ülésen az elnök arról számolt be, hogy az orvostanhallgatók segélyező egyesülete Kenyeres jelenlétében

16 SEKL, 1/a 44. A Budapesti Tudományegyetem Orvostudományi Karának III. rendkívüli ülése, 1919. 02. 06.

17 SEKL, 1/a 44. A Budapesti Tudományegyetem Orvostudományi Karának VI. rendkívüli ülése, 1919. 03. 25.

megtartotta a választásokat, ám március 22-én a szocialista diákok direktóriuma megbízásából egy bizalmi férfi jelent meg a segélyegyletnél. Lukács György népbiztos által aláírt felhatalmazás volt nála, mely alapján a pénztárt lepecsételte, a segélyezésre vonatkozó dokumentumokat átvette, de az ügyek intézését a tisztikar kezében hagyta, majd 24-én újból megjelent a bizalmi ember és jelezte, hogy az egylet a tevékenységét kizárólag a diák-direktórium felügyelete mellett folytathatja tovább. Mivel a tisztikar erre nem volt hajlandó, így lemondott. Vámossy bejelentette, hogy a gyógyszerészhallgatókkal ugyanígy történt az eset. A kar a bejelentéseket tudomásul vette.[18]

A jegyzőkönyvben az aláírt rész után egy – feltételezhetően – még ezen az ülésen tárgyalt ügy iratai találhatóak, az ügy iratszáma 5785/1918–19. Erről Jendrassik referált. A közoktatásügyi miniszter 27152/1919 IV. számmal jelölt levele rövid, áprilisi határidővel véleményes jelentést kért néhány orvostanhallgató beadványa kapcsán. A beadványban a hallgatók panaszkodtak, hogy az egyetemen nem oktatnak pszichoanalízist és fejtegetik a módszer fontosságát is. A hallgatók szerint azért nem adják elő ezt a tárgyat, mert személyi és politikai ellenérvei vannak az egyetemnek a pszichoanalízis iránt. A beadványt a mintegy hatezer orvostanhallgató közül mindössze 80 írta alá, akik mindjárt jogosultságot is éreztek, hogy megmondják, ki szerintük a legelhivatottabb előadója a pszichoanalízisnek. Jendrassik megjegyezte, hogy az aláíró hallgatók nagy része alsóbb egyetemi évfolyamok hallgatója, akiknek minden bizonnyal nincsen még meg a kellő előképzettsége ahhoz, hogy ilyen ügyben bármilyen ítéletet is mondjanak. Utalt arra is, hogy néhány éve a pszichoanalízis ügyét már tárgyalta a testület, amikor Ferenczi Sándor magántanári képesítést kért az egyetemen. A kérés elutasításban részesült a tárgy miatt, de nem volt politikai felhangja a döntésnek. Jendrassik nem javasolta a tantárgy bevezetését és ezt a kar egyhangúlag el is fogadta.

A VII. rendkívüli ülésen az elnök az egyetemi ügyek népbiztosának, Dienes Pálnak a 87-es számú leiratát olvasta fel. A levél a következőket tartalmazta: „A közoktatásügyi népbiztos a kar több tanárának további működését kívánatosnak nem tartván, őket a főiskolai tanári állásaikkal egybekötött tevékenységben való részvételtől

[18] A diákok ellen elkövetett agresszió a tanácsköztársaság alatt írt jegyzőkönyvekben nem domborodik ki. A későbbiekben, az augusztusi változások után, a visszaélések feltárására alakult bizottság a hallgatók ügyéről 1626/1919/20 számon írt jegyzőkönyvet. Ezt a kari tanári ülés jegyzőkönyvéhez csatolták. Azért is fontos ez a jegyzőkönyv, mert ezekből értesülhetünk azokról a visszaélésekről, melyeket a diákok diáktársaik ellen elkövettek a Tanácsköztársaság alatt és már előtte is. A feltárás 132 orvostanhallgató ügyével foglalkozott, akik a kommunista diktatúra alatt agresszív, elfogadhatatlan, a régi rend felbomlasztására tett magatartást tanúsítottak, a vádakat és javaslataikat pedig 36 gépelt oldalon keresztül adták elő. Ennek a jegyzőkönyvnek a részletes feltárása egy következő munka feladata lehet.

további intézkedésig eltiltotta. […] Felhívom Önt, hogy […] az előadások és vizsgák (szigorlatok) megtartásáról, továbbá a klinikai (intézeti) működés zavartalan folytatásáról az eddigi tanszemélyzet útján gondoskodjék."[19]

Az elnök bejelentette, hogy a mellékelt listán Bársony János, Bókay Árpád, Kétly László, Kuzmik Pál és Nékám Lajos neve szerepel. A nevezett tanárokat már előző nap értesítették a döntésről, és a dékán részéről megtörténtek az új kinevezések is. Az I. számú szülészeti klinikán Bársony János helyét Wenczel Tivadar adjunktus vette át, a gyógyszertani intézetben Bókay Árpád helyére Belák Sándor adjunktus került, a belgyógyászati diagnosztika klinikát Kétly László után Klier Arthur tanársegéd vezette, a II. számú sebészeti klinikán Kuzmik Pál helyére Obál Ferenc került, míg a bőrgyógyászati klinika élére Nékám Lajos helyett Hlatky Tivadar tanársegéd lépett.[20]

Az elhangzottakhoz senki nem kívánt hozzászólni.

1919. április 11-én a VIII. rendes kari ülésen derült ki, hogy a népbiztos felülírta a dékán kinevezéseit, ugyanis Kuzmik Pál helyére Pólya Jenőt nevezte ki, Nékám Lajos helyére Török Lajost, Bókay Árpád helyére pedig Vámossy Zoltánt. A dékán

19 SEKL, 1/a 44. A Budapesti Tudományegyetem Orvostudományi Karának VII. rendkívüli ülése, 1919. 03. 28.

20 A jegyzőkönyvből, de a levélből sem derül ki, milyen okból bocsátották el a tanárokat és ez a későbbiekben sem változott. A tanárok felmentésére Dienes március 28-án kelt levelében került sor, a *Népszava* azonban már 18-án megjelentetett egy cikket (A régi rendszer egyetemi dominiumai. *Népszava*, 1919. március 18. 9.), melyben az orvoskari tanárokat támadta, bár ez nem volt idegen tőle már a megelőző években sem. Azt írták: „Elegendő csak egy tekintetet vetni a tanári kar névsorára, például az orvosi fakultáson. Részben családi monopólium, részben az uralkodó osztálynak jól teljesített lakájszolgálat jutalma volt egy-egy tanszék az egyetemen. Íme, egy rövid névsor: Lenhossék, Korányi. Nékám, Jendrassik, a két Bókay, Kétly. Verebélÿ. Ezeknek legnagyobb része örökölte a tanszéket a papájától. Hogy tudásuk volt-e elegendő, az csak másodsorban volt döntő." A *Népszava* korábbi számaiban klerikalizmussal, tudománytalansággal és maradisággal vádolta meg az orvoskaron dolgozó tanárokat. A diákok egyébként már 1918 novemberében megkezdték egyes tanárok ellen a szervezkedést. Amint ez a *Köztársasági Ujság* egyik 1918. novemberi számából kiderül, már akkor Kétly, Nékám és Kuzmik tanárok eltávolítására gondoltak, de a Diáktanács vezetősége, mely „főképpen egyetemi hallgatókból áll" úgy vélte, mivel a diákság túlságosan is rokonszenvez velük, eltávolításuk egyelőre nem lehetséges. (Reformmozgalom az egyetemi hallgatók körében. *Köztársasági Ujság*, 1918. november 24. 4.) Ez a névsor egészült ki márciusig Bársony János és Bókay Árpád nevével. Bókay különösen is érdekes ebben a sorban, hiszen többek mellett tagja és egy ideig elnöke a Reformklubnak, egy ideig a Szimbolikus Nagypáholy nagymesetere és még sorolhatnánk. Bókay alakulásukat követően előadást tarott a Galilei Körben is. Azonban – Viczián János: *Diákélet és diákegyesületek a budapesti egyetemeken 1914–1919*. (Budapest, ELTE Levéltára, 2002.) című munkája szerint – 1918-ban, a galileisták letartóztatása alkalmával Bókay kijelentette, hogy a Galilei Kör a szabadkőművesekkel sem irányítás, sem befolyás tekintetében kapcsolatban nem állt. Ezt sérelmezhették a galileisták. Bársony János felmentését a közoktatásügyi népbiztos néhány nap múlva visszavonta.

ezután kikérte a kar véleményét, miszerint meg kell-e hívnia Pólyát és Törököt a következő ülésekre. A kar javaslatára erről az egyetemi ügyek politikai megbízottjától kértek utasítást.

Ezen az ülésen a közoktatásügyi népbiztos által kiküldött, 6662/1918–19-es számmal ellátott leiratból az is kiderült, hogy az irányítás a politikai megbízottak kezébe került, így a tanárokban felvetődött a kérdés, „hogy a tanártestület ezentúl tartson-e ülést". Moravcsik úgy vélte, hogy a kar nem köteles ülést tartani, de ha ennek szüksége mutatkozik, ülést tarthat.

Még ugyanezen az ülésen számos egyoldalúan meghozott rendelkezés lépett életbe. Átalakult a rendelési idő a klinikákon, orvosokat csak a politikai megbízott jóváhagyásával lehetett felvenni, a klinikákat két-két bizalmi ember az igazgatóval együtt irányította, de ez egyelőre nem terjedt ki a tudományos tevékenységre és a szakmai irányításra. Megszüntették a díjazás ellenében fenntartott különszobákat. Korányi megjegyezte, hogy ez olyan bevételt jelentett, melyből salvarsant és kísérleti állatokat tudott venni a klinika. Az ülésen napirendre került az orvoskar reformja is. A kar arra kérte a dékánt, „[…] hogy kérje meg az egyetemi ügyek politikai megbízottját, hogy a mikor az orvosképzés reformjának ügye szóba kerül, hallgassa meg a kart, amely a reform ügyét már előkészítette."[21]

Így május 12-én már „A budapesti magyar tudomány-egyetem orvostudományi kari bizottság 1919. május hó 12-én tartott I. rendes ülése" tartatott meg. Krompecher Ödön dékán mint elnök vett részt az ülésen. Ott voltak még Korányi Sándor, Buday Kálmán, Vámossy Zoltán, Holzwarth Jenő, Török Lajos, Pólya Jenő mint nyilvános rendes tanárok, valamint Dalmady Zoltán, Dienes Lajos, Rados Endre, Balassa László, Rohonyi Hugó, Fejér Árpád, Neumann Sámuel, Révész László, Szántó Rózsi, Baráti Emma, Hrucska Sándor, Markos József bizottsági tagként. Az ülésről távol voltak Bauer Ervin gyakornok és Haas Árpád orvostanhallgató. A jegyzőkönyvet Dunay Jenő egyetemi tisztviselő vezette.

Korányi Sándor nem értett egyet a klinikai bizottságok megszűntetésével, mert az ellehetetlenítette volna a munkát, ezért a közoktatásügyi népbiztossághoz fordultak. A jegyzőkönyvből kiderült, hogy számos új vezetőt neveztek ki és egy új tanszéket is alapítottak, a pszichoanalitikai tanszéket, ahova Ferenczi Sándort nevezték ki rendes tanárnak.

A bizottság tudomásul vett minden előterjesztést és rendeletet.

21 SEKL, 1/a 44. A Budapesti Tudományegyetem Orvostudományi Karának VII. rendkívüli ülése, 1919. 03. 28.

Az augusztusi változások után

1919. augusztus 8-án újra rendkívüli ülést kellett tartani, immáron a régi rend szerint. Krompecher beszédet intézett az ülésen megjelentekhez. Amint elmondta, nem keresi a felmentett tanárok tekintetében, „[…] vajjón mindezen eljárásban a közoktatásügyi minisztert illetve népbiztost és a szocialista illetve kommunista kormányt tisztán politikai, avagy felekezeti szempontok is vezérelték", de úgy vélte, megbotránkoztató, hogy „[…] egyetemünk és karunk autonómiáját éppen azok támadták és sértették, akik hivatva lettek volna azt tekintélyük egész súlyával megvédeni […]."[22] Az egyetemen és így a karon is megkezdődött a visszarendeződés. Bókay Árpád javaslata az volt, hogy az 1918. október 31-e utáni összes rendeletet semmisítsék meg. Liebermann Leo megkérdezte, legitimnek tekinthető-e a kormány és javasolta, hogy csak a kar számára hátrányos intézkedéseket vonják vissza. A kar ezt elvetette. Persze felmerültek apróbb problémák. Tóth István (1865–1935) szülész-nőgyógyászt október 31-e után nevezték ki, de mivel Tóth a kinevezése után elvégezte a munkáját, ám nem volt hajlandó felvenni a fizetését, a kar indítványozta a visszamenőleges kinevezését.

Az Egyetemi Orvosok Egyesületének feloszlását Csiky József jelentette be. Az Orvosnövendékek Segélyegyletének helyreállításáról is határoztak, valamint arról, hogy az Orvosnövendékek Szövetségét fel kell oszlatni, mert az tulajdonképpen „politikai egyesülés". Abban is megállapodtak, hogy a vezetők nem kerülhetik el a felelősségre vonást. Határoztak a régi személyzet visszahívásáról, az ápolási díjak, illetve a fizetős szobák újbóli bevezetéséről. A tanárokkal kapcsolatban arra jutottak, hogy a vétkes magántanárok a magántanári szabályrendelet 21. §-a alapján veszítsék el a venia legendit. A kar a javaslatokat egyhangúlag támogatta.

A következőkben Bókay kérte, hogy a kar küldjön ki „egy háromtagú vizsgáló bizottságot, mely a fentiek értelmében tárgyi és személyi ügyekben sürgős részletes javaslatokat tegyen és permanentiában legyen." A kar egyhangúlag elfogadta a javaslatot és a bizottságba Bókay Árpád elnöklete mellett Bársony Jánost és Hoór Károlyt küldte ki. Ezen az ülésen határozták el Ónodi Adolf ügyének vizsgálatát is. Krompecher bejelentette, hogy az egyetemen tapasztalható nyugtalanság miatt a továbbiakban szüneteltetik az előadásokat, valamint hogy Török Lajos, Péterfi Jenő, Holzwarth Jenő tanárok bejelentették lemondásukat és ezt tette Rados Endre előadó is.

Az események továbbra is viharos gyorsasággal követték egymást. Bókay arról tájékoztatta a következő kari ülés résztvevőit, hogy az egyetemi orvosok testülete

22 SEKL, 1/a 44. A Budapesti Tudományegyetem Orvostudományi Karának IX. rendes ülése, 1919. 08. 08.

beadványt juttatott el hozzá, mely a kar négy tanára ellen tett bejelentést. Idézet a levélből: „A budapesti egyetem orvosainak testülete ötödik rendkívüli ülésén aggodalommal állapította meg, hogy Bálint Rezső, Grósz Emil, Liebermann Leó és Ónódy Adolf a kommunizmus alatt a kormánnyal szorosabb összeköttetésben állott, azt működésében támogatta oly időben, midőn a tanári testület többi tagja és az orvosok legnagyobb része tőlük telhetőleg szembehelyezkedett a kormánnyal és annak minden intézkedéseivel."[23] A bizottság úgy döntött, bármilyen kínos is a beadvány és bármilyen fájdalmas is az eljárás, tárgyilagosan meg kell vizsgálnia a beadvány tartalmát. Meghallgatta a panasztevőket, majd írásban is kérte a véleményüket. Ugyanígy a bepanaszolt tanárokat is megkérdezték – Ónódi Adolf kivételével, aki még májusban, minden szabadság kérése nélkül ismeretlen helyre távozott.

Egyikük, Liebermann Leó az ülésen olvasta fel a válaszát. Ebben az állt, hogy mint a közegészségügyi tanács tagja, Müller Kálmán megbízásából megkérdezte Madzsar Józsefet, várható-e változás a tanácsban. Madzsar akkor azt mondta, hogy csak Kétly Lászlót szeretnék eltávolítani és Hahn Dezsőt pedig a tanács tagjává tenni. A tanácsot mégis feloszlatták. Liebermann szerint erről Madzsar sem tudott. Madzsar őt felkérte, hogy legyen a közegészségügyi tanács alelnöke, az elnöki posztot a népbiztos töltötte be. Liebermann ezt megtagadta, de akarata ellenére kinevezték erre a posztra, hasonlóképpen mint más orvostársát is, beválogatták a bizottságba és akaratuk ellenére nevezték ki, mint pl. Korányit, Tauffert, Grószt, Aujeszkyt stb. Felkérték egy országos egészségtani intézet felállítására is, amit tanársága miatt nem vállalt el. Mégis megküldtek számára egy szervezeti szabályzat tervezetet, hogy véleményezze, ám ezt nem tette meg. A járványtörvény tervezetéről viszont véleményt nyilvánított. A közoktatásügyi népbiztossággal csak az utolsó hetekben került kapcsolatba. Júniusban ugyanis a gazdasági minisztériumból értesítést kapott, miszerint lakásának egy részét kisajátítják. Erre azonban az ülés időpontjáig nem került sor. Második alkalommal a közoktatásügyi népbiztossághoz fordult, mert a gólyavárban elvettek tőle egy helyiséget, ahol gyakorlatokat szokott tartani. Sajnos nem kapta vissza, mert már kiutalták Rex doktornak.

A dékáni hivatalban a népbiztosság gyakran tartott összejöveteleket. Liebermann az oktatás reformjával kapcsolatosokon vett részt, melyeken mások mellett Lenhossék, Grósz, Korányi, Verebélÿ, Vámossy is képviseltette magát. Magánjelleggel senkivel nem érintkezett a közoktatási népbiztosságból, mert nem ismert senkit. Két tanács munkájában – a kísérletügyi és a felülbíráló tanácsében – vett részt, aminek

[23] SEKL, 1/a 44. A Budapesti Tudományegyetem Orvostudományi Karának VII. rendkívüli ülése, 1919. 08. 12.

már nagyon régóta tagja. Végül rágalomnak tartja, hogy bármi köze lett volna a tanárok felfüggesztési ügyéhez. Elmondta, hogy Dienes Pál politikai megbízottól meghívást kapott egy értekezletre és az ülés végén egy hallgató azt kérte, hogy Kuzmik, Nékám és Kétly tanárokat függesszék fel. Erre Dienes azt felelte, hogy erre nincs szükség, mert már megtörtént.

Grósz Emil levélben küldte meg válaszát, melyet Bókay olvasott fel. Grósz nem tagadta, hogy az orvosok szakszervezetének néhány ülésén részt vett, minthogy mindig is azon a véleményen volt, miszerint mások véleményét is meg kell hallgatni. Különösen olyankor, „amikor annyira inficiálva van környezetünk". A népbiztosságokon nem járt, nem tárgyalt egyetlen régebbről datálódott ügy tisztázásáról sem. Nem ismerte sem Lukácsot, sem pedig Fogarassyt, Kármánt a dékáni hivatalban látta először. Egyszer – Cunningham budapesti tartózkodása alkalmával – Károlyi meghívta egy fogadásra. „Kijelentem, hogy végtelenül fájlalom, sőt röstellem, hogy Károlyi Mihállyal, kit főbűnösnek tartok, egy szobában voltam, de ez is a kommunizmus ideje előtt volt, azt hittem, hogy hazám érdekében van, ha a francia és angol misszió felvilágosításához hozzájárulok." Az írásban közölte, hogy 1905 óta 11 asszisztense volt, s bár soha nem tartotta számon kollégái vallási hovatartozását, bizton állíthatja, közülük öt biztosan keresztény volt. Mivel a szemklinikán soha nem volt annyi jelentkező, nem utasított vissza senkit. A kollégái közül, beleértve a segédszemélyzetet, tudomása szerint senki nem kommunista és a kifogásolt Rados Endre már 1919. április 17-én távozott az egyetemről. Dr. Palich Emilné, dr. Szánthó Olga pedig a megszállt területeken tartózkodik 1919. június 22-e óta. Grósz a következő szavakkal zárta levelét: „A lelkiismeretem nyugodt, kérem s elvárom, hogy a jóhiszemű vádlóm szemembe mondja a vádat s azt megcáfolom jó bizonyítékokkal s még rossz néven sem veszem tőle. De aki alattomosan terjeszti, s nem mondja ki, annak jóhiszeműségét kétségbe kell vonnom. Én mellettem szól 31 éves becsületes, önzetlen szakadatlan klinikai szolgálat, felfogásom színmagyar, hazafias volta mellett családom több mint 100 éves tradíciója."

Grósz a levelében Arany János Tetemrehívás című verséből idézett, megértést tanúsítva azok iránt, akik feljelentették, ugyanakkor nehezményezve, hogy ezt névtelenül tették és azt is, hogy megkérdőjelezték magyarságát. Családi példákat említve utasította vissza ezt a vádat és Deákot, Aranyt, Balassát említette. Arany János pipáját, tintatartóját kapta halálakor emlékül, valamint Domonkos napra írt versének kéziratát és arcképét, amit Grósznak dedikált. Továbbiakban felemlítette, hogy mikor „nősülésemre engedélyt adott a tanártestület – erre mint asszisztensnek szükségem volt –, mert Markusovszky óta nem volt nős asszisztens, az engedélyhez főnököm Csáky Albin Szőgyény-Marich hozzájárulását kívánta s ezt Tisza Istvánnak kellett kieszközölnie. Esküvöm[ön] tanú Gyulai Pál, ki 1889-ben az orvosképzésről írt dol-

gozatomat a Budapesti Szemlében közölte s Eötvös Loránd voltak, kezemben tartom Tisza István zsebkendőjét, kinek meggyilkolásával kezdődik hazánk tragédiája. Ezek emlékének tartozom, hogy a hazaárulás vádja ne terheljen." Levelét azzal zárta, hogy most ő hívja tetemre a vádlóit.

Bálint Rezső is levelet küldött Bókay Árpádnak, melyben visszautasította a vádakat, miszerint kapcsolatot tartott volna fenn a kommunista hatalommal és úgy érezte, nem tehet róla, hogy beosztottjai között több kommunista orvos is volt. Név szerint Rohonyi és Szegő doktorokat említette.

A nyilatkozatok felolvasása után az érintett tanárok elhagyták a termet és a bizottság előterjesztést tett, melyben annak a meggyőződésüknek adtak hangot, hogy a három tanár esetében a vádak nem állják meg a helyüket. Az ügyek intézése alkalmával elkerülhetetlen volt, hogy kapcsolatba kerüljenek a hatalommal, ami pedig az egyes klinikákon a kommunista propagandát illeti, kénytelenek voltak megtűrni, mivel az agitátorokat nem állt módjukban elküldeni, kényszer alatt álltak. Ezután visszahívták az érintett tanárokat és az elnök kijelentette, a vádak alaptalanok, az érintett tanárok pedig folytathatják a munkájukat.

A következő üléseket már a szünet alatt tartotta a kar. Ezek visszatérő témája volt a tanárok kommunizmus alatti viselkedése és annak számos következménye. Az ülések másik fontos témája az oktatás kérdésköre volt. Az orvoskar álláspontjának kidolgozása tovább folytatódott és lényege az volt, hogy gátat szabjon a hallgatóság növekedésének és a minőségi oktatást helyezze középpontba. A következő tanév pedig mindjárt szeptember 1-jén egy rendkívüli üléssel kezdődött.

Összegzés

Kihívásokkal, megpróbáltatásokkal teli tanév volt az orvoskar számára az 1918–19-es szorgalmi időszak, mely alatt nemcsak a kart, hanem az egész orvostársadalmat mélyreható és a végletekig megosztó események történtek.

A jegyzőkönyveket végigolvasva, elemezve kirajzolódik előttünk egy ív, ami a háború befejezése és az ország önállóságának elnyerése felett érzett eufória után a politikai történések folytán a megdöbbenés, majd fokozatosan a félelem és a rezignáltság állapotáig vezetett. A jegyzőkönyvek arról tanúskodnak, hogy amíg az időszak elején még kibontottak, megvitattak egy-egy ügyet, az idő előrehaladtával csupán tényként közölték a változásokat. Tipikus példája ennek a diákegyesületek története. Míg a folyamat elején jegyzőkönyvezték a részleteket, addig a diáksegélyező egyletet ért különböző atrocitásokról, vagyonának lelefoglalásáról és ezek részleteiről csak a kivizsgálások alkalmával írt jegyzőkönyvekből értesülhetünk. Így

például a klinikákon és az oktatásban tapasztalható fegyelmi lazulás, némely visszaélés is csupán később került bele a jegyzőkönyvekbe.

Az orvostársadalmat érintő változásokat Németh György próbálta összegezni egyik tanulmányában,[24] de már 1920-ban is tettek kísérletet arra, hogy feltérképezzék a forradalom és a tanácsköztársaság rombolásait az egészségügyi struktúrában. Az egyes ágazatok vezetőinek beszámolóit Győry Tibor összegezte egy hosszú tanulmányban, mely a következő mondatokkal kezdődik: „Nehéz feladat elé áll a történetíró, amikor a proletárdiktatúra működését kell vázolnia, mert alig van precedens a világtörténelemben, hogy korszakot alkotó események, melyek leforgása alatt világrengető erők voltak működésbe hozva, oly céltalan és improduktív munkát végeztek volna minden téren, ha csak nem a rombolás terén, mint aminőt az u.n. tanácskormány végzett."[25]

A következő időszakban – több-kevesebb sikerrel – az orvoskaron is arra tettek kísérletet, hogy ezt a rombolást, a klinikákon fellazult fegyelmet, az egymás közötti megrendült bizalmat, az oktatás minőségét, s az elmaradt reformokból adódó hiányosságokat helyrehozzák.

[24] Németh György: Emberi sorsok és embertelen „reformok". (Az egészségügyi rendszer átalakítása és az orvostársadalom 1918–1919-ben.) *Valóság,* 2008/3. 26–47.

[25] Győry Tibor: A proletárdiktatúra a közegészségügy terén. 1. rész. *Népegészségügy*, 1920/4. 169–173.

Toth Szilárd

A KOLOZSVÁRI MAGYAR KIRÁLYI FERENC JÓZSEF TUDOMÁNYEGYETEM UTOLSÓ TANÉVE (1918/19) ÉS AZ EGYETEM ROMÁN ÁTVÉTELE

Az első világháború nagy áldozatokat követelt a kolozsvári tudományegyetem tanáraitól és diákjaitól: 1726 egyetemi hallgató vett részt a háborúban, közülük Márki Sándor[1] szerint 105-en[2], Makkai László szerint 193-an[3] elestek a különböző harctereken. Ugyanakkor az egyetemi oktatást súlyosan befolyásolta a frontra küldött tanároknak és az egyetemi épületek lefoglalásának a problémája, akárcsak a krónikus nélkülözés, a fűtés nélküli olvasó- és tantermek.[4] Mindezek a problémák 1918 végén csak súlyosbodtak. A frontról hazatért egyetemistákat Kolozsváron felfordulás, zűrzavar és tanácstalanság fogadta – és lázas politizálás, ugyanis a városban is

1 Márki Sándor (1853–1925) egyik legkiemelkedőbb történészprofesszora volt az egyetemnek, az egyetem rektorának is választották az 1914/15-ös tanévben. 1925. június 30-án, tartalmas életpálya után hunyt el, számos értéket hagyva maga után, melyek közül talán a legfontosabb a napjainkban Erdész Ádám gondozásában megjelenő, hihetetlenül részletes naplói. Szabó E. István: Sándor Márki – Márki Sándor. In: *Rectorii universităţii din Cluj (1872–1919) – A kolozsvári egyetem rektorai (1872–1919)*. Szerk. Nagy Róbert-Miklós – Toth Szilárd. Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2022. 431–439. – Toth Szilárd: 130 éve nevezték ki Márki Sándort a kolozsvári egyetem nyilvános rendes tanárává. In: *Kincses Kolozsvár kalendáriuma: 2023–2024*. Szerk. H. Szabó Gyula – Szabó Lilla. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2023. 68–81. – Toth Szilárd: Şcoala clujeană de istorie. In: *Tradiţie şi excelenţă. Şcolile academice/de ştiinţă la Universitatea Babeş-Bolyai din Cluj-Napoca*. Szerk. David Daniel. Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2019., 104–117.

2 Márki Sándor: *A m. kir. Ferencz József Tudományegyetem története 1872–1922*. Szeged, Szeged Városi Nyomda és Könyvkiadó Rt., 1922. 100.

3 Makkai László: *A kolozsvári M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem története 1872–1919*. In: EME 1941. 167.

4 Toth Szilárd: A kolozsvári Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem és a város 1914–1919 között. In: *A Trianoni békediktátum és az erdélyi magyarság autonómia törekvései a 20. században és a 21. század elején*. Szerk. Garda Dezső. Csíkszereda, Státus Kiadó, 2020. 9–51. – Toth Szilárd: Cluj and the University During World War I. *Philobiblon, Transylvanian Journal of Multidisciplinary Research in Humanities* (Cluj-Napoca), 2018/1. 51–72. – Toth Szilárd: Kolozsvár és az egyetem az első világháború éveiben. *Per Aspera ad Astra. A Pécsi Tudományegyetem művelődés- és egyetemtörténeti közleményei*, 2018/2. 113–130.

megalakultak a magyar és a román nemzeti tanácsok. Előbbinek az elnökévé Apáthy István[5] egyetemi tanárt választották meg.

Ami az egyetemet illeti, 1918. szeptember 16. és október 1. között iratkozhattak be a hallgatók a kolozsvári egyetem őszi félévére. A szűknek bizonyuló határidőt azonban meghosszabbították, de így is október 12-ig csak 1567 fő iratkozott be. Közülük volt 870 katona és 176 nő. A női hallgatók száma a háború elején 62 volt, így számuk csaknem háromszorosára emelkedett.[6] Az egyetemre visszatértek mindazok, akik tanulmányaikat a háború alatt kényszerűen félbeszakították, és nekik köszönhetően igencsak felduzzadt az egyetemi ifjúság létszáma: míg a világháború kellős közepén 500 beiratkozott hallgatója sem volt az intézménynek, most 2226-ra emelkedett e szám.[7] A nagyon sok katona annak volt köszönhető, hogy IV. Károly 3 hónapra szabadságolta mindazokat, akik a harctéren 3–4 évet töltöttek. Ezek pedig éltek a lehetőséggel és azonnal beiratkoztak az egyetemre. A beiratkozás gyorsan ment és nem számított az sem, hogy a tanév már megkezdődött. Ajtay János hadnagy így írja le az eseményeket:

„*1918. október 4-én és 5-én* elvégeztem az egyetem jogi karára a beiratkozási formaságokat. Itt a kari pedellus, a kapus adta meg a szükséges útbaigazításokat, s szükséges nyomtatványlapok kitöltésére nézve. Tőle kellett beszereznünk a 12x22 cm nagyságú, fekete, keménykötésű lecke- könyvet, melynek közhasználatunkban index volt a megnevezése. Ezt fel kellett szerelnünk egy fényképpel, melyet a titkárság berögzítette a keménytábla belső oldalára és megfelelő pecséttel, s aláírással biztosította kicserélhetetlennek. Csatolnunk kellett az érettségi bizonyítványt. Ennyi volt az egész, s mégis joghallgatónak (jogásznak) érezhettem magam, ami kissé lappangó büszkeséggel töltött el."[8]

Az egyetemre való beiratkozásnál sokkal nagyobb kihívást jelentett a lakáskeresés Kolozsváron. Ajtay számára is nagy kihívás volt ez, akárcsak a frontról érkezett tiszttársainak, akik azonnal átvedlettek egyetemistának: „Végigjártam az összes szállodákat, míg végül is a legelőkelőbb New York szállodában kaptam egy szobát estig, ahol valamennyire kipihenhettem magamat. Délelőtt még mindig zuhogó esőben elindultam, hogy lakást keressek bútorozott szobában. Eközben sok ismerős, tanulmányszabadságos tiszttel találkoztam, akik hasonló ügyben kóboroltak a város-

5 Fodor János: István Apáthy – Apáthy István. In: *Rectorii universității din Cluj (1872–1919) – A kolozsvári egyetem rektorai (1872–1919)*. Szerk. Nagy Róbert-Miklós – Toth Szilárd. Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2022. 323–331.

6 Vajda Tamás: Az erdélyi magyar egyetem utolsó tanéve (1918/19). *Gerundium*, 2019/2. 37.

7 Márki Sándor szerint azonban a számuk később meghaladta a 2500-at.

8 Mihály János: Kolozsvár 1918 utolsó negyedében – részlet Ajtay János hadnagy első világháborús naplójából. *Székelyföld. Kulturális folyóirat* (Csíkszereda), 2018/11. 127.

ban. Lakást bizony nem sikerült kapnunk, s én a temető melletti Biasini szállodában helyezkedtem el, mely jóval olcsóbb, mint a New York."[9] És hogy még izgalmasabbak legyenek a kolozsvári mindennapok, a városban tombolt a spanyolnátha. A lakáskereséssel továbbra sem hagyott fel, de hasztalan maradt minden próbálkozása.[10] De mindez igazából nem zavarta a frissen egyetemistává vált katonákat, ugyanis Ajtay, annak ellenére, hogy október elején rendszeresen járt az egyetemi előadásokra,[11] 1918. október 26-án már azt írta a naplójába, hogy „nemcsak én, hanem nagyon sok katona-egyetemista inkább kellemes távolságra igyekezett élvezni a szabadságát, mintsem egyetemi előadásokra járni."[12]

Közben egyre nagyobb aggodalommal figyelték a nemzetközi politikai helyzet alakulását, ugyanis október 28-án Ajtay szerint már a kolozsvári egyetemisták tudtára jutott, hogy „Romániában újból a háborús-párt kerekedett felül, élen Brătianu Jonellel.[13] Talán csak nem fog újból bekövetkezni Romániával a háborús állapot, ami megint menekülésre kényszerítené a székelységet?! Ettől mostanában nagyon félünk."[14]

Közben a belpolitkai helyzet is bonyolódott, ugyanis Károlyi Mihályt kinevezték miniszterelnöknek és megalapította a Magyar Nemzeti Tanácsot, majd ennek hatására egy nap késéssel Kolozsváron is létrejött az Erdélyi Nemzeti Tanács, amelyhez a katonaság is csatlakozott. Ajtay János kettős minőségében (szabadságon levő tiszt, illetve egyetemi hallgató) így számolt be az eseményekről:

„Délután és egész este hatalmas nagy tüntetőtömegek járják be a város utcáit. A csőcselék leszedeti a katonák sapkarózsáját, mert ezeken IFJ. három betű azt jelentette: I. Ferencz József. Minden intézmény-kereskedésnél az olyan feliratokat, melyek a „császári" szót tartalmazzák, lerombolják. Az egyetemen is alakuló gyűlések vannak délelőtt és délután is. A tüntető csőcselék sok kirakatot betört, de komoly baj nem történt. Az összes politikai foglyokat szabadon bocsátja a csőcselék."[15]

Az előadásokról lógó egyetemi ifjúság viszont példásan viselkedett a forradalmi napokban: október 31. után részt vettek a rendfenntartásban, amire bizony nagy szükség volt. Erdélyben ugyanis – akárcsak az ország más vidékein – az ősz óta anarchia uralkodott. Vidéken az élet és vagyonbiztonság katasztrofális volt, zavargá-

9 *Uo*. 126.
10 *Uo*. 127.
11 *Uo*. 128.
12 *Uo*. 129.
13 Ion I. C. Brătianu (1864–1927) román politikus, belügyminiszter, külügyminiszter, összesen öt alkalommal volt Románia kormányfője.
14 Mihály, 2018. 130.
15 *Uo*. 130.

sok, gyilkosságok, fosztogatások jellemezték a hétköznapokat, és a társadalmi ellentétek mellett a vegyes lakosságú vidékeken egyre nagyobb volt a nemzetiségi feszültség is.[16] A kolozsvári egyetemen tanuló tisztek Siegler Géza kolozsvári állomásparancsnok felhívására, tiszti nemzetőrséget szerveztek, harmincas csoportokba szerveződve parancsnokot választottak maguknak, felfegyverkeztek a Honvéd-laktanyán, majd felsorakoztak a városháza előtt, várva a további parancsokat.[17] Október 4-én a kolozsvári magyar nemzetőrség mindössze négy géppuskával rendelkezett, és közben a román tisztek és katonák is kezdtek szervezkedni. Ajtay leírja, hogy „a román tisztek, illetőleg katonaság által megszállt Magyar utcai laktanyából áthurcolunk a Honvéd utcai laktanyánkba sok ruhát és egyéb értékes tárgyat. Este már egyik szakaszunk Tövisre utazik rendfenntartás céljából."[18]

Márki Sándor is beszámol naplójában a párhuzamos szervezkedésről: „Az oláhoknak a Magyar utcai kaszárnyában már 600 fölesküdött katonájuk van, Schneller[19] rector szerint 1600 is, és ma komoly figyelmeztetést hallottunk, hogy ezek akarják néhány nap múlva kezökbe venni a hatalmat. Viszont a Magyar Nemzeti Tanácsnak alig van 40 közkatonája, mert a városban nagy számban lévő magyar katonák, kik szanaszét laknak, nem állnak kötélnek"[20]

December 1-jén a Román Nemzeti Tanács[21] Gyulafehérvárra nemzeti gyűlést hívott össze, majd kimondták Magyarország „románlakta" területeinek feltétel nélküli egyesülését Romániával. A nemzetgyűlés 2-án felállított Iuliu Maniu elnökségével egy 15 fős Kormányzótanácsot (Consiliul Dirigent), mely – Ferdinánd király megbízásából – a „csatolt területek" igazgatását végezte 1920-ig. [22] A válságosra fordult politikai-közigazgatási és katonai helyzet miatt a budapesti kormány december 6-án végre úgy döntött, hogy a kelet- magyarországi területek kormányzása céljából felál-

16 Vekov Károly – Vincze Gábor: Kolozsvári végjáték, Szegedre kerülés. In: *A Szegedi Tudományegyetem és elődei története. II. rész. A kolozsvári egyetem története az alapítástól a szegedi újrakezdésig. 1872–1921.* Főszerk. Marjanucz László, szerk. Antal Tamás – Vajda Tamás. Szeged, Szegedi Egyetemi Kiadó, 2022. 665.

17 Mihály, 2018. 130–131.

18 *Uo*. 131.

19 Schneller István (1847–1939) pedagógus, egyetemi tanár, rektor. Ld. Kápolnási Zsolt: István Schneller – Schneller István. In: *Rectorii universităţii din Cluj (1872–1919) – A kolozsvári egyetem rektorai (1872–1919)*. Szerk. Nagy Róbert-Miklós – Toth Szilárd. Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2022. 471–479.

20 *Márki Sándor naplói IV. (1915–1919)*. Szerk. Erdész Ádám. Gyula, Magyar Nemzeti Levéltár Békés Vármegyei Levéltára, 2023. 254.

21 A Károlyi-kormány logisztikai támogatásával.

22 Vekov – Vincze, 2022. 666.

lít egy korlátozott önállósággal rendelkező közigazgatási szervet, a Kelet-magyarországi Főkormánybiztosságot, melynek elnöke Apáthy István egyetemi tanár lett.[23]

Közben a román hadsereg december 8-án egyes helyeken átlépte a Maros vonalát, majd néhány nap múlva megkezdte az előrenyomulást Kolozsvár felé. December 18-án az előrenyomuló Neculcea tábornok megüzente Apáthynak, hogy az antant felhatalmazása alapján megszállja Kolozsvárt: ha ellenállás lesz, lövetni fog. A kormánybiztos visszaüzent, hogy Kolozsvár nem áll ellen.[24] 1918. december 23-án a románok elérték Kolozsvár határát és Márki Sándor naplójában így foglalta össze az aznapi eseményeket:

„Haller polgármester du. 2-kor kikocsizott Apahidára, hogy Gherescu román tábornokkal megállapítsa a mintegy 4000 főnyi megszálló sereg holnapi bevonulásának módozatait. A bevonulás 10–11 óra közt lesz. – Este Lechner[25] kollégám mondta, hogy ő már be is adta az egyetemi tanárságról való lemondását. Csak másodmagával lévén itt, könnyebben visszamehet szülőföldjére, Budapestre; de nekünk maradnunk kell, míg lehet. Feleségem meg is könnyezte Lechnert."[26]

1918. december 24-én a román csapatok (4000 katona és két tüzérüteg) bemasíroztak Kolozsvárra, ahol Haller Gusztáv polgármester fogadta őket, és átadta a város kulcsait. Márki Sándor naplójában így örökítette meg a román bevonulást: „De. 11-kor Neculcea és Gherescu romániai tábornokok csakugyan bevonultak; a Mátyás téren sorakoztak; a románok, virágokkal, beszédekkel fogadták őket, s a végén hórát táncoltak a Mátyás-szobor körül. Marci és az unokák látták, én nem kíváncsiskodtam; elég itthon pirulni."[27]

Ajtay János hadnagy így látta a román bevonulást:

„December 24-én kedden, karácsony szombatján későn keltünk fel. Mikor kimentünk az utcára, szokatlanul zsibongó járást-kelést éreztünk. A főtéren óriási tömeg zsibong. Természetesen románok, amit biztosan igazol az, hogy fel vannak kokárdázva piros-sárga-kék román nemzeti színű szalagokkal, s rengeteg nemzeti zászló lengedez a tömeg felett. Várják a román csapatok bevonulását. A magyar nemzetiségűeknek csak a főteret körülövező járdán szabad állniuk. – Kb. 10 órakor érkeznek meg az első csapatok, akiket hatalmas üdvrivalgással fogad a tömeg, s úgy tűnik mintha zenekar segített volna a mámoros öröm kiteljesítésében. – A katonák ruházata nagyon szegényes, ahány annyiféle egyenruhában, sokuk bocskorban és rette-

23 *Uo.*

24 *Uo.* 667.

25 Lechner Károly (1850–1922) magyar orvos, elmegyógyász, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja.

26 *Márki Sándor naplói IV. (1915–1919).* 265.

27 *Uo.*

netes elnyűttség, fáradtság tükröződik arcukról, s egész magatartásukból. Ez inkább dicséretükre legyen mondva, mert mint hódítók, megtehették volna, hogy raboljanak maguknak megfelelő ruházatot, élelmiszert."[28]

Gyalui Farkasnak, az egyetemi könyvtár igazgatójának, is leginkább a bevonuló katonák hiányos öltözete maradt meg leginkább emlékezetében:

„A bevonuló csapatok hiányosan voltak felszerelve, egy részük bocskorban jött be. A közösség minden ellenséges indulat nélkül fogadta őket, akadt, aki egy-egy megjegyzést tett mosolyogva a csapatok gyönge ruházatára, ezt, ha meghallotta román tiszt vagy katona, megverték. Általában a polgárságot – természetesen a magyarokat – botozni, korbácsolni kezdték, fő feladat lévén, hogy erővel és terrorral gátolják meg az esetleges ellenállást."[29]

Amint látható, Márki, Ajtay és Gyalui is másként élte meg ezt a napot: amíg Márki Sándor otthon pirult, Ajtay megszemlélte a román bevonulást és nem titkolta elismerését a román katonaság iránt, addig Gyalui már megemlíti a botozásokat és korbácsolásokat, amelyekkel a románok igyekeztek mindenféle ellenállást megelőzni.

Pár nappal a bevonulás után a román katonák megjelentek az egyetemen, hogy lefoglaljanak néhány helyiséget. A rektor erélyes tiltakozása miatt, és főleg azért, mert közben kiderült, hogy Haller polgármester már előzőleg felajánlotta a Casino és a helyőrségi parancsnokság épületeit, a román tisztek végül elálltak a szándékuktól.[30] Neculcea tábornok, a megszállók parancsnoka, már 24-én elrendelte a sajtó-, a telefon- és a postai cenzúrát, 26-án pedig kihirdették a statáriumot, az internálást és a gyülekezési tilalmat. Beszüntették a csomag- és pénzforgalmat, aminek hatását talán leginkább az ott lévő egyetemi hallgatóság érezte meg. December 29-én a román parlament kimondta Erdély és Románia unióját. Ugyanezen a napon a Kormányzótanács vallás- és közoktatásügyi reszortja önhatalmúlag átvette Erdély és a „részek" egyházi, iskolai és közművelődési intézményeinek felügyeletét.[31]

Közben elkezdődött az egyetemi tanárok és hallgatók zaklatása. Példamutatásként az év utolsó napján az egyetem rektorát szuronyos katonák kísérték végig a városon. Schneller István rektor a professzorok küldöttsége élén még aznap megjelent az átutazó Berthelot tábornoknál, s kérte, ne engedje meg, hogy az egyetemet katonai célokra lefoglalják, s hogy a beiratkozni akaró hallgatók Kolozsvárra jövetelét meggátolják. Eredménytelenül.

28 Mihály, 2018. 140.

29 Gyalui Farkas: *Emlékirataim (1914–1921)*. Sajtó alá rendezte, a jegyzeteket és az előszót írta: Sas Péter. Kolozsvár, Művelődés Egyesület, 2013. 277.

30 Vekov – Vincze, 2022. 668.

31 *Uo*.

1919. január 10-én 14 tekintélyes kolozsvári magyart (köztük Szádeczky Lajos, Pósta Béla, Menyhárth Gáspár, Bíró Balázs és Réz Mihály professzorokat, Ferenc József unitárius püspököt, Hirschler József apátot, Barabás Samu református esperest és a két kolozsvári rabbit) *„bolsevizmus, anarchizmus és románellenes politika"* gyanúja miatt letartóztattak, majd szabadon engedésük után arra kötelezték őket, hogy minden harmadik nap a román katonai parancsnokságon jelentkezzenek, megtiltották számukra Kolozsvár elhagyását, és a továbbiakban többször is tartottak náluk házkutatást.[32] Január 15-én letartóztatták Apáthy Istvánt, s izgatás és a megszálló csapatokkal szembeni fegyveres ellenállás szervezése, valamint bolsevista propaganda vádjával közel három héten át Nagyszebenben tartották fogva.[33] Január 16-ról 17-re virradóra házkutatás volt az egyetemen. „Éjjeli titkos gyűlés és fegyverfölhalmozás gyanúja alapján, de nem találtak semmit sem" – írja Márki. A zaklatások később sem maradtak abba, sőt felerősödtek. Február 4-én átvizsgálták az egyetem Érem- és Régiségtárát is, ahol találtak egy pár évszázados flintát, emiatt Pósta Béla[34], a régiségtár igazgatója ellen büntetőeljárást indítottak. Pósta Béla nem jelentette be azokat, hiszen felfogásában azok már nem hadfelszerelési eszközök, hanem a hadtörténeti, művelődéstörténeti kutatás tárgyai voltak. Március 20-án azonban megjelent az intézetben Constantin Roşiu hadnagy, aki Pósta Béla ellenkezése dacára lefoglalta az összes XVI–XIX. századi lőfegyvert. Végül az előzetes letartóztatásból szabadon bocsátották, de ez a zaklatás minden bizonnyal hozzájárult a betegeskedő tudós halálához, akinek felújultak szívproblémái[35] és április 16-án elhunyt.[36]

1919 tavaszáig az egyetem vezetése, ha nehezen is, de tartotta a kapcsolatot felettes szervével, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériummal. Ekkor még az Egyetemi Tanács jegyzőkönyveit felküldték jóváhagyás végett Budapestre. Emellett 1919. január elején a számvevőség engedélyezte, hogy az egyetem február és március havi személyi és dologi költségeire a Kolozsvári Takarékpénztár és Hitelbankon keresztül egymillió koronát utaljanak ki. Egyébiránt a minisztérium decemberben, illetve januárban még néhány személyt kinevezett nyilvános rendes egyetemi tanárnak Kolozsvárra, egyebek között Reinbold Bélát az orvosi vegytanra, valamint Veress Ferencet a bőr- és bujakórtanra. Ők még ki tudtak utazni Kolozsvárra, majd 1921-től

32 Vajda, 2019. 43.

33 *Uo*. 44.

34 Pósta Béla (1862-1919) régészprofesszor volt a kolozsvári magyar régészeti iskola megteremtője. Toth, 2019. 104–117.

35 Márki Sándor naplóiban érelmeszesedésről beszél, ami okozhatott agyvérzést, tehát lehetséges, hogy egy agyvérzés-szívinfarktus kombinációban halt meg. *Márki Sándor naplói IV. (1915–1919)*. 311.

36 Toth, 2020. 49–50. – Vajda, 2019. 46–47.

Szegeden folytatták oktatói tevékenységüket.[37] A magyar egyetem fölött 1919 elejétől kezdtek gyülekezni a viharfelhők. A rendben lezajlott vizsgáztatások után, február 17-én megkezdődött a második félév. A rendkívüli körülmények ellenére március közepére 2300-ra nőtt a hallgatói létszám. Az egyetemi hallgatóság azonban rendkívül rossz körülmények között tengődött, és ezt bizonyos részben a román hatóságok idézték elő, ugyanis az ifjúságot állandóan zaklatták, akadályozták a szüleikkel történő levélváltást, illetve azt, hogy hazulról pénzt kaphassanak. A részben mesterségesen előidézett nyomor miatt a román hatóságok 167 egyetemi hallgatónak engedélyezték a hazautazását – de csak azzal a feltétellel, hogy a városba vissza többé nem jönnek. Ezeknek a hallgatóknak nagy része előbb-utóbb Szegeden kötött ki, utóbb ők képezték a Kolozsvárról elüldözött egyetem hallgatóinak törzsállományát.[38]

Márki Sándor 1919. március 19-én bejegyzi naplójába a diákok és tanárok nélkülözéseit és a kolozsváriak szolidaritását: „Egyetemünk idáig, a társadalom jóvoltából, 100 000 koronát osztott ki a szűkölködő diákok közt, kik pénzt és élelmet a postai zárlat miatt nem kaphatnak hazulról; az EMKE ma még 5000 koronát ad számunkra az eddigi 10 000-en felül. Mi pedig kerülő utakon jutottunk ápr. fizetésünkhöz."[39]

Közben 1919. február 3-án az erdélyi román tanárok egy csoportja Brassóban értekezletet tartott és követelték a kolozsvári egyetem átadását a románok részére. A kolozsvári egyetem sorsát illetően a nagyszebeni román Kormányzótanács kultusz- és közoktatásért felelős minisztere, Vasile Goldiș[40] úgy vélekedett, hogy a kolozsvári egyetemet a románok fogják átvenni, Marosvásárhelyen pedig felállítanak egy magyar egyetemet, ha ezt a székelyek vállalják. Ő rövidesen tárca nélküli miniszterként bekerült a bukaresti kormányba, így a határozott lépések várattak magukra. Az egyetem román átvételének az ügyét Onisifor Ghibu,[41] a nagyszebeni Kormányzótanács kultusz- és közoktatási tárcájának főtitkára vette át. Ő Goldiș-hoz képest sokkal radikálisabb és türelmetlenebb volt. Levelezésében folyamatosan sürgette az egyetem azonnali átvételét, többek között a strassburgi egyetem példájára hivatkozva, amelyet a franciák egyik napról a másikra átvettek[42] és francia egyetemnek nyilvání-

37 Vekov – Vincze, 2022. 669.

38 *Uo*. 670.

39 *Márki Sándor naplói IV. (1915–1919)*. 300.

40 Vasile Goldiș (1862–1934) erdélyi román politikus és publicista, az erdélyi román Kormányzótanács tagja.

41 Onisifor Ghibu (1883–1972) román pedagógus, teológus, politikus, egyetemi tanár.

42 A strasbourgi egyetem esetében a franciák nagyon gyorsak voltak: 1918. november 30-án eltávolították a német rektort, Andreas von Tuhrt, 1918. december 7-én a német egyetem a klinikai betegellátás kivételével bezárta kapuit, majd 1919. november 22-én bekövetkezett a strasbourgi egyetem ünnepélyes francia felavatása.

tották, szélnek engedve a német professzorokat. Érvelései sorát kiegészítette a csehek példájával is, akik 1919. február 1-jén (ideiglenesen) bezárták a pozsonyi Erzsébet Tudományegyetemet.[43]

Március 10-én megszületett a Kormányzótanács 2113/1919. sz. rendelete, melyet Schneller István rektor és a professzorok tudomására hoztak (egyelőre nemhivatalosan). Eszerint, ha a kolozsvári egyetem tanárai leteszik az esküt I. Ferdinánd királyra, és két éven belül képesek román nyelven megtartani[44] előadásaikat, megmaradhatnak állásukban; ha nem, úgy június végén állásukat elvesztik. Valentin Poruțiu[45] prefektus feladata az volt, hogy miután bizalmasan közli ezt az egyetem vezetőségével, mérje fel ennek a reakcióját és közölje a Kormányzótanáccsal. De mivel az egyetemet csak bizalmasan informálták, nem hivatalosan, végül az Egyetemi Tanács nem küldött válaszlevelet. Gyalui Farkas tanúsága szerint az egyetem vezetősége és a tanárok számoltak azzal, hogy valamilyen formában sor kerül az egyetem lefoglalására.[46]

Márki Sándor 1919. március 12-én ezt jegyzi be naplójába: „Gergely napján régi szokás szerint megköszöntöttük Moldovánt, ki ma 74 éves; ott senki sem politizált. Megteszik ezt a szélnek eresztett nagyszámú tisztviselők, kik unalmukban az utcákon sétálnak, vagy a kávéházakban ülnek. – Lőte József[47] kollégám nagybeteg; kissé megkésve operálták meg, és most 40 fokos lázzal fekszik a klinikán. Hazánk szerencsétlensége különben is nagyon hatott rá; mert vannak még, akik komolyan veszik magyarságukat.”[48] Észrevehető a tapintat, hogy a román származású Moldován Gergely társaságában ne politizáljanak. Egyébként Moldován Márki egyik legközelebbi barátjának számított, és mindig a román–magyar megbékélés és békés együttélés híve volt. A jelenlegi események Moldovánnak tán még jobban fájtak, mint Márkinak.

Annak ellenére, hogy a Kormányzótanács még nem szánta el magát az egyetem átvételére, a pszichológiai hadviselés folytatódott: a Kormányzótanács oktatásügyi tárcájának főtitkára, Onisifor Ghibu egy 1919. március 30-i interjúban azt nyilatkozta,

43 Vekov – Vincze, 2022. 671.

44 *Uo.*

45 Valentin Poruțiu (1883–1942) erdélyi születésű román ügyvéd, 1919. január 11-én nevezte ki a Kormányzótanács Kolozsvár prefektusává.

46 Gyalui, 2013. 298.

47 Lőte József (1856–1938) orvosprofesszor, az egyetem rektora az 1901/1902-es tanévben. Ld. Nemes Szilárd-Attila: József Lőte – Lőte József. In: *Rectorii universității din Cluj (1872–1919) – A kolozsvári egyetem rektorai (1872–1919).* Szerk. Nagy Róbert-Miklós – Toth Szilárd. Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2022. 303-312.

48 *Márki Sándor naplói IV. (1915–1919).* 295.

hogy a kolozsvári magyar egyetem csak a második szemeszterben fog működni, ősztől ott már román egyetem lesz.[49]

Onisifor Ghibu április 15–17. között Kolozsváron tartózkodott, ahol végiglátogatta a jelentősebb oktatási intézményeket, majd visszatérve Nagyszebenbe, május 1-jén Maniunak[50] átadta jelentését, 7-én pedig felterjesztette ezt a Kormányzótanácsnak is. A szerző az egyetem ügyének minél korábbi megoldását sürgette:

„Megbocsáthatatlan bűn lenne továbbra is megtűrni az egyetem magyar jellegét. A kolozsvári egyetem egy olyan veszélyes magyar fészek, melynek megtűrését akár csak egy pillanatig a mostani szemeszter befejezése után, csak a mi teljes gyengeségünk igazolhatná. A »magyarizmusnak« ebben a városban fennálló mesterséges várát fel kell számolni mihamarabb, és az egyetem intézménye át kell vegye újra azt a tudományos feladatát, amely azt a népet szolgálja, melynek közegében működik."[51]

Ghibu továbbá azt javasolta, hogy a román szempontból legmegfelelőbb pillanatban kell felszólítani a professzorokat, hogy tegyék le a hűségesküt I. Ferdinánd román királyra, május végén, akár korábban is, ha az alkalmasabb politikai szempontból a románság számára. A szemeszter elvégzését, ha kell, törvényrendelet szabályozhatja, és ha nehézségek árán és késve, ősszel is letehetik a hallgatók a vizsgákat. Az eskü megtagadását követné az egyetem javainak a leltárba vétele. Az adminisztratív és segédszemélyzet esetleges szolidarizálódását letartóztatás kilátásba helyezésével lehet elkerülni.[52] Ghibu jelentését május 7-én megtárgyalta a Kormányzótanács, de a kolozsvári egyetemet illetően a vallás- és közoktatásügyi tárca javaslatát részesítette előnyben és úgy határozott, hogy most már hivatalosan is fel kell kérni kolozsvári egyetem professzorait a hűségeskü letételére (megtagadás estén ellenlépések kidolgozása nélkül). Ghibu, aki nem volt megelégedve a döntéssel, azonnal szervezkedni kezdett. Erre feljogosította (az ő értelmezése szerint) az, hogy a Kormányzótanács Kolozsvárra küldte, hogy tegye meg a helyzet megkívánta szükséges lépéseket.[53] Ennek érdekében már május 8-án, még nagyszebeni tartózkodása idején, telefonon, május 11-re a kolozsvári prefektusi hivatalba hívott kilenc, általa különösen megbízhatónak tartott román tanárt, meghagyva, hogy május 11-én másokkal egyetemben jelentkezzenek nála a kolozsvári prefektusi hivatalban, megfelelő utasí-

49 Vekov – Vincze, 2022. 676.

50 Iuliu Maniu / Maniu Gyula (1873–1953) erdélyi román jogász, politikus, hadügyminiszter, pénzügyminiszter, három alkalommal Románia miniszterelnöke, e pillanatban az erdélyi román Kormányzótanács miniszterelnöke.

51 Ghibu Onisifor: *Prolegomena la o educaţie românească*. Bucureşti, Editura Cultura Românească, 1941. 521.

52 *Uo*. 522–523.

53 Vekov – Vincze, 2022. 677.

tások végett.[54] Ez arra utal, hogy már elutazása előtt kidolgozta az egyetem átvételének a forgatókönyvét.

A fenyegető előjelek ellenére 1919. május 8–9-én az egyetemen sor került a négy kar dékánjainak a megválasztására. A jogi karon Menyhárth Gáspár, az Orvosi Karon Jakabházy Zsigmond, a bölcsészkaron Márki Sándor, míg a matematika- és természettudományi karon Szádeczky Gyula lett a dékán. A következő napon, módosítva az addigi hagyományos sorrendet, a rendkívüli helyzetre való tekintettel Kolosváry Bálintot választották meg az 1919/20-as tanév rektorának.

Május 9-én délután Onisifor Ghibu megérkezett Kolozsvárra és hivatkozva a 4335/1919. számú, a prefektushoz intézett rendeletre, felkérte Poruțiut, most már hivatalosan értesítse a rektort, hogy a professzorok „azonnal" tegyék le a hűségesküt I. Ferdinánd román királyra és a Consiliul Dirigentre. Amennyiben ezt nem teszik meg, elveszítik mindaddig élvezett jogaikat. Ugyanakkor a nagyszebeni grémium megengedi nekik, hogy megtartsák a nyári pótszemesztert, amiért megkapják majd járandóságukat. Egyúttal kérte a prefektust, hogy „az eredményről" azonnal értesítse annak érdekében, hogy meghozhassa a megfelelő döntéseket. Ghibu felkérte a prefektust arra is, hogy haladéktalanul juttassa el a rektorhoz az eskü letételére vonatkozó rendeletet. A május 9-i dátumot viselő kísérőlevelében a prefektus kérte a válasz megküldését május 12-én 10 óráig, mert azután „azonnal" belátása szerint fog cselekedni. Egyúttal kérte, hogy az esküt letenni szándékozó tanárok ugyanaznap fél tizenegykor jelenjenek meg az egyetem Aulájában.[55]

Miután Schneller István rektor feltehetően még május 10-én megküldte mind a négy kar vezetőségének a kormányzótanács esküre vonatkozó rendeletét és a kolozsvári prefektus kísérőlevelét, s kikérte az Egyetemi Tanács tagjainak a véleményét, május 11-én sor került külön-külön az egyes karok tanárainak a rendkívüli ülésére, ahol megtárgyalták az egyetemhez eljuttatott két iratot, megfogalmazták a professzorok, illetve a kar állásfoglalását, és megindokolták elutasító határozatukat. A tanárok személy szerint külön-külön is nyilatkoztak: mindnyájan megtagadták a kért hűségeskü letételét.[56]

A matematika- és természettudományi, valamint az orvosi kar üléséről fennmaradt jegyzőkönyvek alapján megállapítható, hogy a karok elutasító nyilatkozatai egységes útmutatás szerint készültek el. Ezeken az üléseken részt vett minden Kolozsváron tartózkodó tanár, s aki nem, annak megindokolták távollétét. A jegyzőkönyvek tanúsága szerint rögzítették a jelenlevők, illetve a távolmaradók nevét.

54 *Uo*. 678.

55 Ghibu Onisifor: *Universitatea Daciei Superioare şi problema Statului romano-catolic ardelean*. Cluj, „Ardealul" Institut de arte grafice, 1931. 9.

56 Vekov – Vincze, 2022. 679.

Ezután a dékánok ismertették a rektor átiratát a prefektus leveléről, melyben az tájékoztatta az egyetemet a Kormányzótanácsnak az eskü letételéről szóló rendeletről. Ezek után felszólították az összes résztvevőt, hogy mondják el véleményüket.[57] Márki Sándor ezt írja naplójában a bölcsészkar gyűlését illetően:

„Karunk ma de. 11-kor, a szebeni román kormány átirata kapcsán egyhangúlag kijelentette, hogy a holnap de. fél tizenegy órára követelt esküt nem teszi le; s ezt név szerinti szavazással is ismételte. A tiltakozás rövid, de szabatos volt. Moldován,[58] román voltára hivatkozva, kijelentette, hogy az esküt úgy teszi le, ha Erdélyt valóban Romániához csatolják, de most nem erről van szó; Karl[59] eleinte nem akart határozni, de végre is nemmel szavazott."[60]

Moldován Gergely, aki az erdélyi román és magyar nép közeledésének feltétlen híve volt, ezen határozott és következetes álláspontjával végleg renegát lett a román uralom idején és karrierje kettétört.[61] Karl K. Lajos ingadozása sem maradt következmény nélkül, mert annak ellenére, hogy a kolozsvári tanárképző intézetben is a francia nyelv és irodalom tanára volt, majd az egyetemnek Budapestre, illetve Szegedre való költözése alkalmával követte az egyetemet, a kollégái később elhatárolódtak tőle, és kérték a kényszernyugdíjazását, ami 1922-ben be is következett. Ehhez az is hozzájárult, hogy egy állítólagos kémgyanús ügybe is belekeveredett.[62]

A négy kar határozatát követően az Egyetemi Tanács 1919. május 11-én úgy döntött, értesíti a prefektust, hogy a tanárok „csakis addig folytathatják a tanügy érdekében kifejtendő működésüket, míg egyetemünk autonómiája, jelenlegi státus és szervezete, nemkülönben a tanszabadság elve bármily beavatkozás révén érintve nem lesznek",[63] és hogy a tanárok személy szerint külön-külön és együttesen is megtagadják, hogy letegyék a hűségesküt I. Ferdinánd román királyra és a nagyszebeni Kormányzótanácsra. Május 11-én Onisifor Ghibu készült az egyetem átvételére és három lehetőséggel számolt: 1) amennyiben a tanárok letennék az esküt, úgy fel-

57 *Uo*. 680.

58 Moldován Gergely/Grigore Moldovan (1845–1930) 1886–1919 között a kolozsvári egyetem román nyelv és irodalom tanszékének nyilvános rendes tanára. Ld. Stan Ana-Maria – Lukács József: Grigore Moldovan – Moldován Gergely. In: *Rectorii universității din Cluj (1872–1919) – A kolozsvári egyetem rektorai (1872–1919)*. Szerk. Nagy Róbert-Miklós – Toth Szilárd. Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2022. 351–360.

59 Karl-Keresztély Lajos (1875–1938) 1913-tól a kolozsvári francia nyelv és irodalom tanszék tanára.

60 *Márki Sándor naplói IV. (1915–1919)*. 319.

61 Toth Szilárd: Bölcsészet-, Nyelv- és Történettudományi Kar. In: *A Szegedi Tudományegyetem és elődei története. II. rész. A kolozsvári egyetem története az alapítástól a szegedi újrakezdésig. 1872–1921.* Főszerk. Marjanucz László, szerk. Antal Tamás – Vajda Tamás. Szeged, Szegedi Egyetemi Kiadó, 2022. 306–309.

62 *Uo*. 310.

63 Gyalui, 2013. 308.

ügyeletükre egy biztost (comisar) kell kinevezni; 2) ha a tanárok megtagadnák az eskü letételét, de megtartanák a „nyári szemesztert", akkor felügyeleti szerveket kell kinevezni minden karra és a rektori hivatalba, egyben ügyelni kell az egyetem javaira; 3) amennyiben a tanárok megtagadnák az eskü letételét, és a „nyári szemeszter" megtartását, akkor át kell vegye az egyetemet, és létrehozza a megfelelő szerveket, amelyek átveszik az intézmény összes ingóságát.[64]

Május 12-én reggel a román hadsereg katonái körbevették az egyetem központi épületét, de a többi épületeit is. A délelőtt az egyetemre igyekvő Márki Sándor meglepődve észlelte mindezt: „Éppen ma ötven éve, hogy a váradi gimnáziumból „az iskolai törvények nyilvános megvetéséért" kicsaptak, s a félszázados jubileum napján kicsaptak az egyetemről is. Délben, előadásra menet, az egyetemnek mind a négy frontján szuronyos bakákat találtam, hogy a rektori és dékáni hivatalok nyugodt átadását biztosítsák. Mikor az előadásra bemenni akartam, értesítettek, hogy az előadások be vannak tiltva, pedig csak egy hetünk van hátra, s a vizsgálatokra, szigorlatokra, kollokviumokra, index-aláírásokra készülő ifjúság a legnagyobb bizonytalanságban él."[65]

Közben háromnegyed tízkor megérkezett a prefektusi hivatalba a rektor válasza, és a karok mindegyikének megindokolt elutasító állásfoglalása. Az egyetem hivatalos értesítésének kézhezvétele után Onisifor Ghibu, Valentin Poruțiu prefektus, Nicolae Drăganu docens és Sârbu Ovidiu egyetemi hallgató átmentek a rektori hivatalba, ahol Ghibu felkérte a prefektust, hogy közvetítse a rektornak magyarul a felszólítást, hogy adja át a román államnak az egyetemet. Amikor a rektor huszonnégy óra haladékot kért, hogy tanácskozhasson a kari dékánokkal, Ghibu azt mondta, hogy a dékáni tisztségek megszűntek, és a dékáni hivatalok az egyetem teljes oktatói és adminisztratív apparátusát átvették. Schneller István rektor megtagadta az egyetem átadását, mondván, hogy azt csak a magyar államnak adhatja át, amelytől kapta, mire Ghibu kijelentette, hogy akkor erőszakkal fogják elvenni. Schneller erre azt válaszolta, hogy az erőszaknak enged. Erre a közben beérkezett Vasiliu Ioan őrnagy térparancsnok a rektor bal vállára tette a kezét, mire a rektor azt mondta: „az erő előtt meghajolok".[66]

Ezután Poruțiu prefektus kijelentette, hogy a Kormányzótanács nevében ő az egyetemet átveszi, majd rendelkezik arról, hogy attól a naptól kezdődően be vannak szüntetve az előadások, amiként a tanárok tényked̈ése is befejezettnek tekintendő az egyetemen. A prefektus azt is leszögezte, hogy megfelelő módon döntenek majd

64 Vekov – Vincze, 2022. 682.

65 *Márki Sándor naplói IV. (1915–1919)*. 320.

66 Ghibu Onisifor: *La a douăzecea aniversare a Universității Daciei Superioare*. Cluj, „Ardealul" Institut de arte grafice, 1939. 47–48.

a félév lezárásáról. Ugyancsak ő hivatkozott a térparancsnok utasítására, miszerint az egyetemi igazgatási és kisegítőszemélyzet köteles folytatni a tevékenységét, különben letartóztatják és külön vonattal a Tiszán túli területre küldik őket.[67]

A leltár szerinti átvétel a következő napon, május 13-án kezdődött. A Márki Sándor által vezetett közép- és újkori történeti szemináriumnak és könyvtárának az átadására a román állam számára Pavel Roşca nagyszebeni szemináriumi tanár részvételével került sor. Márki, akárcsak a többi egyetemi intézmény vezetője, tiltakozott a jogtalan átadást követelő rendelet miatt, megtagadva a közreműködést ebben:

„Én viszont, mint e szeminárium igazgatója kijelentettem, hogy felettes hatóságul egyedül a magyar állam illetékes hatóságát ismerhetem el, intézetem átadását tehát csak ezek rendeletére vagyok hajlandó eszközölni; a nagyszebeni román Kormányzótanács illetéktelen rendelete ellen tiltakozom, s az átadást, valamint az annál való közreműködést megtagadom. Erre a megbízott (persze csak képletesen) erőszakot alkalmazván, egyszerűen megmutattam a szekrényeket, mikben a könyvek vannak, s kijelentettem, hogy – a kulcsok nálam hagyatván – a felelősséget a felszerelésekért csak akkor viselem, ha a leltárt jelenlétemben veszik át. Ez később fog megtörténni. Közben bejött és bemutatkozott dr. Ghibu Onisifor szebeni kultuszminiszteri államtitkár is (egy franciásan nyírt szakállú fiatalember), s pár udvarias szó után az átadás véget ért. Jelen voltak Szádeczky[68] és Bartók kollégáim, mint tanúk; s az aktus után, felszólalásunkra, a katonák beeresztették az ifjakat is, hogy a szemináriummal függőben levő ügyeiket elintézhessék."[69]

1919. május 12. után a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem csak virtuálisan létezett: a tanári kart és a hallgatóságot kiűzték az épületekből, de az igazi kálváriájuk csak most kezdődött. A nagyszebeni román Kormányzótanács rendeletére[70] hivatkozva azokat a professzorokat és egyetemi alkalmazottakat, akik a románok által megszállt területeken kívül születtek, vagy 1914. június 30. után kerültek Kolozsvárra, mint „idegeneket" sorra kiutasították.[71] November 8-ig tizennégy profesz-

67 Vekov – Vincze, 2022. 684.

68 Itt Szádeczky-Kardoss Lajos történészprofesszorról, Márki Sándor legjobb barátjáról van szó. Ld. Biró István: Lajos Szádeczky-Kardoss – Szádeczky-Kardoss Lajos. In: *Rectorii universității din Cluj (1872–1919) – A kolozsvári egyetem rektorai (1872–1919)*. Szerk. Nagy Róbert-Miklós – Toth Szilárd. Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2022. 389–398.

69 *Márki Sándor naplói IV. (1915–1919)*. 321.

70 A nagyszebeni román Kormányzótanács 1919 július 19-i rendelete: mindenkit „idegennek" nyilvánítottak és kitoloncoltak, aki nem a jelenlegi lakhelyén született, vagy 1914. augusztus 1. után szerzett illetékességet, illetve azt az esküt nem tett tisztviselőt, aki nem bírt „illetékességgel" az adott lakhelyen.

71 Vekov – Vincze, 2022. 686.

szor kényszerült távozni, majd az év végéig még öten hagyták el Kolozsvárt.[72] De a kitoloncolások nem értek véget, mert a következő év, 1920 elején további három professzornak kellett elhagynia a várost.[73] A kitoloncoltak közül Dézsi Lajos Debrecenben született, Imre József Hódmezővásárhelyen, Kuncz Ödön Aradon, Issekutz Béla Kőhalomban, Erdélyben, Réz Mihály Maroscsapón, szintén Erdélyben. Mindezeket a román rendelet szerint is illegálisan toloncoltak ki, ugyanis nem a románok által megszállt területeken kívül születtek!

A kolozsvári professzorok egy része, így az 1919. május 9–11. között törvényesen megválasztott Egyetemi Tanács tagjainak többsége a városban maradt, a kiutasítottak pedig Schneller István prorektor vezetésével 1919. november közepén, Budapesten gyűltek össze. Azon kezdtek tanakodni, hogy mi lesz az egyetemükkel, a további pályafutásukkal. Addig is, amíg visszatérhetnek székhelyükre, szerették volna minél hamarabb megkezdeni az oktatómunkát, ám eleinte fogalmuk sem volt arról, hogy mikor, hol és milyen épületekben.[74] És mindenek felett küzdeniük kellett a mindennapi megélhetésükért. Márki Sándor ezt írja naplójában 1919. július 17-én, mindössze két hónappal az egyetem megszállása után: „Lányomék eladták a Mozsár nevű tehenet tegnap, 5400 koronáért (2400 kor. nyereséggel), s pergettek 42 kiló mézet – 2400 kor. értékben; feleségem pedig ma eladta hozománybeli szép paplanlepedőjét s párnahuzatát 1000 koronáért. Idestova csak ezekből élhetünk meg valahogy – sok ember búcsúzik itt szép angol és egyéb karosszékeitől, bútoraitól örökre: viszik lakásberendezésül „ők" teherautókon, mert új katonai hivatalok számára kell. […] Úgy hallom, ma Hornyánszkyékat is kizavarták lakásukból."[75] Egy nappal később pedig bejegyzi, hogy „10 órakor lefoglalták alsó és felső ebédlőnket katonatisztek számára, s így már 4 szobánk van lefoglalva."[76]

E sorokból nagyon jól érzékelhető a Kolozsváron maradt egyetemi tanárok, s úgy általában a magyar kulturális elit nyomorúsága. A román hadsereg jelenléte egyben átok és áldás is: egyfelől kilakoltatják a magyar elitet a házaikból (Márkiék egyelőre

72 A bölcsészkar tanárai közül Gombocz Zoltánt, Hornyánszky Gyulát, Szádeczky-Kardoss Lajost, Cholnoky Jenőt, Schmidt Henriket, Csengeri Jánost és Schneller István prorektort, a jogi kar tanárai közül Szandtner Pált, Kuncz Ödönt, Lukáts Adolfot és Menyhárth Gáspár dékánt, a természettudományi karról Győrffy Istvánt, Haar Alfrédot, Pogány Bélát, Riesz Frigyest és Fabinyi Rudolfot (ő – feltehetően a száműzetés okozta lelki megrázkódtatás és a költözéssel járó fizikai megpróbáltatások hatására – 1920. március 7-én, 71 éves korában elhunyt Budapesten); az Orvosi Karról pedig Davida Leót, Lechner Károlyt és Rigler Gusztávot utasították ki.

73 A bölcsészkar két tanárát, Dézsi Lajost és Karl K. Lajost, valamint Issekutz Bélát, a gyógyszertan tanárát utasították ki ekkor.

74 Vekov – Vincze, 2022. 687.

75 *Márki Sándor naplói IV. (1915–1919)*. 351.

76 *Uo*.

„szerencsések”, mert a 6 szobájukból kettőt megtarthattak, de e kettőben két család szorult össze), másfelől azonban vásárlóerőt is jelent a román hadsereg, mivel készségesen felvásárolja e nyomorúságba sújtott magyar elitnek az egy (vagy több) életen át összekuporgatott bútorait, berendezéseit. A munkahely, a társadalmi státus elvesztése mellé most elérkezett a családi otthon elvesztése és a személyes tárgyaktól való megválás.

1920 tavaszán Budán a „csonka-egyetemen” elkezdődött az oktatás, a Kolozsváron maradt professzorok pedig a várakozás álláspontjára helyezkedtek. Ezt csak akkor adták fel, amikor 1920 tavaszára nyilvánvalóvá vált a trianoni békeszerződés és ennek a következményei. Az Egyetemi Tanács Kolozsváron maradt tagjai, mivel sok erdélyi fiatal várta, hogy befejezhesse a háború miatt félbemaradt tanulmányait, egy felekezetközi egyetem megalapítására törekedtek Kolozsváron, azonban próbálkozásaikat a román állam végül meghiúsította.[77] A Kolozsváron maradt professzorok közül sokan nem érték meg, hogy követhessék vándorútra került egyetemüket, ugyanis tragikus körülmények közt elhaláloztak.

Haláluk nem volt „természetes” folyamat, ugyanis a megszálló román hadsereg zaklatásai váltották ki egészségi állapotuk súlyosbodását. Erre az egyik legszomorúbb példa Pósta Béla régész esete, akit, mint korábban is említettem, addig zaklattak az egyetem Érem- és Régiségtárában talált pár évszázados flinta miatt, hogy végül mindez egészsége rohamos romlásához vezetett, és 1919. április 16-án elhunyt. De ide sorolható Bochkor Mihály jogász, egyetemi tanár is, akinek 42 éves korában bekövetkezett halála sem mondható a legtermészetesebbnek. Hivatalosan ugyan tüdőgyulladásban halt meg, de ennek a kialakulásában és súlyosbodásában biztosan szerepe volt az 1919–1920 során átélt hányattatásainak, ugyanis lakását a román hadsereg lefoglalta és egy nyirkos pincelakásban tengődött haláláig. Szintén 1921-ben Kolozsváron hunyt el az 56 éves Genersich Gusztáv orvosprofesszor is. A legtragikusabb sorsúak azonban talán Somló Bódog jogászprofesszor és Hevesi Imre sebész voltak, akik mindketten, nem tudván feldolgozni az eseményeket, öngyilkosok lettek: Somló Bódog 1920. szeptember 28-án 47 évesen, Hevesi Imre 1921. március 16-án 54 évesen. Mások, mint Schilling Lajos,[78] röviddel nyugdíjazásuk után elhunytak (1921. augusztus 29.), vagy épp traumáikat magukkal hurcolva – mint Márki Sándor –, ők is hamarosan belerokkantak és meghaltak.

77 Bíró István: A kolozsvári felekezetközi egyetem története. In: *Hagyomány és kiválóság: 150 éves magyar egyetemi oktatás Kolozsváron*. Szerk. Toth Szilárd. Kolozsvár, Egyetemi Műhely Kiadó, 2023. 339–362.

78 Beke Ibolya: Lajos Schilling – Schilling Lajos. In: *Rectorii universității din Cluj (1872–1919) – A kolozsvári egyetem rektorai (1872–1919)*. Szerk. Nagy Róbert-Miklós – Toth Szilárd. Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2022. 313–321.

Gausz Ildikó

À LA STRASBOURGEOISE[1] A STRASBOURGI EGYETEM 1918–1919. ÉVI NÉMET–FRANCIA HATALOMÁTVÉTELÉNEK FOLYAMATA MINT LEHETSÉGES PÁRHUZAM

„A kolozsvári és a strasbourgi egyetem, amelyet ugyanabban az évben nyitottak meg a német–magyar kultúra szolgálatára, szintén ugyanabban az évben visszakerült törvényes gazdáihoz."[2] – Az idézet, amely George Oprescu, román történész, a francia nyelv és irodalom kolozsvári egyetemi tanárától származik, függetlenül annak igazságtartalmától, a két egyetem párhuzamos sorsának bemutatására szolgál. Ez a sorsközösség több időszakban és több szempontból alátámasztható, legkézenfekvőbben az első világháború után a két szóban forgó egyetem impériumváltása körül és után. Tanulmányunk a német fennhatóságú strasbourgi egyetem Franciaország, mint győztes nagyhatalom általi átvételét mutatja be azzal a szándékkal, hogy lehetséges párhuzamot kínáljon a kolozsvári egyetem hasonló időpontban történt román okkupációjának történetéhez.

Történelmi események az első világháborút követően

Miután Németország és Magyarország mindkét világháborúban egyaránt a vesztes oldalon, egymás szövetségeseiként harcolt, a két országnak hasonló megpróbáltatásokkal kellett szembenéznie a hadi események után gazdasági, társadalmi és politikai helyzete rendezésére. Területük – bár korántsem összehasonlítható mértékben – csökkent, s az impériumváltás hasonló alárendeltségi állapotot idézett elő a korábbi országrészből kiszoruló lakosság, intézmények, közigazgatás számára. Ebben a kontextusban két, hasonló történelmi fordulópontokon átesett egyetem, a kolozsvári és

1 A *La Strasbourgeoise* az 1870-es francia–porosz háborúban elszenvedett francia vereség után komponált bosszúdal. A szöveg Gaston Villemer és Lucien Delormel, a zene Henri Natif költeménye.

2 *Serbările pentru inaugurarea Universităţii din Cluj, 31 ianuarie–2 februarie 1920*, Bucureşşti, Atelierele „Cartea românească", 1920, 8. (A továbbiakban: Serbările, 1920.) – Fêtes de l'inauguration de l'université roumaine de Cluj 31 janvier – 2 février 1920, Bucureşti, Ateliers „Cartea românească", 1920, 9. (A továbbiakban: Fêtes, 1920a.)

a strasbourgi universitas sorsában szembetűnő hasonlóságok jelentkeztek. Az összecsengő dátumokon kívül (többek között az alapításuk és az 1871–1872. évi újraalapításuk) tagadhatatlanul a két világháború körüli események idézték elő a leginkább egymás mellé állítható állapotokat. Az 1918. évi hatalomváltás – éppúgy, mint később az 1940–1944 közötti időszak – nem csupán tudományos, hanem politikai, pontosabban nemzetpolitikai értelemben is meghatározó volt a kolozsvári és a strasbourgi egyetem számára. Az érintett nemzetek erőteljesen érzékelték a felsőfokú oktatás birtoklásának kulcsfontosságát, s ami egyik oldalról ösztönző, a másik oldalról bénító hatást fejtett ki az egyetem mindennapi életére.

A strasbourgi egyetem 1871 előtt francia, 1918-ig német, majd ezt követően ismét francia lett, miközben a második világháború idején rövid időre ismét német egyetemként működött. Amennyire ünnepelték a Rajna egyik partján a területnövekedést, a másik parton ez lett az alapja egy újabb háborús konfliktusnak. Strasbourg városa szimbólummá vált, amely mind a németek, mind a franciák számára ellentétes jelentéssel bírt. Határ menti és Rajna közeli helyzete miatt mindkét egyetemalapító politikai impérium egy újonnan megszerzett vagy visszaszerzett terület szellemi őrbástyájaként tekintett a városra. Az egymást követő hatalomváltások közös, újra és újra megoldandó legfőbb problémáját a nyelvi kérdés jelentette. A II. Miksa császárig visszavezethető, 1566. május 30-án alapított *akadémia* fakultásain felváltva tanítottak németül és franciául,[3] csupán a katolikus és a protestáns teológiai karon volt kizárólagos használatban a francia, valamint a német nyelv. Az igazi problémát azonban nem a szoros értelemben vett nyelvkérdés, hanem annak átpolitizáltsága, valamint felhasználása jelentette egy még nem létező vagy éppen csak megalapított ország legitimálására.[4] Ugyanakkor a nyelvi sokszínűség mellett Elzászt a vallási sokszínűség is jellemezte, hiszen katolikusok, protestánsok (főként lutheránusok, kevés református) és zsidók éltek itt egymás mellett. A protestáns teológiai kar (*Lutherisch-Theologische Fakultät*)[5] és a protestáns teológiai szeminárium (*Protestantisches Seminar*) mellett Strasbourgban létezett egy püspöki szeminárium (*Séminaire épiscopal*) is. Ez utóbbi azonban (az 1801-es egyezmény[6] alapján) független volt a francia államtól, feladata az egyházmegye egyházközségei számára történő katolikus pap-

3 *Strasbourg, capitale du Reichsland Alsace-Lorraine et sa nouvelle université 1871–1918*. Éd. Jonas, Stéphane. Strasbourg, Oberlin, 1995, 27–28.

4 Erről: Wittich, Werner: *Deutsche und französische Kultur im Elsass*. Strassburg, Schlesier und Schweikhardt, 1900. 25–32.

5 A lutheránus egyetemet 1681-től a magyar diákok is egyre nagyobb számban látogatták. Ld. Szögi László – Varga Júlia: *Magyarországi diákok francia, belga, román, szerb és orosz egyetemeken 1526–1919. I.* Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára, 2018, 9.

6 I. Napóleon francia császár 1801. július 15-én konkordátumot kötött VII. Pius pápával, ebben biztosította a katolikus egyház jogait.

képzés volt. Így Strasbourg már 1870 előtt is olyan helynek volt tekinthető, ahol katolikus és protestáns teológiát egyaránt oktattak, még ha nem is az egyetem falain belül.

A küszöbön álló vereség először 1918 októberében vezetett politikai fordulathoz a Rajna bal partján, amikor Rudolf Schwander polgármester (1906–1918) azt a tervet terjesztette elő a városi közgyűlésben, hogy az 1911 óta tartományi parlamenttel (*Landtag*) rendelkező *Reichsland*ot a már létező német szövetségi államok (*Bundesstaat*) mintájára alakítsák át. Ez a reformkísérlet azonban későn jött, hiszen ekkorra a katonai diktatúra nagymértékben hiteltelenítette a németeket a régióban, különösen Felső-Elzász (*Haute-Alsace*) és Lotaringia városlakóinak körében. Ráadásul a lakosságot és az egyetemi testületet befolyásoló politikai változások – az 1918. november 9-én kikiáltott köztársaság, a november 11-én aláírt fegyverszünet, II. Vilmos november 28-án bejelentett hivatalos lemondása – túlságosan gyorsan zajlottak le.[7] Olyannyira, hogy az Elzász-Lotaringiai Birodalmi Állam (*Reichsland Elsaß-Lothringen*) a compiègne-i fegyverszünet 15 napos területkiürítési rendelkezése és II. Vilmos császár Hollandiába menekülése folytán *de facto* megszűnt létezni.[8] A megváltozott helyzetben a helyi politikai erők mintegy két hét időtartama alatt (november 9–22. között) ismét kísérletet tettek a terület elsősorban önálló, független államként való átszervezésére. Ehhez hátteret adott, hogy a német haditengerészetnél kitört lázadások miatt országszerte forradalmi szovjetek alakultak katonákból és munkásokból, így például Mulhouse-ban november 9-én, Colmarban és Strasbourgban november 10-én.[9] Strasbourgban a még vezető pozícióban lévő Schwandert 10-én megbuktatták, majd a *Landtag* választott tagjai a független ütközőállam létrehozását támogató Eugen Ricklin elnökletével Nemzeti Tanácsot (*Nationalrat*) alakítottak.[10] Másnap már az Elzász-Lotaringia semlegességét ellenző, franciabarát Nicolas Delsor katolikus atya került hatalomra, miközben a szocialista Jacques Peirotes a Kléber téren kikiáltotta a köztársaságot, és a Franciaországgal való szövetséget helyezte kilátásba.[11] Ezt a függetlenséget azonban sem a francia megszálló hatalom, sem a többi ország nem ismerte el, s a compiègne-i fegyverszünet után körülbelül

7 Winkler, Heinrich August: *Németország története a modern korban. I. rész.* Budapest, Osiris, 2005, 341–342.

8 Ravasz István: Compiègne-i fegyverszünet. In: *Magyarország az első világháborúban*. Főszerk. Szijj Jolán. Szerk. Ravasz István. Budapest, PETIT REAL, 2000, 107–108.

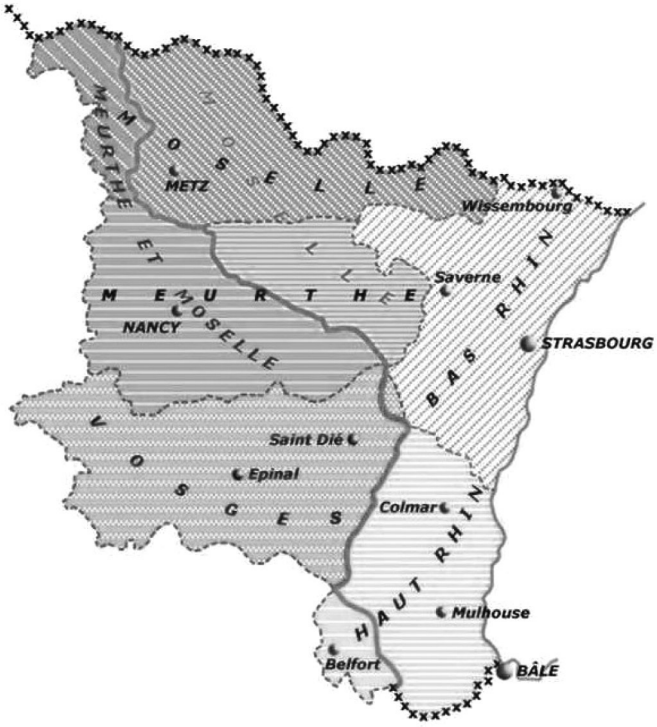
9 Richez, Jean-Claude: La Révolution de novembre 1918 en Alsace dans les petites villes et les campagnes, *Revue d'Alsace*, 107 (1981). 153–168.

10 Elzász-Lotaringia Nemzeti Tanácsa. *Magyarország*, 1918. november 14. 9. – Nemzeti Tanács Elszász-Lotharingiában. *Népszava*, 1918. november 14. 4.

11 Grandhomme, Francis: Retrouver la frontière du Rhin en 1918. L'entrée des poilus en Alsace et le retour à la France, *Revue d'Alsace*, 139. (2013) 240. (A továbbiakban Grandhomme, 2013.)

egy héttel bevonuló francia katonaság lezárta az államforma kérdését, majd 1918. december 6-án a francia parlament – népszavazás nélkül – elrendelte Elzász-Lotaringia Franciaországhoz való visszacsatolását.[12]

1. térkép: A frankfurti szerződésben 1871. május 10-én Németországnak átengedett területek

Forrás: Alexandra Grevillot: Le bénéfice d'un oubli collectif à la fin du XIXe siècle. Le monument d'un prêtre «martyr» du Val d'Orbey. Revue des sciences sociales, 44 (2010) 23.

Megjegyzés: a szerződés értelmében Franciaország elvesztette Elzászt, kivéve Belfort és az erődítmény 10 km-es körzetét, valamint Lotaringia egy részét Metz-szel

[12] Érdekességképpen megjegyzendő, hogy a francia álláspont sem volt egy darabig egyértelmű a terület status quo-ja kapcsán. Foch marsall 1918. november 27-én jegyzékben még azt a kérését terjesztette elő, hogy a Rajna bal partját csatolják el Németországtól, de területén autonóm államokat, egyfajta katonai határt hozzanak létre. Foch indítványát a francia képviselők és Clemenceau miniszterelnök egyhangúlag elvetették. Ld. Majoros István: *Vereségtől a győzelemig. Franciaország a nemzetközi kapcsolatok rendszerében (1871–1920)*. Budapest, Eötvös, 2004, 141.; 157. (A továbbiakban: Majoros, 2004.)

együtt. A két korábbi megyének, Meurthe-nek és Moselle-nek az azon részeit, melyeket nem csatoltak el, a szerződés után Meurthe-et-Moselle megye néven egyesítették.

Közigazgatási hatalomátvétel

A frankfurti (1871. május 10.) és a versailles-i békeszerződés (1919. június 28.) megkötése között eltelt közel ötven év miatt is bonyolult impériumváltási folyamat várt Elzász-Lotaringiára, s ebben a minden tekintetben mintaegyetemmé (*Musteruniversität*)[13] fejlesztett Vilmos Császár Egyetem francia okkupációja kulcsszerepet játszott. A compiègne-i fegyverszünet után körülbelül egy hét elteltével a francia csapatok november 17-én bevonultak Mulhouse-ba, majd Colmarba és Metz-be, november 21-én pedig elérték Strasbourgot.[14] Azonnal megkezdték a német hatalom jelképeinek eltávolítását. Ennek esett áldozatul I. Vilmos császár lovasszobra a strasbourgi Kaiserplatzon (ma *place de la République*), amelyet a franciabarát Öregdiákok Köre (*Cercle des anciens étudiants*) kezdeményezésére döntöttek le.[15] Egy másik csoport diák I. Vilmos, III. Frigyes és II. Vilmos császárok postahivatal falán levő egészalakos szobrainak fejét törték össze. A további napok felfokozott hangulatát hasonló megmozdulások kísérték.

Ugyanakkor a későbbi hónapokban, években is folytatódott a német hatalmi jelképek eltávolítása. Ennek eredményeként a Germánia Szálló épületét Galliára keresztelték, és egyetemi diákszállóként üzemeltették tovább 1919-től. Az egyetem főépületén található Germánia-szobor megsemmisítésére pedig 1920. május 15-én került sor: a hallgatók a nőalak levágott fejét a városban diadaljelvényként hurcolták körbe.[16]

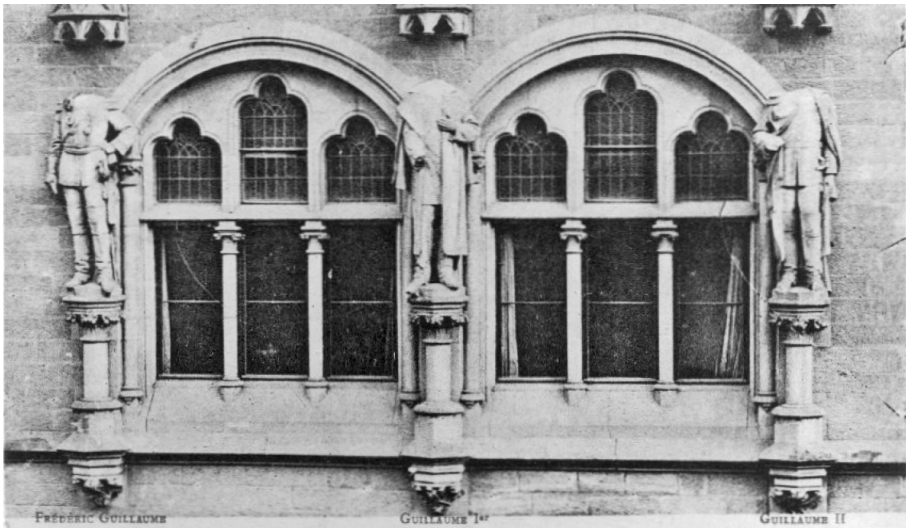
[13] Wirbelauer, Eckhard: Eine Reichsuniversität in Straßburg? Konzepte für die Universitätsgründung nach dem Deutsch-Französischen Krieg 1870/71. In: *Schule und Bildung am Oberrhein in Mittelalter und Neuzeit*. (Forschungen zur oberrheinischen Landesgeschichte). Hrsg. Huggle, Ursula – Krieg, Heinz. Freiburg–München, Verlag Karl Alber, 2016, 141–142.

[14] Elzász-Lotaringia visszafoglalásának megünneplése Franciaországban. *Pesi Hirlap*, 1918. november 19. 7.

[15] Grandhomme, 2013, 247. – I. Vilmos császár strassburgi és metzi szobrát ledöntötték. *Magyarország*, 1918. november 27. 6. – A francia Strassburg. *Pesti Hirlap*, 1918. december 29. 15. – A német emlékek megsemmisítése Elszász-Lotharingiában. *Tolnai Világlapja*, 19 (1919) 14. 1919. március 15. 6. – Lerombolták a császári szobrokat. *Előre*, 14 (1918) 2120. 1918. november 29. 4.

[16] A Franciaország és a Német Szövetségi Köztársaság között 1963. január 22-én megkötött, a két nemzet megbékélését előirányzó Elysée-szerződés 50. évfordulóján a Germánia nőalak (továbbá a Strasbourg városát jelképező, szintén ledöntött Argentorata-szobor) másolata visszakerült az egyetem épületének egyik fülkéjébe.

1. fénykép: A strasbourgi postahivatal homlokzatán álló három porosz császár 1918. november 20–21-én éjszaka megcsonkított szobrai

Forrás: Bibliothèque nationale et universitaire de Strasbourg, M.CP.001.563 (ark:/12148/btv1b101092464)

Kezdetben a lakosság egyes rétegei, különösen a katolikusok, lelkesen reagáltak a Franciaországhoz való csatolásra. Ez alábbhagyott, amikor a franciák elkezdték érvényesíteni asszimilációs politikájukat, és a központi kormányzat túlzott buzgalommal fogott hozzá egy olyan régió franciásításához, amely fél évszázadot töltött német uralom alatt. A Clemenceau-kormány oktatáspolitikája nyomán az iskolák nyelve azonnali hatállyal a francia lett, s az elemi osztályokban egy szót sem tűrtek meg németül vagy elzásziul,[17] annak ellenére, hogy a megszállás 48 éve alatt az elzásziaknak két teljesen német nyelvű generációja született. „A katonák jól szabtak, az adminisztrátorok feladata a visszavarrás" – írta Georges Delahache a francia adminisztráció megszervezéséről.[18] A francia közigazgatás újjászervezését azonban kedvezőtlen körülmények zavarták: a nehéz szociális helyzet, a sztrájkok, a magas munkanélküliség és a képzett francia köztisztviselő-réteg hiánya rendkívüli módon megnehezítette a folyamatot. A francia pénzügyminisztérium először leállította ugyan a német köztisztviselők fizetésének és nyugdíjának folyósítását ezek távozásának fel-

17 Universitätsarchiv Freiburg, C 0032/8, 80. (A továbbiakban: UAF.)

18 *Les débuts de l'administration française en Alsace et en Lorraine*. Réd. Delahache, Georges. Paris, Hachette, 1921, V.

gyorsítása érdekében,[19] mivel azonban hamarosan be kellett látniuk nem tudják gyorsan betölteni a távozók által okozott űrt, a folyamatot lelassították, és a két világháború között a közigazgatás gyakorlatilag végig kétnyelvű maradt.[20]

A Franciaországhoz visszacsatolt területeken maradni kívánó lakosságnak számos nehézséggel kellett szembenéznie. A korábbi vámhatár megszüntetése az elzászi szőlőtermesztés tönkretételét jelentette, és veszélyeztette a régi hagyománnyal rendelkező iparágak létét, valamint a mezőgazdaságból és az állattenyésztésből származó jövedelmeket.[21] Azokat a német származású katonákat, akik a német hadseregből leszerelve a fegyverszüneti szerződésben foglalt megállapodásokra hivatkozva hazatértek Elzász-Lotaringiába, bebörtönözték vagy deportálták. A területről kiutasítottak minden vagyonát, javaikat, házaikat, bútoraikat elkobozták, így az érintetteknek súlyos vagyonveszteséggel kellett számolniuk.[22] Azonban nemcsak azokkal bántak ilyen jogszerűtlenül, akik rövid ideig éltek a területen, és nem tudtak ott gyökeret verni, hanem azokkal a családokkal is, akik hosszú tartózkodás után beilleszkedtek második otthonuk földjére, vagy házasságuk révén teljesen beolvadtak az őslakosságba. 1918 végére – 1919 elejére Elzász megszabadult az „ónémetektől", akik az annektálás óta érkeztek, és nemkívánatos személyek lettek. Ráadásul a politikai nézeteik, magatartásuk, valamint német rokoni kötelékeik miatt a franciásítási törekvések akadályaként tekintett elzász-lotaringiai nemzetiségűeket is vizsgálatra hívták be, és amennyiben önként nem hagyták el apáik földjét, „bűneiknek" megfelelően hoztak döntést sorsukról: megrovás, munkahelyi elbocsátás, rosszabb esetben kiutasítás várt rájuk.[23] A feljelentések mérgező légkörében minden maradni kívánó lakosnak igazolnia kellett személyazonosságát, gyanúmentesnek, németellenesnek kellett lennie. Miközben a visszacsatolt városokban szinte naponta zajlottak tüntetések, és mindenki bizonytalanságban várta sorsát, a városházák utasítást kaptak a lakosság kategóriákba sorolására az Elzász-Lotaringiai Nemzeti Tanács döntése nyomán.[24] 1918 decemberétől kezdve „válogató bizottságokat"[25] állítottak fel a volt *Reichsland*

19 Schmauch, Joseph: Novembre 1918. L'administration française s'établit en Alsace-Lorraine. *Revue d'Alsace*, 139 (2013) 272. (A továbbiakban: Schmauch, 2013.)

20 Schmauch, 2013, 268.

21 Uo.

22 UAF, C 0032/8, 80.

23 Schmauch, 2013, 261.

24 Uberfill, François: Le sort des populations après 1918. Commissions de triage, expulsions, épuration des administrations et des institutions scolaires et universitaires. *Revue d'Alsace*, 144 (2018). 112. (A továbbiakban: Uberfill, 2018.)

25 A válogatóbizottságok eredete 1914 októberére nyúlik vissza. Felső-Elzász egy részének elfoglalása után a franciák létrehoztak egy testületet, amelynek feladata kezdetben az elzász-lotaringiaiak három kategóriába sorolása volt: „jó", „kétséges" és „gyanús" megjelöléssel. Ezt követően alakí-

lakosságának (négy kategóriába, A, B, C és D[26] való) szétválogatására azért, hogy egyetlen „nem kívánatos" német vagy germanofil bevándorló se kerülhesse el a sorsát. A strasbourgi lakosok részére 125 729 darab különböző színű sávokkal jelölt kártyát állítottak ki. A felduzzasztott adminisztrációs személyzet két hónapon keresztül bonyolította az igazolványok osztását és az anyakönyvi nyilvántartások kiegészítéseit.[27]

A megszervezett tisztogatások és a feljelentések nyomán összesen 110 000 embert utasítottak ki kíméletlenül.[28] Ez a folyamat Strasbourg nemzeti sokszínűségére jelentős hatást gyakorolt, hiszen 1914-ben még lakosságának egyharmada volt német származású.[29] Ez a német lakosság különösen jól integrálódott az elzász-lotaringiai társadalomba. 1871 és 1914 között gyakoriak voltak a vegyes házasságok,[30] s a fegyverszünet idején az összlakosság körülbelül egynegyede rendelkezett szoros családi kapcsolatokkal Németországgal. A vegyes házasságokból származó családok többsége a fegyverszünet aláírása után is Elzász-Lotaringiában kívánt maradt. Kivételt képeztek a magas rangú katonatisztek és a strasbourgi egyetem német professzorai, akik jellemzően nem illeszkedtek be. Friedrich Meinecke, aki 1901 és 1906 között a strasbourgi egyetem történészprofesszora volt, emlékirataiban így írt erről: „Gyar-

---

tották ki a pontosabb besorolást segítő A–B–C–D kategóriákat. 1919. június 16-án felfüggesztették, majd 1919. október 27-én pedig véglegesen megszüntették a válogatóbizottságok működését. Ld.: Ettwiller, Éric: La réhabilitation des fonctionnaires alsaciens-lorrains victimes de l'épuration après l'armistice de 1918. *Revue d'Alsace*, 146 (2020). 227–250.

26 A kategóriák jelentése: „A" igazolvány a bennszülött elzásziaknak (francia származású szülők és nagyszülők); „B" igazolvány, amikor egyik szülő külföldi; „C" igazolvány két semleges országbeli szülő gyermekének; „D" igazolvány német vagy osztrák származású külföldiek számára. A téma további szakirodalma: Thoss, Hendrik: Purifier – centraliser – assimiler. Reannexion und Vertreibung im Elsaß und in Lothringen nach 1918. In: *Vertreibung und Minderheitenschutz in Europa*. Tome 1. Hrsg. Kroll, Frank-Lothar – Niedobitek, Matthias. Berlin, Duncker & Humbolt, 2005. 281–296. – Boswell, Laird: From Liberation to Purge Trials in the „Mythic Provinces". Recasting French Identities in Alsace and Lorraine 1918–1920. *French Historical Studies*, 23 (2000) 1. 129–162. – Uberfill, François: Tri des populations. Épuration et expulsion des „indésirables". *Saisons d'Alsace*, 77 (2018) 50–57.

27 Strasbourg városának lakossága mintegy 250 000 fős nagyságrendű ebben a korban. Ld. Baulig, Henri: La population de l'Alsace et de la Lorraine en 1921. *Annales de géographie*, 175 (1923). 19.

28 Grandhomme, 2013, 253.

29 Wahl, Alfred: L'immigration allemande en Alsace-Lorraine, 1871–1918. *Recherches germaniques*, 3 (1973), 202–217.

30 A vegyes házasságok száma Strasbourgban 1896–1910 között elérte a házasságok 23–27%-át. Ld. *L'Alsace contemporaine*. Dir. Rapp, Francis –Wahl, Alfred. Tome VII. Wettolsheim, Mars et Mercure, 1979, 127. Például Otto Mayer professzor Irène Stoeber-et, Louis-Adolphe Stoeber elzászi protestáns költő lányát vette feleségül. További példa az elzászi Albert Schweitzer, aki 1912. június 15-én vette feleségül Marianne Hélène Bresslau-t, Harry Bresslau lányát.

maton élünk itt, mondták a professzorok között".[31] A porosz elnyomás szimbólumának tekintett német elitet ugyanis a helyiek kategorikusan elutasították.[32]

Egyetemi hatalomátvétel

Ezekben a zaklatott és zavaros időkben[33] a francia és német erők versengtek egymással, de valójában egyiknek sem volt biztos tekintélye a helybeliek szemében. Miközben a franciák azonnali változást akartak, a német kormány (*Rat der Volksbeauftragten*) követelte, hogy az utolsó hatalmi bástyájuknak számító strasbourgi egyetem a város átadásáig nyitva maradjon. Ennek megfelelően valamennyi strasbourgi oktató Andreas von Tuhr rektor közvetítésével a következő 1918. november 19-én keltezett levelet vehette kézhez Matthias Erzberger, a német fegyverszüneti bizottság vezetőjének aláírásával: „A birodalmi tisztviselők teljesen megnyugodhatnak. Személy- és vagyonbiztonságuk garantált. A jövőre nézve gondoskodni fogunk róluk."[34] A Berlini Leszerelési Iroda utasítására az intézőbizottság azt is megparancsolta, hogy az elzász-lotaringiai hatóságok és tisztviselők „még akkor is maradjanak a posztjukon, ha az országot megszállják".[35] A megindított kitelepítések azonban riadalmat keltettek a professzori kar és a tisztviselők körében, hiszen kiutasításuk, katonai szolgálatra kötelezésük, internálásuk számukra is fenyegető valósággá vált. Azzal is tisztában voltak, hogyha kiutasítottként, vagy ha a körülmények nyomására önként hagyják el Strasbourgot, akkor nemcsak javaik nélkül kell távozniuk, hanem visszatérésük is kérdésessé válik. A fuvarozók csak garancia nélkül szállították a német ingóságokat raktárakba, de a lakásokban maradó tulajdontárgyakra is kiszámíthatatlan sors várt.

31 „Wir leben hier in einer Kolonie, hieß es unter uns Professoren." Ld. Meinecke, Friedrich: *Autobiographische Schriften*. Friedrich Meinecke Werke Bd. 8. Hrsg., eingel. Kessel, Eberhard. Stuttgart– München–Darmstadt, Koehler – Oldenburg – Toeche-Mittler, 1969, 145.

32 Kohser-Spohn, Christiane: Die Vertreibung der Deutschen aus dem Elsass 1918–1920. In: *Die „Volksdeutschen" in Polen, Frankreich, Ungarn und der Tschechoslowakei. Mythos und Realität*. Einzelveröffentlichungen des Deutschen Historischen Instituts Warschau 12. Hrsg. Kochanowski, Jerzy – Sach, Maike. Osnabrück, Fibre, 2006, 86. – Döderlein, Sebastian: *Un pivot de l'histoire? La société alsacienne-lorraine et les sorties ambiguës de la Première Guerre mondiale (1918–1919)*. Thèse présentée au Département d'histoire. Montréal, Université Concordia, 138.

33 L'Huillier, Fernand: Guerres. In: *Encyclopédie de l'Alsace*. Bd. 6. Strasbourg, Publitotal, 1984, 3600.

34 UAF C0032 0008, 19.

35 Uo.

A francia kormány nemzetközi jogot sértő intézkedéseire reagálva az egyetemi tanárok (mintegy száz fő) Eduard Schwarz klasszika-filológus, korábbi rektor kezdeményezésére a Német Fegyverszüneti Bizottság határozott tiltakozását kérte,[36] miközben azon kevesek kivételével, akik a megszállás előtt külön figyelmeztetés alapján már átkeltek a Rajnán, megőrizték katedrájukat. A távozók között olyan német (továbbá két elzászi: Albert Ehrhard és Gustav Adolph Anrich) professzorok voltak, akik politikai tüntetéseken való részvételeik miatt a háború alatt már kompromittálódtak. Mindeközben nem tűnt úgy, hogy a maradók veszélyben lennének, mivel a francia Elzász-Lotaringiai Nemzeti Tanács garantálta személy- és vagyonbiztonságukat, sőt, az oktatóknak azonosító igazolványokat adott ki a következő szöveggel (német és francia nyelven): „E személyazonosító igazolvány tulajdonosa … (személynév) az elzász-lotaringiai nemzet szolgálatában áll, mint … (foglalkozásnév). A polgári és katonai hatóságok arra kéretnek, hogy biztosítsanak számára és családjának minden lehetséges védelmet. A Nemzeti Tanács Igazgatási Bizottsága: J. L. Peirotes”[37]

Ilyen előzmények ellenére az elzász-lotaringiai tisztviselők többsége hamarosan kézhez vehette a helyi ideiglenes kormány újabb levelét Joseph Pfleger képviselő aláírásával, amelyben már arról kaptak tájékoztatást, hogy a francia kormány lemond szolgálataikról, s fizetés nélküli szabadságon lévőknek tekinti őket mindaddig, amíg az államközi szerződések véglegesen nem rendezik sorsukat.[38] Az oktatók körében és valószínűleg a rektori testületben még ekkor is az a vélemény uralkodott, hogy néhány professzor felfüggesztésétől eltekintve, a francia megszállás alatt rendesen le lehet zárni az egyetemi félévet. Amikor azonban a franciák bevonultak (november 22–25.), a kép egy csapásra megváltozott. Már november 30-án azonnali hatállyal eltávolították hivatalából a német rektort, Andreas von Tuhr-t és az egyetem kurátorát.[39] A kurátort fogdába zárták, anélkül, hogy ennek okáról hivatalos magyarázatot adtak volna.[40] Mindez olyan gyorsan történt, hogy a rektor nem tudta kimenteni a rektori jelvényt és láncot, ami miatt később kollégái erős kritikával illették.[41] Csupán arra tudott figyelmet fordítani, hogy olyan terhelő iratokat gyűjtsön össze, ame-

36 UAF C0032 0008, 20.

37 UAF C0032 0008, 19.

38 Uo.

39 Pfister, Christian: La première année de la nouvelle université française de Strasbourg (1918–1919). *Revue internationale de l'enseignement*, 73 (1919), 319. (A továbbiakban: Pfister, 1919.)

40 Klostermann, Erich: *Die Rückkehr der Straßburger Dozenten 1918–19 und ihre Aufnahme*. Halle, Niemeyer, 1932, 20.

41 Mühll-von Tuhr, Johanna von der: Erinnerungen an Professor Andreas v. Tuhr (1864–1925). *Zeitschrift für schweizerisches Recht*, 73 (1954), 432.

lyek az elzászi és birodalmi német hallgatók közötti vitákból fakadtak, és amelyek súlyos terhet róttak volna néhány hazatérőre.[42]

A francia hatóságok csupán 24 órával az indulás előtt értesítették kitelepítésükről a „nem kívánatos személyeket", akiket rendszerint a Strasbourgot és Kehlt összekötő, a későbbiek során a kitelepítések szimbólumává váló hídhoz rendeltek ki. Szigorúan ellenőrzött előírások szerint fejenként egy (40 kilogramm súlyú) kézipogygyászt és 2000 birodalmi márkát vihettek magukkal személyenként. Az egyik első, rendkívüli gyorsasággal végrehajtott kiutasítás 1918. december 1-jén[43] Harry Bresslaué,[44] a Vilmos Császár Egyetem egyik legnevesebb professzoráé volt,[45] aki a német történelem középkori forrásairól szóló monumentális műve,[46] és orvos veje Albert Schweitzer révén is a város közismert személyiségei közé volt sorolható. Bresslau már nagyon korán felkerült a „pángermanisták" listájára, mert a világháború alatt politikailag aktív szerepet vállalt magára.[47] Többek között egy olyan szöveget is aláírt kollégáival, Theodor Nöldeke és Oskar Schultz-Gora filológusokkal, amelyben támogatták Elzász Poroszországhoz csatolását, „ami – megfogalmazásuk szerint – a legjobb módja az elzászi partikularizmus semlegesítésének és a bosszúvágy elfoj-

42 Uo.

43 A kiutasítási parancson, amelyet az *Archives Départementales du Bas-Rhin* (Strasbourg) őriz december 3-i dátum szerepel (Archives Départementales du Bas-Rhin, AL 121/955).

44 Raabe, Bettina: Harry Bresslau (1848–1926). Wegbereiter der Historischen Hilfswissenschaften in Berlin und Straßburg, *Herold-Jahrbuch* Ser. NF, 1996/ Bd. 1. 74. (A továbbiakban: Raabe, 1996.)

45 Harry Bresslau a strasbourgi egyetem elismert egyetemi tanára volt. Már 1891-ben beválasztották az egyetemi szenátusba, majd később többször is. Egyszer volt a bölcsészettudományi kar dékánja, 1904-ben pedig rektor lett. Az 1912/1913. tanév téli szemesztere végéig dolgozott a Vilmos Császár Egyetemen, amikor a *Monumenta Germaniae Historica* számára megkezdett kiterjedt munkája miatt nyugdíjba kényszerült. Csak az első világháború idején, 1915/1916-ban tartott ismét helyettesítő előadásokat az egyetemen, 1917/1918-ban pedig részt vett a hadsereg számára szervezett egyetemi tanfolyamok vezetésében. Az 1906-ban alapított, a birodalmi tudományok akadémiájaként működő Strasbourgi Tudományos Társaság (*Wissenschaftliche Gesellschaft in Straßburg*) 1912-ben Harry Bresslaut választotta elnökévé. Raabe, 1996, 66.

46 *Urkunden Heinrichs II. und Arduins. Monumenta Germaniae Historica. Die Urkunden der deutschen Könige und Kaiser. Diplomata regum et imperatorum Germaniae 3*. Hrsg. Bresslau, Harry – Bloch, Hermann – Holtzmann, Robert. Hannoverae, impensis bibliopolii Hahniani, 1900–1903. – *Die Urkunden Konrads II. mit Nachträgen zu den Urkunden Heinrichs II. Monumenta Germaniae Historica. Die Urkunden der deutschen Könige und Kaiser. Diplomata regum et imperatorum Germaniae 4*. Hrsg. Bresslau, Harry – Wibel, Hans – Hessel, Alfred. Hannover, impensis bibliopolii Hahniani, 1909.

47 Többek között például: Bresslau, Harry – Rehm, Heinrich –Schwartz, Eduard –Simmel, Georg – Spahn, Martin: *Strassburger Reden zum Weltkrieg, gehalten von den Professoren der Universität Strassburg*. Strassburg, K. J. Trübner, 1915.

tásának”.[48] Bresslau kiutasításakor nem vették figyelembe idős korát, és a Strasbourgban eltöltött 25 év során a város javára tett szolgálatait. A hetvenéves professzor saját és felesége, összesen 80 kilogrammos bőröndjeit volt kénytelen átcipelni a 250 méter hosszú hídon, amely eseményre még hosszú évek távlatából is keserűen emlékezett vissza: „Délután 3 órakor a Kehlbe vezető Rajna-hídnál kellett jelentkeznem; a főparancsnokság előírásai szerint csak kézipoggyászt lehetett vinni; a bútorzat kérdését később rendezik. A velem egy háztartásban élő emberek elkísérhettek, de a visszatérés reménye nélkül. A feleségem azonnal elhatározta, hogy követ engem. Délután kaptam a hírt, hogy mindenkinek engedélyezték, hogy 40 kilogramm csomagot vigyen magával: a poggyászt a franciák viszik a Rajna-hídhoz. Így másnap két, sietve megpakolt bőröndöt vittem az előírt helyre; s mivel féltem, hogy a franciák átkutatják a csomagokat, otthon hagytam néhány papírt, amit szerettem volna magammal vinni. Az első német deportáltak december 2-án jelentek meg a Rajna-hídnál; körülbelül negyvenen vagy ötvenen voltunk, férfiak és nők. Az egyetemről rajtam kívül csak Nowack professzor, a Landtag felsőházi képviselőnk volt ott, és az orvosi kar három oktatója; az utóbbiakat feljelentették a neheztelő elzásziak, akik őket okolták a karrierjüket akadályozó kellemetlen döntésekért. Amikor hosszú várakozás után megérkeztek a csomagok, egy tiszt – elzászi – kiadta a parancsot, hogy a saját holminkat cipeljük át a Rajna-hídon; a francia katonáknak tilos volt segíteniük. Először a kézipoggyászunkat vittük át a hosszú hídon; aztán visszatérve megpróbáltam átcipelni a két 80 kilogrammos bőröndöt; félútig sikerült eljutnom velük, ahol teljesen kimerülve megálltam. Szerencsére néhány katona a német oldalról, akik nem tudták, hogy nem szabad segíteni, néhány márka borravalóért a rendelkezésemre állt. Átvitték a holmimat a német oldalra, és ott sok segítő kéz jött elém. Ennek az erőfeszítésnek a következtében a bal karom lebénult; hosszú elektroterápiás kezelésekre volt szükségem, hogy fájdalmaimra némi enyhülést kapjak. Azért említem ezeket a részleteket, hogy szemléltessem azt a szükségtelen brutalitást, amellyel a franciák egy hetvenes éveiben járó tudóssal bántak, akit semmi mással nem lehetett vádolni, mint hogy kellemetlen helyzetbe hozta és magára haragította a francia propaganda elzászi vezetőit; bosszúvágyuk annál is inkább erős volt, mert sok barátom volt az elzásziak között. Hozzá kell tennem, hogy a „bútorügy” az én esetemben a franciák beavatkozása nélkül megoldódott. Közvetlenül a távozásunk után a két menyem és néhány jó barátom biztonságba helyezte ingóságainkat. Néhány évvel később sikerült mindet visszakapnom, beleértve a könyvtáramat is.”[49]

[48] Uberfill, 2018, 118.

[49] Bresslau, Harry: Selbstdarstellung. In: *Die Geschichtswissenschaft der Gegenwart in Selbstdarstellungen*. Hrsg. von Steinberg, Sigfrid. Bd. 2. Leipzig, Felix Meiner, 1926, 73.

A Harry Bresslau által említett négy kiutasított egyetemi oktató között volt Wilhelm Nowack evangélikus teológus és Paul Uhlenhuth bakteriológus-immunológus professzor. Ugyanakkor a városi közélet több jeles képviselője is kénytelen volt távozni, így Paul Albrecht, az elzászi középfokú oktatást irányító tanács (*Oberschulrat*) egykori elnöke, valamint Hans Alexander von der Goltz, az elzász-lotaringiai evangélikus egyház elnöke.[50]

Franciaország részéről az új egyetem átszervezésének tervei már a világháború alatt kidolgozásra kerültek a területhez és az egyetemhez való rendkívül erős érzelmi kötődés miatt. Az 1870–1871-es francia vereség után otthonukat elhagyó, többnyire Párizsban letelepedő elzász-lotaringiai professzorok szívében ugyanis erősen élt szülőföldjük emléke. Közel ötven év elteltével azonban már nem azok alakították az eseményeket, akik korábban a francia nemzet iránti lojalitásból a német állampolgárságot elutasították, és a kivándorlás mellett döntöttek, hanem ezek gyermekei és unokái. Ráadásul a felsőoktatási rendszer időközben jelentősen megváltozott, nem utolsósorban az 1870-es vereség hatására.[51] A francia egyetem újraalapítását tehát részben a világháború történetének és tapasztalatainak visszhangjaként, részben pedig Strasbourg Német Birodalommal szembeni stratégiai jelentőségének felismeréseként értékelhetjük. Franciaországnak a háború kezdete óta vitathatatlanul legfontosabb célkitűzése az elvesztett területek visszaszerzése volt.[52] A francia hadsereg dél-elzászi sikeres előretörése már 1914 őszén[53] felvetette annak a kérdését, hogy mi történjen az egyetemmel, amikor a terület végleg visszatért a francia állam keretei közé. Ezen kérdés megválaszolása érdekében a külügyminisztérium 1915 februárjában létrehozta az egyetemi kérdéssekkel is foglalkozó Elzász-Lotaringiai Tanács *(Conférence d'Alsace-Lorraine)* oktatási bizottságát, amely 1915. március 22-i ülésén egyhangúlag elfogadott egy határozatot egy új, a német helyett tervezett egyetem

50 Uberfill, 2018, 118–119.

51 A harmadik köztársaságnak tulajdonítható a francia egyetemek megreformálása az 1896-os oktatási törvény nyomán, amely törekedett a kutatási tevékenység és erőforrás hiányában egymástól függetlenül működő karok összekapcsolására. Ld. Veltz, Pierre: Territoires et universités: les enjeux d'une redécouverte. In: *Aménagement du territoire: changement de temps, changement d'espace: actes du colloque de Cerisy 27 septembre–2 octobre 2006*. Dir. Frémont, Armand – Allemand, Sylvain – Heurgon, Édith. Caen, Université de Caen-Basse-Normandie, 2008, 249. A téma további irodalma: Bonah, Christian: *Instruire, guérir, servir. Formation, recherche et pratique médicales en Francé et en Allemagne pendant la deuxiéme moitié du XIX*e *siécle*. Strasbourg, Presses universitaires de Strasbourg, 2000.

52 Majoros, 2004, 137.

53 1914 szeptemberében az első jelentős német kudarcba, az első marne-i csatába bukott bele Helmuth Johannes Ludwig von Moltke vezérezredes.

létrehozásáról.[54] A további tanácskozások eredményeit az elzászi születésű Christian Pfister, a Sorbonne történészprofesszora, a felsőoktatási albizottság tagja foglalta össze egy közel százoldalas jelentésben, munkacsoportjuk 1917. november 30-án, valamint 1918 kora nyarán elfogadott jegyzőkönyvei alapján.[55] Ebben Pfister először felmérést készített a német egyetemi helyzetről, majd részletes javaslatokat tett a jövőre vonatkozóan. Enyhe átmenetet képzelt el figyelembe véve az egykori Német Birodalomban tanulók sajátos igényeit, s nemcsak a felvételi követelmények átmeneti szabályozására (a német érettségi és a német egyetemeken elért korábbi tanulmányi eredmények elismerésére) gondolt, hanem a nyelvi kérdést is tekintetbe vette: „A tanítás alapvetően francia nyelven folyik majd. De egy három-négy éves átmeneti időszakban a kurzusok németül is tarthatók, és ugyanebben az időszakban a vizsgák németül is letehetők."[56] Egy konkrét ponton pedig még a meglévő állapotok megtartása mellett is kiállt: „Az orvosi, a természettudományi és a bölcsészeti karon meglévő különböző intézetek, valamint az orvosi karhoz tartozó klinikák mind megmaradnak az új francia egyetemen, és egy-egy rendes professzor irányítása alá kerülnek."[57]

A valóságban ugyanakkor más forgatókönyv érvényesült. Az Elzász-Lotaringiai Tanács oktatási bizottságának többi tagja ugyanis igen komoly ismerethiánnyal rendelkezett a strasbourgi egyetem kérdésében, ami arra késztette őket, hogy józan észt nélkülöző és alkalmazhatatlan javaslatokat fogalmazzanak meg. A nyelvi kérdés tekintetében elsöprő többséggel megszavazták már az átmeneti időszak alatt is a francia nyelvre való radikális áttérést (a francia képviselőház erről 1919. június 30-án

[54] A felsőoktatás a Strasbourgi Egyetemet jelenti, amely a polgármester (*Statthalter*) közvetlen fennhatósága alatt a következő hat karból áll: protestáns teológia; katolikus teológia; jog- és államtudományok; orvostudomány; bölcsészet; matematika és természettudományok. Ez utóbbi karhoz tartozik egy gyógyszerészeti iskola is. Költségvetését tekintve ez az egyetem rendkívüli. A könyvtárat nem számítva mintegy 38 millió márkába került. 1872-ben 212 hallgatóval nyitotta meg kapuit, 1914-ben pedig 2138 hallgatója volt, akik közül 1172 elzászi születésűek, bár nem könnyű megmondani, hogy hányan voltak igazi elzász-lotaringiaiak. Az egyetem költségvetése körülbelül 2 millió márka. […] Helyénvaló lesz Strasbourgban egyetemet alapítani, a francia egyetemi törvényekből és rendeletekből eredő összes jogokkal és kiváltságokkal, amely egy jogi és államtudományi karból, egy orvosi karból, egy természettudományi karból, egy bölcsészeti karból és egy felsőbb gyógyszerészeti iskolából állna. Ez utóbbi az oktatás egy részét az orvosi és természettudományi karon bonyolítaná. *Procès-verbaux de la Conférence d'Alsace-Lorraine*. Tome 1. Paris, Impr. Nationale, 1917–1919, 50–51., 57.

[55] Pfister, Christian: *Rapport sur l'Université de Strasbourg*. Paris, Ministère de la guerre – Service d'Alsace-Lorraine, 1917. (A továbbiakban: Pfister, 1917.)

[56] Pfister, 1917, 23.

[57] Uo., 23–24.

szavazott),[58] miközben az egyetem folyamatosan működött az átvett épületekben.[59] Az egyetem új rektora, a grenoble-i egyetemről 1918. november 27-én érkező Jules Coulet, gyorsan megkezdte az új francia professzori gárda szervezését.[60] A kezdet kezdetén jelentkező munkaerőhiányt francia oktatók véletlenszerű alkalmazásával oldották meg, ezek Franciaország belső területeiről érkeztek.[61] A német anyanyelvű személyzetet szinte azonnal elbocsátották és az 1918/1919. évi második félévének végén csupán francia nyelven történhetett a hallgatók vizsgáztatása.[62] Az 1919 januárjában még kis létszámú francia professzori kar létszáma húsvétra megduplázódott, majd augusztusra ismét megduplázódott.[63] A későbbiekben az első osztályú tanárok Strasbourgba vonzásának hátterében tudatos döntések álltak, de ehhez egyrészt a magasabb elzászi megélhetési költségek, másrészt a magasabb német és párizsi fizetések miatt mintegy 25%-kal kellett növelni a strasbourgi bérezést a vidéki egyetemi fizetésekhez képest. Ezek a kétségkívül nagyvonalú feltételek rengeteg tanárt vonzottak úgy a vidéki, mint a párizsi egyetemekről.[64] A strasbourgi egyetem

58 Olivier-Utard, Françoise: L'université de Strasbourg: un double défi, face à l'Allemagne et face à la France. In: *La Science sous influence. L'université de Strasbourg enjeu des conflits franco-allemands 1872–1945*. Dir. Crawford, Elisabeth – Olff-Nathan, Josiane. Strasbourg, La Nuée bleue, 2005, 144. (A továbbiakban: Olivier-Utard, 2005.)

59 A monumentális egyetemi épületek kezdetben nem voltak kihasználva, mégis mindent birtokba vett a francia adminisztráció. „Az Egyetemi Palota építésével egy időben egy német cég a közelben egy hatalmas épületet emelt, amelyet Germániának neveztek el. Ez az épület, akárcsak maga az Egyetemi Palota, ma már a miénk, és mi Galliának hívjuk. Egyetemi kollégiummá fogjuk átalakítani." Ld. Pfister, Christian: Rapport général sur la situation et les travaux de l'Université de Strasbourg pendant l'année scolaire 1919–1920. In: *Travaux de l'Université de Strasbourg pendant l'année scolaire 1919–1920. Rapports présentés par le conseil de l'université et par MM. les doyens des facultés*. Strasbourg, Imprimerie Alsacienne, 1921. 13. (A továbbiakban: Travaux de l'Université de Strasbourg.)

60 *Les carnets du cardinal Alfred Baudrillart. 1er janvier 1919–31 décembre 1921*. Texte pr. par Christophe, Paul. Paris, les Éd. du Cerf, 2000, 165; 191.

61 Meissner, Otto: Das Schicksal Elsaß und Lothringen im Wandel der Geschichte. In: *Deutsches Elsaß, deutsches Lothringen: ein Querschnitt aus Geschichte, Volkstum und Kultur*. Hrsg. Meissner, Otto. Berlin, Stollberg, 1941, 46. – Hasonló átszervezési folyamaton ment keresztül a kolozsvári egyetem és közigazgatás. Az 1922-ben Bethlen István szervezésében létrejött „titkos erdélyi minisztérium" Münchenbe delegált képviselője, Gagyhy Dénes erről számolt be az 1922. május 3-án zajlott ENSZ-konferenciáról: „Éby úr, a freiburgi egyetem jogtanára, egyben az Union jogi előadója érdeklődött: vajon itélőbírák (juges de tribunal) szintén vannak-e [a kolozsvári bíróságokon] ilyen alantas tanultsággal, megfelelő jogi képzettség és képesítés nélkül." MNL OL K 437-1922-2-849, 7.

62 *Les débuts de l'administration française en Alsace et en Lorraine*. Réd. Delahache, Georges. Paris, Hachette, 1921, 118–124.

63 Fréchet, Maurice: Les mathématiques à l'Université de Strasbourg. *Revue du mois*, 10 avril 1920, 338.

64 Müller, Bertrand: L'université de Strasbourg dans l'immédiat après-guerre (1919–1925). *Revue d'histoire des sciences humaines*, 33 (2018) 211–240.

több éven át sokkal magasabb finanszírozásban részesült, mint bármelyik más vidéki egyetem. Így volt lehetőség új kurzusok és új tanszékek indítására.

Miközben a tanári kar létszáma gyorsan száz főre emelkedett, az egyetem hallgatóinak létszáma és nemzetiségi összetétele is jelentős változást szenvedett el. A német időszakban felduzzadt német és leginkább elzászi hallgatói létszám, valamint a lecsökkent francia nemzetiségi adatok megfordultak. A kiutasított német hallgatók számáról pontos adat nem áll rendelkezésünkre, de a francia kiutasítási politika alapján elmondható, hogy a hallgatók mintegy harmadát (az elzászi hallgatók egynegyedét) érintette az azonnali kitelepítés.

1. táblázat: A strasbourgi egyetemre beiratkozott hallgatók száma nemzetiségi megoszlás szerint 1872–1918 között

	hallgatók össz.	franciák	külföldiek	németek	elzásziak	az elzásziak %-a
1871–1872	390	229	49	–	112	28,71%
1877–1878	630	429	95	28	78	12,38%
1882–1883	828	488	101	95	144	17,39%
1887–1888	886	454	101	114	217	24,49%
1892–1893	969	472	77	182	238	24,56%
1897–1898	1066	381	83	283	319	29,92%
1902–1903	1193	449	82	302	360	30,17%
1907–1908	1709	624	98	347	640	37,44%
1912–1913	2063	772	191	322	778	37,71%
1917–1918	1858	704	5	324	825	44,40%

Forrás: Craig, John Edward: Scholarship and Nation Building. The Universities of Strasbourg and Alsatian Society, 1870–1939, Chicago–London, University of Chicago Press, 1984. App. (A továbbiakban: Craig, 1984.)

Eugen Müller[65] közoktatásügyi igazgatóhelyettes december 2-án egy rendeletet küldött szét a dékánoknak és intézetigazgatóknak, amely szerint „az előadásokat és gyakorlatokat ettől a naptól kezdve fel kell függeszteni, a megkezdett vizsgákat még ugyanezen a héten be kell fejezni, és az intézeteket átadásra készen kell tartani”.[66]

65 Eugène Muller (1918 előtt még német, Eugen Müller alakban) 1861-ben született, 1884-ben szentelték pappá a strasbourgi egyházmegyében; münsteri és würzburgi tanulmányai után 1888-ban a strasbourgi nagyszeminárium professzorává, majd 1903-ban a dogmatikai teológia professzorává nevezték ki a karon. Az első világháború előtt még az elzászi *Zentrum* párt befolyásos tagja volt, 1911-ben beválasztották a tartományi parlamentbe (*Reichsland Landtag*).

66 Pfister, 1919, 319. – UAF C0032 0008, 19.

A francia rektor, Jules Coulet arról tájékoztatta az oktatók képviselőjét, Andreas von Tuhr leváltott rektort, hogy a felmondások után, az oktatókat teljes létszámban el fogják bocsátani. December 7-én szombaton, két nappal Raymond Poincaré köztársasági elnök és Georges Clemenceau miniszterelnök diadalmas strasbourgi bevonulása előtt a német egyetem a klinikai betegellátás kivételével bezárta kapuit.[67] Ezekben a napokban a német oktatók az otthonaikban található ingóságaik közül a legértékesebbeket, többek között könyveiket és kéziratait szállításra kész állapotba igyekeztek rendezni.[68] Nem csupán a kitelepítések nyomasztó árnya fenyegette ugyanis őket, hanem egyre inkább beszűkülő életterük. A fizetések folyósítását gyorsan leállították, az előző rektorét már 1919. január 1-től, majd az oktatás beszüntetése után a teljes tanári karét.[69] A német márkában tett megtakarításaikat a fizetőeszköz december 15-i megszüntetése után nem tudták felhasználni, mivel a francia frankra való átváltást csak a születésüknél fogva elzásziaknak vagy lotaringiaiaknak engedélyezték.[70]

December hónap végére a helyzet rosszabbra fordult, és a francia hatóságok még nagyobb szigorral léptek fel a német lakossággal és professzorokkal szemben. Az üzletekben kis trikolór táblák hirdették: „csak franciák kiszolgálása lehetséges".[71] A „német" megnevezés egyik napról a másikra eltűnt a francia nyelvből, és helyette vagy a „boche" gúnynévvel, vagy a „nemkívánatos" (*indésirable*) elnevezéssel illették őket.[72] A támadások mindennaposak voltak a német nemzetiségűek irányába. A későbbiekben Cicero filozófiai munkásságának feldolgozásairól elhíresült klaszszika-filológus, Otto Plasberg feljegyzéseiből arról értesülünk, hogy a francia diákkörtől november végén kapott fenyegetőlevél[73] után, az egyre bizonytalanabb helyzetben is kitartott strasbourgi lakhelye mellett. Ugyanakkor mivel január 1-jétől nem kapta meg fizetését, ingóságainak (legfőképpen bútorainak) eladásából származó bevételeit kellett saját és családja fenntartására fordítania. Tudományos tevékenysége lehetetlenné vált, mivel könyvekhez nem fért hozzá, és a közeli német egyetemi

67 Pfister, 1919, 320.

68 UAF C0032 0008, 20.

69 Uo.

70 Uo.

71 1919. január 1-jén a *Stuttgarter Neues Tageblatt* Dr. Walter strasbourgi lakos naplójából közölt részleteket. Ld. Écrit en Novembre 1918 par un Allemand et daté de Strasbourg. *L'Alsace Française*, 1 (1921). 754.

72 A „boche" szó eredetéről ld. Halász Imre: „Boches". *Nyugat*, 8 (1915). 866.

73 A francia nyelvű levél szövege a következő: „Strasbourg, 1918. november 29. Uram, a hallgatók tudatják Önnel, hogy nem látják Önt szívesen. Ezért elvárják, hogy haladéktalanul távozzon. A Francia Hallgatók Végrehajtó Bizottsága" Ld. UAF C0032 0008, 53.

városokba sem tudott eljutni. Családját, sógornőjét folyamatos támadások érték, két fiát nem járathatta tovább a helyi líceumba.[74]

További egyetemi oktatók is hasonló sorsot éltek meg, és kénytelenek voltak elhagyni a Rajna-parti várost. Az egyetemi személyzet megmaradt mintegy 130 tagja két külön konvojban, 1919. január 6-án és február 5-én került kiutasításra feleségeikkel, gyermekeikkel és háztartási alkalmazottjaikkal együtt.[75] Ezúttal a kitelepítettek 100 kilogramm tömegű poggyászt vihettek magukkal, de miután a német ingó- és ingatlanvagyon lefoglalásra került, a nagyobb értéktárgyak (bútorok, festmények stb.) elszállítására nem kerülhetett sor. A rekvirálások azonban nem csupán ezekre terjedtek ki: a magánkönyvtárakat, tudományos gyűjteményeket, műszereket, preparátumokat, kéziratokat, egyszóval a tudományos munka minden feltételét megtagadták a kitelepítettektől.[76] A világ kulturális fejlődését szolgáló strasbourgi német értelmiségiek számára ez a teljes összeomlást jelentette. Ugyanez a sors várt a középfokú intézményekben (*Gymnasium*, *Oberrealschule*) tanító német tanárokra is, így a strasbourgi Lycée Impérial 35 fős személyzetére.[77] Az egyetemi és középiskolai tanároknak, a strasbourgi német jelenlét reprezentatív alakjainak kíméletlen menesztésével a francia hatóságok a németesítési politika végét adták hírül.

1918 novemberétől kezdődően a francia hatóságok szervezett üldözést folytattak az egész német lakosság ellen is az egykori *Reichsland* területén,[78] ahol 1914. évi adatok szerint 310 000 német élt, ebből 137 000 Elzászban. A „boche-ok" levadászása az elzászi hatóságok és a magukat hazafiaknak valló állampolgárok elsődleges tevékenységévé vált. A megvádolt, utcán szidalmazott németek mindenütt arra kényszerültek, hogy meghúzzák magukat, és bujkáljanak. Üzleteiket kifosztották, házaikat megbélyegző feliratokkal látták el, kirakataikat betörték. Az elvadult tisztogatás fékezésére a francia kormány a beavatkozás mellett döntött: 1919. január 24-én Georges Clemenceau miniszterelnök és hadügyminiszter aláírt egy utasítást, amelyben a kitoloncolásokat kizárólag a kormány hatáskörébe helyezte.[79] Számos túlkapást jegyeztek fel ebből az időszakból, amikor már a köztudottan franciabarát oktatókat sem kímélték. Ezeknek az akcióknak az emléke az 1920-as évek elején, sőt

74 UAF, C 0032/8, 54.

75 Craig, 1984, 208. – Bezárták a strassburgi egyetemet. *Az Est*, 1918. december 17. 7.

76 Offener Brief an die Universitäten der Welt betreffend die Universität Straßburg. Ld. UAF, C 0032/8, 88.

77 Uberfill, 2018, 119.

78 Redslob, Robert: Les électeurs autonomistes. *Le Temps*, 1929. augusztus 6. 4. (A továbbiakban: Redslob, 1929.)

79 Uberfill, 2018, 114.

évek múltán is számos keserű panaszt eredményezett.[80] Camille Dahlet francia kötődésű családból származó gyógyszerészt 1914-től többször bebörtönözték, majd Németországba küldték kényszerlakhelyre. Az utóbb politikai pályára lépő Dahlet 1919 szeptemberében a *La République de Strasbourg – Neueste Straßburger Morgen-Zeitung* című napilap hasábjain heves panasziratot tett közzé a visszatérő franciák kegyetlenkedéseiről.[81] Tíz évvel az események után Robert Redslob, a jogi kar későbbi dékánja, akinek német egyetemen töltött időszakában az előléptetése éppen franciabarátsága miatt hiúsult meg, ugyanilyen keserűen nyilatkozott az üldözésekről: „valóságos hajtóvadászat indult azok ellen, akiket azzal vádoltak vagy gyanúsítottak, hogy a régi hatalom hívei".[82] Még az olyan kiválóságok is beleestek ebbe a hibába, mint Paul Appell, matematikus, a párizsi egyetem természettudományi karának dékánja (1903–1920), az Elzász-Lotaringiai Tanács oktatási bizottságának vezetője, aki így lelkendezett 1923-ban megjelent visszaemlékezéseiben: „Írtam a prefektusnak, hogy indítson nyomozást (egy német boltos ellen, aki a pletykák szerint a német győzelem útját egyengette). A vizsgálat megerősítette a tényeket, és a német végre eltűnt".[83]

Tiltakozás a professzorok elbocsájtása ellen

A német egyetemek egymás után adtak hangot a francia eljárással kapcsolatos haragjuknak kollégáik és a tudományos kutatások védelmében. A határ túloldalán található egyetemek elsőként tiltakoztak, sőt, földrajzi közelségüknél fogva konkrét segítséget is nyújtottak. A 70 kilométernyi távolságban található freiburgi egyetem helyiségeket szabadított fel az átmeneti időszakban esedékes oktatáshoz, valamint gyűjtést indított a kiutasítottak anyagi helyzetének javítására.[84] Mintegy 70 strasbourgi hallgató került befogadásra új beiratkozás és tandíjfizetés nélkül olyan kedvező feltételekkel, hogy még elengedhető kölcsönben is részesültek.[85] A Freiburgba

80 Uberfill, 2018, 116. – Baas, Geneviève: *Le malaise alsacien, 1919–1924*. Strasbourg, Développement et communauté, 1972. – Az elszásziak tiltakoznak a fölszabadító boldogitás ellen. *Népszava*, 1920. február 25. 4.

81 Uberfill, 2018, 115–116.

82 Redslob, 1929, 4.

83 Appell, Paul: *Souvenirs d'un alsacien 1858–1922*. Paris, Payot, 1923. 304–305. (A továbbiakban: Appell, 1923.)

84 Maurer, Trude: Vorposten – oder auf verlorenem Posten? Die Universitäten Straßburg und Jur'ev 1872/1887–1918. *Zeitschrift für Ostmitteleuropa Forschung*, 56 (2007) 524. (A továbbiakban: Maurer, 2007.)

85 Uo.

menekült 48 rendes és 21 rendkívüli professzor számára nemzeti összefogással igyekeztek Németország területén új munkahelyet találni.

Heinrich Finke rektori tisztségének teljes időtartamában igyekezett erőteljesen képviselni a strasbourgi egyetem menekültjeinek ügyét. Professzortársaival együtt támogatásukról szóló dokumentumot tettek közzé 1918. december 3-án.[86] Ebben a strasbourgi universitas helyzetének megoldását olyan nemzeti feladatként mutatták be, amelyet a freiburgi egyetem egyedül nem képes megoldani.[87] Felhívást tettek közzé az egzisztenciájukat vesztett egyetemi tanárok és családjaik megsegítésére, bármely német egyetemre való átvételüket, fizetéseik folyósítását kérték.[88] Heinrich Finke fáradhatatlan elkötelezettségét mutatja, hogy 1919 februárjában egy olyan rendelet elfogadását vitte keresztül az oktatási minisztériumnál, amely szerint az 1919-es szemeszter végéig havi 100 birodalmi márkával támogatták a Freiburgba átkerült strasbourgi hallgatókat.[89] A „hazafias erőfeszítéseinek" hivatalos elismeréseként II. osztályú titkos tanácsosi címmel kitüntetett[90] rektor 1919. március 29-én tartott beszédében a német hadba lépés elkerülhetetlensége mellett rávilágított a hadviselés árnyoldalaira is, például az ellenséggel szembeni indokolatlan tiszteletlenségre, lenézésre.[91] Pozitív értékeket társított a háború résztvevőinek lelki beállítottságához, de nemcsak a klasszikus hazafias erényeket, mint az áldozatkészség és a hazaszeretet, hanem olyan új tapasztalatokat, mint „a felekezetek örvendetes összefogása, amelyre Németországban évszázadok óta nem volt példa". Rektori leköszönő beszédében (1919. július 12.) emlékezetesnek nevezte a vesztes világháború egyetemi életre gyakorolt folyományait: „[…] a hallgatók jelen és jövő nemzedékei soha nem felejtik el az 1918/19-es tanév megrázó eseményeit, amelyeknek hatása erősen befolyásolta egyetemi életünket".

A segélyakcióba a hallei egyetem is bekapcsolódott, együttérzéséről biztosította a strasbourgi kollégákat, továbbá a Német Birodalmon belüli centrális helyzetét kihasználva közvetítőszerepet vállalt a postai csomagok eljuttatásában és a propagandamunkában.[92] A lipcsei egyetem 1918. december 23-án a semleges országok-

86 UAF, C 0032/8, 12–14.

87 Leonardi, Marco: Heinrich Finke in Freiburg (1899–1938): Hauptstation eines Gelehrtenlebens. *Zeitschrift des Breisgau-Geschichtsvereins „Schau-ins-Land"* 131 (2012), 148. (A továbbiakban: Leonardi, 2012.) – UAF, C 0032/8, 12.

88 UAF, C 0032/8, 13.

89 Leonardi, 2012, 149.

90 UAF, B 0024/785.

91 Finke, Heinrich: *Unseren Gefallenen zum Gedächtnis Rede, gehalten am 29. März 1919 in der Aula der Universität Freiburg i. Br.* Freiburg im Breisgau, Herdersche Verlagshandlung, 1919, 23.

92 1918. december 17-én először (UAF, C 0032/8, 27.); majd 1919. január 11-én, másodszor (UAF, C 0032/8, 69.), a rektori konferencia nevében írt Carl Brockelmann rektor támogató nyilatkozatot.

hoz, a svájci, holland, dán, svéd és norvég egyetemekhez intézett nyílt levelet tett közzé, melyben felhívta figyelmüket a német tudomány és a strasbourgi professzorok ellen hozott felháborító intézkedésekre.[93] A berlini egyetem szenátusa májusban a világ összes egyetemének címezve heves tiltakozást fogalmazott meg a kiutasítások ellen.[94] Ebben emlékeztetett arra, hogy annak idején, 1871-ben a németek igyekeztek megnyerni a karok és a protestáns szeminárium elzászi professzorait azáltal, hogy elzászi nemzetiségűt neveztek ki a német egyetem első rektorává.[95] Ugyanakkor az elbocsájtott strasbourgi professzorokat arra biztatták, hogy maguk is adjanak hangot a méltatlan bánásmód és a tudományos élet szabadságának megsértése ellen, melyek felhasználásával nemzeti és nemzetközi propagandaakciót kívántak indítani.[96] A hallei rektori konferencia (1919 január 11.) megfogalmazása szerint minden segítségnyújtás „a nemzeti becsület elvárása [...] a német tudomány mártírjainak megsegítésére".[97] Ezzel egy időben fejezték ki tiltakozásukat a Freiburgba menekült strasbourgi professzorok is, 1919. január 24-én közzétett nyilatkozatukban „semmilyen politikai vagy háborús szükségszerűséggel nem indokolhatónak" nevezték a francia hatóságok gyűjteményeiket és tudományos anyagaikat lefoglaló eljárását, mely „az értelmiség hanyatlását vagy összeomlását jelenti".[98] A német egyetemek részéről megindított nagyszabású tiltakozó akciók lassan hatottak a francia hatóságokra, hiszen csak 1919 februárjában adták ki a hallgatók beiratkozási iratait.[99]

A probléma nagyságát mutatja, hogy 1919. október 7-i 92. ülésszakán a német nemzetgyűlés is tárgyalta a strasbourgi professzorok ellen elkövetett jogsértéseket, akiknek „nemcsak ingóságaikat tartották vissza, mint minden más kitelepítettnek, hanem minden tudományos felszerelésüket és dokumentációjukat is". A képviselők felszólítást intéztek a tudományos világhoz annak érdekében, hogy az ellenség számára gazdasági hasznot nem képező könyveket, kéziratokat, gyűjteményeket ne hagyják elpusztítani és – Foch marsall ígéretéhez híven – vállaljanak szerepet ezek

93 UAF, C 0032/8, 51. – Elkergették a strassburgi egyetem tanárait. *Az Est*, 1918. december 31. 6.

94 Offener Brief an die Universitäten der Welt betreffend die Universität Straßburg. Ld: UAF, C 0032/8, 86–88.; Pfister, 1919, 320.

95 Johann Friedrich Bruch (1792–1874) német evangélikus teológus 79 éves korában lett a németté szervezett egyetem első rektora. Bruch hozzájárult az elzász-lotaringiai evangélikus intézmények átszervezéséhez, s nevéhez fűződik az Elzász-Lotaringiai Ágostai Hitvallás Egyházának megalapítása 1871–1872-ben.

96 UAF, C 0032/8, 21–22.

97 Dörner, Anke: Der Freiburger Universität unauslöschlichen Dank. Die Auflösung der Reichsuniversität Straßburg im November 1918 und ihre Aufnahme durch die Universität Freiburg, *Freiburger Universitätsblätter*, 38 (1999) 145, 138. (A továbbiakban: Dörner, 1999.)

98 UAF, C 0032/8, 72.

99 Dörner, 1999, 139–140.

tulajdonosaikhoz való visszajuttatásában.[100] Ugyanakkor a strasbourgi professzorok támogatására nem csak intézményesített formában érkezett segítség. Személyes ismeretségek alkalmat adtak a bajba jutott családok pártolására, ilyen volt báró Ernst Stromer von Reichenbach, a müncheni egyetem geológia és paleontológia docensének felajánlása, aki 26 évvel korábban egy szemesztert tanult Strasbourgban, s a háború alatt több mint két évig dolgozott itt hadigeológiai kutatásokon. Egy patetikus hangvételű levélben Nürnberg közelében található családi kastélyát átmeneti időre korábbi alma matere professzorainak rendelkezésére bocsátotta.[101]

A francia egyetem felavatása

A francia kormány a strasbourgi egyetemet napra pontosan csapataik városba való bevonulása után egy évvel, 1919. november 22-én nagy pompával és ünnepélyességgel avatta fel Raymond Poincaré köztársasági elnök, Alexandre Millerand Elzász-Lotaringiáért felelős főbiztos, valamint számos francia és nemzetközi politikai, katonai és vallási személyiség jelenlétében.[102] Az avatásról megjelent kötet[103] számba vette a külföldi egyetemi vendégeket, közöttük a Szerbiából, Lengyelországból, Csehszlovákiából és Romániából érkező képviselőket. A bukaresti egyetem részéről Constantin Levaditi, nem sokkal később Párizsba emigráló mikrobiológus-orvos volt jelen.[104]

A tanévet Sébastien Charléty rektor[105] díszbeszéde nyitotta meg, majd a bölcsészkar dékánja (a fentebb az Elzász-Lotaringiai Tanács oktatási bizottságának tagjaként említett) Christian Pfister szólt: „Ma nem egy új egyetem avatását ünnepeljük, hanem 49 év kihagyásával az 1870. évi tanévnyitót."[106] Az ünnepségen a szövetséges államokból meghívott egyetemi vezetők szintén köszöntőt mondtak. Számos üdvözlőlevél is érkezett az alkalomra, többek között a kolozsvári egyetem immáron román

100 *Verhandlungen der Verfassunggebenden Deutschen Nationalversammlung*. Band 330. Stenographische Berichte. Berlin, Druck und Verlag der Norddeutschen Buchdruckerei und Verlags-Anstalt, 1920. 2902.

101 UAF, C 0032/8, 60–61.

102 Megnyílt a franczia egyetem Strassburgban. *Az Ujság*, 1919. január 24. 5.

103 Fêtes d'inauguration, 21, 22, 23 novembre 1919, Strasbourg, Impr. alsacienne, 1920. (A továbbiakban: Fêtes, 1920b.)

104 Serbările, 1920, 49. – Fêtes, 1920a, 50.

105 Jules Coulet-től egy év elteltével vette át a rektori tisztséget Sébastien Charléty történész, aki párizsi egyetemre való távozása előtt meghatározó éveket töltött Strasbourgban (1919–1927).

106 Inauguration de l'université de Strasbourg (21–23 novembre 1919). *Revue internationale de l'enseignement*, 73 (1919) 401. – Fêtes, 1920b, 12.

rektorától, Sextil Puşcariutól. Latin, illetve francia nyelven megírt üdvözletében a strasbourgi és a kolozsvári egyetemek történetét összekapcsolódó fátumként mutatja be:

„Ez egy olyan nap, amelyet fehér kővel kell felvésni, az a nap, amikor a zsarnokok elűzése után – akik közel ötven évvel ezelőtt barbár módon rátették kezüket a francia géniusz és becsület e drága ékkövére, és akik a legutóbbi háborúban a román függetlenség régi hóhéraival vetekedtek kegyetlenségben – a strasbourgi Alma Mater végre visszaszerezte dicsőséges szellemi fejedelemségét, a francia szellem évszázados erőfeszítéseinek gyümölcsét. […] közös eredetünk emléke soha nem hagyhatja el lelkünket, sem a fájdalmak és megpróbáltatások emléke, melyeket együtt vészeltünk át szabadságunk visszaszerzéséért."[107]

A strasbourgi egyetem ünnepélyes francia felavatása 1919. november 22-én

Forrás: Bibliothèque nationale de France, département Estampes et photographie, EI-13 (682) (ark:/12148/btv1b53030878n)

Nem maradt el a hála szava francia részről sem, hiszen az esemény után két hónappal a francia egyetemek képviselői együtt ünnepeltek a román király jelenlétében megnyitásra került kolozsvári egyetemen. Hubert Gillot francia irodalomtörténész tol-

[107] Fêtes, 1920b, 99–100.

mácsolta Sébastien Charléty rektor köszöntőjét, amely hasonlóképpen a strasbourgi és a kolozsvári egyetemek sorsközösségét idézte:

„Ezen a napon helyénvaló felidézni a két egyetem, a kolozsvári és a strasbourgi sorsának hasonlóságát. Az ősi „Argentoratum", köszönti az ősi „Napocát". Kolozsvár elszenvedte a magyarok és az osztrákok hosszú elnyomását, anélkül, hogy hagyta volna magát elnyomni az elnyomótól, és megőrizte az erdélyi nép lelkét. Strasbourg, Elzász központja, közel 50 évig élt német uralom alatt, anélkül, hogy hagyta volna, hogy bármilyen üldöztetés leigázza, hittel az esküjéhez, amelyet arra tett, hogy szívét Franciaországnak tartja."[108]

Külföldi egyetemi kapcsolatok a francia újranyitás után

Az első világháborút követő, az oktatás megreformálását célzó időszakban kemény viták folytak a francia nemzetgyűlésben André Honnorat képviselő, későbbi oktatási miniszter (1920–1921) vezetésével.[109] A tandíj kérdését többek között azzal a céllal tárgyalták, hogy Franciaországban minél nagyobb számú szövetséges államokbeli hallgató befogadását tudják megvalósítani. Már 1919 júniusában, a költségvetési viták során sikerült Honnorat-nak keresztülvinnie, hogy a képviselőház módosító indítványt szavazzon meg a közoktatás költségvetésének növeléséről részben annak érdekében, hogy a gazdasági nehézségekkel küzdő szövetséges országok hallgatói (különösen a románok, csehek és lengyelek) kedvezményes tandíjfizetési kötelezettség alá essenek. A cél az volt, hogy a közép-európai árfolyamválság ne akadályozza meg ezen régió diákjait abban, hogy Franciaországban tanuljanak.[110]

A külföldi diákok Strasbourgba csábításával egyidejűleg az egyetem francia professzorainak nemzetközi tevékenysége igen intenzívvé vált. A közeli franciaajkú országok, így Belgium és Svájc igen korán úti céljaik között szerepeltek, de a politikailag szövetséges országok is gyakori kiküldetési állomásokká váltak. Ezek között számottevő jelentőségűnek mondható a közép-kelet-európai régió, különösen Csehszlovákia vendégtanári fogadóállomása, ahová öt különböző karról delegáltak professzorokat az 1919 és 1939 közötti időszakban.

108 Serbările, 1920, 49. – Fêtes, 1920a, 51.

109 Olivier-Utard, Françoise: L'université de Strasbourg de 1919 à 1939, s'ouvrir à l'international mais ignorer l'Allemagne. *Les Cahiers de Framespa*, 6 (2010). (A továbbiakban: Olivier-Utard, 2010.)

110 *Journal officiel de la République française. Débats parlementaires. Chambre des députés: compte rendu in-extenso*, 1919. június 23. 2863.

A strasbourgi oktatók külföldi küldetései 1919 és 1939 között[111]

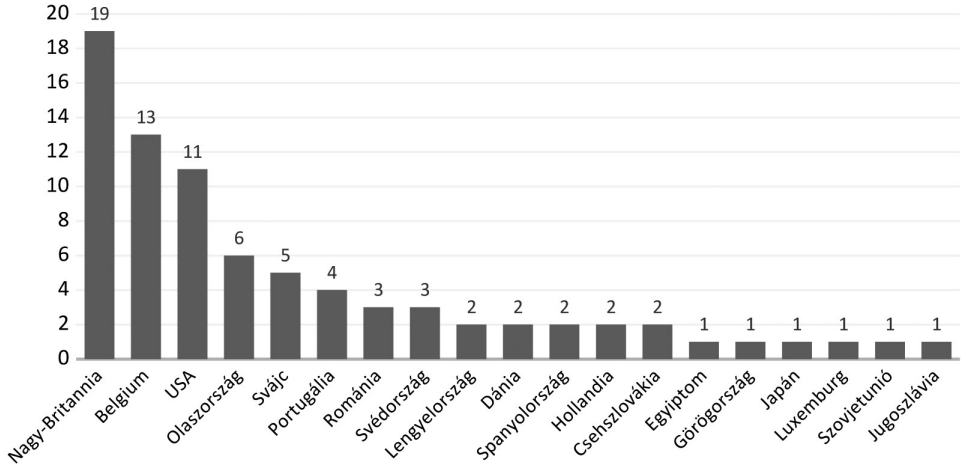
célország	kiküldött strasbourgi oktatók száma
Svájc	16
Belgium	16
Olaszország	13
Spanyolország	9
Hollandia	6
Nagy-Britannia	6
Csehszlovákia	5
Svédország	3
Egyesült Államok	2
Lengyelország	2
Luxemburg	2
Dánia	1
Egyiptom	1
Finnország	1
Görögország	1
Jugoszlávia	1
Németország	1
Románia	1
Szovjetunió	1

Az egyetem az előadók meghívásának rendjét hasonló politikai érdekek mentén dolgozta ki, amellyel elsősorban az amerikaiakat favorizálta. A szláv országok tudós társaságainak a könyvkiadás szerepkörét szánta, és ennek megfelelően támogatta őket. A nemzetközi vérkeringésbe is sikerrel kapcsolódott bele a strasbourgi egyetem, hiszen a lengyel kormány 1928-tól, a Csehszlovák Köztársaság 1929-től alapított, és fizetett egy lektori státuszt a bölcsészkaron, ezzel pedig ezek a nyelvek is tanszéket kaptak Strasbourgban. A kitüntető címek adományozását szintén a nemzetközi befolyás eszközeiként kezelte a rektori vezetés. A legtöbb *Doctor Honoris causa* kitüntetést Nagy-Britannia (19), Belgium (13) és az Egyesült Államok (11) kapta. Sőt, 1919-ben négy amerikai is volt a díjazottak között, ami jól mutatja az USA akadémiai világa által képviselt vonzerőt, némileg Európa rovására. Elismerésben részesültek a szövetséges országok, de Szovjetunió és Japán is, miközben Német-

[111] Olivier-Utard, 2010, 39.

országot és Magyarországot teljesen kizárták. A listán több államfő is szerepelt, így például Tomáš Garrigue Masaryk, a Csehszlovák Köztársaság elnöke 1920-ban, valamint utódja, Edvard Beneš 1922-ben, Mária román királyné 1924-ben és I. Fuád egyiptomi király 1932-ben. Összesen 19 államból 80 kitüntetett volt.

A strasbourgi egyetem tiszteletbeli doktorainak száma 1920–1939 között[112]

Az új egyetem új szerkezete

Amennyire gyorsan és ütemezetten zajlott az intézetek francia átvétele, az egyetemi könyvtár sorsa annál tovább húzódott. Az 1924-ben beterjesztett törvényerejű rendeletet csupán 1926-ban sikerült elfogadni.[113] Ennek eredményeképp „nemzeti és egyetemi" státusszal látták el azt a bibliotékát, amelynek állományát gyökeresen megtizedelték és átalakították. Az épületek belsejében tett látogatás számos kérdést vetett fel,

[112] Uo. 43–44.

[113] Gueslin, Julien: Que faire d'une bibliothèque allemande? La longue gestation de la BNU après 1918. *La Revue de la BNU*, 14 (2016). 98. Erről bővebben: Buchholzer, Laurence: La KULB de Strasbourg dans la guerre (1914–1918). De l'Allemagne à la France (1918–1939). In: *Bibliothèques Strasbourg, origines–XXIe siècle*. Dir. Barbier, Frédéric. [Paris–Strasbourg], Édition des cendres – BNUS, 2015, 222–231, 259–290.

de leginkább csalódást okozott a francia felmérőbizottság tagjai számára.[114] Látniuk kellett, hogy a németek a külső luxusra törekedtek, monumentális tereket alakítottak ki. Az 1880–1884-ben épült ingatlanokból hiányzott az elektromos világítás, és számos problémát jegyeztek fel: a fizikai intézet műszeres felszereltségét nem fejlesztették, az üvegházakkal rendelkező botanikai intézetet elhanyagolták, a sebészeti klinika infrastruktúráját a háború alatt széthordták, kirabolták. A város tulajdonát képező zoológiai és ásványtani gyűjteményt, valamint az Adolf Michaëlis archeológus által a bölcsészkaron létrehozott öntvénymúzeumot ellenben példaértékűnek minősítették.

A francia átszervezésben – akárcsak 1871-ben a németeknél – a múlt meghaladása, felülmúlása és a korábbi intézménystruktúra átalakítása dominált. Az elsődleges szempont a francia nyelv újbóli meghonosítása volt, de természetesen nemcsak szorosan vett nyelvi értelemben. A francia állam iránti lojalitásról volt szó, sőt az „elit megtisztításáról" (*épuration des élites*).[115] A személyi kontinuitás bizonyos elemei csupán az elzászi származású professzorok bevonásával érvényesülhettek. Szükségszerűen a két teológiai kar tudta legjobban átmenekíteni magát az elődintézményekből.[116] Ám még ez sem változtatott azon a tényen, hogy az alakuló strasbourgi egyetemen feltűnően fiatal oktatói gárda állt össze.[117] A politikai közgazdász Werner Wittich volt az egyetlen, aki birodalmi németként a Vilmos Császár Egyetemről rendkívüli tanári megbízást kaphatott az új struktúrában. Előbb a Germán Tanulmányok Központjában, majd a strasbourgi egyetem jogi karán tanított. Elzászban való megtűrését, majd 1919-ben francia állampolgárságának elnyerését elsősorban annak köszönhette, hogy elzászi származású nővel kötött házasságot, és hogy elzászi identitást erősítő, német–francia kultúrát összehasonlító művek írását vállalta magára. Ugyanakkor azzal is számolnia kellett, hogy professzori kinevezésre vonatkozó reményei sosem lettek teljesítve.[118]

114 Pfister, 1919, 323.

115 Uberfill, François: *La société strasbourgeoise entre France et Allemagne (1871–1924). La société strasbourgeoise à travers les mariages entre Alletnands et Alsaciens à l'époque du Reichsland; le sort des couples mixtes après 1918*. Strasbourg, Société savante d'Alsace, 2001.

116 Ez különösen a protestáns fakultásra vonatkozik. Ld. Arnold, Matthieu: *La Faculté de Théologie Protestante de l'Université de Strasbourg de 1919 à 1945*. Strasbourg, Association des publications de la Faculté de théologie protestante, 1990. – Rother, Ulrike: *Die theologischen Fakultaten der Universitat Strassburg: ihre rechtlichen Grundlagen und ihr staatskirchenrechtlicher Status von den Anfängen bis zur Gegemvart*. Rechts- und staatswissenschaftliche Veröffentlichungen der Görres-Gesellschaft Neue Folge 84. Paderborn, Schöningh, 2001. 165.

117 Ernest Hoepffner és Robert Redslob mindössze 40, illetve 37 évesek voltak, amikor 1919-ben Strasbourgban megkezdték munkájukat.

118 Strauss, Léon – Uberfill, François – Wittich, Claus: Werner Wittich. In: *Nouveau dictionnaire de biographie alsacienne. N° 40, Wel à Y.* Réd. Kintz, Jean-Pierre. Strasbourg, Fédération des sociétés d'histoire et d'archéologie d'Alsace, 2002. 4277–4279.

Az új intézményi struktúra kialakításakor Christian Pfister fentebb említett javaslatait nagy részben elvetették.[119] Jóllehet meglehetősen soká érkezett meg a Vatikán jóváhagyása, mégis mindkét teológiai fakultás megmaradt külön karnak, ami mindmáig egyedülálló a francia felsőoktatásban. A német korszakban először megszüntetett, majd később újraalapított gyógyszertani főiskolát már 1920-ban beolvasztották az egyetembe hetedik karként.[120] A Vilmos Császár Egyetem utódintézményei és szemináriumai a bölcsészettudományi kar tekintetében kerültek leglátványosabban átalakításra. Az újjászervezés részben megszüntette, részben bővítette az addig létező struktúrákat. Ez utóbbira példa a teljesen előzmények nélküli földrajzi és zenetörténeti intézet életre hívása. Miközben pedig a pszichológiát integrálták a filozófiai intézetbe, új szociológiai és pedagógiai tanszékeket hoztak létre. A két utóbbi sajátos formában folytatta a strasbourgi Georg Simmel és a párizsi Emile Durkheim tanszékének munkáját. Az egyszerűsített néven szociológia tanszékre keresztelt intézmény vezetésére Durkheim tanítványát, az iskolának patinás hírnevet szerző Maurice Halbwachs-t nevezték ki.[121] A keleti nyelvek és civilizációk intézetének négy korábban független szemináriummal és tanszékkel való fejlesztése, valamint a papirológia tanszék klasszika-filológia intézeten belüli megalapítása[122] az érintett tudományágak felértékelődését jelentette. Az erősödés természetszerűleg érintette a francia nyelv és irodalom intézetet is: román nyelvi szemináriummal és további öt tanszékkel, köztük három irodalomtörténetivel bővült. Az irodalomtudományok kiemelkedő jelentősége az intézeti struktúrában is megmutatkozott, amelyet egy új összehasonlító irodalomtudományi intézet még inkább hangsúlyozott.[123] Mindezek mellett a német nyelv

119 Pfister, 1917, 18–19.

120 Labrude, Pierre Charles: La contribution nancéienne à la constitution du corps enseignant de l'Ecole supérieure de pharmacie de Strasbourg au retour de la France (1919 et 1920). *Revue d'histoire de la pharmacie*, 394 (2017). 233–234.

121 Halbwachs tanszéke 1923-ban a Szociológia Tanszék egyszerűsített elnevezést kapta. Ld. Craig, John Edward: Maurice Halbwachs à Strasbourg. *Revue française de sociologie*, 20 (1979). 274. – Montlibert, Christian de: Maurice Halbwachs à Strasbourg: une philosophie rationaliste en action. *Revue des Sciences sociales Strasbourg Carrefour des sociologies*, 40 (2008). 82.

122 Végül létrehozták a Bizánc Intézetet is, amelyen a bizánci történelmet, civilizációt és művészettörténetet oktatta André Grabar 1926 és 1928 között.

123 Az összehasonlító irodalomtudomány neves professzora Henri Tronchon a strasbourgi egyetemről épített ki szoros kapcsolatot Zolnai Bélával Szegeden. Több szegedi hallgató került így a nemzetközileg elismert iskola hallgatói közé. „Az Eötvös-kollégiumban volt tanára Henri Tronchon, akihez 1939-ben ajánló sorokat adott, s akit Strasbourgban fel is kerestem. Megkérte az akkor már idős professzort, a *Herder en France* című összehasonlító irodalomtörténeti munka íróját, adna nekem disszertáció-témát. Ez meg is történt. Lakásán kerestem fel, szívesen emlékezett vissza budapesti éveire, s előadásain attól kezdve rendszeresen kitért a magyar kapcsolatokra. Főleg a Telekiek és De Gerando kapcsolatait taglalta. Auguste de Gerando (1820–1849) Teleki Emmát vette feleségül. Részt vett a szabadságharcban, majd emigrált. Útban Franciaország felé halt meg.

jelentőségét sem vitatta el az új berendezkedés. A német nyelvi és irodalmi intézetet öt tanszékkel fejlesztették, köztük egyet az elzászi dialektusnak szántak.[124] Első tanszékvezetője, a colmari születésű Ernest-Henri Lévy, Charles Andler egyik első tanítványa, aki többek között az elzászi jiddis nyelvészet specialistája volt. Külön említést érdemel a Germán Tanulmányok Központja, amelyet 1921 végén Mainzban alapítottak, majd a strasbourgi egyetem égisze alá helyeztek, 1930-ban pedig Strasbourgba költöztettek.[125] Ugyanakkor az angol, az olasz–spanyol és a szláv nyelv és irodalom intézetek megalapítása[126] egyértelmű jelét adta annak is, hogy Strasbourg nemcsak közvetlen szomszédjaira tekintett, hanem nemzetközi kisugárzással túlmutatott rajtuk.[127]

A kar másik fókusza a tágabb értelemben vett történeti diszciplínákra irányult. A politikailag is exponált újdonságok közé tartozott a nemzeti és rajnai régészeti intézet, az elzászi történeti intézet és a vallástörténeti intézet felállítása. Az első kettő olyan kurzusokat hirdetett meg, amelyek bár már a Vilmos Császár Egyetemen is hallgathatóak voltak, de immáron intézeti keretekbe illeszkedtek kurzusaik. A vallástörténeti intézet életre hívása azonban heves vitát generált: a visszaszerzett területekért felelős strasbourgi főbiztos, Alexandre Millerand ugyanis ellenezte Prosper Alfaric kinevezését, aki kiugrott papként a korai kereszténység tanulmányozásának felekezeten kívüli, sőt ateista megközelítését képviselte, minek következtében a legélesebb támadások célpontja lett különösen katolikus körök részéről (leginkább Elzászban).[128] Az egyetem alapítóatyáinak csak többszöri közbenjárás után sikerült meggyőzniük Millerand-t, hogy vonja vissza vétóját, és Alfaricot nevezzék ki. Ezek az átalakítások a francia harmadik köztársaság vezérgondolatainak, a kelta-római

---

Több művet szentelt Magyarországnak. A Magyar Tudományos Akadémia tagjai közé választotta. Kevesen látogattuk Tronchon előadásait, s egy féléven keresztül szinte egyedül nekem adott elő. Tudomásom szerint 1939-ben a német megszállás elől ő is Clermond-Ferrand-ba költözött, az egyetemmel együtt." Ld. Rakonczai János: Ezredforduló. Szeged, Bába, 2006. 104–105.

124 A strassburgi egyetemen német tanszékek is lesznek. *Magyarország*, 1918. december 19. 7.

125 Defrance, Corine – Falbisaner-Weeda, Christiane: *Sentinelle ou pont sur le Rhin? Le Centre d'études germaniques et l'apprentissage de l'Allemagne en France 1921–2001*. Paris, CNRS – FEFA, 2008.

126 André Mazon vezetésével jött létre az új szlavisztikai tanszék, aki lengyel, bolgár, szerb és cseh nyelvet egyaránt tanított. Ld. Kichelewski, Audrey – Plyer, Ségolène: L'Université de Strasbourg avant-garde et relais des savoirs sur l'Europe médiane 1870–1970. In: *La France et l'Europe médiane. Construction des savoirs savants. Institutions, disciplines et parcours (XIXe–XXIe siècles)*. Dir. Marès, Antoine. Paris, Institut d'études slaves, 2019, 100. (A továbbiakban: Kichelewski – Plyer, 2019.)

127 Magyar nyelvet csak jóval később – az 1956-os események után – egy 1960-ban alapított külön tanszéken tanítottak, egy Franciaországgal kötött kétoldalú megállapodás keretében, amely kizárta a magyar menekültek oktatóként való alkalmazását. Ld. Kichelewski – Plyer, 2019, 100.

128 Craig, 1984, 218; 284.

múlthoz (a germán helyett) való kötődésnek és a szekularizmusnak is látható kifejezést kívántak adni Strasbourgban. Az új bölcsészettudományi karnak végül 22 intézete lett – a tervezett fonetikai intézet nem valósult meg – 43 rendes professzorral és öt magántanárral (1923-ban), szemben a Vilmos Császár Egyetem bölcsészettudományi karának 16 intézetével, amelyeken (1918. nyári félévében) 20 rendes professzor (közöttük öt emeritus), továbbá öt címzetes egyetemi tanár, kilenc magántanár és három óraadó tartott fenn oktatói tevékenységet.

Tudományszervezés német alapokon

A strasbourgi egyetemvezetés megtartotta a Vilmos Császár Egyetem jól működő tudományos csatornáit, és különösen nagy hangsúlyt fektetett a szakirányok közötti eszmecserére. A bölcsészettudományi karon az újonnan kinevezett professzorok legkésőbb 1921-től rendszeresen, szombat délutánonként találkoztak, hogy tájékoztassák egymást az új publikációkról, és interdiszciplináris megközelítésben folytassanak eszmecserét.[129] Már a német korszakban is léteztek olyan jellegű informális találkozók, amelyeken csak meghívott kollégák vehettek részt. Ennek hagyományát követték a francia bölcsészkari találkozók, jóllehet rendszerességük és félhivatalos jellegük révén mégsem voltak ezek a Vilmos Császár Egyetem keretein belül megrendezett szakterületi körök „másolatai".[130] Ugyanakkor ezek az alkalmak a tudományos eszmecseréken túlmenően jelentősen elősegítették egy jellegzetes strasbourgi

[129] Az első megbeszélésekre már 1920-ban sor került, ennek ellenére a kar dékánja, Christian Pfister, csak az 1921/22. tanévről szóló jelentésében számolt be a hivatalos megalakulásról. Ld. Travaux de l'Université de Strasbourg, 1923. 135–136. „Hozzátenném, hogy a kar tanárai nem elégedve meg a diákok oktatásával, tudományos köröket alakítottak ki maguk között. Általában szombat délutánonként ülésezünk, amely alkalmakon a két teológiai és a jogi kar professzorai, a két líceum tanárai, továbbá a város tudósai vesznek részt. […] A találkozókon elemezzük a legújabb könyveket, megvitatjuk a legújabb módszereket és eszmét cserélünk. Semmi sem üdítőbb ezeknél az üléseknél, ahol a mester más mestereket, néha ellenfeleket is hallgat a legpontosabb tudományos módszerek alkalmazásával: gyakran más egyetemek professzorai, átutazó vendégeink is megtisztelnek minket azzal, hogy részt vesznek ezeken az üléseken, és maguk is bekapcsolódnak a vitákba."

[130] A többi karon is elterjedtek a tudományos körök, az ún. Graecae („kis koszorúk" vagy „törzsasztalok"), amelyekben csak válogatott kollégák vehettek részt. Az ilyen informális körök tudománytörténeti és egyetemtörténeti jelentőségét sokkal nehezebb megítélni, mint a strasbourgi szombatokét, annál is inkább, mert az érintett professzorok személyes visszaemlékezésein kívül gyakran alig állnak rendelkezésre források. Ld. Raabe, 1996, 65. – A freiburgi tudományos körökről ld. Speck, Dieter: Kreise, Kränzchen und Camorra: Informelle Beziehungen Freiburger Professoren. In: *Die Freiburger Philosophische Fakultät 1920–1960*. Hrsg. Wirbelauer, Eckhard. Freiburg–München, Karl Alber, 2006, 593–620.

identitás kialakulását, amelyet Lucien Febvre történész és Henri Berr filozófus „esprit de synthèse" (rendszerező szemléletmód) néven tettek ismertté egész Franciaországban. Szintén az interdiszciplináris szellemiség gyümölcse a Lucien Febvre és Marc Bloch által szerkesztett „Gazdaság- és társadalomtörténeti évkönyvek" (*Annales d'histoire économique et sociale*), amely a 20. századi történetírás iskolájának egyik szócsövévé vált. A vállalkozás az 1920-as évek elejére nyúlik vissza, amikor Lucien Febvre a negyedévente megjelenő német nyelvű „Társadalom- és gazdaságtörténeti negyedéves folyóiratot" (*Vierteljahresschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschiste*) egy francia nyelvű orgánummal akarta felváltani. Egy másik példa a már fentebb említett Maurice Halbwachs által felállított szociológia-iskola.[131] A strasbourgi professzorok szombati találkozói végül olyan interdiszciplináris megközelítésű és irányadó közös kiadványokat is lehetővé tettek, mint Albert Demangeon és Lucien Febvre Rajna-könyve.[132]

A természettudományi kar az első világháború végét követő határőrszerep felvállalásán keresztül vitte tovább a német hagyományokat. A korszak egyik fontos matematikusa, Maurice Fréchet Strasbourgba érkezése után rendkívüli nyitottságáról tett tanúbizonyságot, amikor a német tudományokkal szemben mérsékeltebb hangot ütött meg.[133] A strasbourgi egyetem felsőfokú analízis kurzusának nyitó hozzászólásában,[134] 1919. november 17-én Fréchet a német egyetemi rendszer döntő fölényéről[135] propagandisztikus hangnemben tartott előadást. Szerinte az olyan másodvonalbeli kutatótehetségek támogatása adja a német rendszer erejét, akiktől nem várnak tudományos forradalmat, de akiknek munkája megkönnyíti és a gyakorlatba átülteti az úttörők munkáját.[136] Előadásában azt is hangsúlyozta, hogy „a tavaly januárban

131 Olivier-Utard, Françoise: La sociologie au cœur des reconfigurations disciplinaires à l'Université de Strasbourg dans l'entre-deux-guerres. *Revue des Sciences sociales Strasbourg Carrefour des sociologies*, 40 (2008). 77.

132 Demangeon, Albert – Febvre, Lucien: *Le Rhin. Problèmes d'histoire et d'économie*. Paris, A. Colin, 1935.

133 Siegmund-Schultze, Reinhard: Maurice Fréchet à Strasbourg. Les mathématiques entre nationalisme et internationalisme, entre application et abstraction. In: *La Science sous influence. L'université de Strasbourg, enjeu des conflits franco-allemands 1872–1945*. Dir. Crawford, Elisabeth – Olff-Nathan, Josiane. Strasbourg, La Nuée bleue, 2005. 185–196, továbbá Barbut, Marc – Locker, Bemard – Mazliak, Laurent: *Paul Lévy & Maurice Fréchet. 50 ans de correspondance en 107 lettres*. Paris, Hermann, 2004.

134 Fréchet, Maurice: Les mathématiques à l'Université de Strasbourg. Leçon d'ouverture du cours d'analyse supérieure de l'Université de Strasbourg, le 17 novembre 1919. *Revue du mois*, 21 (1920). 337–362. (A továbbiakban: Fréchet, 1920.)

135 A német egyetem hallgatónak szorgalmát nem túlzottan pozitív színben láttatja Paul Appell. Ld. Appell, 1923, 130.

136 Fréchet, 1920, 339.

ideérkezett [ti. Strasbourgba] professzorok mindegyike nyitott volt minden javaslatra, készen álltak a legjobb módszerek átvételére anélkül, hogy aggódtak volna azok eredete miatt".[137] A német oktatási rendszer további hatékonyságát abban látta, hogy „az mindent megtesz azért, hogy kedvet ébresszen az alapkutatások iránt" különleges előadásokkal és szemináriumokkal. Nem véletlen, hogy az 1920/1921-es és a későbbi évek tanrendjeiben[138] a francia egyetemen visszaköszönő kurzusokban a német modell alapvetéseit láthatjuk érvényesülni. Ugyanakkor ezek a kurzusok már egy másfajta, kevésbé harcias, tudományos és egyetem-politikai versenyt dokumentálnak, amelyek immáron a francia határon belüli egyetemhez lettek igazítva. Fréchet nyitottságának másik megnyilvánulása, a fiatal egyetemek általános sajátossága, a bölcsésztárgyak esetében már tárgyalt interdiszciplinaritás. Ezt példázza, hogy nem csupán a leendő mérnökök alapképzésére helyeztek nagy hangsúlyt, hanem a megalakulóban lévő Kereskedelmi Felsőoktatási Intézettel való együttműködést és az ott elsajátítandó pénzügyi és biztosítási matematikai képzést is kilátásba helyezték.[139]

A határőrszerep háború utáni időszakára jellemző az a jelenség, amely különösen a természettudományok területén figyelhető meg. A strasbourgi egyetem természettudományi kara szoros kapcsolatot épített ki a két világháború közötti időszakban a francia hadsereggel a határvédelem kényszerűsége, valamint a színvonalas laboratóriumok és a neves oktatói gárda technikai potenciálja miatt. Az oktatók rendszeresen részt vettek a tisztképző tanfolyamokon, és szerepet vállaltak a hadügyminisztérium kutatási projektjeiben. A bretagne-i félsziget déli részén található, hagyományokban gazdag tüzérségi kutatóintézet, a Gâvre-i Tüzérségi Állomás a világháború alatt az új fegyvertechnikai fejlesztések érdekében a természettudósokkal való együttműködés új formáit alakította ki.[140] A jellemzően világszerte megindult hasonló jellegű kooperálások hatására speciális hibrid tudományterületek fejlődtek 1919–1939 között, így például az aerodinamika.[141] Ugyanakkor a hadászati jellegű kutatások a strasbourgi egyetemen olyan alapvető tudományágakra hatottak vissza mint a fizika, a földtudományok, a csillagászat, melyek az alapkutatások révén

137 Uo., 338.

138 Travaux de l'Université de Strasbourg, 1921, 1922, 1923.

139 Fréchet a szociológus Maurice Halbwachs-szal közösen adott ki egy előadásaik ihlette tankönyvet a valószínűségelmélet és a statisztika témakörében. Ld. Fréchet, Maurice – Halbwachs, Maurice: *Le calcul des probabilités à la portée de tous*. Paris, Dunod, 1924.

140 Olivier-Utard, 2005, 145.

141 Erről Epple, Moritz – Karachalios, Andreas – Remmert, Volker R.: Aerodynamics and Mathematics in National Socialist Germany and Fascist Italy. A Comparison of Research Institutes. *Osiris: a Research Journal Devoted to the History of Science and Its Cultural Influences*, 20 (2005) 131–158.

gyorsan vezető tudományágakká nőtték ki magukat. Azok az oktatók, akik 1919-ben ezekben a tudományokban, valamint az alkalmazott matematika területén szereztek tanári kinevezést, egyetemi kutatói tevékenységükön túlmenően a tudományos mozgósításban is aktív szerepet játszottak, többen a már említett Gâvre-i Tüzérségi Bizottság keretében: így Arnaud Denjoy és Georges Valiron matematikusok és Gabriel Foëx fizikus. A figyelemre méltó kutatások között meg kell emlékezni az egyetemi obszervatórium újonnan kinevezett igazgatója, Ernest Esclangon csillagász tevékenységéről, aki a második világháború alatt végig a hangok detektálásával foglalkozott, miközben munkatársai Alexandre Véronnet és André Danjon is tudományos mozgósításra kerültek. Edmond Rothé geofizikus a távírószolgálatnál, valamint a repüléstechnikai és meteorológiai projektek irányításában szerzett háborús tapasztalatait tudta hasznosítani a francia haditechnika szolgálatában. A háború néhány tudóst még akkor is befolyásolt kutatásaiban, ha ők maguk nem voltak mozgósítva: Henri Villat például a folyadékok közegellenállásával kapcsolatos tanulmányaival futott be karriert, amely problémára éppen a gâvre-i ballisztikus kísérletek irányították a figyelmét.[142] Így válhatott a két világháború közötti időszakban a strasbourgi egyetem egyes tudományágakban a katonai kötődésű hibrid kutatások és az alapkutatások közötti tudományterületek történelmi laboratóriumává. A háborús mozgósítás folyamatos hatása nemcsak a professzorokat és kutatási területeiket, hanem a hallgatókat, pontosabban a férfiakat is érintette. A katonai szolgálatot nagyrészt a tanulmányok akadályaként fogták fel olyannyira, hogy a meghosszabbított katonai szolgálat 1932-ben még sztrájkokhoz és a diákszövetségek erőteljes tiltakozó mozgalmához is vezetett. Jóllehet magas (bár karonként eltérő) volt azok száma is, akik a diploma megszerzése után beiratkoztak a strasbourgi egyetem tisztképzésére.

A strasbourgi egyetem első tíz évét követően, az 1930-as évek elejére erőteljesen megváltozott a tudományok hangsúlya. Az egyre inkább katonai-ipari bástyának számító Elzászban a biztonságra veszélyes technológiák (például a kémiai üzemek) telepítése vagy továbbfejlesztése kezdett háttérbe szorulni. Ebben a konstellációban a matematikai intézet erősödött meg, s 1933-tól két világhírű matematikus, Henri Cartan és André Weil szerzett nemzetközi renomét Strasbourgnak a helyben megrendezett nemzetközi matematikai konferenciákkal. A Rockefeller Alapítvány ösztöndíjasaiként mindketten közvetlen kapcsolatba kerültek a korabeli németországi

142 Aubin, David: I'm just a mathematician. Why and how mathematicians collaborated with military ballisticians at Gâvre. In: *The War of Guns and Mathematics: Mathematical Practices and Communities in Allied Countries around World War I*. Eds. Aubin, David – Goldstein, Catherine. Providence, American Mathematical Society, 2014. 315–316.

matematikai kutatásokkal.[143] Iskolájukra jellemző volt a német szomszéddal való állandó összehasonlítás igénye, amely összefüggött strasbourgi egyetemi eredetükkel. A strasbourgi matematikus-iskola két úttörője módszertanilag a Vilmos Császár Egyetemről ismert megközelítéseket alkalmazta, jóllehet a politikai közeg 1936-tól összehasonlíthatatlanul más volt. André Weil így emlékezett vissza a strasbourgi időszakra:[144] „Strasbourgban [...] Cartan és én nem tétlenkedtünk. Abban az időben [...] a tudományos élet a vidéki francia egyetemeken szinte nem is létezett; de Strasbourg szerencsére kivétel volt ez alól a szabály alól. A németek alatt kiváló egyetem működött a városban [...]. A franciák 1918 után meg akarták őrizni a presztízsét, és néhány éven át kiváló és illusztris mestereket hívtak ide. Ezek többsége, éppúgy a természet-, mint a bölcsészettudományokban, fokozatosan engedett Párizs csábításának, de Strasbourgban megmaradt a dicséretes törekvés, hogy kitűnjön a francia vidék egyhangú szürkeségéből, és nemcsak tudományos szinten; így például aktív zenei élet folyt [...]. Cartan és én nem voltunk [...] szilárdan elhatározva, hogy végleg Strasbourgban telepedjünk le [...]; de nem akartunk mindenáron távozni. Személyes kapcsolataink idősebb kollégáinkkal, [René] Thiryvel, [Georges] Cerffel és [Paul] Flamant-val kiválóak voltak, akik mindig készen álltak arra, hogy bátorítsák, és szívélyesen támogassák kezdeményezéseinket. Az algebrai számok elméletéről hirdettem előadást; azt hiszem, ez volt az első aritmetikai kurzus, amelyet a század eleje óta francia egyetemen oktattak.[145] A kari plakáton úgy emlékszem „Aritmetika" címmel jelent meg. A dékán [Edmond Rothé] úgy érezte, hogy ez nagyon kisiskolás jellegű, és nem felel meg annak az elképzelésnek, amit az általa vezetett kar hírnevéről gondolt; ezért megelégedésére megváltoztattuk a címet. Rothé a földrengések specialistája volt;[146] nem nézett rám jó szemmel, mert egy nap hallotta, amint egy kollégámtól elég hangosan megkérdeztem: »Valójában mit csinál egy dékán?« Mivel pedig 1934-ben Hamburgba mentem előadást tartani anélkül, hogy engedélyt kértem volna, [...] hivatalos megrovásban részesített. Külföldi utazás esetében ugyanis a minisztertől kellett volna engedélyt kérnem, amely a külügyminisztérium tanácsát, ez pedig a berlini nagykövetség véleményét vette volna figyelembe [...]. Ugyanez

143 Goldstein, Catherine: La théorie des nombres en France dans l'entre-deux-guerres. De quelques effets de la Première Guerre mondiale. *Revue d'histoire des Sciences*, 62 (2009) 1. 149.

144 Weil, André: *Souvenirs d'apprentissage*. Basel–Boston–Berlin, Birkhäuser, 1991, 115.

145 Az algebrai számelmélet és részterületei (osztálytestelmélet) a századforduló táján igen aktív tudományágként, de a tiszta matematika egyfajta német specialitásaként honosodott meg, és csak a két világháború között hozták be Franciaországba olyan fiatal matematikusok, mint Weil.

146 Erről ld. Cremer, Marielle: Géophysique et sismologie: le lien entre la science et l'industrie – Edmond Rothé. In: *La Science sous influence. L'université de Strasbourg enjeu des conflits franco-allemands 1872–1945*. Dir. Crawford, Elisabeth – Olff-Nathan, Josiane. Strasbourg, La Nuée bleue, 2005, 209–214.

a dékán egyszer szemrehányást tett Cerf kollégámnak, amiért nem viselt professzori talárt valamilyen ünnepségen.

– »Akkor fogom felvenni – mondta Cerf – ha betartatják a talárok viselésére vonatkozó előírásokat.«

– »És melyek ezek az előírások?«

– »Azok az előírások, amelyek Napóleon idejéből származnak, és soha nem lettek hatályon kívül helyezve, amelyek megszabják, hogy a talárt francia módra kell viselni, nadrággal, selyemharisnyával és a derékon karddal.«"

André Weil a fiatal akadémikusok új generációjához tartozott, akik az 1930-as években felváltották a világháborús „harcosokat". Nem sokkal a századforduló előtt vagy röviddel azután születtek, és fiatalokként élték meg a háborút. Ez a fiatalítás azonban hirtelen ment végbe, mert az 1890–1895 körül születettek korosztályát, amely ténylegesen készen állhatott volna az oktatói és professzori állások betöltésére, megtizedelte (az elitképzőnek mondható École Normale Supérieure egész évfolyamainak frontra küldése után) a francia akadémiai közösség rendkívül magas világháborús vesztesége. A strasbourgi egyetem új generációjának előretöréséhez hozzájárult az idősebb professzorok távozása is, különösen a még nem nyugdíjkorúaké, mint például az 50 éves Marc Bloché, aki 1936-ban a Sorbonne-ra távozott. A professzorok új generációja a távozó idősebb kollégáikhoz képest frissebb szemléletet vittek a tudományok művelésébe, készek voltak nyitni a német intellektuális megközelítések felé.

Összegzés és kitekintés

Az 1919-es strasbourgi egyetemalapítás az első világháborús német vereség és területvesztés eseményeivel indult. Elzász-Lotaringia területét nem csupán az adminisztráció útján, de az egyetem segítségével kívánta visszahódítani a revans gondolatával mintegy 50 éve fűtött francia nemzet. A francia birtokbavételnek sajátos lendületet adott az a tény, hogy az értelmiségiek nem elhanyagolható része idegen környezetben nyelvi akadályokkal találta magát szembe. Az együttműködésnek és a kollegialitásnak kivételes formái alakultak ki ekkor, amelyek az újrakezdésnek sajátos, olykor szinte kooperatív jelleget adtak, és ezáltal elkülönítettek a többi egyetemtől. A város határhelyzete olyan intézményt eredményezett, amely egyszerre volt kivétel és modell, így az 1920-as években csak a párizsi tudta felvenni a versenyt a strasbourgi egyetemmel.[147] Az 1930-as évekbeli távozások az elzászi politikai hely-

[147] Ennek ellenére vidéki jellegét sosem tudta elfelejteni a strasbourgi egyetem, erre tesz utalást Christian Pfister a bölcsészettudományi kar dékánja (1919–1927). Ld. *Livret-guide de l'étudiant:*

zet változásaival függtek össze, és a későbbiekben visszafordíthatatlanul Párizs agyelszívó erejét érvényesítették.

A strasbourgi egyetem első világháború utáni fenntartóváltása számos szempontból emlékeztet a kolozsvári universitas sorsára. Mindkét egyetemátvétel, a román és a francia, az első világháború nyomán kialakult katonai-politikai eseményekkel indult. Az egyetemfoglaló nemzetek közös célja volt, hogy az új területeket az intézmény segítségével intellektuálisan hódítsák meg. A háborút követő impériumváltó időszakban számos feleslegesnek mondható túlkapás, kegyetlenség volt tapasztalható. A győztesek a veszteseket büntetni akarták, amely az egyetem esetében a kutatások elfojtását, az oktatás megszüntetését, az oktatói kar kiutasítását (vagy létének ellehetetlenítését) jelentette. Az egyetemelhagyó, elűzött oktatóknak sajátos erőt adott az a tény, hogy idegen környezetben találták magukat, és mindennapos nehézségeik mellett a nyelvi problémával is szembe kellett nézniük. Mind a német, mind a magyar professzoroknak meg kellett harcolni a tudományos életbe való visszatérésükért, szellemi örökségük folytatásáért. Ennek érdekében küzdöttek – több-kevesebb sikerrel – elkobzott tudományos eszközeik, könyvtáruk visszaszerzéséért.

Számos közös vonásuk mellett, nem lehet figyelmen kívül hagyni a két egyetem különböző történelmi, geopolitikai körülményeit sem. Elzász-Lotaringia helyzete, a történelmében lezajlott impériumváltások nagyban megkülönböztetik a területet Erdély Magyar Királyságban elfoglalt helyétől. Elzász-Lotaringia a francia- és a német fennhatóság között többször cserélt gazdát, és mindkét nemzet igyekezett a területet sajátjaként fejleszteni. Erdély esetére ez nem mondható el: korábban mindig a Magyar Királyság részét képezte, így kizárólag a magyar állam finanszírozta beruházásait. A strasbourgi egyetemen a kettős, német-francia kultúra együttes jelenléte folytán, nem lehetett a német nyelvet és a német tudományos eredményeket kizárni az egyetemről. A város mindenkori határhelyzete miatt a német és a francia kultúra párhuzamosan élt itt együtt (és él ma is), s mivel mindkét nemzet egyetemi tájképén belül kuriózumnak számított ez az intézmény, a legjobbak közé kívánták emelni. A strasbourgi egyetem már 1919-ben is tudományos ambícióit tekintve Franciaországon belül csak Párizzsal tudta magát érdemben összehasonlítani. Ezzel szemben Kolozsváron egyértelműen kimutatható és bizonyítható, hogy a nagy múltra visszatekintő universitas 1902-re felépített, 1919-ben lefoglalt épületét (éppen úgy, ahogyan az összes többi egyetemi ingó- és ingatlanvagyont) kizárólagosan a magyar állam finanszírozta, kizárólagosan a magyar adófizetők pénzén.[148] Ennek megfelelően nem is

supplément au bulletin de la Faculté des lettres. Strasbourg – Paris, Université de Strasbourg, Faculté des lettres, 1923. 2.

148 *Emlékkönyv a kolozsvári Magyar Királyi Ferencz József Tudományegyetem és különösen ennek orvosi és természettudományi intézetei, a magyar orvosok és természetvizsgálók XXXII. vándor-*

lehetett szó a román nyelv és tudományosság korábbi egyetemi keretek közötti jelenlétéről Kolozsváron (az egyetlen román nyelvi tanszék kivételével). Annál inkább lehet fájónak hívni a magyar veszteséget.

gyűlése tagjai részére. Kolozsvár, Kolozsvári Egyetem, 1903, 21.– Minden tényszerűséget nélkülözve ellentétesen nyilatkozott erről I. Ferdinánd román király az 1920. február 1-én tartott román megnyitóünnepségen. Serbările, 1920, 15. – Fêtes, 1920a., 16.

Biró István

EGY MAGYAR EGYETEM MEGALAPÍTÁSÁRA TETT KEZDEMÉNYEZÉS TÖRTÉNETE, AVAGY A KOLOZSVÁRI FELEKEZETKÖZI EGYETEM 1920–1921 KÖZÖTT[1]

1919 májusában a Ferenc József Tudományegyetem kolozsvári működése megszűnt. A helyzet orvoslására egyházi vezetők és egyetemi tanárok kerestek megoldást, akik egy felekezetközi magyar egyetem létrehozását kezdeményezték. A különböző politikai bonyodalmak és sajtóviták után az egyetem végül nem kezdhette el működését, mindazonáltal az akkori kolozsvári református teológiai fakultás (a mai Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet) épületében egy tanéven keresztül működött egy felekezetközi tanárképző, melynek működését 1921 őszén szintén betiltották a hatóságok. Jelen tanulmány pontos kimutatást közöl ennek az egyetemalapítási kísérletnek a történetéről levéltári és korabeli sajtóforrások alapján.

A kezdeti felekezetközi oktatási törekvések

Az egyetemalapítási törekvések ténylegesen 1920 júniusában kezdődtek, amikor a magyar egyházak vezetői a kolozsvári értelmiséggel egyetemben Nagy Károly[2] református püspök elnöklete alatt egy felekezetközi egyetem létrehozására vonatkozóan tartottak gyűlést Kolozsváron.[3] A kezdeményezés mozgatórugója az egyetemi

1 Jelen tanulmány egy összefoglaló munka, amely magában foglalja a Biró István: A kolozsvári felekezetközi egyetem története. In: *Hagyomány és kiválóság: 150 éves magyar egyetemi oktatás Kolozsváron*. Szerk. Toth Szilárd. Egyetemi Műhely Kiadó, Bolyai Társaság, Kolozsvár, 2023, 339–361. és Biró István: Felekezetközi tanárképző a kolozsvári református teológiai fakultáson 1920–1921 között. In: *Az iskolák fölöttébb szükséges voltáról – Egyháztörténeti tanulmányok*. Szerk. Kolumbán Vilmos József. Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet, Kolozsvár, 2022. 401–415. című munkákat egy átdolgozott, kiegészített formában.

2 Nagy Károly (1868–1926): református püspök, egyházi író. Nagyenyeden a teológiai fakultáson 1890-ben szerzett oklevelet. Egy évet Marburgban, egy évet Utrechtben töltött. Visszatérte után Brassóban, majd Nagyenyeden lelkész. 1895-től a kolozsvári ref. teológiai fakultáson tanár. 1908-tól az erdélyi ref. egyházkerület főjegyzője, 1918-tól püspöke.

3 Az Erdélyi Református Egyházkerület Igazgatótanácsának Levéltára az Erdélyi Református Egyházkerületi Levéltárban (a továbbiakban EREL IgtanLvt), 2437/1920.

tanárok mellett az ugyancsak e hónap végén a római katolikus Státusz termében hivatalosan is megalakult felekezetközi tanács volt, ahol a magyar püspökök (Majláth Gusztáv Károly[4] római katolikus, Ferencz József[5] unitárius és Nagy Károly református püspök, továbbá Kirchknopf Gusztáv evangélikus lelkipásztor egyháza képviseletében) aláírták az alapító okmányt. A felekezetközi tanács a későbbiekben az Országos Magyar Párt háttérintézményeként is működött, majd kizárólag oktatási kérdésekkel foglalkozott. Az impériumváltási folyamatok alatt azonban sokkal inkább felértékelődött a szerepe, mivel kapcsolatot létesítettek az anyaországi és az erdélyi értelmiség, tisztviselők között, valamint az anyagi segélyek továbbításában is fontos szerepet játszottak.[6]

A felekezetközi tanács alapító jegyzékében a következőket fogalmazták meg: „Istenbe vetett rendületlen hittel és bizalommal, a ránk szakadt nehéz és válságos idők közepette is, kitartóan teljesíteni akarván lelkiismereti kötelességünket és gondozni a ránk bízott népünk annyira fontos és nagy érdekeit, vigasztalást nyújtva és irányt mutatva már 1918 november elején együttesen és közösen jártunk el, félretéve régi félreértéseket, megtalálva az egymásközt annyira szükséges megértést és a kifelé annyira nélkülözhetetlen együttes és egyetértő fellépést. Világosan és tisztán áll előttünk, hogy ez az az út, amelyen jövőre is megmaradunk és járnunk kell. Éppen azért szükségesnek látjuk az együttesen folytatandó munka közös szervét intézményileg is megállapítani, felállítván a magyar egyházak felekezetközi központi tanácsát. Ehhez a konzultatív testülethez tartoznak a magyar egyházak összes kulturális, gazdasági és charitatív ügyei. Itt állapíttatnak meg mindezen ügyekre vonatkozó egységes eljárás irányelvei, a közös szervek beállítására, az érdekek megvédésére, együttes fellépésre, az összes szervezésekre stb. vonatkozólag."[7]

1920 áprilisában a magyar erdélyi értelmiség feladva a passzivitást, elérkezettnek látta az időt az aktívabb tevékenység megszervezésére, hiszen nyilvánvaló vált, Kolozsvár nagy valószínűséggel Romániához fog tartozni a hamarosan aláírandó békeszerződés értelmében. Ebből kiindulva mind az egyházi, mind az oktatási, mind

4 Majláth Gusztáv Károly (1864–1940): erdélyi római katolikus püspök, Strassburgban jogot, majd Budapesten és Bécsben teológiát tanult. 1897-ben erdélyi püspökké nevezték ki. Sokat tett iskolák, kulturális intézmények alapítása és fejlesztése érdekében.

5 Ferencz József (1835–1928): unitárius püspök, egyházi író. A kolozsvári unitáriusok főiskoláján végzett 1855-ben, segédlelkész lett Kolozsvárott. 1857-ben ösztöndíjjal Németországban, Göttingenben és Berlinben tanult, majd nagyobb körutat tett Belgiumban, Franciaországban és Angliában. Hazatérése után a kolozsvári unitárius egyház papja és az unitárius főiskola tanára lett. 1876-ban püspökké választották.

6 László Lóránd: A Felekezetközi Tanács megalapítása és szerepkörei a két világháború között. *Református Szemle*, 2011/6. 742–748.

7 EREL IgtanLvt, 2439/1920.

az erdélyi magyar politikai elit azt szorgalmazták, hogy az erdélyi magyar felsőoktatás ügyét saját maguknak kell rendezni és a megoldását mihamarabb szorgalmazni. Így született meg a felekezetközi autonóm magyar egyetem terve, amelyet Réz Mihály[8] egyetemi tanár vetett fel az egyetemi tanács 1920. április 17-ei gyűlésen.[9] Márki Sándor emlékiratában azt is felvázolta, hogy az egyetem megalapításának ötletét Sidney B. Snow amerikai unitárius lelkész által vezetett angol-amerikai küldöttség vetette fel: „az angolok határozottan kívánják, hogy a magyarok visszakapják a kolozsvári egyetemet – abban az esetben is, ha Erdély a románoké lesz".[10] Visszatérve a felekezetközi egyetem ügyére, a Kolozsváron maradt tanárok és az immár Budapesten tartózkodók között feszültség robbant ki, mivel utóbbiak 1920 márciusában megkezdték az előadásaikat a fővárosban, amit a kolozsváriak a „jogfeladás látszatának" tekintettek. Ezzel egyidőben elérkezett az idő, hogy még inkább cselekedni kell az egyetemszervezés tekintetében.[11]

Kérelem az egyházi épületek visszaszolgáltatásához és az alakuló gyűlés

A magyar egyházak és egyetemi tanárok a felekezetközi egyetem tárgyában tartott gyűlésére három nappal előbb, az Erdélyi Ref. Egyházkerület Igazgatótanácsának kolozsvári üléstermében került sor 1920. június 21-én. Nagy Károly református püspök elnökletével a gyűlésen a következő tagok voltak jelen: Ferencz József unitárius püspök, Hirschler József[12] plébános, Kolosváry Bálint egyetemi tanár/egyházkerületi világi főjegyző, Grandpierre Emil[13], Bíró Balázs az erdélyi római katolikus egyházmegye képviseletében, Költő Gábor, Kirchknopf Gusztáv evangélikus lelkipásztor, Fischer József (neológ izraelita), Schwartz Jakab (ortodox izraelita) és S. Nagy Gyula.[14]

A gyűlést Nagy Károly református püspök nyitotta meg, aki azt hangsúlyozta beszédében, hogy a magyar egyházaknak törvényekben lefektetett jogalapja van arra

8 Réz Mihály (1878–1921): közjogász, egyetemi tanár, az MTA tagja. 1913-tól a kolozsvári egyetem tanára.

9 Vincze Gábor: Magyar egyetemalapítási kísérlet Kolozsváron 1920-ban. *Közép-európai közlemények*, 2009/2–3. 142.

10 Uo.

11 Erdész Ádám: A kolozsvári felekezetközi magyar egyetem, 1920–1921. In: *A Kner család és más történetek. Tanulmányok*. Szerk. Erdész Ádám. Budapest, Osiris Kiadó, 2017. 231.

12 Hirschler József (1874–1936): kanonok, plébános. 1906-tól haláláig kolozsvári plébános, főesperes.

13 Grandpierre Emil (1874–1938): regény-, jogtudományi és politikai író.

14 EREL IgtanLvt, 2437/1920.

nézve, hogy bármilyen iskolát, akár főiskolát fenntartson és működtessen. Elmondta, hogy az előkészületek a leendő egyetem megnyitásával kapcsolatosan már elkezdődtek, melyek „referálására" Kolosváry Bálint egyetemi tanárt, egyházkerületi világi főjegyzőt kért fel. Ezt követően Bíró Balázs a római katolikus egyház nevében bejelentette, hogy az erdélyi római katolikus egyházmegye „elvileg teljesen csatlakozik a mozgalomhoz". Az evangélikus egyház nevében megjelentek is üdvözölték a kezdeményezést és egyúttal kérték, hogy ők is „vétessenek be az egyetem fenntartó testületébe".[15]

Ezt követően Fischer József, a neológ izraelita hitközösség nevében szólalt fel. Beszédében elmondta, hogy „a politikai változások az itteni zsidóságot is éppen olyan fájdalmasan és súlyosan értintették, mint a magyarság itt szakadt részeit". Úgy vélte, a kolozsvári zsidóság mind „lélekben, kultúrában egy a magyarsággal", azonban hivatalosan nem tudott állást foglalni, mivel a hitközség többi tagjával egyelőre nem tudott értekezni a kérdésről. Kijelentette, hogy hamarosan hivatalosan is nyilatkozik és a „legteljesebb örömmel és áldozatkészséggel veszi tudomásul a létesítendő magyar egyetem ügyét". Schwarz Jakab az ortodox zsidó közösség képviseletében jelent meg a gyűlésen, azonban a közössége többi tagjaival való tárgyalás hiányában hivatalosan még ő sem tudott nyilatkozni. Ennek ellenére hangsúlyozta, hogy a magyar kultúra hozta össze a magyar felekezeteket és „talán a történelem sem látott ilyen példát, hogy itt Erdélyben minden magyar felekezet összefogjon egy cél érdekében".[16]

Ezt követően Kolosváry előterjesztette azt a beadványt, amelyet a három magyar püspök (római katolikus, református, unitárius) a saját kézjegyével látott el, és amelyet a román kultuszminisztériumnak címeztek és szerettek volna eljuttatni a kolozsvári prefektus által. Határoztak arról is, hogy a prefektusnak külön átnyújtanak egy kérelmet, amelyben a román hatóságok és katonaság által lefoglalt kolozsvári felekezeti ingatlanok felszabadítását kérik: ilyen a református egyház leánynevelő intézetének épülete, ahova kórházat telepítettek. Az unitárius kollégium első és második emeleti helyiségeinek a felszabadítását is kérvényezték, ahova a vasúti igazgatóság rendezkedett be. Kérték továbbá a kereskedelmi iskola épületének felmentését, amelyet akkor raktárként használt a román hadsereg, valamint az Egyetem utcában levő Apor-féle szeminárium épületének kiüresítését is, ahová kormányzati személyeket szállásoltak el. Ezekre az épületekre mindenképp szükségük lenne a főiskolai tevékenység beindításához – zárja a kérelem.[17]

15 Uo.
16 Uo.
17 EREL IgtanLvt, 2833/1920.

A magyar püspökök további beadványai – levelezés Sturdza prefektussal

Az alakuló közgyűlésen fogadták el azt a beadványt is, amit úgy a sajtónak, mint a Mihail R. Sturdza[18], akkori kolozsvári prefektusnak nyújtottak át. A püspökök és a prefektus közötti hivatalos levelezés francia nyelven zajlott. Az első beadvány tartalmazza az egyetem létrehozásának szándékát és jogalapját, amit a kolozsvári prefektusnak adtak át, és amelyet a kultuszminiszternek címeztek. Összesen három levelet küldtek el a prefektusnak, melyre mindössze egyetlen válasz érkezett. Az első és legfontosabb beadványt június 21-én fogalmazták meg. Ebben a linzi és a münsteri nemzetközi szerződésekre hivatkozva jelentették be, hogy 1920. október 1-től ismét elkezdik működtetni a tudományegyetem fakultásait egy autonóm felekezetközi egyetembe tömörítve. Erre azért lenne szükség, mert 1919 tavaszától kezdve az erdélyi magyar felsőoktatás megszűnt, így az egyházakra hárult a magyar felsőoktatás megszervezése.

Az intézmény feladatait és küldetését a következőkben határozták meg: „Gondoskodjanak nevezetesen lelkészjelöltjeik egyetemi kiképzéséről, középiskoláik tanári succrescentiájáról, a magyar közélet orvosairól, kereskedelmi és gazdasági szakembereiről, jövendő bíráiról és közigazgatási tisztviselőiről, valamint nyujtsanak alkalmat és módot a szabad tudományos kutatásra és a felsőbbrendű kulturtörekvések kielégíthetésére azok számára, kiket ősi lyceumaik, collégiumaik, évenként a felsőbb oktatásra és tanulásra előkészítenek”.[19] Végül leírják azt a mondatot, amely a román félnél nagy felháborodást keltett; ez volt annak bejelentése, hogy a „főiskolai tagozatok tevékenységét ismét felvesszük” és „az egyetemi munkásságot […] Kolozsvárt megkezdjük”.[20]

Sturdza prefektus válasza július 7-én érkezett meg. Ebben leírja, hogy június 26-án két iratot vett át, amelyek közül az egyik „egyszerű határozat alakjában kijelenti”, hogy 1920. október 1-től a magyar egyetem Kolozsváron megnyitja kapuit. Ezt az iratot „kihívásnak (provocation)” nevezi és hozzáteszi, nem lett volna köteles átvenni az iratot és azt a kormánynak továbbítani. Emiatt sokat is habozott. A prefektus azt nehezményezte, hogy noha az említett nemzetközi szerződések kötelezhetnek valamely kormányt bizonyos ügyekben, azonban „nem mentesíthetik alattvalóit azon alapkötelezettségeik alól, melyekkel vele szemben tartoznak azt a látszatot keltve, mintha a Királyi kormány hitelét és hatóságát (autorité) teljesen ignorálnák”. Megje-

18 Mihail R. Sturdza (1886–1980): román politikus, diplomata, jogász. 1920-ban kolozsvári prefektus.
19 EREL IgtanLvt, 2686/1922.
20 Uo.

gyezte azt is, hogy a magyar egyetem felállítására és egy adott időponton való megnyitására kizárólag a román kormány adhat engedélyt. Ehhez csakis neki van joga. Ezt követően a román hatóságok nagylelkűségéről és türelméről szól, majd jelzi, hogy a magyarok türelmetlenségének ellenére a beadványt továbbította a belügyminisztériumhoz.[21]

Itt fontos megjegyeznünk, hogy a magyar püspökök a kultuszminisztériumnak címezték a kérvényt, nem a belügyminisztériumnak. Visszatérve a válaszlevél tartalmára, a prefektus kéri, hogy módosítsák a beadvány első részét, hogy „azt azonnal kedvezően" elintézhesse. Végül így záródik a levél: „Egyuttal van szerencsém mély tisztelettel értesíteni, hogy a jövőben lehetetlen lesz bármely okmányt közvetítenem, melynek meg nem fontolt formája ellentétes volna a békéltetés (pacification) azon szellemével, melynek jegyében jelenlegi állásomat betöltöm és a mely a legjobb ügyek rovására annak a hitelnek compromitálását kockáztatná, mely felett rendelkezem."[22]

Azt látjuk tehát, hogy a prefektus a beadvány módosításának kérelme mellett azt is leszögezte, hogy a továbbiakban nem fog közvetíteni semmiféle beadványt a román kormány felé, egyszersmind mentesítette magát mindennemű felelősség alól. A magyar püspökök július 12-én készítettek el egy kiegészítő iratot a román közvélemény és a prefektus levelére válaszolva. Ebben hivatkoznak az egyházi törvényekre és arra a jogra, melynek értelmében az egyházak saját oktatási intézményt hozhatnak létre és tarthatnak fenn. Ezt a történelmi jogot – a tudományegyetem 1872-es megnyitásával – felfüggesztették, mivel feleslegessé vált, azonban az új történelmi helyzet megkívánta, hogy az 1872 előtt gyakorolt jog alapján ismét biztosítsák a magyar nyelvű felsőoktatást Erdélyben. A kiegészítő irat így zárul: „Miután a béke, mely Romániát az erdélyi területek birtokába juttatta ratifikálva még nincsen s a fennálló és a területet uraló jogrendszeren intézményes változtatások még átmenetileg sem létesítettek: tiszteletteljes bejelentésünknek más jogalapot mint amit a positiv jogrend nyújt és mint amilyent a magyar állammal szemben is tehettünk volna, nem választhattunk."[23]

Ezt követően ismét hangsúlyozzák, hogy a jogalapot a linzi és a münsteri nemzetközi szerződések biztosítják, valamint ezt az 1904-ben megerősített református egyházi törvény is szabályozza az egyetemek felállítására vonatkozóan. Megemlítik, hogy a máramarosszigeti református jogakadémia is ennek a törvénynek az alapján működik. Azt is megjegyzik, hogy ezeket a régi békéket nem helyezték hatályon kívül és azokat Románia szövetségesei is elfogadták és garanciát vállaltak értük.[24]

21 EREL IgtanLvt, 2833/1920.
22 Uo.
23 EREL IgtanLvt, 2686/1922.
24 Uo.

A harmadik beadványt – mivel a prefektus visszaküldte azt kiegészítésre és megfontolásra – immár nem a kultuszminisztériumnak, hanem magának Sturdza prefektusnak címezték. Ebben megköszönik a prefektusnak a jóindulatát, ezt követően pedig rátérnek arra, hogy sajnálattal vették tudomásul a prefektusnak azt a kijelentését, miszerint a beadvány provokatív jellegű volna. Kiemelik, hogy az iskoláikat a saját hatáskörükbe szeretnék helyezni, „lemondva az állami segédkezés minden más előnyéről", csupán a rend fenntartására vonatkozóan kérik az állam segítségét. Hozzátették azt is, hogy nem volt szándékuk „ignorálni" a hatóságokat, csupán a saját hatáskörükbe tartozó tárgyban, azaz az oktatás terén rendelkeztek, „minden egyéb kérdések rendezését későbbi tárgyalásoknak tartva fenn". Megjegyezték, hogy eddig sem és ezt követően sem fogják kérni a prefektus közbenjárását olyan ügyben, ami nem a megértés útján alapul.[25]

A tervezendő egyetem szerkezetének részletes ismertetésével az Ellenzék július 1-jei és július 2-ai számaiban olvasunk. Ebben az áll, hogy az egyetem hat tudománykör tantárgyait foglalta volna magában, melyek a következők: teológia, jog- és államtudományok, orvostudományok, bölcsészet-, nyelv- és történettudományok, matematika és természettudományok, valamint gazdasági és kereskedelmi tudományok. Felmerült az is, hogy az utóbbi kettőt összeolvasztják. A különböző tudománykörök alapján kialakult karokat úgy akarták megszervezni, hogy az a korábbi Ferenc József Tudományegyetemen alkalmazott mintát kövesse.[26]

Az Ellenzék kolozsvári napilap cikkei a felekezetközi egyetemről

A román értelmiségnek és közvéleménynek a cikkek alapján az a véleménye formálódik ki, hogy nekik sokkal inkább az egyetem megszervezésének módjával és bejelentésével volt kifogásuk és ellenszenvük, semmint magának a magyar egyetemnek a Románián belüli létjogosultságától. Ez több helyen is kitűnik. Lássuk elsőként a frissen kinevezett román rektor, név szerint Puşcariu[27] válaszát az *Ellenzék* július 3-ai számából.

25 Uo.

26 *Ellenzék*, 1920. július 1. 2.

27 Sextil Puşcariu (1877–1948): román nyelvész, 1919 után a kolozsvári Ferdinánd Tudományegyetem első rektora.

Itt arról olvasunk, hogy korábban kizárólag Prie[28] államtitkár nyilatkozott a magyar egyetem felállításának kérdéséről, akinek nem volt különösebb ellenvetése az egyetem felállításáról, sőt, nyitott volt a tárgyalásokra. A *Patria* román napilap az 1920. július 1-ei számában közölt cikket a magyar egyetemről, ahol élesen bírálta azt. Erre válaszol az *Ellenzék* cikke, ahol Puşcariuról azt írja, hogy „kétségtelenül ő az egyik legértékesebb és legkomolyabb alakja a román egyetemnek."[29] A rektor a következőképpen nyilatkozott az *Ellenzék* tudósítójának: „Kijelentem, hogy az egyetem felállításának eszméje ellen semmiféle kifogást nem lehet fölhozni. Erdély magyarsága úgy számánál, mint kultúrájánál fogva igényt tarthat egyetemre. Ki kell azonban jelentenem, hogy az első lépés formája és módja az, amely megütközést és idegenkedést keltett a román közvéleményben."[30]

Ezt követően kifejtette, hogy sokkal inkább egy kérvény beadására és a kormánnyal való tárgyalásokra számítottak. Az, hogy a csupán „bejelentették" az egyetem felállítását, véleménye szerint illetlenség volt, majd rátért a tulajdonképpeni álláspontjára, miszerint nem tartaná „szerencsésnek", hogy a magyar egyetemet Kolozsváron állítsák fel. Példaként a prágai egyetem helyzetét ismerteti,[31] és nem szeretné, ha Kolozsváron is a diákság közötti súrlódásokhoz vezetne a két egyetem működése. A *Patria* cikkével kapcsolatosan pedig azt mondta, hogy az nem jelenti a hivatalos álláspontot, azonban számos akadályt lát az egyetem felállításával kapcsolatosan: túlságosan rövid idő áll a rendelkezésre, anyagi eszközök hiánya, valószínűleg a kormány szabályozására és a tárgyalásokra is várni kell, majd kijelentette, hogy „a román egyetem a lehető legliberálisabb álláspontón áll". Ezt azzal támasztotta alá, hogy azok a magyar hallgatók, akik magyarul kezdték meg tanulmányaikat, magyarul is vizsgázhatnak.[32] Azt viszont nem teszi hozzá a rektor, hogy magyarul tanulhattak is.

A következő nap az *Ellenzék* szintén a címlapon részletezi a magyar egyetem ügyét és a helyzetértékelését. A tudósításból megtudjuk, hogy az egyetem felállítása már csak azért is szükségszerű és elengedhetetlen a magyar oktatásra nézve, mivel e nélkül „csonka" maradna a többi iskola és kulturális intézmény. Kiemeli, hogy az egyetem az ügyvédek, tanárok, orvosok nevelésével csak növelni fogja „a román

28 Octavian Prie (1875–1939): román politikus, dramaturg, író, egyetemi tanár. 1918 után államtitkár, a kolozsvári román kereskedelmi akadémia megalapítója, majd annak tanára, később 1937–1938 között rektora.

29 *Ellenzék*, 1920 július 3. 2.

30 Uo. 2.

31 Prágában az első világháború után 1920-ban az egyetemet felosztották egy cseh és egy német nyelvű egyetemre, ami etnikai feszültségekhez vezetett.

32 *Ellenzék*, 1920 július 3. 2.

állam kulturális és gazdasági erejét és nivóját", akik „nem fognak szégyent hozni az államra és megállják a helyüket".[33]

Azt is megtudjuk a cikkből, hogy az egyetem felállítására kizárólag az egyházak jogosultak, mivel az állam „kikapcsolása" miatt a teljes magyar oktatási infrastruktúra a magyar egyházak köré összpontosult. Fontos kiemelnünk azt, hogy a cikk írója nem tulajdonít felekezeti jelleget a jövendőbeli egyetemnek, hanem sokkal inkább a művelődési és tudományos szolgálatát emeli ki. Ez azért fontos, mivel a későbbiekben látni fogjuk, hogy a hatóságok pontosan ezt az érvet fogják a későbbi tanárképző bezárásánál felhozni nyomós okként. Az írás ismét kihangsúlyozza, hogy az egyetem megalapítása tulajdonképpen az 1872 előtti állapotok felélesztése, azaz a tudományegyetem megalakulása előtti egyházi egyetemi oktatást élesztené fel. A leendő egyetem székhelyével és az azt ért román sajtóban megjelent bírálatokról a következőképpen fogalmaz: „Indokolatlan az az idegenkedés, amellyel úgy látszik a román körök általában kísérik az egyetem Kolozsvárra tervezett székhelyét. Az egyetemi életnek rendszerint multja van. S különösen az erdélyi magyar egyetemi életnek hosszú multja van. Ez századokon keresztül Kolozsvárhoz kapcsolódott. A legteljesebb elismeréssel vagyunk az összes többi erdélyi magyar város magas szellemi foka és egyéb irányu hivatása iránt. Azonban egyedül Kolozsvár az egyetemi város közöttük, mert itten található fel minden eszköz, amely egy főiskola fennállásához szükséges."[34]

Végül kiemeli, hogy Puşcariu rektor párhuzama a prágai cseh és német egyetemmel nem helyes, mivel szerinte a leendő magyar egyetem célkitűzése nem az, hogy ellentéteket szüljön, hanem legfeljebb egy „nemesi tudományos versenyt".[35] A magyar egyetem ügyéről legközelebb az *Ellenzék* július 20-ai számában olvasunk. Itt Constantin Mille[36] az *Adevărul* román napilap hasábjain megjelent cikkéről olvasunk, amelyben hangsúlyozza, hogy Brătianuék[37] azért ellenzik a magyar egyetem felállítását, mivel az „Nagy-Románia kialakulásának veszedelmét jelentené!" Mille úgy érvel, hogy a román állam dolga csupán az, hogy a román oktatásügyi terveket felügyelje. Az, hogy a magyarok vagy a szászok saját anyanyelvű iskolákat, akár egyetemet akarnak megszervezni, „az ő dolguk". Felteszi cikkében a kérdést, hogy egy Kolozsváron felállított magyar egyetem, amely a román hatóság felügyelete mel-

33 *Ellenzék* 1920. július 4. 1–2.

34 Uo.

35 Uo.

36 Constantin Mille (1861–1927): román újságíró, költő, jogász, ügyvéd, emberi jogi aktivista.

37 Ion I.C. Brătianu (1864–1927): román politikus, belügyminiszter és külügyminiszter, összesen öt alkalommal hazája kormányfője, 1923-tól a Román Akadémia tagja. Ion C. Brătianu román miniszterelnök fia, Dinu Brătianu és Vintilă Brătianu miniszterelnök testvére.

lett működne, nem lenne sokkal inkább hasznosabb, mint egy Szegeden felállított románellenes „propagandafészek”?[38]

Azt követően rávilágít arra, hogy amennyiben a románok akadályoznák az egyetem felállítását vagy a kisebbségek bármiféle kulturális törekvéseit, akkor a magyarok példája szerint járnának el, amit a románok ellen követtek el. Hozzáteszi azt is, hogy szerinte „a magyar egyetemnek nem lesz elég hallgatósága”, mivel minden magyarnak meg kell tanulni románul is és ezt csak román iskolában tudják megtenni, „mert csak így tudnak megélni román államban és román társadalomban”. Következtetésként írását így zárja: „A román állam kialakulását csakis ugy tudjuk megszilárditani, hogyha az idegenfaju lakosságnak megadjuk a teljes vallási, kulturális és nyelvi szabadságot. Nem üldözésekkel, zaklatásokkal és türelmetlenséggel fogjuk megszerettetni magunkat azokkal, akiknek még semmi indokuk, hogy minket szeressenek. Ők minket hódítóknak tekintenek, ilyenformán csak ürügyeket szolgáltatnánk ellenünk a gyűlöletre. Miért szítsuk és élesszük bennük ezt az érzelmet. Csak a szabadság fogja lassanként elfeledtetni velük az azelőtti állapotokat.”[39]

Hozzátette azt is, hogy gondolatait nehezen fogják megérteni a „szükeszű” liberális vezetők és újságírók, mivel ők csakis azt fogják látni, hogy „idegen érdekek” védői, majd azt írja, hogy „szerencsére Romániában más államférfiak” is vannak.[40] A másnapi, július 21-ei számban arról olvasunk, hogy az egyetem ügyében nincs még hivatalos álláspontja a kormánynak, mivel még csupán a sajtóból értesülhettek az ügyről.[41]

A bukaresti magyar delegáció

1920 augusztusának végén Ravasz László[42] teológiai tanár, az Erdélyi Református Egyházkerület püspökhelyettese és Vargha János főgimnáziumi tanár, mint a püspökök megbízottjai Bukarestbe utaztak, ahonnan augusztus 25-én érkeztek vissza. Itt Octavian Goga[43] miniszterrel és Negulescu[44] államtitkárral beszéltek. Goga és

38 *Ellenzék*, 1920. július 20. 3.

39 Uo.

40 Uo.

41 *Ellenzék*, 1920. július 21. 4.

42 Ravasz László (1882–1975): református lelkész, teológiai tanár. A Dunamelléki református egyházkerület püspöke 1921-től 1948-ig. Ezt megelőzően az Erdélyi Református Egyházkerület püspökhelyettese.

43 Octavian Goga (1881–1938): román költő, drámaíró, politikus, miniszter, 1937–1938 között Románia miniszterelnöke.

44 Petre P. Negulescu (1872–1951): filozófus, román politikus, államtitkár, a Román Akadémia tagja.

Negulescu azt kifogásolták, hogy még mindig nem érkezett meg hozzájuk a hivatalos kérvény az egyetem felállításával kapcsolatosan, azonban Sturdza prefektusnak már két hónappal azelőtt iktatták a kérést. Ravasz Lászlóék úgy nyilatkoztak a sajtónak, hogy „ugy Goga miniszter, mint az államtitkár kijelentették előttünk, hogy a felekezetközi magyar egyetem felállítása ellen elvileg nincs és nem is lehet kifogásuk", majd hozzátették, hogy ezzel párhuzamosan nagyon sok „részletkérdést" még meg kell beszélni az ügy kapcsán.[45] A bukaresti utazásról kapcsolatosan érdekes szemelvényeket tár elénk Ravasz László önéletírása is: „1920 nyarán rettenetes hőségben hosszú időt töltöttünk Bukarestben Kolosváry Bálinttal és Grandpierre Emillel, mint a református egyház részéről kiküldött tárgyaló. […] Nappal együtt jártuk a minisztériumokat, este együtt beszélgettük meg a napi benyomásokat. Akkor már Magyarország és Románia között helyreállt a diplomáciai viszony."[46]

A bukaresti tárgyalások eredményeiről Ravasz László a felekezetközi tanács 1920. szeptember 3-ai gyűlésén számolt be.[47] Több mint egy hónappal később, az *Ellenzék* szeptember 30-ai száma közöl újabb cikket az egyetem ügyéről, amely azzal a mondattal indít, hogy „a magyar egyetem ügye elposványosodott". Megtudjuk, hogy a román kormánytól ezidáig semmiféle hivatalos válasz nem érkezett. Ezzel együtt Kolozsváron számos magyar egyetemi tanár van, valamint egész Erdélyben több száz egyetemi hallgató, akik a nyelvtudás hiánya miatt nem tudják folytatni tanulmányaikat. Az írás megállapítja, hogy „a román alkotmány szerint minden tanítás szabad". Ezt követően erre a megállapításra alapozva fejti ki, hogy a magyar egyetem ügyében egy „szabad egyetem" felállítása lehetne a megoldás, melyek egyfajta magántanfolyamok, magánelőadások lennének. Végül megállapítja, hogy egy ilyen jellegű kezdeményezés révén „talán a kormány is rá fog eszmélni arra, hogy tulajdonképpen egy államnak abban van a legnagyobb ereje, ha mennél több ember tanul."[48]

A Patria napilapban közölt cikkek a felekezetközi egyetemről

A *Patria* napilap július 1-én közölt cikket *Adresa episcopilor maghiari în chestiunea universităţii maghiare* [*A magyar püspökök nyilatkozata a magyar egyetemi kérdésről*] címmel. Ebben tulajdonképpen közlik a magyar püspökök beadványát. Már a cikk elején szembetűnő az, hogy az egyetemalapítási kezdeményezést, módját

45 *Ellenzék*, 1920. augusztus 26., 41. 177. 5.

46 Ravasz László: *Emlékezéseim*. A református egyház zsinati irodájának sajtóosztálya, Budapest, 1992. 142.

47 EREL IgtanLvt, 4950/1920.

48 *Ellenzék*, 1920. szeptember 30., 41. 204. 2.

„minden határt átszelőnek" nevezi, majd felhívja a püspökök figyelmét arra, hogy már nem Magyarországon vannak, hanem Kolozsvár immár Románia része. Ezt követően a püspököket „bátor felbújtóknak" nevezi, és azt hangsúlyozza, hogy tevékenységükkel a románok megvetését erősítik, majd közli román nyelven a magyar püspökök által megírt beadványt az egyetem ügyében.[49]

Egy nappal később a *Patria* újság a címlapon közli az *În chestia universităţii ungureşti* [*A magyar egyetem ügyében*] című cikkét. Ennek jelentős tartalma arról szól, hogy a románságnak nem szabad megengedni, hogy a magyar elit megtarthassa politikai, társadalmi pozícióit, amit oly nagy áron sikerült legyőzni. Kiemel több sérelmet is: azt írja, hogy a magyar politika nyomán „minden, ami az államé volt, az övék volt, az magyar volt. Ezen politika következtében a magyarok gazdagodtak és bővültek a kultúrában és a vagyonban. Mi (románok) pedig a sötétben maradtunk, nem azért, mert nem lettünk volna képesek haladni, hanem azért, mert lezártak előlünk minden utat a jólét irányába." Ezt követően felvázolja, hogy a legfontosabb dolog a korábbi egyenlőtlenség felszámolása. Hangsúlyozza, hogy megengedik a kisebbségek jogait, de ez nem szabad azt jelentse, hogy államot hoznak létre az államban, ami a püspökök bátor célja. A cikk azt sérelmezi, hogy a magyar vezetők egy felsőbbrendűségi gőggel jelentették ki az akaratukat, mintha a határok meg sem változtak volna.[50] Az írás a következőképpen zárul: „Lázító számunkra az, amikor azt látjuk, hogy néhány olyan ember, akik mind a mai napig nem ismerik el a román államot, előállnak egy saját maguk által hozott határozattal a román miniszter elé azzal a céllal, hogy adjon nekik egy magyar egyetemet egy olyan államban, amit el sem ismernek. Az motiválja őket, hogy tanárokat képezzenek iskoláiknak, orvosokat a magyar közösségüknek, tisztviselőket a jövőre való tekintettel. Ez nem állam az államban?"[51]

Végül pedig megállapítja a cikk írója, hogy amennyiben a román kormány nem hozza meg a kellő intézkedéseket ezen felbujtók ellen, akkor ellentüntetéseket fognak szervezni és olyan becsületre és emberségre fogják tanítani őket (a magyar püspököket), amit eddig nem is ismertek.[52] A július 2-án közölt cikk már enyhébb hangot ütött meg, ebben arról olvasunk, hogy a románság megengedi a magyar egyetem felállítását, azonban nem Kolozsváron és nem felekezeti jelleggel. Úgy véli az író, hogy amennyiben mégis felállítanának egy magyar tannyelvű egyetemet, akkor is inkább Marosvásárhelyen, Székelyudvarhelyen vagy Csíkszeredában kellene. Gon-

49 *Patria*, 1920. július 1. 1.
50 *Patria*, 1920. július 2. 1.
51 Uo.
52 Uo.

dolatait azzal zárja, hogy ez egy kiváltképp fontos ügy, amit nem a sajtóban kell megvitatni, hanem a román parlamentben és a román kormányban.[53]

Egyetem helyett tanárképző intézet a református teológiai fakultáson 1920–1921 között

A román hatóságok részéről 1920 augusztusának végéig továbbra sem érkezett hivatalos válasz, ezért a felekezetközi tanács szeptember 3-ai gyűlésén Kolosváry Bálint előterjesztette azt a tervét, melynek értelmében legalább a bölcsészet, nyelv, történet, matematika és a természettudományi karokat már az 1920-1921–es tanévben meg lehetne nyitni.[54]

A felekezetközi tanács 1920. szeptember 8-án ismét gyűlést tartott, ahol megegyeztek abban, hogy a kolozsvári református teológiai fakultás épületében (ma Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet) egy tanéven keresztül működtetni fognak egy felekezetközi tanárképzőt. Az egyházak azt is vállalták, hogy a kolozsvári református teológiai fakultás oltalma alatt álló tanárképzővel kapcsolatos félelmeket, miszerint az egy kimondottan református egyetemet készítene elő, eloszlassák és minden kételyt, aggályt megszűntessenek. A jegyzőkönyvből megtudjuk azt is, hogy a Marianumban[55] is terveztek egy felekezetközi tanárképzőt, ahol bölcsészeti, történelmi, természettudományi szakcsoportokat állítottak volna fel.[56]

A szeptember 8-ai értekezleten elfogadott szabályzat értelmében a tanárképző feladatát és célját a középiskolai tanárok utánpótlásának képzésében és nevelésében határozták meg.[57] A tanárképző vezetésével Márki Sándor egyetemi tanárt bízták meg, Bartók Györgyöt[58] pedig helyettes elnöknek választottak.[59] Létrehozását Nagy Károly református püspök kezdeményezte és a fenntartását a református egyház vállalta fel. A tanárokat és a diákokat tekintve azonban felekezetközi jellege volt, hiszen mindegyik magyar történelmi egyház biztosította az itt végzendő és tanuló hallgatók tanulmányainak elismerését.[60]

53 *Patria*, 1920. július 2. 5.
54 EREL IgtanLvt, 4950/1920.
55 A Marianum Kolozsvár hajdani katolikus leánynevelő intézete, illetve ennek az épülete.
56 EREL IgtanLvt, 4950/1920.
57 EREL IgtanLvt, 4950/1920.
58 Bartók György (1882–1970): filozófus, ref. teológiai és egyetemi tanár, az MTA tagja. Bartók György (1845–1907) erdélyi református püspök fia.
59 EREL Lvt, Ref. Theol. Tanárkari Jegyzőkönyvek 1895–1948, 1920. szeptember 27.
60 Gaal György: Málnási Bartók György (1882–1970). In: *Akik jó bizonyságot nyertek. A Kolozsvári Református Theológia tanárai 1895–1948*. Szerk. Kozma Zsolt. Kolozsvár, 1996. 154–155.

A tanárképző szabályzatát a fakultás tanári kara az október 21-ei gyűlésen fogadta el,[61] amely az 1920–1921-es tanévben összesen hat tudományszakot foglalt magába: filozófiát és pedagógiát, klasszika– és modern filológiát, történelmet és földrajzot, természettudományokat, matematikát és társadalomtudományt.[62]

A tanárképezde statisztikai adatait tekintve az első félévben 198 hallgató iratkozott be, ebből rendes hallgató 164, rendkívüli 34. Nemzetiségi vonatkozásban két hallgató kivételével mind magyarok. Felekezeti vonatkozásban 97-en voltak reformátusok, 63-an római katolikusok, 22-en unitáriusok, 6-an evangélikus-lutheránusok, 9-en zsidó vallásúak és 1 hallgató volt örmény katolikus. A különböző szakok tekintetében egyértelműen a filozófiai-pedagógiai szak volt a legnépszerűbb 61 hallgatóval. Ezt követte a matematika-fizika szak 30 hallgatóval, történelem-földrajz 16 hallgatóval, a többi szakon a hallgatók száma 10 alatt volt, 38-an pedig olyan tárgyakat hallgattak, amelyek nem tartoztak egyetlen szakhoz sem.[63]

A második félévben összesen 190 hallgató iratkozott be, mindegyikük magyar volt: összesen 95 református, 56 római katolikus, 26 unitárius, 5 evangélikus-lutheránus, 7 zsidó, 1 pedig örmény katolikus vallású. A második félévben is a legtöbben a filozófia-pedagógia szakon voltak 69-en, ezt követte matematika-fizika szak 30 hallgatóval, majd a történelem-földrajz 16 hallgatóval. A többi szakon 1–8 között mozgott a diáklétszám az 1920–1921-es tanév második félévében. Arról is olvasunk, hogy a tanév végén végbizonyítványt összesen 22 hallgatónak adtak, távozási bizonyítványt pedig 24 hallgatónak. Oklevelet egyik félévben sem állt módja a tanárképzőnek kiállítani, mivel az állami elismertetés hiányzott.[64]

A felekezetközi tanárképző bezárása – Nagy Károly református püspök nyilatkozata

A tanárképző ismételt megnyitására már nem kerülhetett sor, hiszen 1921. szeptember 22-én az intézetet bezárathatták. Prie államtitkár kézjegyével ellátott rendeletet kapott kézbe az egyházkerületi vezetés, amely „megállapítja, hogy a református egyházkerületnek nem áll jogában egyetemszerű berendezésű tanárképző intézetet

61 EREL Lvt., Ref. Theol. Tanárkari Jegyzőkönyvek 1895–1948, 1920. október 8.

62 Ravasz László: *Az Erdélyi Református Egyházkerület Theologiai Fakultásának Értesítője az 1920–1921. tanévről*. Kolozsvár, Minerva, 1921. 6.

63 Uo. 21–25.

64 Uo. 21–25.

fenntartani; megállapítja, hogy annak eddigi fenntartása is törvénytelen volt és felhívja az egyházkerületet, hogy az intézet működését szűntesse be".[65]

Arról már többször is olvashattunk, hogy a román hatóságok az egyházkerület felsőoktatás fenntartására hivatott történelmi jogának bizonyítását kívánták meg még 1921 márciusában. Ahogy azt már említettük, emiatt készült el a Kolosváry és a Márki féle emlékirat, amely hivatkozik a kisebbségi egyezmény 9. szakaszára, melynek értelmében „a kisebbségeknek joguk van mindennemű iskolát fenntartani, sőt alapítani". Az emlékiratok a történelmi múltra és a történelmi jogra nézve pedig megállapították, hogy „a theológiák és tanárképző intézetek mindig a legszorosabb kapcsolatban állottak a magyar református tanüggyel és a kollégiumokhoz kapcsolódva már a 17-ik században, mint azok felső tagozatai, fejtették ki működésüket".[66]

A rendelet ezért is lepte meg az egyházkerületi vezetést, hiszen a kormány pozitívan viszonyult a kérdéshez és maga Prie államtitkár is jelen volt ezeken a tárgyalásokon. Ennek ellenére a református egyház tudomásul vette a döntést és a bukaresti kormánynál „keres orvoslást". A rendeletet a következőképpen véleményezi az újság: „Az állam nem játszhatja ki az alaptörvényül szolgáló kisebbségi szerződést, nem dobhatja sutba a szintén törvényerőre emelt gyulafehérvári határozatokat és az egyházkerületnek ma is fennálló évtizedes jogát nem semmisítheti meg egy tollvonással. Az egyházkerület s vele az erdélyi magyarság mindezek alapján joggal várhatja a tanárképző működését beszűntető rendelet sürgős visszavonását és az egész kérdésnek oly elintézését, amely elismeri a szerzett jogot s érvényt szerez az állam kötelezettségének s az adott ígéreteknek."[67]

1921. október 1-én végrehajtották a közoktatásügyi minisztérium rendeletét. Az *Ellenzék* október 8-ai számában olvasunk erről. Ezen a napon, délelőtt fél 11-kor jelent meg a teológiai fakultáson Poruțiu, a kolozsvári egyetem tanára, egy miniszteri tanácsos és egy román csendőr, akik a teológia igazgatóját keresték, és akik a rendelet értelmében azért jöttek, hogy feloszlassák a tanárképzőt és átvegyék annak iratait. Makkai Sándor igazgató nem volt jelen a teológián, így Tavaszy Sándor teológiai tanár, igazgatóhelyettes fogadta a román hatóság képviselőit. Végül délután 3 órakor átadták a tanárképző „egy szobából álló hivatalos helyiségét", annak ellenére, hogy mind Kolosváry, mind Tavaszy hevesen tiltakoztak.[68] Ahhoz, hogy megértsük a két álláspont ütközését, időben vissza kell mennünk egészen a kolozsvári teológiai fakultás 1895-ös megalakulásáig. Mivel egy kölcsönös megállapodás és együttműködés állt fenn a kolozsvári Ferencz József Királyi Tudományegyetem és a teológiai fakul-

65 *Ellenzék*, 1921. szeptember 22. 4.
66 Uo.
67 Uo.
68 *Ellenzék*, 1921. október 8. 4.

tás között a tanárképzést illetően, ezért a teológia külön tanárképzéssel a monarchia ideje alatt nem foglalkozott. Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy a tanárnövendékek és teológiai hallgatók a tudományegyetem bölcsészeti karán heti tíz órát hallgattak különféle tantárgyakat. Ezen együttműködés értelmében lett az intézmény neve theologiai fakultás, és nem theologiai akadémia, ahogy pl. a sárospataki vagy a debreceni.[69]

Erre hivatkozva, a román hatóságok értelmében nem is működött tulajdonképpeni tanárképző az 1895 és 1919 közötti időszakban a teológiai fakultáson, azonban ez az álláspont figyelmen kívül hagyta a tudományegyetemmel való szoros együttműködést, amely 1919 tavaszától megszűnt. A magyar fél így azzal védekezett, hogy mivel az együttműködés értelmében nem volt szükség külön tanárképzőre, ettől eltekintve még mindig joga van ahhoz, hogy tanárképzőt létesítsen és működtessen, ahogy 1895 előtt is tette Nagyegyeden. Itt azt is meg kell állapítanunk, hogy a kolozsvári református teológiai fakultás, mint a nagyenyedi teológia jogutódja történeti szempontból nem egyértelmű.[70]

Kolosváry Bálint az egyházkerület alaptörvényeire is hivatkozott, melynek értelmében „főiskolákat állíthatnak fel és tarthatnak fenn az egyházközségek, egyházmegyék, az egyházkerületek és maga az egyetemes egyház." Tavaszy Sándor szintén erre a törvénycikkre hivatkozva magyarázta el a román bizottságnak, hogy az egyházi törvény értelmében bármelyik egyházközség megszervezhet egy egyházi oktatási intézményt, ha arra megvan a megfelelő keret.[71]

Itt feltehető a kérdés, hogy ezek alapján akkor milyen viszony állt fenn a román törvények és a református egyházi törvények között? Ugyancsak a cikkből tudjuk meg, hogy Tavaszy Sándor megjegyezte, hogy az egyházi törvényeket maga a király ismerte el, amikor Nagy Károly püspök letette az esküt, és a román kormány is érvényesnek tekintette az egyházi törvényeket. Ennek ellenére a biztosság tagjai lepecsételték és lefoglalták a tanárképző irattárát és helyiségét, majd távoztak az épületből.[72]

69 Nagy Károly: A magyarországi ev. ref. egyház theologiai akadémiáinak, illetőleg fakultásainak szervezeti, tanulmányi és vizsgálati szabályzata. *Protestáns Közlöny*, 1907. 26. 37. 42. 51.

70 A kérdésről lásd tovább Buzogány Dezső: A Kolozsvári Református Theologiai Fakultás létrejöttének rövid története. In: *Akik jó bizonyságot nyertek. A Kolozsvári Református Theológia tanárai 1895–1948*. Szerk. Kozma Zsolt. Kolozsvár, 1996. 5–28.

71 *Ellenzék*, 1921. október 8. 4.

72 Uo.

A sérelem orvoslásának keresése a Népszövetségnél – az egyetemalapításra tett próbálkozás utolsó mozzanata

Az *Ellenzék* május 31-ei számában olvasunk a tanárképzőnek a Népszövetséghez intézett ügyéről. A genfi magyar titkárság egy beadványt intézett a Népszövetség titkárságához, melyben tömören felelevenítik a tanárképzővel kapcsolatos eseményeket. Az írás gerince az 1919-es kisebbségi szerződés 9. cikkére hivatkozik, melynek alapján azt kéri a Népszövetségtől, hogy hasson oda a román kormányhoz a tanárképző betiltását célzó rendelet visszavonására vonatkozóan. A Népszövetség elfogadta a beadványt és azt elküldte a román kormánynak arra kötelezve, hogy nyilatkozatot adjon ki az ügyben.[73]

A román kormány válaszának jegyzékéről a kolozsvári lap 1922. augusztus 9-ei számában olvasunk *Miért zárták be a református tanárképzőt?* címmel. Az alcím a bezárás megindoklását tartalmazza és a már sokat sejtető kulcsszót, hogy a tanárképző egy „zugegyetem" volt. A kormány azzal indítja a közleményét, hogy nem lenne köteles ezt megtenni, mivel Magyarország nem tagja a Népszövetségnek, ámbár ezt mégis megteszi. Már az elején szembetűnő, hogy a kormány szerint az Erdélyi Református Egyházkerület csupán 1921 márciusában jelentette be az államtitkárságnak, hogy visszaállítja „régi előjogai alapján" a tanárképzőt a kolozsvári teológiai fakultáson.[74]

Ezzel ellentétben Ravasz László nyilatkozata alapján a református egyház már 1920 szeptemberében tájékoztatta Prie államtitkárt, majd írásban 1920 decemberében is beadványt nyújtottak be, amit 1921 februárjában szintén megismételtek.[75] A kormány nyilatkozata a következőképpen folytatódik: „Az államtitkárság, miután meggyőződött az intézet törvényellenes voltáról, elrendelte annak bezárását. A tanárképző, amely állítólag egy, a teologiai főiskola alá rendelt nevelőintézet lett volna, valójában ezzel együtt egy zugegyetemet képezett, amely a kolozsvári egyetem bölcsészeti kara folytatásának tekintette magát […] Az intézetet a román kormány előzetes engedélyének kikérése nélkül és törvényellenesen alakították […] Az intézet tényleges célja az állami román egyetem és a román nyelv ellen irányult. Ilyen intézet megalapítására nem volt és nincs szükség; tulajdonképpen annak megakadályozására alapították, hogy a magyar ifjúságot elvonják az állami egyetemtől."[76]

Ezt követően megállapították, hogy az 1919-ben „átvett" kolozsvári egyetemre csupán azért voltak „kénytelenek" kinevezni román tanárokat, mert a magyar taná-

73 *Ellenzék*, 1922. május 31. 2–3.
74 *Ellenzék*, 1922. augusztus 9. 3.
75 *Ellenzék*, 1921. június 30. 3–4.
76 *Ellenzék*, 1922. augusztus 9. 4.

rok megtagadták az eskü letételét és nem voltak hajlandóak megtanulni románul két éven belül. Utána rátér a magyar felekezetközi egyetem létrehozására vonatkozó 1920 júniusában megírt beadványra, amit szerintük „a kolozsvári állami egyetem ellen irányuló éllel" fogalmaztak meg és a később felállított tanárképző „a kolozsvári magyar egyetem utódjának tekintette magát"[77] – ez ismét kérdéseket von maga után, hiszen erről sosem volt szó, csupán a tanerőt akarták pótolni, még okleveleket sem tudtak kibocsátani, mert hiányzott az állami elismertetés.

A kormány nyilatkozatában ezt követően cáfolja azt, hogy a kolozsvári tanárképző a nagyegyedi tanárképzőnek lenne a jogutódja és megállapítja, hogy magyar középiskolai tanárokat a református egyháznak a magyar uralom alatt sem volt joga képezni. Azt is megállapították, hogy a „tanárképző nem református felekezeti, hanem magyar nemzeti politikai célokat szolgált, mert az intézet hallgatóinak több, mint fele nem református vallású volt."[78]

A románellenes élnek adott hangot – a nyilatkozat szerint – az is, hogy a tanárképző tanárai egyöntetűen utasították el a román nyelv kötelező oktatását. A nyilatkozat úgy zárul, hogy véleményük szerint az intézet bezáratárása vonatkozó rendelet „az érvényben levő törvényekkel, a szövetséges hatalmak és Románia között létrejött szerződéssel" nem ellenkeznek, sőt, ezeknek a törvényeknek az érvényesítése „tette kötelességévé a törvényellenesen alapított és működött intézetnek a beszűntetését" a román kormány részéről.[79]

Összegzés

Jelen tanulmány egy első világháborút követő magyar felekezetközi egyetemalapítási kísérletet tárt elénk a korabeli sajtó és a levéltári források alapján, mely közelebb hozta az erdélyi magyar egyházak és kulturális értelmiség harcát a magyar oktatás megmaradásának ügyében. A tanulmány fontos adalékokat nyújt az 1919 és 1921 közötti impériumváltási folyamatokról is, ugyanakkor válaszokat ad arra vonatkozóan, hogy milyen módon és miként jött létre a felekezetközi tanács és egyetemi tanárok szövetsége egy közös ügy, az anyanyelvi felsőoktatás érdekében, amelyből aztán megalakultak a későbbi magyar szervezetek, és amelyek mozgatórugóként szolgáltak a két világháború közötti magyar kisebbségi oktatáspolitikában, társadalomszervezésben.

77 Uo.
78 Uo.
79 Uo.

Vajda Tamás

TELEKI PÁL ÉS BETHLEN ISTVÁN SZEREPE A SZÁMŰZÖTT KOLOZSVÁRI EGYETEM SZEGEDRE KERÜLÉSÉBEN

Teleki Pál és Bethlen István grófok az 1920-as évek országos politikájának elsőszámú alakítói voltak. Előbb Teleki Pál 1920. július 19-től, majd őt követve Bethlen István egészen 1931. augusztus 24-ig volt kormányfő, vagyis ketten együtt 11 esztendőnél is hosszabb ideig vezették az egymást váltó kormányokat. A miniszterelnöki pozíció mellett egyéb politikai tisztségeket is betöltöttek a téma szempontjából leginkább érintett 1919–1922 közötti években: például Teleki Pál 1920–1926 között Szeged, Bethlen István 1920–1922 között a Szegedhez közeli Hódmezővásárhely nemzetgyűlési képviselője volt,[1] Bethlen István a Békeelőkészítő Iroda B Osztályának, majd az Országos Menekültügyi Hivatalnak volt a vezetője.[2] Utóbbi pozíciót Bethlen István kormányfővé választása után éppen Teleki Pál vette át tőle.[3] Jelentőséggel rendelkeztek az olyan kapcsolataik és szerepvállalásaik is, amit a Bocskay Szövetség (majd Népies Irodalmi Társaság),[4] majd a Társadalmi Egyesületek Szövetségének Központja révén gyakoroltak.[5]

Jelen tanulmány célja, hogy megvizsgálja: a két országos politikus milyen szerepet töltött be a megszálló román hatóságok által Kolozsvárról elüldözött egyetem 1921-ben ideiglenesnek szánt Szegedre telepítésében. Tekintetbe véve, hogy személyes tapasztalataik folytán a hazai egyetemek és főiskolák közül elsősorban a budapesti tudományegyetemhez és a magyaróvári gazdasági akadémiához[6] kötődtek, a

1 Zeman Ferenc: *Politikai küzdelmek és közéleti mozgalmak Hódmezővásárhelyen a Horthy-korszakban. (Dél-Alföldi Évszázadok 34.)* Szeged, MNL Csongrád Megyei Levéltára, 2020. 36.

2 Romsics Ignác: *Bethlen István. (Nemzeti Könyvtár 19.)* Budapest, Magyar Közlöny, 2013. (A továbbiakban: Romsics 2013.) 151.

3 *Nemzetgyűlési almanach 1920–1922. A nemzetgyűlés tagjainak életrajzi adatai*. Szerk. Vidor Gyula. Budapest, 1921. 149.

4 Bárdi Nándor: A Keleti Akció. A romániai magyar intézmények magyarországi támogatása. In: Uő.: *Otthon és haza. Tanulmányok a romániai magyar kisebbség történetéből*. Csíkszereda, Pro-Print, 2013. 326–327.

5 Bárdi Nándor: A „Keleti Akció". A romániai magyar intézmények anyaországi támogatása az 1920-as években. In: *Magyarságkutatás 1995–96*. Szerk. Diószegi László. Budapest, Teleki László, 148–149.

6 Ablonczy Balázs: *Teleki Pál*. Budapest, Osiris, 2005. (A továbbiakban: Ablonczy 2005.) 52. – Romsics 2013. 25.

száműzött egyetem fennmaradása és szegedi elhelyezése érdekében kifejtett tevékenység nem volt magától értetődő. A két egymást követő miniszterelnök hatása több tényező miatt is különös, az egyéb korszakokban megszokottnál nagyobb jelentőséggel bírt 1920–1921 folyamán a két száműzött egyetem helyzetére vonatkozóan. Az okok közül először említhető, hogy a korszakban a meglehetősen gyorsan cserélődő vallás- és közoktatásügyi miniszternek viszonylag szerény hatásuk volt.[7]

Szegedi előzmények: törekvések felsőoktatásra

Szeged történetében a 18. század végétől bizonyíthatóan kimutathatók felsőoktatási intézmény,[8] a 19. század végétől pedig már egyenesen egyetem működését biztosítani kívánó törekvések.[9]

1792-ben sikerült bölcseleti líceumot indítani, amelynek 1850-ig összesen 7137 hallgatója ismert.[10] 1879-ben, a város árvíz utáni újjáépítése közepette *Emlékirat a Szegeden felállítandó egyetem tárgyában* címmel részletes felirat készült, ami felhívja a figyelmet, hogy az Alföld nagy részén nem található felsőoktatási intézmény, sőt bármiféle kulturális intézmény.[11] A memorandumot az országgyűlés, valamint számos tudományos és oktatáspolitikai bizottság tárgyalta, helyszíni szemlére is sor került, mégsem eredményezett Szeged számára hasznot a törekvés. Csakúgy, mint az 1910 körül kiújuló egyetemalapítási vita. Utóbbi eredményeként 1914-től Pozsony és Debrecen jutott egyetemhez.[12] A világháború megpróbáltatásai alatt Szegeden 1916-ban újabb felsőoktatási intézményalapítási mozgalom bontakozott ki: közadakozással június végéig jelentős összeget (250 ezer koronát) gyűjtöttek a felállítandó külkereskedelmi Balkán Akadémia számára.[13] A minisztérium azonban 1918-ban

7 Ujváry Gábor: *„Egy európai formátumú államférfi". Klebelsberg Kuno (1875–1932).* Pécs–Budapest, Kronosz – Magyar Történelmi Társulat, 2014. 100.

8 Devich Andor: *A szegedi főiskolai mozgalom. (Dissertationes ex Bibliotheca Universitatis de Attila József Nominatae 9.)* Szeged, 1981. 1.

9 Gál Ferenc: *Főiskolai törekvések Szegeden 1790–1922*. Szeged, Hírlapkiadó- és Nyomdaipari Rt., 1929.

10 Szögi László: *A szegedi bölcsészeti líceum hallgatói 1792–1850*. (Felsőoktatástörténeti kiadványok új sorozat 29.) Budapest, ELTE Egyetemi Könyvtára és Levéltára, 2023. 9.

11 *Emlékirat a Szegeden felállítandó egyetem tárgyában*. Szeged, 1879. 10–12.

12 Devich Andor: *Törekvések Szegeden egyetem létesítésére 1918 előtt. (Dissertationes ex Bibliotheca Universitatis de Attila József Nominatae 9.)* Szeged, 1984. 75–78.

13 [Sz. n.]: Negyedmilliót gyűjtöttek a Szegeden létesítendő Balkán Akadémia céljaira. *Délmagyarország*, 1916. július 5. 3.

végleg leállította ezt az alapítási kísérletet is.[14] Az akció kudarcát követően az adományok nagy része visszaszállt a felajánlókhoz, s 1921-re már csak 40 ezer korona állt szegedi kultúrintézmények rendelkezésére.[15]

Ennyi sikertelen mozgalom után 1919 tavaszán Szeged polgármestere, Somogyi Szilveszter azt tapasztalta, hogy Erdély és a tiszántúli területek román megszállása, valamint a budapesti tanácsköztársaság következtében egyre több egyetemista torlódott össze Szegeden. Ők nem kaptak beutazási engedélyt a román hatóságoktól, ezért az 1918/19. tanév tavaszi szemeszterében nem tudták folytatni a kolozsvári egyetemen korábban megkezdett tanulmányukat.[16] A szegedi polgármester május 9-én levelet írt a kolozsvári egyetem vezetéséhez, hogy küldjenek Szegedre jogi tanárokat a magyar fennhatóságú területen rekedt hallgatók vizsgáztatására.[17] A levelet május végén vagy június első napjaiban két egyetemista vitte el Kolozsvárra. A május 9-én Somogyi Szilveszter által ismert kolozsvári egyetemi helyzet azonban addigra alapvetően megváltozott, hiszen május 10-én Valentin Poruțiu, kolozsvári prefektus 48 órán belül leteendő hűségesküre szólította fel a professzorokat. Miután a professzorok a megszabott határidő lejártakor, május 12-én délelőtt megtagadták a törvénytelen hűségeskü letételét, a románok fél órán belül három század katona élén erőszakkal elfoglalták az egyetem épületeit.[18] Így mire június elején a kolozsvári egyetem vezetői értesültek a szegedi ajánlatról, már megfosztották őket a román hatóságok az egyetem minden épületétől és felszerelésétől.

Kolozsvári történések: egyetemelvétel, kitoloncolások

Május 9-én, pénteken Valentin Poruțiu kolozsvári prefektus 700/919. iktatószámú levelében értesítette az egyetemet, hogy az összes rendes és rendkívüli tanár azonnal leteheti I. Ferdinánd román királyra a hűségesküt.[19] Utasította Schneller István rek-

14 Tóth István: Adalékok a szegedi Balkán Akadémia történetéhez. In: *Tehetségek a történettudomány szolgálatában V. Történelem szakos hallgatók dolgozatai*. Szerk. Ferwagner Péter Ákos. Szeged, SZTE BTK, 2019. 113.

15 A Balkán-akadémia alapítványainak sorsa. *Szeged*, 1921. március 27. 8.

16 Nagy Iván: A száműzetés évei Szegeden (1920–1940). In: *Erdély magyar egyeteme*. Szerk. Bisztray Gyula – Szabó T. Attila – Tamás Lajos. Kolozsvár, Erdélyi Tudományos Intézet, 1941. 334.

17 Vincze Gábor: A bujdosó egyetem Szegedre kerülése. *Valóság*, 2006/4. 27. (A továbbiakban: Vincze 2006.)

18 Vincze Gábor: A kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem felszámolása 1919-ben. *Pro Minoritate*, 2004/2. 141–143. (A továbbiakban: Vincze 2004.)

19 *A romániai magyar kisebbség sérelmei tekintettel a szövetséges és társult főhatalmak és Románia között Párisban, 1919. december hó 9-én kötött kisebbségek védelméről szóló szerződésre I. (1919–*

tort, hogy május 12-én délelőtt fél 11-re hívja össze a professzorokat az egyetem aulájában, ahol letehetik az esküt: „szíveskedjék a rendes és rendkívüli tanár urakkal ennek tartalmát haladéktalanul közölni olyképpen, hogy az erre adandó választ folyó évi május hó 12-ik napjának délelőtt tíz óráig kézhez vehessem. Ezzel kapcsolatban van szerencsém értesíteni, hogy a román kormányzótanács vallás- és közoktatásügyi osztálya folyó évi március hó 23-án hozzám intézett leiratában kilátásba helyezte, hogy azon egyetemi tanár urak, akik a hűségesküt Románia királya és a kormányzótanács iránt leteszik, megmaradhatnak jogaik élvezetében, amennyiben az eskü letétele napjától számítandó két év leforgása alatt a román nyelvet szóban és írásban oly módon sajátítják el, hogy román nyelven előadásokat tarthassanak. Amidőn ezt a körülményt is szíves tudomására hozom, közlöm egyidejűleg, hogy amennyiben a jelzett időpontig semmi választ akármilyen indokból nem kapok, a továbbiak iránt azonnal intézkedni fogok. Az egyetemi tanár urak névsorát, akik az esküt letenni hajlandók, a válaszához mellékelni szíveskedjék, kérvén őket egyidejűleg arról értesíteni, hogy folyó évi május hó 12-én délelőtt 11 órakor az egyetem aulájában az eskü letételére jelenjenek meg."[20]

Mind Valeriu Branişte, mind Valentin Poruţiu csak a rendes és rendkívüli egyetemi tanároktól (professzoroktól) kért hűségesküt, az oktatási és klinikai segédszemélyzetet, az egyetemi hivatalnokokat, valamint az egyetemi gyűjtemények (pl. könyvtár) vezetőit nem kötelezték esküre. Valeriu Branişte átiratában két fontos további momentum érdemel még figyelmet: a hűségeskü megtagadása esetén is engedélyezi az 1919. június 1. és augusztus 31. közötti időre tervezett és az újságokban már meghirdetett nyári félév[21] megtartását, tehát a professzorok számára szeptember elejéig engedélyezi a hivatali állomáshelyen való munkavégzést. Másrészt pedig a tanárok működésének tartamára a kormányzótanács magára vállalta a tanárok fizetésének biztosítását. A román hatóságok azonban minden ígéretüket megszegték.[22]

1922.) Budapest, Magyar–Székely Egyesület, 1922. (A továbbiakban: RMKS, 1922.) 40. – Gáspár Ármin: *Hóhérok és mártírok*. Budapest, Makkay Zoltán, é. n. [1929] (A továbbiakban: Gáspár 1929.) 7. – *Erdély magyar egyeteme*. Szerk. Bisztray Gyula – Szabó T. Attila – Tamás Lajos. Kolozsvár, Erdélyi Tudományos Intézet, 1941. (A továbbiakban: EME 1941.) 431–432. – Gyalui Farkas: *Emlékirataim (1914–1921)*. Sajtó alá rendezte, a jegyzeteket és az előszót írta: Sas Péter. Kolozsvár, Művelődés, 2013. (A továbbiakban: Gyalui 2013.) 307–308.

20 A prefektus átiratának szövege: RMKS, 1922. 41. – Gáspár, 1929. 8–9. – EME, 1941. 432–433. – Gyalui, 2013. 306–307.

21 Nyári félév a kolozsvári egyetemen. *Keleti Ujság*, 1919. május. 1. 5–6.

22 Vajda Tamás: Hallgatók és professzorok megpróbáltatásai a kolozsvári egyetem jogellenes és erőszakos elfoglalásakor. In: *„Valami fáj, ami nincs". A trianoni békekötés előzményei és következményei*. Szerk. Anka László. Budapest, VERITAS – Magyar Napló, 2020. 178–179.

Május 11-én mind a négy karon tanácsülést tartottak. Az eskü letételét valamennyi professzor megtagadta.[23] Az egyenként megkérdezett tanárok kijelentették, hogy az esküt nem teszik le, a tanévet azonban hajlandók befejezni, s a pótszemesztert is megtartják, ha munkájukat a tanszabadságnak és az egyetem önkormányzatának biztosítása mellett végezhetik. Így Schneller István rektor május 12-én délelőtt 10 órakor az 1483–1918/19. E. T. szám alatt átküldte a prefektushoz a karok nyilatkozatát, amelyben megtagadják a hűségeskü letételét, és óvást emelnek az egyetem román birtokbavétele ellen.[24]

A nyilatkozat elküldése után alig fél órával – mialatt az egyetemen az előadások tovább folytak –, három román gyalogsági szakasz körülfogta az egyetemet, s minden kijáratot elállt.[25] Egy előző nap kinevezett román bizottság (tagjai tucatnyi középiskolai tanár vagy egyetemi tanársegéd), valamint a hozzájuk csatlakozott Valentin Poruțiu prefektus, Onisifor Ghibu, az egyetem több román hallgatója és felfegyverzett román katona egyszerre ment be az egyetem különböző hivatalaiba. Schneller rektort Valentin Poruțiu prefektus, Onisifor Ghibu, Drăganu magántanár, Ovidius Sirbu egyetemi hallgató és Joan Vasiliu őrnagy kereste fel. A prefektus előadta, hogy „mivel a tanárok az esküt megtagadták, a román kormányzó tanács Nagyszebenben éppen aznap május 12-én 4436/1919. szám alatt kelt rendelete alapján a magyar egyetemet átveszi, s a rektor közbeszólására megjegyezte, hogy ehhez karhatalommal is rendelkezik."[26] Déli 12 órakor a tanároknak minden munkájukat abba kellett hagyniuk, s távozniuk kellett az épületekből.[27] Vagyis a megszálló román hadsereg a trianoni béke megkötése előtt 13 hónappal (a nemzetközi egyezményeket megszegve) erővel elfoglalta a magyar állami tulajdonú kolozsvári egyetem épületeit és minden felszerelését. A magyar Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 1920. március 10-én kelt 23.307/1920. számú bizalmas leiratában szólította fel a Kolozsvárról elüldözött egyetemet, hogy a magyar államot ért anyagi károk felmérése érdekében részletes kimutatást készítsen. Válaszul a jogi kar április 27-én készített kimutatása szerint a kolozsvári egyetem jogellenes és fegyveres lefoglalása által csak a jogi kari helyiségek és ingóságok elvétele mintegy 3,6 millió korona anyagi kárt okozott a magyar

23 RMKS, 1922. 41–44. – Gáspár, 1929. 9–14. – EME, 1941. 435–438. – Vincze Gábor: *A száműzött egyetem. A Ferenc József Tudományegyetem sorsa Kolozsvártól Szegedig (1919–1921).* Szeged, JATEPress, 2006. 138–141. (A továbbiakban: Vincze 2006a.)

24 EME 1941. 431–432. – Vincze 2006a. 137–138. – Gyalui 2013. 308.

25 Vincze 2004. 141.

26 Márki Sándor: *A m. kir. Ferencz József-tudományegyetem története: 1872–1922*. Szeged, 1922. (A továbbiakban: Márki 1922.) 121.

27 Az átadásról felvett jegyzőkönyv szövege: EME, 1941. 438–439. – Vincze 2006a. 142–143. – Gyalui 2013. 313–314.

állam számára.[28] Tekintetbe véve az Orvosi Kar egyenként is igen tekintélyes értéket képviselő klinikáját és laboratóriumát, a Matematikai és Természettudományi Kar szintén tetemes összegbe kerülő gyűjteményeit és laboratóriumait, a Bölcsészet-, Nyelv- és Történettudományi Kar jelentős értékű könyvtárait, valamint az egyetem számos egyéb egységét (pl. könyvtár, fűvészkert, sportpályák stb.), kijelenthető, hogy az egyetem erőszakos elfoglalása a magyar állam számára minimum 30 millió korona anyagi kárt eredményezett.[29]

1919 őszén épületek és felszerelés híján nem indulhatott meg az őszi félév a kolozsvári egyetemen, a professzorok többsége valami civil pénzkereseti lehetőséget keresett. Számos professzornak semmilyen értelmiségi állás nem jutott, így ők kénytelenek voltak napszámos alkalmi munkából biztosítani családjuk megélhetését.[30] Szeptember második felében megkezdődött az egyetemi állásuktól megfosztott professzorok és családjuk letartóztatása és kitoloncolása. A hatóságok felfogása szerint a román hatalmi törekvések nyugati határát képező Tisza vonalától nyugatra született professzorokat karhatalom igénybevételével néhány óra alatt kitoloncolták lakásukból.[31] 1919 év végéig a bölcsészeti kar tanárai közül kitoloncolták Gombocz Zoltánt, Hornyánszky Gyulát, Szádeczky-Kardoss Lajost, Cholnoky Jenőt, Schmidt Henriket, Csengeri Jánost és Schneller Istvánt, a jogi karról Szandtner Pált, Kuncz Ödönt, Lukáts Adolfot és Menyhárth Gáspárt, a természettudományi karról Győrffy Istvánt, Haár Alfrédot, Pogány Bélát, Fabinyi Rudolfot és Riesz Frigyest, az orvosi karról pedig Davida Leót, Lechner Károlyt és Rigler Gusztávot. 1920 elején szintén Magyarországra száműzték a román hatóságok a bölcsészeti kar tanárai közül Dézsi Lajost és Karl Lajost, az orvosi karról pedig Issekutz Bélát.[32] A kiutasítottakat két tanártársuk várta Budapesten (Boér Elek és Ortvay Rudolf). Mindketten még a magyar egyetem felszámolása előtt szabadságra távoztak, s nekik engedélyezték a román hatóságok a Kolozsvárra utazást.[33] A kitoloncolt professzorok közül többen is

28 Szegedi Tudományegyetem Levéltára 73–1919/20. J. K. szám. (A továbbiakban: SZTEL)

29 Vajda Tamás: A kolozsvári egyetem elfoglalásával okozott sérelmek, kulturális és anyagi károk. *Somogy*, 2020/4. 19.

30 Például Cholnoky Jenő földrajzprofesszor nyári burgonyakapálási munkáját – amikor a jobb- és baloldalán vele együtt dolgozó 2–2 hallgatónak magyarázta a tananyagot – maga a Budapestre delegál antant megbízott, sir George Clerk angol diplomata is megörökítette a Georges Benjamin Clemenceau-nak, a békekonferencia elnökének 1919. november 29-én írt levelében. *Francia diplomáciai iratok a Kárpát-medence történetéről 1919–1920.* Szerk. Ádám Magda – Ormos Mária. Budapest, Akadémiai, 2004. 163-164.

31 Vajda Tamás: 1919 – a magyar egyetem elűzése Kolozsvárról. *Per Aspera Ad Astra*, 2019/2. 19.

32 Vincze 2004. 145.

33 *Uo.* 148.

vagonlakóként töltötték 1919/20 telét családjukkal együtt valamelyik budapesti pályaudvaron (pl. Cholnoky Jenő).[34]

Kapcsolatfelvétel Szegeddel és Teleki Pál első szegedi programbeszéde

A fővárosban tartózkodó professzorok november 26-án Tóth Lajos és Imre Sándor, az oktatási tárca helyettes államtitkárai és báró Horváth Emil, a „titkos erdélyi minisztérium" államtitkára bevonásával értekezleten úgy döntöttek, hogy egyelőre Budapesten működik tovább a Kolozsvárról száműzött egyetem, de Tóth Lajos államtitkár azt javasolta, hogy kezdjenek egyeztetést Szeged város vezetésével, „milyen áldozatokra lenne hajlandó" az ideiglenes elhelyezés érdekében. A megbeszélésen részt vett Vasek Ernő, Szeged kormánybiztos-főispánja is,[35] aki a város nevében felajánlott 40 professzori lakást, élelmezést és fűtőanyagot, továbbá több száz egyetemi hallgató számára internátusi elhelyezést élelmezéssel együtt.[36]

Figyelemre méltó, hogy Vasek főispán nemcsak a megbeszélés napján és a következő napokban, de már előtte is megosztotta a bizalmas hírt a sajtóval. A *Szegedi Napló* című napilap már november 25-én beszámolt a kolozsvári egyetem Szegedre helyezésének lehetőségéről: „Felvetették azt az eshetőséget is, hogy az egyetem Szegedre kerül. A tanári testület ezt is szívesen látná, de így is ragaszkodnak a kolozsvári jelleg fenntartásához. A kolozsvári egyetemi tanároknak ezzel a mozgalmával végre kellene Szegeden is foglalkozni. Ha a város vezetősége ma csak egy töredékét használná fel annak az energiának és lelkes fáradozásnak, amit az egyetem kérdésében évtizedeken keresztül hasztalanul fecsérelt el, most tudna a város részére egyetemet szerezni."[37]

Az újságcikk szokatlanul kritikus és követelőző hangneme úgy állította be a kérdést, mintha annak megoldása egyedül a szegedi városvezetés halogatása miatt késlekedne („végre kellene Szegeden is foglalkozni"). Felvetette azt is, hogy a korábbi évtizedekben sokkal több energiát és fáradozást fordítottak az egyetemért folytatott sikertelen versenyfutásra. Úgy állította be, mintha most a városnak éppen csak jelentkeznie kellene az egyetemért. A rövid cikk által a budapesti körök Vasek főispánon keresztül nyomást helyeztek a szegedi városvezetésre, hogy az ne tudjon határt

34 *Cholnoky Jenő önéletírása*. Lektorálta, jegyzetekkel ellátta és a kísérőtanulmányt írta Kubassek János. Veszprém, Pesti Kalligram – Művészetek Háza, 2021. 170.

35 Vincze 2006. 39.

36 Márki 1922. 126.

37 A kolozsvári egyetem Szegeden? *Szegedi Napló*, 1919. november 25. 2.

szabni az egyetem Szegedre helyezése érdekében tőle várt önrész nagyságával kapcsolatban, s Somogyi Szilveszter már – az egyébként nélküle megtartott – november 26-i budapesti megbeszélés előtt kénytelen legyen a legnagyobb áldozatok teljesítését is magára vállalni a száműzött kolozsvári egyetem időleges szegedi elhelyezése érdekében.[38]

December 14-én gróf Teleki Pál a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja (KNEP) által indított nemzetgyűlési képviselőjelöltként Szegeden tartott programbeszédet.[39] Ebben az általános politikai kérdések[40] mellett kitért az egyetem és a dél-alföldi régió gazdasági összefüggésére is: „Szegednek nagy gazdasági centrummá kell lennie. Meg kell szüntetni a Budapest felé irányuló káros centralizmust. Ezt a célt szolgálja a szegedi egyetem is, melyre bírja a kultuszminiszter ígéretét."[41] „Az egyetem kérdése oly módon nyerne megoldást, hogy a most hazátlanná vált kolozsvári egyetem idejönne. Ezzel régi, jogos kívánság teljesülne, s azután, ha elkövetkeznék az idő, hogy a kolozsvári egyetem repatriálódhatnék, akkor az egyik felét visszaadják, de a másik fele további kiépítésre itt marad. De olyan egyetemet kellene itt teremteni, amely különbözik a többitől, de megfelel Szeged fekvésének és mögöttes részeinek: gazdasági tudományokat pártoló egyetemet.[42] […] Nagy vidéki gócpontokat kell létesíteni. Szeged is egy ilyen gócpont kell hogy legyen. Ez a gazdasági irány, amely abban különbözik a többi egyetemektől, hogy gazdasági akadémiát kapcsolnánk az egyetemhez, de úgy, hogy ez az egyetem integrált része legyen."[43] A kolozsvári egyetem Szegedre kerülését tehát Teleki Pál is eldöntött tényként kezelte.[44] Jól jellemzi a korabeli a korabeli szegedi sajtó hozzáállását, hogy e nagyjelentőségű programbeszédről a *Délmagyarország* című helyi napilap egyáltalán nem számolt be. Így csak másik három újság felhasználásával rekonstruálhatók az elhangzott beszéd főbb elemei.

Teleki programbeszéde a kolozsvári egyetem kényszerű áthelyezése mellett arra is egyértelmű célzást tett, hogy az egyetem négy kara mellé ötödikként gazdaságit

38 Vajda Tamás: A kolozsvári egyetem Szegedre kerülése. In: *Lokális Trianon 2. Szeged az összeomlás éveiben 1918–1920.* Szerk. Gulyás László – Tóth Marcell – Zeman Ferenc. Szeged, Egyesület Közép-Európa Kutatására, 2021. 130.

39 Bárány Ferenc: A restauráció kezdete a francia megszállás idején. In: *Szeged története IV.* Szerk. Serfőző Lajos. Szeged, Somogyi-könyvtár, 1994. 338.

40 Ablonczy Balázs: *A miniszterelnök élete és halála. Teleki Pál (1879–1941)*. Budapest, Jaffa, 2018. (A továbbiakban: Ablonczy 2018.) 92.

41 Gr. Teleki Pál programbeszéde. *Szegedi Napló*, 1919. december 16. 2.

42 Teleki Pál Szegeden. *Szegedi Uj Nemzedék*, 1919. december 16. 3.

43 Teleky Pál programbeszéde. *Szegedi Friss Ujság*, 1919. december 16. 1.

44 Vajda Tamás: A magyar felsőoktatás újraszervezése. In: *1921 – A Nagy Újrakezdés. (Sorsfordító évek 4.)* Szerk. Hermann Róbert – Ligeti Dávid. Budapest, Országház, 2023. 277.

szerveznek. Vagyis nemcsak a kolozsvári egyetem egyszerű továbbélését, hanem lényeges fejlesztését helyezte kilátásba. A programbeszéd után Teleki Pál január elején kiutazott a párizsi békekongresszusra,[45] de távollétében is ellenjelölt nélkül, egyhangúlag választották meg képviselőnek Szegeden.[46]

A Teleki Pál által szóba hozott gazdasági fakultással kapcsolatban már november végén is konkrét hírek olvashatók a szegedi napilapokban: „Fölállítanák a közgazdasági fakultást, amilyen még magyar tudományegyetemen nincs, s mely felsőbb kereskedelmi iskolát pótolna, konzuli és diplomáciai pályára készítene elő, s terjesztené azokat az ismereteket, melyek a Balkánnal való kereskedelmi összeköttetések létesítését lesznek hivatva szolgálni, s mely betöltené azt a feladatot, melyért Szegedre speciális Balkán Akadémiát terveztek.”[47] Ehhez figyelembe kell venni, hogy a 1919 decembere és 1920 októbere között került sor Budapesten a Közgazdaságtudományi Kar felállítására,[48] vagyis a hazai közgazdasági és mezőgazdasági képzés vitathatatlanul egyetemi szintű képzésének intézményesítésére és az oktatás 1920 őszi megkezdésére.[49]

A gazdasági vagy mezőgazdasági fakultás felállítására vonatkozó tervek a következő években, egészen 1921 végéig terítéken maradtak. A Szegedi Mérnök- és Építész-Egyesület 1921 márciusában tette közzé a hároméves egyeztető munkával összeállított tervezetét a szegedi mezőgazdasági egyetem mielőbbi felállítása érdekében. „A tervezett mezőgazdasági főiskola elhelyezésénél elsősorban Szeged jön tekintetbe, nemcsak azért, mert az ország második nagyvárosa, hanem azért is, mert földrajzi fekvése is erre utalja. Az elhelyezés kérdése pedig, ha nehéz is, de nem megoldhatatlan, a tanári személyzet pedig kikerülne a szegedi felsőipariskola kiváló tanári gárdájából, kik tudásuk és hivatásuknak megfelelően jelenleg nincsenek elhelyezve, de akik képzettségüknél fogva igen sokat tehetnek a magyar kultúrának s a magyar nemzetnek. Most már csak arról van szó, hogy a város vezetősége mily tevékenységet fejt ki e nagyjelentőségű kultúrintézmény létesítése érdekében. Tudjuk bár a nehézségeket, melyekkel egy ilyen intézet megszervezése a mai viszonyok között

45 Abloncz 2018. 95.

46 Abloncz 2005. 155.

47 Egyetemet kap Szeged. *Szegedi Napló*, 1919. november 27. 2.

48 Zsidi Vilmos: A Tudományegyetemi Közgazdaságtudományi Kar, 1920–1934. In: *A Budapesti Corvinus Egyetem és elődintézményei története a kezdetektől 2020-ig*. Szerk. Szécsényi András – Zsidi Vilmos. Budapest, Akadémiai, 2021. 68.

49 Kissné Bognár Krisztina: Adatok a tudományegyetemi közgazdaságtudományi kar mezőgazdasági osztálya hallgatóinak társadalmi helyzetéről. In: *Trianon és a magyar felsőoktatás IV. A VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár és a Magyar Felsőoktatási Levéltári Szövetség 2020. december 8–9-én a VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltárban rendezett konferenciájának előadásai*. Szerk. Ujváry Gábor. Budapest, VERITAS – Magyar Napló, 2021. 234.

jár, de ha jövőnek akarunk építeni, s ha túl tudjuk tenni magunkat a jelen helyzet sivárságán: olyan szolgálatot teszünk a magyarságnak és Szeged városának, mellyel igazán rászolgálunk a jövő nemzedék elismerésére."[50]

Egyeztetések az egyetem szegedi elhelyezése ügyében

Somogyi Szilveszter 1920. március 9-én a város törvényhatósága nevében gróf Bethlen Istvánhoz, a Békeelőkészítő Iroda B Csoportjának vezetőjéhez (valójában erdélyi ügyekkel kapcsolatos miniszterhez)[51] írt leveléhez csatolta a Haller István oktatási miniszterhez korábban írt feliratát, s igyekezett meggyőzni őt a szegedi ajánlat elfogadásának előnyeiről: „Jól tudjuk, hogy az elhelyezés nem fog nehézségek nélkül járni. Vérző szívvel kell látnunk, hogy a magyar népoktatás soha helyre nem hozható hátrányára, iskoláink egy része ma is kaszárnya vagy használhatatlan állapotban várja a helyreállítást. Mint az országból megmaradt sziget talán minden helyen, Szeged is megszállott területekről nagyszámú menekült talált hajlékot, menekült és újonnan létesített polgári és katonai hivatal székhelyet, zsúfolásig megtöltve mindent. De a nehézségek nem leküzdhetetlenek, csak az illetékesek belátásától és jóakaratától függ, hogy számolva az összetiport ország anyagi erőinek kimerültségével, követeléseiket mérsékelve tudjanak lemondani a múltban talán indokolt fokozottabb, esetleg csak kényelmi igényekről, s a jövőbe vetett bizalomtól vezetve a nagy cél érdekében közös erővel és erős akarattal nem a nehézségek fokozására, hanem azok elhárítására törekedjenek." A levél további részében a polgármester kérte gróf Bethlen István támogatását ahhoz, hogy a város befogadhassa a száműzött egyetemet.[52] A gróf kedvező válasza április 12-én született meg: „a kolozsvári egyetemnek Szegedre helyezése tárgyában hozzám intézett előterjesztésére értesítem a Tekintetes Tanácsot, hogy az előterjesztésben foglaltakat készséggel magamévá tettem, s azok sikerét a magam részéről előmozdítandó az egyetem céljaira kiszemelt állami épületek átengedése végett a vallás- és közoktatásügyi, az igazságügyi, valamint a kereskedelemügyi m. kir. miniszter urakhoz a városi tanács e tárgyú kívánságait pártoló iratokat intéztem."[53]

50 Mezőgazdasági egyetem Szegeden. *Szegedi Uj Nemzedék*, 1921. március 3. 1.

51 Romsics Ignác: *Gróf Bethlen István politikai pályája 1901–1921*. Budapest, Magvető, 1987. (A továbbiakban: Romsics 1987.) 208.

52 Vajda Tamás: Somogyi Szilveszter polgármester szerepe a száműzött kolozsvári egyetem Szegedre kerülésében. *Gerundium*, 2022/1–2. 114.

53 ELTE Egyetemi Könyvtára és Levéltára 429. fond (Szandtner Pál hagyatéka) 1. doboz 691/1920. – Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (A továbbiakban: MNL OL) K636. fond 105. doboz VKM 37179/1920.

1920. április elején a minisztertanács tárgyalt a két száműzött egyetem további sorsáról. Határozata szerint arra az időre, amíg az ország visszaszerzi területét, fenntartja a két egyetemet, és később a kolozsvári egyetemet Szegeden, a pozsonyit pedig Pécsett helyezi el.[54] Április 17-én érkezett Szegedre Záborszky Gyula igazságügyi államtitkár,[55] hogy az ítélőtábla elhelyezéséről informálódjék.[56] Az ítélőtábla és a törvényszéki épület után megtekintette a Mars téri régi büntetőtörvényszék és a III. kerületi fiúpolgári iskola épületét, és beszerezte az épületek alaprajzait.[57] Májusra széleskörű társadalmi mozgalom bontakozott ki a szegedi tanyavilágban:[58] 400 alsótanyai és szintén 400 felsőtanyai gazda írta alá a kolozsvári egyetem Szegedre helyezését pártoló felterjesztést. Ebben a város 75 ezer külterületi lakosa nevében[59] kérték a városvezetést, hogy „minden lehetőt elkövessen a kolozsvári egyetemnek Szegedre való áthelyezése érdekében."[60] A kérvényt Somogyi Szilveszter polgármester a közoktatási miniszterhez juttatta el.[61] Júliusra a Délvidéki Liga is hasonló pártoló akciót szervezett. Annak keretében az elcsatolt délvidékről, valamint a dél-alföldi városokból (pl. Kiskunfélegyháza, Makó, Mindszent, Orosháza, Szentes stb.) mintegy tízezren írták alá a kérvényt, melyet Herczeg Ferenc és gróf Teleki Pál nyújtott át Haller István oktatási miniszternek.[62] A kezdeményezést aláírók jegyzéke a személyes adataikkal és a Délvidéki Liga hozzá csatolt kérvényével együtt fennmaradt a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában.[63] Ezek az akciók jól mutatták, hogy igen széleskörű egyetértés bontakozott ki abban a kérdésben, hogy Szeged és az egész Dél- Alföld elemi érdeke az egyetemnek a városba telepítése.

Bethlen István gróf 1920. július 20-án levélben fordult Vass József vallás- és közoktatásügyi miniszterhez tájékoztatást kérve az egyetem szegedi elhelyezésével kapcsolatban: „Nagyméltóságú Miniszter Úr! A magyar királyi minisztertanács 1919. évi szeptember hó 30-i határozatával nyert különleges megbízatásom keretében még múlt év december hó 12-én 80388. szám alatt, majd folyó évi április hó 12-én 691/920. és június hó 28-án 243/1920. eln. szám alatt Nagyméltóságodhoz intézett irataimmal arra kértem Nagyméltóságodat, hogy az otthonából száműzött kolozsvári m. kir. Ferenc József Tudományegyetem további fenntartása s az egyetemnek Szegedre he-

54 A szegedi egyetem. *Szegedi Uj Nemzedék*, 1920. április 4. 7.
55 Az egyetem ügye. *Délmagyarország*, 1920. április 20. 4.
56 A szegedi egyetem ügye. *Szegedi Napló*, 1920. április 20. 2.
57 Somogyi Szilveszter dr. budapesti útja. *Szegedi Napló*, 1920. április 21. 2.
58 A tanya az egyetemért. *Szegedi Napló*, 1920. május 13. 4.
59 A szegedi egyetem elhelyezése. *Délmagyarország*, 1920. május 13. 4.
60 Felsőtanyaiak az egyetemért. *Szegedi Friss Ujság*, 1920. május 9. 2.
61 A tanya az egyetemért. *Szegedi Uj Nemzedék*, 1920. május 13. 3.
62 A Délvidéki Liga a szegedi egyetemért. *Szegedi Uj Nemzedék*, 1920. július 11. 4.
63 MNL OL K636. fond 105. doboz 81373/1920.

lyezése iránt intézkedni s intézkedései felől engem tájékoztatni szíveskedjék. A fentiekben első helyen említett átiratomra méltóztatott is Nagyméltóságodnak folyó évi március hó 12-én 11921/920. szám alatt értesítenie arról, hogy az egyetem Szegedre helyezése kérdésében Nagyméltóságod a tárgyalásokat Szeged városával s az érdekelt egyetem tanácsával haladéktalanul felvenni szíves leend. E tárgyalások eredményei a Nagyméltóságodnak az egyetem jövő sorsát érintő álláspontja felől azonban Nagyméltóságod illetékes válaszát 243/920. eln. számú idevonatkozó és megokolt érdeklődésem s az új tanév rohamos közeledte ellenére is nagy sajnálatomra még mindig nélkülözöm.

Minthogy az egyetem jövő elhelyezkedésével kapcsolatban, úgyis mint a Békeelőkészítő Iroda „B" Csoportjának bizonyos különleges megbízatásokkal felruházott vezetőjére s úgyis mint az ezen iroda kebelében szervezett Országos Menekültügyi Hivatalnak a menekült tanárok és a menekült főiskolai ifjúság jövője körül érdeklődni és cselekedni köteles vezetőjére is oly halaszthatatlan intézkedések komoly felelőssége hárul reám, melyeknek közérdekű sikerét Nagyméltóságod döntésének további késedelme nem kis mértékben veszélyeztetheti, kénytelen vagyok Nagyméltóságodat ezúttal immár sürgetőleg felkérni, hogy az egyetem leendő székhelyét illetőleg határozni s nagybecsű elhatározásáról engem sürgősen értesíteni méltóztassék."

Bethlen István gróf erélyes fellépésének eredményeképpen Vass József miniszter még aznap kelt válaszában tájékoztatást nyújtott. A miniszter levele csak egy tartalmi átírásból ismert: „A folyó évi július hó 20-án ad eln. 243. szám alatt kelt nagybecsű átiratára tisztelettel értesítem címedet, hogy a kolozsvári m. kir. Ferenc József Tudományegyetemnek addig is, amíg székhelyére vissza fog térhetni, Szegeden való elhelyezését elhatároztam. Eredetileg az volt a szándékom, hogy a kolozsvári egyetem Szegeden való működését már az 1920/21. tanév kezdetétől fogva elrendelem, az egyetem tanáraival tartott értekezleten azonban a tanárok részéről az az egyértelmű felfogás nyilatkozott meg, hogy ebben a tanévben lehetetlen biztosítani a kolozsvári m. kir. Ferenc József Tudományegyetem Szegeden való működésének elengedhetetlen tárgyi feltételeit. Ezért beleegyeztem abba, hogy a kolozsvári tudományegyetem a székhelyéről szintén száműzött pozsonyi m. kir. Erzsébet Tudományegyetemmel kooperálva az 1920/21. tanévben még Budapesten működjék, avval a kikötéssel azonban, hogy már ebben a tanévben minden intézkedést meg kell tenni arra nézve, hogy a kolozsvári tudományegyetem az 1921/22. tanévtől kezdve Szegeden működhessék."

Bethlen István július 31-i válaszában örömmel üdvözölte Vass József Szeged melletti döntését: „Folyó évi július 20-án ad. eln. 243. szám alatt kelt átiratára, a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem jövendő elhelyezése ügyében van szerencsém

Nagyméltóságoddal közölni, hogy a tudományegyetem Szegeden leendő elhelyezésének a tervét a magam részéről is helyeslem, és a legutóbb a helyszínen tett utam alkalmával személyesen győződtem meg az elhelyezés lehetőségéről. Miután azonban az elhelyezés céljaira kiszemelt épületek ez idő szerint még más célra szolgálnak, és azoknak a tudományegyetem céljaira leendő átengedése és kiürítése a jövő 1920/21. tanév kezdetéig a rendelkezésre álló idő rövidsége miatt most már alig lehetséges. Amennyiben minden akadályt sikerül elhárítani, örömömre fog szolgálni, ha az egyetem működését Szegeden minél hamarabb megkezdheti."[64]

1920. augusztus 6-án a *Szegedi Friss Ujság* terjedelmes interjút közölt gróf Teleki Pál miniszterelnökkel, Szeged első kerületének nemzetgyűlési képviselőjével. A beszélgetésben központi helyet foglalt el a száműzött egyetem Szegedre helyezésének kérdése: „Ami a hontalanná vált kolozsvári egyetem Szegedre való áthelyezését illeti, e tekintetben örömmel állapítom meg, hogy e terv megvalósulásának útjából immár elhárultak az akadályok, és Szeged mint a Délvidék kultúrájának régi és fontos gócpontja hozzájut az őt méltán megillető főiskolához. […] A város vezetősége a hazafias szegedi közönség támogatásával mindenesetre értékelni tudja azon áldozatok fontosságát, melyeket hoznia kell, hogy az ország ezen nagyjelentőségű kultúrintézménye a hazai művelődés és a város további fejlődése szempontjából fenntartható fejleszthető legyen. Az igazságtalan béke elvehetett tőlünk területeket, elszakíthatott hozzánk tartozó és velünk érző népmilliókat, de kultúránkat, európai nívón álló kultúrintézményeinket, nagyhírű főiskoláinkat nem törölhette el, kultúrfölényünk és így a jövendő szegedi egyetem is messzeható világossággal hirdeti majd, hogy itt Európa keletén a nyugati kultúra védőbástyája kapott mély sebet az igazságtalan ítélet által. A magam részéről, úgyis mint Szeged város nemzetgyűlési képviselője, a legnagyobb örömömnek adok kifejezést afölött, hogy a város régi vágya teljesülőben van, és Szeged régi és becses kultúrája további erős tényezőjévé válik az egész magyar közművelődésnek és a magyar tudás egyik hathatós és értékes terjesztője lesz."[65]

1920. október 11-én gróf Teleki Pál miniszterelnök vezetésével népes kormányküldöttség (köztük például Vass József közélelmezési miniszter és Tóth Lajos oktatási államtitkár)[66] folytatott tárgyalásokat Szegeden. A nap folyamán 29 különböző küldöttség járult a kormány elé Szeged és környéke legkülönfélébb kérdéseivel.[67] Ezek között kiemelendő a Délvidéki Liga Klug Péter által vezetett küldöttsége.[68] Ez arra

64 MNL OL K636. fond 105. doboz 74095/1920. IV.a.

65 Teleki Pál gróf a szegedi egyetemről. *Szegedi Friss Ujság*, 1920. augusztus 6. 1.

66 Teleki Pál gróf Szegeden. *Szegedi Friss Ujság*, 1920. október 12. 1.

67 Küldöttségek a miniszterelnök előtt. *Szegedi Napló*, 1920. október 12. 1.

68 Küldöttségek, kihallgatások. *Szeged*, 1920. október 12. 4.

kérte a kormányfőt, „hogy a Szegedre helyezendő egyetem ügyében a Délvidék és az egész ország érdekében már most tegyék meg az előkészületeket. A miniszterelnök válaszában kijelentette, hogy az egyetem ügye folyamatban van, és Szeged még abban az esetben is egyetemet kap, ha a kolozsvári egyetem visszakerülne székhelyére."[69]

Ezt követően Tóth Lajos államtitkár közölte, hogy a kolozsvári egyetem Szegeden keres otthont, egyelőre csak a kolozsvári egyetemnek az orvosi fakultása, mely a tanítást a jövő év őszén kezdi meg. Beható tárgyalás után abban állapodtak meg, hogy az orvosi kar számára a kórbonctani intézetet a közkórház udvarán építik fel.[70] E mellett az orvosi fakultást az új felsőipariskolában, a királyi táblán és a rókusi iskolában helyezik el. Úgy tervezték, hogy ezeket az épületeket már 1921. április havában kitelepítik[71] úgy, hogy az ítélőtábla a városi felsőkereskedelmi iskolába, az ún. tornyos iskolába költözik, a városi felsőkereskedelmi beköltözik a polgári fiúiskolába. A polgári fiúiskolát összevonhatják. Az átalakításokat már 1921 áprilisában megkezdik az orvosi fakultás részére úgy az új felsőipariskolában, mint a városi és rókusi iskolában.[72] Ez az első nyoma a Kálvária téri felsőipariskola épületének egyetemi célú felhasználásának. 1921 őszén valóban itt helyeznek el számos klinikát, s egyes orvosi intézetek egészen 1935-ig működtek itt.

Állásfoglalás az egyetem debreceni kacérkodása kapcsán

1920 novemberére általános egyetértés mutatkozott a Kolozsvárról elüldözött egyetem Szegedre helyezése és 1921 őszi megnyitása ügyében. December elején azonban váratlan fordulat állt be az egyetem dolgában, ugyanis Debrecen városa meghívta a kolozsvári egyetemet,[73] hogy ezzel is meggyorsítsa a hiányos szerkezetű egyeteme kiépülését. A kolozsvári professzorok többsége hajlott is volna a Debrecenbe költözésre, csakhogy ezzel az egyetem egysége szenvedett volna csorbát, hiszen a cívisváros igazából csak az Orvosi Kart fogadta volna be. A többi karról csak a Debrecenben hiányzó tanszékek professzorára számítottak. A debreceni csavar

69 A miniszterelnök látogatása Szegeden. *Szegedi Uj Nemzedék*, 1920. október 12. 3.
70 Még az idén megkezdik az egyetemi építkezéseket. *Szegedi Napló*, 1920. október 12. 2.
71 A felsőipariskolát átalakítják klinikák céljára. *Szegedi Napló*, 1921. április 3. 4.
72 Teleki Pál gróf Szegeden. *Szegedi Friss Ujság*, 1920. október 12. 2.
73 Új ötlet a kolozsvári egyetem ügyében. *Szegedi* Napló, 1920. december 16. 2.

érezhető zavart idézett elő Szegeden[74] és Budapesten egyaránt:[75] mind a Tisza-parti városban, mind a kormányban többen úgy érezték, hogy a professzorok elárulták az elmúlt hónapok szegedi erőfeszítéseit. Még a kolozsvári származású hallgatók is mozgalmat indítottak Szeged mellett.[76] A professzorok váratlan és hosszas hezitálása érezhetően több hónappal tolta ki a hivatalos politikai döntés meghozatalát. Hiszen csak február közepén (több mint két hónappal a debreceni meghívást követően) utaztak el helyszíni szemle céljából Debrecenbe,[77] s csak azt követően – meglehetősen nagy viták után – alakította ki végleges döntését az egyetem. Ilyen körülmények között különösen figyelemre méltó, hogy március elején két vagon laboratóriumi eszköz és műszer – Tóth Lajos oktatási államtitkár intézkedése folytán[78] – Szegedre érkezett.[79] A laboratóriumi eszközök és műszerek Szegedre szállítását követően március folyamán egyetemi mechanikai műhelyt nyitottak Szegeden.[80] Vagyis a tényleges szállítás – miközben a professzorok még a debreceni ajánlat felett vitatkoztak – már a hivatalos döntés meghozatala előtt elkezdődött. Az államtitkárhoz hasonlóan a kolozsvári hallgatók Egyetemi Köre is előbb tette le a voksát Szeged mellett, mint a professzorok. A hallgatók március 28-án (félévvel az első szegedi egyetemi tanévnyitó előtt!) rendezték első táncestélyüket a Tisza Szállóban.[81] De szervezkedett Szeged mellett a hódmezővásárhelyi Egyetemi Kör is, amely január végén tartott gyűlésén állást foglalt a kolozsvári egyetemnek Szegeden való elhelyezése érdekében. Ezért Hódmezővásárhely városvezetésénél lépéseket tettek, és kérték, hogy a szegedi egyetem ügyét kérdését az illetékes fórumoknál hathatósan támogassák.[82]

Az is említésre méltó, hogy gróf Teleki Pál miniszterelnök január 20-án Debrecen város nagyobb küldöttségét fogadta, amely a pozsonyi és kolozsvári egyetemeknek Debrecenbe való helyezése érdekében járult elé.[83] „Teleki Pál gróf miniszterelnök

74 A szegedi egyetemért. *Szegedi Uj Nemzedék*, 1921. január 4. 2.; A szegedi egyetem. *Szegedi Uj Nemzedék*, 1921. január 16. 1.

75 A kultuszminiszter kihallgatása az egyetem ügyében. *Szegedi Uj Nemzedék*, 1921. január 22. 1.

76 A szegedi egyetem kérdéséhez. *Szegedi Uj Nemzedék*, 1921. január 21. 2.

77 A menekült egyetemek kérdése. *Szegedi Uj Nemzedék*, 1921. február 18. 2.

78 Útban a szegedi egyetem. *Szegedi Uj Nemzedék*, 1921. március 10. 1.

79 A kolozsvári egyetem három vagon felszerelése már Szegedre érkezett. *Szegedi Napló*, 1921. március 10. 3.

80 Az egyetemi mechanikai műhely Szegeden. *Szegedi Uj Nemzedék*, 1921. március 13. 3.

81 A kolozsvári egyetemi hallgatók bálja. *Szegedi Uj Nemzedék*, 1921. február 25. 2. – A száműzött Kolozsvári Egyetemi Kör. *Szegedi Uj Nemzedék*, 1921. március 17. 2. – A száműzött kolozsvári egyetemi kör. *Szegedi Uj Nemzedék*, 1921. március 20. 3. – Az egyetemi ifjak. *Szegedi Uj Nemzedék*, 1921. március 27. 8. – A kolozsvári egyetemi ifjak Szegeden. *Szegedi Napló*, 1921. március 27. 4.

82 Egy kolozsvári egyetemi tanár a szegedi egyetem mellett. *Szeged*, 1921. január 21. 3.

83 A miniszterelnök és az egyetem. *Szegedi Napló*, 1921. január 21. 2.

Debrecen város társadalmának ezt a lépését a testvér egyetemekkel szemben rendkívül szépnek és hazafiasnak nyilvánította, azonban ami magát a megoldást illeti, kifejtette azt az egyéni véleményét, hogy nem osztja a kérelmezők felfogását. Ő azt vallja, hogy az egyetemeket nem szabad tömöríteni és a hontalan egyetemeket nem szabad egyetemi városokban elhelyezni. Mindazonáltal ígéri, hogy a dolgot a legkomolyabb megfontolás tárgyává fogja tenni, és dacára annak, hogy neki mint egyetemi tanárnak ez az álláspontja, ezt nem fogja minden áron érvényesíteni, hanem ha kell, meg fog hajolni az ellenkező érvek előtt."[84]

Február 5-én gróf Bethlen István több politikustársával (például báró Petrichevich-Horváth Emil és Sebess Dénes államtitkárok)[85] és a kolozsvári egyetem tanárainak (például Menyhárth Gáspár, Hornyánszky Gyula, Tóth Károly, Boér Elek, Szandtner Pál)[86] küldöttségével Szegedre érkezett, hogy megtekintse az egyetem céljaira felajánlott épületeket[87] (ítélőtábla, DMKE-internátus, felsőipariskola, városi közkórház, rókusi elemi iskola),[88] és a helyszínen tanulmányozza a menekültügyi helyzetet.[89] A köszöntőre válaszul Bethlen gróf közölte: „A kötelességérzet vezetett e városba bennünket, de szívesen jöttünk ide. Első célunk az, hogy meglátogassuk e város ölelő karjai, falai közé menekült magyarokat. Másik célunk a Kolozsvárról kiüldözött magyar egyetem elhelyezése. Hiszem, hogy a kormány jó belátása és az önök áldozatkészsége eredményezni fogja azt, hogy Szegedre kerüljön az egyetem."[90] A csoport megtekintette a felajánlott épületeket, majd a főispáni hivatalban megbeszélték az egyetem ügyét.[91] „Bethlen István gróf elmondotta, hogy a szegedi egyetem ügyében beszélt a miniszterelnökkel és a kultuszminiszterrel, kiknek az a véleménye, hogy a szegedi egyetem országos érdek. Debrecen meghívása váratlanul történt, de az egyetemet már végleg Szegednek ítélték, s ennek megváltoztatása ki van zárva. Szükséges azonban, hogy Szeged továbbra is mindent megtegyen az egyetemért."[92] Vagyis amíg a száműzött kolozsvári egyetem professzorai a Szegeddel már 13 hónapja folytatott egyeztetések után éppen a debreceni helyszíni szemle tapasztalatai és a debreceni ajánlat felett tanakodtak, az egyetem Szegedre kerülését egyértelműen eldöntötte Bethlen István és Teleki Pál, így minden értelmét elveszítette a professzorok Debrecen melletti mesterkedése.

84 Az egyetem ügye. *Szegedi Friss Ujság*, 1921. január 21. 1.
85 Az egyetem ügye. *Szegedi Friss Ujság*, 1921. január 30. 1.
86 Bethlen István gróf Szegeden. *Szegedi Napló*, 1921. február 4. 2.
87 Az egyetemi épület szemléje. *Szegedi Napló*, 1921. február 5. 3.
88 Gróf Bethlen István Szegeden. *Szeged*, 1921. február 5. 2.
89 Bethlen gróf Szegeden. *Szegedi Friss Ujság*, 1921. február 4. 1.
90 Bethlen gróf Szegeden. *Szegedi Friss Ujság*, 1921. február 5. 1.
91 Bethlen István gróf Szegeden. *Szegedi Napló*, 1921. február 4. 2.
92 Bethlen István gróf Szegeden. *Szegedi Uj Nemzedék*, 1921. február 5. 1.

A sok szervezőmunka eredményeképpen 1921. október 9-én megtörténhetett az első egyetemi tanévnyitó Szegeden. S ezen az ünnepségen, bár előre jelezte részvételét Teleki Pál,[93] végül üdvözlete kíséretében írásban mentette ki magát[94] csakúgy, mint Bethlen István is.[95]

Támogatásuk az egyetem szegedi megnyitása után

Az egyetem kolozsvári működése idején az 1872-es kezdetektől fogva nagyon sok segítséget nyújtott az oktatói és kutató munka végzéséhez az Erdélyi Múzeum Egylet gyűjteményeinek és szakmai kapcsolatainak felhasználása. 1919 őszétől ezt nélkülözni kényszerült az egyetem. Alighogy 1921 októberétől Szegeden folytatta működését az egyetem, szinte azonnal felmerült egy széleskörű civil egyesület alapításának ötlete az Erdélyi Múzeum Egylet valamiféle pótlása céljából. Az egyetemi tanács 1921. december 14-i IV. rendes ülésén Tóth Károly dékán a jogi kar megbízásából jelentette be, hogy a tudományos és irodalmi tanács elhatározta, hogy megalakítja a Ferenc József Tudományegyetem barátainak körét országos és helyi szervezetekkel. A kör elnökévé gróf Bethlen István miniszterelnököt kérik fel. „A körnek egyetlen feladata lesz: egyetemünk itteni komoly tudományos munkásságának előfeltételeit biztosítani."[96] Az egyesület hivatalosan 1922. június 29-én, az egyetem fennállásának félszázados ünnepén alakult meg, s elnökségét Schmidt Henrik professzornak, az egyesület titkárának augusztus 5-én kelt levele alapján Bethlen István gróf elvállalta.[97] Az egyesület alapító tagjai közé a város is belépett 200 000 koronával a rendkívüli alap terhére.[98] A szervezet a '20-as években élénk tudománynépszerűsítő tevékenységet fejtett ki, a professzorok előadásain a nagyközönséget érdeklő népszerű előadások hangoztak el.[99]

93 *Ünnepélyek, amelyek a m. kir. Ferencz József-tudományegyetemen a tanév megnyitása és az egyetem ötvenesztendős fennállása alkalmával 1921. évi október hó 9.-én és 1922. június 29.-én tartattak*. Szeged, 1923. (A továbbiakban: *Ünnepélyek*, 1923.) 53.

94 *Ünnepélyek*, 1923. 55.

95 *Ünnepélyek*, 1923. 7.

96 SZTEL 1068–1921/22. E. T. szám.

97 MNL OL K636. fond 127. doboz 111073/1922. IV.a.

98 Devich Andor: *A Szegedi Tudományegyetem története 1921–1944*. Szeged, JATE Kiadó, 1990. 92. (A továbbiakban: Devich 1990)

99 Devich 1990. 72.

1922 márciusában nyitotta meg kapuit Szeged első egyetemi internátusa. A Vásárhelyi sugárút 2. (ma: József Attila sugárút 26.) szám alatti Bocskai Internátust[100] a Népies Irodalmi Társaság és a Mikes Irodalmi Társaság segítségével működtette a Székely Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Egyesülete (SZEFHE).[101] Az eredetileg is internátus céljára emelt épületet 1921. szeptember 22-én vásárolta meg a Népies Irodalmi Társaság. Majd 1922 február hónapra állt rendelkezésre 9 lakószoba, 3 más szoba, valamint konyha, étkező, kamra, amelyekben 21 hallgatóval megindult az internátus. A szegedi volt az egyesület elsőként működését megkezdő kollégiuma, a budapesti és a debreceni csak ezt követően jött létre.[102] Az épület berendezéséhez az egyetemisták bálok és táncestélyek szervezésének bevételeivel, valamint adománygyűjtési akciókkal járultak hozzá,[103] de jelentős segítséget nyújtott a honvédség is (elsősorban ágyak, bútorok és ágyneműk adományozásával). Az internátus ünnepélyes megnyitására az 1922-es nemzetgyűlési választások kampányában, március 27-én gróf Bethlen István miniszterelnök szegedi körútja alkalmával került sor.[104] A kormányfőt 26-án este a pályaudvaron a szegedi SZEFHE 300 tagjának sorfala fogadta,[105] másnap reggel pedig a kollégiumban köszöntötte őt Sebes Dénes nyugalmazott államtitkár, a Népies Irodalmi Társaság elnöke, Szandtner Pál egyetemi tanár, a kollégium vezetője, Menyhárth Gáspár egyetemi rektor és Incze Antal orvostanhallgató, a szegedi SZEFHE elnöke.[106] Bethlen kormányfő a Bocskay Internátus ünnepélyes felavatása alkalmával a köszöntőkre válaszul hangsúlyozta, hogy a magyar kormány átérzi az ifjúság kulturális nevelésének nagy fontosságát.[107] A megnyitás után a kormányfő és a megjelent politikusok megtekintették az internátus helyisé-

100 Vajda Tamás: A Székely Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Egyesülete (SZEFHE), valamint a Délvidéki Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Egyesülete (DEF HE) szegedi működése. In: *Trianon és a magyar felsőoktatás I. A VERITAS Történetkutató Intézet és a Magyar Felsőoktatási Levéltári Szövetség 2017. december 4-én, a budapesti Eötvös Collegiumban rendezett konferenciájának előadásai*. Szerk. Ujváry Gábor. Budapest, VERITAS–Magyar Napló, 2018. 287.

101 SZEFHE internátusa. *Új Élet*, 1922. január 28. 7.

102 Sebess Dénes: *Jelentés a „Keleti Actio" 1920–1932. évi működéséről*. (kézirat) I. 209–210. MNL OL P 1077. fond.

103 Székely bál. *Szeged*, 1922. január 12. 3. – Adományok a m. kir. Ferencz József-tudományegyetem menekült hallgatóinak. *Új Élet*, 1922. március 5. 9. – Köszönet adományokért. *Új Élet*, 1922. március 26. 12.

104 Az egységes párt zászlóbontása Szegeden. *Szegedi Uj Nemzedék*, 1922. március 28. 1.

105 Bethlen István gr. a Szefhe internátus felavatásán. *Új Élet*, 1922. április 2. 15.

106 Gr. Bethlen István miniszterelnök látogatása. *Új Élet*, 1922. március 19. 13. – Szeged, 1922. március 28. 1.

107 Az egységes párt zászlóbontása Szegeden. *Szegedi Uj Nemzedék*, 1922. március 28. 1.

geit.[108] Ebben az egyetemre járó erdélyi hallgatók nagy számán túlmenően Bethlen István és Teleki Pál grófok messzemenő támogatása is közrejátszott.

A korabeli szegedi sajtó megjegyzése szerint a miniszterelnök útiprogramjában az eredeti tervek szerint nem szerepeltek a március 27-i szegedi programok. A tervezett vásárhelyi és szentesi eseményeket Teleki Pál gróf érdekében toldották meg, akinek esélye a Szeged I. kerület mandátumára a liberálisok zászlóbontása következtében egyre csökkent.[109] Lehetséges, hogy eredetileg valóban nem szerepelt a kormányfő útiprogramjában a szegedi kollégiumavatás, a főispánnal való személyes konzultáció és a délelőtti népgyűlés. Az azonban tény, hogy március 25-én, tehát az események előtt két nappal már leközölte azokat a helyi sajtó.[110] Abban természetesen messzemenően igaza van a korabeli szegedi sajtónak, hogy a miniszterelnök szegedi programjai elsősorban pártonkívüli,[111] de a kormánnyal szimpatizáló gróf Teleki Pál választási esélyeinek növelését szolgálták. Az történt ugyanis, hogy 1922 elejére a liberális pártok megerősödtek Szegeden. Teleki Pál gróf ellenfeleként az I. kerületben Bárczy Istvánt, Budapest háború előtti polgármesterét állították.[112]

A szegedi liberális irányultságú társadalmi csoportok megnyerése érdekében március 26-án este Bethlen István gróf Aigner Károly főispán kezdeményezésére és jelenlétében fogadta a Kass szállodában lévő szállásán Biedl Samut, Wimmer Fülöpöt és Bokor Adolfot, a szegedi zsidóság küldöttjeit.[113] A Szegedi Napló korabeli cikke szerint „A miniszterelnök megkérdezte, ismerik-e a kormány álláspontját Teleki jelöltségét illetőleg. A küldöttség tagjai viszont kijelentették, hogy Teleki Pál gróf ellen feltétlenül állást kell foglalniuk. Önérzet és becsület kérdése ez, hiszen Telekit mint a faji elmélet alapján álló antiszemitizmus atyját ismerik. […] A beszélgetés a küldöttségnek azzal a határozott kijelentésével végződött, hogy álláspontjuktól el nem térhetnek."[114]

Gróf Bethlen István 1922. március 27-i szegedi útját négy héttel követően, április 21-én gróf Teleki Pál nemzetgyűlési képviselőjelölt tartott kampányutat Szegeden.[115]

[108] Bethlen István gróf miniszterelnök Vásárhelyen és Szegeden. *Szegedi Friss Ujság*, 1922. március 28. 1.

[109] A miniszterelnök kortesuton. Szegedi Napló, 1922. március 28. 1.

[110] A miniszterelnök Szegeden. Szegedi Friss Ujság, 1922. március 25. 1.

[111] *Nemzetgyűlési almanach*. Szerk. Lengyel László – Vidor Gyula. Budapest, Pallas, 1922. 185.

[112] Bárány Ferenc: Politikai küzdelmek a rendszer konszolidálása időszakában. In: *Szeged története IV*. Szerk. Serfőző Lajos. Szeged, Somogyi-könyvtár. 355.

[113] A kormány ragaszkodik Teleki Pál szegedi jelöltetéséhez. *Szeged*, 1922. március 28. 3.

[114] Sikertelen puhitási kisérlet Teleki Pál gróf érdekében. *Szegedi Napló*, 1922. március 28. 3.

[115] Sipos József: Az 1922-es nemzetgyűlési választások Szegeden. (Kronológia). In: *Múzeumi kutatások Csongrád megyében 1986*. 109–121. – Uő.: Teleki Pál 1922-es kampánya és megválasztása Szegeden. *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. Studia Historica* 2012. 131–133.

Egyebek mellett felkereste a Délvidéki Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Egyesülete (DEFHE) Stefánia sétányon lévő irodáját is,[116] ahol Kele László és Somlyódy István diákvezérek köszöntötték az egyesület nevében.[117] Teleki válaszában az egyetemi hallgatók támogatását kérte ahhoz az építőmunkához, amit Szegeden kezdett meg. A beszéd után fehér asztal mellett majdnem egy óráig társalgott Teleki Pál a jelenlevőkkel.[118]

Teleki Pál gróf ezúttal három napig tartózkodott Szegeden, s április 23-án vasárnap 10 órakor a Belvárosi moziban nagygyűlést tartott.[119] Programbeszédében kitért a felsőoktatás kérdéseire is:[120] „Különös súllyal kívánok rámutatni a magyar ifjúság és a magyar kultúra jövőjének megmentésére. A magyar ifjúság siralmasan nehéz helyzetben van. Ma már könyvet sem tud szerezni.[121] Helyzetükön segíteni kell nemcsak állami, hanem társadalmi úton is. A jelenlegi egyetemi intézetek azok jóvoltából, akik nem engedték, hogy Kolozsvárról bármit is elhozzunk és a nagyhatalmak jóvoltából, akik szívesek voltak részt is venni a kolozsvári egyetem megnyitásán, hiányos felszerelésűek. Semmink sincs. De így vagyunk gazdagabb egyetemeinken, a budapestin is. Pénzügyi emberektől hallottam, hogy minek ennek a kis országnak annyi egyetem. Bebizonyíthatom azt, hogy Németországban az egyes tudományok fellendülése, a sok egyetemnek alakítása és a tudományoknak a sok egyetemre bevitele által vált lehetővé. Veszedelem, mélyen tisztelt hölgyeim és uraim, az egy egyetem, veszedelem egy tárgyból egy tanár, aki kritika nélkül, mint legfőbb orákulum áll, még akkor is, ha az a legkiválóbb emberek közé tartozik."[122] Ebben a beszédében Bethlen István széleskörű kultúr- és oktatáspolitikai tájékozottságról tett tanúbizonyságot. Az idézett mondataiban Vass József, majd Klebelsberg Kuno oktatáspolitikai koncepciójának[123] számos elemét idézte fel.

A szegedi egyetemi hallgatókat érintő két kampányrendezvény és a programbeszéd mellett ezekben a hetekben jelentékeny kormányzati segítséget is nyújtottak a szegedi egyetemnek. A helyi sajtó április 22-én, tehát Teleki Pál gróf szegedi tartózkodása idején számolt be arról, hogy a szegedi egyetem ötmillió korona állam-

116 Teleki Pál gróf Szegeden. *Szegedi Friss Ujság*, 1922. április 22. 1.
117 Gróf Teleki Pál választói között. *Szegedi Uj Nemzedék*, 1922. április 22. 1.
118 Teleki Pál fogadtatása és első napon tett látogatásai. *Szegedi Napló*, 1922. április 22. 2.
119 Teleki Pál beszámolója és programbeszéde. *Szegedi Napló*, 1922. április 25. 2.
120 Teleki Pál gróf programbeszéde. *Szegedi Friss Ujság*, 1922. április 25. 1.
121 Gróf Teleki Pál programbeszéde. *Szeged*, 1922. április 25. 2.
122 Teleki Pál gróf programbeszéde. *Szegedi Uj Nemzedék*, 1922. április 25. 4.
123 Dévényi Anna: A magyar kultúrpolitikai új útjai. In: *1921 – A Nagy Újrakezdés. (Sorsfordító évek 4.)* Szerk. Hermann Róbert – Ligeti Dávid. Budapest, Országház, 2023. 255.

segélyt kap,[124] amelyet a klinikák felszerelésére fordíthatnak.[125] Az 1922. márciusi és áprilisi események és azok hírlapi ismertetése arra utal, hogy az országos politikai vezetés a szegedi országgyűlési választások szempontjából kiemelt témának tartotta az egyetempolitikai ügyeket, hasznosnak ítélte meg, ha a kampányesemények közé a miniszterelnöknek és a képviselőjelöltnek az egyetemi hallgatói internátus átadó ünnepségén, illetve egyetemi ifjúsági egyesület irodájában való szerepelését is felveszi. Ezek mellett súlyt helyeztek arra is, hogy szegedi nagygyűlésen a képviselőjelölt programbeszéde érintse az egyetempolitika kitüntetett kérdéseit. Ezekhez a kampánytechnikai és kommunikációs fogásokhoz jó időzítéssel jelentékeny kormányzati támogatást is illesztettek, hogy növeljék az ígéreteik hitelességét a szavazók előtt.

A továbbiakban gróf Teleki Pál figyelme az egyetemi ifjúsági egyesületek közül főként a székely egyetemisták felé fordult, s a SZEFHE tanárelnöke lett.[126] Ebben a minőségében a szegedi SZEFHE számos programjának is védnöke volt.[127] A SZEFHE országos vezetése feletti felügyeletet miniszterelnöksége idején is személyesen gyakorolta.[128] A három regionális alapon szerveződött ifjúsági egyesület (SZEFHE, DEFHE, FEFHE) összefogására egy közös területi szövetséget is létrehozott, s annak is vállalta tanárelnöki posztját.[129]

Díszdoktorrá avatások

A bölcsészkar 1922. május 26-i XII. rendes ülésén Márki Sándor ajánlotta „Teleki Pál grófnak egyetemünk 50 éves jubileuma alkalmából karunk díszdoktorrá való választását. Miután a kar a javaslatot 8 szavazattal egyhangúan elfogadta, a Kar fölkéri a dékánt, hogy tegyen ez ügyben sürgős fölterjesztést a VK Miniszter Úrhoz."[130] Ez másnap meg is történt, Csengeri János dékán másnap Márki Sándor előterjesztését mellékelve kérte a minisztert a kormányzó jóváhagyás kieszközlésére.[131] A kedvező indulás után azonban június végén, összefüggésben a földrajzi tanszék pályázatával, váratlanul kedvezőtlen fordulat állt be Teleki Pál díszdoktori ügyében. Cholnoky

124 Ötmillió korona államsegélyt kapott a szegedi egyetem. *Szegedi Napló*, 1922. április 22. 3.

125 A kormány ötmillió koronát adott az egyetem klinikai berendezésére. *Szegedi Uj Nemzedék*, 1922. április 22. 2.

126 Ablonczy Balázs: *Teleki Pál*. Budapest, Osiris, 2005. 311.

127 Mulatságok. *Szózat*, 1922. január 18. 9. – Erdélyi Bál. *Szegedi Uj Nemzedék*, 1940. január 10. 4.

128 MTI Napi Hírek, 1938. február 21.; 1940. január 20.; 1940. október 15. – MTI Magyar Országos Tudósító, 1941. február 2.

129 Fodor Ferenc: *Teleki Pál*. Budapest, Mike és Társa, 2001. 106.

130 SZTEL 514–1921/22. B. K. szám.

131 SZTEL 572–1921/22. B. K. szám.

Jenőnek a kormányzó 1921. március 8-i jóváhagyásával engedélyezett budapesti tudományegyetemre távozásával[132] megürült a Földrajzi Intézet vezetői pozíciója.

Az 1922. június 24-i kari ülésen Márki Sándor terjesztette elő a bizottság 3:2 arányban hozott javaslatát, amely szerint a kar első helyen aequo loco [azonos helyen] Kerekes Zoltánt és Kogutowicz Károlyt, második helyen aequo loco Fodor Ferencet és Haltenberger Mihályt, harmadik helyen aequo loco Strömpl Gábort és Schilling Gábort jelölje. Írásban is beterjesztett június 24-i szakvéleményében Márki Sándor felemlítette, hogy a bizottság április 24-i jelentésében „1. helyen Kerekes Zoltánt, 2. helyen Fodor Ferencet jelölte meg, amihez referensünk hozzáteszi, hogy a földrajznak egyetemünk iránt mindenkor legélénkebben érdeklődő két egyetemi tanára, Cholnoky Jenő és gróf Teleki Pál az összes jelentkező közül ezen urakat tartják legilletékesebbeknek a tanszékre."[133] Hornyánszky Gyula ezzel szemben azt indítványozta és indítványát részletesen is megokolta, hogy a kar egyedül Kogutowicz Károlyt terjessze föl kinevezésre. A tanács hosszas vita után Márki Sándor előterjesztését és Hornyánszky Gyula indítványát egyaránt elvetette, majd többszöri szavazás után a kar egyedül Kogutowicz Károlyt terjesztette fel kinevezésre a miniszterhez.[134]

Június 27-én Márki Sándor naplójából a tanszék betöltése kérdésére vonatkozó kari döntés egy nem várt következményéről szerezhetünk tudomást: „…a június 24-én Hornyánszkyék szamárkodásával a földrajzi tanszék betöltésénél okozott botrány miatt Menyhárth [Gáspár] rektorhoz és Csengeri [János] dékánhoz írt leveleiben Teleki Pál lemondott a tiszteletbeli doktorságról, illetőleg megkérte őket, hogy az ő doktorságát a jubileumi gyűlésen ne hirdessék ki, mert nem fogadhat el megtiszteltetést olyan kartól, mely az ő tisztán tudományos meggyőződésen alapuló véleményét mint hittételeket visszautasítja."[135] Másnap tovább folytatódik a naplóban a földrajzi tanszék betöltésével kapcsolatos botrány részletezése: „Teleki Pál írja, hogy Bartha kabinetirodai főnök útján szegedi díszdoktorságának a kormányzó által való szentesítése elhagyását kérte, s az a mai hivatalos lapból el is marad, mert erkölcsi lehetetlenség volt rá nézve, hogy ugyanazon kartól, mely minden személyi tekintettől menten a tudomány érdekében leadott nézetét legteljesebben negligálta, tehát illetéktelennek tartotta ily nézet leadására, tudományos megtiszteltetést fogadjon el. Neki Kogutowicz ellen nincs kifogása, de legalább 2. helyre tehették volna Kerekest. Nem tehet róla, ha Csengeryhez (ki mától fogva y-nal írja a nevét, s méltó büszkeség-

132 Hivatalos rész. *Budapesti Közlöny*, 1921. április 3. 1.

133 SZTEL 567–1921/22. B. K. szám.

134 SZTEL 572–1921/22. B. K. szám.

135 Magyar Nemzeti Levéltár Békés Vármegyei Levéltára (A továbbiakban: MNL BML) XV.33.251. fond 5606–5607.

gel mutatta ma nekem, hogy Horatiusának első kötete az egyetemnek ajánlva megjelent) írt levelét sértésnek veszik, de ő a megtiszteltetést nem kereste, nem kérte. Amit az egyetemért tett, azt a magyar tudományért tette ugyanazon érzéssel, amellyel a földrajzi tanszékre nézve nyilatkozott. Ezentúl is mindent megtesz az egyetemért. De pofont kapni nem szeret, s még kevésbé utána mézesmadzagot. Kér, ne vegyem szívemre a jelölést, és kérdez, tegyünk-e valamit ebben az ügyben."[136]

A bölcsészkar 1922. július 3-i XVI. rendkívüli ülésén az „elnök bemutatja Gróf Teleki Pál Őnagyméltóságának karunk jún. 27-i üléséből hozzá intézett átiratára küldött válaszát, melyben Őnagyméltósága közli a dékánnal, hogy abban az esetben, ha díszdoktorrá való megválasztásának el nem fogadása az egész egyetem érdekeit sértené, akkor ezen érdek előtt meghajolna. Jelenti továbbá az elnök, hogy azóta magánlevélben újra igyekezett megnyugtatni Őnagyméltóságát arról, hogy a földrajzi tanszékre való jelölésnek nem volt semmilyen az ő személye ellen irányuló éle, s hogy közölte vele azt is, hogy Őnagyméltósága óhajtásainak a lehetőség szerint való tekintetbevétele céljából csak az ő határozott beleegyezése esetén fog a díszdoktorság ügyében újabb lépéseket tenni. A kar örömmel veszi tudomásul Őnagyméltósága válaszának tartalmát, és fölkéri a Dékánt, hogy Őnagyméltósága határozott beleegyezése esetén tegye meg az ez ügyben szükséges további lépéseket."[137]

Teleki Pált a földrajzi tanszék betöltésére vonatkozó jelölések körüli affér után végül valóban nem a június 29-i jubileumi ünnepségen, hanem csak az október 1-i tanévnyitón avatta díszdoktorává a szegedi egyetem. Ez sem ment simán, hiszen az avatást kezdeményező 1921/22. tanévi egyetemvezetés mandátuma augusztus 31-én lejárt, a hivatalba lépő új vezetés pedig nem kívánt érdemben foglalkozni az avatással. Így szokatlan módon a hivataláról már egy hónappal korábban leköszönt előző tanévi vezetők az évnyitó ünnepség kezdetén díszdoktorrá avatták gróf Teleki Pált, majd az ünnepség már a szokott sorrendben a prorektor beszámolójával és az új rektor székfoglalójával folytatódott.[138]

Bethlen István szegedi díszdoktorrá avatásának megszavazása és engedélyeztetése Teleki Páléhoz képest csak 12 nappal később vette kezdetét. A jogi kar 1922. június 7-i V. rendkívüli folytatólagos ülésén Tóth Károly dékán bejelentette, hogy az egyetem jubiláris ünnepélyén honoris causa történő felavatás iránt a következő írásbeli indítvány érkezett be: „Tekintetes Jog- és Államtudományi Kar! Az egyetem ötvenéves jubileumával kapcsolatban az államtudományok honoris causa doktorává leendő felavatásra ajánljuk Bethlen István grófot az egyetem megmentése, az erdélyi

136 MNL BML XV.33.251. 5607–5608.
137 SZTEL 586–1921/22. B. K. szám.
138 MNL BML XV.33.251. 5648.

ügyek vezetése és általában a magyar politikai élet irányítása körül szerzett kiváló érdemel elismeréséül. […] 1921. április végén nehéz viszonyok között vállalta a miniszterelnökséget. Több mint egy évi eddigi kormányzata alatt kapta vissza az ország a békeszerződés ellenére megszállva tartott déli részeket és a békeszerződéssel szemben szereztettek meg egyes nyugat-magyarországi országrészek. De különös nagy érdemei vannak az egyetem fenntartásának biztosítása körül. Kezdettől fogva az volt az álláspontja, hogy nemzeti érdek a Ferenc József Tudományegyetem fentmaradása. Az elhelyezés kérdésében a délvidéki nemzetiségekkel való kulturális kapcsolat biztosítását és további fantartását fogadta el döntő szempontnak. Ezért foglalt állást a szegedi elhelyezés mellett. Mindezen közéleti, de főként az egyetem megmentése körül szerzett különösen nagy érdemei elismeréséül ajánljuk Bethlen István grófot az államtudományok honoris causa doktorává leendő felavatásra."[139]

Tizenhét nappal később, a kar június 24-i X. rendes ülésén Tóth Károly dékán jelentette, hogy „gróf Bethlen István miniszterelnök úr, akit a kar az egyetem jubiláris ünnepége keretében díszdoktorává fog felavatni, az egyetem rektorának adott válaszában az egyetemnek köszönetét fejezte ki a kitüntetésért, s kilátásba helyezte, hogy az ünnepségre lejön. A kar ezt örömmel veszi tudomásul, s dr. Menyhárth Gáspár ny. r. tanár indítványára a választ a kar levéltárába helyezi el."[140] Bethlen István végül nem jelent meg a szegedi jubileumi ünnepségen.[141]

A június 24-i kari üléssel egyidőben gróf Klebelsberg Kuno vallás- és közoktatásügyi miniszter levélben tájékoztatta az egyetemi tanácsot, hogy a szegedi díszdoktori avatásokra vonatkozó június 8-i felterjesztését június 20-án Horthy Miklós kormányzó jóváhagyta (ez kiterjedt gróf Teleki Pál honoris causa avatásának engedélyezésére is).[142] A miniszteri leirat alapján több érdekes megfigyelés tehető az ügymenettel kapcsolatban. Egyik a szegedi egyetem súlyos megkésettsége, amennyiben a június 29-re tervezett jubiláris rendezvény előtt mindössze 22 nappal előbb szavazott az egyetem a jelöltek többségének személyéről.

A június 7-ig meghozott döntésüket már másnap tudatták Vass József vallás- és közoktatásügyi miniszterrel,[143] aki ez alapján azonnal felterjesztésben fordult engedélyeztetés céljából a kormányzóhoz. A késedelem szempontjából legkirívóbb példa

139 SZTEL 721–1921/22. J. K. szám.
140 SZTEL 972–1921/22. J. K. szám.
141 *Ünnepélyek* 1923. 7.
142 SZTEL 808–1921/22. J. K. szám.
143 Tóth Károly jogi kari dékán 719–1921/22. J. K. számú és Menyhárth Gáspár rektor 1985–1921/22. E. T. számú levele Vass József miniszterhez. MNL OL K636. fond 80163/1922. IV. o. szám.

Somogyi Szilveszter szegedi polgármester doktorátusának esete.[144] Őt a június 29-re tervezett ünnepség előtt mindössze 10 nappal korábban, június 19-én terjesztett fel Tóth Károly jogi kari dékán a miniszterhez.[145] Miután a két nappal korábbi kari tanácsülésen Tóth Károly dékán és Szandtner Pál tanár, az egyetem Szegedre költöztetését koordináló kormánybiztos Somogyi Szilvesztert is előterjesztette a honoris causa címre.[146] Az előterjesztés részletesen is kitér a polgármesternek az egyetem érdekében végzett eredményeire: „Különös érdemeket szerzett a város kulturális intézményeinek fejlesztése tekintetében kifejtett tevékenységével. A kultúra emelésére irányuló működésének legnevezetesebbje azonban a Ferenc József Tudományegyetemnek Szegedre való helyezése érdekében kifejtett tevékenysége volt. Minden tudásával, erkölcsi és személyi súlyával, annak latba vetésével, népszerűségének kockáztatásával megtette azt, ami csak tőle tellett, és fáradhatatlan és önzetlen munkásságának meg is volt az eredménye, mert Szegedre került sok hányattatásnak, szenvedésnek, küzdelemnek és megaláztatásnak kitett egyetemünk, és ezzel a legnagyobb magyar város is elérte a célt, melyért századokon át küzdött, egyetemet kapott és biztosított magának."[147]

Mire az előterjesztést június 20-án Horthy Miklós jóvá hagyta, június 16-án gróf Klebelsberg Kuno foglalta el a kultusztárca vezetését. Feltűnő, hogy az egyetem megkésett kérvénye után a minisztériumi és a kormányzó kabinetiroda hivatali ügyintézése – tekintettel a jubileumi ünnepségek közelgő időpontjára és a jelöltek politikai súlyára – már meglehetős gyorsasággal vitte végig az engedélyeztetési folyamatot.[148] Igaz a gyors jelző a Somogyi Szilveszter polgármester honoris causa doktorrá avatására vonatkozó kérelemre is, hiszen az június 23-án kapta meg a kormányzói engedélyt. Vagyis mindössze négy nap telt el a szegedi kari üléstől számítva. A minisztériumok és a kormányzói kabinetiroda hatékony ügyintézése annak fényében különösen említésre méltó, hogy ezt a folyamatot nem hátráltatta az oktatási miniszter személyében végbement csere sem.

Az is szembeötlő, hogy Horthy Miklós kormányzó június 20-án az eredeti előterjesztésben szereplő valamennyi személy, tehát Teleki Pál gróf honoris causa doktorrá avatását is engedélyezte. Teleki Pál időleges visszalépésére csak a június 27-i bölcsészkari tanácsülés döntése után másnap, azaz június 28-án került sor a szegedi professzorok elleni tiltakozásként. Így a *Budapesti Közlöny* jubileumi ünnepség nap-

144 Vajda Tamás: Somogyi Szilveszter polgármester szerepe a száműzött kolozsvári egyetem Szegedre kerülésében. *Gerundium*, 2022/1–2. 120.

145 SZTEL Ad. 719–1921/22. J. K. szám.

146 *Ünnepélyek*, 1923. 85.

147 MNL OL K636. fond 80161/1922. IV. o. szám.

148 MNL OL K636. fond 80163/1922. IV. o. szám.

ján, június 29-én megjelent számában csak Bethlen István miniszterelnök, Tóth Lajos államtitkár, Scherffel Aladár botanikus és Somogyi Szilveszter neve jelent meg mint akiknek a kormányzó jóváhagyta a honoris causa doktorrá avatását.[149] Figyelemre méltó, hogy Teleki Pál szegedi díszdoktorságának kormányzó általi engedélyezéséről a későbbiekben sem jelent meg hivatalos közlemény a *Budapesti Közlöny* vagy egyéb korabeli hivatalos közlöny hasábján.

Megfigyelhető továbbá az is, hogy az 1922-es jubileumi ünnepség keretében díszdoktorrá avatni kívánt hat személy közül négy fő (Bethlen István, Somogyi Szilveszter, Teleki Pál és Tóth Lajos) esetében az előterjesztésben említésre került, hogy az illető tudományos és közéleti tevékenysége mellett „Egyetemünk fennmaradása és Szegeden való elhelyezése körül szerzett érdemei elismeréséül" kerül sor a címadományozásra.[150] A június 29-i ünnepségben Schneller István prorektor, a lelépő rektor helyett tartott beszámolójában külön is kiemelte az ünnepségről távol maradó Bethlen István megkerülhetetlen szerepét: „Budapestre, professzori megbízatásunk helyére menekültünk. Felkerestük elsősorban Erdély miniszterét, Bethlen István grófot, a nagy erdélyi fejedelem fennkölt lelkű sarját, aki osztozva felfogásunkban, amely szerint a kolozsvári magyar tudományegyetem immár csak professzoraiban él: ezeket november hó 26-ára Tóth Lajos és Imre Sándor államtitkárok és báró Horváth Emil bevonásával gyűlésre hívta egybe […] Bethlen István, bár kezdettől fogva Szeged mellett, mint Erdélyhez, a déli megszállott területhez legközelebb és az inkább internacionális jellegű, túlságosan szórakoztató Budapesthez távoleső, a magyar nemzeti renaissance-nak szülővárosa mellett foglalt állást, – a hozott határozat értelmében átírt a közoktatásügyi miniszterhez; mi pedig a Fiume kávéházban szervezkedtünk egyetemi tanáccsá, mely is a következő nap mint ilyen tisztelgett a közoktatásügyi minisztériumban."[151] Schneller István az 1919. november és 1921. április közötti időszakban a száműzött egyetem operatív vezetését látta el, vagyis közvetlen közelről érzékelte az egyetemvezetés felé megnyilvánuló kormányzati akaratot. Így az ő Bethlen István szerepére vonatkozó mondatai megbízhatónak minősíthetők, s kétségtelen bizonyságul szolgálnak arra vonatkozóan, hogy az egyetem fennmaradása és Szegedre kerülésének szervezési folyamatában Bethlen István és Teleki Pál elévülhetetlen érdemeket szerzett. Bethlen István kitüntetett szerepét mutatja, hogy az ünnepség keretében a honoris causa doktorok nevében ő mondott lelkes köszönetet.[152]

149 Hivatalos rész. *Budapesti Közlöny*, 1922. június 29. 1.
150 SZTEL 510–1921/22. M. K. szám.
151 *Ünnepélyek*, 1923. 21–22.
152 *Ünnepélyek*, 1923. 88.

Következtetések

Bethlen István és Teleki Pál grófnak 1919-ig nem volt különösebb személyes kapcsolata a kolozsvári egyetemmel. Szeged városához is inkább csak Teleki Pálnak fűződött élménye az 1919. június–júliusi ellenkormány korszakából.[153] Bethlen István bár kapcsolatban állt az 1919-es szegedi ellenkormánnyal, annak bécsi megbízottjaként folytatta tevékenységét az egykori császárvárosban,[154] de a Tisza-parti városban nem fordult meg a később oly sokat emlegetett hónapokban. Így a Kolozsvárról elüldözött egyetem fennmaradása és átmenetileg Szegedre helyezése melletti döntésük nem korábbi közvetlen személyes élményükből, hanem mindkettőjük esetében kimutatható erős[155] és évtizedeken keresztül ható[156] erdélyi kötődésükből eredeztethető. Schneller István prorektori beszámolója szerint a két politikusnak éppen az egyértelmű erdélyi kötődése indokolta, hogy a száműzött professzorok elsősorban hozzájuk fordultak helyzetük és az egyetem ügyében. Az érzelmi nyitottságon túl Bethlen István esetében a Békeelőkészítő Iroda B Csoportjának vezetői (valójában erdélyi ügyekkel kapcsolatos miniszteri)[157] pozíciójából fakadóan hivatali jogkör is lehetővé tette, hogy a száműzött egyetem érdekében az országos politikusok közül elsősorban ők segítettek az egyetemen. Mindketten látványosan sokat tettek az egyetem megmaradása, önállóságának megőrzése és ezek érdekében szegedi elhelyezése érdekében. Teleki Pál és Bethlen István számos beszéde és politikai cselekedete bizonyítja, hogy meglepően nyitottak voltak az egyetempolitikai kérdések iránt,[158] és megkülönböztetett figyelemmel és fáradhatatlan munkálkodással dolgoztak a száműzött egyetemek fennmaradása és méltó elhelyezése érdekében. Ezt ismerte el a szegedi egyetem, amikor 1922-ben díszdoktorává avatta őket.

153 Ablonczy 2005. 141.

154 Romsics 2013. 124.

155 Ablonczy Balázs: Bethlen István erdélyisége. In: *Gróf Bethlen István és kora. (Tudományos konferenciák az Országházban)* Budapest, Osiris, 2014. 55.

156 Ujváry Gábor: Bethlen István és Klebelsberg Kuno kapcsolata. In: *Gróf Bethlen István és kora. (Tudományos konferenciák az Országházban)* Budapest, Osiris, 2014. 123.

157 Romsics 1987.) 208.

158 Ujváry Gábor: Bethlen István és Klebelsberg Kuno szerepe Magyarország kulturális konszolidációjában. In: *A Bethlen-kormány megalakulása és a konszolidáció szellemi háttere. A VERITAS Történetkutató Intézet és levéltár és az Országgyűlés Hivatala Közgyűjteményi és Közművelődési Igazgatósága 2021. szeptember 28-i, az első Bethlen-kormány megalakulása 100. évfordulója tiszteletére szervezett konferenciájának előadásai*. Szerk. Hollósi Gábor – Joó András – Ujváry Gábor. Budapest, VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár – Magyar Napló, 2022. 20.

Toth Szilárd

TRIANON ÉS A MAGYAR KULTURÁLIS ELIT KIVÁNDORLÁSA ERDÉLYBŐL

Trianonnak súlyos demográfiai következményei voltak az anyaországtól elszakadt területeken. A szakirodalom körülbelül 200 000 főre becsüli csak a Romániához került területekről kivándoroltaknak a számát. Ez hatalmas veszteség a Romániában kisebbségi sorsban maradt magyarság számára, de még súlyosabb a helyzet, ha azt elemezzük, hogy az itteni elit milyen arányban maradt hűséges a kisebbségi sorsba került magyarsághoz, vagy választotta a kivándorlás útját. E tanulmány célja az erdélyi[1] kulturális elitnek Trianon által kiváltott kivándorlásának az elemzése.

A közép-európai magyar anyanyelvű elit (és ezen belül az erdélyi magyar elit) számos képviselőjének hatalmi helyzetét az első és második világháború végén beálló rendszerváltások nemcsak azért érintették, amiért minden európai elitét, azaz a generális elitcsere következtében, hanem különösen azért, mert a regionális és lokális pozíciója megrendült.[2] E folyamat egyik típusa az volt, hogy békeszerződések következtében az első világháború végén az eredeti terület harmadára, a második világháború végén az átmenetileg megnövekedett területű Magyarország területének kétharmadára költözött át az elit jelentős része. A költözés okai igen különbözőek voltak. Sok esetben bizonyos elitpozíciók nagyon erősen kötődtek a magyar államapparátushoz és e költözések oka az élet és a vagyon bizonytalanná válása volt.[3] Más esetekben a foglalkozás, ill. a társadalmi pozíció bizonyosnak látszó elvesztése jelentett akkora fenyegetést, ami a költözésre késztetett eliteket. Ezek a szűkebb Magyarországon valamiféle elitpozícióban reménykedhettek. Jelentős arányban voltak azok is, akik az impériumváltások formális követelményének, például az új államhata-

1 A tanulmányban az egyszerűség kedvéért Erdély alatt a trianoni szerződés következtében Romániához került területeket értjük: Erdély, Bánság, Partium.

2 A közép-európai magyar anyanyelvű elit kutatását illetően érdemes tanulmányozni: Karády Viktor – Nagy Péter Tibor: *Iskolázás, értelmiség és tudomány a 19–20. századi Magyarországon*. Budapest, WJLF–Wesley Egyház- és Vallásszociológiai Kutatóközpont, 2012. – Karády Viktor – Nagy Péter Tibor: *Sociology in Hungary. A social, political and institutional history*. London, Palgrave Macmillan, 2019.

3 „Önhibájukból", vagy a történelmi események oly irányú alakulása miatt ezek az elitek olyan komoly konfliktusokat halmoztak fel helyben, hogy a szó szoros értelemben menekülniük kellett e területekről.

lomnak teendő eskünek, nem kívántak eleget tenni,[4] mint ahogy azok is, akik eleget tettek, tehát folytathatták pályájukat, de a következő hónapok realitása késztette őket arra, hogy mégis a költözés mellett döntsenek.

A másik megrendülési típus viszont az volt, hogy az elit az impériumváltások után is helyben maradt, s megkísérelte megőrizni az elitpozíciókat. Tekintettel azonban arra, hogy konkurens elitek nemcsak a helyi nem magyar anyanyelvű népességből képződtek, hanem Románia, Csehszlovákia, Jugoszlávia, Ukrajna távolabbi területeiről is érkeztek államilag támogatott jelöltek,[5] ennek az elitpozíció megőrzésnek sokkal kisebb esélye volt a történelmi Magyarországtól elcsatolt területeken, mint a trianoni és párizsi béke által Magyarországnak ítélt területeken.

Létezik azonban az elitnek egy olyan részlege, amely nem közvetlenül, nem direkten hatalmi elit, vannak benne nyelvi kötöttségű és nyelvileg nem kötött alcsoportok, s vannak benne közalkalmazottak és nem közalkalmazottak egyaránt: ez pedig a kulturális elit. A szélesebben vett kulturális elit – amelybe a művészeti és irodalmi elitet éppúgy beleértjük, mint a tudományos elitet és a kultúra oktatás vagy tömegkommunikáció segítségével történő továbbadásáért felelős elitet – érdemben összehasonlítható. Az érdemi összehasonlíthatóság feltétele, hogy az állami költségvetéstől független helyi magyar társadalom elég nagy legyen ahhoz, hogy piaci értelemben „eltartsa", vagy politikai értelemben „kikövetelje" egy hozzá kötődő kulturális elit létezését. Trianon után három ilyen régiót és e régiókban működő elitet határozhatunk meg: a Szlovákiában működő magyar elitet, a Romániában működő magyar elitet, és a nem Budapesten működő, azaz vidéki városi magyar kulturális elitet.[6]

4 Vagy a budapesti kormányok biztatására tagadták meg az eskületételt.

5 A román állam teljes hivatalnokapparátussal igyekezett románosítani az erdélyi, egyébként magyar, német és zsidó többségű városokat. Ugyanakkor a kisebbségek lakta megyékben hamarosan létrehozta a „kultúrzónát" és a román oktatók e zónába való letelepedését komoly anyagi támogatással serkentette. Toth Szilárd: A „kultúrzóna" – szükség vagy politikai cél? Gondolatok a két világháború közötti román tanügyi törvények kapcsán. *Acta Siculica 2009*, Sepsiszentgyörgy - Sfîntu Gheorghe, 2009, 525–533.

6 A burgenlandi és a jugoszláviai magyar közösség nem volt elég erős e feltételek megteremtéséhez. Ugyanakkor a budapesti elitet külön kell tárgyalnunk, ugyanis nagy különbségek vannak a „világváros" kulturális elitje és a „vidéki" elitek között.

A kutatás módszerei és a kulturális elit kutatási csoportjainak a kialakítása

A kutatás[7] alapját a Magyar Életrajzi Lexikon (az 1990 előtt meghalt személyek életrajzainak reprezentatív gyűjtőhelye) képezte. Tervben volt ugyanis más adatbázisokkal való összevetés (Romániai magyar ki kicsoda, Zsidó Lexikon, stb.), azonban a kutatás anyagi és időbeli korlátai, ugyanakkor az említett lexikonok adatainak a hiányosságai (nagyon sok esetben a vallás, az elhalálozási hely hiánya) miatt kénytelenek voltunk ettől eltekinteni. Egyelőre a Magyar Életrajzi Lexikon képezi e kutatás céljára a legkomplexebb, legrészletesebb, tehát a legmegfelelőbb adatbázist. A kutatás során igyekeztünk az eliten belüli különböző csoportok mozgását összehasonlítani egymással és a trianoni Magyarország elitjével. Generációk szerint 6 fő csoportot különítettünk el. Az 1820–39 között születettek képezték a kontrollcsoportot, ugyanis ezek kevés valószínűséggel élték meg a Trianon okozta kényszerköltözést, vagy ha igen, akkor már nem volt aktív munkaviszonyuk és ennek (esetleges) elvesztése miatt nem voltak rákényszerülve a menekülésre/költözésre. A következő 5 csoport (az 1840–59, 1860–80, 1881–1900, 1901–20 és 1921–30 között születettek) alkotta a kísérleti csoportokat. Ugyanakkor további kísérleti csoportokat hoztunk létre a vallási hovatartozás (katolikus, református, evangélikus, görögkeleti, görögkatolikus és izraelita), illetve az alapfoglalkozás (közhivatalnokok, iparosok, földbirtokosok, kereskedők-bankárok, tudósok, egyetemi tanárok, művészek) függvényében. A kutatás során a Magyar Életrajzi Lexikonban szereplő egyes személyek fő foglalkozásuk alapján a gazdasági elit tagjait (is) képezték, de a kulturális elit fogalom használatánál állapodtunk meg, mivel e személyek egyben olyan jellegű közéleti-kulturális szerepet is játszottak, amelynek következtében a kulturális elit tagjai is voltak, ugyanakkor a Magyar Életrajzi Lexikonban szereplő gazdasági elit tagjai csak egy kis hányadát képezték a teljes magyar gazdasági elitnek, tehát a kutatásaink nem lennének reprezentatívak a gazdasági elitet illetően.

7 E tanulmány egy Karády Viktor által koordinált Domus kutatási projekt részeredményeire támaszkodik, amelynek célja a *Magyar kulturális elit a huszadik században – Szlovákia, Románia és a vidéki Magyarország elitjének összehasonlító elemzése* volt. Domus szülőföld pályázat 2020: Karády Viktor kutatási csoport vezetője, Bóna László, Toth Szilárd tagok. A projektben részt vettek továbbá: Nagy Péter Tibor és Morvai Tünde. A kutatás részeredményei megjelentek: Toth Szilárd: A magyar kulturális elit mozgásdinamikája a huszadik században – Erdély. In: Közép-Európa – regionális és nemzeti struktúrák, elitek, emlékezéspolitika. *Erdélyi Évszázadok. A kolozsvári Magyar Történeti Intézet Évkönyve*, VII., Kolozsvár, Egyetemi Műhely Kiadó, 2022, 79–112.

Az elemzett csoportoknak a Romániához került területén születettek összlétszáma 1 668 főt képezett, a történelmi Magyarország területén születettek 16,2%-át. Ez generációnként a következőképpen oszlott meg:

Romániához került területen született	Fő	%
Kontrollcsoport 1820–3[9]	131	7,9
1840–59	209	12,5
1860–80	346	20,7
1881–1900	516	30,9
1901–20	404	24,2
1921–30	62	3,7
Összesen	1 668	100.0

A történelmi Magyarország területén született	Fő	%
Kontrollcsoport 1820–39	625	6,1
1840–59	1 173	11,4
1860–80	1 932	18,8
1881–1900	2 866	27,9
1901–20	2 798	27,3
1921–30	873	8,5
Összesen	10 267	100

A fenti adatokból kivehető, hogy a Románia területén született elitek generációs megoszlása nagy vonalakban követte a történelmi Magyarország területén születettek generációs megoszlását. Enyhe alulreprezentáció (1–2%) tapasztalható a kontrollcsoportnál és az 1840–1859 és az 1860–1880 közötti generációknál, majd 3%-os felülreprezentáció az 1881–1900 között születettek esetében. Ezt azzal magyaráznám, hogy 1872-ben megalapították a kolozsvári tudományegyetemet, amelyik kezdte kitermelni a saját, erdélyi elitet, és ez összességében egy kb. 5%-os javulást hozott (1860–80 1,9% alulreprezentáció hozzáadva az 1881–1900 3% felülreprezentációhoz).

A következő, az 1901–20 közötti generáció tapasztalta a román adminisztráció okozta korlátokat, és ez egy 3,1%-os visszaesést okozott, majd az 1921–30 közöttinél óriási a különbség, mivel a romániai magyar elit még a felét sem éri el a történelmi magyarországi elit arányának (3,7%, illetve 8,5%).

A következőkben kiszűrtük, hogy az azonosított 1 668 fő közül ki hol halálozott el, ugyanis az elhalálozás helye utal az önkéntes vagy kényszer hatása alatt kiváltott

költözésre: Csehszlovákiába (CSSK), Szerb–Horvát–Szlovén Királyságba/Jugoszláviába (SZHSZ), a trianoni Magyarországra (TMAGY), Budapestre[8], vagy maradtak Románia területén (ROM).

	Fő	%
CSSK	18	1,1
ROM	339	20,3
SZHSZ	5	0,3
TMAGY	207	12,4
Budapest	1099	65,9
Összesen	1668	100.0

E szűrésből az vehető észre, hogy az érintettek kétharmada (65,9%) Budapesten halálozott el, míg mindössze 20,3% maradt Románia területén. A trianoni Magyarország vonzásereje jóval gyengébb volt, az érintetteknek mindössze 12,4%-a költözött ide. Ezen belül is valószínűleg a Debrecen–Sárospatak vidéke volt igazán vonzó az erdélyi református vallású, valamilyen szinten egyházi kötődésű személyeknek, de ez csak hipotézis, ugyanis az időkorlátok miatt a kutatás erre egyelőre nem terjedt ki. A Csehszlovákiába és Jugoszláviába költözött személyek száma (18, illetve 5) és aránya (1,1%, illetve 0,3%) elenyésző, ugyanis nem volt vonzó a menekülő elitek számára az egyik elszakított területről a másikra költözni.

A vallási felekezet elemzése alapján kiderül, hogy a katolikusok és a reformátusok domináltak a Romániához került területen született kulturális elitet, ugyanakkor a katolikusok nagyobb indítékot éreztek, hogy Budapestre költözzenek, míg a reformátusok nagyobb arányban maradtak Románia területén, mint a katolikusok. A kontrollcsoport reformátusainak fele még helyben maradt, de a következő generációknál egyre inkább érződik Budapest vonzása, amely azonban drasztikusan csökken az utolsó generációnál (1901–1920). Ugyanakkor a katolikusoknál észrevehető, hogy egy kis számuk az 1840–59-es és a 1860–80-as generációkból a későbbi Csehszlovákia területére költözött.

A kisebb arányú felekezeteknél az tapasztalható, hogy az evangélikusok, a kontrollcsoport generációját leszámítva, még nagyobb arányban vonzódtak Budapest felé, és szinte egyáltalán a vidéki Magyarország irányába, az izraeliták pedig egyál-

[8] Budapesti régióként, illetve vonzásterületként az alábbi településeket vagy településrészeket tekintettük: Vác, Újpest, Gödöllő, Szentendre, Rákos-Palota, Budakeszi, Pécel, Abony, Fót, Pomáz, Nagy-Tétény, Pestszentlőrinc, Vecsés, Szigetszentmiklós, Solymár, Aszód, Kerepes, Rátót, Sződ, Pestszenterzsébet, Alag, Budafok, Rákosszentmihály, Csillaghegy, Mátyásföld, Rákoshegy, Solymár, Leányfalu, Erzsébetfalva, Sashalom, Érd, Csepel, Budatétény.

talán nem láttak jövőképet a vidéki Magyarországon, de kis mértékben igen a jövendőbeli Csehszlovákia területén. Természetesen az izraelitákat elvonzotta a Budapest által felkínált nagy gazdasági, kereskedelmi potenciál, Budapest nagyon erős zsidó közössége, és szinte semmi sem marasztalta őket Erdélyben. Kis számukat vonzotta azonban a Felvidék, valószínűleg ennek gazdasági, kereskedelmi potenciálja. Ugyanakkor az is tapasztalható, hogy az erdélyi izraelita elit megszűnik létezni az 1900-al bezáruló generáció után, feltehetően előbb a kikeresztelkedés miatt, később pedig a holokauszt miatt.

Az elitek elemzése a fő foglalkozásuk alapján

Ami az elitnek az alapfoglalkozása szerinti tagozódását illeti, a következő gyűjtőkategóriákat különítettük el: közhivatalnokok, iparosok, földbirtokosok, kereskedőkbankárok, tudósok, egyetemi tanárok, művészek. A közhivatalnok gyűjtőkategóriába a Magyar Életrajzi Lexikonból a következő alapfoglalkozásúakat osztottuk be: miniszter, országos közigazgatási vezető, országos közigazgatási dolgozó, helyi közigazgatási vezető, helyi közigazgatási dolgozó, képviselőházi tag, felsőházi tag, helyi törvényhatósági tag, baloldali politikus, jobboldali politikus, egyéb politikus, vezető bíró, bíró, besorolhatatlan közigazgatási politikus.

A közhivatalnokok kategóriájában észrevehető, hogy amíg a kontrollcsoport esetében a majdnem felük megoszlott Erdély, a Felvidék, a Vajdaság és a vidéki Magyarország között, később ez az arány egyre romlott, főleg ami Erdélyt, a Felvidéket és a Vajdaságot illeti. Itt egyértelmű a román, a csehszlovák és a jugoszláv állam erőszakos térfoglalása e területeken. Érdekes azonban, hogy a történelmi Magyarország 1921–30-as generációja számára már nem volt annyira vonzó Budapest. Míg az 1860–80-as generáció esetében 16,26% telepedett le a vidéki Magyarországon és 79,75% Budapesten, addig 1921–30-as generáció esetében ez 24,24%, illetve 66,66%. Ugyanez figyelhető meg az erdélyiek esetében is, ahol 50 % Romániában marad, 16,66% választja a vidéki Magyarországot, és csak 33,33% Budapestet.

Egyetemi oktatók gyűjtőkategóriába soroltuk a minden szintű egyetemi és főiskolai oktatókat és dolgozókat: egyetemi tanár, docens, adjunktus, magántanár, egyéb egyetemi dolgozó, főiskolai tanár, tanársegéd. Az egyetemi oktatók esetében szinte tökéletes a szinkron a később Romániához került területen születettek és a történelmi Magyarországon belüli tendenciák között. Kolozsváron 1872-ben megalapították Magyarország második egyetemét, de ha az egyetem hamarosan megfelelő színvonalat is ért el, a város nem vetekedhetett Budapesttel. Majdnem minden korabeli egyetemi tanár szeretett volna a budapesti egyetemre átkerülni, és sokan ezt meg is

oldották. Ugyanakkor, nyugdíjazás után is sokan a fővárosba költöztek, mert vonzotta őket a kolozsvárinál pezsgőbb tudományos élet (Tudományos Akadémia, kutatóintézetek, tudós társaságok). Ez a trend azonban enyhén változik, miután az 1919-ben Kolozsvárról kitoloncolt egyetem 1921-ben Szegeden telepszik le, és az egyetemi tanárok (és hallgatók) zöme átköltözik Kolozsvárról Szegedre.[9] Ennek köszönhető, hogy a később Romániához került területen születettek, a magyarországi átlaghoz képest, nagyobb arányban költöztek a vidéki Magyarországra. Észrevehető a grafikonon a hűségeskü le nem tétele miatt Romániát elhagyni kényszerülő egyetemi elitek aránya, amely főleg az 1860–80-as és az1881–1900-as generációt is érintette. Az egyetemi tanárok az első generációhoz tartoztak, a másodikat pedig főleg az adjunktusok, tanársegédek, fiatal magántanárok, és nagymértékben azok az egyetemisták alkották, akikből később egyetemi oktatók lettek. Romániában maradtak főleg a nyugdíj korhatárához közeli professzorok, akik közül többen kérték nyugdíjazásukat. Ilyen volt Schilling Lajos (Kolozsvár, 1854. január 27. – Kolozsvár, 1921. augusztus 29.) történész, egyetemi tanár esete, aki nem akart „kiutazni Erdélyből", inkább kérte nyugdíjaztatását, majd 1921. aug. 29-én meghalt. Kiss Mór (Kolozsvár, 1857. május 12. – Budapest, 1945. szeptember 6.) jogászprofesszor sokáig nem tudott dönteni, de végül is Kolozsváron maradt. 1921-ben 64 éves volt, de állását fenntartották Szegeden, azonban nem volt hajlandó elhagyni a várost és nyugalomba vonult.

Egy külön fejezet Kiss Géza jogtudós, egyetemi professzor esete, aki a korábban említett Kiss Mór fia volt. Kiss Géza (Nagyszeben, 1882. április 26. – Kolozsvár, 1970. január 11.) római jogász, jogtörténész, egyetemi tanár a fia volt, debreceni egyetem nyilvános rendes tanáraként (1914. augusztus 26. – 1920. június 24.) a római jog első professzora volt az egyetemen. A kar dékánja (1915/1916-os tanév), majd az egyetem rektora lett (1918/1919-es tanév). 1919 májusában – egyeteme nevében – üdvözölte a Nagykárolyban tartózkodó I. Ferdinánd román királyt, és titokban tárgyalásokat folytatott az Erdélyt megszállók képviselőivel. A debreceni egyetemen, viszonylag hosszadalmas eljárások után, 1920 júniusában felfüggesztették az állásából, majd nevének törlését is elrendelték valamennyi egyetemi kiadványból. Mielőtt tette Debrecenben nyilvánosságra került, átmenekült Kolozsvárra, ahol (eredmény-

[9] Az erdélyi születésűek közül említésre méltó: Pfeiffer Péter (Füle, 1862. jan. 31. – Szeged, 1947. nov. 7.) fizikus, Reinbold Béla (Kolozsvár, 1875. dec. 13. – Szeged, 1927. dec. 10.) biokémikus, Veress Elemér (Kolozsvár, 1876. jan. 4. – Szeged, 1959. márc. 31.) orvos, Buday Árpád (Marosgezse, 1879. jan. 17. – Szeged, 1937. ápr. 7.) régész, Szabó József (Kolozsvár, 1882. márc. 10. – Szeged, 1929. júl. 5.) orvos, Ditrói Gábor (Kolozsvár, 1884. okt. 3. – Szeged, 1950. máj. 7.) szemész, Dávid Lajos (Kézdivásárhely, 1889. okt. 18. – Szeged, 1962. aug. 30.) gyógyszerész, Boér Elek (Marioscsapó, 1872. nov. 26. – Újfehértó, 1952. jan. 8.) jogász és fia Boér Elek (Kolozsvár, 1899. szept. 13. – Újfehértó, 1954. jún. 28.) jogász, aki hallgatóként kezdte Kolozsváron az egyetemet, és Szegeden fejezte be.

telen) agitációt folytatott a romániai állami esküt megtagadó magyar egyetemi tanárok között az eskü letételére és a városban maradásukért. A Román Nemzeti Liberális párt zászlaja alatt többször volt parlamenti képviselő (1922–26) és szenátor (1927–28, 1931–32) a román parlamentben, ahol mindvégig a román állam hivatalos kisebbségpolitikájának volt a szócsöve.[10] A korabeli kolozsvári és erdélyi magyar közösség kitagadta.

Volt ugyanakkor egy másik kis alcsoport is, akiknek nem volt alkalmuk dönteni a helybenmaradás vagy a távozás mellett, ugyanis 1919–1921 táján meghaltak Erdély területén. Haláluk nem volt valami „természetes", ugyanis a megszálló román hadsereg zaklatásai váltották ki egészségi állapotuk súlyosbodását. Erre az egyik legjobb példa Pósta Béla régész esete, aki addig zaklattak az egyetem Érem- és Régiségtárában talált pár évszázados flinta miatt, hogy végül szívbántalmai felújultak, és április 16-án elhunyt.[11] De ide sorolható Bochkor Mihály (Szászrégen, 1877. dec. 19. – Kolozsvár, 1920. nov. 3.) jogász, egyetemi tanár is, akinek 42 éves korban bekövetkezett halála sem mondható a legtermészetesebbnek. Igaz, hogy hivatalosan tüdőgyulladásban halt meg[12], de ennek a kialakulásában és súlyosbodásában biztosan szerepe volt az 1919–1920-ban bekövetkezett hányattatása. De nem szabad megfeledkeznünk Hevesi Imre sebészről, aki 1921. márc. 16-án öngyilkos lett Kolozsváron. Szintén 1921-ben Kolozsváron hunyt el Genersich Gusztáv (Lőcse, 1865. aug. 7 – Kolozsvár, 1921. jún. 29.) orvosprofesszor is.[13]

Ugyancsak figyelemre méltó, hogy a később Romániához került területen születettek közül az 1901–1920-as generáció az, amelyik nagyon nagy arányban marad Románia területén. Ez azzal magyarázható, hogy ők azután lettek egyetemi oktatók,

10 Toth Szilárd: Hungarian Elites in the Romanian Parliament during the Interwar Period. In: *Studia Universitatis Cibiniensis, Series Historica*, Sibiu, "Lucian Blaga" University of Sibiu Publishing House, 2012. 191–192.

11 Február 4-én átvizsgálták az egyetem Érem- és Régiségtárát is, ahol találtak egy pár évszázados flintát, és Pósta Béla, a régiségtár igazgatója ellen büntetőeljárást indítottak. Pósta Béla nem jelentette be azokat, hiszen felfogásában azok már nem hadfelszerelési eszközök, hanem a hadtörténeti, művelődéstörténeti kutatás tárgyai voltak. Március 20-án azonban megjelent az intézetben Constantin Roşiu hadnagy, aki Pósta Béla ellenkezése dacára lefoglalta az összes XVI–XIX. századi lőfegyvert. A régiségtár lefoglalt fegyvereivel kapcsolatos intézkedések, idézések, megaláztatások következtében Pósta Béla szívbántalmai felújultak, és április 16-án elhunyt. Toth Szilárd: A kolozsvári Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem és a város 1914–1919 között. In: *A Trianoni békediktátum és az erdélyi magyarság autonómia törekvései a 20. században és a 21. század elején*. Szerk. Garda Dezső. Csíkszereda, Státus, 2020, 49–50.

12 Mariska Zoltán: Kolozsvári végjáték – szegedi kezdés. In: *Felvilágosodás. Magyar Századforduló. A VII. Hungarológiai Kongresszus Filozófia Szekcióinak előadásai*. Szerk. Egyed Péter. Kolozsvár, EME, 2012, 215.

13 Péter Mihály – Péter H. Mária: Genersich Antal és Gusztáv orvosprofesszorok leszármazási rendje, életútja és tevékenysége. *Orvostudományi Értesítő*, 2009/1. 55.

miután 1940-ben visszakerült Kolozsvárra a magyar egyetem,[14] majd a háború után maradt Kolozsváron magyar oktatási nyelvű felsőoktatási intézmény, a Bolyai Tudományegyetem (1945–59),[15] tehát egyelőre nem maradtak állás nélkül, mint az 1919-ben evakuált generáció. Ennek a generációnak 25%-a maradt Romániában, ellentétben például az 1860–80-assal, amelyből csak 6,9%, vagy az 1881–1900-as generációval, akik közül csak 5,5% maradt szülőföldjén.

Érdemes azonban összevetni az egyetemi alkalmazottak kategóriáját a tudósokéval.[16] Itt is tapasztalható a nagyméretű Budapest, és kisebb méretű vidéki Magyarország irányú kivándorlás, menekülés, azonban messze nem olyan arányban, mint az egyetemi tanárok között. Míg az egyetemi tanárok 1860–80-as generációjából csak 6,9%, az 1881–1900-as generációjából csak 5,5% maradt szülőföldjén, addig a tudósok ugyanazon generációiból 14,8%, illetve 16,2%! Ez nagyon jelentős különbség, amit azzal magyarázok, hogy míg az egyetemet a románok teljesen kisajátították, létfontosságúnak tartva, hogy a következő generációkat csak román tanárok oktassák, addig a kutatóintézetekben jobban megtűrtek 1-2 magyar tudóst, mivel ennek nem nagyon volt kapcsolata az egyetemi ifjúság oktatásával, nevelésével.

Erre az egyik legjobb példa Szádeczky-Kardoss Gyula (1860–1935) magyar geológus, minerológus, egyetemi tanár, aki az első világháborút követően Erdélyben,

14 Vendég Vince (Kéménd, 1903. aug. 27. – Marosvásárhely, 1974. júl. 7.) orvos, Nagy István (Kolozsvár, 1904. febr. 22. – Kolozsvár, 1977. ápr. 24.) író, Guzner Miklós (Kolozsvár, 1905. júl. 9. – Marosvásárhely, 1972. okt. 18.) orvos, Jancsó Elemér (Marosújvár, 1905. ápr. 10. – Kolozsvár, 1971. nov. 12.) irodalomtörténész, Horváth Miklós (Dálnok, 1906. máj. 4. – Marosvásárhely, 1982. jan. 10.) orvos, Kelemen László (Marosvásárhely, 1907. szept. 27. – Marosvásárhely, 1979. júl. 18.) orvos, Csehi Gyula (Szatmárnémeti, 1910. nov. 26. – Kolozsvár, 1976. jún. 21.) irodalomtörténész, Kótay Pál (Halmi, 1910. szept. 21. – Marosvásárhely, 1986. dec. 25.) orvos, Venczel József (Csikszereda, 1913. nov. 4. – Kolozsvár, 1972. márc. 16.): szociológus, Jordáky Lajos (Kolozsvár, 1913. szept. 6. – Kolozsvár, 1974. nov. 29.) történész, szociológus, Kelemen Béla (Csíkkozmás, 1913. okt. 28. – Kolozsvár, 1982. dec. 8.) nyelvész, Márton Gyula (Nagymon, 1916. dec. 27. – Kolozsvár, 1976. ápr. 4.) nyelvész, Spielmann József (Mezővelkér, 1917. máj. 9. – Marosvásárhely, 1986. aug. 28.) orvos.

15 A Bolyai Tudományegyetem orvosi karát 1945-ben Marosvásárhelyre költöztették, majd az 1948-as tanügyi reformot követően a marosvásárhelyi orvosi kart különválasztották a Bolyai Tudományegyetemtől, és létrehozták a Marosvásárhelyi Orvosi és Gyógyszerészeti Felsőoktatási Intézetet.

16 Tudós gyűjtőkategória: bibliográfus, könyvtáros, botanikus, mohász, bölcselő, filozófus, esztéta, filológus, geológia, fizikus, folklorista, irodalomtörténész, irodalomtudós, jogtudós, geográfus, kémikus, meteorológus, történetíró, történész, statisztikus, színháztörténész, szociológus, biológus, csillagászat, műszaki, agronómus, agrártudomány, akusztika, anatómia, antropológia, nyelvész, aviatika, régész, archeológus, paleontológus, bakteriológus, balneológus, orvos, egyházi, entomológia, fiziológia, genealógus, genetika, grafológia, immunológia, pszichológia, közgazdaság, kartográfia, pedagógia, matematika, zene, zoológia, művészettörténet, politológia, államtudomány, gyógyszerészet.

Kolozsváron maradt a Román Földtani Intézet főgeológusaként.[17] Egyetemi oktatóként nem alkalmazták, nem folytathatta nagyon sikeres egyetemi tanári pályafutását (négyszer volt dékán, egyszer pedig az egyetem rektora), de kutatóként egészen haláláig tovább dolgozhatott. Hasonló helyzetben voltak főleg az orvosprofesszorok, akik ha el is veszítették egyetemi tanári tanszéküket, orvosként nem volt akadályoztatva megélhetésük. Így például Gyergyay Árpád (Kolozsvár, 1881. április 27. – Kolozsvár, 1952. április 1.) orvos, aki 1916-tól egyetemi rendkívüli tanár volt, 1919 és 1940 között magánkórházat vezetett, majd a Kolozsvárra visszatérő magyar egyetemen 1940-től a fül-orr-gégészet professzora, 1943-tól az orvosi kar dékánja, és végül 1945 után újra magángyakorlatot folytatott.[18] Következtetésképpen, a tudósoknak sokkal több esélyük volt megőrizni pozícióikat, munkalehetőségeiket a román állam kereteiben, mint az egyetemi tanároknak. Egyébként egészen különösek az 1921–30-as generáció eredményei, akik közül 50% helyben marad. Ez egyetlen vizsgált foglalkozási kategóriánál sem tapasztalható.

A művészek gyűjtőkategóriába kerültek az írók, költők, zeneszerzők, színészek, előadóművészek, képzőművészek, iparművészek, színházi- vagy művészeti vezetők, fotóművészek, film- és színházi alkotók. A tudósok után talán a művészek voltak azok, akik a legkevésbé kényszerültek kivándorolni. Egyébként ez a kategória függött leginkább attól, hogy az állami költségvetéstől független helyi magyar társadalom elég nagy legyen ahhoz, hogy piaci értelemben „eltartsa", vagy politikai értelemben „kikövetelje" egy hozzá kötődő kulturális elit létezését. A romániai magyarság elég nagy volt ehhez és igénye is volt eziránt, hogy ezt a réteget minél jobban megőrizze. Egyébként a művészek és tudósok csoportjai a legkiegyensúlyozottabbak számbeli leg, kisebb méretű a generációk közti ingadozás. Mindkét kategória esetében az első két tárgyalt generáció 47 és 66 fő között mozog, a következő három generáció pedig 101 és 191 között, az utolsó pedig 10 és 31 között.

Azonban az a figyelemreméltó a művészeknél, hogy a tudósok mellett, ők azok, akik nagyon nagy arányban a szülőföldjükön maradtak. Míg az egyetemi tanárok 1860–80-as generációjából csak 6,9%, az 1881–1900-as generációjából csak 5,5% maradt szülőföldjén, a tudósok ugyanazon generációiból 14,8%, illetve 16,2%, addig a művészek hasonló generációiból 14,8%, illetve 23%! Sőt, az 1901–20-as generációból 28,2%, az 1921-30-asból pedig 32,2%! Ez mutatja azt, hogy munkahelyük,

[17] Ezt a kivételes bánásmódot Popescu-Voiteşti-nek, tanszéki román utódjának köszönhette, aki nagyra becsülte szaktudását. Egyébként azt a kevés oktatót, kutatót, akik letették a hűségesküt a román királyra, a Magyarországra kimenekült elit renegátként kezelte.

[18] Gyergyai Árpád. In: *Magyar Életrajzi Lexikon*, I–IV. kötet. Szerk. Kenyeres Ágnes. Budapest, Akadémiai, 1967–1994. https://mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC04834/05603.htm (2024.05.15.)

foglalkozásuk kevésbé volt kockáztatva a román állam által, de azt is, hogy a romániai magyar társadalom igényelte a jelenlétüket és „el is tudta tartani" őket.

Egy másik alkotóeleme a kulturális elitnek az egyház. Az egyházi alapfoglalkozású gyűjtőkategóriába kerültek az érsekek, püspökök, esperesek, főrabbik, szerzetesek, világi papok, hitoktatók, egyházi dolgozók. Az egyházi elit egy kicsit más helyzetben van az előbbiekhez képest, ugyanis neki „erkölcsi kötelessége a nyájával maradni", tehát logikusan itt a legmagasabb az itthon maradtaknak az aránya. Ugyanakkor a munkahelyük is kevésbé volt veszélyeztetett, mégha az 1921-es romániai agrárreform államosította is az egyházi birtokok túlnyomó részét.

Az egyházi elit esetében is megfigyelhetők azonban a különböző generációk különböző mozgási dinamikái. Míg a kontrollcsoport esetében 72,2% a szülőföldjén maradt, addig az 1840–59-es generáció esetében csak 50%, az 1860–80-as generációnál 34,8%, az 1881–1900-as generációnál 38,9%, az 1901–20-as generációnál pedig 29,4%. Amint látható, ez utolsó három generáció esetében elég kiegyensúlyozott mozgásdinamika észlelhető, az otthon maradtak aránya 3040% között mozog konstansul. E három generáción belül tapasztalható azonban Budapest lassú térnyerése a vidéki Magyarországgal szemben: míg az 1860–80-as generációnál 30,4% költözött úgy Budapestre, mint a vidéki Magyarországra, addig az 1881–1900-as generációnál ez 33,3% a ellen 27,8% Budapest javára, majd az 1901–20-as generációnál már 52,9 % a 17,6% ellen.

A továbbiakban elemeztük azokat az eliteket, akik a magánszektorból biztosították megélhetésüket. A XIX. század végi folyamatos iparosítás ellenére a Romániához csatolt területeken többnyire az agrárszektor dominált. Megnézve a földbirtokos elit kategóriáját, azt tapasztalhatjuk, hogy Erdélyben ez elég vékony réteg volt a történelmi Magyarországon belül. Ugyanakkor látható, hogy a kontrollcsoport és az 1840–60-as generáció adatai szinte megegyeznek, 50%, illetve 44,4% marad belőlük a szülőföldjén. A következő három generációnál már látszik a kivándorlás felgyorsulása. Ezek természetesen kapcsolatban vannak a már említett 1921-es agrárreformmal, amely súlyos következményekkel járt úgy az erdélyi egyházak, mint az erdélyi földbirtokosok számára.

Az 1860–80-as generációból már 9% vándorol a vidéki Magyarországra és 72,7% Budapestre, az 1881–1900-as generációból 20% és 70%, az 1901–20-as generációból 18,2% és 63,6%. Amint látható, a kivándorlás aránya 81,7%, 90%, illetve 81,8%. Észrevehető, hogy a Budapestre vándoroltak legnagyobb aránya az 1860–80-as generációból tevődik ki, ezek voltak a legidősebbek, ők kisebb motivációt érezhettek, hogy a vidéki Magyarországon folytassák életüket.

Az ipari és kereskedelmi foglalkozású elit elemzése során az tapasztalható, hogy míg az iparosok száma (35) nagy vonalban megfelel az agrár szektorban foglakozot-

taknak (47), addig a kereskedelmi és pénzügyi szektorban dolgozó elit száma nagyon alacsony (14). Ugyanakkor az is rögtön feltűnik, hogy a kereskedők, pénzügyesek közül senki sem költözött a vidéki Magyarországra, a kontrollcsoport egy személyét leszámítva, aki a Felvidéken próbált szerencsét még a Monarchia fennállása idején, az összes többi Budapestre költözött. A kereskedők, pénzügyesek csoportjának mozgásdinamikája nagyon megegyezik az izraelita vallásúak mozgásdinamikájával, tehát valószínű, hogy sok az átfedés a két csoport között. Ugyanakkor tapasztalható a kereskedők, pénzügyesek csoportjának hirtelen csökkenése az 1881–1900-as generációval kezdődően, ami arra utalhat, hogy a trianoni határok kevesebb mozgáslehetőséget biztosíthattak e területen, ezért csökkent az ilyen jellegű foglakozásúak száma.

Az iparosok esetében tapasztalható az 1860–80-as, 1881–1900-as és az 1901–1920-as generációk nagy létszáma, ami a Monarchia idején történt ipari fellendüléssel hozható kapcsolatba. Az iparosok esetében is, logikusan, szintén Budapest volt a fő célpont: az 1860–80-as generáció 75%-a, az 1881–1900-as generáció 90,1%-a, az 1901–1920-as generáció 70%-a költözött a fővárosba.

Amint a fenti elemzésekből tapasztalható, a vallási felekezetek közül az izraeliták számára volt a legvonzóbb a Budapestre költözés, míg a református elit maradt a leghűségesebb a szülőföldjéhez. Szintén a református elit az, amelyik a kiköltözés esetében, a leginkább preferálja a vidéki Magyarországot. A foglalkozás szerinti elemzésből kitűnik, hogy mind az állami alkalmazottak, mind a magánszektorban dolgozók számára nagy kényszerítő hatással járt Trianon. A kivándorlásra kényszerülő kategóriák közül kiemelkednek a közhivatalnokok és az egyetemi oktatók, akik a hűségeskü megtagadása miatt elveszették állásukat, de ugyanilyen arányban kényszerült kivándorolni az agrár-, ipari- és kereskedelmi-pénzügyi elit is, mivel Románia nem biztosított megfelelő feltételeket (sőt!) e szektorokban dolgozók számára. Valamivel jobb volt a helyzet a tudósok számára, akik az egyetemi tanárokhoz képest toleráltabbak voltak Románia területén. Még jobb helyzetben voltak a művészek, akiknek a megélhetését nem befolyásolta annyira az országhatár változása, sőt igény volt rájuk a kisebbségi sorsba került erdélyi magyar társadalomban. Ugyanilyen igény volt az egyházi elitre is, akiknek nagyobb arányú helybenmaradása minden valószínűséggel kapcsolatban van az „erkölcsi kötelességével". A kivándorlás célját illetően, a kereskedők-pénzügyesek, az iparosok és a művészek számára volt a legvonzóbb Budapest, míg az egyetemi tanárok (a kolozsvári egyetemnek Szegedre való áttelepítése miatt) és a földbirtokosok a többi kategóriához képest jobban preferálták a vidéki Magyarországot (de ennek ellenére ők is kimondottan Budapest felé vonzódtak).

A névjelleg alapján történő elemzés

A kutatást a továbbiakban kiterjesztettük az elit névjellegének az elemzésére. Logikusan, a magyar névjellegű személyek dominálják az erdélyi születésű elitet 1202 találattal, de a továbbiakban nagyon érdekes eredmények születtek, ugyanis mindössze 15 román névjellegű személyt sikerült azonosítani, míg a szláv névjelleggel 210 személy szerepel, több mint akár a német névjellegű erdélyi származású elit (196). Ez nagyon érdekes adat, ugyanis összesen 73 román névjellegű személyt sikerült azonosítani, és ebből a később Romániához került területen mindössze 15-en születtek. A román névjellegű elit nagyon alacsony aránya azt mutathatja, hogy ők Bukarest felé vonzódtak, nem Budapest felé, és nem voltak alkotóelemei a magyar kulturális elitnek.[19] A német névjellegűeknek a szláv névjellegűekhez viszonyított relatív alacsony száma a később Romániához került területen szintén azt mutathatja, hogy az erdélyi németek részben Bécs felé orientálódtak, részben pedig bizonyos szinten elszigetelődtek, „gettóizálódtak" a magyar kulturális elittől. A román névjellegűek alacsony száma miatt nem releváns ennek a csoportnak a részletes elemzése, tehát a továbbiakban a magyar, a szláv és a német névjellegű csoportok mozgásdinamikáját fogjuk elemezni.

Az elitnek az egyetemi végzettségi aránya majdnem tökéletesen ugyanaz a szláv (71%) és a német (70,4%) névjellegűek esetében, míg a magyarok esetében ez egy kicsit alacsonyabb (68,6%). Az egyetemi végzettséggel rendelkezők közül a magyar névjellegűek 91,8%-a csak egy egyetemet végzett (49,4% Budapest, 27,7% Kolozsvár, 8,3% külföldön, 6,4% a trianoni Magyarország valamelyik vidéki egyeteme),

[19] Jelen pillanatban ezt mennyiségileg lehetetlen felmérni, mivel a három rendelkezésünkre álló román enciklopédia nagyon hiányos. A *Román Enciklopédiát* (Enciclopedia Română) 1898–1904 között adták ki az ASTRA egyesület (Erdélyi Egyesület a Román Irodalomért és a Román Nép Kultúrájáért) kezdeményezésének köszönhetően, kronológiailag nem fedi le az általunk elemzett periódusnak csak egy nagyon csekély részét, és nagyon hiányosak benn a születési adatok (főleg a születési hely). A *Minerva. Román Enciklopédia* (Minerva. Enciclopedie Română) 1930-ban jelent meg, ez kronológiailag valamivel jobban lefedi az általunk elemzett periódust, de ugyancsak hiányosak benn a születési adatok (főleg a születési hely). A *Román enciklopédikus szótár* (Dicționar enciclopedic român) 1962–1966 között jelent meg, ez már elméletileg majdnem teljesen lefedné az általunk elemzett periódust, de ugyancsak hiányosak benn a születési adatok (főleg a születési hely), és nagyon érződik benne a kommunista rendszer szelekciója. Ugyanakkor ezek az enciklopédiák nem csak a román elitet tartalmazzák, hanem az európait is, tehát sokkal kevesebbet merítenek a saját értelmiségi tömegükből. De a legnagyobb hiányosságuk, hogy a legtöbb esetben 10 % körül mozog a születési helyek pontos meghatározása. Példának okáért Iuliu Maniu, az erdélyi román értelmiség egyik legkiemelkedőbb figurája két enciklopédiában nem szerepel (kronológiai okokból első alkalommal, majd politikai okokból a kommunista korszakban szerkesztett enciklopédiában), a harmadikban pedig nincs feltüntetve a születési helye (Szilágybadacsony).

a további 8,2% több egyetemen is szerzett diplomát. A szláv névjellegűek esetében 90,6% végzett egy egyetemet (62,4% Budapest, 14,8% Kolozsvár, 7,4% külföldön, 6% a trianoni Magyarország valamelyik vidéki egyeteme), a további 9,4% több egyetemen is szerzett diplomát. A német névjellegűek esetében 94,9% végzett egy egyetemet (56,5% Budapest, 15,2% Kolozsvár, 18,1% külföldön, 5,1% a trianoni Magyarország valamelyik vidéki egyeteme), a további 5% több egyetemen is szerzett diplomát. Rögtön észrevehető, hogy a német névjellegűek sokkal nagyobb arányban végeztek külföldi egyetemeken (18,1%), mint a magyar (8,3%) és szláv (7,4%) névjellegűek. Ez főleg a német nyelvtudásuknak tudható be, a külföldi egyetemek túlnyomó részt Bécset (21 személy), és kisebb arányban főleg németországi, svájci egyetemeket jelentettek (Berlin 4, München 4, Zürich 4, Heidelberg 2, Karlsruhe 2, Genf 2, Bázel 1, Innsbruck 1, Freiberg 1, Bécsújhely 1, Bern 1, Strassburg 1). Szintén német oktatási nyelvű egyetemnek számít ekkor a prágai is (1 személy). Amint látható, egyértelmű az egyetemválasztási kritérium. A német nyelvterületi egyetemeken kívül csak Párizs szerepel 6, illetve Bukarest 2 esettel. A német névjellegű elit tehát 85,2%-ban járt német nyelvű egyetemre (46 eset), és 14,8%-ban más oktatási nyelvű egyetemekre (8 eset).

A szláv névjellegűek ellenben a következő külföldi egyetemeket részesítették előnyben: német nyelvterületen Bécs 13, München 5, Berlin 3, Heidelberg 1, Tübingen 1, Karlsruhe 1, Bonn 1, más nyelvterületen Párizs 6, Bukarest 3, Róma 1, Firenze 1. A szláv névjellegű elit tehát 69,44%-ban járt német nyelvű egyetemre (25 eset), és 30,55%-ban más oktatási nyelvű egyetemekre (11 eset). A szláv névjellegűeknél is a német nyelvű egyetemek dominálnak, azonban nem olyan mértékben, mint a német névjellegű elitnél.

A magyar névjellegű erdélyi születésű elit is főleg német nyelvterületű egyetemek felé irányult: Bécs 55, Berlin 30, München 27, Zürich 4, Innsbruck 4, Prága 4, Heidelberg 3,Graz 2, Bázel 2, Halle 2, Bern 2, Genf 2, Leoben 2, Strassburg 2, Tübingen 1, Freiberg 1, Brno 1, Karlsruhe 1. A nem német nyelvterületet messzemenőleg Párizs dominálja (24), majd következik Róma (5), Bukarest (5) és Moszkva (3). A német névjellegű elit tehát 79,67%-ban járt német nyelvű egyetemre (145 eset), és 20,33%-ban más oktatási nyelvű egyetemekre (37 eset). A magyar névjellegűeknél is a német nyelvű egyetemek dominálnak, azonban nem olyan mértékben, mint a német névjellegű elitnél, de nagyobb arányban, mint a szláv névjellegűeknél.

A továbbiakban végeztünk még egy szűrést, amiben elemeztük, hogy a különböző névjellegű elitből hányan hallgattak rövidebb ideig külföldi egyetemeken előadásokat. A magyar névjellegűek közül 14,9%, a szláv névjellegűek közül 15,7%, míg a német névjellegűek közül 26% hallgatott bizonyos ideig külföldi egyetemeken előadásokat. Ez szinte teljesen szinkronban van a külföldi egyetemeken szerzett okleve-

lek arányával. Míg a magyar és szláv névjellegűek esetében 14,9% illetve 15,7%, a német névjellegűek esetében ez 26%. Itt is a német névjellegű elit német nyelvtudásának köszönhető ez a magasabb arány.

A továbbiakban elemeztük a különböző névjellegű erdélyi születésű elit mozgásdinamikáját. Míg a teljes erdélyi születésű elit 65,9%-a Budapestre költözött, addig ezen belül a magyar névjellegűek 65,22%-a, a szláv névjellegűek 67,62%-a, a német névjellegűek 70,41%-a. Ugyanez a mérés a vidéki Magyarországra való költözés esetében a következő eredményeket hozta: teljes erdélyi elit 12,4%-a, a magyar névjellegűek 11,65%-a, a szláv névjellegűek 15,71%-a, a német névjellegűek 11,22%-a választotta ezt az irányt. Itt az egyedüli meglepő eredmény a szláv névjellegű elit felülreprezentáltsága. Az erdélyi elit helybenmaradása átlagban 20,3%, ezen belül a magyar névjellegűeké 21,8%, a szláv névjellegűeké 15,24%, a német névjellegűeké 16,83%. Azt láthatjuk, hogy a szláv és német névjellegű elitekre kevésbé volt jellemző az Erdély területén való maradás.

A női kulturális elit elemzése

A kutatást a továbbiakban kiterjesztettük a kulturális eliten belüli nők pozíciójának az elemzésére. Az Erdély területén született eliten belül a nők száma 119 főt tett ki, míg a teljes eliten belül 765 nőt azonosítottunk, ennek értelmében a nők 15,6%-a Erdélyben született. Az elemzett kulturális elitnek a Romániához került területén születettek aránya a történelmi Magyarország területén születettek 16,2%-át képezi, tehát az itt született női elit a maga 15,6%-ával egy kis alulreprezentálódást mutat.

Az erdélyi születésű női elit generációnkénti megoszlása az 1840–59 és 1860–80 között született generációk esetében teljesen megegyezik az országos átlaggal (4,2% és 8,4%, illetve 4,6% és 8,5%), de az 1820–39, 1881–1900 és 1901–20 között született generációk esetében az erdélyi nők magasabb arányban képviseltetnek (6,7/4,6%, 38,7/35,3%, 37,8/32,9%), míg az 1921-30 között születettek esetében csak 4,2% a 15% ellenében az arányuk. Ez a kommunista korszakban történő csökkentett nemzetközi mobilitással magyarázható, aminek következtében kevesebb erdélyi születésű egyén került be a Budapesten szerkesztett Magyar Életrajzi Lexikonba (e generációnál az erdélyi férfiak aránya mindössze 3,7%). A nőknek a teljes elitből való részesedése 7,45%, az erdélyi születésű nők esetében ez majdnem ugyanaz, 7,13%.[20]

A továbbiakban megvizsgáltuk az erdélyi születésű női elit egyetemi végzettségét, és azt, hogy milyen egyetemekre jártak előszeretettel. Az erdélyi születésű kulturális

[20] 765 nő a 10 267 fős megvizsgált elitből, ebből 119 nő az 1668 fős erdélyi születésű elitből.

elit női tagjainak fele (49,6%) rendelkezett egyetemi diplomával, ami 4,4%-kal magasabb az országos átlagnál (45,2%). Viszont észrevehető, hogy mindössze hárman (2,5%) jártak külföldi egyetemre, míg az országos átlag 4,1%. Természetesen, sokkal nagyobb arányban végeztek a kolozsvári egyetemen (9,2%), mint az országos átlag (1,8%), de a legérdekesebb az, hogy az országos átlagnál jóval magasabb közöttük a több egyetemi diplomával rendelkezők aránya (6,7% a 2,3%-kal szemben).

Ugyanakkor az erdélyi születésű kulturális elit női tagjainak csak 5,9%-a hallgatott rövidebb ideig külföldi egyetemeken előadásokat, míg az országos átlag esetében ez 7,8%. Ez nagy vonalakban arányban van a korábban kimutatott ténnyel, hogy kevesebben is szereztek külföldön egyetemi diplomát, és magyarázható például a földrajzi távolsággal.

Az egyetemet végzett erdélyi női elit mozgásdinamikájára is jellemző a nagyarányú Budapest felé való vonzódás. A 34 nőből, aki Budapesten végzett egyetemet, 31 ide is költözött (91,17%). Ez szinte teljesen megegyezik az országos átlaggal (90,60%). A Kolozsváron oklevelet szerző erdélyi születésű nők közül 63,63% költözött Budapestre, és csak 27,27% maradt Erdélyben. Ez szinte tökéletesen megfelel az országos áltagnak, amely 28,57%, illetve 64,28%. A külföldi egyetemeken diplomát szerző nőket is teljes egészében felszívta Budapest: az Erdélyben született nők 100 %-át, az országos átlag 90,32%-át, a többit pedig a trianoni Magyarország.

Az erdélyi születésű nők esetében a legtöbben a művészek soraiból adódtak (87-en), 16-an tudósok voltak, hatan pedig egyetemi oktatók. A művészek és a tudósok kategória csak annyira népes, hogy generációnkénti elemzéseket érdemes legyen végezni rajtuk. Mindkét esetben a legnépesebb az 1881–1900 és az 1901–1920 közötti generáció, 31 és 35 művésznővel, illetve 6 és 7 tudós nővel. Ami a Budapest, illetve a trianoni Magyarország felé való elvándorlási hajlamot illeti, egyedül a művészek közt tapasztalható számottevő helybenmaradási hajlam, ugyanis a két, fentebb említett legnépesebb generációból összesen 10-en maradtak szülőföldjükön,[21] így a két generáció 66 főjének 15,15%-át képezve. A tudósok viszont, a kontrollcsoport egy személyét leszámítva, mind Budapest, illetve a trianoni Magyarország felé irányul-

[21] Tessitori Nóra (Kolozsvár, 1883. – Marosvásárhely, 1969. jún. 26.) előadóművésznő, Dóczyné Berde Amál (Kackó, 1886. dec. 15. – Kolozsvár, 1976. dec. 12.) festő, Berde Mária Julianna (Kackó, 1889. febr. 5. – Kolozsvár, 1949. febr. 20.) író, költő, Ferenczi Magda (Kolozsvár, 1890. jan. 11. – Sztána, 1913. jan. 2.) író, Karácsony Emmy (Kékes, 1896. aug. 19. – Kolozsvár, 1980. jún. 24.) festőművész, író, Győri Klára (Szék, 1899. jún. 4. – Szék, 1974. dec. 20.) népművész, önéletrajzíró, Kőszegi Margit (Máramarossziget, 1902. márc, 11. – Marosvásárhely, 1988. jan. 31.) színésznő, Nagy Karola (Segesvár, 1906. máj. 17. – Brassó, 1933. febr. 27.) író, újságíró, Brósz Irma (Kovászna, 1911. jún. 11. – Kolozsvár, 1976. máj. 20.) festő, Jagamas Ilona, Ferencz Lászlóné (Dés, 1919. ápr. 23. – Kolozsvár, 1983. okt. 13.) újságíró, elbeszélő, szerkesztő.

tak. Torma Zsófia[22] régész volt az egyedüli női tudós, aki Erdély területén halt meg, viszont ő nem érte meg az impériumváltást, ami kényszerítő hatással lehetett volna a pályafutására.

A női elit mozgásdinamikáját jelentősen befolyásolták, a határváltozás mellett, a családi életükben bekövetkezett változások (házasság, válás, megözvegyülés, stb.). Egyik legismertebb példa erre Boncza Berta, Csinszka (Csucsa, 1894. jún. 7. – Budapest, 1934. okt. 24.) esete, aki erdélyi földbirtokos ügyvéd leányaként Csucsán élt, majd egy svájci nevelőintézetben nevelkedett. Hosszas levelezés útján megismerkedett Ady Endrével, akinek 1915-ben felesége lett. Tőle kapta a Csinszka becéző nevet, amelyet később írói nevéül is használt.[23] Ady 1919-ben bekövetkezett halála után, 1922-ben Márffy Ödön festőművészhez ment férjhez, eladta a csucsai birtokot és a kastélyt Octavian Goga író-politikusnak, és új férjével Budapestre költözött.

A nők sok esetben csak egyszerűen követték a férjüket. Éppen ezért sokat számított az, hogy a férjük olyan munkahellyel rendelkezett, amelyet a román megszállás után (1919) is megőrizhetett. Ilyen szerencsésnek mondhatja magát Dóczyné Berde Amál (Kackó, 1886. dec. 15. – Kolozsvár, 1976. dec. 12.) festőművész, aki Dr. Dóczy Ferenc fizikatanárnak lesz a felesége, aki a nagyenyedi Bethlen Gábor Kollégiumnak volt 1908–1933 között a mennyiségtan és természettan tanára, a fizikai szertár őre, a kollégium gazdasági felügyelője, 1929–1933 közt pedig rektorprofesszora.[24] Dóczy Ferenc mindvégig támogatta felesége festői pályafutását és 1919 után is stabil munkahellyel rendelkezett. Dóczyné Berde Amál Münchenben folytatott képzőművészeti tanulmányokat, a nyarakat Nagybányán töltötte, ahol Thorma János volt a mestere, első egyéni kiállítása 1922-ben volt Kolozsvárt.[25]

22 Torma Zsófia (Csicsókeresztúr, 1840 – Szászváros, 1899. nov. 14.) régész, Torma József (1801–1864) történész leánya, Torma Károly (1829–1897) régész, országgyűlési képviselő testvére, az első magyar régésznő. Szászvárosban telepedett le, ahol Hunyad vármegye csigatelepeit kezdte tanulmányozni. 1875-ös budapesti ősembertani kongresszuson, Rómer Flóris felhívására Tordos őstelepét kezdte ásatni, ahol kiemelkedő felfedezéseket tárt fel. 1876-ban több külföldi tanulmányúton volt, kétszer részt vett a német antropológiai gyűléseken, ahol kiváló szakemberekkel konzultált. 10 387 darabból álló régészeti gyűjteményét halála után az Erdélyi Múzeum Érem- és Régiségtára őrizte meg. Friedrich Klára: *Torma Zsófia, egy asszony a magyar régészet szolgálatában*. http://www.magtudin.org/Torma_Zsofia-egy_asszony_a_magyar_regeszet_szolgalataban.pdf (2024.05.15.)

23 Boncza Berta (Csinszka). In: *Magyar Életrajzi Lexikon*. https://mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC00523/02058.htm (2024.05.15.)

24 Dóczy Ferenc. In: *Kollégiumunk Nagyjai. Bethlen Gábor Kollégium*. https://bethlengabor.ro/knagyjai.php#Dr.D%C3%B3czy_Ferenc_ (2024.05.15.)

25 Dóczyné Berde Amál. In: *Magyar Életrajzi Lexikon*. https://mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC03014/03418.htm (2024.05.15.)

Következtetések

Következtetésként azt állapíthatjuk meg, hogy az Erdély területén született eliten belüli rétegződések és mozgásdinamikák sok esetben különböznek a magyarországi átlagtól. Erdélyi sajátosságként könyvelhetjük el az országos átlagnál sokkal magasabb arányú református felekezetet, amelynek a mozgásdinamikája is különbözik az átlaghoz, illetve a többségben levő katolikusokéhoz képest, jóval nagyobb arányban választva célként a vidéki Magyarországot, főleg Debrecen–Sárospatak vidékét. Ez első sorban az egyházi pályán mozgó elitre vonatkozik (református teológiai tanárok, papok). Ugyancsak megállapítható, hogy a református elit maradt a leghűségesebb a szülőföldjéhez. A vallási felekezetek közül az izraeliták számára volt a legvonzóbb a Budapestre költözés. Ők egyáltalán nem láttak jövőképet a vidéki Magyarországon, de kis mértékben igen a jövendőbeli Csehszlovákia területén. Természetesen az izraelitákat elvonzotta a Budapest által felkínált nagy gazdasági, kereskedelmi potenciál, Budapest nagyon erős zsidó közössége, és szinte semmi sem marasztalta őket Erdélyben. Kis számukat vonzotta azonban a Felvidék, valószínűleg ennek gazdasági, kereskedelmi potenciálja. Ugyanakkor az is tapasztalható, hogy az erdélyi izraelita elit megszűnik létezni az 1900-al bezáruló generáció után, feltehetően előbb a kikeresztelkedés miatt, később pedig a holokauszt miatt.

A foglalkozás szerinti elemzésből kitűnik, hogy mind az állami alkalmazottak, mind a magánszektorban dolgozók számára nagy kényszerítő hatással járt Trianon. A kivándorlásra kényszerülő kategóriák közül kiemelkednek a közhivatalnokok és az egyetemi oktatók, akik a hűségeskü megtagadása miatt elveszették állásukat, de ugyanilyen arányban kényszerült kivándorolni az agrár-, ipari- és kereskedelmi-pénzügyi elit is. Valamivel jobb volt a helyzet a tudósok számára, akik az egyetemi tanárokhoz képest toleráltabbak voltak Románia területén. Még jobb helyzetben voltak a művészek, akiknek a megélhetését nem befolyásolta annyira az országhatár változása, sőt igény volt rájuk a kisebbségi sorsba került erdélyi magyar társadalomban. Ugyanilyen igény volt az egyházi elitre is, akiknek nagyobb arányú helybenmaradása minden valószínűséggel kapcsolatban van az „erkölcsi kötelességével". A kivándorlás célját illetően, a kereskedők-pénzügyesek, az iparosok és a művészek számára volt a legvonzóbb Budapest, míg az egyetemi tanárok (a kolozsvári egyetemnek Szegedre való letelepítése miatt) és a földbirtokosok a többi kategóriához képest jobban preferálták a vidéki Magyarországot (de ennek ellenére ők is kimondottan Budapest felé vonzódtak).

A névjelleg elemzése azt mutatta ki, hogy az egyetemi végzettség aránya hasonló a magyar, szláv és német névjellegű egyének esetében, azonban a német névjellegűek sokkal magasabb arányban jártak külföldi egyetemre. A külföldi egyetemek

esetében mindhárom elemzett névjellegű elit a német nyelvű egyetemeket preferálta, de a német névjellegű elit (logikusan) sokkal magasabb arányban, mint a magyar és szláv névjellegű. Ugyanakkor érdekes, hogy a szláv és német névjellegű elit magasabb arányban költözött Budapestre, mint a magyar névjellegű. Ugyancsak a szláv névjellegű elit költözött az átlagnál jóval magasabb arányban a vidéki Magyarországra. Az Erdélyben való maradást illetően, a magyar névjellegű elit volt a leghűségesebb a szülőföldjéhez.

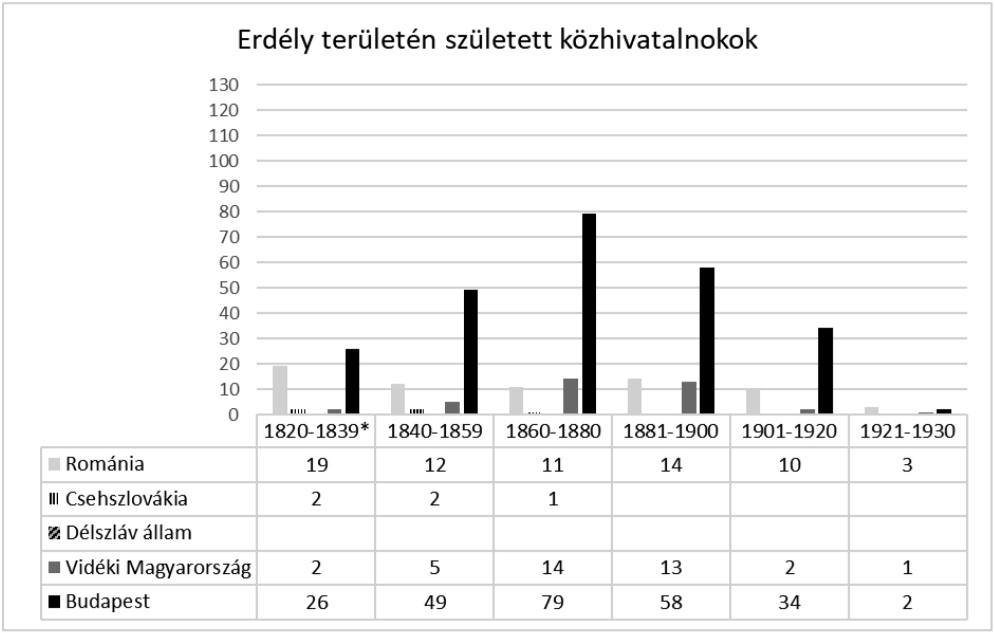
Az erdélyi születésű női elit egyetemi végzettségi aránya magasabb az országos átlagénál, viszont sokkal kisebb arányban jártak külföldi egyetemekre. A legérdekesebb viszont, hogy a több egyetemi diplomával rendelkező erdélyi női elit arányában háromszor nagyobb az országos átlagnál. Ez azzal magyarázható, hogy egy ilyen perifériális területről származó nők esetében a diplomások sokkal nagyobb eséllyel kerültek be a Magyar Életrajzi Lexikonba, mint például a művészek. A női elit mozgásdinamikája egyáltalán nem különbözik az országos átlagtól. A női elit mozgásdinamikáját jelentősen befolyásolták a családi életükben bekövetkezett változások (házasság, válás, megözvegyülés, stb.). Vagy csak egyszerűen követték a férjüket. Éppen ezért sokat számított az, hogy a férjük olyan munkahellyel rendelkezett, amelyet a román megszállás után (1919) is megőrizhetett, vagy ellenkező esetben kénytelenek voltak költözni.

A kulturális elit csoportosítása generációnként

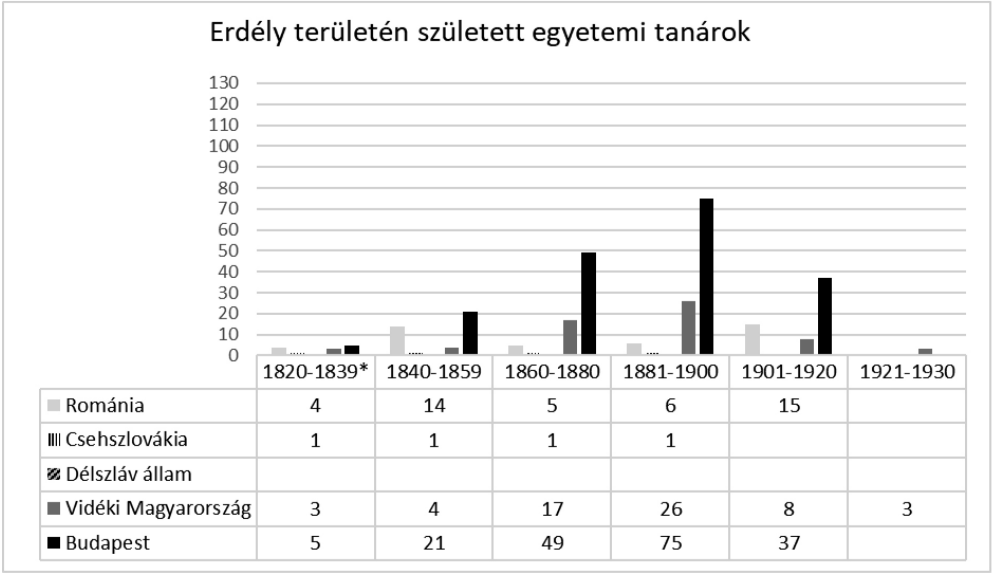
Generációk	Történelmi Magyarország területén született		Erdély területén született	
	Fő	%	Fő	%
Kontrollcsoport 1820–39	625	6,1	131	7,9
1840–59	1173	11,4	209	12,5
1860–80	1932	18,8	346	20,7
1881–1900	2866	27,9	516	30,9
1901–20	2798	27,3	404	24,2
1921–30	873	8,5	62	3,7
Összes	10267	100,0	1668	100,0

A női elit egyetemi végzettsége

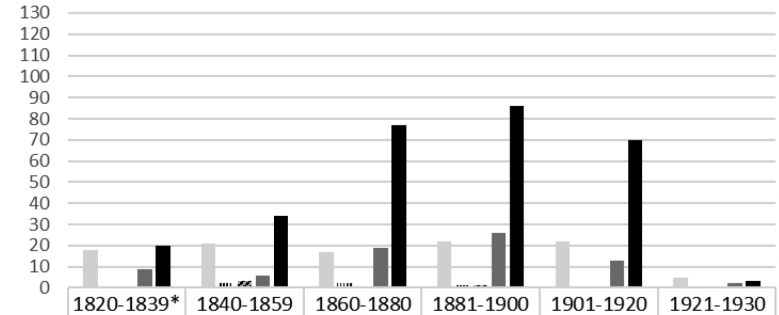
Nők születési helye[e]	**Felsőfokú végzettség nélkül**	**Felsőfokú végzettséggel**	**Egy egyetemen szerzett oklevél**	***Egyetem***				**Több egyetemen szerzett oklevél**	***Egyetem***	
				Budapest	***Kolozsvár***	***Vidéki Magyarország***	***Külföldön***		***Kolozsvár+Budapest***	***Vidéki Magyarország + Budapest***
Erdély	50,4%	49,6%	**42,9%**	28,6%	9,2%	2,55%	2,55%	**6,7%**	5%	1,7%
Történelmi Magyarország	54,8%	45,2%	**42,9%**	34,8%	1,8%	2,2%	4,1%	**2,3%**	0,9%	1,4%

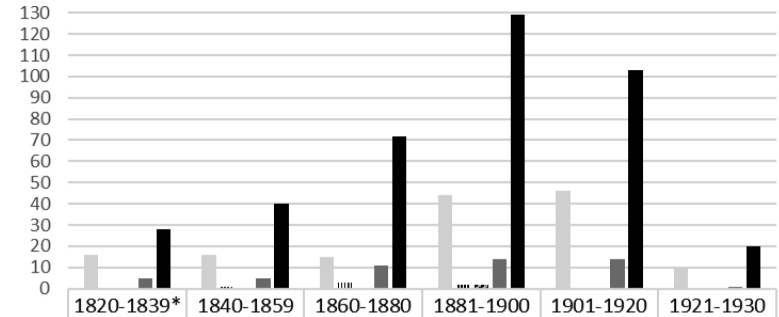
	1820-1839*	1840-1859	1860-1880	1881-1900	1901-1920	1921-1930
Románia	19	12	11	14	10	3
Csehszlovákia	2	2	1			
Délszláv állam						
Vidéki Magyarország	2	5	14	13	2	1
Budapest	26	49	79	58	34	2

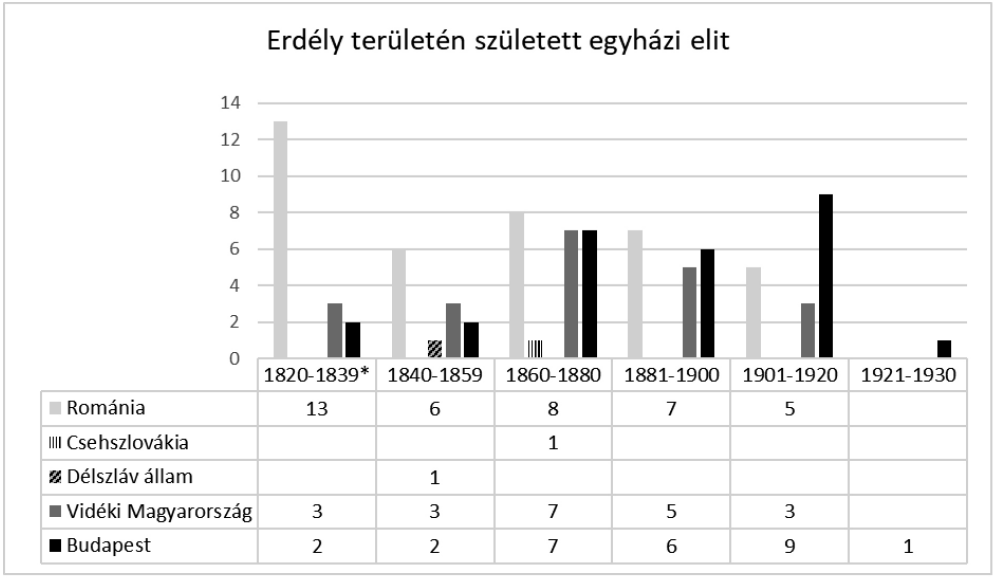
	1820-1839*	1840-1859	1860-1880	1881-1900	1901-1920	1921-1930
Románia	4	14	5	6	15	
Csehszlovákia	1	1	1	1		
Délszláv állam						
Vidéki Magyarország	3	4	17	26	8	3
Budapest	5	21	49	75	37	

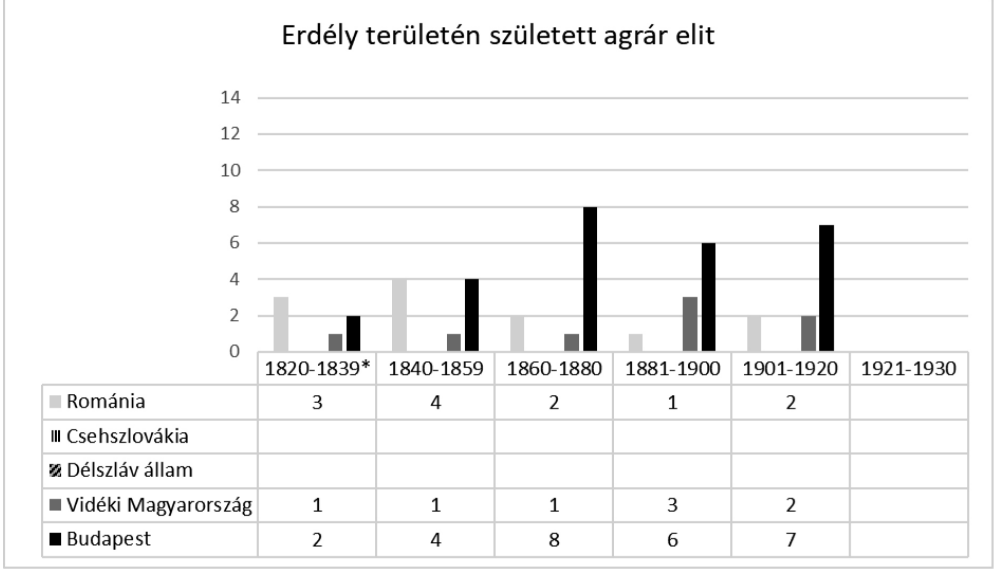
	1820-1839*	1840-1859	1860-1880	1881-1900	1901-1920	1921-1930
Románia	18	21	17	22	22	5
Csehszlovákia		2	2	1		
Délszláv állam		3		1		
Vidéki Magyarország	9	6	19	26	13	2
Budapest	20	34	77	86	70	3

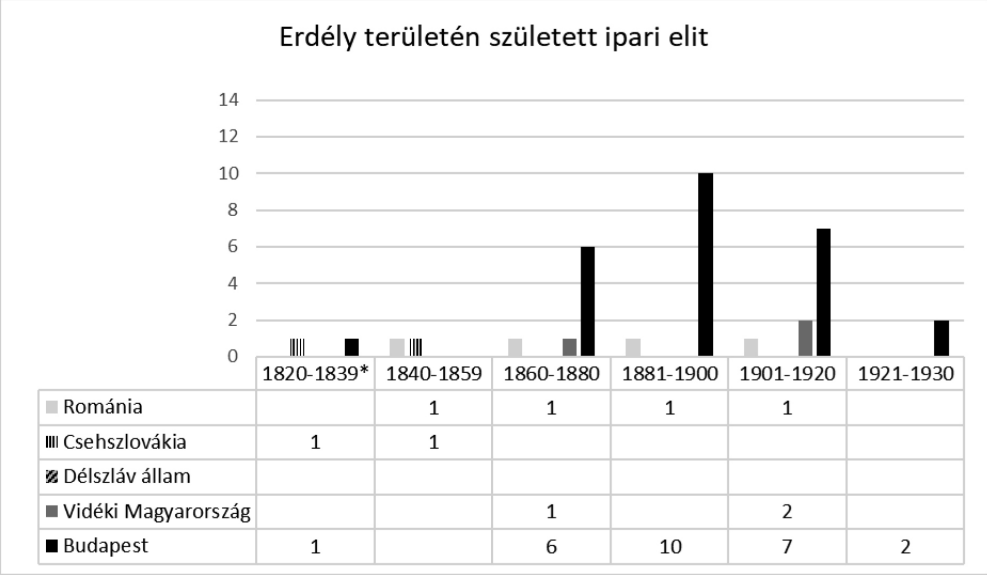
	1820-1839*	1840-1859	1860-1880	1881-1900	1901-1920	1921-1930
Románia	16	16	15	44	46	10
Csehszlovákia		1	3	2		
Délszláv állam				2		
Vidéki Magyarország	5	5	11	14	14	1
Budapest	28	40	72	129	103	20

	1820-1839*	1840-1859	1860-1880	1881-1900	1901-1920	1921-1930
Románia	13	6	8	7	5	
Csehszlovákia			1			
Délszláv állam		1				
Vidéki Magyarország	3	3	7	5	3	
Budapest	2	2	7	6	9	1

	1820-1839*	1840-1859	1860-1880	1881-1900	1901-1920	1921-1930
Románia	3	4	2	1	2	
Csehszlovákia						
Délszláv állam						
Vidéki Magyarország	1	1	1	3	2	
Budapest	2	4	8	6	7	

	1820-1839*	1840-1859	1860-1880	1881-1900	1901-1920	1921-1930
Románia		1	1	1	1	
Csehszlovákia	1	1				
Délszláv állam						
Vidéki Magyarország			1		2	
Budapest	1		6	10	7	2

Tóth Marcell

A NUMERUS CLAUSUS A SZEGEDI SAJTÓBAN

Szeged az első világháború után

Az első világháború idején az Osztrák–Magyar Monarchia kilencedik, azon belül a Magyar Királyság második legnagyobb városa volt a kiterjedtebb tanyavilággal bíró Szeged. Mintegy 123 565-en éltek az új évtized kezdetén a városban. A „mintegy" jelző nem indokolatlan, Újszeged még szerb megszállás alatt állt a népszámlálás „eszmei" időpontjában, 1920. december 31-én.[1] 1919-ben „de facto" 4, „de jure" 3 részre szakadt a város. Először jöttek a már említett szerbek 1918 őszén, az utolsó háborús év utolsó előtti napján a francia megszállók, majd 1919 tavaszán a Magyar Tanácsköztársaság hívei rendezkedtek be Felsőtanyán, végül a románok okkupálták a Tápai-rétet, amely ugyan nem volt a város része, de sokszor mégis feltüntették a térképeken, mert, mint a város által hosszú ideje bérelt területet, magukénak érezték a szegediek.[2]

E nehéz időszakban sem mondtak le a Tisza-parti városban élők nagy álmukról, az egyetemről. Az első világháborúban Balkán Akadémiát próbáltak létrehozni, majd 1919 tavaszán Somogyi Szilveszter polgármester jogász tanárokat kért, hogy a román megszállás miatt itt rekedt hallgatók vizsgázhassanak. 1919 őszén már a politika is szorgalmazta az időközben menekült intézménnyé váló kolozsvári m. kir. Ferencz József Tudományegyetem Szegedre költöztetését. Végül egészen 1921 októberéig kellett várni, hogy az addig ideiglenesen Budapesten működő egyetem Szegedre kerüljön.[3]

Nem meglepő ezek után, hogy a numerus clausus kérdésköre megmozgatta és megosztotta a város értelmiségét, s az sem, hogy a végrehajtás módjával kapcsolatos vitákban nemcsak a felső-, hanem a középfokú oktatást is érintették, hiszen az adott

1 Kováts Zoltán: Népesedési viszonyok. In: *Szeged története 4. 1919–1944.* Szerk. Serfőző Lajos. Szeged, Somogyi-könyvtár, 1994. (A továbbiakban Serfőző, 1994.) 31.

2 Tóth Marcell: Szeged a Nagy Háború után: Károlyi Mihály embereitől Károlyi Gyula megjelenéséig. (A továbbiakban: Tóth, 2021.) In: *Lokális Trianon 2. Szeged az összeomlás éveiben.* Szerk. Gulyás László – Tóth Marcell – Zeman Ferenc. Szeged, Egyesület Közép-Európa Kutatására, 2021. (A továbbiakban: Gulyás – Tóth – Zeman, 2021.) 15–18.

3 A témában lásd bővebben: Vajda Tamás: A kolozsvári egyetem Szegedre kerülése. In: Gulyás – Tóth – Zeman, 2021. 127–146.

pillanatban Szeged nem az egyetem, hanem a Bácska és a Bánát ifjait vonzó középiskolái miatt volt iskolaváros.

Habár Szeged a Délvidék legkatolikusabb városa volt, de 1920-ban – a szerbek által meg nem szállt részeken – a római katolikusok után az izraelita vallásúak voltak a legtöbben, 119 109 főből 6954 személy járt a zsinagógába.[4] A zsidó vallású vagy származású középosztály, valamint a nagypolgárság mind a gazdasági életben, mind a kulturális és médiaviszonyok formálásában jelentős szerepet töltött be a városban, így természetesen az ő számukra is – már csak gyermekeik jövője tekintetében – nagy horderejű üggyé vált a numerus clausus bevezetésének témája.

Több mint száz év elteltével elsősorban a sajtón keresztül rekonstruálhatjuk a törvénytervezet, majd a törvény fogadtatását: a médiumok hírszerkesztési gyakorlata alapján és legfőképpen a megjelentetett véleménycikkek tartalmi vizsgálata segítségével. A következő alfejezetben röviden bemutatom a korabeli Szeged sajtóviszonyait, majd három médiumot vetek alaposabb vizsgálat alá. Nem térek ki viszont magának a törvénynek bemutatására – erről ugyanis bőséges szakirodalom áll rendelkezésre neves történészek tollából.

Szegedi közéleti médiumok a vizsgált korszakban

Már a dualizmus idején gazdag sajtóval bírt Szeged, ez nem változott a két világháború között sem. A helyi lapoknak társadalmi szempontokat nézve eltérő célközönséget kellett megszólítania: a „városias város" polgárságát, munkásságát és gazdáit, illetve a kiterjedt tanyavilág lakosságát. Ennek eredményeképpen mind a klasszikus politikai napilapok, mind a bulvár jellegű médiumok megtalálhatóak voltak a piacon.

Mind kormánypárti, mind ellenzéki sajtóorgánumok is működtek az 1920-as évek elején. Ugyan látszólag csak időszakosan fedték le e lapok a teljes politikai palettát, de általában az ellenzéki lapok teret adtak a liberális, a radikális, a szociáldemokrata nézeteket tükröző véleményeknek is, ahogy a kormánypárti újságok közül is volt olyan, amely balról (liberális oldalról) és olyan is, amely jobbról (fajvédő nézetek) „előzte" az aktuális kabinetet. A sajtót 1919 decemberéig francia, ezt követően francia és magyar, végül – a franciák 1920. március 1-jével záruló kivonulása után – magyar cenzúra korlátozta.

Meg kell említenem, hogy – mint ahogy utaltam is rá az előző alfejezetben – a lapok tulajdonosai és munkatársai között szinte kivétel nélkül megtalálhatóak vol-

[4] Giczi Zsolt: Egyházak és vallási mozgalmak. In: Serfőző, 1994. 597.

tak izraeliták vagy izraelita származásúak – kivételt csak a *Szegedi Uj Nemzedék*[5] jelentett.[6]

A legkomolyabb múltra az 1878-ban alapított *Szegedi Napló* tekinthetett vissza, amelynek 1913-tól Móra Ferenc volt a főszerkesztője egészen 1919-ig,[7] amikor lemondani kényszerült *Memento* című cikke miatt. E vezércikkében „de facto" kiállt a proletárdiktatúra mellett és a Szegeden zászlót bontó ellenforradalomtól óvta a várost azzal az érvvel, hogy ugyanúgy pusztítják el ezek után a települést a győztes kommunisták, mint a jakobinusok az ellenük felkelő Lyont.[8] A közélet durvulását jelzi, hogy ezzel összefüggésben Mórát vidékre kellett menekíteni a francia megszállók távozása után, mert az élete is veszélyben forgott. Nem Móra volt az egyetlen, aki – Lengyel András szavaival élve – „kipontozódott" 1918–1919-es szerepvállalása miatt, több más újságírónak is véget ért vagy némi törést szenvedett a szegedi újságíró karrierje. A liberális lap végül 1922-ben szűnt meg (lett betiltva).[9]

Inkább másodhegedűs volt az első években az 1910-től létező *Délmagyarország*, amely kisebb-nagyobb megszakításokkal napjainkig működik. A médium társtulajdonosa és főszerkesztője, Pásztor József az ellenforradalom sikereit látva 1919 nyarán vagy őszén emigrációba vonult, helyét Frank József vette át, akit újságíróként többek között Juhász Gyula segített. A szintén liberális-radikális irányzatúnak tekinthető újság 1920. május 30-án átmenetileg megszűnt, majd 1920 augusztusában *Szeged* néven mérsékelten kormánypárti lapként támadt fel, amely lehetőséget biztosított a liberális hangoknak is a megszólalásra. „A lapnak két szerkesztőt is adott végzete: az egyik Szilassy Cäsar, mérsékelten jobboldali, a másik Vermes Ernő, mérsékelten baloldali irányzattal" – írta Pór Tibor (későbbi nevén: Sarlós Sándor), aki Juhász Gyula mellett 1920 előtt szintén a *Délmagyarország* munkatársa volt.[10] E lap 1922–1923-ban újból liberális irányt vett, az ellenzékieknek és azokon belül a radikálisoknak és a szociáldemokratáknak is felületet biztosított. Juhász és Pór a rövidéletű, csupán 1919-től 1921-ig fennálló szociáldemokrata *Munka* című laphoz igazoltak.

5 L. Lengyel András következő lábjegyzetben hivatkozott írása. Lengyel András állítását viszont annyiban mindenképp árnyalnám azzal, hogy más kutatásaim során – az 1920-as évek közepén megjelent lapszámokban – találtam izraelita személyt a *Szegedi Uj Nemzedék* cikkírói között.

6 Lengyel András: Zsidók a húszas évek szegedi újságírásában. In*: „Közkatonái a tollnak…" Vázlatok Szeged sajtótörténetéhez*. Szerk. Lengyel András. Szeged, Bába és Társai Kft. 1999. (A továbbiakban Lengyel, 1999a.) 281–290.

7 Lengyel András: A szegedi újságírás rövid története. Az előzményektől 1944-ig. (A továbbiakban Lengyel, 1999b.) In: Lengyel, 1999a. 48, 52.

8 sz. n. [Móra Ferenc]: Memento. *Szegedi Napló*, 1919. április 1.

9 Lengyel András: A Szeged története 1920–1925. (A továbbiakban Lengyel, 1999c.) In: Lengyel, 1999a. 294–295, 299. – Lengyel, 1999b. In: Lengyel, 1999a. 53.

10 Sarló Sándor: Visszapergető. 21. Közelharcban. Délmagyarország, 1978. október 21. 2.

Az első nem liberális lap a *Szegedi Uj Nemzedék* lett, amely az 1919. júniusi, újságíróktól és nyomdászoktól kiinduló, a Károlyi Gyula vezette szegedi Nemzeti Kormányt megbuktatni célzó általános sztrájkot követően született meg.[11] A lap magát kereszténynek és kormánypártiként határozta meg, de valójában a bemutatott időszakban nagyon nagy teret adott az antiszemita és gyakran uszító hangvételű írásoknak, akár – mint majd látni fogjuk – kiskorúakat név szerint támadva, és közben inkább fajvédőnek tekinthető szólamokat fújva támogatta a zsidóság háttérbe szorítását, így a numerus clausust is.

A századfordulótól jelent meg a tanyasi újságolvasókat megszólító néplap, a *Szegedi Friss Ujság* és 1909-től a Lengyel András által „agilis néplapként" jellemzett *Friss Hírek*. Végül megemlítendő az 1902-től 1920. május 22-ig megjelenő *Szeged és Vidéke*, amely a bulvár műfaját képviselte.[12]

A következő oldalakon ezek közül három lapot, a *Délmagyarország*ot (illetve *Szeged*et), a *Szegedi Uj Nemzedék*et és a *Szeged és Vidék*ét vizsgálom meg a tekintetben, hogy 1919-től az 1920. évi XXV. törvénycikk, közismertebb nevén „numerus clausus" elfogadását követő időszakig milyen cikkek jelentek meg a témában, hogyan álltak egy-egy lap szerkesztői, szerzői a nagy társadalmi vitát okozó ügyhöz.

A numerus clausus elfogadása előtti cikkek: tudósítások és vélemények

Habár a numerus clausus követelése gyakorlatilag a Tanácsköztársaság bukása után közvetlenül megjelent, a magyar sajtó – beleértve a fővárosi és a vidéki orgánumokat – jellemzően 1919 októberétől foglalkozott a kérdéssel.[13]

Szeged sem jelentett kivételt e kérdésben, a *Délmagyarország* egyik belső oldalán tért ki az ügyre. A lap állítása szerint egy nekik írt hosszú levélből idéztek, majd azt rövid kommentárral is ellátták. A cikkíró szerint hiba volt (az 1919 őszén éppen román megszállás alatt álló) Debrecenben és (a csehszlovák uralom alá került) Pozsonyban felállítani az egyetemeket, mert az ország érdeke egy szegedi intézmény lett volna, így viszont csak Budapesten lehetséges a továbbtanulás. Úgy gondolja, hogy nemcsak a megmaradó Magyarország, hanem az elcsatolt részek magyarsága is itt tanulna, de ehhez a fővárosban nem lesz elég hely. A megoldást azonban nem a nu-

11 Kelemen Béla: *Adatok a szegedi ellenforradalom és a szegedi kormány történetéhez. (1919.).* Szeged, a szerző kiadása, 1923. 263, 313.

12 Lengyel, 1999b. In: Lengyel, 1999a. 53. – *Szeged és Vidéke,* 1920. május 22. 4.

13 Az orvosegyetem márciusig zárva marad. *Az Est,* 1919. október 5. 2. – Az orvosi fakultáson felfüggesztették a beiratkozásokat. *Egyetértés,* 1919. október 2. 2.

merus claususban látja, mert a levélíró szerint minden magyar egyetemen tanulni kívánó magyarnak lehetőséget kell biztosítani, hogy tanulmányait anyanyelvén elvégezhesse, hanem Szegeden egyetem létesítésében. A lap a kommentárjában a numerus claususszal kapcsolatos állításra nem reagál, de a szegedi egyetem ügyének felvetését korainak tartja, Debrecen egyetemét pedig nem tartja elvesztett intézménynek.[14]

A szegedi lapok nagyobb mértékben 1920 februárjától kezdve írtak a kérdésről, amikor már a Nemzetgyűlés is foglalkozott a numerus claususszal. 1920 februárjától 1920 végéig elemeztem a három (látszólag négy) napilap cikkeit – illetve az adott médium megszűnéséig.

A *Szeged és Vidéke* a vizsgált időszakban három alkalommal – február 6-án, 9-én és március 6-án – említette a numerus clausust, mindhárom esetben budapesti tudósításokat (sorrendben: *Pester Lloyd*, ismeretlen, Magyar Távirati Iroda) átvéve, az írások hangvétele semleges.[15] Ugyanez állapítható meg a *Szegedi Uj Nemzedék* esetében is. A február 7-i, a címlapon a magyar politikai hírek között elhelyezett kishír szó szerint megegyezik a *Szeged és Vidéke* által előző nap közölttel, egyedül a forrás, a *Pester Lloyd* maradt ki.[16] Egy hónappal később a Magyar Távirati Irodától vették át a hírt, amelyet ugyanazon rovatban és helyen helyeztek el – s a szövege is ugyanúgy megegyezett az egy nappal korábban a *Szeged és Vidéké*ben közölt tudósítással, csupán a cím – „Az egyetemi karhatalom" helyett „Numerus clausus" – tért el.[17]

A numerus clausus kérdése kilenc esetben került elő a *Délmagyarország* hasábjain a vizsgált hónapokban. Ezek többsége – a kilencből öt említés – a nemzetgyűlés üléseiről szóló tudósításokból származik.[18] Két esetben kapcsolódik össze e tudósításokban a zsidókérdés a numerus claususszal: az április 16-i szám cikkében Friedrich tagadta, hogy szélsőséges lenne, mert ő csupán a galíciaiak kiutasítását és a numerus clausust követeli, de a „hazafias, becsületes zsidósággal megfér".[19] A másfél héttel későbbi lapszámban Haller István kultuszminisztert idézte a lap: a kabinettag szerint szükséges a numerus clausus, de nem felekezeti szempontból, ahogy a szélső-

14 Az egyetem kérdése. *Délmagyarország,* 1919. október 7. 4.

15 A numerus clausus kérdése az egyetemen. *Szeged és Vidéke,* 1920. február 6. 4. – Március 16-án megnyílik az egyetem. *Szeged és Vidéke,* 1920. február 9. 1. – Az egyetemi karhatalom. *Szeged és Vidéke,* 1920. március 6. 2.

16 Numerus klausus. *Szegedi Uj Nemzedék,* 1920. február 7. 1.

17 Numerus clausus. *Szegedi Uj Nemzedék,* 1920. március 7. 1.

18 A Haller- és Friedrich-csoport vitája. *Délmagyarország,* 1920. április 16. 1. – Az indemnitási vita a nemzetgyűlésen. *Délmagyarország,* 1920. április 22. 1. – A nemzetgyűlés vitája. *Délmagyarország,* 1920. március 19. 6. – Az uj kormány bemutatkozása. *Délmagyarország*, 1920. március 18. 4. – Megkezdik az indemnitás részletes vitáját. *Délmagyarország,* 1920. április 27. 1.

19 A Haller- és Friedrich-csoport vitája. *Délmagyarország,* 1920. április 16. 1.

jobboldali ifjúsági szervezetek követelik, „hanem a rátermettség és főleg a nemzeti és erkölcsi megbízhatóság" alapján.[20] A budapesti egyetem újbóli megnyitásáról szóló, február 10-én közölt hír megegyezik a *Szeged és Vidéke* által az előző nap közölt tudósítással.[21] Egy márciusi cikkben csupán megemlítették, hogy néhány miniszter kormányzónál tett látogatása során szóba került a numerus clausus témaköre.[22] Április 28-án a fajvédők lapjából, a *Szózat*ból származó információk alapján közölték, hogy több száz női hallgatót felvesznek a Magyar Országos Véderő Egyleten (MOVE) keresztül a karhatalomba, akik szociális és karitatív munka vállalását követően ilyen módon folytathatják az egyetemi tanulmányaikat.[23]

Májusban a *Délmagyarország* ismertette a „Skandinavski Telegraphen Compagnie[24] külön tudósítója" előtt tett kormányzói nyilatkozatot, amely a valóságban inkább interjúnak tekinthető.[25] Az interjú tartalmát több magyarországi országos médium, sőt a szomszédos Hódmezővásárhelyen megjelenő *Vásárhelyi Reggeli Ujság* is ismertette. Ezek közül a legtöbb a Budapesti Tudósító távirata alapján készült, beleértve a hódmezővásárhelyi cikket is.[26] A *Délmagyarország*ban közölt cikk ezektől formájában eltér, de tartalmában nem, ezért a Budapesti Tudósító által készített anyag kivonatának tekinthető.[27]

A beszélgetés során a numerus claususról is kérdezték a kormányzót. Horthy Miklóst idézve úgy fogalmazott a lap munkatársa, hogy „A kormány nem helyezkedik a heves és túlzó ifjak álláspontjára, akik a főiskolai numerus clausust követelik", s ennek érdekében járókelőket inzultáltak, tüntetéseket tartottak.[28] A tudósítás közlésével feltételezhetően az olvasótáborát is próbálta megnyugtatni a lap.

20 Megkezdik az indemnitás részletes vitáját. *Délmagyarország,* 1920. április 27. 1.

21 A budapesti egyetem megnyitása. *Délmagyarország,* 1920. február 10. 3.

22 Miniszterek a kormányzónál. *Délmagyarország,* 1920. március 6. 2.

23 Egyetemi hallgatónők felvétele a karhatalomba. *Délmagyarország,* 1920. április 28. 2.

24 A hírügynökség neve a különböző magyar médiumokban eltérő módon szerepel, de a *Délmagyarország* az elnevezés fenti változatát használta.

25 A kormányzó nyilatkozata az állítólagos fehérterrorról. *Délmagyarország,* 1920. május 9. 3.

26 A teljesség igénye nélkül ld. példaként: A kormányzó nyilatkozata. *Budapesti Hírlap,* 1920. május 9. 3. – Horthy kormányzó a fehér terrorról és a zsidóüldözésről. *Vásárhelyi Reggeli Ujság,* 1920. május 12. 1. – Horthy Miklós kormányzó a rendben tartásról, a hamis hírek terjesztőiről, a proletárdiktatúra borzalmairól, a zsidókérdésről, az egyetemi oktatás szabadelvűségéről. *8 Órai Ujság,* 1920. május 9. 2.

27 Vö.: A kormányzó nyilatkozata az állítólagos fehérterrorról. *Délmagyarország,* 1920. május 9. 3. – Horthy Miklós kormányzó a rendben tartásról, a hamis hírek terjesztőiről, a proletárdiktatúra borzalmairól, a zsidókérdésről, az egyetemi oktatás szabadelvűségéről. *8 Órai Ujság,* 1920. május 9. 2.

28 A kormányzó nyilatkozata az állítólagos fehérterrorról. *Délmagyarország,* 1920. május 9. 3.

Összességében megállapítható, hogy a numerus claususról szóló cikkek a nemzetgyűlésben zajló első viták idején három szegedi médiumban semleges hangvételűek voltak, sőt több esetben szövegüket tekintve is megegyeztek – függetlenül attól, hogy bulvár vagy politikai, liberális hangvételű vagy szélsőjobboldali, izraelita származásúak, vagy keresztény antiszemiták által szerkesztett napilapban jelentek meg a közlések. A *Délmagyarország* ugyan többször említette a numerus clausust, mint a másik két lap, de ez elsősorban azzal függhetett össze, hogy többször és nagyobb terjedelemben közöltek a nemzetgyűlés vitájáról tudósításokat. A numerus claususzszal kapcsolatban – akár pozitívan, akár negatívan – viszont egyik lap sem foglalt állást, ami nem a vélemény hiányát jelzi, hanem azt, hogy nem volt még egyértelmű, kiket sújt a törvény pörölye: csak a tehetség és a nemzethűség a fontos, vagy a radikális fiatalok követelésének megfelelően származási-vallási kvóta is megjelenik-e.

A betiltott *Délmagyarország* helyett augusztus közepén meginduló *Szeged* napilapban viszont már több véleménycikket is közöltek a kérdésben.

A Szeged vezércikkei a törvény vitája előtt és alatt

A törvény elfogadását megelőző egy hónapban a *Szeged* napilap három vezércikkében is foglalkozott a numerus clausus kérdésével. A lapban – a többi helyi médiumhoz hasonlóan – az írások névtelenül jelentek meg, de stílusuk, valamint tartalmuk alapján, a szerzők kilétének ismerete nélkül is feltételezhető, hogy a szövegeket kettő (esetleg három) különböző újságíró alkotta.

Mindhárom anyag már a törvénytervezet radikálisabbá válása után született, miután a jobboldali ifjúság nyomása, valamint Prohászka Ottokár javaslata után Bernolák Nándor nemzetgyűlési képviselő 1920. augusztus 11-én megfogalmazta, hogy a szellemi képességek, a nemzethűség és az erkölcsi megbízhatóságon túl a „az ország területén lakó egyes népfajokhoz és nemzetiségekhez tartozó ifjak arányszáma a hallgatók közt lehetőleg elérje az illető népfaj vagy nemzetiség országos arányszámát”.[29]

Az 1920. augusztus 27-én megjelent és egy nappal korábbra datált, egyszerűen *A numerus clausus* címet viselő vezércikk két kérdést vizsgált egymással összefüggésben: egyrészt azt, hogy kultuszminiszteri rendeletileg kötelezővé tette a népiskola első négy osztályát elvégzetteknek az előzetes vizsgát középiskolai felvétel előtt, amelynek sikertelensége esetén az ország egyik középfokú oktatási intézményébe sem vehető fel a gyermek, másrészt pedig magát a numerus clausus törvényjavasla-

[29] Ladányi Andor: A numerus clausustól a numerus nullusig. *Múlt és Jövő*, 2005/1. 56.

tát. A két kérdést összekötötte nemcsak az oktatáshoz való hozzáférés jogának akadályozása, vagy – ahogy a cikkíró fogalmaz – „a tudomány szabadságának korlátozása”,[30] hanem az is, hogy mindkettőt a korabeli Szeged (és itt értjük a lapot és a várost is) olvasó polgárai numerus claususként értelmezték. Ez utóbbi értelmezést megerősíti, hogy a lap hasábjain pár nappal később már a középiskolák igazgatói vehemensen tagadták azt a városban terjedő pletykát, hogy az intézményeikben szervezett felvételik is magát a numerus clausust jelentenék.[31]

A véleménycikk szerzője szerint a kérdés az, hogy „indokolt-e a nemzet érdekében cselekvő országvezetők álláspontja”, és ha igen a válasz, akkor milyen mértékben. A középiskolai felvételeit szükségtelennek tartja, sőt kötelezővé tenné a négy polgárit, azaz hat helyett legalább nyolc osztály elvégzését, mert így művelt kereskedőkkel és iparosokkal erősödne az ország. Megjegyezte, hogy a sikertelenül felvételiző tízévesekkel a szülők sem tudnak mit kezdeni, ezért is indokoltabb négy évvel eltolni a továbbtanulás tekintetében vízválasztóvá váló vizsgát. Az előbbivel ellentétben a numerus clausus bevezetésével az újságíró egyetért, mert a „szellemi proletáriátus feltűnően szaporodik”, s e helyzeten csak ront, hogy rengeteg tisztviselő menekült a trianoni határokon belüli Magyarországra.

Rámutatott arra az írásában, hogy két álláspont jelenik meg, egyrészt Prohászka püspöké, aki a nyílt numerus clausust kívánja, másrészt a kormányé, akik a tanároknak adnák a döntés jogát. A szerző nem áll ki egyik mellett sem, hanem azt hangsúlyozza, hogy két kérdés mentén kell megvizsgálni a felvételizőt: a nemzeti szempont és a rátermettség. S hozzáteszi: „Az ország kiáltó érdeke, hogy diplomás emberei megbízhatóak s hivatásuk magaslatán állók legyenek.”[32] Az újságíró nem fejti ki, hogy mit ért „nemzeti szempont” alatt, de az előbbi kiegészítése, valamint az, hogy valójában a Haller István miniszter beszédében még tavasszal megjelenő két kulcskifejezést (rátermettség, nemzeti és erkölcsi megbízhatóság) használta, egyértelművé teszi, hogy ez alatt nem a származás alapján történő megkülönböztetésre gondol. Habár a szellemi alkalmasságot mindkét mondatában másodikként említette, de a szövegkörnyezetből egyértelmű, hogy ez nem rangsorolás, a két szempont egyenrangú, sőt talán az utóbbi fontosabb. A nemzeti szempontból megbízható személy vallása, származása indifferens, pont ezért nem is ejt erről szót. Nem utal arra sem a szerző, de a kortársak tudták azt, hogy míg a szegedi ellenforradalomban részt vettek zsidó vagy zsidó származású személyek, addig a városban (kivéve Szeged-

30 A numerus clausus. *Szeged,* 1920. augusztus 27. 1.
31 Mikor nyitják meg a középiskolákat? *Szeged,* 1920. augusztus 29. 2.
32 A numerus clausus. *Szeged,* 1920. augusztus 27. 1.

Felsőtanya) pár napig működő kommunista direktórium három tagja közül egyik sem volt izraelita.[33]

És jött a numerus clausus című, két nappal a törvényjavaslatról szóló vita megkezdése után született írás[34] elsősorban az érzelmekre kívánt hatni irodalmi eszközökkel. A szerző metaforák, hasonlatok özönében sürget: a nemzeti tragédia után magyar és magyar közötti összefogásra van szükség a gazdasági és szellemi felemelkedéshez. „Valahogy így hittünk, így bíztunk... ...És jött – a numerus clausus." – áll a szöveg zárásaként.[35]

Néhány nappal később született az *Iskolai reformok* című írás. Szerzője talán azonos lehet az augusztus 27-i vezércikk szerzőjével, mivel itt is a két téma jelenik meg, a középiskolai felvételik és a numerus clausus. Ráadásul az utóbbi támogatása tekintetében az indoklás is hasonló: megelőzni a szellemi proletariátus terjedését.[36]

A cikk szerint mindkét lépésnek az a célja, „hogy javítson az iskolák mai tűrhetetlen állapotán." A rendelet és a törvény eredményeként pedig azok kerülhetnek be a közép- és felsőfokú oktatásba, akik szellemi és fizikai képességeik, valamint (nemzeti) érzületük alapján a legmegfelelőbbek. A szerző úgy fogalmaz, hogy e lépéseket valójában már Haller István elődeinek is meg kellett volna tennie, s csak azért nem történt ez meg, „mert ők a tanszabadság *dogmatikusai* [kiemelés az eredetiben] voltak". Hozzátette: „[A korábbi kultuszminiszterek] Nem vették észre, hogy a tanszabadság fikció, melyből hiányzik a nevelő és fegyelmező erő, hiányzik a nemzeti tartalom". A vezércikk a nemzeti kultúra területén szükséges revízió mellett érvel: a világégés után szembe kell menni azzal az eszmekörrel, amelyet a liberalizmus támogatott. A cikkíró hangsúlyozza, e két döntés csak az első két lépés, a folytatás a nemzeti kultúra felemelése és az egyetemek decentralizálása, amely a vidék ifjúságának nemzeti erkölcsű neveléséhez is hozzájárul.[37]

Izgalmas kérdés, hogy e cikket miként kell olvasnunk. Ha egy kormánypárti lapban jelent volna meg, akkor egyértelműen szó szerint értelmezhetnénk. Amennyiben napjaink sajtójában, akkor ironikusan. Erre példa lehet a selejteztetés kifejezés, hiszen már a korban is sokszor humorizálva, ironikusan használták a sajtóban az emberek elbocsájtásával, eltanácsolásával kapcsolatban, itt pedig a fel nem vett diákokra alkalmazták azt. Szintén feltűnő a liberális eszmék, a tanszabadság kritikája, bár ez utóbbi esetében a szerző annak dogmatikus értelmezését kritizálja. Viszont

33 Tóth, 2021. In: Gulyás – Tóth – Zeman, 2021. 17–18, 20–21. Továbbá a szerző kéziratban lévő életrajzai a direktórium tagjairól.

34 1920. szeptember 4. szerepel dátumként a cikken, de egy nappal később jelent meg.

35 És jött a numerus clausus. *Szeged,* 1920. szeptember 5. 1.

36 Iskolai reformok. *Szeged,* 1920. szeptember 10. 1.

37 Uo.

a szöveg eredeti formájában való értelmezését erősíti, hogy csak egy korábban megjelent vélemény kompromisszumkészebb, végrehajtó hatalomhoz közelebb álló olvasatát látjuk. Az is a változtatásra biztathatta a szerzőt, hogy ekkor már lezajlottak a középiskolai felvételik – a sajtóban nem jelent meg ezekkel kapcsolatos botrány. Az utolsó bekezdés is inkább ebbe az irányba mutat, hiszen az egyetemek decentralizálása szegedi érdek is: az egyetem városba kerülését pártállástól függetlenül támogatták a település médiaorgánumai és értelmiségei. Végül nem zárhatjuk ki, hogy esetleg politikai nyomás volt a lapon: két és fél hónap szünet után jelenhetett meg a *Délmagyarország* helyett a *Szeged*, 1919. augusztus 15-től, egy újabb betiltás végleg pontot tehetett volna a lap történetére. Összefoglalva rövid elemzésünket, úgy véljük, e szöveget eredeti olvasatában kell értelmezni.

A néhány héten belül megjelent három véleménycikkben három értelmezés jelenik meg. A középső – elsősorban az érzelmekre hatva – a teljes elutasítás mellett áll ki: a világháború, a békeszerződés nemzeti katasztrófája után nem a nemzeti összefogás következett be, hanem a numerus clausus, azaz emberek kitaszítása a nemzetből. Az augusztus végi cikket – mai szóhasználattal élve – „egyrészt másrészt" típusú véleménynek nevezhetnénk: a szerző úgy kritizál, hogy kimondja, hogy ez „a tudomány szabadságának korlátozása", de elfogadja mint szükséges rosszat. A két intézkedés esetében is ugyanígy tesz, az egyiket támogatja (bár ki nem mondva fenntartással), míg a másikat elutasítja és helyette új megoldást javasol. Legvégül az utolsó írás támogatja mind a középiskolai felvételiket megelőző vizsgát, mind a numerus clausust, s azt hangsúlyozza a szerző, hogy ezeknél fontosabb és a vidék számára különösen előnyös lépéssel, az egyetemek decentralizációjával folytatódhat a kultuszminiszter tevékenysége.

A Szegedi Uj Nemzedék – a „ción-tüntető" középiskolás lányok, a bot és a numerus clausus

A szélsőjobboldalinak tekinthető és továbbra is rendszeresen, antiszemita tartalmakat közlő *Szegedi Uj Nemzedékben*, a *Délmagyarország*gal ellentétben, s némiképp meglepő módon alig jelentek meg numerus clausus mellett álló véleménycikkek.

1920. augusztus 8-án a címlapon számoltak be arról, hogy a „Zsidókérdés a nemzetgyűlés előtt", azaz Budaváry László képviselő a „magyarországi zsidókérdés intézményes megoldásáról" adott be indítványt, de csupán mellékesen említették meg, hogy ennek része a numerus clausus követelése is.[38] Bernolák módosító indítványá-

[38] Zsidókérdés a nemzetgyűlés előtt. *Szegedi Uj Nemzedék,* 1920. augusztus 8. 1.

ról viszont külön cikkben írtak, meglepően semleges címmel: *Törvényjavaslat az egyetemi beiratkozásra*.[39]

A bot és a numerus clausus címmel ismert az egyetlen vezércikk, amely a 1920. évi XXV. törvénycikket témájába emelte. Az 1920. augusztus 31-i számba bekerült írás – ellentétben a *Délmagyarország* hasonló anyagaival – a szerző nevének feltüntetésével jelent meg. Dr. Kelemen László szerint 1919 augusztusában megkezdődött a „keresztény restauráció kora", a két törvény pedig „a tégla szerepét játssza azoknak a sáncoknak és a bástyáknak a felépítésénél, amelyek egy húszmilliós nemzet tisztességes megélhetésének és nemzeti lelkének védelmére lesznek hivatva".[40]

A két törvény elsősorban apropót jelent az újságíró számára, hogy bemutassa, szerinte mi szükséges a múlttal – többek között, de nem egyedül, a liberalizmussal – való leszámoláshoz. Kelemen írásában vitatta azt a kritikát, hogy a két törvény ad hoc módon született volna, hanem a magyarság felemelkedéséhez vezető út részeként értelmezte azokat. Szerinte lelki megújulás szükséges és a két törvény segíti, hogy „a nemzeti organizmust összes élősdieitől[sic!] meg kell szabadítani, azoktól is, amelyek a testén, azoktól is, amelyek lelkén rágódnak".[41] Habár a véleménycikkben nem említi a zsidóságot, mégis egyértelművé teszi, hogy egészüket vagy egy részüket – ez nem derül ki az írásból – gyakorlatilag a magyarságon élősködőnek tekinti.

1920 szeptemberében több tudósításban beszámoltak arról, hogy miként zajlott a numerus clausus parlamenti vitája,[42] valamint címlapon közölték azt is, hogy az Ébredő Magyarok mellett a városi Keresztényszocialista Párt, a Katolikus Kör és a katolikus hitközség levelet írt a kormányzónak, a kultuszminiszternek és a nemzetgyűlésnek, amelyben azt kérik, hogy a beiratkozott egyetemi hallgatók egésze tekintetében maximum négy százalék lehessen a nem keresztény (azaz zsidó) hallgatók száma. A levél szövegét a lap szó szerint idézve is közölte.[43] A hónap végén egy-egy cikkben is beszámoltak a törvény elfogadásáról és végrehajtásáról, de a tudósítás műfajának megfelelően, kommentár nélkül.[44]

Mint korábban utaltunk rá, a *Szegedi Uj Nemzedék* szinte minden számában gazdasági visszaélésekkel vádolta a zsidó kereskedőket, iparosokat, hazafiatlansággal

39 Törvényjavaslat az egyetemi beiratkozásra. *Szegedi Uj Nemzedék,* 1920. augusztus 13. 1.

40 Dr. Kelemen László: A bot és a numerus clausus. *Szegedi Uj Nemzedék,* 1920. augusztus 31. 1.

41 Uo.

42 Nemzetgyűlés. *Szegedi Uj Nemzedék,* 1920. szeptember 4. 1.; Nemzetgyűlés. *Szegedi Uj Nemzedék*, 1920. szeptember 18. 1.; Nemzetgyűlés. *Szegedi Uj Nemzedék*, 1920. szeptember 21. 1.; Prohászka Ottokár a numerus claususról. *Szegedi Uj Nemzedék*, 1920. szeptember 17. 1.

43 Szeged kereszténysége és a numerus clausus. *Szegedi Uj Nemzedék*, 1920. szeptember 11. 1.

44 A hallgatók számaránya az egyetemen. *Szegedi Uj Nemzedék*, 1920. szeptember 30. 1.; Teleki Pál gr. az ország tüzelő anyaggal való ellátásáról. *Szegedi Uj Nemzedék*, 1920. szeptember 23. 1.

izraelita újságírókat,[45] illetve diákokat. Ez utóbbira példa, hogy a lap 1920. július 29-i cikke szerint – egy teljes névvel megemlített –, szegedi Állami Leánygimnáziumban tanuló zsidó vallású diáklány kinevette a tanárát még április 26-án, mikor a Zrínyiász kapcsán a pedagógus „kitért a mai kor hazaárulóira". A tanuló a tanár rendreutasítása és az óra befejezése után pedig más izraelita diákokkal együtt „hangos megjegyzések közepette, tüntetőleg" elhagyta az épületet. A július második felében megjelent cikkben név szerint felsorolták, hogy melyik diák milyen büntetést kapott ezért a „csendes eltávolítástól" a megrovásig, valamint megemlítették, hogy az egyik lány a zsidó hitközség elnökének gyermeke.[46]

Az ügyet viszont ekkor már összekapcsolták a numerus claususszal, ugyanis a részben cenzúrázott kommentárban a lap munkatársa úgy fogalmazott a cikk zárásaként: „Ami bizonyos Numerus clausus törvény beiktatásánál szolgáljon a nemzetgyűlés előtt élénk példaképül[sic!] a szegedi zsidólányok esete és nyissa fel végre az álmodozó magyarság szemét, hogy megtudja, mi szunnyad a zsidólelkek mélyén."[47]

Már a numerus clausus elfogadása után hasonló hangvételű cikksorozat jelent meg a piarista gimnázium zsidó tanulóiról is, akik az október 6-i ünnepségen rendbontó módon viselkedtek.[48] Habár az ezt követő vizsgálat után egy végzős diákot kicsaptak a gimnáziumból, többet pedig megbüntettek, ezt a lap kevésnek találta és „nagyon is »krisztusi szeretettől« csepegő" jelzővel kommentálta az „ítéleteket".[49]

A középiskolai felvételi vizsgák eredményeinek ismertetésekor szintén megjelent a numerus clausus fogalma. Míg a *Délmagyarország* cikkeiben arról számolt be, hogy sokan aggódtak amiatt, hogy ez is a numerus clausus másik változata, a *Szegedi Uj Nemzedék* szerint „a város keresztény lakossága" – miután a numerus clausus törvényét még nem fogadták el – abban reménykedett, hogy e rendelet töltheti be ezt a szerepet, amelynek köszönhetően a zsidó tanulókat kiszoríthatják a középfokú oktatásból. Az anyagban az izraelitákat „fajilag különállónak", „idegen tetemnek", a „keresztény ifjúságra" „vészthozó mételynek" nevezik, dehumanizálva ezzel gyakorlatilag tízéves gyermekeket is. Ezt követően beszámoltak arról, hogy melyik középiskolába hány tanulót és azon belül hány zsidónak tekinthetőt vettek fel, még azt is negatívumként említve, amikor 18 felvett tanulóból egyetlen(!) egy izraelita volt. Két esetben kitértek arra is, hogy hány zsidót és nem zsidót nem vettek fel:

45 L. példaként: Magyar ujság oláh szolgálatban. *Szegedi Uj Nemzedék*, 1920. február 15. 2.

46 Az ország összes középiskoláiból kizárt szegedi zsidólányok. *Szegedi Uj Nemzedék*, 1920. július 29. 4.

47 Uo.

48 Fájdalmas és botrányos jelenetek az október 6-iki ünnepélyen. *Szegedi Uj Nemzedék*, 1920. október 8. 2.

49 Ítélet a Himnusz becsmérlő zsidó tanulók ügyében. *Szegedi Uj Nemzedék*, 1920. október 16. 2.

a piarista gimnáziumban – százalékos arányt nézve – valamennyivel több izraelitát utasítottak el, mint keresztényt, míg az állami leánygimnázium felvételiztetői feltűnően sok zsidó lányt utasítottak el, 25-ből 14-et, a keresztények esetében viszont 53-ból csak 9-et. Az előbbiek ellenére mégis azért kritizálja a szerző a rendeletet, mert nem számol azzal, hogy a „jómódban élő zsidóság" hamarabb el tudja kezdeni gyermekei felkészítését, mint a keresztények.[50]

A Szeged véleménycikkei a törvény elfogadása utáni hetekben

1919 októberében a *Szeged* három véleménycikkben is foglalkozott a numerus claususszal: két írásban a cikk főtémájaként, egyben a főtéma részeként más törvényekkel együtt foglalkozott a kérdéssel.

A segítés útja című, október 8-án megjelent vezércikkben az elhamarkodottan meghozott törvények között említi az újságíró a numerus clausust, továbbá a botbüntetést, a becsület fokozottabb védelméről szóló törvényt, valamint az akkor éppen előkészítés alatt álló, nagyvagyon megadóztatásáról szóló rendeletet. Szerinte korábban mindent túlzottan sokat vitattak, de most átesnek a ló túlsó oldalára, amelynek az eredménye az lesz, hogy e jogszabályok revízió alá szorulnak. Hagyni kell beleszólást engedni a társadalom fontosabb szereplőinek, mert így újabb ötletek kerülhetnek elő, s a megvalósítás sikeresebb lesz.[51]

A *Margó* című írásában a budapesti egyetemi eseményekkel foglalkozik a lap munkatársa 1920. október 14-én. Hiába hozták meg a numerus clausust és korlátozták az egyetemre felvehető zsidó vallásúak számát: „[…] az ifjúság egy része, nem mondhatni, hogy a jobb része, nem elégszik meg az intézményes elintézéssel, ők külön egyéni akciót is indítanak, hogy még azokat is kiverjék a tudomány hűvös és félhomályos csarnokából, a rideg és hideg Alma Materből, akiket most már az új jog és új törvény is beengedett."[52]

A szerző álságosnak tartja, hogy azok a hallgatók, akik „idén sem akarnak tanulni. Inkább verekedni akarnak", a kereszténységre hivatkoznak, miközben a valódi keresztény értékek – mint a türelem, a megértés, a megbocsájtás, a jóság és az igazság – ettől teljesen eltérőek. Emlékezteti az olvasót, hogy Krisztus a kufárokat kiüldözte a templomból, de a tőle tanulni vágyókat befogadta származástól és foglalkozástól függetlenül.

50 A felvételi vizsgálatok eredménye a szegedi középiskolákban. *Szeged,* 1920. szeptember 2. 2.
51 A segítés útja. *Szeged,* 1920. október 8. 1.
52 Margó. *Szeged,* 1920. október 14. 2.

A cikk második, az előbbitől vizuálisan is elválasztott részében párhuzamba állítja az egyetemi zsidóveréseket és azt, hogy eközben Ben Blumenthal, aki „bizonyára nem a magyar faji géniusz szülötte", megveheti a Vígszínházat mint amerikai befektető. Vespasianus császárt idézve azt írja a (végül egyébként valóban megvalósuló) tranzakcióról, hogy a „pénznek nincs szaga" és szerinte kicsi az esélye, hogy e lépésért „a Lipót körúton elnáspángolják".[53]

A szerző e véleménycikkben hangsúlyozottan magyarként és keresztényként („Krisztus urunk" megfogalmazás használata) ítéli el mind a Vígszínház külföldi üzletembernek eladását, mind az antiszemita egyetemi erőszakot. Nem bízza azonban az olvasóra az értékítéletet a viszonylag egyértelmű példák ellenére, hanem azt maga fogalmazza meg: a magyar kultúra védelme érdekében „sokkal jobb volna, ha az egyetemen nem bántanák a megengedett más vallásúakat", s egyben a Vígszínház is magyar kézben a nemzeti művelődést szolgálná „és nem a tiszta business"-t.[54]

Hatrészes cikksorozatban foglalkozott a Szeged az új Magyarország számára optimális külpolitikai orientációval, részben pedig a múlt tanulságosnak tekintett külügyeivel.[55] A harmadik írásban a numerus clausus külpolitikai értelemben vett veszélyeiről írt a szerző. Úgy véli, hogy a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságnak legalább fél évszázadra szüksége van arra, hogy saját, országához hű értelmiségét kinevelje, s ugyanez a helyzet Romániában is. Ezen időszak alatt az állam instabilabb, nagyobb a valószínűsége az összeomlásának. Szerinte azzal, hogy a megszállt délvidéki területek felsőoktatási hallgatóinak megengedte a délszláv állam, hogy Zágrábban, az ottani egyetemen németül tehesse le a vizsgáit, az a célja, hogy a korábban a budapesti egyetemen tanuló diákokat átcsábítsa. Korábban a pécsi és a debreceni internátussal a magyarok célja is az volt, hogy a balkániakat Bécs helyett Magyarországhoz kösse, mert a gazdasági befolyás csak a kulturálissal együtt tud hatást gyakorolni.[56]

A numerus clausus hatására viszont a Budapest helyett Zágrábban tanuló ifjúság segítségével meggyorsul a jugoszláv állam közigazgatásának kiépülése és a magyar revízió számára nagy segítségét jelentő délszláv összeomlás kisebb eséllyel következik be. A szerző végkövetkeztetése: „A numerus clausus nem árt a zsidóknak, de nagy hasznot hajt a szerbeknek."[57]

53 Margó. *Szeged,* 1920. október 14. 2.
54 Uo.
55 Külpolitikai orientáció VI. *Szeged,* 1920. október 30. 2.
56 Külpolitikai orientáció III. *Szeged,* 1920. október 24. 2.
57 Uo.

Összefoglalás

Tanulmányomban a kor gazdag sajtójából három médiumot vizsgáltam meg tüzetesebben: a bulvár jellegű *Szeged és Vidéké*t, a liberális, majd mérsékelten kormánypárti és egyben néhol óvatosan ellenzéki *Délmagyarország*ot (*Szeged*et), valamint a szegedi kormány lapjaként induló, ebben az időszakban már a kabinetet nemcsak támogató, de közben azt jobbról sürgető, fajvédő jellegű *Szegedi Uj Nemzedék*et.

Megállapítható, hogy 1920 tavaszán még nincs jelentős különbség a három lapban megjelenő tudósítások között, amelyek jellemzően átvett anyagok, több esetben szó szerint azonos szövegűek. Időközben a *Szeged és Vidéke* 1920. május 22-én megszűnt, egy héttel később pedig a *Délmagyarország* is.

Az év nyarától, amikor egyértelmű lett, hogy a numerus clausus erősen zsidóellenes élűvé válik, az augusztusban *Szeged* címmel újjászülető *Délmagyarország* már több véleménycikkében hol óvatosan, hol erősebben kritizálta azt és a törvény elfogadása után is ugyanígy tett.

A *Szegedi Uj Nemzedék* viszont továbbra is elsősorban tudósítások formájában számolt be a későbbi 1920. évi XXV. törvénycikkről. Ez azonban elsősorban azzal függött össze, hogy a lap már a középfokú intézmények esetében követelte a numerus clausust – ennek támogatása érdekében még a gimnáziumi tanulók név szerinti listázástól sem riadt vissza.

Nóbik Attila

NŐI INTÉZETI MUNKATÁRSAK A SZEGEDI EGYETEMEN (1921–1940)

Közismert, hogy a női hallgatók megjelenése, valamint a női oktatók és kutatók pozícióba kerülése kései fejleménye az európai felsőoktatás történetének. A női hallgatók kérdésével számos nemzetközi[1] és több magyar kutatás[2] is foglalkozott. Az első női oktatók és professzorok története azonban alig jelenik meg a szakirodalomban.[3] Jellemző, hogy egy-egy évfordulóhoz kapcsolódva, kuriózumként mutatják be a je-

1 MacDonald, Sara Z.: *University women. A history of women and higher education in Canada*. Montreal, McGill-Queen's University Press, 2021. – *Women in higher education: an encyclopedia*. Szerk. Martínez Alemán, Ana – Kristen, A. Renn. Santa Barbara, ABC-CLIO, 2002. – Mazón, Patricia M.: *Gender and the Modern Research University. The Admission of Women to German Higher Education, 1865–1914*. Stanford, Stanford University Press, 2003. – Nash, Margaret A.: *Women's Education in the United States, 1780–1840*. New York, Palgrave Macmillan, 2005. – Nash, Margaret A.: *Women's Higher Education in the United States. New Historical Perspectives*. New York, Palgrave Macmillan, 2018. – Parker, Patsy: The Historical Role of Women in Higher Education. *Administrative Issues Journal Education Practice and Research,* 2015/1 3–14. – Popiński, Krzysztof: Feminization of Higher Education in Poland in 1918–2018. *Studia Historiae Oeconomicae* 2019/1. 116–46. – Rowold, Katharina: *The Educated Woman. Minds, Bodies, and Women's Higher Education in Britain, Germany, and Spain, 1865–1914*. New York, Routledge, 2010.

2 Biró Zsuzsanna Hanna – Nagy Péter Tibor. *Bölcsészek és tanárok a 19–20.században*. Budapest, Wesley János Lelkészképző Főiskola, 2012. – Fekete Szabolcs: *A pécsi egyetem bölcsészdiplomásainak rekrutációja 1921–1940.* Budapest, Wesley János Lelkészképző Főiskola, 2012. – Karády Viktor – Valter Csilla. *Egy országos vonzáskörű szegedi főiskola. A polgári iskolai tanárképző diplomásai, 1928–1950.* Szeged, Móra Ferenc Múzeum, 1990. – Berzsenyi Emese: Egyetemünk női hallgatói a múlt és a jelen összhangjában In: *Szakképzés-Pedagógiai Tudományos Közlemények 4.* Szerk. Benedek András. Budapest, Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar, Műszaki Pedagógia Tanszék, 2023. 65–76. – Péter H. Mária: *Gyógyszerészképzés a Ferenc József Tudományegyetemen 1872–1919 között*. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2019. – Dudok Fanni: A Ferenc József Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar hallgatóinak nemek szerinti vizsgálata az 1930-as években. *Társadalmi Nemek Tudománya Interdiszciplináris eFolyóirat*, 2017/2. 74–89. – Sasfi Csaba – Szegedi Péter. A Testnevelési Főiskola hallgatói 1925–1948. *Korall,* 2012/50. 107–137.

3 Fitzgerald, Tanya: An Absent Presence: Women Professors at the University of New Zealand 1911–1961. *Journal of Educational Administration and History,* 2007/3. 239–253. – Fitzgerald, Tanya: Claiming Their Intellectual Space: Academic Women at the University of New Zealand 1909–1941. *Paedagogica Historica,* 2020/6. 819–830. – Flecha-García, Consuelo: The First Female Lecturers at Spanish Universities. *Paedagogica Historica,* 2020/6. 769–786. – Polenghi, Simonetta: Striving for Recognition. The First Five Female Professors in Italy (1887–1904). *Paedagogica Historica,* 2020/6. 748–768.

lentősebb női oktatók életútját, figyelmen kívül hagyva a társadalmi struktúrák vagy más tényezők szerepét.

Jelen kutatás a szegedi egyetemen 1921 és 1940 között dolgozó, egy-egy intézethez tartozó női munkatársak számbavételére tett kísérletet. A tanulmány röviden bemutatja a magyar felsőoktatás feminizációjának kezdeteit, majd a női munkatársak megjelenését a szegedi egyetemen. A tanulmány második fele pedig táblázatos formában, karok és intézetek szerinti bontásban közli a női munkatársak névsorát és beosztását.[4]

A nők megjelenése a magyar felsőoktatásban

A 19. század második fele jelentős változásokat hozott a nők oktatási lehetőségeinek területén. A népoktatásban elterjedtnek számított a lányok részvétele, hiszen annak célja az alapfokú oktatás általánossá tétele volt. A közép- és főleg a felsőfok esetében azonban csak lassan, jelentős társadalmi ellenállás közepette megvalósuló expanzióról beszélhetünk. Több ok miatt azonban a folyamat feltartóztathatatlannak bizonyult. Egyik ok a nőkről kialakult kép és a női szerepek lassú, de folyamatos változása volt. Miközben a hatalmi különbségek tartósan fennmaradtak, a nők számos olyan területhez szereztek – sokszor hosszú küzdelmek és valódi harcok árán – hozzáférést, amelyek korábban a férfiak által dominált szférának számítottak. Ilyen terület volt például a politika, ahol a választójog lassú kiterjesztése garantálta a bekapcsolódás lehetőségét. De a nők erőteljesebben megjelentek a politika alakításának és a közvélemény formálásának kevésbé hagyományos területein is. Az újkorban megjelentek a nyilvánosság női terei, a női folyóiratok, korábban nem látott mértékben terjedt el a nőknek szóló irodalom, illetve a nők is bekapcsolódtak a nyilvánosságban – például a sajtóban – zajló diskurzusokba. Bizonyos mértékű műveltség és tanultság elfogadottá, sőt elvárássá vált a nők számára is, támogatottabbá vált a nők oktatáshoz történő egyre szélesebb hozzáférése. Hangsúlyozni kell ugyanakkor, hogy a változások nem csupán az attitűd változásából következtek. A modernizálódó, kapitalista társadalom szakemberszükséglete, az új munkahelyek megjelenése, a közszolgáltatások széles körű kiépülése is ösztönözte az oktatásba és a képzésbe történő szélesebb bekapcsolódást és végül a felsőoktatásban való részvételt.

Európában először a svájci egyetemek engedélyezték nagyobb számban női hallgatók felvételét. Svájcban szerezte diplomáját Hugonnay Vilma is, akinek fontos sze-

[4] Jelen tanulmány szövege jelentősen rövidítve és egyszerűsítve épít egy a témában írott, megjelenés alatt álló tanulmányom szövegére, ugyanakkor elsősorban az adatközlésre fókuszál.

repe volt a témáról szóló magyarországi közbeszéd alakításában. A 19. század utolsó évtizedeiben már Angliában is elfogadottnak számított, hogy női hallgatók is jártak egyetemekre. A német területeken is sor került a szabályozás enyhítésére és női hallgatók felvételére már a 19. század utolsó évtizedeiben, de részvételük az egyetemi oktatásban majd a századforduló után lendült fel jelentősebben. Hasonló tendenciák figyelhetők meg Észak-Amerika és Európa egyéb országaiban is a tárgyalt időszakban. Ennek köszönhetően egyre emelkedett a női hallgatók aránya az egyetemeken. Néhány példát kiemelve, az általunk vizsgált időszakban (1920 és 1940 között) Angliában tartósan 27%, Olaszországban pedig 20% volt az arányuk, Franciaországban 13%-ról 34%-ra, Németországban 9%-ról 14%-ra, Ausztriában pedig 14%-ról 24%-ra nőtt.[5] A női hallgatók felvételét némi csúszással követte a tudományos fokozatok megszerzése, a 20. század első felében már nem volt ismeretlen a doktori címet vagy habilitációt szerző kutatónő. Az akadémiai állásokban, egyetemi oktatói státuszokban azonban elvétve találunk nőket ebben az időszakban. Bár a korábbi évszázadok sporadikus kinevezéseinél több alkalomról van szó, a női hallgatók beáramlását a világ felsőoktatási rendszereibe nem követte jelentős térfoglalásuk az akadémiai szférában.

Magyarországon 1895-ben nyitotta meg Wlassics Gyula rendelete[6] a felsőoktatás néhány szegmensét a nők előtt. A jogszabály hosszan érvelt a nők egyetemi pályákra engedésének szükségessége és társadalmi haszna mellett, majd megfogalmazta, hogy „a nőknek – a bölcsészeti, orvosi és gyógyszerészeti pályákra való léphetésök czéljából – a felsőbb tanintézetekre leendő fölvételre – amennyiben a szabályszerű föltételeknek megfelelnek – az illetékes felsőbb tanintézet meghallgatása alapján, esetről-esetre engedély adassék, és részökre, miután tanulmányaikat – a fennálló szabályok értelmében – sikerrel befejezték, a képesítő oklevél kiadassék."[7] Vagyis, érdemes hangsúlyozni, hogy a néha közkeletűen, de tévesen használt kifejezéssel szemben a rendelet nem nyitotta meg az egyetemek kapuit a nők előtt, csupán néhány szakra engedélyezte felvételüket. Ráadásul ezen felvétel elé szigorúbb szabályokat szabott, mint a fiúk esetén, és ezeket a feltételeket a vizsgált korszakban többször is változtatták, illetve szigorították.

5 Mikonya György: *Az európai egyetemek története (1700–1945)*. Budapest, ELTE TÓK, 2017. 357–358.

6 A vallás- és közoktatásügyi m. kir. ministernek 1895. évi 65.719. szám alatt a budapesti és kolozsvári egyetem tanácsához intézett rendelete, a nőknek a bölcsészeti, orvosi és gyógyszerészi pályára léphetése tárgyában.

7 Magyarországi Rendeletek Tára, 1895. https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_RT_1895/?pg=3459 [2024. 05. 23.]

A lányok korábban csak magánúton szerezhettek érettségit. Az első leánygimnáziumot 1895-ben nyitotta meg az Országos Nőképző Egyesület, az első leányosztály nyilvános érettségijére jelentős társadalmi érdeklődés mellett 1900-ban került sor.[8]

Az ezt követő időszakban folyamatosan növekedett a felsőoktatásban részt vevő nők száma. Míg 1896 és 1900 között még csupán 14 nőhallgató járt egyetemre, az I. világháború előestéjén, 1913-ban már 475. Ők az adott évben a tudományegyetemeken tanuló hallgatók 9,9%-át tették ki. A világháború éveiben dinamikusan emelkedett a számuk, de főleg arányuk. Az 1916/17-es tanévben 1181 nő járt a felsőoktatásba, ők a hallgatói létszám 16,6%-át jelentették. Bár a létszámuk ezután is emelkedett (például az 1918/19-es tanévben 1672 fő), a frontról visszatérő férfiak miatt az arányuk (az 1918/19-es tanévben 9%) csökkenésnek indult. A világháborút követő években rövid időre visszaesett a nőhallgatók száma és aránya, ugyanakkor az 1920-as években újra lassan, de folyamatosan nőtt a felsőoktatási részvételük. Ez a tendencia az 1930-as évek közepén tört meg, ekkor – az egyetemi hallgatók számának csökkenése részeként – a nőhallgatók száma is csökkenésnek indult.[9]

Az első magyarországi női doktorokról és oktatókról, magántanárokról leginkább elszórt adatokkal rendelkezünk. Néhol megtalálható az állítás, hogy az első bölcsészdoktori címet Dienes (született Geiger) Valéria szerezte a budapesti egyetemen 1905-ben. Ugyanakkor az ELTE Levéltár mutatóit[10] böngészve a bölcsészdoktorok névsorában már 1898/99-ben találkozhatunk a matematikából doktoráló Tedeschi Borbála,[11] egy évvel később a tanári pályát választó Schmidt Mária nevével. 1901-ben szerzett bölcsészdoktori címet a régész-tanár Láng Margit. Két évvel később Korach Regina művészetelméleti témájú dolgozatával szerezte meg a címet, de az 1904-ben bölcsészdoktori címet kapó Balogh Margaretha Helena is megelőzte Dienest. Az első női bölcsészdoktorok története tehát jórészt feltáratlan, ugyanakkor érdekes lehetőségeket rejtene pályafutásuk vizsgálata. Az első egyetemi tanári kinevezésre a Tanácsköztársaság időszakában került sor, amikor Götz Irént az elméleti kémia tanárává nevezték ki a budapesti egyetemre. Ő azonban a Tanácsköztársaság bukása után elhagyta Magyarországot, érdemi oktatói tevékenységet nem fejtett

8 Baska Gabriella: *Az első, nyilvánossági joggal megtartott női érettségi Magyarországon*, Kézirat, 2015. – Müller Ildikó: „Nők iskolája. Az első magyar lánygimnázium oktatói és diákjai (1896–1917)". In: *A mesterség iskolája: Tanulmányok Bácskai Vera 70. születésnapjára*. Szerk. Bódy Zsombor – Mátay Mónika – Tóth Árpád. Budapest, Osiris, 2000. 202–226.

9 Az adatok forrásai a Kormányjelentés és statisztikai évkönyv kötetei. Letöltés: https://adt.arcanum.com/hu/collection/KormanyjelStatEvkonyv/ [2024.05.23.] – Ladányi Andor: Két évforduló. *Educatio,*1996/3. 375–89.

10 Mutató a doktori fokozatot szerzett hallgatók nyilvántartásához 1894–1950. ELTE Levéltár. https://edit.elte.hu/xmlui/handle/10831/85576 [2024. 05. 23.]

11 A mutató tévesen Tedescchi Barbaraként azonosította.

ki.[12] Jelenlegi adataink szerint Vendl Mária volt az első nő, aki magántanári címet szerzett. 1931-ben habilitált ásványtanból a debreceni egyetemen, majd ott tanított magántanárként. Az ő esetében a családi háttér – férje és testvérei is geológusok voltak – minden bizonnyal szerepet játszott a pályaválasztásban.

A szegedi egyetem a két világháború között

Az 1912-ben alapított debreceni egyetem joggal lehet büszke az első női magántanárra, de – ahogy azt látni fogjuk – az 1921-ben Szegedre kerülő egyetem is számos női munkatársat tudhatott magáénak. Az 1872-ben alapított kolozsvári egyetem a nehéz kezdeti évtizedek után a századfordulóra európai szinten is jegyzett egyetemmé vált.[13] Az I. világháborút követő román megszállás megpecsételte az egyetem sorsát is, az egyetem katonai átvételére és a román államnak – jogszerűen – hűségesküt nem tevő egyetemi tanárok kiutasítására 1919 májusában került sor. Az átmenetileg Budapesten – a szintén száműzött pozsonyi egyetem egy részével együttműködve – működő egyetem további sorsáról számos elképzelés született. A megszüntetés lehetősége mellett szóba került a debreceni egyetembe történő beolvadás, vagy szoros kooperáció is.[14]

Az oktatáspolitikai szándékok és Szeged városának áldozatvállalása következtében a dél-alföldi városban nyitotta újra kapuit az egyetem 1921 őszén. Az 1921. évi XXV. törvénycikk, amely a kolozsvári és pozsonyi tudományegyetem ideiglenes áthelyezéséről intézkedett, végül tartósan egyetemi várossá emelte Szegedet és Pécset. Az 1920-as évek a bizonytalanság és a gyökeret eresztés évei voltak az egyetem életében. Az évtized második felében elkezdődő egyetemi építkezések (például a klinikák, a Dóm téri tömb, a bölcsészkari épület birtokbavétele és kibővítése)

[12] Vámos Éva: Nők megjelenése a természettudományok és a technika világában Magyarországon. In: *Tanulmányok a természettudományok, a technika és az orvoslás történetéből. A természettudományok, a technika és az orvoslás a millenniumtól a millecentenáriumig (az 1996. évi ankét anyaga).* Szerk. Vámos Éva – Vámosné Vigyázó Lilly. H. n., Műszaki és Természettudományi Egyesületek Szövetsége Tudomány- és Technikatörténeti Bizottsága, 1997. 37–42.

[13] *A Szegedi Tudományegyetem és elődei története. II. rész. A kolozsvári egyetem története az alapítástól a szegedi újrakezdésig 1872–1921.* Szerk. Marjanucz László – Antal Tamás – Vajda Tamás. Szeged, Szegedi Egyetemi Kiadó, 2022.

[14] Vajda Tamás: Az erdélyi magyar egyetem utolsó tanéve (1918/19). *Gerundium*, 2019/2. 32–61. – Vajda Tamás: A kolozsvári egyetem Szegedre kerülése. In: *Lokális Trianon 2.* Szerk. Gulyás László – tóth Marcell – Zeman Ferenc Csaba. Szeged, Egyesület Közép-Európa Kutatására, 2021. 127–146. – Vincze Gábor: *A száműzött egyetem. A Ferenc József Tudományegyetem sorsa Kolozsvártól Szegedig. 1919–1921.* Szeged, JATEPress, 2006.

világszínvonalú épületekkel gazdagították az intézményt, és stabilabb működést tettek lehetővé. Az egyetem túlélését segítette a polgári tanárképzés Szegedre telepítése, amely mindkét félnek előnyöket kínálva segítette az alacsony hallgatói létszámmal működő tudományegyetemi karok gondjainak enyhítését is. Az egyetem életében jelentős változást hozott a második bécsi döntés, amelynek következtében a Ferenc József Tudományegyetem hivatalosan visszahelyezte székhelyét Kolozsvárra. Szegeden pedig formálisan új egyetemként alapították meg a Horthy Miklós Tudományegyetemet. A változások évei, 1921 és 1940 jelölik ki kutatásunk időhatárát.

A szegedi egyetem kapcsán részletes kutatás még nem készült a női munkavállalók témájában. Kissné Novák Éva néhány adatot ugyan közölt a női egyetemi oktatókról, de tanulmányában[15] több pontatlanság, illetve tévedés is előfordul. Egyrészt nem vette figyelembe a gyakornokokat, miközben a legtöbb női munkavállaló éppen ilyen alacsonyabb státusz(ok)ban helyezkedett el. Másrészt – és ez a tévedés nem csupán nála fordul elő – női magántanárként azonosította Károly Irént, aki premontrei szerzetesként, tehát férfiként volt a fizika magántanára, illetve Csajághy Márta magántanári képesítésének időpontját is rosszul adta meg.

A kutatás kérdései és forrásai

Jelen kutatás legfontosabb kérdése arra irányult, hogy a nőhallgatók megjelenését követte-e a női oktatók, kutatók megjelenése a szegedi egyetemen. A vizsgálat időbeli fókusza az 1921 (Szegedre költözés) és 1940 (Kolozsvárra történő visszaköltözés) közötti időszak volt.

A kutatás legfontosabb forrásai a korszak egyetemi almanachjai és évkönyvei voltak. Minden olyan női munkatársat számításba vettem, akiket az almanachok és évkönyvek egyértelműen egy intézethez vagy klinikához tartozónak jelöltek, státuszuk pedig magántanár, adjunktus, tanársegéd, valamint díjas vagy díjtalan gyakornok volt. Ők tipikusan valamilyen oktatási vagy kutatási feladatot, részfeladatot láttak el. A tisztiszolgákat, hivatalsegédeket nem vontam be a kutatásba. Az egyetem részletes munkaügyi iratai nem maradtak fent, ezért a fenti források nem a jogi helyzetet, hanem az egyetem különböző intézeteinek önbevallását tükrözik. Mivel azonban a különböző státuszokra vonatkozó felterjesztések és kinevezések nyomon követhetők a kari és egyetemi tanácsi iratokban, azok megbízhatónak tekinthetők.

[15] Kissné Novák Éva: Nők a magyar tudományban. *Magyar Tudomány,* 2002/3. 340–348.

A kutatás fókuszának kijelölése természetesen vethet fel kérdéseket és kijelöli a kutatás bizonyos korlátait is. Ez utóbbiakat részben maguknak a forrásoknak az ellentmondásai okozták. Néhány szórványos példát találtam arra, hogy egy sem a tanrendben, sem az almanachokban nem szereplő nőt az egyetem beszámolói egy-egy intézet publikációi kapcsán megemlítenek. Őket státuszuk bizonytalansága okán egyelőre nem vontam bele a vizsgálatba, mivel esetükben további kutatásokra lesz szükség. Szintén problémás lehet az intézeti névsorok használata, hiszen a magántanárok, illetve a magántanítók, a testnevelést és a „készségtárgyakat" oktatók közül néhányan nem kerültek be az intézeti névsorokba. A klinikákon a betegellátás mellett intenzív kutatómunka is folyt. Nem kizárható, hogy az alacsonyabb státuszban foglalkoztatott munkaerő kevésbé kapcsolódott bele az oktatásba és a kutatásba, de ennek megítéléséhez nem állnak rendelkezésre források. Így az ott dolgozókat ugyanúgy kezeltem, mint az elsősorban oktatással és kutatással foglalkozó intézetekben működőket. A fentiekkel együtt is úgy vélem, hogy az alapkutatás jelleg és az adatközlés miatt a fenti korlátozások megengedhetők.

Az eredmények értelmezése és kontextusba helyezése kapcsán ki kell emelni, hogy több alapkutatás is hiányzik, részben a szegedi egyetemre, részben a magyar felsőoktatás egészére vonatkozóan. Nincsenek adatok például a szegedi egyetem férfioktatóinak számára és összetételére vonatkozóan, de ugyanígy hiányoznak a többi tudományegyetem nőoktatóira vonatkozó adatok is. A szegedi egyetemmel kapcsolatosan az almanachokból évkönyvekből és beszámolókból egy oktatói-kutatói lista összeállítható lenne. Szintén össze lehetne állítani az almanachokban és az évkönyvekben szereplő, adminisztratív munkakörben dolgozó munkatársak, közöttük a női munkavállalók névsorát. Erre ugyanakkor a jelen kutatás nem vállalkozott.

Női munkatársak a két világháború közötti szegedi egyetemen

A kutatások eredményeképpen összességében 117 női oktatót és munkatársat találtam. Közéjük beszámítottam a korszak négy női magántanára (Kol Erzsébet, Magyary Zoltánné Techert Margit, Baranyai Erzsébet és Banga Ilona) közül az intézeti névsorokban nem szereplő Techert Margitot és Baranyai Erzsébetet. Szintén beleszámítanak a névsorba az állandó munkatársnak számító és érdemi oktatási tevékenységet végző nyelvoktatók. Az adatközlésbe azonban nem vontam be őket, így a következő listában látható létszám mintegy tíz fővel kevesebb.

A 117 női munkatárs közül az orvostudományi karon dolgozott 62 fő, a bölcsészet-, nyelv- és történettudományi karon 16 fő. A mathematikai és természettudomá-

nyi karon pedig 39 főt sikerült azonosítani. Néhány kutató két karon is megfordult, őket az utolsó állomáshelyükön számítottam be.

Az orvostudományi karon a klinikák jelentették a foglalkoztatás fő terepét. Az orvos- és gyógyszerészképzés népszerű szakoknak számítottak a női hallgatók körében, akik számos esetben díjtalan gyakornokként kapcsolódtak be a klinikák munkájába. Közülük számosan léptek feljebb a ranglétrán és lettek díjas gyakornokok, majd fizetéstelen vagy fizetett tanársegédek. Eközben jelentős volt a fluktuáció az orvosi kar alkalmazottai körében. Bár prozopográfiai vizsgálatra nem volt lehetőség, a szórványos adatokból is látszik, hogy a női munkatársak közül többen orvosi állásokért hagyták el az egyetemet, amiben a családi állapotuk megváltozásán túl anyagi szempontok is szerepet játszhattak. A női munkatársak alkalmazásából következtetni lehet a különböző klinikák közötti hierarchiára is. A legtöbb nő foglalkoztatására a gyermekgyógyászati klinikán került sor. A hivatások és a klinikák presztízsét mutatja, hogy a vizsgált korszakban például a sebészeti és a nőgyógyászati klinikákon egyetlen női munkatársat sem találunk.

A mathematikai és természettudományi karon volt a második legnépesebb a női munkatársak száma. Itt az oktatás sokszor erősen gyakorlatias jellege és az intézetekhez kapcsolódó laboratóriumok jelentették a nők számára az egyetemi oktatásba és kutatásba történő bekapcsolódás lehetőségét. A bölcsészettudományi karon találtuk messze a legkevesebb női munkavállalót. Ezt az alacsonyabb hallgatói létszámok mellett a kisebb méretű intézetek és az ezekből fakadó oktatási lehetőségek indokolhatták.

A kutatás jelenlegi fázisa ugyan nem terjedt ki az 1872 és 1918 közötti kolozsvári időszak szisztematikus feltárására, mégis érdemes kiemelni, hogy az 1920-as években Szegeden azonosítható női munkatársak közül többen már Kolozsvárott is az egyetem hallgatói voltak és/vagy annak alkalmazásában álltak. Ez a tény arra hívja fel a figyelmet, hogy az egyetem Kolozsvárról történő elűzése és Szegedre költözése kapcsán nem csupán a professzorok, hanem az alacsonyabb beosztású munkatársak mozgására is érdemes lenne nagyobb figyelmet fordítani.

Bár a fiatalabb, később belépő munkatársak kisebb eséllyel kerülhetnek fel egy ilyen listára, de ezzel együtt is érdemes rögzíteni, hogy a vizsgált időszakban legalább 10 évet az egyetemen dolgozó női oktatók és kutatók az alábbiak voltak: Kol Erzsébet, Leinzinger Mária, Pákh Erzsébet, Nagy Mária, Magoss Irén, Edith Thomas, Horváth Klára, Liszka Irén, Szabó Viola, Bossányi Irén, Incze Klára, Mischung Ilona és Vidacs Júlia.[16]

[16] Érdemes megemlíteni, hogy közülük senki emlékezetét nem őrzi a szélesebb egyetemi emlékezet.

De rajtuk kívül több olyan név is felbukkan a tanrendekben és almanachokban, akik vagy más intézményben, területen, vagy később más időszakban futottak be jelentősebbnek mondható pályát. Közéjük sorolható például Banga Ilona, Csajághy Márta, Kopasz Márta, vagy éppen Tomori Viola.

A kutatás során több esetben találtam olyan női munkatársat, aki időközben nevet változtatott. Ez alapvetően házasság eredménye volt. Csajághy Márta pedig azonos az almanachokban korábban szereplő Dancz Mártával. Mivel a legtöbb korabeli munkatársról nem lelhetők fel adatok, nem zárható ki hasonló névváltozás. Az adatközlésben a lánykori neveket tüntettem fel. Ahol szükséges volt, zárójelben jeleztem a névváltozást.

Az 1921 és 1940 között a szegedi egyetem dolgozó női oktatók és kutatók listája

1921/22					
Orvosi Kar		**Mathematikai és természettudományi kar**		**Bölcsészet-, nyelv- és történettudományi kar**	
Szövet és fejlődéstani intézet		**Állattani és összehasonlító boncolástani intézet és gyűjteménytár**			
Nagy Mária	gyakornok	Magoss Irén	mikrotechnikai női segéd és díjtalan gyakornok		
Orvosi vegytani intézet		**Általános és rendszeres növénytani intézet, botanikus múzeum és botanikus kert**			
Sófalvy Ida	gyakornok	Pákh Erzsébet	megbízott tanársegéd		
Gyógyszerismereti intézet		Kol Erzsébet	díjtalan gyakornok		
Leinzinger Mária	gyakornok	**Természettani intézet**			
Egyetemi gyógyszertár		Szigyártó Irén	megbízott tanársegéd		
Kuthy Gizella	tanársegéd	**Vegytani intézet**			
		Varsányi Lili	vegyésznövendék		
Sebészeti klinika és műtő-intézet		**Ásvány- és földtani intézet és gyűjteménytár**			
Virágh Mária	műtőnövendék	Veress Amália	gyakornok		
Gyermekgyógyászati klinika					
Papp Karola	tanársegéd				

1922/23					
Orvosi Kar		**Mathematikai és természettudományi kar**		**Bölcsészet-, nyelv- és történettudományi kar**	
Szövet és fejlődéstani intézet		**Állattani és összehasonlító boncolástani intézet és gyűjteménytár**			
Nagy Mária	gyakornok	Magoss Irén	mikrotechnikai női segéd és díjtalan gyakornok		
Orvosi vegytani intézet		**Állattani és összehasonlító boncolástani intézet és gyűjteménytár**			
Sófalvy Ida	megbízott tanársegéd	Pákh Erzsébet	megbízott tanársegéd		
Gyógyszerismereti intézet		Kol Erzsébet	megbízott tanársegéd		
Leinzinger Mária	gyakornok	**Természettani intézet**			
Both Jolán	praeparator	Szigyártó Irén	megbízott tanársegéd		
Egyetemi gyógyszertár		**Vegytani intézet**			
Huttkay Margit	gyakornok	Barabás Ida	tanársegéd		
		Varsányi Lili	vegyésznövendék		
Közegészségtani intézet		**Ásvány- és földtani intézet és gyűjteménytár**			
Papp Karola	tanársegéd	Veress Amália	gyakornok		
Kelemen Margit	praeparator				
1923/24					
Orvosi Kar		**Mathematikai és természettudományi kar**		**Bölcsészet-, nyelv- és történettudományi kar**	
Szövet és fejlődéstani intézet		**Állattani és összehasonlító boncolástani intézet és gyűjteménytár**			
Nagy Mária	gyakornok	Magoss Irén	mikrotechnikai női segéd és díjtalan gyakornok		
Orvosi vegytani intézet		**Állattani és összehasonlító boncolástani intézet és gyűjteménytár**			
Sófalvy Ida	megbízott tanársegéd	Pákh Erzsébet	megbízott tanársegéd		

Gyógyszerismereti intézet		Kol Erzsébet	megbízott tanársegéd		
Leinzinger Mária	gyakornok	**Természettani intézet**			
Both Jolán	praeparator	Szigyártó Irén	megbízott tanársegéd		
Egyetemi gyógyszertár		**Vegytani intézet**			
Huttkay Margit	gyakornok	Barabás Ida	tanársegéd		
		Varsányi Lili	vegyésznövendék		
Közegészségtani intézet		**Ásvány- és földtani intézet és gyűjteménytár**			
Papp Karola	tanársegéd	Veress Amália	gyakornok		
Kelemen Margit	praeparator				
1924/25					
Orvosi Kar		**Mathematikai és természettudományi kar**		**Bölcsészet-, nyelv- és történettudományi kar**	
Szövet- és fejlődéstani intézet		**Állattani és összehasonlító boncolástani intézet és gyűjteménytár**			
Nagy Mária	gyakornok	Magoss Irén	mikrotechnikai női segéd és díjtalan gyakornok		
Orvosi vegytani intézet		**Általános és rendszeres növénytani intézet, botanikus múzeum és botanikus kert**			
Sófalvy Ida	megbízott tanársegéd	Pákh Erzsébet	tanársegéd		
Gyógyszerismereti intézet		Kol Erzsébet	tanársegéd		
Leinzinger Mária	gyakornok	**Ásvány- és földtani intézet és gyűjteménytár**			
Egyetemi gyógyszertár		Boros Etelka	gyakornok		
Huttkay Margit	tanársegéd	**I. sz. Vegytani intézet**			
		Simonfay Ilona	tanársegéd		
Közegészségtani intézet					
Papp Karola	tanársegéd				
Kelemen Margit	praeparator				
Szemészeti klinika					
Heyder Stefánia	gyakornok				
Elme- és ideggyógyászati klinika					
Bolyáky Ilona, Tankáné	díjtalan gyakornok				

1925/26					
Orvosi Kar		**Mathematikai és természettudományi kar**		**Bölcsészet-, nyelv- és történettudományi kar**	
Szövet- és fejlődéstani intézet		**Állattani és összehasonlító boncolástani intézet és gyűjteménytár**			
Nagy Mária	gyakornok	Magoss Irén	mikrotechnikai női segéd		
Orvosi vegytani intézet		**Általános és rendszeres növénytani intézet, botanikus múzeum és botanikus kert**			
Sófalvy Ida	tanársegéd	Pákh Erzsébet	tanársegéd		
Gyógyszertani intézet		Kol Erzsébet	tanársegéd		
Both Jolán	gyakornok	**Ásvány- és földtani intézet és gyűjteménytár**			
Gyógyszerismereti intézet		Uzonyi Rózsa	gyakornok		
Leinzinger Mária	tanársegéd	Kuhn Anna	díjtalan gyakornok		
Egyetemi gyógyszertár		**I. sz. Vegytani intézet**			
Huttkay Margit	tanársegéd	Simonfay Ilona	tanársegéd		
Közegészségtani intézet					
Papp Karola	díjtalan tanársegéd				
Kelemen Margit	praeparator				
Belgyógyászati klinika					
Simon Irén, Berkesy Lászlóné	gyakornok				
Weinmann Mária	díjtalan gyakornok				
Szemészeti klinika					
Heyder Stefánia	gyakornok				
Elme- és ideggyógyászati klinika					
Bolyáky Ilona, Tankáné	díjtalan gyakornok				
1926/27					
Orvosi Kar		**Mathematikai és természettudományi kar**		**Bölcsészet-, nyelv- és történettudományi kar**	
Szövet- és fejlődéstani intézet		**Általános állattani és összehasonlító boncolástani intézet és gyűjteménytár**		**Földrajzi Intézet**	
Nagy Mária	gyakornok	Magoss Irén	mikrotechnikai női segéd	Szokolay Margit	gyakornok

Mari Ágnes, Gellért Albertné	díjtalan gyakornok	**Általános és rendszeres növénytani intézet, botanikus múzeum és botanikus kert**			
Orvosi vegytani intézet		Kol Erzsébet	adjunktus		
Sófalvy Ida	tanársegéd	Pákh Erzsébet	tanársegéd		
Törvényszéki orvostani intézet		**Ásvány- és földtani intézet és gyűjteménytár**			
Ürmössy Erzsébet	díjtalan gyakornok	Uzonyi Rózsa	tanársegéd		
Gyógyszertani intézet		Kuhn Anna	gyakornok		
Both Jolán	gyakornok	**I. sz. Vegytani intézet**			
Gyógyszerismereti intézet		Simonfay Ilona	tanársegéd		
Leinzinger Mária	tanársegéd	**II. sz. Vegytani intézet**			
Egyetemi gyógyszertár		Bossányi Irén	gyakornok		
Huttkay Margit	tanársegéd				
Bereczky Klára	tanársegéd				
Közegészségtani intézet					
Papp Karola	díjtalan tanársegéd				
Kelemen Margit	praeparator				
Belgyógyászati klinika					
Simon Irén, Berkesy Lászlóné	gyakornok				
Weinmann Mária	díjtalan gyakornok				
Szemészeti klinika					
Nagy Mária	gyakornok				
Elme- és ideggyógyászati klinika					
Bolyáky Ilona, Tankáné	gyakornok				
Gyermekgyógyászati klinika					
Masirevits Anna	díjtalan gyakornok				
Mogán Klára	díjtalan gyakornok				
Fogászati Klinika					
Loránt Erzsébet	díjtalan gyakornok				

1927/28					
Orvosi Kar		**Mathematikai és természettudományi kar**		**Bölcsészet-, nyelv- és történettudományi kar**	
Leíró- és tájbonctani intézet		**Állattani és összehasonlító boncolástani intézet és gyűjteménytár**		**Földrajzi Intézet**	
Mari Ágnes, Gellért Albertné	gyakornok	Magoss Irén	mikrotechnikai női segéd	Szokolay Margit	gyakornok
Orvosi vegytani intézet		**Általános és Rendszeres Növénytani intézet, Botanikus múzeum és Fűvész kert**			
Sófalvy Ida	tanársegéd	Kol Erzsébet	adjunktus		
Kórbonctani és kórszövettani intézet		Pákh Erzsébet	tanársegéd		
Csajághy Márta (Dancz)	gyakornok	**Ásvány- és földtani intézet és gyűjteménytár**			
Gyógyszertani intézet		Uzonyi Rózsa	tanársegéd		
Both Jolán	gyakornok	**Természettani kísérleti intézet**			
Bednár Ilona	díjtalan gyakornok	Sumpf Ilona	díjtalan gyakornok		
Gyógyszerismereti intézet		**I. sz. Vegytani intézet**			
Leinzinger Mária	tanársegéd	Simonfay Ilona	tanársegéd		
Egyetemi gyógyszertár		**II. sz. Vegytani intézet**			
Bereczky Klára	tanársegéd	Bossányi Irén	gyakornok		
		Uray Mária	díjtalan gyakornok		
Közegészségtani intézet					
Papp Karola	díjtalan tanársegéd				
Kelemen Margit	praeparator				
Belgyógyászati klinika					
Simon Irén, Berkesy Lászlóné	gyakornok				
Weinmann Mária	díjtalan gyakornok				
Szemészeti klinika					
Incze Klára	gyakornok				
Nagy Mária	gyakornok				
Bőr- és nemibeteg-klinika					
Nagy Ilona, Tömörkényné	gyakornok				
Elme- és ideggyógyászati klinika					
Bolyáky Ilona, Tankáné	gyakornok				

Stern Eleonora	díjtalan gyakornok				
Gyermekgyógyászati klinika					
Masirevits Anna	díjtalan gyakornok				
Mogán Klára	díjtalan gyakornok				
Ürmössy Erzsébet	díjtalan gyakornok				
1928/29					
Orvosi Kar		**Mathematikai és természettudományi kar**		**Bölcsészet-, nyelv- és történettudományi kar**	
Leíró- és tájbonctani intézet		**Állatrendszertani intézet és gyűjteménytár**		**Földrajzi Intézet**	
Vadas Klára	díjtalan gyakornok	Both Jolán	tanársegéd	Szokolay Margit	gyakornok
Szövet- és fejlődéstani intézet		**Állattani és összehasonlító boncolástani intézet és gyűjteménytár**			
Mari Ágnes, Gellért Albertné	gyakornok	Magoss Irén	mikrotechnikai női segéd		
Orvosi vegytani intézet		Általános és Rendszeres Növénytani intézet, Botanikus múzeum és Fűvész kert			
Sófalvy Ida	tanársegéd	Kol Erzsébet	adjunktus		
Kórbonctani és kórszövettani intézet		Pákh Erzsébet	tanársegéd		
Csajághy Márta (Dancz)	díjtalan gyakornok	**Ásvány- és földtani intézet és gyűjteménytár**			
Gyógyszertani intézet		Uzonyi Rózsa	fizetéstelen tanársegéd		
Bednár Ilona	díjtalan gyakornok	**Természettani kísérleti intézet**			
Gyógyszerismereti intézet		Sumpf Ilona, Hartly Domokosné	díjtalan gyakornok		
Leinzinger Mária	tanársegéd	**II. sz. Vegytani intézet**			
Egyetemi gyógyszertár		Bossányi Irén	gyakornok		
Bereczky Klára	tanársegéd	Uray Mária	díjtalan gyakornok		
Közegészségtani intézet					
Kelemen Margit	praeparator				
Belgyógyászati klinika					
Simon Irén, Berkesy Lászlóné	gyakornok				

Horváth Klára	díjtalan gyakornok				
Weinmann Mária	díjtalan gyakornok				
Szemészeti klinika					
Incze Klára	gyakornok				
Nagy Mária	gyakornok				
Bőr- és nemibetegklinika					
Nagy Ilona, Tömörkényné	gyakornok				
Elme- és ideggyógyászati klinika					
Bolyáky Ilona, Tankáné	gyakornok				
Stern Eleonora	díjtalan gyakornok				
Gyermekgyógyászati klinika					
Mogán Klára, Walterné	gyakornok				
Dvorcsák Piroska	díjtalan gyakornok				
Liszka Irén	díjtalan gyakornok				
Ürmössy Erzsébet	díjtalan gyakornok				
Fogászati Klinika					
Klug Mária Margit	díjtalan gyakornok				
Koczán Ilona	díjtalan gyakornok				
Szabó Viola, Deákné	díjtalan gyakornok				
1929/30					
Orvosi Kar		**Mathematikai és természettudományi kar**		**Bölcsészet-, nyelv- és történettudományi kar**	
Leíró és tájbonctani intézet.		**Állatrendszertani Intézet és Gyűjteménytár**		**Földrajzi Intézet**	
Vadas Klára	díjtalan gyakornok	Both Jolán	tanársegéd	Szokolay Margit	díjtalan gyakornok
Szövet- és fejlődéstani intézet		**Általános Állattani és Összehasonlító Boncolástani Intézet ás Gyűjteménytár**			
Mari Ágnes, Gellért Albertné	gyakornok	Vidacs Júlia	megbízott tanársegéd		
Kórbonctani és kórszövettani intézet		Magoss Irén	mikrotechnikai női segéd		

Fraenkel Laura	díjtalan gyakornok	**Általános ás Rendszeres Növénytani Intézet, Botanikus Múzeum és Fűvész Kert**			
Általános kór- és gyógytani intézet		Kol Erzsébet	adjunktus		
Czimmer Anna	díjtalan gyakornok	Pákh Erzsébet	tanársegéd		
Gyógyszerismereti intézet		**Ásvány- és Földtani Intézet és Gyűjteménytár**			
Leinzinger Mária	tanársegéd	Uzonyi Rózsa	fizetéstelen tanársegéd		
Egyetemi gyógyszertár		Koósz Margit	díjtalan gyakornok		
		Természettani kísérleti intézet			
Közegészségtani intézet		Mischung Ilona	díjtalan gyakornok		
Kelemen Margit	praeparator	**II. sz. Vegytani intézet**			
Belgyógyászati klinika		Bossányi Irén	tanársegéd		
Simon Irén, Berkesy Lászlóné	gyakornok	Uray Mária	díjtalan gyakornok		
Horváth Klára	díjtalan gyakornok				
Weinmann Mária	díjtalan gyakornok				
Szemészeti klinika					
Incze Klára	gyakornok				
Nagy Mária	gyakornok				
Bór- és nemi kórtani klinika					
Nagy Ilona, Tömörkényné	gyakornok				
Elme- és ideggyógyászati klinika					
Bolyáky Ilona, Tankáné	gyakornok				
Stern Eleonora	díjtalan gyakornok				
Gyermekgyógyászati klinika					
Mogán Klára	gyakornok				
Ürmössy Erzsébet	gyakornok				
Dvorcsák Piroska	díjtalan gyakornok				
Liszka Irén	díjtalan gyakornok				
Bednár Ilona	díjtalan gyakornok				

Fogászati Klinika					
Szabó Viola, Deákné	gyakornok				
1930/31					
Orvosi Kar		**Mathematikai és természettudományi kar**		**Bölcsészet-, nyelv- és történettudományi kar**	
Szövet- és fejlődéstani intézet		**Állatrendszertani intézet és gyűjteménytár**			
Vadas Klára	díjtalan gyakornok	Both Jolán	tanársegéd		
Általános kór- és gyógytani intézet		**Általános Állattani és Összehasonlító Boncolástani Intézet és Gyűjteménytár.**			
Czimmer Anna	díjtalan gyakornok	Vidacs Júlia	tanársegéd		
Gyógyszertani intézet		Magoss Irén	mikrotechnikai női segéd		
Kortunya Mária	díjtalan gyakornok	**Általános és rendszeres növénytani intézet, botanikus múzeum és füvészkert**			
Várady Mária	díjtalan gyakornok	Kol Erzsébet	adjunktus		
Gyógyszerismereti intézet		Pákh Erzsébet	tanársegéd		
Leinzinger Mária	tanársegéd	**Ásvány- és földtani intézet és gyűjteménytár**			
Egyetemi gyógyszertár		Uzonyi Rózsa	fizetéstelen tanársegéd		
		Koósz Margit	díjtalan gyakornok		
Közegészségtani intézet		**Természettani kísérleti intézet**			
Kelemen Margit	praeparator	Mischung Ilona	gyakornok		
Krompaszky Sarolta	díjtalan gyakornok	**Mathematikai szeminárium**			
Belgyógyászati klinika		Bordács Elvira	díjtalan gyakornok		
Simon Irén, Berkesy Lászlóné	gyakornok	**II. sz. Vegytani intézet**			
Horváth Klára	díjtalan gyakornok	Bossányi Irén	tanársegéd		
Weinmann Mária	díjtalan gyakornok				
Lippay Cecilia	díjtalan gyakornok				

Szemészeti klinika					
Incze Klára	gyakornok				
Nagy Mária	gyakornok				
Bőr- és nemi kórtani klinika					
Nagy Ilona, Tömörkényné	díjtalan tanársegéd				
Elme- és ideggyógyászati klinika					
Csajághy Márta (Dancz)	gyakornok				
Stern Eleonora	díjtalan gyakornok				
Gyermekgyógyászati klinika					
Mogán Klára	gyakornok				
Ürmössy Erzsébet	gyakornok				
Liszka Irén	gyakornok				
Bednár Ilona	díjtalan gyakornok				
Fischer Ilona	díjtalan gyakornok				
Fogászati intézet					
Szabó Viola, Deákné	gyakornok				
1931/32					
Orvosi Kar		**Mathematikai és természettudományi kar**		**Bölcsészet-, nyelv- és történettudományi kar**	
Orvosi vegytani intézet		**Általános állattani és összehasonlító boncolástani intézet és gyűjteménytár**			
Banga Ilona	díjtalan gyakornok	Vidacs Júlia	tanársegéd		
Általános kór- és gyógytani intézet		Stiller Jolán	díjtalan gyakornok		
Czimmer Anna	díjtalan gyakornok	Magoss Irén	mikrotechnikai női segéd		
Gyógyszertani intézet		**Általános és rendszeres növénytani intézet, botanikus múzeum és füvészkert.**			
Koturnya Mária	díjtalan gyakornok	Kol Erzsébet	adjunktus		
Várady Mária	díjtalan gyakornok	Pákh Erzsébet	tanársegéd		
Gyógyszerismereti intézet		**Ásvány- és földtani intézet és gyűjteménytár**			
Leinzinger Mária	tanársegéd	Uzonyi Rózsa	fizetéstelen tanársegéd		

Egyetemi gyógyszertár		Koósz Margit	gyakornok		
		Láng Valéria	díjtalan gyakornok		
Közegészségtani intézet		**Kísérleti fizikai intézet**			
Kelemen Margit	praeparator	Mischung Ilona	megbízott tanársegéd		
Krompaszky Sarolta	díjtalan gyakornok	Árvay Erzsébet	díjtalan gyakornok		
Belgyógyászati klinika		**Mathematikai szeminárium**			
Simon Irén, Berkesy Lászlóné	gyakornok	Bordács Elvira	díjtalan gyakornok		
Weinmann Mária	díjtalan gyakornok	**II. sz. Vegytani intézet**			
Lippay Cecilia	díjtalan gyakornok	Bossányi Irén	tanársegéd		
Belgyógyászati diagnosztikai klinika					
Horváth Klára	díjtalan gyakornok				
Szemészeti klinika					
Nagy Mária	gyakornok				
Incze Klára	gyakornok				
Bőr- és nemi kórtani klinika					
Nagy Ilona, Tömörkényné	díjtalan tanársegéd				
Elme és ideggyógyászati klinika					
Csajághy Márta (Dancz)	címzetes tanársegéd				
Gyermekgyógyászati klinika					
Ürmössy Erzsébet	tanársegéd				
Mogán Klára	címzetes tanársegéd				
Liszka Irén	gyakornok				
Bednár Ilona	díjtalan gyakornok				
Fischer Ilona	díjtalan gyakornok				
Simay Margit	díjtalan gyakornok				
Sztomatológiai intézet					
Szabó Viola, Deákné	gyakornok				

1932/33					
Orvosi Kar		**Mathematikai és természettudományi kar**		**Bölcsészet-, nyelv- és történettudományi kar**	
Orvosi vegytani intézet		**Általános állattani és összehasonlító boncolástani intézet és gyűjteménytár**			
Banga Ilona	díjtalan gyakornok	Vidacs Júlia	tanársegéd		
Általános kór- és gyógytani intézet		Stiller Jolán	díjtalan gyakornok		
Czimmer Anna	díjtalan gyakornok	Magoss Irén	mikrotechnikai női segéd		
Bartók Watzek Ilona	díjtalan gyakornok	**Általános és rendszeres növénytani intézet botanikus múzeum és füvészkert**			
Gyógyszertani intézet		Kol Erzsébet	adjunktus		
Leinzinger Mária	fizetéstelen tanársegéd	Pákh Erzsébet	tanársegéd		
Koturnya Mária	díjtalan gyakornok	**Ásvány- és földtani intézet és gyűjteménytár**			
Várady Mária	díjtalan gyakornok	Koósz Margit	fizetéstelen tanársegéd		
Közegészségtani intézet		Uzonyi Rózsa	díjtalan gyakornok		
Kelemen Margit	praeparator	**Kísérleti fizikai intézet**			
Krompaszky Sarolta	díjtalan gyakornok	Mischung Ilona	megbízott tanársegéd		
Belgyógyászati klinika		Árvay Erzsébet, Kalmárné	díjtalan gyakornok		
Lippay Cecilia	díjtalan gyakornok	**Mathematikai szeminárium**			
Soóky Erzsébet	díjtalan gyakornok	Tomori Viola	díjtalan gyakornok		
Belgyógyászati diagnosztikai klinika		**II. sz. Vegytani intézet**			
Horváth Klára	díjtalan gyakornok	Bossányi Irén	tanársegéd		
Szemészeti klinika					
Nagy Mária	gyakornok				
Incze Klára	gyakornok				
Bőr és nemi kórtani klinika					
Nagy Ilona, Tömörkényné	fizetéstelen tanársegéd				
Elme- és ideggyógyászati klinika					
Csajághy Márta (Dancz)	fizetéstelen tanársegéd				

Gyermekgyógyászati klinika					
Mogán Klára	fizetéstelen tanársegéd				
Liszka Irén	gyakornok				
Bednár Ilona	díjtalan gyakornok				
Fischer Ilona	díjtalan gyakornok				
Motika Jolán	díjtalan gyakornok				
Dvorcsák Piroska	díjtalan gyakornok				
Stomatologiai intézet					
Szabó Viola, Deákné	fizetéstelen tanársegéd				
1933/34					
Orvosi Kar		**Mathematikai és természettudományi kar**		**Bölcsészet-, nyelv- és történettudományi kar**	
Általános kór- és gyógytani intézet		**Általános állattani és összehasonlító boncolástani intézet és gyűjteménytár**		**Germán-philologiai intézet**	
Bartók Watzek Ilona	díjtalan gyakornok	Vidacs Júlia	tanársegéd	Witzenetz Júlia	gyakornok
Czimmer Anna	díjtalan gyakornok	Stiller Jolán	díjtalan gyakornok	**Paedagogiai intézet**	
Egyetemi gyógyszertár és gyógyszerészeti intézet		Magoss Irén	mikrotechnikai női segéd	Márer Erzsébet	gyakornok
Dózsa Márta	fizetéstelen tanársegéd	**Általános és rendszeres növénytani intézet botanikus múzeum és füvészkert**			
Gyógyszertani intézet		Kol Erzsébet	adjunktus		
Leinzinger Mária	fizetéstelen tanársegéd	Pákh Erzsébet	tanársegéd		
Drexler Etelka	díjtalan gyakornok	**Ásvány- és földtani intézet és gyűjteménytár**			
Várady Mária	díjtalan gyakornok	Koósz Margit	fizetéstelen tanársegéd		
Közegészségtani intézet		**Kísérleti fizikai intézet**			
Kelemen Margit	praeparator	Mischung Ilona	tanársegéd		
Orvosi vegytani intézet		**Mathematikai szeminárium**			
Banga Ilona	gyakornok	Tomori Viola	díjtalan gyakornok		
Belgyógyászati klinika		**II. sz. Vegytani intézet**			
Soóky Erzsébet	díjtalan gyakornok	Bossányi Irén	tanársegéd		

Belgyógyászati diagnosztikai klinika					
Horváth Klára	díjtalan gyakornok				
Bőr és nemikórtani klinika					
Nagy Ilona, Tömörkényné	fizetéstelen tanársegéd				
Gyermekgyógyászati klinika					
Mogán Klára	fizetéstelen tanársegéd				
Liszka Irén	gyakornok				
Fischer Ilona	díjtalan gyakornok				
Motika Jolán	díjtalan gyakornok				
Ideg és elmegyógyászati klinika					
Csajághy Márta (Dancz)	fizetéstelen tanársegéd				
Stomatologiai intézet					
Szabó Viola, Deákné	fizetéstelen tanársegéd				
Szemészeti klinika					
Nagy Mária	fizetéstelen tanársegéd				
Incze Klára	gyakornok				
Koturnya Mária	díjtalan gyakornok				
1934/35 és 1935/36					
Orvosi Kar		**Mathematikai és természettudományi kar**		**Bölcsészet-, nyelv- és történettudományi kar**	
Egyetemi gyógyszertár és gyógyszerészeti intézet		**Általános állattani és összehasonlító boncolástani intézet és gyűjteménytár**		**Földrajzi intézet**	
Dózsa Márta	fizetéstelen tanársegéd	Vidacs Júlia	fizetéstelen tanársegéd	Boros Judit	díjtalan gyakornok
Gyógyszertani intézet		Stiller Jolán	fizetéstelen tanársegéd	**Germán-philologiai intézet**	
Leinzinger Mária	fizetéstelen tanársegéd	Magoss Irén	mikrotechnikai női segéd	Witzenetz Júlia	tudományosan foglalkoztatott
Drexler Etelka	díjtalan gyakornok	**Általános és rendszeres növénytani intézet, botanikus múzeum és füvészkert.**		**Neveléstudományi intézet**	
Kovács Júlia	díjtalan gyakornok	Kol Erzsébet	adjunktus	Tomori Viola	díjtalan gyakornok
Szende Jolán	díjtalan gyakornok	Pákh Erzsébet (Horváthné)	tanársegéd		

Közegészségtani intézet		**Ásvány- és földtani intézet és gyűjteménytár**			
Bartók Watzek Ilona	díjtalan gyakornok	Koósz Margit	fizetéstelen tanársegéd		
Orvosi vegytani intézet		Szűcs Mária	díjtalan gyakornok		
Banga Ilona	gyakornok	**Kísérleti fizikai intézet**			
Belgyógyászati klinika		Mischung Ilona	tanársegéd		
Soóky Erzsébet	díjtalan gyakornok	Urbán Erzsébet	megbízott tanársegéd		
Stachler Ilona	díjtalan gyakornok	Bános Gizella	díjtalan gyakornok		
Belgyógyászati diagnosztikai klinika		**Általános és szervetlen vegytani intézet**			
Horváth Klára	fizetéstelen tanársegéd	Bossányi Irén (Vasné)	gyakornok		
Gyermekgyógyászati klinika		Herke Ilona	díjtalan gyakornok		
Liszka Irén	fizetéstelen tanársegéd	Kukai Rózsa	díjtalan gyakornok		
Mogán Klára	fizetéstelen tanársegéd				
Várady Mária	díjtalan gyakornok				
Ideg és elmegyógyászati klinika					
Csajághy Márta (Dancz)	fizetéstelen tanársegéd				
Berény Anna	díjtalan gyakornok				
Szemészeti klinika					
Nagy Mária	fizetéstelen tanársegéd				
Incze Klára	gyakornok				
Koturnya Mária	díjtalan gyakornok				
Polyákovics Anna	díjtalan gyakornok				
Sztomatológiai intézet					
Szabó Viola, Deákné	fizetéstelen tanársegéd				
1936/37					
Orvosi Kar		**Mathematikai és természettudományi kar**		**Bölcsészet-, nyelv- és történettudományi kar**	
Gyógyszertani intézet		**Állatrendszertani intézet és gyűjteménytár**		**Földrajzi intézet**	

Leinzinger Mária	tanársegédi címmel felruházott díjas gyakornok	Szabó Jolán	díjtalan gyakornok	Széll Márta	díjtalan gyakornok
Drexler Etelka	díjtalan gyakornok	**Általános állattani és összehasonlító boncolástani intézet és gyűjteménytár**		**Germán-philologiai intézet**	
Szende Jolán	díjtalan gyakornok	Stiller Jolán	megbízott tanársegéd	Witzenetz Júlia	tudományosan foglalkoztatott
Borsi Ilona	díjtalan gyakornok	Vidacs Júlia	megbízott tanársegéd	**Neveléstudományi intézet**	
Gyógyszertár és gyógyszerészeti intézet		**Általános és rendszeres növénytani intézet, botanikus múzeum és füvészkert**		Tomori Viola	díjtalan gyakornok
Dózsa Márta	tanársegédi címmel felruházott díjas gyakornok	Kol Erzsébet	adjunktus		
Közegészségtan–kórtani intézet		Pákh Erzsébet	fizetéstelen tanársegéd		
Bartók Watzek Ilona	tanársegéd	**Ásvány- és földtani intézet és gyűjteménytár**			
Orvosi vegytani intézet		Koósz Margit	fizetéstelen tanársegéd		
Banga Ilona	gyakornok	Szücs Mária	gyakornok		
Belgyógyászati klinika		Lányi Anna	díjtalan gyakornok		
Soóky Erzsébet	fizetéstelen tanársegéd	**Kísérleti fizikai intézet**			
Stachler Ilona	díjtalan gyakornok	Mischung Ilona	tanársegéd		
Belgyógyászati diagnosztikai klinika		Urbán Erzsébet	tanársegéd		
Horváth Klára	fizetéstelen tanársegéd	Bános Gizella	díjtalan gyakornok		
Gyermekgyógyászati klinika		**Általános és szervetlen vegytani intézet**			
Liszka Irén (Blazsó Sándorné)	fizetéstelen tanársegéd	Bossányi Irén (Vasné)	fizetéstelen tanársegéd		
Várady Mária	díjtalan gyakornok	Herke Ilona	díjtalan gyakornok		
Kovács Júlia	díjtalan gyakornok				
Ideg és elmegyógyászati klinika					
Csajághy Márta (Dancz)	fizetéstelen tanársegéd				

Fogászati rendelő intézet					
Szabó Viola, Deákné	fizetéstelen tanársegéd				
Szemészeti klinika					
Nagy Mária	tanársegéd				
Incze Klára	tanársegédi címmel felruházott díjas gyakornok				
Polyákovics Anna	gyakornok				
Bors Mária Magdolna	díjtalan gyakornok				
1937/1938					
Orvosi Kar		**Mathematikai és természettudományi kar**		**Bölcsészet-, nyelv- és történettudományi kar**	
Bonctani, szövet- és fejlődéstani intézet		**Állatrendszertani intézet és gyűjteménytár**		**Germán-philologiai intézet**	
Bőhm Borbála	díjtalan gyakornok	Szabó Jolán	díjtalan gyakornok	Witzenetz Júlia	tudományosan foglalkoztatott
Gyógyszertani intézet		**Általános állattani és összehasonlító boncolástani intézet és gyűjteménytár**		**Neveléstudományi intézet**	
Leinzinger Mária	tanársegéd	Stiller Jolán	fizetéstelen tanársegéd	Tomori Viola	díjtalan gyakornok
Drexler Etelka	díjtalan gyakornok	Vidacs Júlia	fizetéstelen tanársegéd	**Régiségtudományi intézet**	
Borsi Ilona	díjtalan gyakornok	**Általános és rendszeres növénytani intézet, botanikus múzeum és füvészkert**		Széll Márta	díjtalan demonstrátor
Szende Jolán	díjtalan gyakornok	Kol Erzsébet	intézeti tanár		
Gyógyszertár és gyógyszerészeti intézet		Pákh Erzsébet	fizetéstelen tanársegéd		
Dózsa Márta	fizetéstelen tanársegéd	**Ásvány- és földtani intézet és gyűjteménytár**			
Közegészségtan–kórtani intézet		Szücs Mária	gyakornok		
Bartók Watzek Ilona	tanársegéd	Boros Judit	díjtalan gyakornok		
Orvosi vegytani intézet		Lányi Anna	díjtalan gyakornok		
Banga Ilona	tanársegéd	**Kísérleti fizikai intézet**			
Belgyógyászati klinika		Mischung Ilona	tanársegéd		
Soóky Erzsébet	fizetéstelen tanársegéd	Urbán Erzsébet	tanársegéd		

Stachler Ilona	díjtalan gyakornok	Bános Gizella	díjtalan gyakornok		
Belgyógyászati diagnosztikai klinika		**Szerves és gyógyszerészvegytani intézet**			
Horváth Klára	tanársegédi címmel felruházott díjas gyakornok	Kovács Oskolás Margit	gyakornok		
Gyermekgyógyászati klinika		**Általános és szervetlen vegytani intézet**			
Liszka Irén (Blazsó Sándorné)	fizetéstelen tanársegéd	Varga Éva	díjtalan gyakornok		
Várady Mária	fizetéstelen tanársegéd				
Kovács Júlia	díjtalan gyakornok				
Jurány Erika	díjtalan gyakornok				
Ideg és elmegyógyászati klinika					
Csajághy Márta (Dancz)	tanársegéd				
Fogászati rendelő intézet					
Szabó Viola, Deákné	fizetéstelen tanársegéd				
Szemészeti klinika					
Incze Klára	tanársegéd				
Polyákovics Anna	gyakornok				
Bors Mária Magdolna	díjtalan gyakornok				
1938/39					
Orvosi Kar		**Mathematikai és természettudományi kar**		**Bölcsészet-, nyelv- és történettudományi kar**	
Bonctani, szövet- és fejlődéstani intézet		**Állatrendszertani intézet és gyűjteménytár**		**Filozófiai intézet**	
Bőhm Borbála	díjtalan gyakornok	Szabó Jolán	díjtalan gyakornok	Mészáros Olga	díjtalan gyakornok
Gyógyszertani intézet		**Általános állattani és összehasonlító boncolástani intézet és gyűjteménytár**		**Germán filológiai intézet**	
Leinzinger Mária	tanársegéd	Stiller Jolán	fizetéstelen tanársegéd	Barabás Margit	díjtalan gyakornok
Borsi Ilona	gyakornok	Vidacs Júlia	fizetéstelen tanársegéd	**Régiségtudományi intézet**	

Drexler Etelka	díjtalan gyakornok	**Általános és rendszeres növénytani intézet, botanikus múzeum és füvészkert**		Széll Márta	díjtalan gyakornok
Szende Jolán	díjtalan gyakornok	Kol Erzsébet	intézeti tanár		
Közegészségtan–kórtani intézet		Pákh Erzsébet	fizetéstelen tanársegéd		
Bartók Watzek Ilona (Armentano Lajosné)	fizetéstelen tanársegéd	**Ásvány- és földtani intézet és gyűjteménytár**			
Orvosi vegytani intézet		Szücs Mária	gyakornok		
Banga Ilona	tanársegéd	Boros Judit	díjtalan gyakornok		
Törvényszéki orvostani intézet		Lányi Anna	díjtalan gyakornok		
Strömpel Ilona	díjtalan gyakornok	**Kísérleti fizikai intézet**			
Belgyógyászati klinika		Mischung Ilona	tanársegéd		
Soóky Erzsébet	fizetéstelen tanársegéd	Urbán Erzsébet	tanársegéd		
Leitner Margit	díjtalan gyakornok	Bános Gizella	díjtalan gyakornok		
Belgyógyászati diagnosztikai klinika		**Matematikai szeminárium**			
Horváth Klára	tanársegédi címmel felruházott díjas gyakornok	Szabó Katalin	díjtalan gyakornok		
Gyermekgyógyászati klinika		**Szerves és gyógyszerészvegytani intézet**			
Liszka Irén (Blazsó Sándorné)	fizetéstelen tanársegéd	Kovács Oskolás Margit	fizetéstelen tanársegéd		
Jurány Erika	gyakornok	**Általános és szervetlen vegytani intézet**			
Kovács Júlia	díjtalan gyakornok	Varga Éva	díjtalan gyakornok		
Ideg és elmegyógyászati klinika		Richter Margit	díjtalan gyakornok		
Csajághy Márta (Dancz)	tanársegéd				
Fogászati rendelő intézet					
Szabó Viola, Deákné	fizetéstelen tanársegéd				

Szemészeti klinika					
Polyákovics Anna	tanársegéd				
Bors Mária Magdolna	gyakornok				
Orbán Gyöngyi	díjtalan gyakornok				
1939/40					
Orvosi Kar		**Mathematikai és természettudományi kar**		**Bölcsészet-, nyelv- és történettudományi kar**	
Bonctani, szövet- és fejlődéstani intézet		**Általános állattani és összehasonlító boncolástani intézet és gyűjteménytár**		**Filozófiai intézet**	
Bőhm Borbála	díjtalan gyakornok	Stiller Jolán	fizetéstelen tanársegéd	Mészáros Olga	díjtalan gyakornok
Gyógyszertani intézet		Vidacs Júlia	főiskolai gyakornok	**Földrajzi intézet**	
Drexler Etelka	díjtalan gyakornok	Kuhn Klára	díjtalan gyakornok	Pauer Rozália	díjtalan gyakornok
Közegészségtan–kórtani intézet		**Általános és rendszeres növénytani intézet, botanikus múzeum és füvészkert**		**Francia filológia intézet**	
Bartók Watzek Ilona (Armentano Lajosné)	fizetéstelen tanársegéd	Kol Erzsébet	intézeti tanár	Ditrói Zsófia	díjtalan gyakornok
Orvosi vegytani intézet		Pákh Erzsébet	fizetéstelen tanársegéd	**Germán filológiai intézet**	
Banga Ilona	tanársegéd	**Ásvány- és földtani intézet és gyűjteménytár**		Miklós Zita	díjtalan gyakornok
Zétényi Margit	gyakornok	Boros Judit	gyakornok	**Régiségtudományi intézet**	
Belgyógyászati klinika		Sirkomán Margit	díjtalan gyakornok	Széll Márta	díjtalan gyakornok
Soóky Erzsébet	fizetéstelen tanársegéd	**Kísérleti fizikai intézet**		Kopasz Márta	díjtalan gyakornok
Leitner Margit	díjtalan gyakornok	Mischung Ilona	tanársegéd		
Payr Zita	díjtalan gyakornok	Urbán Erzsébet	fizetéstelen tanársegéd		
Belgyógyászati diagnosztikai klinika		Bános Gizella	gyakornok		
Horváth Klára	tanársegédi címmel felruházott díjas gyakornok	**Matematikai szeminárium**			

Bőr- és nemikórtani klinika		Szabó Katalin	díjtalan gyakornok		
Garázsi Mária Zsuzsanna	díjtalan gyakornok	**Szerves és gyógyszerészvegytani intézet**			
Gyermekgyógyászati klinika		Kovács Oskolás Margit	fizetéstelen tanársegéd		
Liszka Irén (Blazsó Sándorné)	fizetéstelen tanársegéd	Győrffy Zsuzsánna	díjtalan gyakornok		
Jurány Erika	gyakornok	**Általános és szervetlen vegytani intézet**			
Kovács Júlia	gyakornok	Richter Margit	díjtalan gyakornok		
Borsi Ilona	díjtalan gyakornok	Lichtenecker Erzsébet	díjtalan gyakornok		
Kovács Margit	díjtalan gyakornok				
Ideg és elmegyógyászati klinika					
Csajághy Márta (Dancz)	tanársegéd				
Such Magdolna	díjtalan gyakornok				
Sztomatológiai intézet					
Szabó Viola, Deákné	fizetéstelen tanársegéd				
Tóth Edit	díjtalan gyakornok				
Szemészeti klinika					
Polyákovics Anna	tanársegéd				
Bors Mária Magdolna (Nagy Istvánné)	gyakornok				
Orbán Gyöngyi	díjtalan gyakornok				

Tóth Krisztina

GLATTFELDER GYULA KIUTASÍTÁSA ROMÁNIÁBÓL ÉS A CSANÁDI EGYHÁZMEGYE SZÉKHELYÉNEK ÁTHELYEZÉSÉHEZ VEZETŐ ÚT (1923–1931)[1]

A trianoni békeszerződés következtében számos egyházkormányzati egységet szeltek a határok két vagy három részre, melyek közül egyedül a csanádi egyházmegye esetében mondható el, hogy székhelyét az Apostoli Szentszék Magyarországra helyezte át. Ez nem közvetlenül a békeszerződés megkötését követően 1920-ban történt és nem is 1923-ban, amikor Glattfelder Gyula elhagyni kényszerült temesvári püspöki székhelyét és ideiglenes jelleggel Szegeden telepedett le, hanem jó tíz évvel később, 1931-ben. Joggal merülhet fel a kérdés: miért jelentett kivételt a csanádi egyházmegye, amikor a többi egyházmegyerészt, amelynek székhelye külföldön volt, apostoli kormányzóságokba szervezték. Ilyenek voltak a nagyváradi és a szatmári egyházmegyék magyar részei is. Vajon Szeged kiépítettségében (az 1920-as években felépült a püspöki palota, mellette a szeminárium és a Fogadalmi Templom),[2] Glattfelder püspök jelenlétében, magyarországi tartózkodásában kell keresnünk a választ, vagy e döntés időzítéséhez egyéb indokok is hozzájárultak?

Ahhoz, hogy megértsük a csanádi egyházmegye különleges helyzetét, először röviden át kell tekintenünk, hogy mi vezetett ahhoz, hogy Glattfelder Gyula csanádi püspök elhagyta Temesvárt, továbbá azt is, hogyan próbált Magyarországon egyházmegyei központot kiépíteni. Ezek után egyházmegyéje kormányzásáról, sorsáról alkotott elképzeléseit veszem szemügyre, valamint azt, hogy hogyan fonódott össze

1 E tanulmány alapját a 2017 és 2020 között, a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült, de akkor a Covid miatti levéltárbezárások okán kéziratban maradt „A csanádi, nagyváradi és szatmári egyházmegyecsonkok egy apostoli kormányzó alatti egyesítésének terve (1926–1931)" című írásom adja. Ezt némileg átdolgoztam, további forrásokkal és az azóta megjelent főbb szakirodalommal egészítettem ki.

2 Az építkezésekről átfogóan ld. Szilas József: *Csanád egyházmegye jubileumi évkönyve 1980*. Szeged, Csanádi Egyházmegye, [1980]. 87, 37, 54–56. (A továbbiakban: Szilas, [1980].) – Berzenczey Domokos: *Szeged város újabb műszaki alkotásai*. [Budapest], [Székesfőváros], [1937]. 12–14. – A Dóm tér kialakításáról, ahol a fent említett épületek helyet kaptak, újabban Vajda Tamás: A szegedi Dóm tér kialakítása és koncepciójának jelentősége. Szeged várostörténeti és kulturális folyóirat, 2019. http://szegedfolyoirat.sk-szeged.hu/2019/01/28/vajda-tamas-a-szegedi-dom-ter-kialakitasa/; Horváth Gábor: *A magyar katolicizmus reménységei. Egy korszak szimbóluma: a szegedi székesegyház és Dóm tér üzenete.* Szeged, Gerhardus Kiadó, 2023.

a csanádi, a szatmári és a nagyváradi egyházmegyék magyarországi részének sorsa a csanádi püspök terveiben: milyen volt ezeknek az egyházmegyecsonkoknak a helyzete és hogyan segíthették volna egy apostoli kormányzó irányítása alatt kölcsönösen egymást. Ezt követően az apostoli nunciusok véleményének formálódását tekintem át a tervezetekről. Ezek nyomán részletesen kirajzolódik előttünk az Apostoli Szentszék álláspontja, szempontrendszere, illetve magyarországi diplomáciai képviselői, a nunciusok informátori, katalizátor szerepe. Minderre rárakódik a magyar állam politikája, a revíziós remények, amelyek abba az irányba hatnak, hogy ideiglenes megoldást kellene találni. Ezt kellő diplomáciai érzékkel a nunciusoknak is figyelembe kellett venniük az Apostoli Szentszék számára a szatmári, a nagyváradi és a csanádi egyházmegyerészekre vonatkozó javaslataik megtétele során. Az álláspontok formálódását, változását és végül a döntés kiérlelésének és meghozatalának módját tárja fel ez a tanulmány.

Glattfelder Gyula kiutasítása Romániából és áttelepülése Magyarországra

A csanádi egyházmegyét a trianoni határok három részre osztották, területének legnagyobb része Romániához került, míg két kisebb része a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságba, illetőleg a Magyar Királyságba. A csanádi püspök, Glattfelder Gyula – aki 1911-től töltötte be e főpapi tisztséget[3] – temesvári székhelyén maradt és az új körülmények között számos kihívással kellett szembenéznie. Bár 1921. március 19-én letette a hűségesküt a román királynak és ezzel akkor biztosította a lelkipásztorkodó papság, a katolikus tanárok, tanítók, a kanonokok és az egyházmegyei adminisztrációval foglalkozók állami fizetés-kiegészítését is,[4] kapcsolata a román hatósá-

[3] Március 18-án nevezte ki I. Ferenc József püspökké, a pápa április 22-én prekonizálta, május 14-én szentelték püspökké, installációjára május 28-án került sor. Vö. Tóth Tamás: Glattfelder Gyula c. érsek (1943), csanádi püspök (1911–1943). *Deliberationes*, 2011/ 2. 254–259., 254. (A továbbiakban: Tóth, 2011.)

[4] A hűségeskü letétele előfeltétele volt ezek folyósításának. Vö. Călin, Claudiu: Apostolische Administratur von Temeswar und Bischof Dr. h.c. Augustin Pacha (1923–1930). *Revista Bistriţei*, 26 (2012). 277–290., 279. – Uő.: Dr. H. C. Augustin Pacha (1870–1954). Succint Excurs Biografic Al Primului Episcop Romano-Catolic de Timişoara. *Banatica*, 19 (2009). 203–260., 228. Az eseményeket átélt kortárs, Augustin Pacha visszaemlékezése szerint is egyházmegyéje papsága és tanítói érdekében hozta meg döntését a püspök, hogy leteszi a hűségesküt, melyet követően január 1-jei hatállyal folyósították a káptalan, szemináriumi tanárok és a lelkipásztorkodó papság állami fizetés-kiegészítéseit, illetve a vasúton a félárú utazáshoz a jegyeket is akkor kapta meg a papság. Vö. Varga Attila: *Chronica Aulae Episcopalis Timisoaraensis*. Kolozsvár, Argonaut, 2006. 358. (A továbbiakban: Varga, 2006.)

gokkal kedvezőtlenül alakult, mivel kiállt a római katolikus egyház érdekei mellett és felemelte szavát a magyar nemzetiséget ért sérelmek ellen.

Az eskütétel után alig pár hónappal, június 21-én például, amikor a román vallásügyi miniszter Gyulafehérváron a római katolikus püspököket tanácskozásra hívta össze, hogy kifejtsék véleményüket arról, mi kerüljön bele az új alkotmányba a vallásügyre vonatkozóan, Glattfelder hosszabb német beszédében fejtette ki álláspontját. Az akkori irodaigazgató, később apostoli kormányzóként utódja, Augustin Pacha[5] 1924-es visszaemlékezésében vázolta ennek főbb pontjait: „Általános panasza volt, hogy Romániában nincsen jogi biztonság, úgy néz ki mintha nem jogállamban élnénk. Az agrárreform elveszi az egyházak vagyonát, kárpótlást nem ad. Az állam lefoglalva tartja a vallásalapot. A kincstári és a vallásalapi plébánosok nem kapnak fizetést.[6] Egyes román hatóságok lehetetlenné teszik, hogy vegyesházasság esetén a nemromán fél a kath. fél javára reversálist adjon stb. A többi püspök, illetve püspöki megbízott magáévá tette Glattfelder fölfogását."[7] A vallásügyi miniszter visszautasította, hogy Románia nem jogállam és kijelentette, hogy ha a kormánynak írásban jelentik, az egyes visszaéléseket orvosolni fogják.[8]

A román kormány egyik legsérelmesebb intézkedése az agrártörvény volt, amelyet 1921. július 23-án hirdettek ki, és amely amellett, hogy nemzetpolitikai felhanggal rendelkezett (a többségében magyar közép- és nagybirtokosok birtokai kerültek a román földnélküliek kezébe), a nagyrészt magyar fenntartású katolikus intézmények anyagi alapját is meggyengítette.[9] A törvény az egyházi birtokokat teljes egészében kisajátítandónak jelölte meg, az általános egyházi vagyonból egyházi célokra legfeljebb 10 katasztrális hold mezőgazdasági területet lehetett megtartani, a püs-

5 1870. november 26-án Móriczföldön született, 1893-ban szentelték pappá, 1894 óta az egyházmegyei hivatalban működött. 1912-ben lett irodaigazgató. Bővebben ld. Faragó János: *A csanádi kisebb papnevelde története. Szent Gellérttől napjainkig (1030–1925). A Szent Imre intézet „Emericanum" ötven éves fennállása alkalmából*. Temesvár, Der Landbote, 1925. 175–176. (A továbbiakban: Faragó, 1925.). – Szilas, [1980]. 86.

6 A vallásalapi plébániák száma a román részen 1927-ben 15 volt. Vö. *Schematismus cleri adminstraturae apostolicae super partem dioecesis Csanadiensis in Rumenia existentis pro Anno Domini 1927*. Timişoara, Typis Typographiae „Gutenberg", 1927. 45.

7 Varga, 2006. 367. A vallásalapi kötelességek elhanyagolásáról ld. még *uo*. 361. Mailáth Gusztáv Károly erdélyi püspök 1924 novemberében maga is összefoglalta a katolikus egyház sérelmeit a román szenátusban. Vö. Salacz Gábor: *A magyar katolikus egyház a szomszédos államok uralma alatt*. München, Aurora, 1975. 59–60. – Bíró Vencel: Gróf Mailáth Gusztáv Károly püspök a román szenátusban. In: *Erdélyi Tudományos Intézet Évkönyve 1940–41*. Kolozsvár, Erdélyi Tudományos Intézet, 1942. 15–16.

8 Varga, 2006. 367.

9 Vö. Bartha Ákos: A két világháború közti román földbirtokrendezés. *Korunk*, 2012/6. 83–89. (A továbbiakban: Bartha, 2012.)

pökségeknek legfeljebb 100 katasztrális hold mezőgazdasági területet, az érsekségeknek pedig maximum 200 katasztrális hold mezőgazdasági területet. A szerzetesrendek ennél is kevesebbet, mindössze 30 katasztrális holdat tarthattak meg, az iskolák 5 katasztrális hold gyümölcsöst, illetve az 1918. december 1-je előtt is tanítói javadalmat képező ingatlanból 16 katasztrális holdat. A káptalanok ennél rosszabbul jártak: minden földterületüket kisajátították. A kárpótlást pedig rendkívül alacsonyan, az 1913-as árakhoz viszonyítva határozták meg, az akkori árak azonban az infláció miatt nem értek annyit.[10]

Ezek után érthető, hogy Glattfelder Gyula 1922. október 20-i pásztorlevelében kifogásolta a kártalanítás módját és elégtelenségét, noha alapvetően egyetértett abban, hogy földreformra – szociális és erkölcsi okokból – szükség van. Rámutatott arra, hogy a püspökség, a káptalan és a katolikus alapok vagyonának jelentős része semmisült meg ezzel. Annak érdekében, hogy az egyházi vagyonból mégiscsak megmaradjon valami, a papságnak ajánlotta, hogy 32 holdig igényeljenek papi telket. Elsősorban az egyházi vagy alapítványi birtokokból, állami birtokból, kegyúri vagy más egyházi teherrel rendelkező birtokokból. Ha azonban nem ezeket ítélnék meg papjainak, felhívta a figyelmüket méltányos ellenérték kifizetésére. Az állami kártalanítás nem megfelelő volta miatt a papságot eltiltotta a földosztási ünnepségek egyházi szertartással történő kíséretétől.[11] Amikor a temesvári prefektus hivatalosan meghívta Pészakra a Zichy-féle birtok parcellázására, melyen a földművelésügyi miniszter is részt vett, udvariasan megírta, hogy nem vesz részt olyan ünnepélyen, ami az egyház jogainak és vagyonának elvételét jelenti.[12]

A törvény méltánytalanságára a vallásügyi miniszter, Constantin Banu figyelmét is felhívta. Határozott, nyíltan megfogalmazott levele eljutott a miniszterelnök, Ion I. C. Brătianu kezébe és ez volt a döntő oka annak, hogy a román hatóságok eltávolítását kérték az Apostoli Szentszéktől.[13] A feszültség már Marmaggi nuncius október

[10] Venczel József: Az erdélyi román földbirtokreform. In: *Az Erdélyi Tudományos Intézet Évkönyve 1940–41*. Kolozsvár, Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet R.t., 1942. 312, 322. A törvény leírása bővebben *uo*. 311–323. Az Ókirályság területére vonatkozó földreformtörvénnyel történő összevetéshez ld. *uo*. 324–332. – Bartha, 2012. 83–84. Ld. még Tóth Krisztina: Vatikáni források a nagyváradi és szegedi székeskáptalan 20. századi történetéhez. (Glattfelder Gyula 1923–1924. évi beadványai a Szentszékhez). *Lymbus,* 17 (2019). 631–635. (A továbbiakban: Tóth, 2019.)

[11] *Magyarok kisebbségben és szórványban. A Magyar Miniszterelnökség Nemzetiségi és Kisebbségi Osztályának válogatott iratai, 1919–1944*. Főszerk. Romsics Ignác. Budapest, Teleki László Alapítvány, 1995. 160–162.

[12] Varga, 2006. 368–369.

[13] Szabolcs András: New Details Regarding the Expulsion of Bishop Gyula Glattfelder from Romania. *Studia Universitatis Babeş-Bolyai Theologia Catholica Latina*, 2016/1. 87–98., 90. (A továbbiakban: Szabolcs, 2016.)

26-ai leveléből is tapintható volt, melyben leírta, hogy a román kormány a püspökben tevékeny és tekintélyes, és éppen ezért veszélyes románellenes ügynököt lát és szeretné elérni, hogy benyújtsa lemondását. Ebben a levelében írta azt is, hogy a külügyminiszter aznap reggel szóba hozta az ügyet.[14] November 14-én a miniszter Vittorio Cavagnis ügyvivőnek nyomatékosította a kérést.[15]

December 5-én bizalmas formában értesítették Vittorio Cavagnist, hogy amennyiben Glattfelder nyolc napon belül nem mond le az egyházmegye vezetéséről, a kormány minden kapcsolatot megszakít az egyházmegyével.[16] Az ultimátumot némileg megváltoztatott formában december 6-án közölték Cavagnissal: ha a Szentszék tíz napon belül nem oldja meg a Glattfelder kérdést, a kormány megszakít minden kapcsolatot a püspökkel és felfüggesztik az egyházmegyei papság járandóságait is.[17] Felmerült, hogy a püspök adjon részletes magyarázatot a viselkedésére a román kormánynak, azonban december végéig erre nem került sor, így ragaszkodtak hozzá, hogy a Szentszék mozdítsa el a püspököt. December 28-ai táviratában Cavagnis közölte, hogy már megtörtént a szakítás a püspökkel és az egyházmegyével: megvonták a kanonokok, szemináriumi tanárok, papok fizetését, a szemináriumtól, a székesegyháztól és a püspöki kúriától az államsegélyt.[18] Ugyanakkor a püspök Szentszék általi eltávolítását Cavagnis már korábban sem látta kivitelezhetőnek, hiszen veszélyes precedenst teremthetett volna.[19]

Ebben a helyzetben Glattfelder felajánlotta, hogy az egyházmegyéje magyar részébe vonul vissza. Felemlítette, hogy annak idején csak azt követően tette le a hűségesküt, hogy a nuncius biztosította, hogy ha a román kormány nem tűrné meg a jelenlétét Temesváron, akkor az egyházmegye magyar részébe vonulhat vissza és ezt a Szentszék nem ellenzi. Úgy érezte, hogy elérkezett a döntő pillanat, hogy ezt az elképzelést valóra váltsa és remélte, hogy a Szentszék ez alkalommal sem látja akadályát a tervnek.[20] Tehát az elképzelés, hogy lemondás benyújtása nélkül, egyházmegyéje magyar részébe távozzon, alapvetően magától a csanádi püspöktől szárma-

14 Archivio Storico della Segreteria di Stato - Sezione per i Rapporti con gli Stati e le Organizzazioni Internazionali (a továbbiakban: ASRS), Congregazione degli Affari Ecclesiastici Straordinari (a továbbiakban: AA.EE.SS.), Pio XI, Romania, pos. 38., fasc. 31. ff. 29r–30r.

15 ASRS, AA.EE.SS., Pio XI, Romania, pos. 38, fasc. 31, f. 31rv.

16 *Uo*. f. 34r.

17 *Uo*. f. 35r.

18 *Uo*. f. 40r. Vittorio Cavagnis 1922. december 28-ai levele Pietro Gasparri bíboros államtitkárnak. Ld. még Bélteky József [Glück Jenő]: Sajtóvisszhangok Glattfelder Gyula temesvári püspöki működésének utolsó éveiből. *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, 1996/3–4. 137–153., 146. – Varga, 2006. 370.

19 *Uo*. f. 36r. Cavagnis 1922. december 9-ei távirata a bíboros államtitkárnak.

20 Cavagnis levele: ASRS, AA.EE.SS., Pio XI, Romania, pos. 38, fasc. 31. ff. 42r–44v.

zott. Csernoch János februári információi szerint a Szentszék álláspontja az volt, hogy Glattfelder csak végső szükséghelyzetben hagyja el Temesvárt.[21] A kiutasító határozat 1923. március 23-án érkezett meg, 48 órát adott a püspöknek a távozásra.[22] Ennek lenyomata megtalálható a bukaresti nunciatúra iratanyagában a Vatikáni Apostoli Levéltárban, ahol a vélhetően március 23-án feladott rövid táviratot olvashatjuk: „Megérkezett a kiutasítási parancs. Beavatkozás szükségtelen."[23] A püspök végül 1923. március 25-én vonaton távozott székvárosából, miután az Apostoli Szentszék ideiglenes apostoli kormányzót nevezett ki az egyházmegye romániai részébe az addigi irodaigazgató, Augustin Pacha személyében.[24]

Magyarországi székhelyét Szegeden rendezte be, amely több mint 119 000 fős, nagyrészt katolikus lakosságával a magyar rész legjelentősebb városa volt.[25] Már az 1900-as évek elején tervpályázatot írtak ki a fogadalmi templomra, amelynek építési munkálatai 1913–1914-ben meg is kezdődtek, azonban az I. világháború kitörését követően július 27-én megszakadtak. Az épületből a tornyok a második szintig, a hajók és a szentélyek falai a törpegalériák magasságáig álltak, a főhomlokzatnak is csak az alapjai készültek el.[26] Folytatásának terve már 1921-ben felmerült, de az elképzelésnek a csanádi püspök Romániából történő kiűzése adott igazán lendületet, a munka 1923 áprilisában indult újra. A kereszthajót 1924. december 25-én fejezték

21 Vö. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL), K 105, 18. csomó (a továbbiakban: cs.), 1923. február 14, 5/res, ff. 339r–340v. A prímás leírja, hogy Glattfelder kérte a Szentszéket, engedje meg neki, hogy az egyházmegyéje magyar részébe áttehesse a székhelyét, melyre a felhatalmazást a fenti kitétellel megkapta. Időközben februárra a románok folyósították a befagyasztott fizetéseket. A prímás bizonytalan volt abban, hogy ez azt jelenti, hogy Glattfelder maradhat, vagy hogy távozásával kapcsolatos engedményt tettek.

22 Zombori István: Trianon és a csanádi püspökség 1918–1923. In: *Trianon és az egyházak*. Szerk. Zombori István. Budapest, METEM, 2022. 185–206., 204–205. (A továbbiakban: Zombori, 2022a.)

23 Arch. Nunz. Romania, busta 8, fasc. 24, f. 310r.

24 Szabolcs, 2016. 93. A kinevezéshez ld. még Archivio Apostolico Vaticano (a továbbiakban: AAV), Arch. Nunz. Romania, busta 8, ff. 321–353. – A püspök kiutasításának körülményeivel és székhelyváltásával újabban Zombori István foglalkozott: Zombori, 2022a, ill. Zombori István: Püspöki székhelyváltás – pápai utasításra. Glattfelder Gyula Temesvár–Szeged. In: *Ecclesiae et historiae servus infatigabilis. Tanulmányok Somorjai Ádám 70. születésnapjára*. Szerk. Zombori István. Budapest, METEM, 2022. 157–164.

25 A tényleges adat az 1920. évi népszámlálás adataitól némileg eltérő, ugyanis 1920. december 31-én és 1921 novemberében, amikor népszámlálást tartottak a városban, a település egy része még nem tartozott Magyarországhoz. *Népszámlálás,* 1923, 3 (1. jegyzet), 23. Későbbi adatokkal Szeged katolikus lakosságának arányáról ld. Miklós Péter: Az egyházmegyei központ kiépítése Szegeden, 1923–1941. *Egyháztörténeti Szemle*, 2003/2. 86–99., 87.

26 Baldavári Eszter: Az alapkőtől a székesegyházig: a szegedi fogadalmi templom építéstörténete. *Deliberationes*, 2020/1. 75–84., 78.

be, ekkor már miséztek is itt, azonban ahhoz, hogy minden részletében elkészüljön, még több év volt szükséges: 1930. október 24-én szentelte fel Glattfelder Gyula.[27]

A megfelelő templom mellett a püspöki székhelyhez egyéb alapvető feltételek is hiányoztak: a püspöknek nem volt állandó lakhelye, illetve hivatala, a csanád egyházmegyei szeminárium a határokon kívül volt, továbbá az egyházmegye magyar része ügyeinek vitelére nem álltak rendelkezésére kanonokok, mivel a káptalan Temesváron maradt. A püspök ideiglenesen a budapesti Szent Imre kollégiumban lakott,[28] majd 1924-ben a katolikus tanítóképző intézetében rendezte be rezidenciáját.[29] Az építendő püspöki székházra a vallásalapból 1923. május 15-én 30 millió korona kölcsönt kapott, amelyet 1924. július 1-jétől 3 év alatt három egyenlő részletben kellett visszafizetnie.[30] A szemináriumot – amely később a nagyváradi és a szatmári egyházmegyék magyar részével közös egyházmegyeközi papnevelő intézetként funkcionált[31] – 1928-ban kezdték el építeni, 1930-ra készült el, október 1-jén áldotta meg az elkészült épületet Glattfelder Gyula, két nap múlva pedig a tanítás is elkezdődött a falai között.[32] Káptalan felállítása érdekében már 1923-ban beadványt intézett a püspök Lorenzo Schioppa nunciushoz,[33] 1924-ben pedig a XI. Piusnak címzett folyamodványt juttatott el neki, kérve annak továbbítását.[34] Szegeden társaskáptalant szeretett volna – székeskáptalan csak egy lehetett az egyházmegyében és az Temesváron maradt –, amelynek tagjai az egyházmegye kormányzásában segítségére vannak. Kezdetben a kalocsai érseki javadalomból kihasított birtoktesttel négy fős testületet képzelt el, majd miután a kalocsai érseki javadalmat 1924 tavaszán Zichy Gyula átvette, arra kérte a pápát, hogy két nagyváradi kanonoki stallumot – melynek hat tagja Magyarországon élt –, vagy legalább egyet vagy azonnal, vagy jövőbeli megüresedése esetén inkorporáljon a csanádi egyházmegyébe. Felvetette három

27 *Uo*. 82.

28 Vö. AAV, Congr. Concist. Relat. Dioec. 835. nr. 1055/1923. Glattfelder Gyula csanádi püspök 1923-as ad limina jelentése.

29 Tóth, 2011. 255.

30 MNL OL K 753, 2. cs., 161. ülés, 1923. május 15, f. 110, 43. p., 49–51. o.

31 Vö. Szilas, [1980]. 87.; AAV, Congr. Concist. Relat. Dioec. 835. nr. 760/1928. és AAV, Congr. Concist. Relat. Dioec. 835. nr. 602/1933. Glattfelder Gyula 1928-as, ill. 1933-as ad limina jelentései.

32 Zsódi Viktor: A szegedi egyházmegyeközi papnevelő intézet története 1930–1955 között. *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, 2007/3–4. 69–87., 72. – Szilas, [1980]. 87.

33 AAV, Arch. Nunz. Ungheria, busta 8, fasc. 12.2, ff. 429r–430v. Glattfelder Gyula 1923. november 12-ei levele Lorenzo Schioppa nunciusnak. Többek között szintén Szegeden egy négytagú káptalan felállításának szükségességéről írt a pápának 1923. november 11-ei levelében. Vö. AAV, Congr. Concist. Relat. Dioec. 835. nr. 1055/1923.

34 AAV, Arch. Nunz. Ungheria, busta 16, fasc. 2.6, ff. 161r–162v. Glattfelder Gyula 1924. december 5-ei levele XI. Pius pápának. Uo. f. 163rv: Lorenzo Schioppa nunciusnak írt ugyanaznap kelt kísérőlevele.

magyarországi nagyváradi kanonoki stallum a csanádi egyházmegyébe történő integrálásának lehetőségét is. A folyamodványt azonban 1924-ben Lorenzo Schioppa nuncius *ad acta* tette, mivel nem tartotta alkalmasnak az időt a kérés teljesítésére.[35]

Miközben a magyar rész kormányzásához szükséges feltételeket igyekezett megteremteni, hogyan képzelte el az egyházmegyéje jövőjét a csanádi püspök? Ez jelenlegi tudásunk szerint először 1926-ban, a Lorenzo Schioppát a budapesti apostoli nunciusi tisztségben 1925-ben váltó Cesare Orsenigóhoz[36] írt levelében körvonalazódott.

Az egyházmegyerészek egy apostoli kormányzó alatti egyesítése tervének felmerülése

Glattfelder Gyula 1926. január 12-ei levelét a Vatikáni Apostoli Levéltárban a budapesti apostoli nunciatúra levéltára őrizte meg az utókornak,[37] a kérést a nuncius közvetlenül nem továbbította az államtitkárságra, a téma 1928-ban merült fel legközelebb.[38] Alapvetően a magyar részi csanádi, a nagyváradi és a szatmári egyházmegyerészek saját ordináriusi joghatósága alatt történő egyesítésének tervét vázolta benne. Vajon mi indokolta e kérését és miért pont ezt az időpontot választotta a nunciusnak történő felterjesztésére?

A püspök folyamodványának első soraiban utal egy törvénytervezetre, amely alapján – ha törvény lesz belőle és ratifikálják – az ő helyzete, státusa is megváltozik. A romániai vallásokról szóló törvénytervezetet 1925-ben tárgyalták a román parlamentben és az *Unirea* újság december 19–26-ai számában publikálták is. A hatodik

35 Ennek lehetséges okait részleteztem, továbbá a fent röviden ismertetett kérvényeket közöltem: Tóth, 2019. 631–653.

36 1925. június 2-án nevezte ki a pápa budapesti apostoli nunciussá, június 26-án érkezett meg Budapestre. Vö. AAS 17 (1925) 332, 168. – AAV, Arch. Nunz. Ungheria, busta 34, fasc. 6.1. f. 174r. 1930. március 18-án a pápa berlini apostoli nunciussá nevezte ki. Vö. AAS 22 (1930) 330. Életéről összefoglalóan ld. Tóth Krisztina – Tusor Péter: *Inventarium Vaticanum I. A Budapesti Apostoli Nunciatúra levéltára (1920–1939)* (Collectanea Vaticana Hungariae I/14). Budapest–Róma, Gondolat, 2016. xlvii–xlviii. (A továbbiakban: Tóth – Tusor, 2016.)

37 AAV, Arch. Nunz. Ungheria, busta 16, fasc. 2.6, ff. 156r–158r.

38 ASRS, AA.EE.SS., Pio XI, Ungheria, pos. 46, fasc. 42. ff. 58rv, 59r–60r (a dokumentumokat a fenti tanulmányomban bővebben is elemzem). Glattfelder püspök 1928. november 19-én, Szegeden kelt *ad limina* jelentésében is felhozta a kérdést. Az 1927-ben megkötött konkordátum ratifikálásának bizonytalan légkörében azt kérte, hogy amennyiben a nagyváradi vagy szatmári egyházmegyék magyarországi részeit elszakítanák a romániai részeiktől, a Szentszék szervezze őket egy apostoli kormányzóságba. Vö. Gárdonyi Máté: Glattfelder Gyula csanádi püspök jelentése az Apostoli Szentszéknek egyházmegyéje állapotáról (1928). *Deliberationes*, 2020/1. 85–99, 97.

pontjában szerepel, hogy Romániában egyház nem függhet külföldi egyházi szervezettől vagy hatalomtól, kivéve ha a dogmatikai vagy egyházjogi szempontok indokolják. Utóbbi esetben az adott vallásokkal külön megállapodás fogja rendezni a román államhoz fűződő kapcsolatot. Továbbá a hetedik pont leszögezi, hogy román ordinárius joghatósága nem terjedhet a határon túlra és külföldi ordinárius joghatósága sem terjedhet ki román területre.[39] Ez előrevetítette Glattfelder püspök joghatóságának gyakorlati elvesztését az egyházmegye Romániában található területe felett, ezért választhatta ezt az időpontot kérelme megfogalmazására. Leírása szerint joghatóságának megszűntét – bár 1923-ban mind a jugoszláv mind pedig a román részre apostoli kormányzókat nevezett ki[40] – az Apostoli Szentszék még nem mondta ki, a csanádi javadalmas tehát továbbra is ő maradt. Augustin Pachával is baráti kapcsolatot ápolt, többször találkozott is vele – melynek során vélhetően egyeztettek is egymással egyházmegyei ügyekben –, mindezt Pacha visszaemlékezései is alátámasztják.[41] A román agrártörvény miatt anyagi támogatást is kénytelen volt küldeni a romániai résznek, teljesítve a javadalmához fűződő kötelességét.[42] A román konkordátum megkötése érdekében indított, 1924-ben elakadt tárgyalások 1926 januárjában ismét folyamatban voltak, azonban a nyilvánosság kizárásával zajlottak.[43]

39 Regimul cultelor. Proiectul de lege al dlui ministru Alexandru Lapedatu. *Unirea*, 35 (1925). 51–52, 5.

40 1923. február 15-én értesítette Pietro Gasparri Lorenzo Schioppa nunciust, hogy mivel a belgrádi kormány akadályozza a kalocsai érsek, valamint a csanádi püspök joghatóságának gyakorlását, apostoli kormányzókat nevezett ki a pápa: a bácskai részre Budanovićot, Bánátra pedig Raffaele Rodićot. vö. AAV, Arch. Nunz. Ungheria, busta 8, fasc. 2.5. ff. 214–217. Augustin Pacha kinevezése 1923. március 12-én kelt: AAV, Arch. Nunz. Romania, busta 8, fasc. 24. ff. 321–353.

41 Szegeden 1924-ben és 1926-ban egy-egy napra, 1938-ban pedig három napra látogatta meg Glattfelder püspököt Pacha. Ezenkívül évente júliusban találkoztak egy-egy délutánra, amikor pár hétre Glattfelder Marienbadban, ő pedig Karlsbadban nyaralt. Vö. Varga, 2006. 375.

42 AAV, Arch. Nunz. Ungheria, busta 16, fasc. 2.6, f. 156rv.

43 1924-ben készített el egy tervezetet az 1923-tól bukaresti apostoli nunciusként szolgáló Angelo Maria Dolci [vö. De Marchi, Giuseppe: *Le nunziature apostoliche dal 1800 al 1956* (Sussidi Eruditi 13). Roma, Edizioni di Storia e Letteratura, 1957. 225.], melyben jelentős engedményeket tett a román félnek: az összes római katolikus püspökséget a bukaresti érsekség alá rendelte, a földreform következtében történt kisajátításokat tudomásul vette, az államnak az egyházi vagyon kezelésébe a görög és latin katolikus egyházmegyék vagyonát kezelő Patrimonium Sacrum révén jelentős befolyást biztosított volna. Mindezért cserébe a román kormány garantálta volna az egyházi iskolák további működését. A tárgyalások azonban az ortodox egyház ellenállása miatt megakadtak és csak 1926 januárjában indultak újra. Marton József: A Szentszék és Románia konkordátuma 1927-ben. *Erdélyi Múzeum*, 1995/1–2. 50–59., 53, 55. (A továbbiakban: Marton, 1995.) – Sas Péter: Vatikán és Románia államközi megállapodásai a két világháború között. *Egyháztörténeti Szemle* 2003/1. 80–89. (A továbbiakban: Sas, 2003.) – Marchut Réka: A román konkordátum a magyar diplomáciában (1920–1929). *Pro Minoritate* 2014/Tél. 150–169., 159, 161. (A továbbiakban: Marchut, 2014.) A román közvélemény csak több mint fél évvel a konkordátum 1927. május 10-ei aláírása után, 1928. február 8-án értesült megkötéséről. Vö. Marchut, 2014. 162.

Glattfelder püspök – aki 1921-ben még aktívan bekapcsolódott a romániai római katolikus püspökök képviselőjeként a tárgyalásokba, illetve az akkori tervezethez a nevükben észrevételeket fűzött[44] – most csak arról értesült, hogy a konkordátum megkötése küszöbön áll.[45]

A kérvény megfogalmazását előidéző törvénytervezetre történő rövid utalás után tért rá a tulajdonképpeni tárgyra, a magyar rész kormányzásának nehézségeire és a probléma megoldására kidolgozott javaslatára. Leírta, hogy egyházmegyéje magyarországi részében a plébániák száma 38, amely megítélése szerint annyira kevés, hogy a klérusban a szükséges áthelyezéseket olykor nem lehet végrehajtani.[46] Ráadásul nincs kellő számú papi utánpótlás, amely részben annak köszönhető, hogy az egyházmegyének ebben a részében kevéssé képzett földművesek élnek, akik kisebb számban küldik tanulni fiaikat – hiszen a szemináriumi tanulmányok megkezdéséhez eredményesen kell a középiskolát elvégezni, amely viszont jelentős kiadásokkal jár.[47] Másrészt nem volt az egyházmegyecsonk területén papnevelő intézet, ezt a kevés számú jelentkező számára nem is lett volna gazdaságos fenntartani. A szeminárium hiánya pedig – öngerjesztő folyamatként – tovább csökkentette a papnövendékek számát.[48] Ezek mellett a székeskáptalanja összes tagja Romániában maradt, a román kormány ugyanis nem engedi, hogy Magyarországon lássanak el szolgálatot. Így viszont az egyházmegye központi igazgatásának ellátásában nem tudja igénybe venni a segítségüket, kénytelen helyettük egy fő papi segédletet alkalmaz-

44 Varga, 2006. 357. – Marton, 1995. 53.

45 AAV, Arch. Nunz. Ungheria, busta 16, fasc. 2.6, f. 157v.

46 A lelkipásztori állomáshelyek számát a püspök igyekezett növelni, 1924-ben pl. Óföldeákon, Kiskirályhegyesen és Deszken állított fel új lelkészségeket. Ezek anyagi alapjait, fedezetét világi hívek áldozatkészsége, illetve az adott hitközség biztosította. Vö. *Ordines Circulares ad Honorabilem Clerum almae Dioecesis Csanádiensis partis in Hungaria sitae de anno 1925*. Szegedini, Typis Typographiae Stephani Juhász, [1925]. I. nr. 1. Az espereskerületek új beosztásában a nunciusnak írtakkal ellentétben mindössze 37 plébánia, illetőleg lelkészség szerepel. Uo. I. nr. 4.

47 *Uo*. II. nr. 101 és V. nr. 959. A jó képességű, papi pályára alkalmas diákok támogatására felhívta papjai figyelmét is, ő maga 1923 szeptemberében magánvagyonából kisszemináriumot alapított. Ennek prefektusa, Krämer Tamás közlése szerint 1924–1925-ben a növendékek száma 29 volt. Vö. Faragó, 1925. 172. – Szilas, [1980]. 86.

48 A csanádi egyházmegye magyar részi növendékei 1920-tól részben Esztergomban, részben Budapesten a központi papnevelő intézetben nyertek elhelyezést. Az egyházmegye Szerb–Horvát–Szlovén Királyságba került területének papnövendékei egy ideig Temesváron, majd a djakovói szemináriumban nevelkedtek. A román rész papnövendékei a Glattfelder püspök által új épületbe költöztetett temesvári szemináriumban tanultak. Vö. Szilas, [1980]. 86. – Faragó, 1925. 159–172. – Juhász, Koloman – Schicht, Adam: *Das Bistum Timişoara-Temesvár. Vergangenheit und Gegenwart*, Timişoara, Typografia „Sonntagsblatt", 1934. 127–131. (A továbbiakban: Juhász – Schicht, 1934.)

ni.[49] 1927-es, a káptalan ügyében írt levelében már az szerepel, hogy a szentszéki bíráskodást és a kúriai feladatokat a lelkipásztorkodásban amúgy is leterhelt plébánosok látják el.[50]

Ebből a helyzetből keres tehát kiutat, amelyet a csanádi, a nagyváradi és a szatmári egyházmegyerészek saját vezetése alatti egyesítésében lát, mivel véleménye szerint így egy életképes egyházkormányzati egység jönne létre. A kérvényben Glattfelder Gyula nem kéri, hogy egy egyházmegyében egyesítsék a magyar részi maradványokat, sokkal inkább az a benyomása az olvasónak (mivel a későbbiekben arról ír, hogy jövedelmeik rendeltetésszerűen az adott egyházmegyerész szükségleteire lennének fordíthatók), hogy míg a csanádi egyházmegyecsonkot csanádi püspökként, az apostoli kormányzóságokat apostoli adminisztrátorként szeretné irányítani, tehát egy személyben ő lenne az ordináriusa a három egyházmegyecsonknak. Mivel a nagyváradi csonk 30, a szatmári pedig 14 plébániával rendelkezik, így ezeket is hozzászámolva dispozícióra több lenne a lehetőség, továbbá egy közös szeminárium fenntartásáról könnyebben tudnának gondoskodni. Mint korábban utaltam rá, az utóbbi terve megvalósult.[51] Ezen kívül a csanádi egyházmegye központi igazgatásából hiányolt káptalan problémája is megoldódna, mivel így a hat Magyarországon élő nagyváradi kanonok lehetne a segítségére az irányítás gyakorlati és adminisztratív feladataiban.[52]

A kérvény további részében számadatokkal támasztja alá a csanádi egyházmegyecsonk életképességét, tőkeerősségét. Ezzel kimondatlanul is azt a benyomást szeretné kelteni, hogy a székhely nélküli csanádi magyar rész önálló egyházmegyeként is megállná a helyét, úgy, hogy közben a nagyváradi egyházmegyerész jövedelme – rendeltetésének megfelelően – a nagyváradi magyar rész szükségleteire lenne for-

49 AAV, Arch. Nunz. Ungheria, busta 16, fasc. 2.6, f. 156v.

50 AAV, Arch. Nunz. Ungheria, busta 19, fasc. 1.7, ff. 366r–367v, 366v. Glattfelder Gyula 1927. május 28-ai XI. Pius pápának írt folyamodványa.

51 Mindhárom egyházmegye papnevelő intézete a püspökség székhelyén, Romániában maradt: a csanádi egyházmegyéé Temesváron, a szatmári egyházmegyéé Szatmárnémetiben, a nagyváradié pedig Nagyváradon (utóbbi 1922-től a püspöki palota első emeletének északi szárnyában kapott helyet, majd 1929-ben a püspöki palota addig padlást képező II. emeletének modern elvek szerinti kiépítését követően oda költözött). Vö. Fodor József: *A nagyváradi egyházmegye ideiglenes főpásztorai a XX. században. Joghatósági vita egy váradi pap szemével*. Kolozsvár, Gloria, 2008. 18. (A továbbiakban: Fodor, 2008.) – Faragó, 1925. 159–171. – Boromisza Tibor püspök 1922. július 25-ei levele Francesco Marmaggi nunciusnak: ASRS, AA.EE.SS., Pio XI, Cecoslovacchia, pos. 25 bis, fasc. 37. ff. 5r–6r.

52 A püspök vélhetően elszámolta, mivel ekkor éppen hét kanonok élt Magyarországon a nagyváradi káptalanból: Lindenberger János, Brém Lőrinc, Szirmay László Árpád, Kollányi Ferenc, Ernszt Sándor, Lányi József és Székely István. Vö. Merényi-Metzger Gábor: A nagyváradi székeskáptalan tagjai (1920–1945). *Turul*, 1997/1–2. 13–19.,15, 17, 18.

dítható, míg a szatmári egyházmegyerész esetében a még élő, de Románia területén rezideáló javadalmas, Boromisza Tibor[53] megmaradna a javadalom jövedelmének élvezetében. Ez kézenfekvőnek tűnik, hiszen ekkor még egy hónappal azelőtt vagyunk, hogy a magyar vallás- és közoktatásügyi miniszter helytelen kezelés miatt zárgondnokság alá helyezte volna azt.[54]

A kérvényből tehát rálátást kapunk a csanádi egyházmegyecsonk anyagi helyzetére, ugyanis azt állítja, hogy 1923 és 1926 között körülbelül évente 120 000 aranykoronát jövedelmezett a javadalom. A pénz befektetésének módjába is betekintést enged: 1923-ban 70 000 aranykoronát fordított a tanítóképző intézet és a benne helyet kapó kisszeminárium építésére,[55] 1924-ben 55 000 aranykoronát a püspöki rezidencia kiépítésére, 1925-ben pedig 40 000-t az építkezések befejezésére, különösen a püspöki palotában az új püspöki oltár felállítására. A püspöki kúriára évente 10–12 000 aranykoronát költ, a klerikusok neveltetésére 18–20 000 koronát, püspöki kegyuraság alá eső plébániákra pedig 7–10 000 koronát. Kiadásai közé tartozik a papság tisztes ellátására a vallásalapba évente fizetendő 3000 korona is.[56] Mivel a legszükségesebb épületeket már befejezték, így a jövőben nagyobb összeget fog tudni fordí-

53 1906-tól 1928-ig állt a szatmári egyházmegye élén. Életéről és karrierútjáról bővebben: Bura, László – Klieber, Rupert: Tibor Boromisza (1840–1928). In: *Die Bischöfe der Donaumonarchie 1804 bis 1918. Ein amtsbiographisches Lexikon*. Band I. Die röm-kath. Kirchenprovinzen Gran, Kalocsa, Erlau im Königreich Ungarn. Szerk. Klieber, Rupert – Tusor, Péter. Berlin, Duncker & Humblot, 2020. 562–564. – Illyés Csaba: *A Szatmári Egyházmegye Jubileumi Sematizmusa*. Szatmárnémeti, Szatmári Római Katolikus Püspökség, 2006. 50–55.

54 A javak kezelésével Boromisza püspök a román állampolgársággal rendelkező Hámon Róbert irodaigazgató kanonokot bízta meg, aki egy részvénytársaság megalapításában vett részt, melynek tulajdonába bocsátotta a püspökség teljes élő és holt gazdasági felszerelését és a részvénytársaságot bízta meg a püspökségi földbirtokok kezelésével is három évre. Mindezt a vagyonfelügyeleti hatóság tudta és engedélye nélkül. Ezen kívül a javadalmat több milliárdos hitel és jelentékeny adóhátralék is terhelte. Ezeket mérlegelve a vallás- és közoktatásügyi miniszter az 1723. évi LXXI. törvénycikk alapján helyezte zárgondnokság alá a püspöki javadalmat. MNL OL K 27, Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1926. február 26. – Csernoch János 1926. január 18-ai levele Cesare Orsenigo nunciusnak. AAV, Arch. Nunz. Ungheria, busta 16, fasc. 2. f. 45rv. – Több vonatkozó dokumentum: Prímási Levéltár, Cat. D/C, 899/1926 és 316/1926 ad 899/1926, valamint: 68/1926 ad 899/1926.

55 A püspök csak azt írja, hogy a kisszeminárium és tanítóképző intézet, azonban korabeli leírásból világossá válik, hogy a kettő szorosan kötődött egymáshoz, mivel a tanítóképző intézet egyik pavilonjában rendezte be a kisszemináriumot. Faragó, 1925. 172.

56 Az összeget nemcsak a csanádi püspök fizette, hanem valamennyi nagyjavadalmas a megállapított mértékben. A papság fizetés-kiegészítését 13/32-ed részben az állam, 12/32-ed részben a vallásalap, 7/32-ed részben pedig a nagyjavadalmasok fedezték. Vö. Gergely Jenő: *A katolikus egyház története Magyarországon 1919–1945*. Budapest, Pannonica, 1997. 294, 316. (A továbbiakban: Gergely, 1997.)

tani egyházmegyei egyesületekre és karitatív célokra.[57] A püspök a hangsúlyt a befektetésekre helyezte, s nem vázolta az összes kiadást, melyek következtében Orsenigo nuncius 1927. január 17-ei, a magyarországi egyházi javakról készült kimutatásában – ahol az 1923–1925-ös évek vagyoni mérlegét közölte és elemezte – a csanádi egyházmegyerész a szombathelyi, a székesfehérvári és a váci püspökségek mellett azoknak a javadalmaknak a sorában szerepelt, amelyek három év átlagában negatív költségvetési mérleget mutattak fel.[58]

Mindez tehát egy életerős, a konkordátum megkötését, illetőleg az egyházmegye diszmembrációját követően a saját lábán is megállni tudó egyházmegyerész meglétét körvonalazta, amely képes lenne a nagyváradi és a szatmári csonkokkal kiegészülve ellátni mindhárom egyházkormányzati egység kormányzási feladatait. A vezető szerepet e konstellációban a csanádi püspök látná el. A püspök nem pusztán azt kéri, hogy a diszmembráció után a nagyváradi és a szatmári részeket is kormányozhassa, hanem azt is, hogy míg a romániai rész kapja a temesvári püspökség nevet, a magyar rész neve maradjon csanádi egyházmegye. Kérését azzal támasztja alá, hogy míg az egyházmegye székhelye, Temesvár Romániában van, Csanád, amelyről az egyházmegye a nevét kapta, Magyarországon található.[59] Régi nevének megtartása megkímélné a magyarok érzelmeit, akik a történeti intézményekhez igen ragaszkodnak, míg az ősi székhely elnyomása az akkori körülmények között igen fájdalmas lenne számukra. Arra kéri tehát Orsenigo nunciust, hogy ha a román egyházpolitikai törvényt aláírják vagy megkötik Romániával a konkordátumot, ebbe az irányba igyekezzen előmozdítani az Apostoli Szentszék rendelkezéseit. Mindezek közül egyik sem realizálódott 1926-ban. Az okok közt megemlíthető, hogy a vallásügyi törvényt 1928. április 22-én cikkelyezték be,[60] a konkordátumot pedig 1927. május 10-én írták alá (de ekkor még nem volt nyilvános, csak 1928. február 8-án értesült róla a közvélemény), illetőleg hiányzott a parlamenti ratifikációja is,[61] az ügy tehát egy időre háttérbe szorult, s a nuncius a dokumentumot *ad acta* tette.[62]

57 AAV, Arch. Nunz. Ungheria, busta 16, fasc. 2.6, f. 157v.

58 ASRS, AA.EE.SS., Pio XI, Ungheria, pos. 27, fasc. 29. ff. 100r–105v. Az említett jelentést, illetve az Apostoli Szentszék magyar egyházi javakról végzett felmérésének eredményeit ld. Tóth Krisztina: Az Apostoli Szentszék átfogó felmérése a magyarországi egyházi javakról (1925–1927). *Aetas*, 2019/1. 97–120.

59 A püspökség székhelyéről bővebben: Juhász Kálmán: *A csanádi püspökség története alapításától a tatárjárásig (1030–1242)*. Makó, Makói Press Ujság, 1930. 40–43. (A továbbiakban: Juhász, 1930.)

60 Marchut, 2014. 163. – Fodor, 2008. 15. A törvény teljes szövegét ld. Hamangiu, Constantin: *Codul General al României*, vol. 15–16. Bucureşti, Librariei Universala Alcalay, 1926–1929. 1039–1047.

61 Vö. pl. Marchut, 2014. 162.

62 Vö. AAV, Arch. Nunz. Ungheria, busta 23, fasc. 5, f. 75-76: a Pietro Gasparrihoz írt levele fogalmazványa.

Az egyházmegyerészek kormányzásának kérdése a konkordátum aláírása után

A csanádi püspök azonban nem adta fel elképzelésének megvalósítását. 1928. április 15-én, tehát alig egypár nappal azelőtt, hogy a vallásügyi törvénytervezet törvényerőre emelkedett volna, XI. Pius pápának írt a témában,[63] melyet Cesare Orsenigo nuncius továbbított április 19-én a Pápai Államtitkárságra.[64] Levelének tartalma több ponton megegyezik az 1926 januárjában Orsenigo nunciusnak leírtakkal, azonban egy-egy mozzanattal kiegészült és a három egyházmegyecsonk helyzetének rendezésével kapcsolatban kevésbé kategorikusan fogalmazott.

Vázolja, hogy mivel a román kormány nem tűrte meg az országban, 1923. március 25-én elhagyta Romániát és joghatósága csak a magyar részre szűkült. Bár a magyarok szeretnék intaktan megőrizni a csanádi egyházmegyét, azonban ez a konkordátumban foglaltak – az egyházmegye határainak az országhatárokhoz igazítása – miatt nem lehetséges, így azt kéri, hogy legalább a csanádi egyházmegye nevét megőrizhessék.[65] Itt, ahogy a következő bekezdések egyikében konkretizálja, tehát arról van szó, hogy mint jogi entitás a csanádi püspöki szék a Magyar Királyság területén éljen tovább. Ezt kiegészíti azzal a konkrét kívánsággal – amely így explicite az 1926-os nunciushoz intézett levelében még nem szerepelt –, hogy a pápa Szegedre helyezze át a csanádi egyházmegye székhelyét. Ezt nem pusztán az indokolja, hogy a csanádi püspök már egy ideje ott lakik, hanem történelmi és földrajzi okok is alátámasztják. Csanád vármegye ugyanis, ahonnan az egyházmegye magja kiindult, Magyarországon található.[66] Ezen kívül a kérés teljesítése vigasztalást jelentene az

63 ASRS, AA.EE.SS., Pio XI, Ungheria, pos. 46, fasc. 42. ff. 59r–60r.

64 *Uo*. f. 58rv.

65 A bizonytalanságot az adja, ahogy fentebb már utaltam is rá, hogy a konkordátumot ekkor még nem ratifikálták.

66 1030 körül került sor a csanádi egyházmegye létrehozására Csanád központtal, első püspöke Imre herceg korábbi nevelője, Gellért volt. A püspökség 1552-re török hódoltság alá került. A török kiűzése után 1723. augusztus 7-én III. Károly rendeletében Szegedet jelölte ki székhelyül, de Temesváron is biztosított lakást a püspöknek. Végül 1738. április 10-én királyi leirat rendelkezett a székhely Temesvárra történő áthelyezéséről. Ebből tehát kitetszik, hogy a történelmi valóságtól nem volt teljesen elrugaszkodott a püspök jogfenntartásra vonatkozó igénye, illetőleg az a kívánsága, hogy Szegedre helyezzék át a püspökség központját, amely a történelem folyamán, ha csak átmenetileg és rövid ideig is, de már funkcionált e minőségben. Vö. Juhász, 1930. 43–46. – Uő.: *A csanádi püspökség története (1500–1552).* Makó, Ablaka György, 1947. 11. – Uő.: *A csanádi püspökség története (1552–1608).* Makó, Csanád vármegye közönsége, 1935. 1–2. – Oltványi Pál: *A csanádi püspöki megye birtok viszonyainak rövid története*. Szeged, Bába Imre, 1867. 23–24, 29, 52. – Uő.: Csanád megyei történelmi emlékek. *Magyar Sion*, 1864/5. 338–345. A püspökség történetének német nyelvű összefoglalását adja: Juhász – Schicht, 1934.

igazságtalan békétől amúgy is szenvedő magyaroknak. Glattfelder püspök továbbá kifejezte azt a kívánságát is, hogy az egyházmegye Romániában maradt része a székhelyéről kapja a temesvári egyházmegye elnevezést.[67]

A három egyházmegyecsonk helyzetével, kormányzásával kapcsolatban már sokkal árnyaltabb hangnemet ütött meg, mint 1926-ban. Mindössze azt kérte, hogy ha a három egyházmegyecsonk helyzetét, egyházjogi státusát rendezik, akkor az ő véleményét is kérjék ki. Továbbá mivel a csanádi egyházmegyének az egyházkormányzáshoz szükséges központi intézményei (a szeminárium, a káptalan és ezek javai, stb.) Romániában maradtak, a közeli nagyváradi hasonló intézményei és javai viszont részben Magyarországon vannak, így az egyházi fegyelem és kormányzat javát szolgálná valamely „kölcsönös kompenzáció". Hogy ezt pontosan milyen formában képzelte el, itt nem részletezte, de hozzátette, hogy a civil hatóságok nem ellenezné az általa tervezett megoldást. A szatmári egyházmegyecsonk állapotát külön nem említette.[68]

Orsenigo nuncius sem részletezte Glattfelder tervét 1928. április 19-ei, Gasparrinak írt rövid kísérőlevelében, csak sejtette, hogy a három egyházmegyecsonk egyházkormányzati egyesítéséről van szó, leírva ezek plébániáinak számát és jelezve, hogy egymással szomszédosak. A nuncius a tervezet ellen foglalt állást: szerinte megvalósításának pszichológiai és politikai akadályai is lennének. Előbbi alatt a magyar részek papsága ellentétes állásfoglalását, utóbbi alatt a magyar revíziós reményeket értette. Így összességében elhamarkodottnak érezte, azonban felvetette Gasparri államtitkárnak, ha mégiscsak úgy gondolja, hogy a terv támogatandó, akkor felszólítaná Glattfeldert elgondolásának részletezésére, melyről kikérné a prímás véleményét is, valamint alaposan meg kellene győződni arról, hogy a kormány tényleg az elgondolás mellett áll, hogy ne tegyék ki sajtótámadásoknak és a közvélemény szemében negatív megítélésnek az Apostoli Szentszéket.[69] Gasparri államtitkár egyetértett a nuncius elgondolásával, azonban arra kérte, hogy fejtse ki a nevezett püspök bővebben a gondolatait, mivel így lehet érdemi döntést hozni.[70]

A nuncius véleménye 1928 júliusára némileg megváltozott. 1928. július 9-én ugyanis elhunyt Boromisza Tibor, így mind a nagyváradi, mind pedig a szatmári püspöki szék betöltetlen volt, amely – belekalkulálva az 1927-ben Romániával megkötött konkordátum közelgő becikkelyezését, melyben szerepelt, hogy egy egyházmegye sem nyúlhat határon túlra – megnyitotta az utat a magyar részi maradványok

67 ASRS, AA.EE.SS., Pio XI, Ungheria, pos. 46, fasc. 42. ff. 59r–60r.

68 *Uo*.

69 *Uo*. f. 58rv.

70 *Uo*. f. 61r.; AAV, Arch. Nunz. Ungheria, busta 23, fasc. 5, f. 80r. Pietro Gasparri bíboros államtitkár 1928. május 8-ai levele Cesare Orsenigo budapesti apostoli nunciusnak.

helyzetének rendezése felé.[71] Szatmár magyar részét a szatmári káptalani vikárius helynöke, Székely Gyula,[72] Nagyváradét apostoli adminisztrátori helynök, Lindenberger János irányította,[73] míg Glattfelder püspök egyházmegyéjének csak magyar részét kormányozta.

Orsenigo nuncius ekkor úgy vélte, hogy a három egyházmegyecsonk egyesítése egy egyházmegyében a leglogikusabb megoldás, amit idővel – tehát nem azonnal – meg kell tenni. Ezt lehetővé tette földrajzi elhelyezkedésük – a három egyházmegyecsonk ugyanis egy vonalban, lépcsőzetesen húzódott a román határ mentén –, és a csanádi egyházmegye megnövelésének igénye is. Az új egyházmegye közepes nagyságú lenne 80 plébániával és 300 000 hívővel, kicsit ugyan földrajzilag el lenne nyújtva, de nem túlságosan. Első lépésként a konkordátum következtében az egyházmegyék diszmembrációját javasolta, a maradványokból apostoli kormányzóságokat hozva létre. Glattfeldert pedig meg lehetne bízni először a szatmári, később pedig a nagyváradi csonk apostoli adminisztrátorként való kormányzásával. Ezzel fokozatosan lehetne elfogadtatni a közvéleménnyel a területek integrációját. Ehhez természetesen fontos lenne meggyőződni arró, hogy a magyar kormány nem ellenzi, hogy Glattfeldert kinevezzék a szatmári egyházmegyékhez tartozó plébániák apostoli kormányzójának. A nuncius saját kezdeményezésre kérné, hogy a csanádi püspök szolgáltasson bizonyítékot erről a hozzájárulásról, amiről úgy tűnik annak áprilisi levele nyomán, hogy már biztosították. Ezt követően a nuncius javasolná a Szentszéknek a kinevezést, amely aztán teljesen szabadon dönthetne, hogy szeretne-e ekképpen eljárni.[74]

A nuncius azért javasolhatta ezt az eljárást, hogy ne kelljen a magyar kormány véleményét közvetlenül kikérnie az Apostoli Szentszéknek, ez ugyanis az apostoli kormányzók kinevezésébe történő beleszólási jogának elismerését jelentette volna annak ellenére, hogy ez a kánonok szerint egyedül a pápa joga volt, illetve az apostoli kormányzók kinevezéséről nem tartalmazott konkrétumot az 1927. május 10-ei *intesa semplice* sem.[75] Egy másik szempont lehetett a közvélemény – már korábban

71 ASRS, AA.EE.SS., Pio XI, Ungheria, pos. 46, fasc. 42. ff. 63r–64r.

72 Vö. pl. Egyházi Élet. *Nemzeti Ujság*, 1928. július 17. 10.

73 Bjelik Imre 1924. február 16-ai levelében jelezte a nunciusnak, hogy Lindenberger János debreceni plébánost bízza meg a magyar rész kormányzásával, illetve hogy a helynökség központját Gyuláról Debrecenbe helyezi vissza. AAV, Arch. Nunz. Ungheria, busta 11, fasc. 6.11, f. 522. A nuncius válasza február 25-én kelt: *uo*. f. 523r. Március 1-jén Lindenberger is jelentette kinevezését a nunciusnak: *uo*. f. 528r.

74 ASRS, AA.EE.SS., Pio XI, Ungheria, pos. 46, fasc. 42. ff. 63r–64r.

75 Ebben mindössze a püspökök kinevezésével kapcsolatban jutottak egyezségre: a Szentszéket illeti a kiválasztása, de előtte bizalmas és titkos tárgyalásokat folytatnak a kormány megbízottjával és az utóbbi megjelölheti a kormány által alkalmasnak tartott személyeket. A Szentszéknek nem kö-

említett – nyomása: mennyiben lenne szerencsés a revízió reményébe kapaszkodó magyar kormánynak a katolikus egyház iránti jóindulatát kockáztatni? Bár alapvetően egy keresztény-nemzeti ideológiára épülő rendszerről beszélünk,[76] azzal a nuncius is tisztában volt, hogy a revíziós remények beteljesülésével együtt abban is bíztak, hogy az egyházmegyék határokon túli részei is visszakerülhetnek. Egy elhamarkodott lépés, a maradványoknak már rövid időn belül egy egyházmegyébe rendezése a Szentszék részéről barátságtalan, a környező államoknak kedvező politikaként hathatott volna. Így az ideális megoldást az egyházjogi szempontból ideiglenes apostoli kormányzóságok felállítása jelenthette.[77] Ezt nem mellesleg az is indokolhatta, hogy az egyházmegyecsonkok nem feltétlenül rendelkeztek egy egyházmegye létrehozásához szükséges stabil és elegendő anyagi alappal.[78]

---

telező ezek közül választania, azonban ha más személyt szeretnének kinevezni, akkor ki kell kérnie a kormány véleményét, hogy van-e politikai jellegű kifogása a jelölt ellen. A kormány személyi és alkalmassági kifogásokat tehet, amelyeket a Szentszék mérlegel. Az 1927-es megállapodás hátteréhez ld. AAV, Arch. Nunz. Ungheria, busta 20, fasc. 1.2. ff. 35–51. – AAV, Arch. Nunz. Ungheria, busta 20, fasc. 14.2. ff. 391–405. – ASRS, AA.EE.SS., Pio XI, Ungheria, pos. 25, fasc. 28. – A szakirodalom szintén részletesen tárgyalja, ld. Csizmadia Andor: *A magyar állam és az egyházak jogi kapcsolatainak kialakulása és gyakorlata a Horthy korszakban*. Budapest, Akadémiai, 1966. 108–110. – Gergely, 1997. 60. – Salacz Gábor: *A főkegyúri jog és a püspökök kinevezése a két világháború között Magyarországon*. Budapest, Argumentum, 2002. 108–115. – László T. László: *Egyház és állam Magyarországon 1919–1945*. Budapest, Szent István Társulat, 2005. 179–183. – Balogh Margit – Gergely Jenő: *Állam, egyházak, vallásgyakorlás Magyarországon, 1790–2005. I.* Budapest, História–MTA Történettudományi Intézete, 2005. 60, 575–576. – A püspökök kinevezésénél követett általános gyakorlathoz és az Apostoli Szentszéknek a főkegyúri joggal kapcsolatos állásfoglalásához ld. Tóth Krisztina: A főkegyúri jog a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációja agendáján 1920 körül. In: *Magyarország és a római Szentszék II. Vatikáni magyar kutatások a 21. században*. Szerk. Tusor Péter – Szovák Kornél – Fedeles Tamás. Budapest–Róma, Gondolat, 2017. 337–360.

76 Vö. pl. Gergely Jenő: Prohászka Ottokár és a „keresztény kurzus". *Műhely*, 1982/2. 58–75. – Sipos Péter: A „kurzus" és a keresztény-nemzeti ideológia kialakulása. *Eszmélet*, 1990/6. 109–111. – Gergely Jenő: Prohászka Ottokár közéleti működése. In: *Prohászka ébresztése. Az 1995. október 10-én Székesfehérvárott megtartott Prohászka-konferencia anyaga*. Szerk. Szabó Ferenc. Budapest, Távlatok, 1996. 177–204. – Uő.: A keresztény kurzusról. *Távlatok*, 2000/48. 280–289. – Gárdonyi Máté: A keresztény kurzus programja Bangha Bélánál. *Studia Wesprimiensia*, 2007/1–2. 25–36. – Orvos Levente: A „közéleti kereszténység" eszme tartalma Prohászka Ottokárnál. In: *Prohászka tanulmányok 2007–2009. A Székesfehérvári Egyházmegye Prohászka-konferenciáinak előadásai*. Szerk. Mózessy Gergely. Székesfehérvár, Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár, 2009. 13–21. – Frenyó Zoltán: Prohászka Ottokár és a keresztény nemzeti újjászületés. In: *uo*., 23–31.

77 Bánk József: *Egyházi jog. Az egyházi alkotmányjog alapjai*. Budapest, Szent István Társulat, 1958. 92–93. (A továbbiakban: Bánk, 1958.)

78 Egyházi javadalom felállításához ez elengedhetetlen volt. Vö. *Codex Iuris Canonici Pii X Pontificis Maximi iussu digestus Benedicti Papae XV auctoritate promulgatus*. Romae, Typis Polyglottis Vaticanis, 1918. 414, 1415. kánon, 1. §. (A továbbiakban: Codex Iuris Canonici, 1918.)

Hátra volt még az apostoli kormányzó fizetése biztosításának kérdése. E tisztség viselőjének ellátásáról általában úgy gondoskodtak, hogy már *ab ovo* egy másik jelentősebb egyházi javadalommal rendelkező papot bíztak meg a feladattal.[79] Mivel a nunciust 1926-ban arról biztosította Glattfelder Gyula, hogy a csanádi egyházmegye magyar része képes őt anyagiakkal kellően ellátni,[80] így Orsenigo Gasparrinak írt július 22-ei levelében hangsúlyozta, hogy erről külön gondoskodni nem szükséges.[81] Augusztus 3-ai válaszában Gasparri részletesebb információt és térképet kért. A pápa ekkor még arra gondolt, hogy a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációja bíborosainak tanácsát is kikéri az ügyben, azonban ennek nyomát nem találtam.[82]

A nuncius a már említett május 8-ai államtitkári utasítás nyomán megkérte Glattfeldert is véleményének részletezésére, amelynek a püspök május 15-én tett eleget. E szerint a szatmári és a nagyváradi egyházmegyecsonkokból a püspök egy apostoli kormányzóság felállítását szeretné, melyek élére őt nevezhetné ki apostoli adminisztrátorként a Szentszék.[83] A nuncius szerint azonban ezt megvalósítani csak fokozatosan lehetne: előbb a szatmári, majd később a nagyváradi apostoli kormányzóság élére való állítással. A püspök a nagyváradi káptalan megosztását és egy részének saját egyházmegyéjébe történő inkorporálását is szeretné, melynek előzményei 1924-re nyúlnak vissza: akkor fejtette ki ugyanis először ez irányú elgondolását a pápának írt folyamodványában.[84] Ezzel szemben azonban a nunciusnak fenntartásai vannak, szerinte azután kellene ezzel foglalkozni, hogy a román konkordátum realizálódik. Ekkor ugyanis az még nincs becikkelyezve. A kanonokok különben sem nélkülözhetetlenek az egyházmegye kormányzásában: Hollandiában például nincsenek és mégis dicséretes az ottani öt egyházmegye kormányzása.[85] A megállapítás saját tapasztalatain alapszik, mivel Orsenigo nuncius mielőtt budapesti nuncius lett volna, három évig hollandiai internunciusként teljesített szolgálatot.[86] Azokat a nagyváradi kano-

79 Pl. 1922. május 2-án a pápa Piffl bíboros, bécsi hercegérseket nevezte ki a szombathelyi és győri egyházmegyék Ausztriába került részei élére apostoli kormányzónak. Vagy pl. a Szentszék az 1923. december 1-jei hatállyal felállított muravidéki apostoli adminisztratúra élére a lavanti püspököt, Andrej Karlint állította apostoli kormányzói minőségben. Vö. ASRS, AA.EE.SS., Pio XI, Austria-Ungheria, pos. 752. fasc. 3. – AAV, Arch. Nunz. Ungheria, busta 6, fasc. 7.4. – ASRS, AA.EE.SS., Pio XI, Jugoslavia, pos. 29, fasc. 27. f. 44*r*.

80 AAV, Arch. Nunz. Ungheria, busta 16, fasc. 2.6, ff. 156r–158r.

81 ASRS, AA.EE.SS., Pio XI, Ungheria, pos. 46, fasc. 42. ff. 63r–64r.

82 AAV, Arch. Nunz. Ungheria, busta 23, fasc. 5. f. 86rv.

83 *Uo*., ff. 99r–101r. – ASRS, AA.EE.SS., Pio XI, Ungheria, pos. 46, fasc. 42. ff. 69r–70v.

84 Akkor Lorenzo Schioppa nuncius nem tartotta alkalmasnak rá az időt és *ad acta* tette a kérést. Vö. Tóth, 2019.

85 ASRS, AA.EE.SS., Pio XI, Ungheria, pos. 46, fasc. 42. f. 67rv: gépelt, Orsenigo nuncius 1928. augusztus 19-ei levele Pietro Gasparrinak.

86 XI. Pius pápa 1922. június 23-án nevezte ki hollandiai internunciusnak. Vö. AAS 14 (1922) 408.

nokokat pedig, akik közül öten éltek akkor Magyarországon, könnyen lehetne kötelezni, hogy gyűljenek össze és lássák el a kórusszolgálatot, de erre a nuncius ekkor még konkrét javaslatot nem tett. Glattfelder felvetette a három egyházmegyecsonk által közösen használandó szeminárium létrehozásának gondolatát is, melynek Orsenigo nuncius semmi akadályát nem látta amint sor kerül kinevezésére a maradványok apostoli adminisztrátorává.[87] Tehát a nuncius álláspontja az volt, hogy fokozatosan kellene egyesíteni a maradványok egyházkormányzatát Glattfelder püspök kormányzásával.

1928. december 3-án korábbi véleményét némileg megváltoztatva, pontosítva, arra az álláspontra helyezkedett, hogy az első időben három külön ordináriust kellene kinevezni az egyházmegyék magyar területeire, hogy ne ütközzön az egyes csonkok érzékenységével. Álláspontja szerint csak a konkordátum ratifikálása után kellene dönteni arról, hogy a csanádi egyházmegye magyar területe, ahol az ordinárius akkor rezideált, méltó-e arra, hogy egyházmegye legyen vagy csak apostoli adminisztratúra, továbbá arról is, hogy azután egy adminisztratúrát alkosson-e a másik kettővel, vagy fenn kellene tartani a külön adminisztratúrákat. Az volt a meggyőződése, hogy a közvélemény nem érett a három terület egy adminisztrációba történő egyesítésére. Ezt a korabeli sajtóban olvasottak is alátámaszthatták, mint ahogy az érintett területek papsága által szóban megfogalmazott ellenvélemények is.[88] Úgy vélte tehát, hogy egyetlen adminisztratúra létrehozása elsietett lenne és – még a konkordátum megkötése előtt – az akkori helynökökkel, Székely Gyulával és Lindenberger Jánossal az élen kellene apostoli kormányzóságokat létrehozni.[89] A nagyváradi magyar részi kanonokok ügyében beszélt a prímással és úgy látta, hogy egyelőre nem kellene határozatot hozni, hanem felhatalmazni őket, hogy továbbra is kezeljék javaikat, mint korábban tették, amíg máshogy nem rendelkezik a Szentszék. Ezt követően Serédivel és a nagyváradi apostoli kormányzóval kellene megvitatni, hogyan állítsák helyre a közös zsolozsmázást. Az ügyről a külügyminiszterrel is beszélt, aki megvitatta azt a vallás- és közoktatásügyi miniszterrel.[90]

87 AAV, Arch. Nunz. Ungheria, busta 23, fasc. 5. ff. 99r–101r. – ASRS, AA.EE.SS., Pio XI, Ungheria, pos. 46, fasc. 42. ff. 69r–70v. – ASRS, AA.EE.SS., Pio XI, Ungheria, pos. 46, fasc. 42. f. 67rv.

88 Írásban a nagyváradi egyházmegye papsága fejezte ki tiltakozását a későbbiekben, a nunciatúrai anyagban pl. megtalálható egy négy nagyváradi egyházmegyés magyar részi pap (Barabás György békési plébános és gyulai esperes, Molnár János apátplébános, orosházi esperes, Varju Lajos bárándi esperes-plébános és Fetzer József esperes, pápai t. kamarás) által 1929. február 12-ére keltezett pro memoria. AAV, Arch. Nunz. Ungheria, busta 28, fasc. 1.3, ff. 32r–33r.

89 Utóbbi véleményét, hogy az addigi helynökök legyenek az apostoli adminisztrátorok, a magyar kormány jóval később, 1929. július 16-án, a nunciustól függetlenül kérte a Szentszéktől. Vö. MNL OL K 64, 36. cs., 34. tétel, 1929, f. 16, 5946: Barcza 1929. július 16-án elküldött számjeltávirata.

90 ASRS, AA.EE.SS., Pio XI, Ungheria, pos. 46, fasc. 42. ff.73r–74v.

A kanonokok közös zsolozsmázásának helyreállítására a budapesti egyetemi templomban csak 1929-ben kerül sor.[91]

Miután e javaslatait megfontolták, Pietro Gasparri államtitkár úgy gondolta, hogy e szerint fognak eljárni, tehát külön apostoli kormányzókat neveznek ki a két egyházmegyerész élére, a csanádit pedig egyelőre függőben hagyják, sőt, már az utasítást is kiadta, hogy ilyen értelemben írják meg a választ a nunciusnak.[92] E mellett szólt az az érv is, amelyet Luttor Ferenc kánonjogi tanácsossal Borgongini Duca helyettes államtitkár egy beszélgetésük során 1929 januárjában közölt, hogy Glattfelder mindhárom egyházmegyerész élére történő kinevezése megnehezítette volna a romániai magyarság helyzetét, mivel precedenst teremtett volna és így Romániában is a magyarság szempontjából nem kívánatos egyesítéseket eredményezhetett volna.[93]

Ezután érkezett meg a magyar szentszéki követ által átnyújtott 1929. január 26-ai francia nyelven írt memorandum.[94] Ez három fő pontba szedi a magyar kormány megfontolásra javasolt észrevételeit. Az első ezek közül, hogy a nagyváradi és a szatmári egyházmegyék Magyarországon fekvő részeit *aeque principaliter* kellene egyesíteni a csanádi egyházmegyével. Ez a kánonjog szerint azt jelentette, hogy az egyházmegyerészek egymással egyenrangúan megmaradtak volna külön-külön egyházkormányzati egységnek, és jogaik, kötelességeik is megmaradtak volna, csupán az ordinárius személye lett volna közös, tehát valamennyit ugyanaz a személy kormányozta volna.[95] Tehát ez is egy ideiglenes állapotot eredményezett volna, amelyet a revíziós remények teljesülésével vissza lehetett volna fordítani. A második, hogy az adminisztratúra székhelyéül Szegedet kellene kijelölni, amely a levél íródásának idején is a csanádi püspök magyarországi székhelyéül szolgált. Ez, mint láthattuk, már Glattfelder Gyula püspök folyamodványaiban is többször szerepelt és az itt kiépített egyházmegyei intézmények miatt célszerű lett volna központnak. Végül pedig az egész élére Glattfelder Gyula apostoli adminisztrátori kinevezését javasolták.[96] A háttérben az elgondolások hasonlósága nyomán Glattfelder püspök és Klebelsberg Kuno vallás- és közoktatásügyi miniszter egyeztetését sejthetjük. A megoldás mellett a következő érveket sorakoztatták fel. Az egyházmegyecsonkoknak külön-külön

91 Erről bővebben írtam, ld. Tóth Krisztina: Fordulópont a nagyváradi káptalan magyarországi tagjainak az életében (1929). *Lymbus*, 16 (2018). 575–591.

92 AAV, Arch. Nunz. Ungheria, busta 28, fasc. 1.3. f. 34r.

93 MNL OL K 64, 36. cs., 34. tétel, 7/pol. sz., f. 53v, Barcza György szentszéki követ 1929. január 23-ai levele Walko Lajos külügyminiszternek.

94 *Uo*. ff. 35–37.

95 Codex Iuris Canonici, 1918. 1420. kánon, 2. §. 415.

96 AAV, Arch. Nunz. Ungheria, busta 28, fasc. 1.3. ff. 35–37.

kevés plébániájuk maradt Magyarországon. A csanádi csonkban nincsen káptalan, míg a nagyváradiban igen. A szatmári és nagyváradi részeknek nincsen olyan városa, amelyben jelentős számú katolikus élne, míg a csanádinak igen: Szegeden közel 100 000 katolikus él. E városban ráadásul megvannak az egyházkormányzáshoz szükséges központi katolikus intézmények, a magyar kormány pedig jelentős összeggel, kétmillió pengővel támogatta szeminárium felállítását. Amennyiben a javaslatukat nem fogadnák el, mindhárom egyházmegyecsonkban ki kellene építeni a központi intézményeket, amelyek fenntartása a magyar kormány feladata lenne, de amelynek finanszírozására, tekintve az ország pénzügyi helyzetét, nem tudnának vállalkozni. Mivel ez az elképzelés új helyzetet teremtett, Gasparri február 7-ei levelében ismét kikérte a nuncius véleményét, csatolva a magyar kormány elképzelését.[97]

Orsenigo, aki január folyamán megtárgyalta a kérdést Klebelsberggel (és utóbbi szerint osztotta az álláspontjukat),[98] február 21-én válaszolt a bíboros államtitkárnak. Úgy vélekedett, hogy a memorandum lényegi pontjai egybeesnek azzal, amit már a korábbi jelentéseiben vázolt, egyedül abban van eltérés, hogy véleménye szerint az első időkben külön-külön adminisztrátorokat kellene kinevezni, hogy ne ütközzön az egyes csonkok érzékenységével, különösen Nagyváradéval, amely szeretné megőrizni függetlenségét és önálló egyházmegye rangra szeretne emelkedni, ezért ellenezné, hogy egy apostoli adminisztratúrát alkossanak Csanáddal és Szatmárral. Ha külön neveznének ki az élükre ordináriusokat, akkor ki lehetne tapasztalni gazdasági kapacitásukat, illetve hogy képesek-e önállóan létezni, és csak a román konkordátum becikkelyezése után kellene végleges döntést hozni.[99]

Gasparri elfogadta a nuncius véleményét és Barcza György szentszéki követnek április 26-ai válaszában azt jelezte vissza, hogy a memorandumban foglaltak lényegében megegyeznek a Szentszék álláspontjával, hozzátéve, hogy ez a nuncius véleménye is, melyet az utóbbi és kormánya között zajló tárgyalásokból már ismerhet. Azonban fenntartásának adott hangot azzal kapcsolatban, hogy egyetlen adminisztrátort kellene a három maradvány élére kinevezni. Meggyőződése, hogy a lelkek java érdekében két külön apostoli kormányzót kellene a szatmári és a nagyváradi csonkok élére kinevezni, úgyhogy Glattfelder csak a saját részéért lenne felelős. A nunciusnak

97 *Uo*. ff. 34r, 35–37. Február 2-án a magyar szentszéki követtel beszéltek az ügyről, akkor azt mondta, hogy indokoltnak tartaná ezt a megoldást, azonban még nem jutottak döntésre és a nuncius sem írt jelentést vagy javaslatot. Nem is írhatott, hiszen csak február 7-ei levelében tudatta vele az új helyzetet Gasparri. Vö. MNL OL K 64, 34. tétel, 1929, f. 46, 5157: Barcza 1929. február 2-án küldött számjeltávirata.

98 Vö. MNL OL K 64, 36. cs., 34. tétel, 1929, Klebelsberg Kuno Walko Lajosnak írt 1929. január 21-ei keltezésű aláírt, gépelt levélfogalmazványa. Lényegében a Pápai Államtitkárságra benyújtott január 26-ai memorandum főbb megállapításait tartalmazza.

99 ASRS, AA.EE.SS., Pio XI, Ungheria, pos. 46, fasc. 43. ff. 4r–5r.

is ebben az értelemben adott instrukciókat.[100] Bár a levél tartalmazta e kitételt, Gasparri ekkor még a kivárás álláspontján volt, így Orsenigot utasította, hogy várjon további rendelkezéséig.[101]

A magyar kormány részéről a válasz váratott magára: a vallás- és közoktatásügyi minisztérium és a külügyminisztérium néhány prominens személyisége 1929. május 25-én megtanácskozta a kérdést,[102] illetve Walko Lajos külügyminiszter írásban kikérte Klebelsberg Kuno véleményét, aki június 1-jén válaszolt. E szerint a magyar kormány fájdalommal látja, hogy az egyházmegyék határait Románia kedvéért megváltoztatták, és hogy elvetik a magyar kormány kezdeményezését, hogy a területeket egy apostoli kormányzó alatt egyesítve kormányozzák. Azonban megnyugvással veszik tudomásul, hogy a nagyváradi és a szatmári egyházmegyerészeken teljesen ideiglenesnek szánják az apostoli kormányzói kinevezéseket. Arra kellene kérni a Szentszéket, hogy a jelenlegi helynökök kormányozhassák tovább ezeket az egyházmegyecsonkokat, így az átmenet könnyebben megtörténhet. Végül tudatosítani kell Rómában, hogy a magyar határokon belül minden új egyházmegyei körülírást elleneznek. Klebelsberg úgy véli, hogy az európai légkör kedvező akár a fegyveres konfliktus nélküli revízióhoz is. A csanádi egyházmegye esetében hangsúlyozandónak tartja, hogy csanádi egyházmegyerészre nem kell apostoli kormányzót kinevezni, hiszen püspöke van, aki Szegedről kormányozta azt. Ha ennek az óhajnak a teljesítése kánonjogi intézkedést vonna maga után, akkor arra kérjék az Apostoli Szentszéket, hogy a püspökség székhelyét Szegedre helyezzék át, amely egy alkalommal már funkcionált e minőségben.[103] A magyar szentszéki követ a bíboros államtitkár áprilisi 26-ai levelére adott válaszának is lényegében ez a klebelsbergi levél lett az alapja.

Ebben a július 15-én kelt levélben Barcza sajnálkozásának adott hangot, hogy Románia javára meg fogják változtatni az egyházmegyék határait, miközben a magyar

100 *Uo*. f. 24rv. Ld. még AAV, Arch. Nunz. Ungheria, busta 28, fasc. 1.3. f. 43rv. – MNL OL K 64, 36. cs., 34. tétel, f. 35rv, melléklet a 42/pol. sz. jelentéshez (másolat).

101 AAV, Arch. Nunz. Ungheria, busta 28, fasc. 1.3. f. 42r.

102 A tanácskozás ötletét 1929. május 21-én vetette fel Klebelsberg Kuno Walko Lajos külügyminiszternek, saját maga mellett Walko Lajos, Gévai-Wolff Nándor államtitkár, Mészáros Károly helyettes államtitkár, Csiszárik János püspök és Madarász István miniszteri tanácsos részvételével. A levélen rájegyezve, hogy a tanácskozás időpontját előbb május 24-ben határozták meg, majd május 25-ére helyezték át. Vö. MNL OL K 64, 36. cs., 34. tétel, f. 21, 412 res. pol./1929. Arról, hogy hogyan körvonalazták elképzeléseiket, jegyzőkönyvet vagy feljegyzéseket nem találtam, azonban Klebelsberg egy későbbi levelében utal rá, hogy ott szóban már kifejtette véleményét. Ld. a következő lábjegyzetben.

103 MNL OL K 64, 36. cs., 34. tétel, 1929, ff. 19r–20r, 449 res. pol. Klebelsberg Kuno 1929. június 1-jei levele Walko Lajosnak.

nemzet és a kormány a történelmi egyházmegyék fenntartásához ragaszkodna. Tisztázzák, hogy ha nem ideiglenes jelleggel történne ezek változása, akkor a leghatározottabban tiltakoznának a változtatások ellen. A magyar kormányt azonban bizonyos mértékig megnyugtatja az a tény, hogy külön apostoli kormányzókat neveznek ki a nagyváradi és a szatmári egyházmegyék maradványai élére, hiszen ez egy ideiglenes megoldás.[104] Ezek mellett található az államtitkárságon egy szintén francia nyelven írt, gépelt feljegyzés, amely szerint a magyar kormány azt szeretné, hogy a nagyváradi és szatmári két vikáriust nevezzék ki a két maradvány apostoli adminisztrátorává, akik korábban is aktívan részt vettek a püspökségek javait kezelő bizottság munkájában és anyagi ellátásuk is biztosított. A jogfenntartás igyekezete tehát Klebelsberg elgondolása nyomán a válaszban erőteljesen érvényesült.[105]

Mivel a nuncius javaslatában és a magyar kormány javaslatában is az akkori helynökök apostoli kormányzóvá történő kinevezése szerepelt, és a Szentszék számára is ez volt a legkézenfekvőbb megoldás, így 1929. július 16-án Gasparri felhatalmazta a nunciust, hogy nevezze ki az akkori helynököket apostoli kormányzóvá.[106] A nuncius a kérésnek eleget tett és július 17-én kiállította a két dekrétumot, melyekkel Lindenberger Jánost a nagyváradi egyházmegye magyar részére, Székely Gyulát a szatmári egyházmegye magyar részére apostoli kormányzóvá nevezte ki.[107] A megtörtént kinevezésekről hivatalos formában augusztus 20-án értesítette a nuncius a külügyminisztert.[108]

Ezeknek az egyházmegyerészeknek a helyzete tehát ideiglenesen rendeződött. A román konkordátumot nem sokkal korábban, 1929. május 29-én ratifikálták és július 7-én lépett életbe.[109] A Szentszék az 1930. június 5-én kelt és szeptember 2-án közzétett *Solemni conventione* kezdetű apostoli konstitúcióval hirdette ki a konkordátum következtében az egyházmegyei határok új körülírását.[110] Ekkor a budapesti apostoli nunciatúra élén már nem Orsenigo nuncius, hanem Angelo Rotta[111] állt,

104 ASRS, AA.EE.SS., Pio XI, Ungheria, pos. 46, fasc. 43. f. 24rv.

105 *Uo*. f. 25r.

106 AAV, Arch. Nunz. Ungheria, busta 28, fasc. 1.3, f. 46r.

107 *Uo*. ff. 47r, 48r.

108 MNL OL K 64, 36. cs., 34. tétel, 1929, f. 11, 621/res. pol. A szentszéki követ június 19-ei napi jelentésében utalt rá, hogy a nuncius bizalmas formában közölte vele aznap reggel, hogy az akkori vikáriusokat fogják kinevezni apostoli kormányzóvá és kérte, hogy ezt az információt egyelőre tartsa titokban. *Uo*. f. 14, 559. res. pol. A kinevezések ekkor már – legalábbis a papírforma szerint – két napja megtörténtek.

109 Vö. Marton, 1995. 57. – Marchut, 2014. 163.

110 Sas, 2003. 80–89. Az apostoli konstitúció szövegét ld. AAS 22 (1930) 381–386.

111 1930-tól 1945-ig állt a budapesti apostoli nunciatúra élén. Vö. Tóth – Tusor, 2016. xlviii–xlix.

előbbit ugyanis 1930. március 18-án berlini nunciussá nevezte ki a pápa.[112] Ugyanígy a Pápai Államtitkárság élén sem Pietro Gasparri állt már, aki 1930-ban nyugdíjba vonult.[113] Egy kérdés azonban függőben maradt: a magyarországi csanádi egyházmegyerész egyházjogi helyzete.

A csanádi egyházmegye székhelyének áthelyezése Szegedre

A csanádi egyházmegye megszűnéséről a *Solemni conventione* kezdetű apostoli konstitúció nem rendelkezett, csak a temesvári egyházmegye felállításáról. 1931. február 24-én jutott eszébe Giuseppe Pizzardonak, hogy Rottától megkérdezze, mi valósult meg Orsenigo nuncius 1928. december 3-án körvonalazott terveiből Csanád vonatkozásában. Ebben még az szerepelt, hogy miután megvalósul a konkordátum, utána el kellene dönteni, méltó-e arra a csanádi egyházmegyerész, hogy egyházmegyeként funkcionáljon tovább.[114]

Angelo Rotta 1931. március 12-én kimerítően válaszolt a felvetésre. Megállapította, hogy felállították a szatmári és a nagyváradi egyházmegyerészekből a két apostoli adminisztratúrát, míg a harmadik csonk csanádi egyházmegye néven létezik tovább. A kérdés, hogy vajon jogszerű-e ez az elnevezés. Úgy véli, hogy igen, felsorakoztatva a mellette szóló érveket. Ezek közül a legfontosabb, hogy nem mondták ki a csanádi egyházmegye megszűnését. Csanád, amelyről az egyházmegye nevét kapta, szintén magyar területen van, bár székesegyházzal, szemináriummal és káptalannal nem rendelkezik. Azonban Szegeden minden szükséges megtalálható: Glattfelder püspöki palotát és szemináriumot emelt, utóbbi ráadásul már működik is a jezsuiták vezetésével. Így tehát át kellene tenni a csanádi egyházmegye székhelyét Szegedre, székesegyház rangot adni a Fogadalmi Templomnak, s bár káptalan nem feltétlenül szükséges egy egyházmegyébe, azt is fel lehetne állítani.[115]

Azonban nagyon fontosnak tartja, hogy ne keltsék a rendezéssel a véglegesség látszatát, mivel a magyar kormány és a magyar nép nagyon nehezen fogadná azt el.[116]

112 AAS 22 (1930) 33.

113 *Uo*. 98. XI. Pius pápa 1930. február 7-én fogadta el az államtitkári pozícióról történő lemondását.

114 AAV, Arch. Nunz. Ungheria, busta 36, fasc. 1.14, f. 314rv.

115 ASRS, AA.EE.SS., Pio XI, Ungheria, pos. 46, fasc. 44. ff. 73r–74r. (a levél fogalmazványa: AAV, Arch. Nunz. Ungheria, busta 36, fasc. 1.14, ff. 315r–317r).

116 Ez már 1929-ben is megmutatkozott, amikor a szentszéki követ a külügyminisztérium utasítására többször is hangsúlyozta az államtitkárságon, hogy csak ideiglenes megoldást tartanak elfogadhatónak. Vö. pl. MNL OL K 64, 36. cs., 34. tétel, ff. 4–6, 42/pol. sz. Barcza György szentszéki követ Walko Lajos külügyminiszternek 1929. május 7-én, másolat. – *Uo*. ff. 19r–20r, 449. res. pol.: Klebelsberg Kuno 1929. június 1-jei levele Walko Lajosnak. – *Uo*. f. 16, 550. res. pol.: Barcza György

Tehát egyelőre hagyni kellene a dolgokat, ahogy vannak, és kivárni, hogy a kormány hajlandóságot mutasson az egyházmegyék maradványainak végleges rendezésére. Elődje elképzelésével szemben, hogy fokozatosan kellene egy személy kezébe összpontosítani az apostoli kormányzóságok feletti jurisdictiót, amely később egy egyházmegye alapját jelenthetné, azon a véleményen van, hogy – egyelőre legalábbis – ne változtassanak a *status quo*-n, mivel úgy látja, elegendően biztosított mindhárom magyar rész lelki java, s ha a kormány elérkezettnek látja az időt a rendezésre, közös megegyezéssel lehetne lépni.[117]

A Szent István által alapított egyházmegye nevét véleménye szerint meg kellene őrizni, ez egy nemes gesztus lenne a magyarok felé a Szentszék részéről. A körülmények ismertetése során rámutatott arra is, hogy a szegedi építkezéseket Klebelsberg Kuno vallás- és közoktatásügyi miniszter, Glattfelder barátja és Szeged országgyűlési képviselője[118] vitte véghez, részben, hogy választókerületének kedvezzen, részben pedig politikai okokból. Alig pár kilométerre a határtól építette fel a magyarság bástyáját, ahol letelepítette az erdélyi egyetemet és felállította a Fogadalmi Templomot is. Mindez a költekezés élénk nemtetszést keltett a kedvezőtlen magyar gazdasági körülmények között. E miniszter is közrejátszhatott abban, hogy Glattfelder a nagyváradi káptalan magyarországi tagjaiból Szegeden székeskáptalant szeretett volna felállítani. Az ötlet Rotta szerint nem rossz, azonban akkor lesz majd kivitelezhető, ha véglegesen rendezik az egyházmegyékből felállított apostoli adminisztratúrák helyzetét. Végül felveti, hogy a májusban Rómába látogató prímással is vitassák meg az ügyet.[119]

Egy hónappal később az érintett Glattfelder Gyula is felkereste a nunciust és érdeklődött egyházjogi helyzetének rendezése felől.[120] Rotta azt javasolta, hogy forduljon az Apostoli Szentszékhez a kérdésben; erre írta meg 1931. április 22-ei folya-

---

1929. július 16-ai számjeltávirata. – *Uo.* f. 24rv, 397. res. pol., 5835: Walko 1929. július 13-ai számjeltávirata a szentszéki magyar követségre.

117 ASRS, AA.EE.SS., Pio XI, Ungheria, pos. 46, fasc. 44. ff. 73r–74v.

118 Az 1926. évi téli országgyűlési választásokon indult és három kerületben is nyert: a komáromi kerületben egyhangúan, az egri kerületben szótöbbséggel, Szegeden pedig mint az egységes kormányzópárt listavezetője. Utóbbi mandátumát tartotta meg. Vö. *Magyar országgyűlési almanach. A felsőház és képviselőház tagjainak életrajza és közéleti működése. 1927–1932*. Szerk. Kun Andor – Lengyel László – Vidor Gyula. Budapest, Légrády, [1932]. 176–177.

119 ASRS, AA.EE.SS., Pio XI, Ungheria, pos. 46, fasc. 44. ff. 73r–74v. A hercegprímás egy 1931. május 10-én induló zarándoklaton vett részt. Vö. A hercegprímás zarándoklatot vezet Rómába. *Pesti Hírlap,* 1931. május 5. 8.

120 Erre maga a nuncius utalt 1931. április 30-ai, Eugenio Pacellinek írt jelentésében: ASRS, AA.EE. SS., Pio XI, Ungheria, pos. 46, fasc. 44. f. 75r.

modványát XI. Pius pápához,[121] melyet a nuncius április 30-án továbbított az államtitkárságra, kifejtve észrevételeit.[122] Glattfelder azon az álláspontón van, hogy a temesvári egyházmegye felállításával nem szűnt meg a csanádi, csak diszmembrálták.[123] E véleménye a nunciussal egyezett.[124] Azonban, mivel Temesvár a székesegyházzal, a káptalannal és a szemináriummal külföldre került, így ezek felállítása a megmaradt egyházmegyerészben szükségessé vált. Szegeden ez részben megvalósult: felépült a püspöki palota és a papnevelő intézet. Így Glattfelder első helyen azt kérte, hogy Szeged lehessen a csanádi püspökség központja. Második kérése az volt, hogy emelje a Szentszék a Fogadalmi Templomot székesegyház rangjára.[125] A nuncius amellett van, hogy e kívánságait teljesíteni kellene. Azonban a harmadik kérését, amely a káptalan felállítására vonatkozik, és amellyel kapcsolatban három lehetséges alternatívát vázolt fel a csanádi püspök, nem tartja támogatandónak. A nagyváradi magyar részi kanonokok bevonása ugyanis egyházjogi anomáliát teremtene azzal, hogy egy másik egyházmegyében szolgálnának. Az az elképzelés, hogy mindössze 2–3 javadalmas, a többi címzetes kanonok legyen egy új káptalanban, szintén nem tartható, mivel utóbbiaknak nem lennének azonos jogaik az előbbiekkel. Így megmarad a harmadik felmerült verzió támogatásánál: egyházmegyei tanácsadó testület felállításának engedélyezésénél.[126]

Glattfelder röviden utal a kormány és a nuncius két évvel korábbi elgondolására is, a nagyváradi és a szatmári egyházmegyerészekből kialakított adminisztratúrák uniójának lehetőségére, melyet – mint 1926-os, Orsenigo nunciusnak címzett leveléből kitetszik – ő maga hozott legelőször szóba. Ennek kapcsán a nuncius szükségét érzi, hogy megjegyezze: a csanádi püspök csak úgy érti, hogy az ordinárius személye legyen azonos, a magyar kormány és közvélemény számára egy átfogó rendezés elfogadhatatlan lenne a revízió reménye miatt. Ez az elgondolás azért sem támogatandó, mivel akkor a két apostoli kormányzót meg kellene fosztani joghatóságától,

121 Az eredetije: ASRS, AA.EE.SS., Pio XI, Ungheria, pos. 46, fasc. 44. ff. 77r, 78r, 79r. Másolat: AAV, Arch. Nunz. Ungheria, busta 36, fasc. 1.14, f. 321rv. Az ugyanaznap kelt kísérőlevél a nunciushoz: *uo*. f. 318r. A levél másolata és magyar fordítása a külügyminisztérium anyagai között is megtalálható: MNL OL K 105, 35. cs., M 6, ff. 199–201, 182–184.

122 ASRS, AA.EE.SS., Pio XI, Ungheria, pos. 46, fasc. 44. ff. 75r–76v.

123 *Uo*., f. 77r.

124 *Uo*., f. 75v.

125 *Uo*., f. 77r.

126 *Uo*., ff. 75v–76r, 78r. Ezt akkor kellett felállítania a kánonjog szerint a püspöknek, ha nem rendelkezett székeskáptalannal az egyházmegye. (Vö. Codex Iuris Canonici, 1918. 119. 423. kánon.) Kiindulva abból, hogy a csanádi egyházmegyét csak diszmembrálta, de nem szüntette meg a Szentszék és a temesvári székeskáptalan a temesvári egyházmegye káptalanjaként funkcionált tovább, effektíve nem maradt székeskáptalanja a csanádi püspöknek.

amely büntetésnek tűnhetne. Végül ismét felhívta rá a figyelmet, hogy Serédivel meg kellene tárgyalni az ügyet májusi római látogatása során.[127]

Glattfelder a felterjesztését megküldte Serédi hercegprímásnak is, aki továbbította azt a külügyminisztériumba, csatolva hozzá véleményét.[128] Észrevételében – akárcsak Angelo Rotta nuncius – megjegyezte, hogy a kormány és elődjének állásfoglalása is az volt, hogy ragaszkodnak az egyházmegyék régi határainak fenntartásához és ez a felfogás nem változott. Teljesítendőnek tartja azonban az egyházmegye székhelyének Szegedre helyezését, a szegedi nagytemplom székesegyház rangra emelését és a tanácsadó testület felállítását. Véleménye tehát egy az egyben a nuncius elgondolásával volt azonos.[129]

A hercegprímás az 1931. májusi római útja során a bíboros államtitkárral is tárgyalt, a három már említett pontot elfogadhatónak tartva, azonban a korábbi szatmári és nagyváradi egyházmegyékből kialakított apostoli kormányzóságok egyesítését Szeged székhellyel nem tartotta kivitelezhetőnek. Eugenio Pacellivel ebben egyetértettek.[130] A szentszéki követ, Barcza György ugyanezeket adta elő az államtitkárságon. Az egyeztetéseket – tekintve, hogy a nuncius, a kormány és Serédi álláspontja lényegében azonos volt – hamarosan követte az Apostoli Szentszék döntése. A bulla kiállítása 1931 júliusában már folyamatban volt, amelyről a Konzisztoriális Kongregáció bíboros titkárának, Raffaele Rossinak[131] és Angelo Rotta nunciusnak a levélváltása tanúskodik. A július 22-én megküldött okmányban ugyanis Magyarország köztársaságként szerepelt.[132] Rotta ezt július 25-én jelezte Rossinak,[133] akinek a helyettese augusztus 4-én jelentette, hogy a hibát javították és ismételten elküldte a bullát.[134] A nuncius augusztus 7-ei dátummal továbbította Glattfeldernek az ok-

127 ASRS, AA.EE.SS., Pio XI, Ungheria, pos. 46, fasc. 44. f. 76rv, 78r.

128 MNL OL K 105, 35. cs., M6, ff. 185–186, 199–201. Serédi Jusztinián 1931. április 28-án küldte meg Károlyi Gyula külügyminiszternek észrevételeit a csanádi püspök levelével együtt.

129 Vö. Gergely, 1997. 66–67.

130 *Uo*. 67.

131 Raffaele Carlo Rossi 1930-ban lett bíboros és egyben a Konzisztoriális Kongregáció titkára. Vö. AAS 22 (1930) 303, 307, 426. A Konzisztoriális Kongregáció hatáskörébe tartozott többek között egyházmegyék létesítése, felosztása és az egyházmegyék feletti legfőbb felügyeleti jog, így érthető, hogy a kivitelezéshez az ügy hozzájuk került. Vö. Bánk, 1958. 50.

132 AAV, Arch. Nunz. Ungheria, busta 36, fasc. 1.14, f. 323r: Rossi 1931. július 22-ei levele Angelo Rottának. Az ekkor küldött bulla másolata: *uo*., f. 324v.

133 *Uo*., f. 322rv.

134 *Uo*., f. 326r: Benedetto Benzoni helyettes válasza Rottának. Az Apostoli Kancellárián, ahol kiállították a bullát, került bele önkényesen a „köztársaság" kifejezés. A levél vélhetően még nem érkezett meg 4-én, mivel a nunciatúrai anyagban található augusztus 5-ei dátummal egy helyesbítési kérelem Vincenzo Santoronak a Konzisztoriális Kongregáció ülnökének is. *Uo*., f. 325r.

mányt a bulla végrehajtására felhatalmazó dekrétumával együtt,[135] aki az érte járó taxa megfizetésével egy időben vázolta, hogy szeptember 24-ére, Szent Gellért püspök és vértanú, az egyházmegye védőszentje ünnepére szeretné tenni a bulla kihirdetését.[136] A szabadságon levő nuncius helyett augusztus 27-én Umberto Kaldewey uditore[137] válaszolt, nyugtázva a taxa megérkezését és a bulla tervezett kihirdetésének időpontját.[138]

Szeptember 24-én Csepreghy Imre eleki plébános olvasta fel Angelo Rotta nuncius levelét és a pápai bullát latinul, míg magyar nyelven Sobsich János pápai kamarás, püspöki titkár.[139] Ezzel tehát megtörtént a püspöki székhely áthelyezése és a Fogadalmi Templom székesegyház rangjára emelése. Glattfelder püspök még aznap elküldte a jegyzőkönyvet, amely a székesegyház kánoni erigálásáról és a bulla végrehajtásáról tanúskodott.[140] Ezt Kaldewey október 3-án továbbította Raffaele Rossinak.[141] Így lett tehát a román konkordátummal diszmembrációt szenvedő csanádi egyházmegye új székhelye Szeged, illetve a Magyarok Nagyasszonya titulussal rendelkező Fogadalmi Templom a csanádi egyházmegye székesegyháza.

*

Az elképzelés tehát, hogy a csanádi, a nagyváradi és a szatmári egyházmegyék Magyarországon maradt része egy apostoli kormányzót kapjon Glattfelder Gyula személyében, nem valósult meg, amint az sem, hogy fokozatosan, előbb a szatmári, majd a nagyváradi egyházmegyecsonk élére is a csanádi püspököt nevezzék ki. Orsenigo nunciusnak erre a lépésenként haladó, a három egyházmegyerészt lassan

135 *Uo*., f. 327r utáni. A *Per Apostolicas* kezdetű bullát és a dekrétumot teljes terjedelemben megtaláljuk a Csanád egyházmegyei püspöki körlevelek sorában is: *Ordines Circulares ad honorabilem clerum almae dioecesis Csanádiensis de anno 1931*. Szegedini, Typis Typographiae Stephani Juhász, [1931]. 28–29. V. körlevél.

136 Glattfelder 1931. augusztus 22-ei levele Angelo Rottának: *Uo*., f. 332r. Az eljárásért kirótt 500 líra taxát 250 pengő értékben fizette ki Glattfelder augusztus 22-én, melyet 500 lírára váltva Umberto Kaldewey uditore továbbított a Konzisztoriális Kongregációnak szeptember 1-jén. A visszaigazolást szeptember 4-én, illetve a nyugtát szeptember 8-án kapta meg. Vö. *uo*. ff. 333r, 328r, 330r, 331r.

137 1928-tól 1939-ig volt a budapesti apostoli nunciusok segítője. Magyarországra érkezéséhez, illetve kinevezéséhez ld. A pápai követség uj tagja. *Pesti Hirlap*, 1928. március 6. 15. – Személyi hírek. Követségi hírek. *Belügyi Közlöny*, 19 (1928). 400. Távozásához ld. Személyi hírek. Követségi hírek. *Belügyi Közlöny*, 54 (1939). 1561. Bővebben: Tóth – Tusor, 2016. I, l

138 AAV, Arch. Nunz. Ungheria, busta 36, fasc. 1.14, f. 334r.

139 Vö. Szegeden kihirdették a pápai bullát. *Magyarság*, 1931. szeptember 25. 4.

140 AAV, Arch. Nunz. Ungheria, busta 36, fasc. 1.14, ff. 335rv, 337r–334r, 345r–346r.

141 *Uo*. f. 348r. Ugyanaznap jelezte Glattfelder püspöknek is, hogy a jegyzőkönyvet a Konzisztoriális Kongregációnak továbbítja: *uo*. f. 347r.

egy egységgé formáló – a határ mentén csíkban elnyúló egyházmegyét vizionáló –, a papképzés, a dispozíciók, az egyházkormányzat nehézségeit megoldó elgondolására az 1920-as évek végén nem érett meg a magyar közvélemény. Egy véglegesnek szánt megoldás ellenkezett volna a revíziós politika elképzeléseivel és a csonka nagyváradi és szatmári egyházmegyék papsága sem méltányolta volna fokozatos beolvasztásukat egy másik egyházmegyébe. Ezt felismerve változtatta meg álláspontját a nuncius és javasolta az akkori szatmári és nagyváradi magyar részi vikáriusok apostoli kormányzóvá történő kinevezését. Tőle függetlenül ugyanezt később a magyar kormány is felvetette, amely a tényleges apostoli kormányzói kinevezésekben a saját elgondolásának diadalát sejtette. A csanádi egyházmegye magyar részének helyzete némileg eltérően alakult: itt végül Orsenigo nuncius eredeti elképzelésével szemben nem került sor Glattfelder Gyula apostoli kormányzói kinevezésére, sőt, a Magyarországon maradt egyházmegyerész a püspöki székhelyhez szükséges épületek, intézmények emelésével bizonyította életképességét, így a Szentszék Rotta nuncius javaslatára a csanádi püspök kérését teljesítette: 1931-ben Szegedre helyezte át az egyházmegye székhelyét.

Kiss-Pető Apor

GLATTFELDER GYULA KERESZTÉNYSZOCIÁLIS TEVÉKENYSÉGE ALULNÉZETBŐL AZ 1923–1930 KÖZÖTTI ÚJSZEGEDI SZENT IMRE KOLLÉGIUM LAKÓINAK TÁRSADALMI HÁTTERE

Bevezetés

A szegedi Szent Imre Kollégiumot 1923-ban alapította Glattfelder Gyula csanádi püspök az I. világháborút követő hatalomváltások után az új keresztény magyar értelmiség megteremtésének szegedi bölcsőjeként, az akkor már fennálló budai és pesti Szent Imre kollégiumok mintájára, egyben a kollégiumi hálózat első vidéki intézményeként. A szegedi, hivatalos nevén Egyetemi Szent Imre Kollégium történetének első, rövidebb korszaka 1923-tól 1930-ig tartott, amikor az intézmény Újszegeden, a Temesvári körút 38. szám alatti tanítóképezde Bérkert utca felőli épületében volt. A kollégium ezután költözött a Dóm térre, ahol 1948-ig működött. Több mint két évtizedes fennállását a kommunista államosítás akasztotta meg.[1] Jelen tanulmányomban a kollégium történetének első, 1923–1930 közötti történetével foglalkozom, azon belül is a hallgatóság összetételének aspektusaival.

Glattfelder Gyula püspök kereszténységi tevékenységét viszonylag gyakran említi a szakirodalom, azonban legtöbbször csak általánosságban, fő elveinek és működési területének leírásával, és ritkán annak gyakorlati bemutatásával. A Szent Imre kollégiumi hálózat tárgyalásakor is általában annak két fővárosi tagjával foglalkozik a szakirodalom és viszonylag ritkán a vidéki intézményekkel. A szegedi kollégium létrejöttének körülményeit és történetét Vajda Tamás dolgozta fel, kiemelve benne Glattfelder Gyula szerepét.[2] Ezt a kutatást szeretném kiegészíteni jelen tanulmányommal, mely első publikált eredménye azon kvantitatív kutatásomnak, amely a szegedi diákotthon tagjainak demográfiai összetételével és mindennapjaival foglalkozik.

1 Vajda Tamás: Katolikus ifjúsági mozgalmak Szegeden (1923–1943). Glattfelder Gyula szerepe a szegedi egyetemisták humanizmusában. *Deliberationes*, 2020/1. 190–240. (A továbbiakban: Vajda, 2020a) – *A Szegedi Királyi Katholikus Tanítóképző Intézet Emlékkönyve 1844–1994*. Szerk. Csillik László – Gácser József. Szeged, Szegedi Tanítóképzőt Végzettek Baráti Köre, 1994. 27–28., 157.

2 Vajda, 2020a.

A diákság összetétele

A kollégiumi diákság vizsgálatához a Szegedi Tudományegyetem Szaklevéltárában őrzött hallgatói törzskönyveket,[3] pontosabban annak anyakönyvi (származási) lapjait használom fel. Ezen anyakönyvi lapok önbevallásos alapon tartalmazzák a hallgatók legfontosabb személyes adatait, melyeket minden félév kezdetén töltöttek ki és adtak le az egyetemi Quaesturának. A hallgatóknak adataik között fel kellett tüntetniük szegedi lakóhelyüket is: az albérlet vagy a kollégium címét, így innen követhető vissza, kik voltak a Szent Imre Kollégium tagjai.

Az Egyetemi Szent Imre Kollégium saját irattára nem maradt fenn, levelezésének töredékei a Szeged-Csanádi Egyházmegyei Levéltárban megtalálhatóak, a püspöki iratok között.[4] Ugyanakkor a vizsgált, 1923–1930 közötti időszakból elenyészően kevés és nem informatív irat maradt fenn a püspöki iratok között, így egyetlen forrásunk az egyetemi törzskönyvek gyűjteménye. A kollégium történetének második, 1930–1948 közötti Dóm téri korszakából már jóval több iratunk maradt fenn, közülük a legértékesebbek a kollégium éves jelentései, melyek az intézmény legfontosabb történései és leltárai mellett a diákok névsorát is tartalmazzák. Mindemellett jelen tanulmányban ezeket nem áll módunkban használni. Szintén gondot jelent, hogy az egyetemi törzskönyvek egy része a II. világháború alatt megsemmisült.[5] Jelen tanulmány relevanciája szempontjából egy kar egy félévnyi dokumentuma veszett el, a Jog- és Államtudományi Kar 1929–1930-as tanév II. félévi törzskönyve, így ennek a félévnek a diákállománya nem rekonstruálható hiánytalanul.

Az egyetemi törzskönyvek fennmaradt adatai alapján 1923–1930 között a Szent Imre Kollégiumban lakó diákság létszáma összesen 220 fő volt. Az első, 1923–1924 őszi félévben viszonylag szerény, 16 fővel indult az intézmény, ugyanakkor már a második, 1923–1924 tavaszi félévre 40-re emelkedett a diákok száma. Ezután a kollégiumi férőhelyek, ha nem is egyenletesen, de növekvő tendenciát mutatnak, a létszám 44 és 59 között mozgott (lásd: 1. ábra). Ez alapján egy kis-közepes létszámú kollégiumról beszélünk, ha összehasonlítjuk a pesti és budai kollégium méreteivel,[6] ugyanakkor a jelentőségét növeli, hogy vidéken csak Szegeden és Sopronban

3 Szegedi Tudományegyetem Szaklevéltára, Bölcsészet-, Nyelv- és Történettudományi Kar hallgatói törzskönyvek 12–30. köt.; Jog- és Államtudományi Kar hallgatói törzskönyvek 64–89. köt.; Matematika- és Természettani Kar hallgatói törzskönyvek 8–21. köt.; Orvostani Kar hallgatói törzskönyvek 13–36. köt.

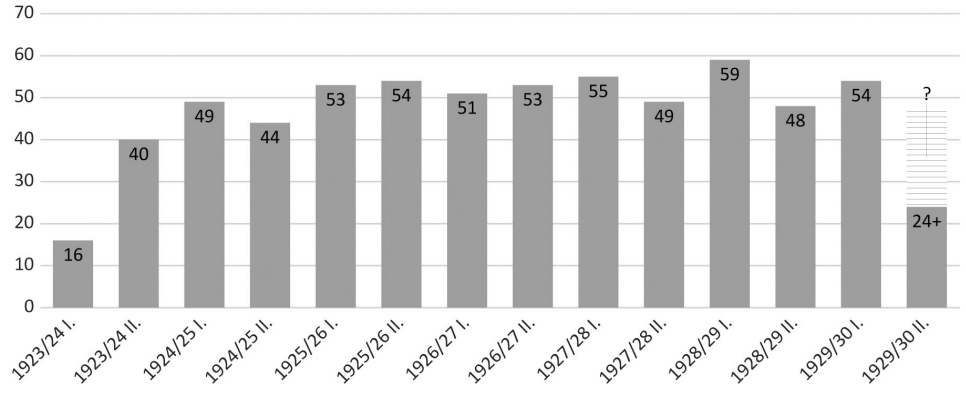
4 Szeged-Csanádi Egyházmegyei Levéltár, I. Egyházmegyei levéltár, I. 1. Püspöki hivatal iratai.

5 Vajda Tamás: Szegedi jog- és bölcsészhallgatók adatbázisa és 1914–1920 között teljesített katonai szolgálatai. In: *Trianon és a magyar felsőoktatás III.* Szerk. Ujváry Gábor. Budapest, Veritas – Magyar Napló, 2020. 88–90.

6 Vajda, 2020a 201.

jött létre szentimrés kollégium. Emellett a vizsgált korszak második-harmadik legnagyobb szegedi diákotthona volt, az állami fenntartású, 150–230 fő elszállásolására alkalmas Horthy Miklós Internátus és a Népies Irodalmi Társaság által működtetett, szintén 50–60 fős Bocskai Internátus mellett.[7] Külön megjegyzésre érdemes, hogy a szegedi kollégium rendkívül nehéz körülmények között jött létre. Glattfelder Gyula püspök, miután kiutasították Romániából, 1923. március 28-án érkezett Szegedre, és szinte azonnal, saját költségén befejeztette a félbemaradt tanítóképző építését, majd már ez év szeptemberében megnyílt a Szent Imre Kollégium.[8] Ebben a szorult helyzetben szinte irracionális lépésnek számított az alapító püspök nagylelkűsége, ugyanakkor az intézmény fennmaradása és betöltött szerepe utólag Glattfelder messzelátását igazolta.

1. ábra: A Szent Imre Kollégium diáklétszáma féléves bontásban (1923–1930)[9]

Forrás: a szerző saját szerkesztése az egyetemi törzskönyvek adatai alapján

Karok szerinti felosztásban az alábbi eredményt kapjuk. Legtöbben a Jog- és Államtudományi Karra jártak, összesen 82 fő. Utána következik az Orvostani Kar 73 (74) fővel. A többi kar, összlétszámához igazodva, a kollégiumban is szerényebb létszámmal képviseltette magát: a Bölcsészet-, Nyelv- és Történettudományi Karra 28 (29),

7 Szandtner Pál: *Szegedi egyetemi tájékoztató*. Szeged, Városi Nyomda, 1927. 62–67. (A továbbiakban: Szandtner, 1927.)

8 Vajda, 2020a 190–193. – Gergely Jenő: Glattfelder Gyula csanádi püspök a Magyar Katolikus Püspöki Kar konferenciáin (1911–1943). In: *Igazságot – szeretettel. Glattfelder Gyula élete és munkássága*. Szerk. Zombori István. Budapest–Szeged, Keresztény Értelmiségiek Szövetsége – Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, 1995. 42.

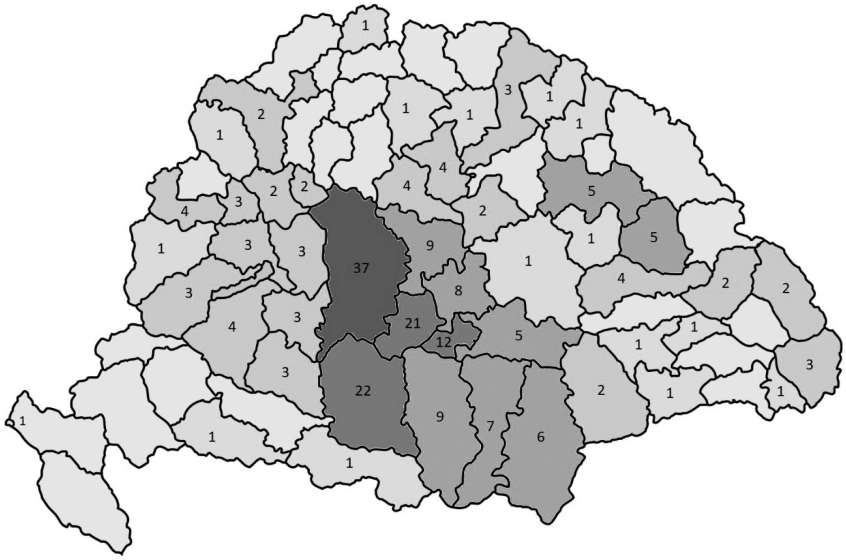
9 Megjegyzés: az 1929–30. tanév II. félévének létszáma hiányos.

a Matematika- és Természettani Karra 19, az orvosi és természettani kar közös képzésében működő Gyógyszerészettanra 16 kollégista járt. Az egyetemtől független Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola hallgatói között 1 szentimrés volt. Egy személy két karon, az orvosi és a bölcsészkaron is megmérette magát, ezért szerepel ennél a két karnál két különböző szám.

Vallás és anyanyelv tekintetében a kollégiumi diákság összetétele erősen homogén volt. Mivel katolikus fenntartású és szellemiségű intézményről beszélünk, nem meglepő, hogy a felvett hallgatók mintegy 97%-a, azaz 213 fő katolikus felekezetű volt (közülük rítus szerint 209 római katolikus, 2–2 fő pedig görögkatolikus és örmény katolikus). Mindemellett a kollégium nem zárkózott el kategorikusan a más felekezetűek felvételétől, a maradék 7 diák közé 4 református, 1 evangélikus, és ami meglepőbb, 2 unitárius is sorolódik. Anyanyelv tekintetében hasonló arányokkal találkozhatunk: a 220 diák közül 216 magyar anyanyelvű volt, 2 pedig német. A fennmaradó két diák vegyes nyelvi háttérből érkezett, az egyes félévekben vagy a magyart vagy a németet írták be anyanyelvként.

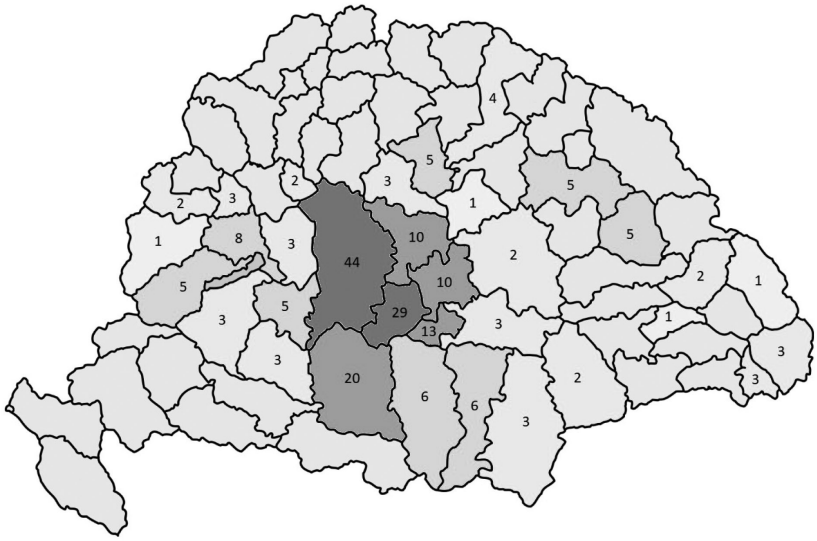
A trianoni békeszerződés területi rendelkezéseinek társadalmi hatását jól nyomon követhetjük, ha összevetjük a diákok születési helyét és egyetem előtti lakóhelyüket (a beiratkozási lapokon: „a hallgató atyjának (gyámjának) lakhelye", mai szóhasználattal élve: „állandó lakcím"). A 220 diákból 134 (60,9%) a Trianon utáni „Kis-Magyarország" területén született. A későbbi utódállamokat tekintve 48 fő (21,8%) a Romániának, 26 fő (11,8%) a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságnak, 10 fő (4,5%) a Csehszlovákiának, 1–1 fő (0,45%) pedig az Ausztriának és Olaszországnak ítélt területen született. Ehhez képest az egyetemi beiratkozásukkor, azaz 1923–1930 között már 163 fő (74,1%) érkezett „Kis-Magyarország" területéről. Az utódállamok közül pedig Romániában 38-an (17,3%), a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságban 14-en (6,4%), Csehszlovákiában 1-en (0,45%) laktak. 4 hallgató gyámjának lakhelye ismeretlen. Láthatjuk tehát, hogy 1920 után nagyarányú elvándorlás figyelhető meg a „csonkaország" felé, különösképp Pest-Pilis-Solt-Kiskun és Csongrád, valamint egyes dunántúli vármegyék javára. A Felvidék szinte teljesen kiürült, az egy-egy burgenlandi és fiumei család is elköltözött, a délvidéki területekről érkezők száma megfeleződött. A Romániához került erdélyi–partiumi terület esetében kisebb a csökkenés. Ez annak tudható be, hogy ez a terület rendelkezett létszám és arány tekintetében a legnagyobb magyar közösséggel. Fontos kiemelni, hogy az értelmiségiek esetében a mobilitás és a többszöri költözés a világháború előtt is bevett gyakorlat volt, ugyanakkor a központi kormányzat áthelyezésekkel igyekezett egyensúlyban tartani az egyes országrészeken az értelmiségiek szükséges számát. Trianon után tehát ez az arány változott meg jelentősen.

1. térkép: A hallgatók születési helye vármegyei bontásban (1923–1930)

Forrás: a szerző saját szerkesztése az egyetemi törzskönyvek adatai alapján

2. térkép: A hallgatók atyjának (gyámjának) lakóhelye vármegyei bontásban (1923–1930)

Forrás: a szerző saját szerkesztése az egyetemi törzskönyvek adatai alapján

Az alapvető demográfiai adatok után vizsgáljuk meg a hallgatók társadalmi helyzetét. Már a Szent Imre Kollégium alapításakor fontos szerepet kapott a szociális szerep hangsúlyozása.[10] Egy 1927-es egyetemi ismertető füzet így ír erről: „E kollégiumban 50–60 katholikus vallású egyetemi hallgató nyerhet jutányos, esetleg ingyenes lakást, fűtést, világítást és élelmezést. […] Az élelmezés díja a gazdasági viszonyoktól függően méltányosan állapíttatik meg s a jó előmenetelű szegénysorsúak még e méltányos összegből is tetemes engedményt kaphatnak."[11] A nehezebb anyagi hátterűek között kiemelten említik az egzisztenciavesztett vagy anyagi helyzetét fenntartani igyekvő hivatalnokcsaládok támogatását: „Az intézet főhatósága jeles tanuló, szegénysorsú ifjak, főleg tisztviselőgyermekek kedvezményes ellátását is lehetővé fogja tenni."[12]

A hallgatók szociális helyzetét, mely a társadalmi mobilitás vizsgálatához fontos, a „hallgató atyjának (gyámjának) polgári állása" adatsoraiból követhetjük nyomon. Hogy a szerteágazó foglalkozási skála és a sokféle megfogalmazással kitöltött adatok összevethetőek legyenek, hat társadalmi kategóriát különítettem el, melyek az alábbi táblázatban olvashatóak.

1. táblázat: A hallgatók atyjának (gyámjának) foglalkozása kategóriákba sorolva és a társadalmi kategóriák létszámaránya a kollégiumban (1923–1930)

Társadalmi csoport:	**Létszámarány:**
Tisztviselő, hivatalnok	40%
Tanító, tanár	10%
Egyéb professzió	10%
Önálló iparos, szolgáltató	15%
Földműves (kis- és középbirtokos)	15%
Mélyszegény	3%
Ismeretlen	25 fő

Forrás: a szerző saját szerkesztése az egyetemi törzskönyvek adatai alapján

A „Tisztviselő, hivatalnok" kategóriába sorolódnak a községi jegyzők; a városi, járási, vármegyei alkalmazottak; valamint a vasúti, bank-, posta- és egyéb tisztviselők gyermekei. A tanító- és tanárgyerekek a foglalkozás hasonlósága miatt egy kategóriát alkotnak, ugyanakkor fontos megjegyezni, hogy vagyon és megbecsültség tekintetében különbségek adódnak közöttük, például ha összevetjük egy falusi kán-

[10] Zombori István: Márton Ferenc egyházművészeti alkotásai. In: *Márton Ferenc*. Szerk. Murádin Jenő – Sümegi György – Zombori István. Csíkszereda, Pallas-Akadémia, 2009. 87–88.

[11] Szandtner 1927. 66.

[12] *Nemzeti Ujság*, 1923. augusztus 5. 8.

tortanító és egy (fő)városi gimnáziumi tanár helyzetét. Az „Egyéb professzió" kategóriába tartoznak mindazok, akiknek gyámja valamely diplomához kötött hivatással bírt, például orvos, ügyvéd, gyógyszerész, mérnök volt. Az „Önálló iparos, szolgáltató" kategória szintén változatos összetételű, viszont vagyoni helyzet tekintetében viszonylag egységes: ide sorolódnak mindazok, akiknek a gyámja kétkezi munkásként, de önálló műhellyel, üzlethelyiséggel rendelkezett, például szabó-, kovács-, cipészmester; kéményseprő, borbély, vendéglős, kiskereskedő. A földműves kategória csak a kis- és középbirtokosokat, azaz a saját földjükön gazdálkodókat tartalmazza. A társadalom alsó rétegébe tartozókat nem volt érdemes foglalkozás szerint különválasztani, őket egységesen a „Mélyszegény" kategória foglalja magába. Heterogén csoportot képeznek, van közöttük egyebek mellett földművelési napszámos, gyári munkás, özvegy varrónő, falusi harangozó. 25 hallgató gyámjának foglalkozása ismeretlen.

A szociális helyzet fontos adaléka, hogy a 220 kollégista közül 45 hallgató feltüntette, hogy az apja már meghalt, 1 fő pedig, hogy teljesen árva. Már ez a létszám is kiugró, 20% körüli eredményt mutat, ugyanakkor ehhez számoljuk hozzá azt is, hogy a beiratkozási lapokból nem derül ki, hogy az anya életben volt-e, mivel csak a gyámot kérdezték meg, aki ebben a korszakban még alapvetően az apa volt. Ha hasonló arányokkal számolunk, és azt feltételezzük, hogy az anyai részről való félárvák száma hasonló lehetett az apaiakhoz, akkor akár a hallgatók körülbelül 40%-a lehetett félárva egyetemi tanulmányai idején, ami tragikusan magas aránynak minősül.[13]

Összegzés

Összegzésként megállapíthatjuk, hogy a Szent Imre Kollégium fontos szerepet játszott Szeged egyetemi életében, mint a legnagyobb vagy második legnagyobb és másodikként alapított nem állami fenntartású szegedi kollégium.[14] Viszonylag szerény keretek között jött létre és működött, ugyanakkor nem szabad elfeledkeznünk róla, hogy maga Szeged városa mint regionális központ is ekkor még csak bontogatta

[13] Az itt közöltekhez hasonló arányt közöl a jogi és bölcsészkar teljes diákságának vonatkozásában: Vajda Tamás: A szegedi jogász- és bölcsészhallgatók származási helyei 1920 és 1929 között. In: *Trianon és a magyar felsőoktatás IV.* Szerk. Ujváry Gábor. Budapest, Veritas – Magyar Napló, 2021. 216–217.

[14] Devich Andor: *A Szegedi Tudományegyetem története 1921–1944 I.* Szeged, JATE, 1990. 226. – Szabó Tibor – Zallár Andor: *A Szent-Györgyi Albert Orvostudományi Egyetem története I.* Szeged, Szent-Györgyi Albert Orvostudományi Egyetem, 1992. 19, 58.

a szárnyait. A kollégiumot megfelelő infrastruktúra hiányában önálló ingatlanban nem, csak a tanítóképző egyik oldalépületében tudták berendezni, mindemellett Glattfelder Gyula püspök, jó pásztor módjára első intézkedései között gondoskodott a katolikus egyetemistákról.

A kollégiumnak társadalmi szempontból fontos szerepe volt egyrészt a világháború és a területi változások miatt egzisztenciájukat vesztett, rosszabb társadalmi és anyagi helyzetbe került családok gyerekeinek elszállásolásában, tanulmányaik idejére megfelelő lakókörnyezet biztosításában. Másrészt a kollégium lehetőséget biztosított a társadalmi szerkezetváltásra, a szerény származású ifjak felzárkóztatásában, melyet a kedvezményes szállásdíj mellett a püspökség külön ösztöndíjakkal is igyekezett segíteni. Ebben a programban Glattfelder Gyula püspököt a kereszténységszocializmus eszméi hatották át, és így a Szent Imre kollégiumi hálózat, benne a szegedi intézmény, aktívan részt vett a keresztény értékek átadásában.

Máté Zsuzsanna

SÍK SÁNDOR SZEGEDI IRODALOMTUDOMÁNYI ÉS ESZTÉTIKAI MUNKÁSSÁGÁRÓL (1929–1945)

A 20. század második felétől fokozatosan, különösen a halála után, Sík Sándor (1889–1963) életműve lassan kiszorult az irodalomtörténet és az esztétikatörténet – ideológiai szempontokkal is terhelt – kánonjából. Azonban 1988-tól örvendetesen gyarapodtak Sík műveinek újrakiadásai, egyben elindítva az életmű újraértelmezési és értékfeltáró folyamatát, mely az elmúlt évtizedben ismét elhalkult, főképpen az irodalomtudományi és esztétikai munkásságát illetően. Éppen ezért vélem indokoltnak kiemelni a Sík Sándor-i életmű[1] – intenzitásában és termékenységében – igen gazdag szegedi korszakának[2] tudományos munkásságát; elsősorban azon irodalomtörténeti, irodalomelméleti és esztétikai műveit, melyek korában hiánypótló jellegűek voltak és eredményei ma is helytállóaknak bizonyulnak.

Sík Sándor 1929. december 24-én tette le a hivatali esküt Györffy István, a szegedi egyetem akkori rektora előtt a szegedi Ferenc József Tudományegyetem (Dugonics téri) központi épületében.[3] Kinevezésének[4] – meglepetésekkel tarkított – előzményeiről *Egyetemi tanári kinevezés* című önéletrajzi töredékében írva megemlíti, hogy

1 Tanulmányom szintetizáló jellegű gondolatmenetei és megállapításai a teljes életművet átfogó Sík-monográfiám kutatási eredményein is alapulnak. Vö. Máté Zsuzsanna: *Sík Sándor - a szépíró, az irodalomtudós és az esztéta*. Szeged, Lazi, 2005. (A továbbiakban: Máté, 2005.)

2 Sík Sándor szegedi korszakának szerteágazó tevékenységét részletesen ismertetem monográfiám V. fejezetében, kiemelve és elemezve költészetét, a *Fekete kenyér* (1931), *Magányos virrasztó* (1936), *Az Isten fiatal* (1940), *Új versek* (1941), *Győzöd-e még?* (1945) című verseskötéteit. Valamint ez idő alatt írt drámai műveit: *István király* (1930) című történelmi tragédiáját; *Advent: oratórium emberi hangra* (1930) című oratóriumát; *Mennyei dal* (1937) című misztériumjátékát; *Testvérek* (1937) című drámáját; *A podolini diákok* (1942) című egyfelvonásos darabját; *Az égigérő torony* (1943) című drámáját. Vö. Máté, 2005. 126–238.

3 Mészáros István: *Sík Sándor, a pedagógus*. Budapest, Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, 1992.14.

4 Sík Sándor egyetemi kinevezésének folyamatát két tanulmány rekonstruálta a bölcsészkari dokumentumok alapján, kardinális különbségük a katolikus egyház befolyásolásának megítélése volt Sík Sándor kinevezési folyamatában. Grezsa Ferenc tanulmánya „cáfolja a legendát, mely szerint az új tanárt a felekezeti prioritás elve juttatja katedrára," Grezsa Ferenc: Sík Sándor az egyetemi katedrán. *Sík Sándor emlékszám*. *Acta Historiae Litterarum Hungaricarum Tomus* XXIII. Szeged, 1989. 3–11. (A továbbiakban: Grezsa, 1989.) Fizel Natasa egy tágabb, oktatáspolitikai és a katolikus egyház érdekérvényesítő kontextusába is elhelyezi az egyetemi tanári pályázat kiírását és Sík Sándor kinevezését. Fizel Natasa: *Sík Sándor szerepe a párhuzamos tanszékek megalakulásában*

gróf Klebelsberg Kunó közoktatási minisztersége idején elrendelte a katolikus leányközépiskolákban tanító szerzetes nővérek egyetemi végzettségét és azt is, hogy tanári diplomával kell rendelkezniük. „A szerzetesrendek vezetőinek jó része nem a budapesti, hanem a szegedi egyetem bölcsészettudományi karára küldötte a tanárnőnek szánt nővéreit – ami kedves szegedi egyetemét fejleszteni akaró Klebelsbergnek szándékával is találkozott. Csakhamar fölmerült azonban egy nehéz probléma: a szegedi egyetemnek világnézeti katedráin kizárólag protestáns tudósok ültek (a filozófiát Bartók György, a pedagógiát Imre Sándor adta elő). A nehézséget úgy akarták megoldani, hogy ezek mellé a tanszékek mellé egy második, úgynevezett világnézeti tanszéket szerveztek. Ezek egyikére, a pedagógiára engem akartak kinevezni, […]. Végképpen el is határoztam, hogy nem vállalkozom erre a feladatra. Mielőtt azonban sor kerülhetett volna ennek az elhatározásomnak illetékes helyre való bejelentésére, váratlan fordulat történt, melynek okát különben a mai napig sem tudom. Egy teadélutánon történt, amelyet gróf Zichyné adott várbeli palotájában a Napkelet című irodalmi folyóirat munkatársai számára. […] Klebelsberg miniszter arcát láttam szemem előtt, aki mosolyogva mondta: »Ugye tudod, hogy ki foglak nevezni a szegedi egyetem második magyar irodalomtörténeti katedrájára?« Ez a kijelentés annyira meglepett, hogy csak nagy nehezen tudtam a »nem tudomot« elhebegni. […] Persze ez az új terv egészen más színben tüntette fel előttem a szegedi professzorságot. A magyar irodalom és irodalomtörténet is nemcsak szaktárgyam, hanem szenvedélyes szeretetem tárgya is volt, amellyel két évtized alatt egy percig sem szűntem meg foglalkozni, úgyhogy amikor be kellett nyújtanom a karhoz eddigi tudományos munkáimat, elég szép kis gyűjteményt állíthattam össze. A gyűjtemény legjelentősebb darabja egy terjedelmesebb könyv volt: Gárdonyi, Ady, Prohászka. Lélek és forma a századforduló irodalmában."[5]

Ahogy Sík Sándor, úgy az egyetemi tanári pályázatát elbíráló szegedi egyetemi bölcsészkari bizottság is, irodalomtudományi, esztétikai munkássága legjelentősebb darabjának az 1929-ben megjelent, terjedelmes, több évnyi kutatását összesítő, *Gárdonyi, Ady, Prohászka. Lélek és forma a századforduló irodalmában* című könyvét[6] látta. (Megjegyzem, gimnáziumi szerzetestanári tevékenysége és jónéhány írása mellett 1923-ban jelentette meg első szintetizáló jellegű irodalomtörténeti munkáját,

---

a Ferenc József Tudományegyetemen. In: *Sík Sándor eszmekörei*. Szerk. Miklós Péter. Szeged, Radnóti Szegedi Öröksége Alapítvány, 2014. 66–72.

5 Sík Sándor *„Egyetemi tanári kinevezés"* című önéletrajzi töredéke. In: *A százgyökerű szív. Levelek, naplók, visszaemlékezések Sík Sándor hagyatékából*. Szerk. Szabó János. Budapest, Magvető, 1993. 109–111.

6 Sík Sándor: *Gárdonyi, Ady, Prohászka. Lélek és forma a századforduló irodalmában*. Budapest, Pallas, 1929. (a továbbiakban: Sík, 1929.)

A magyar irodalom rövid ismertetése címmel, majd 1924-ben a *Kölcsey Ferenc, az ember, a gondolkodó, az író* című breviáriumát.)

A pályázatot bíráló bizottság elnöke, a szegedi egyetem francia filológia professzora, a szellemtörténész Zolnay Béla igen körültekintően és részletekbe menően méltatta Sík Sándor felkészültségét, sokirányú működését, egyéniségében a tudós „boncoló" és az esztéta „megértő" képességének egységét. Aki, amellett, hogy „nívóban, esztétikai képzettségben és az irodalommal szemben megkívánható mindenfajta tehetségben messze kimagaslik sok szürke tudóstársa közül", egyúttal „szuggesztív hatású, áldozatos lelkű" tanárember is. Zolnay a pályázó munkásságában az irodalomtudós és a költő organikus egységét emelte ki, valamint azt, hogy nemcsak a 19. és a 20. század irodalmának kutatója, de otthon van a középkor kultúrájában, sőt, az élő irodalomban is. *Gárdonyi, Ady, Prohászka. Lélek és forma a századforduló irodalmában* könyvének – a szinte kisebb könyvnyi terjedelmű, több mint 150 oldalas – Ady-fejezetét pedig igen rangos és jelentős irodalomtudósi, esztétikai munkának vélte: „Végre egy kritika, ami a tudománynak teljes fegyverzetével síkra száll Ady értéke mellett." A szegedi egyetem bölcsészkari kari tanácsa 1929. szeptember 26-i ülésén (8 igen, 1 nem szavazattal és 4 tartózkodással) meggyőző szótöbbséggel ajánlotta Sík Sándor kinevezését a II. sz. Magyar Irodalomtörténeti Tanszék nyilvános rendes egyetemi tanárának.[7] Sík Sándor, a „reverendás professzor" 1945-ig irányította a szegedi egyetem II. számú magyar irodalomtörténeti tanszékét, majd 1932-től az egyes számú tanszéket is. Így mind a régi, mind az új és a legújabb kori irodalom oktatása hozzátartozott 1945-ig.[8]

Sík Sándor *Gárdonyi, Ady, Prohászka. Lélek és forma a századforduló irodalmában* könyvének korabeli – a pályázati folyamattal és kinevezésével egy időben zajló – feltűnően nagy országos visszhangja már jelzi azokat az előítéleteket is, melyekkel a szegedi másfél évtized alatt folyamatosan meg kellett küzdenie, irodalomtudósként és esztétaként, egyaránt. Könyvének három nagy fejezete bemutatja az egymástól távol álló Gárdonyi Géza, Ady Endre és Prohászka Ottokár írói, költői életérzését, világképét és a művek belső-külső formáját. A lélek és a formák relációja – korának hagyományos pozitivista irodalomtudományi módszereit radikálisan meghaladva – a szellemtörténeti jellegű irodalomesztétikai és -történeti megközelítésre, a belső

7 Grezsa, 1989. 3–5.

8 Az 1945/46-os tanévben Sík Sándor már nem térhetett vissza tanszékére, mivel az Országos Köznevelési Tanács ügyvezető alelnöki tisztét látta el, a Tanács elnökének, a szegedi egyetem volt rektorának, Szent-Györgyi Albertnek a felkérésére, akivel szinte baráti kapcsolatot ápoltak. Két éven át, 1947-ig Sík ügyvezető alelnökként igen intenzíven vett részt az irodalmi tankönyvek elkészítésében és a tanárképzés reformjának végrehajtásában. Vö. Baróti Dezső: *Sík Sándor*. Budapest, Akadémiai, 1988. 82. (A továbbiakban: Baróti, 1988.)

pszichológiai alakító erők és szellemiség feltárására utal, mivel Sík a szépírók egyéniségének, lelki alkatának analizálásán keresztül jut el a formateremtő elvek, az esztétikum felfedezéséig.

A pozitív méltatások sokasága az irodalomtudós Sík Sándor interpretációs módszerének, verselemző felkészültségének, eredeti meglátásainak és esszéisztikus előadásmódjának szólt. Babits Mihály is hasonlóan vélekedett a kötetről Sík Sándornak szóló levelében: „[…] nagy, igaz örömöt okozott nekem azzal, hogy értékes és szép könyvét címemre elküldötte. Régen fogtam kezembe magyar essay-könyvet ily érdeklődéssel. Hozzám persze legközelebb az Ady-tanulmány áll, melynek számos megállapítása találkozik az én gondolataimmal. De a többi is, az egész könyv, nagyon foglalkoztat és érdekel."[9] Sík Sándor ugyanakkor szembekerült a támadó előítéletekkel is, mindenekelőtt a 'költő, az író – az nem lehet jó tudós' előítélettel, miszerint irodalomtudományi munkája legfeljebb egy költő érzékeny megfigyeléseinek összegzése lehet csupán. (Fentebb láthattuk, hogy a szegedi egyetem bíráló bizottsági előterjesztésében, Zolnay Béla éppenhogy előnynek látta e kettő egységét.) Másrészt a katolikus hitű paptól és tanártól egy konzervatív szemléletet vártak el, nem pedig annak tézisszerű kimondását és részletes bizonyítását, hogy Ady költészetét és a *Nyugat* fellépésének évtizedeit a magyar irodalom nagy jelentőségű korszakának kell tekinteni.

Sík Sándor a legelső volt, aki irodalmárként és esztétaként Ady költészetének főbb minőségeit és értékeit felfedte, immanens sajátosságait komplex módon, verselemzéseivel is alátámasztottan bemutatta, az életmű egészének megértésére törekedve, ma is érvényes megállapításokat téve.[10] A félévszázad múltán már kanonizálódott tézise „Bátor szó volt ez akkor",[11] miként ezt volt egyetemi hallgatója, későbbi tanársegédje, majd kollégája, a szegedi egyetemen nála (is) habilitált magántanára, Baróti Dezső kiemelte, hiszen a húszas években Ady nevét kimondani, verseit idézni protestálásnak számított. Mégis, Sík könyvének egésze egyik polarizálódó oldalnak sem tetszett igazán. A nyugatos kortársi kritika számára Sík Ady-értelmezése – a pozitív méltatás mellett – mégiscsak egy jószándékú konzervatív kritikus véleménye volt, a konzervatívok pedig többnyire hallgattak vagy a témaválasztáson – Prohászka Ottokár püspök és Ady Endre egymás mellé illesztésén – botránkoztak meg.[12] Tény, hogy Sík Sándor a legelső volt azok között, aki irodalmárként és esztétaként magára

9 Levélrészlet Babits Mihálytól. In: Szabó 1993. 107.

10 Vö. Máté Zsuzsanna: Sík Sándor Ady-képéről. *Vigilia*, 2019/7. 490–497.

11 Baróti, 1988. 104–105.

12 Sík-monográfiámban részletezem 1929-ben megjelent első könyve recepcióját, annak ellentétes polarizáltságát továbbá jelentőségét. Vö. Máté, 2005. 99–104.

a költőre és költészete sajátosságaira tekintett, elfogulatlanul meglátva és hangsúlyozva annak értékeit és vitathatatlan jelentőségét.

Sík Sándor irodalomtudományi könyve által kiváltott kortársi ítélkezés ellentételezettsége egyértelműen jelzi azt a későbbiekben is jellegzetessé vált kritikusi attitűdöt, miszerint egyik polarizálódott tábor sem volt igazán elégedett Sík irodalomtudósi, esztétikai munkáival. Ez az elégedetlenség egyrészt valamely ideológiai meghatározottságból, másrészt az előítéletes művész/szépíró – tudós elkülönítésből fakadt. A húszas évek végétől kezdődően egészen az 1980-as évek végéig a katolikus, konzervatív szellemiség egyes képviselői számára Sík Sándor – elsősorban irodalomtudósként és esztétaként – túlságosan merésznek és profánnak tűnt; míg a másik, a világi oldalról pedig túlságosan is abszolutizálónak, teocentrikusnak és így konzervatívnak.

Hasonlóan ez a kettős előítéletes megítélés kísérte esztétikai munkáit is. Sík Sándor első jelentősebb irodalomtudományi munkájának érdeme – többek között – éppen az, hogy nem vette figyelembe a művészeten kívüli külsődleges szempontokat és nem kívánt semmilyen táborhoz tartozni, hanem – amikor a műalkotásokról írt – a saját jól megalapozott esztétikai véleményét fejtette ki.

Sík Sándor könyvének Ady-fejezetével tulajdonképpen szembekerült az 1920-as években megszilárduló katolikus eszmei konzervativizmussal, mely az alkotó katolikus értelmiségtől nemcsak azt várta el, hogy a fennálló rendszert támogassa, hanem a katolikus vallás dogmáihoz igazodó, esztétikai konzervativizmust is megkövetelt. Előrevetítve megjegyzem, hogy ez a szembekerülés fedezhető fel Sík a Madách-tanulmányai vonatkozásában is. Sík Sándor megértésre törekvő attitűdje az ellentétes polaritású felszínes Ady-viták közegéből kilépve elfogulatlanul a költő és költészetének közvetítésére figyelt; ahogy ő fogalmaz könyvének bevezetőjében: „És van-e az esztétikusnak fontosabb feladata, mint a géniuszt szolgálni: az embereket a költő értésére, élvezésére, szeretésére segíteni?”[13] Sík számára a műalkotások esztétikai vizsgálata egyfajta szellemi szabadságot jelentett. Esztétikai és irodalomtudományi munkáiban mindig szem előtt tartotta, hogy a műalkotások esztétikai elemzésénél csak egyetlen egy mérce lehet: maga a mű, az esztétikum. Ezen irodalomtudósi, esztétai axióma nyomán megnyíló szellemi szabadság és az első könyvében megfogalmazott ars poeticus közvetítő feladat – „a géniuszt szolgálni: az embereket a költő értésére, élvezésére, szeretésére segíteni” – révén tudott újat és eredetit mondani a magyar irodalom jeleseiről és magáról a művészetről is, különböző tanulmányaiban, könyveiben és *Esztétikájában*, melyek többsége a szegedi évek alatt keletkezett.

[13] Sík, 1929. 11.

1935. februárjában, a *Vigilia* folyóirat nyitó számában jelent meg Sík Sándor *A katolikus irodalom problémájához: egyetemesség és forma* című terjedelmes tanulmánya, mely nemcsak elméleti megalapozását nyújtotta irodalomtudósi habitusának, az 'egy mérce lehet: maga a mű, az esztétikum' felfogásának, hanem évtizedekre meghatározta az 1944 márciusában betiltott, majd 1946. decemberétől újrainduló és immáron haláláig általa szerkesztett folyóirat irodalmi arculatát.

A *Vigiliá*t 1935. februárjában alapította meg Aradi Zsolt, Balla Borisz és Possonyi László, annak a katolikus reformnemzedéknek a tagjai, akik Sík Sándort tekintették egyik mesterüknek, vezetőjüknek. Sík Sándor terjedelmes, nyitó tanulmányának témája a katolikus irodalom fogalom-meghatározása: „A katolikus irodalom, amennyiben igazán irodalom, éppen abban az értelemben az, amelyben minden más irodalom. Ha mégis tartalmat akarok adni ennek a sokszor használt kifejezésnek, azt kell mondanom: katolikus az az irodalom, amely az irodalom eszközeivel katolikus lelkiséget fejez ki. […] A katolikus művész számára éppen ezért voltaképpen nincs külön vallásos művészet. A vallásosság, a katolicizmus egész életét átjárja, tehát ott lesz, egyszer láthatóan, másszor láthatatlanul, kimondva vagy kimondatlanul, de mindig érezhetően és döntően minden alkotásában."[14] Ebben az értelemben a katolikus lelkiséget kifejező katolikus irodalom Szent Ágostontól Claudelig ível, Zrínyin, Babits Mihályon keresztül a legkülönbözőbb korszakokban és irányzatokban is képviseli a katolicizmus szellemiségét, világlátását, melyet egy minden irányba nyitott egyetemesség jellemez; így segítve az emberi személyiség teljesebb kibontakozását, gazdagodását. Továbbá az ellentéteket, a sokféleséget is átfogó és az ember teljes világát átölelő, mert „minden, ami egyoldalú, minden, ami csak részlet: idegen és ellentétes a katolikum lelkével".[15] Sík Sándor tanulmánya a 20-as évek végétől elinduló folyamat fordulópontjának, egy katolikus irodalmi reformkoncepciónak tekinthető és ugyanakkor egy nyílt elhatárolódásnak is az 1920-as években megszilárduló katolikus eszmei konzervativizmustól, mind a szépirodalomban, mind az irodalomtudományban és az esztétikában.

Az írás, a szó és a tett egységére törekvő „reverendás" professzor nyitott szellemiségű előadásai, szerteágazó tevékenysége, személyisége révén egyre nagyobb teret kapott felfogása, melyet *A katolikus irodalom problémájához: egyetemesség és forma* című tanulmányában hirdetett meg: a nyitottságra; az egyetemességre; az európai, a keresztény, a katolikus és a nemzeti kultúra együttesére, valamint az emberi teljességre való törekvést, mint katolikus lelkiséget és világlátást. Mindez tanári felké-

[14] Sík Sándor: A katolikus irodalom problémájához. In: Sík Sándor: *Kereszténység és irodalom. Válogatott írások*. Budapest, Vigilia, 1989. 223. (A továbbiakban: Sík, 1989.)

[15] Sík, 1989. 222–225.

szültségében, mentalitásában, hallgatóihoz való odafordulásában, oktatásfejlesztői, tudományszervezői és tehetség-gondozó tevékenységében valamint egyetemi, regionális és országos szakmai közéleti szerepvállalásaiban is leképeződött.[16]

A szegedi tudományegyetem – sokáig egyszemélyes – II. számú magyar irodalomtörténeti tanszékének, majd 1932-től az I. számú tanszékének oktatójaként szintetizáló képet adott egy-egy átfogó irodalomtörténeti korszakról, ezen belül pedig részletesen tárgyalt egy-egy írót, költőt, végül előadott egy ezekhez kapcsolódó irodalomelméleti, műfajtörténeti vagy esztétikai témát. Irodalomtörténeti áttekintései a középkor magyar irodalmától egészen saját kortárs nemzedékéig íveltek, mely igen haladó felfogásnak bizonyult korában, így egyaránt foglalkozott Adyval, Babitscsal, Kosztolányival, Juhász Gyulával, Tóth Árpáddal, Krúdyval, Kaffka Margittal, Balázs Bélával, Gellért Oszkárral, Füst Milánnal, Móriczcal, Szabó Dezsővel, Szabó Lőrinccel, Illyés Gyulával.

A kortárs irodalomról egyetemi előadássorozatokat tartani kivételes jelenség volt akkortájt, így például a *Literatúra* folyóirat 1937-ben „szenzációként" üdvözölte – az országban először – Adyról tartott főkollégiumát. Hasonlóan az 1940/41-es tanévben Sík Sándor volt az első hazánkban, aki egyetemi katedrán József Attila költészetét elemezte.[17] Mindez egyértelműen jelzi irodalomszemléletének nyitottságát és kritikai elevenségét.

A szegedi egyetemen Sík Sándor modern irodalom-felfogásának volt köszönhető, hogy az akkori és még oly sokáig meghatározó pozitivista szemléleten túllépve egy, a szellemtörténethez közelálló, sokszínű befogadói élmény- és műalkotás-központú irodalomszemléletet honosított meg. A bölcsészképzés korszerűsítésének igényét jelzik az irodalomelméleti és az esztétikai tárgyú szemeszterei, az akkori irodalomtörténeti stúdiumok egyoldalúságával szemben. Mindezt tanúsítja a mintegy 15 egyetemi kőnyomatos jegyzete is a hallgatói számára, melyek kézjegyével hitelesítve maradtak fenn. E gépelt, bekötött formájú (és a mai napig kölcsönözhető) jegyzetekben[18] egyaránt tárgyalta a régi magyar líra esztétikáját, a drámai formák fejlődését, a magyar dráma elméletét és történetét, a realista regény műfaji problémáit, a ritmika és versolvasás tudományát, az esztétikai és irodalomelméleti alapfogalmakat, a modern magyar regény prózatechnikáját (stb.), e jegyzetek jó néhány megállapítása pedig beépült teoretikus fő művébe, a háromkötetes *Esztétikájába*.

16 Professzori tevékenységének sokoldalúságát, oktatásfejlesztői, tudományszervezői és tehetséggondozó tevékenységét, egyetemi és szakmai közéleti szerepvállalásait monográfiámban tényszerűen részletezem. Vö. Máté, 2005. 108–126.

17 Grezsa, 1989. 8.

18 Vö. Máté, 2005. 129.

„Költő-professzori" előadásait – amelynek fő törekvése az volt Baróti Dezső szavaival, hogy a „művészet és tudomány egy testvér maradhasson nála"[19] – hatalmas érdeklődés kísérte. Csaknem másfél évtizeden át, minden szemeszteri héten több alkalommal, a hallgatókkal együtt Szeged városának irodalomszerető közönsége zsúfolásig megtöltötte az Auditórium Maximum több száz fős előadótermét.

Oktatói tevékenysége[20] mellett jelentős tudományszervezési törekvések is jellemzik ezt a szegedi másfél évtizedet: több magántanári habilitációt kezdeményezett tanszékén, többnyire valamely összehasonlító irodalomtörténeti témakörből – Szerb Antalét, Tímár Kálmánét, Galamb Sándorét, Pável Ágostonét és Baróti Dezsőét –, a tudományos utánpótlás biztosítására pályázatokat írt ki, legjobb tanítványainak bel- és külföldi ösztöndíjakat szerzett. Emellett a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumának lelkes támogatója volt, 1933-ban ő mutatta be a kört a Dugonics Társaságban, részt vett falujárásaikon, a Kollégium szociális érzékenysége észrevehetően hatott lírájára is. A Kollégium minden olyan tevékenységében aktívan tevékenykedett, amely az irodalom, a színház, a dráma világával állt kapcsolatban, Így *A színpad* folyóirat elindításában (1935); 1936-ban a Színháztudományi és Színpadművészeti Társaság megalapításában, majd a 60 tagú Szegedi Egyetemi Színjátszó Társaság vezető tanára is volt.

Hallgatóira – Buday György, Bibó István, Erdei Ferenc, Hont Ferenc, Kardos Klára, Kelemen János, Ortutay Gyula, Tolnai Gábor, Baróti Dezső, Radnóti Miklós, hogy csak a legismertebbeket említsem – maradandó hatást tett, elsősorban nyitottságával, emberségével, hatalmas műveltségével, hallgatóinak gondolatai és véleménye iránt való őszinte érdeklődésével, önálló gondolkodásra való késztetésével. A harmincas évek első felében a „Magánszemináriumokon" illetve „Teázószemináriumokon" formálódtak *Esztétiká*jának problémakörei is, több visszaemlékezés szerint. E családias hangulatú összejöveteleken a legújabb filozófiai, művészetfilozófiai, esztétikai – többnyire idegen nyelvű – elméleti munkák megvitatására került sor Baróti Dezsővel, Ortutay Gyulával, Tolnai Gáborral és Radnóti Miklóssal.[21]

19 Baróti, 1988. 208–209., 218.

20 Sík Sándor egyetemi oktatói tevékenységét kvantitatív kutatással, tényekkel és adatokkal támasztja alá Fizel Natasa. Vö: Fizel Natasa: Sík Sándor, az egyetemi oktató. In: *„Amiról nem énekelt soha senki". Írások Sík Sándorról*. Szerk. Miklós Péter. Szeged, Radnóti Szegedi Öröksége Alapítvány, 2024. 35–52.

21 Radnóti Miklóst az *Újmódi pásztorok* kötete miatt vallásgyalázásért perbe fogták, az egyetemről Horger Antal javaslatára ki akarták zárni, Sík Sándornak sikerült mindezt megakadályoznia. Radnóti 1934-ben Síknél doktorált. A költő később is átnézette vele versesköteteit, levelezésük nagy témája a költészet, főleg a stílusprobléma volt. Radnóti Miklós budapesti tartózkodása alatt a professzor rendszeresen felkereste a házaspárt, és folytatták a szegedi évek elmélyült beszélgetéseit a művészet megannyi problémájáról. „Sík Sándor és Radnóti Miklós apa-fiúviszonya közismert.

A szegedi másfél évtized alatt keletkeztek Sík Sándor *Pázmány, az ember és az író* (1939), és *Zrínyi Miklós* (1940) című hiánybetöltő irodalomtörténeti monográfiái. A szegedi évek teoretikus termékenységét mutatja a több mint ezer oldalas *Esztétiká*ja (1943) is, és számtalan tanulmánya, így többek között Madáchról, Móra Ferencről, Arany Jánosról, Adyról, Mécs Lászlóról, Juhász Gyuláról, Dugonics Andrásról, Vörösmarty Mihályról, valamint a magyar romantika kérdéseiről és az esztétikai nevelésről szólóak.

Mindmáig kiemelkedő *Pázmány, az ember és az író* című 1939-ben megjelent monográfiája, amelyet csak olyan irodalomtudós írhatott – Baróti Dezső szavaival –, aki jól tájékozott teológus, egyházi hitszónok, maga is alkotó művész, és mindemellett az irodalomtörténet és az esztétika tudósa is.[22] A téma és írójának e szerencsés találkozása nyomán valóban törlesztett a magyar irodalomtörténet-írás hagyománya, hiszen megszületett egy olyan összefoglaló mű, amely Pázmányt nemcsak politikusként, egyházszervezőként, teológusként, nemcsak a barokk ember ideáltípusából ragadja meg, nemcsak részleteiben láttatja, hanem műveinek szöveg- és stíluselemzései nyomán bontakozik ki előttünk egyénisége, 'beszélgető' és vitatkozó stílusa, a sajátos irodalmi nyelvet, művészi stílust megteremtő író és egy karakteres, sokszínű individuum. Így az olvasó számára az életmű egésze körvonalazódik, Sík Sándor érthető és élvezetes stílusának közvetítésével.[23]

E monográfiában jól megmutatkoznak az irodalomtörténész szemléletének legfontosabb vonásai: így Sík Sándor metodológiájának mű- illetve szöveg-középpontúsága, ma is maradandónak bizonyuló stílus- és formaelemzései, valamint az értelmezésre törekvés és – mindennek indokolt, ugyanakkor élményszerű, érthető – közvetítése számtalan jól megválasztott eredeti idézet segítségével; valamint ehhez képest a konkrét részletekbe menő, kortörténeti anyag bizonyos mértékű háttérbeszorulása; ugyanakkor mindennek ellensúlyozásaképpen a jellemrajz, a lélekrajz irányába hajló művészi portré kivételes beleéléssel való megjelenítése.

Irodalomtörténészként ebben a könyvben is úgy jelenik meg előttünk Sík Sándor, mint aki az ember, az író, és – kissé háttérben – a kor minél teljesebb megismerésére és megértésére törekedett, elsősorban az író művein, fennmaradt írásain keresztül,

---

[…] A munkaszolgálatra rendelt költő 1942 júliusában indult Szentendréről Nagyvárad felé. Sík Fanninak ajánlotta föl támogatását, kedves fiát pedig 1943 áprilisában a keresztség szentségében részesítette" – írja Rónay László Sík-könyvében. Rónay László: *Sík Sándor*. Budapest, Balassi, 2000. 98–104. (A továbbiakban: Rónay 2000.) Utoljára 1944. májusában találkoztak. Fanni emlékező sorai szerint Sík Sándor megáldotta Radnótit és szinte megsejtve a tragikus jövőt, így búcsúzott tőle: „Kell az áldozat." Radnóti Miklósné: *Sík Sándor emlékezete*. In: *Sík Sándor emlékezete*. Szerk. Bihari József. Szentendre, Pest Megyei Múzeumok Igazgatósága 1989, 120–121.

22 Baróti, 1988. 122–123.

23 Sík Sándor: *Pázmány, az ember és az író*. Budapest, Szent István Társulat, 1939.

és aki olvasóit a megismerésre, értésre, élvezésre és a szeretésre egyaránt ösztönzi könyvével. A Pázmány-monográfia előszavának második felében elismeréssel és tisztelettel méltatja a magyar keresztények – a „nagylendületű" katolikusok és a „nagylendületű" protestánsok – elvhűségét, jellemszilárdságát, egyben jelezve a szerző, a katolikus piarista irodalomtudós elfogulatlanságra való törekvését is, a felekezeti hovatartozástól való függetlenségét. Azt a fajta elfogulatlanságot és függetlenséget, amely nem valamely ideológiai vagy valláspolitikai hatalom által kisajátított irodalomtörténet-írás elvárás rendjének akar megfelelni, hanem magának az irodalom, az irodalomtörténet értékvilágának, miként tette ezt első könyve Ady-fejezetében vagy Madách-tanulmányaiban.

Idézve szavait a bevezetőből: „Pázmány szerette írni könyvei előtt: a keresztény olvasó számára. Pázmány a vallási harcok korának embere, egyházi és politikai küzdelmek vezére, írásainak tekintélyes része hitbeli vitatkozás. Meghamisítanám emberi és írói arcképét, ha megvilágító és bizonyító szöveganyagomból kihagynám a vitairatokat, köztük legnagyobb művét, a Kalauzt. De ha ezt nem teszem, óhatatlan, hogy olyan szövegek is bele ne kerüljenek az idézetekbe (és természetesen ellenkező értelemben is: a helyenként idézett protestáns szemelvényekbe is), amelyek érzékenységeket sérthetnének, ha egy mai író tollából származnának. De történelmet írok: kort, harcot, embert olyannak kell festenem, amilyenek voltak. Nincs jogom simának tüntetni fel azt, ami természettől érdes. A XVI. és XVII. század hitharcosai kemény magyarok és kemény keresztények. Erős hit, alkudni nem hajló meggyőződés, harcos küldetéstudat izzott bennük. Nem szentimentálisak és nem pacifisták, nem is mindig pedagógusok és nagyon ritkák diplomaták. A hit ügye »bőrükben és lelkükben jár«, pennájuk éles, tintájuk forró. Nem igen kímélik sem magukat, sem ellenfeleiket. Szavuk dörgő, igen és csattanó nem. Semmi sincsen távolabb tőlük, mint a langyos beszéd és a szépítő édeskedés. De aki a lelkükbe néz, tiszteletet tanul és szeretetre gerjed. Sziklaemberek közt jár. Kemények és érdesek, imitt-amott kopárak is és szürkék, de a homlokuk ragyog: közelebbről érte őket a nap, mint a síklakókat. Hogy kő a kővel összeütődve szikrát vet, természete a nemes anyagnak. Hogy a nagylendületű meggyőződés összecsapódik az ellenkező meggyőződés nagy lendületével, hogy össze akarja törni azt, amit rossznak, veszedelmesnek, lélek és ország rontójának érez, ezen csak az elfogultság, vagy a közöny ütközhetik meg. Az elfogultak és a közönyösek számára Pázmánynak nincs mondanivalója."[24]

A korabeli irodalomtörténeti kritikák és tanulmányok az „írói és emberi kép" új és szintetizáló megközelítése miatt tartották korának legjelentősebb író-monográfiái között számon Sík Sándor Pázmány-könyvét. Méltatták, hogy az így vagy úgy egy-

[24] Sík, 1939. 5.

oldalú Pázmány-portrékat miképpen egészíti ki; hogy az író bemutatásában új és eredeti megállapításait milyen meggyőző erővel bizonyítja. Könyvét egybehangzóan valamennyi kritikusa dicsérte. Például Halász Gábor a *Protestáns Szemlében* Pázmány bonyolult írói és emberi egyéniségének „új és új látószögből" való megközelítését emelte ki, valamint azt, hogy a „[…] megfigyelések tömegét világos rendbe kényszeríti: a hittudós, a misszionárius, a vitaíró, az érsek, a politikus, az ember, a szónok, a nyelvművész egymásután vonulnak fel jellegzetes lélektani és művészi tulajdonságaikkal, a sokféle arc mégis egységes benyomást kelt."[25]

„Kevés szebb, izgalmasabb és időszerűbb könyvet olvastam" – kezdi ismertetését Boldizsár Iván, majd tanulságosságát, megírásának mélységét és szépségét dicséri. Szerinte a könyv egyik legtanulságosabb része a politikus Pázmányról szól: „Sík megtalálja a helyes utat a Pázmány-Erdély kérdés két eddigi ellentétes felfogása között. Az egyik, a liberális történetszemlélet úgy állította be Pázmányt, mint »a Habsburgok hatalmi politikájának vak eszközét, akinek már csak vallásos elfogultságból sem lehetett érzéke a protestáns erdélyi fejedelemség jelentőségének felfogására«. A másik felfogás az ellenkező végletbe esett: patétikus és romantikus barátságot fedezett fel Pázmány és Rákóczi között. Sík bemutatja Pázmány és Bethlen közti különös, ellentmondásokkal és rokonszándékokkal, szenvedélyekkel és ráismerésekkel átszőtt különös viszonyt, méltót egy nagy magyar dráma tárgyának. Erdélyhez való viszonyát, a magyar aggódásnak, a féltő hazaszeretetnek ezt a klaszszikus példáját részletesen, mélységes átérzéssel vizsgálja Sík."[26] Szerb Antal recenziója a *Nyugat*ban jelent meg, szerinte a könyvön egyértelműen érezni lehet, „hogy aki írta, nemcsak tudós, hanem művész is". Meggyőzően érvel Sík Sándor Pázmány-képe szintetizáló jellegének újdonsága mellett, valamint a nyelvművész Pázmányról írottak eredetiségére és fontosságára hívja fel a figyelmet.[27]

Sík Sándor monográfiájának egyes részeit a sokrétű tudományos szempontrendszer érvényesítése teszi a korban és ma is, példaértékűvé. Könyve egy fejezetét kiemelve erre vonatkozóan: Pázmány 1636-ban, életében utolsóként megjelent beszédgyűjteményét, a *Prédikációk*at elemezve Sík bemutatja annak keletkezéstörténetét; vázolja szerkezeti felépítését; a korabeli, lassan fejlődő katolikus egyházi szónoklás állapotát egyháztörténeti dokumentumok segítségével felelevenítve, majd elhelyezi azt a korban; megvizsgálja a jezsuita szónoki iskolának Pázmányra a hatását, majd ennek nyomán hangsúlyozza Pázmány szuverenitását, azt, ahogy ezt az örökséget a maga igényeihez, egyéniségéhez igazítja.

25 Halász Gábor: Sík Sándor: Pázmány. *Protestáns Szemle*, 1939/12. 582–583.
26 Boldizsár Iván: Sík Sándor Pázmány-könyve. *Jelenkor*, 1939/ 1. 12.
27 Szerb Antal: Pázmány Péter. Sík Sándor könyve. *Nyugat*, 1939/8. 114–115.

Ezt a pázmányi eredetiséget analizálja monográfiájának *Szónok* című fejezete, mely szerint az – a pázmányi *Prédikációk* elé bocsátott bevezető részekből összeállítható – egy szónoki elmélet-féle, az „[…] első magyar elméleti homiletika." Másrészről Pázmány, a szónok kivételes eredetiségét annak „gyakorlati erkölcstaná"-ban látja, melynek széles perspektívája egyaránt felöleli a gyermeknevelléshez, a családi élethez, a mindennapi élethez, a kisebb-nagyobb közösségekhez, a világi hatalmasságokhoz és legfőképp ezeken keresztül, az Istenhez való helyes, erényes viszonyulás mikéntjét, mivel, Pázmány szavaival: „minden cselekedetünket Isten tisztességére kell igazítanunk". Sík Sándor kiemeli Pázmány „imponáló" ember- és életismeretét, kiváló pedagógiai érzékét, majd beszédeinek lényegét abban véli fellelni, hogy elsősorban az „észhez szól, de csak azért, hogy rajta át az akarathoz férkőzzék", józanon és egyszerűen, „a lelki haszonért" „a lelki kár" ellenében. Feltételezhetően ezzel magyarázható, hogy Pázmány mellőzi beszédeiből a misztikus és érzelmi elemeket, kortársaihoz képest pedig kisebb arányban használja a teológiai elemeket. Ennek a tartalomnak a formája egy minden beszédét jellemző „bizonyító és magyarázó" eljárás, a „„„[…] logikai mozzanatok egymásba kapaszkodó fonadéka."[28] A Pázmány-beszédek logikai, szerkezeti felépítését, formai, képi, stílus jegyeit és hatásmechanizmusát is vizsgáló megállapításai hiánybetöltőek.

Hasonló tudományos alaposság és világos következtetések jellemzik a monográfia utolsó, *A nyelvművész* című fejezetét is, amelyben Pázmány stílusának egyéni arculatát és stílusrétegeit kiváló szakértelemmel analizálja. Sík Sándor új és eredeti megállapításainak végső következtetése máig megalapozott: Pázmány „igazi nagysága és újdonsága a szó esztétikai értelmében vett stílusban rejlik"; „ő a magyar irodalomban az első tudatos nyelvművész".[29]

1940-ben jelent meg Sík Sándor *Zrínyi Miklós* című 177 oldalas „esszéje", illetve – a fogadtatás-történet szerint – monográfiája, mely egyrészt egy történeti korrajzot, irodalomtörténeti szintézist és egyben egy pszichológiai irányultságú 'lélek-képet' tartalmaz; Zrínyi költői és prózai munkáiról szóló részletes elemzést és értelmezést közvetít, személyes életútjának évszázadokon átívelő tanulságaival egyetemben.

Sík Sándorral szólva: „Ez a könyv hármas célt óhajt szolgálni. Szeretném megrajzolni Zrínyi életét; a külsőt is, a magyar történelemnek ezt a tragikus hőskölteményét; de méginkább a belsőt: ennek a pályának – embernek, műnek és cselekvésnek – páratlan és csodálatos, művészi és hősi egységét. Igyekeztem megmutatni, hogy úgy is mint ember, úgy is, mint történelemintéző akarat, úgy is, mint vates és próféta: a magyarság nagyon kevés legnagyobbjai közül való. És végül, szeretném megérez-

[28] Vö. Sík, 1939. 272–333.
[29] Vö. Sík, 1939. 333–394.

tetni, hogy mit érzett, gondolt, írt és tett: mindez égetően termékenyítő és végzetesen szól a mának is. Tanítása és tanúsága a szó legigazibb értelmében nekünkvaló, magyar értelemben örökkévaló."[30]

Sík monográfiájának vitathatatlan irodalomtörténeti érdeme, hogy élményszerűen szintetizálja az addigi, Zrínyiről szóló szekunder irodalom eredményeit. Hogy menynyiben gazdagította a Zrínyi-kutatásokat elődeihez és kortársaihoz képest? Két ilyen lényegesebb újdonságot – elsősorban volt professzorai, Beöthy Zsolt és Riedl Frigyes felfogásával szembeni megállapítását – emelném ki. Sík Sándor Zrínyi főművében, a *Szigeti veszedelem*ben nem kizárólagosan a katolicizmust vagy a törökverő politikai célzatosságot, azaz valamely alapeszme kifejeződését látja, ahogy elődei, hanem a mű szerinte „egy nagy alapérzésből született: a századnak abból a nagy, szenvedélyes, heroikus lendületéből, amely a monumentális barokk világérzés lényege". Emellett új következtetéseket jelentett az is, hogy Sík Sándor megláttatja ennek a barokk víziónak sajátosan magyar és sajátosan egyéni, személyes vonatkozásait is. Valamint azokat a jellemzőket is, amelyek nyomán Zrínyi politikai akarata, költői és prózai munkái, személyes életútjának tanulságai évszázadokon át a magyar progresszív erők követendő örökségét jelentették.

Baróti Dezső egy másik újdonságnak véli, hogy Sík Sándornak az életmű analizálása során arra is sikerül rámutatnia, milyen filozófiai és teológiai kérdések foglalkoztatták Zrínyit. „A Szerencse filozófiája" – ahogy Sík Sándor elnevezi ezt a fejezetet és egyben gondolatkört –, egyaránt érinti a végzet és a szabadság filozófiai, az isteni mindenhatóság és az emberi szabad akarat teológiai dilemmáját. Baróti Dezső értékelése szerint a Zrínyi-monográfia „megfigyelései azóta sem annyira korrekciójukat, mint inkább részletesebb kifejtésüket igénylik".[31] Rónay László a Zrínyi-könyv újdonságaként Sík „kitűnő stilisztikai megfigyeléseit" és a „kivételes beleélést" emeli ki.[32] Irodalomtörténeti jelentőségét hangsúlyozza Németh G. Béla is, aki szerint „[…] egy erős karakterű korszak, a barokk lelkiségének, szellemiségének egy markáns egyéniségben való egészen individuális és nemzeti összpontosulását kevesen ragadták meg s látták oly erővel, mint ő Zrínyijében a pszichológia, a kultúrhistória s az esztétika 20. századi eszközeivel."[33]

Sík Sándor irodalomtörténeti tanulmányainak sorában egyetlen íróhoz és főművéhez tért vissza minduntalan: Madách Imre *Az ember tragédiája* című drámai költeményének elemzéséhez. Rónay László Sík Sándor monográfiájában nem véletlenül tartja a legmélyebb és a legfontosabb irodalomtörténeti tanulmányoknak a Madách-

30 Sík Sándor: *Zrínyi Miklós*. Budapest, Franklin-Társulat kiadása, 1940. 6.
31 Baróti, 1988. 145–146.
32 Rónay László: *Sík Sándor*. Budapest, Balassi, 2000, 124.
33 Németh G. Béla: Egy használható esztétika. *Vigilia*, 1990/1. 34.

írásokat.[34] Ha a recepciótörténet felől közelítünk, akkor tapasztalható, hogy nemcsak Ady Endre költészetének méltatása, hanem Madách Imre *Az ember tragédiája* drámai költeményének megítélése is igen szélsőséges tendenciákat mutatott az 1920-as években.

Madách Imre születése századik évfordulójának évében, 1923-ban jelent meg a *Nyugat* Madách-száma, a pozitív méltatások ma is tanulságos, gondolatébresztő gyűjteményeként. A *Nyugat*tal szembenálló keresztény-nemzeti irodalom lapja, a *Katholikus Szemle* ugyanekkor a székesfehérvári püspök, Prohászka Ottokár írását közölte, aki szerint a *Tragédia* nem más, mint „Kynodia, Ebek éneke", s a bensőséges lélekre „kínos benyomást tesz", hiszen az csak káromkodást, istenkáromlást olvashat ki belőle, sőt a „nagy teremtő stílus helyett inkább cinizmust s az ördög tűrhetetlen pökhendiségét." A mérsékeltebb hangú Várdai Béla a *Tragédia* Úr-ábrázolása és végszava kapcsán megjegyzi, hogy ez „a hitetlennek meghökkentően sok; az erős hitűnek, a jó katolikusnak, elismerjük, hogy szomorúan kevés. [35]

Sík Sándor 1911 és 1961 közötti valamennyi Madách-tanulmányában a *Tragédia* remekmű volta mellett érvelt.[36] Ahogy Ady-költészetének értékelésében, úgy Madách drámai költeményének esetében is szembekerült a katolicizmus 'hivatalos' álláspontjával, mivel egy mércét fogadott el, magát a műalkotást, az esztétikumot. Így radikálisan eltért annak a Prohászka püspöknek a véleményétől is, akit költőként igen nagyra tartott első tanulmánykötetében.

Az 1930-as évek elején még mindig tartó Madách-vitában – alkothat-e dilettáns remekművet, illetve a *Tragédia* remekmű-e – Sík Sándor az igen mellett sorakoztatja érveit, mind egyetemi kőnyomatos jegyzetében, mind ennek gondolatmeneteivel részben megegyező *Az Ember Tragédiájáról* című, 1934-es tanulmányában. Mindenekelőtt azért, mert kiállotta „az idő próbáját": „[…] keresztülment e mű azon viszontagságokon, amelyek a remekműveket is megöli, túlélte, hogy iskolai kötelező olvasmány volt, hogy színpadi látványossággá lett, […]. Meg kellett küzdenie avval is, amin átmegy minden színdarab: a rendezői kísérletezgetéssel." Túlélte a fordítások viharát, több száz tanulmányt, kritikákat, a legkülönbözőbb értelmezéseket.[37] Miért? Válasza egyszerű, azért, mert remekmű, és a nagy művészi alkotásoknak éppen ez a „kiváltsága", ahogy azt már korábban, legelső Madách-tanulmányában is

[34] Rónay, 2000. 64.

[35] Madách főműve recepciójának bemutatása: vö. Máté Zsuzsanna: *Filozofikum és esztétikum kölcsönviszonyáról – kiemelten madáchi életművében.* Szeged, Madách Imre Társaság, 2018. 19–35.

[36] Jelen összefoglalásom monográfiám *„Sík Sándor Madách-tanulmányai"* című, elemző és összehasonlító fejezetén alapul: vö. Máté, 2005. 129–143.

[37] Sík Sándor: *A XIX. század magyar irodalma. II. rész*. Dr. Sík Sándor előadásai a szegedi tudományegyetemen, 1933/34. II. félév, kőnyomatos jegyzet. 1–2.

leírta: a „[…] nagy művészi alkotások kiváltsága, hogy minden kor és minden nemzedék megtalálja benne a magáét. Végleges, tökéletes magyarázat tehát nem képzelhető. Minden kor más érzéssel, más világfelfogással nézi, tehát mást is talál benne, minden új magyarázat annyiban jogosult tehát, amennyiben előzőinek komoly megbecsülése és fölhasználása mellett új szempontot hoz magával."[38]

Az alkothat-e dilettáns remekművet kérdésre pedig így válaszol: „Ilyen gigászi feladatra csak dilettánsok vállalkoznak, mert sejtelmük sincs arról, hogy micsoda emberfölötti feladat: az emberi kifejezés nyomorult rekeszeibe szorítani bele a határtalan fogalmakat. Madách, ez a lángelméjű nagy dilettáns, azonban nemcsak vállalkozott rá, hanem meg is oldotta." S nem is akárhogyan. Hiszen a témából következő paradoxont is feloldotta, s Ádámot mint „egy ember" és mint „az ember", egyén és emberiség egységében tudta ábrázolni.

Emellett – Sík Sándor szerint – a szerkesztésből adódó paradoxont is sikerült megoldania, hiszen tízszer ismétli meg ugyanazt a drámai tartalmat: „Ádám küzdelembe indul egy eszméért, csalódik benne és elbukik. […] Tíz különböző alakban ismétli meg ugyanazt a drámát, s mégsem jut egyszer sem eszünkbe: hisz ez ugyanaz!"[39] Mert mindig másképpen, más eszme alakulástörténetén keresztül teszi ezt, de lényegében ugyanazt állítva a középpontba, mégpedig az „és-mégis" küzdés folyamatát. Sík Sándor az, aki először leírta azt, hogy a *Tragédia* „leglelke szerint magyar mondanivalója" az „és-mégis" küzdés:[40] „Van-e ennél a csak azért is bízó, csak azért is harcoló lelkületnél magyarabb? Az egész magyar történelemnek, legalább Mohács óta, nem ez a legmélyebb hangja? Nem ezt a lelkületet sugározzák-e legkülönbjeink, azok, akikben leginkább megtestesült a magyarság történelmi akarata? Mindjárt Fráter Györgytől, aki megépít egy országot a magyarságnak, két ellenséges hatalom közt, két világ ellenére, Zrínyin és Rákóczin át a XIX. század nagy magyarjaiig nem ez ismétlődik-e meg a legmegrendítőbb változatokban?"

Kölcsey, Wesselényi, Kossuth, Széchenyi, Deák reménytelenül hősies küzdelmeinek méltatása után így folytatja: „És melyik magyar ember az ma is, ha látó szeme van és ha igazán magyar, aki ne látná, milyen reménytelen az ég, akármerre néz, és aki ne akarna magyar lenni mégis, cselekedni és küzdeni mégis, csak azért is! […] Ha van nemzet a világon, aki sohasem tudta, mert sohasem tudhatta feledni azt a véget, és aki mindamellett szakadatlanul küzdött és bízott, akkor a magyar az.

38 Sík Sándor: *Az ember tragédiájának értelme*. In: *A váci Múzeumegyesület évkönyve az 1911. esztendőről,* szerk. Kisparti János, Vác, Pestvidéki Nyomda, 1912, 64.

39 Sík 1933/34. 3-4.

40 Az „és-mégis" küzdés filozofikumát és kommentálását Madách-monográfiám tartalmazza: vö. Máté 2018. 244–262.

Íme, Az ember tragédiája leglelke szerint magyar mondanivalója!”[41] A *Tragédia* mindig megújuló – akár napjainkban is meglévő – folytonos jelenvalóságát pedig az eszmék alakulástörténetének mindenkori aktualitásában látja.

Sík Sándor *Esztétiká*ja az egyetlen nagy műve, melynek keletkezése szegedi korszakát, e másfél évtizedet is átfogja: „Ez a könyv több mint tízéves közvetlen munkának, több mint húszéves elmélkedésnek, több mint harmincéves anyaggyűjtésnek, igazában egy életreszóló szenvedélynek gyümölcse.” [42] A 20. század első felében ez volt a legjelentősebb, rendszerező igényű összefoglalása és egyben perspektivikus továbbgondolása e diszciplínának. Nemcsak a magyar esztétikai gondolkodás szintézisét adta, hanem átfogó képet nyújtott a huszadik század első felének európai felfogásairól is, mégpedig az egyes esztétikai problémakörök, így az esztétika feladata; az esztétikum mibenléte; az esztétikai tárgy jellemzői; az esztétikai törvényszerűségek; az esztétika anyag, tartalom, forma; esztétikai élmény, jelentés; a művészi alkotófolyamat; a művészi alkotás újraalkotása és a művészetek ágai, műfajai (stb.) – tárgyalása során.

Összefoglaló jellegű volt Sík Sándor, az irodalomtudós és az esztéta életművében is, az elszórtan meglévő, az egyetemi előadás-jegyzetekben, a különböző irodalomtörténeti tanulmányokban és más monográfiáiban felbukkanó teóriák esztétikai, művészetfilozófiai rendszerré alakítása; alkotó költőként, drámaíróként és egyúttal tudós-professzorként felhalmozott „mesterségbeli” tudásának rögzítése. Sík esztétikai felfogása – a hazai kortársaktól eltérő – hermeneutikai szemlélete miatt progreszszívnek bizonyult a 20. század utolsó harmadában, melyet Sík-monográfiámban elsőként hangsúlyoztam és indokoltam.[43]

Sík Sándor úgy gyarapítja ismereteinket a műalkotások világáról, hogy minden elméleti megállapításának szemléltetéséhez számtalan konkrét műalkotás (jelzésszerűen) elemző-értelmező példatárát vonultatja fel. Az olvasóhoz nemcsak a klasszikus művészet – a zene, az építészet, az irodalom, a képzőművészet – alkotásai kerülhetnek közelebb, hanem maguk a művészek is, hiszen a művészi alkotófolyamat megannyi titka is feltárul az alkotók ars poetica-szerű vallomásainak analizálása során.

A másik különlegessége *Esztétiká*jának az, hogy Sík Sándor nemcsak műismeret és műélmény egységét állítja, párhuzamosan a perszonalizmus szemléletével, hanem koncepciójának egésze egyfajta homogenitással bír, mivel személyében egyaránt találkozik az alkotó (mint szépíró, azaz a költő, a prózaíró és a drámaíró), továbbá

41 Sík Sándor: Az Ember Tragédiájáról. *Budapesti Szemle*, 1934/681. 242–243.

42 Sík Sándor: *Esztétika*. Szeged, Universum, 1990. 1.

43 Sík *Esztétiká*ját monográfiám VI. fejezetében elemzem: vö. Máté, 2005. 193–237.

az érzékeny befogadó és a mindezeken elmélkedő, gondolkodó teoretikus illetve a mindezt közvetítő tanár; így az összes lehetséges esztétikai viszonyt egybefogó, esztétikai magatartást megélő, átélő ember. Egy olyan esztétikai elmélet az övé, melyet a művészet, az esztétikum pragmatikus világához való, többszintű kötöttség hitelesít és egy homogenizáló, komplex esztétai magatartásforma: az alkotó – befogadó – gondolkodó és közvetítő attitűd. Emellett nincs a magyar esztétika történetének még egy olyan koncepciója, amely ilyen hangsúlyozottan a magyar művészetet és a magyar irodalmat állítaná a középpontba.[44]

[44] Megállapításaim összehasonlításaimmal részletesen bizonyítom: vö. Máté Zsuzsanna: *Sík Sándor Esztétikájának jelentősége a huszadik század első felének magyar esztétikatörténetében*. In: *„Amiről nem énekelt soha senki" Írások Sík Sándorról*. Szerk. Miklós Péter. Szeged, Radnóti Szegedi Öröksége Alapítvány, 2024. 23–34.

Tasiné Csúcs Ildikó

„MI EGY TÖRZSNEK VAGYUNK A KÉT HAJTÁSA” SZENT-GYÖRGYI ALBERT, MINT A HORTHY MIKLÓS TUDOMÁNYEGYETEM ELSŐ REKTORA AZ 1940/41-ES TANÉVBEN

Új egyetem Szegeden

A második bécsi döntés eredményeként Magyarország visszakapta Észak-Erdélyt és vele a kolozsvári egyetemet is, így a Szegeden menedéket talált Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem visszaköltözhetett eredeti székhelyére, Kolozsvárra. Teleki Pál miniszterelnök és Hóman Bálint kultuszminiszter nyomban Erdélybe utaztak a körülmények felmérése és az újjászervezési munkálatok megszervezése érdekében. Hóman azonnal rendeletet adott ki a visszacsatolt területek közoktatásának ideiglenes szabályozására.

Az egész magyar közvéleményt öröm és elégedettség hatotta át az elcsatolt területek egy részének visszaszerzése miatt, a képviselőházban ujjongva avatták fel az Erdélyből érkezett képviselőket, a szegedi közvéleményt és városvezetőséget azonban aggodalommal töltötte el, hogy esetleg elveszthetik egyetemüket. Azonnal tárgyalások kezdődtek Hóman Bálint kultuszminiszter és a város polgármestere, Pálfy József között Budapesten. Szent-Györgyi – ahogy korábban is tette – kiállt Szeged mellett, nyilatkozatában hangsúlyozta, hogy ő „Szegedhez van nőve” és intézetének sorsa Hóman Bálint kultuszminiszter kezében van.[1]

A tárgyalások sikeresek voltak, Szegednek megmaradt az egyeteme, és egy átfogó szabályozás keretében rendezték a többi egyetem helyzetét is az országban. Az 1940. évi XXVIII. törvénycikk egyszerre döntött a „Ferencz József Tudományegyetem újjászervezéséről és a Magyar Királyi Horthy Miklós Tudományegyetem felállításáról” Szegeden. A kormányzat a képviselőházban úgy indokolta a döntést, hogy az ősi Kolozsvárnak joga van az egyetemre, de Szegednek is, mert nagy áldozatokat hozott érte.

Az ország immár öt tudományegyetemének működését bizonyos szakterületi korlátozásokkal oldotta meg a törvényjavaslat. Eszerint az Erzsébet Tudományegyetem

[1] Szent-Györgyi Albert dr.: A magam részéről Szegedhez vagyok nőve: A világhírű Nobel-díjas tudós nyilatkozata az egyetem ügyéről. *Délmagyarország*, 1940. szeptember 10. 3.

(Pécs) Bölcsészettudományi Karának, a Horthy Miklós Tudományegyetem (Szeged) Jog- és Államtudományi Karának, valamint a Tisza István Tudományegyetem (Debrecen) Bölcsészettudományi Kara egy részének átmeneti szüneteltetését írta elő.[2] Emellett a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemen a meglévő négy kar mellett ötödikként egy új kart indított be, a gazdaságtudományit. Megindokolta a törvény az új egyetem névválasztását is: így óhajtotta a magyar nemzet „vitéz nagybányai Horthy Miklós úr, Magyarország kormányzója iránt érzett hűségét, hódolatát és háláját" kifejezni.

A törvény kimondta, hogy a Horthy Miklós Tudományegyetem szervezetében négy (jog- és államtudományi; orvostudományi; bölcsészet-, nyelv- és történelemtudományi; matematikai és természettudományi) karra tagozódik, de a jog- és államtudományi kar működését – ahogy már fentebb elhangzott – átmenetileg (további törvényes intézkedésig) szüneteltetik. Bár a város szerette volna az egyetem minden karát megtartani, és ennek érdekében felszólalás is történt a képviselőházban,[3] erre reagálva Hóman a parlamentben külön beszédben magyarázta el koncepcióját. Eszerint a debreceni egyetem a tanító- és tanárképzés, a pécsi a jogi képzés, „[…] a szegedi pedig a természettudományi továbbképzés helye kell, hogy legyen. Szögi Géza nemzeti szocialista képviselő ellenvéleményének hangot adva, azt kifogásolta, hogy bizonyára „a Nobel-díjas Szent-Györgyi Albert professzornak a működése az oka annak, hogy nemcsak csonkítatlan állapotban ottmaradt az egyetem bölcsészeti kara, de hogy Szeged egyáltalán egyetemet kaphat."[4] Meglátását Hóman cáfolta, de Szögi Géza más érvei, például a jogi kar szegedi szüneteltetésének következményeiről, igaznak bizonyultak. Az intézkedés a későbbiekben nem eredményezett akkora megtakarítást, mint amekkora hátrányt az egyetem elszenvedett a joghallgatók tandíjának elvesztésével.

Négy természettudományi tanszék is Szegedre került, velük 18 egyetemi hallgató, de a jogi kar megszűntével 600 egyetemi hallgató távozni kényszerült Szegedről. Ez utóbbi a finanszírozás csökkenését eredményezte, ami az egyetem működtetésében – mint látni fogjuk – komoly nehézségeket okozott.

A szegedi egyetemi tanárok maguk döntötték el, hogy Szegeden maradnak-e vagy Kolozsvárra költöznek. Az új egyetem működésének könnyítésére az egyetemi felszerelések és az egyetemi könyvtár Szegeden maradt. A kormányzó 1940. október 19-én ki is nevezte az új egyetem tanárait, akik jórészt a Ferenc József Tudomány-

2 KN 1939–1944, VII. k. 70–74.

3 Ladányi Andor. *A gazdasági válságtól a háborúig, A magyar felsőoktatás az 1930-as években*. Budapest. Argumentum 2002. 184.– Szeged hangja a parlament egyetemvitájában: Szögi Géza dr felszólalása. *Délmagyarország*, 1940. október 13, 4.

4 KN 1939–1944, VII. k. 107. – *Délmagyarország* ou.

egyetem tanári karából kerültek ki, de érkeztek más egyetemi városokból is Szegedre magántanárok. Külön rendelet szabályozta a törvény végrehajtását, így a kinevezett tanárok eskütételét, a rektorválasztó elektorok kiválasztását és a rektorválasztást. Abban a tanévben az orvostudományi kar jelölhetett rektort és prorektort, akiknek titulusa továbbra is *e(gyetemi) i(deiglenes)* maradt, ahogy a Trianon utáni áttelepülés következtében hagyományosan kialakult. Szily Kálmán miniszteri biztos elnöklete alatt 1940. október 29-én meg is választották az egyetem vezetőit, a rektor Szent-Györgyi Albert egyetemi nyilvános rendes tanár lett, prorektor pedig Baló József egyetemi nyilvános rendes tanár, a gyakorlatnak megfelelően a Ferenc József Tudományegyetem előző évi rektora.[5] A választás eredménye fényesen igazolta Szent-Györgyi tekintélyét és egyetemi befolyását. Hóman hamar jóváhagyta a kinevezéseket, így Szent-Györgyi november 4-től már el is foglalta rektori hivatalát. Szent-Györgyi számára ez a pozíció pedagógiai és tudománypolitikai tervei megvalósításához a lehető legjobb volt, ráadásul Szeged ismét az országos figyelem középpontjába került.

Már az ünnepélyes tanévnyitó is országos jelentőségű esemény lett. 1940. november 11-én került rá a sor, nem pusztán a helyi előkelőségek, hanem közel 500 vendég meghívásával. Jelen voltak a minisztériumok képviselői, a miniszterelnök Teleki Pál, Serédi Jusztinián hercegprímás és Horthy Miklós kormányzó is.[6] Az eseményről még a filmhíradó is tudósított.

Hóman Bálint köszöntő beszédében kiemelte az egyetemi tanár hármas szerepkörét: tudós, tanítómester és nemzetnevelő. Ígéretet tett egy igazságosabb felvételi rendszer kidolgozására, kilátásba helyezte egy új, „degresszív alapon" működő tandíjrendszer életbe léptetését és a tehetséges, szegény sorsú népi származásúak kiemelt felkarolását.

Horthy beszédében utalt a nemzeti újjáépítés Szegedhez fűződő első sorsdöntő napjaira, remélte, hogy „hűek maradnak a szegedi gondolathoz, amely e város falai közül két évtizeddel ezelőtt indult ki és ma aktuálisabb, mint valaha". Hangsúlyozta a műveltség fontos szerepét a jövendő építésében, és kiemelte Szegeden a természettudományok korszerű művelésének fontosságát, amit szükségszerűnek tartott összekötni az Alföld kultúrájának szolgálatával. Sőt, Klebelsberg szellemében még hozzáfűzte: „Ha meg akarunk állni a népek nagy versenyében, sok tudásra és alapos ismeretekre, derék, munkás, jellemes, művelt magyar ifjak ezreire van szükségünk."

Szent-Györgyi számára az elhangzottak: a természettudományok kiemelése és

5 Szabó Tibor – Zallár Andor*: Szent-Györgyi Albert Szegeden és a Szent-Györgyi Gyűjtemény, (Tanulmányok Csongrád megye történetéből XV.)* Szeged, Csongrád Megyei Levéltár, 1989. 283–285.

6 Kormányzó urunk beszédével, országraszóló fényes ünnepség keretében nyílt meg a Horthy Miklós-egyetem *Délmagyarország*, 1940. november 12, 1–3.

a klebelsbergi gondolatok hangsúlyozása a legtetszetősebb cél lehetett, ezért rektori székfoglalójában Horthyt szólította meg, és igyekezett az ő gondolataira reflektálni. Hangsúlyozta, hogy az új egyetemi zászló kék-piros színeit a Horthy család címeréből merítették. Hómannal egyezően kiemelte a nevelés fontosságát is az egyetemen, de a legfontosabb feladatnak a „szellem fegyverével" ellátott polgárok kinevelését tartotta. Ugyancsak Horthy véleményéhez csatlakozott, amikor a szegedi egyetem speciális feladatának azt tartotta, hogy a „nagy magyar Alföld szellemi központja legyen". Az egyetem hivatásának pedig – mint már oly sokszor tette – a teljes szellemi szabadság megőrzését jelölte ki. Megemlékezett Klebelsbergről, és az ő emlékére felállva történő főhajtást kért a hallgatóságtól. (A meghívott vendégek között jelen volt Klebelsberg özvegye is) Az ő szellemében hangoztatta, hogy a tudomány és a kultúra az egyetlen terep, ahol a kis nemzetek is felvehetik a versenyt a nagyokkal. Megköszönte Szeged lakosságának, hogy a legnagyobb áldozatoktól sem riadt vissza akkor, amikor hajlékot biztosított az elüldözött kolozsvári egyetemnek. Kifejezte afeletti örömét, hogy az új egyetem most már Szegednek „izig-vérig saját egyeteme lesz". Ugyanakkor nagyon fontosnak tartotta a bensőséges viszony további ápolását a kolozsvári testvéregyetemmel, hiszen „mi egy törzsnek vagyunk a két hajtása".

Az ifjúság nevelésében nagyon fontosnak tartotta a hazaszeretetre nevelést, de kiemelte, hogy nemcsak meghalni, hanem – ami ennél fontosabb – élni is tudni kell a hazáért. Megígérte, hogy az új egyetem rektoraként sokat fog tenni az egyetemi tanárok és a diákok közötti jó viszony kialakításáért, és azért, hogy a diákságnak hajléka, igazi otthona legyen az egyetem. Szent-Györgyi tekintélyét bizonyítja, hogy ennek érdekében már felajánlás is történt: Szeged város hatósága „teljes mértékben értékelve a Rektor Magnificus szép gondolatát, az ifjúság iránti szeretettől indíttatva 5000 pengővel hozzájárul a központi egyetemen létesítendő diák klub berendezési költségeihez."

Szent-Györgyihez csatlakozott a kolozsvári egyetem jogi karának dékánja, Búza László jogászprofesszor is, amikor a két egyetem összetartozását hangsúlyozta. Egyrészt köszönetet mondott Szegednek a méltó befogadásért, másrészt felhívta a figyelmet arra, hogy a szegedi egyetemnek továbbra is erdélyi gyökerei maradnak. A megnyitón megszólalt az egyetemi ifjúság képviselője is. Strausz Gyula negyedéves, bölcsészkari magyar–német szakos hallgató a „magyar történelem ötödik egyetemének" diákja új alma materét az igazságkeresés helyeként mutatta be, ahol a keresztény és magyar jelleg dominál.[7]

[7] Megnyitó beszédeket lásd *Beszámoló a M. Kir. Horthy Miklós Tudományegyetem 1940–41. évi működéséről*. Szerk. Szent-Györgyi Albert. M. Kir. Horthy Miklós Tudományegyetem, Szeged. 1943. 17–29. (továbbiakban Beszámoló 1943.)

A tanévnyitó beszédekben − emelkedett hangulatuk mellett − már előre vetültek mindazon problémák és konfliktusok, amelyekkel majd Szent-Györgyinek mint rektornak meg kellett küzdenie. Így a hallgatói élet megreformálása, az ifjúság bevonása az egyetemi közéletbe, az egyetem szerepének meghatározása. Azt is megállapíthatjuk, hogy az induláskor Szent-Györgyi igyekezett Hóman jóindulatát is megnyerni, de a természettudományok fontosságát feltűnően hangsúlyozó Horthy kormányzó támogatásában valószínűleg jobban bízott.

Szent-Györgyi Albert egyetemvezetői tevékenysége

Szent-Györgyi egyetemvezetői tevékenységét először az egyetem működéséhez szükséges anyagi feltételek áttekintésével kezdte. A Horthy Miklós Tudományegyetem bevételei, amelyek korábban is a tandíjból és a mellékjövedelmekből adódtak össze, a Jog- és Államtudományi Kar elvesztésével jelentősen lecsökkentek. A quaestura számszakilag kimutatta, hogy az egyetem normál működéséhez 25 ezer pengő támogatás hiányzik, ezért az egyetem tanácsa november 26-án határozatot hozott arról, hogy az összeg megszerzése érdekében a rektor levélben forduljon a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumhoz.

Szent-Györgyi az 1940. december 7-én keltezett levélben kérte a minisztert, hogy ezt a szükséges fedezetet adja meg.[8] Ez nem történt meg, ezért újabb levéllel, már felterjesztés formájában fordult a minisztériumhoz 1941. január 17-én, az autonóm tisztviselői állások rendezése és az autonómia részére biztosítandó ellátmány tárgyában.[9] Ebben a feliratban fel is sorolta azt a 24 tisztviselői státuszt, amelyekre az egyetem normál működéséhez szükség lenne. Azzal érvelt, hogy egyáltalán nincs például az egyetemen fogalmazás karbeli tisztviselő (fogalmazó), a questurában szükség lenne questorra, ellenőrre és számtisztre, a rektori hivatalban kezelőkből és díjnokokból van hiány. Hozzáfűzve, hogy „a társegyetemeken és a Műegyetemen az autonóm hivatalok személyzeti igényeinek kielégítéséről megfelelően történt gondoskodás, míg a Horthy Miklós Tudományegyetemen az igények kielégítése még nem történt meg". Hivatkozott arra, hogy ez ügyben már kéréssel fordult a minisztériumhoz, amikor 25 ezer pengő fedezetet igényelt az autonóm állások kifizetésére, de a minisztérium részéről ez ügyben intézkedés nem történt. Ebben az ismételt feliratban az 1940/1941-es tanév mindkét félévére kért összesen 47 210 pengőt (félévenként

8 MNL CSML VIII. 5. (Horthy Miklós Tudományegyetem Rektori Hivatal iratai) 5. doboz 296/1940–41.

9 MNL CSML VIII.5. 5. doboz 481/1940–41.

25 090, illetve 22 120 pengő osztásban), kérésének alátámasztására pedig egy összehasonlító kimutatást is csatolt a Ferenc József Tudományegyetem előző évi és a Horthy Miklós Tudományegyetem – a jogi kar szüneteltetése miatt lecsökkent – bevételeiről. Autonóm tisztviselői állások tekintetében a Horthy Miklós Tudományegyetem a legelhanyagoltabb, ami az egyetemek közötti összehasonlításból is kiderül. Ennek alátámasztására közölte a Budapestről, Pécsről, Debrecenből és a Műegyetemről kikért adatokat is. Kérte a minisztérium intézkedését, hogy a szegedi egyetem is olyan színvonalon tudjon működni, mint a Ferenc József Tudományegyetem.

A harmadik kar szüneteltetése a hivatalban lévő tisztviselők jövedelmének csökkenését is eredményezte. Erről árulkodik Szent-Györgyinek a miniszterhez az elmaradt jövedelmek kiutalása tárgyában írott levele.[10] Előtte tájékoztatást kért a kolozsvári egyetemtől az 1939–1940. évi rektori és egyéb jövedelmekről. Az egyetemi felterjesztés fillérre pontosan kiszámolva közölte a szegedi egyetem jövedelemveszteségét: 11 alkalmazott esetében, a rektortól a díjnokokig, pontosan 21 172,06 pengő értékben. Erre a februári felterjesztésre a minisztérium részéről a tanév elteltével, nyáron, 1941. augusztus 9-én történt intézkedés, ekkor utaltatott Szily Kálmán államtitkár 13 000 pengőt az egyetemnek „a jog és államtudományi kar szünetelése folytán elmaradt rektori és dékáni jövedelmek méltányosságból való kárpótlására".[11] Az összegből 7000 pengőt a rektor kapott, 2000-2000 pengőt a három dékán, de nem kapták meg a többi nyolc tisztviselő jövedelemveszteségét, ami 8172,06 pengő volt.

A Jog- és Államtudományi kar szüneteltetése kapcsán dönteni kellett a jogi karnak járó átalány felhasználásáról is. Az Egyetemi Tanács 1940. december 30-i ülésén döntött a rendkívül alacsony összegű, 667,01 pengő felhasználásáról.[12] Az összeget egyenlő arányban a hat új, illetve átszervezett tanszék[13] között osztották fel. Ez azon kevés intézkedések egyike volt, amelyhez nem volt szükség a kultuszminisztérium jóváhagyására. Jelzésértékű is olyan vonatkozásban, hogy mennyire szűkre szabott keretek felett dönthetett az egyetem önállóan.

Szent-Györgyi természettudósként is mindig nagyra értékelte a humán tudományokat. Rektorként támogatott minden humán tárgyak oktatására történő javaslatot. Rögtön az egyetem megnyitása után, 1940. november 28-án Banner János, a Bölcsészettudományi Kar dékánja kérte az Összehasonlító Néprajzi Tanszék felállítását.[14]

10 MNL CSML VIII.5. 5. doboz 454/1940-41.
11 MNL CSML VIII.5. 5. doboz 689/1940-41.
12 MNL CSML VIII.5. 5. doboz 257/1940-41.
13 A közegészségtani, általános kórtani és bakteriológiai, embertani, földtani, ásványtani, szerves vegytani tanszékek között.
14 MNL CSML VIII.5. 5. doboz 255/1940-41.

A javaslat ötletadója Schmidt Henrik ny. r. tanár a Germán-filológiai Intézetből javasolt egy díjtalan gyakornokot is a tanszékre Eszes Ferenc személyében. Az intézet tanárait már alkalmazásban lévő szegedi tanárokból állították volna össze, helyisége a II. sz Filozófiai Intézet helyisége lett volna. Banner János dékán a közoktatási miniszternek írt személyes levelében csokorba szedte a kar további fejlesztésére irányuló kéréseit, melyben az Összehasonlító Néprajzi Tanszéken felül még hét (többek között lélektani, művészettörténeti, szlavisztikai és balkántudományi) tanszék felállításának engedélyezését kérte a minisztertől. Számolva azzal, hogy a jövőben nem várható a dotáció növekedése, kérte a minisztert, hogy a Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetemről a lélektani és magyar történeti tanszék beosztás nélkül maradt professzorait, név szerint Bognár Cecil és Tóth Zoltán nyilvános rendes tanárokat nevezzék ki Szegedre. Így megkímélhetik az államkincstárt az újabb költségektől, és legalább két feltétlenül szükséges tanszék ügye elintéződne.

Mivel a fenti oktatókat nem találjuk az egyetem oktatói között az évkönyvekben, úgy gondoljuk, hogy a felterjesztésből nem sok valósulhatott meg. A művészettörténeti oktatást, ami mellett Szent-Györgyi is sokszor kiállt, bevezették ugyan egy művészettörténeti intézet létrehozásával, de ennek oktatója a klasszika-filológus Kerényi Károly lett, aki már amúgy is státuszban lévő oktatója volt az egyetemnek.

Szent-Györgyi gyermekkorának egyik meghatározó élménye volt a zene szeretete. Az egyetemi ifjúság újjászervezésével kapcsolatban egy zenei lektorátus felállítására Szent-Györgyi maga tett javaslatot az Egyetemi Tanács 1941. március 28-i ülésén azzal a céllal, hogy az egyetemi ifjúság zenei kiképzésben is részesüljön,[15] zenei lektornak pedig Fricsay Ferenc karnagyot javasolta. A tanácskozás ellenvetés nélkül fogadta el Szent-Györgyi javaslatát. Ennek értelmében Szent-Györgyi felkérte a Bölcsészet-, Nyelv- és Történelemtudományi Kar dékánját, Banner Jánost, hogy a lektorátust megszervezze és betöltésére vonatkozó javaslatát a kultuszminiszternek megtegye. A komolyzene népszerűsítése érdekében is mindent megtett. Jó néhányszor elintézte, hogy a Szegedi Filharmonikus Egyesület engedményes áron koncertet adjon az egyetemi polgároknak. Más alkalommal egy-egy koncertre kért külön kedvezményes árú jegyeket, s ezek árusításáról is gondoskodott.

Szent-Györgyi elsősorban természettudós volt, így rektorsága alatt is minden tőle telhetőt igyekezett megtenni ezen tárgyak sikeres oktatása érdekében. Ezért teljes támogatásban részesítette Kiss Árpád egyetemi tanár javaslatát a természettudományi, illetőleg matematikai doktorátus magyarországi bevezetésének ügyében.[16] Felterjesztésben a kultuszminiszter hozzájárulását kérték ahhoz, hogy a Horthy Miklós

15 MNL CSML VIII.5. 5. doboz 914/1940/41.

16 MNL CSML VIII.5. 5. doboz 304/ 1940/41.

Tudományegyetem Természettudományi Karán azok a doktorjelöltek, akiknek fő tárgya a természettudományok körébe tartozik, a természettudományok doktorává, akiknek pedig fő tárgya a matematika, a matematikatudományok doktorává avattassanak. Kérésüket azzal indokolták, hogy a megnyitón Horthy Miklós kormányzó is hangsúlyozta, hogy a szegedi egyetemen a természettudományoké a vezető szerep. Továbbá sok külföldi egyetemen is használják a természettudományok (*Scientia naturalium*) doktora, illetve a matematika tudományok doktora (S*cientia matematicarum*) címet, Magyarországnak is követnie kellene ezt a gyakorlatot. Szent-Györgyiék kérését indokolta az a tény, hogy a Horthy-korszakban egyedül Szegeden, a Horthy Miklós Tudományegyetemen volt az országban Matematikai és Természettudományi Kar. Ily módon az ezen a karon megszerzett doktori fokozat indokoltan tükrözhette volna a kar nevét. A felterjesztés nem talált meghallgatásra.

Szent-Györgyinek jó volt a kapcsolata más magyar egyetemek vezető tanáraival is. A Pázmány Péter Tudományegyetem Orvostudományi Kara révén jutott tudomására a készülő mérnökkamarai törvénytervezet is.[17] Ennek módosítása érdekében Szent-Györgyi levelet írt Varga József iparügyi miniszternek. Ebben közölte, hogy az egyetemi tanács foglalkozott az üggyel, és a törvénytervezettel kapcsolatban feliratban megteszik észrevételeiket a kultuszminisztérium felé is. A törvénytervezet ugyanis mindennemű műszaki és vegyészi vizsgálat végzését csak a mérnöki kamara tagjainak tette lehetővé. Eszerint viszont nem lehetnek tagjai a kamarának azok a vegyészek, akik bölcsészettudományi karokon szerezték meg oklevelüket és az orvostudományi karokon végzett orvosdoktorok, gyógyszerészmesterek és gyógyszerészdoktorok. A levél kifogásolta, hogy a törvénytervezet mindennemű műszaki tevékenységet a Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemen végzett mérnököknek tesz lehetővé, miközben egy bölcsészkaron végzett vegyész ezt csak miniszteri engedéllyel teheti meg. Kérte a vegyészekre és gyógyszerészekre, orvosvegytannal foglalkozó orvosokra nézve ezen hátrányos helyzet megszüntetését, hiszen ezek a diplomák jó hírű képzésben szerzett, külföldön is elismert bizonyítványok. Egyébként is vegyészhiány van, a készülő törvénytervezet ezt sem vette figyelembe.

A Magyar Kémikusok Egyesülete is kiállt az iparügyi miniszterhez intézett feliratában az ilyen diplomák és a diplomások tudásának minősége mellett. Kiemelték, hogy éppen a Horthy Miklós Tudományegyetem diplomásai kerülnének hátrányos helyzetbe, pedig erről az egyetemről nyilatkozott úgy a kormányzó, hogy a természettudományok művelésének a helye kell, hogy legyen. Szent-Györgyi nyomatékosan kérte, engedélyezzék az ilyen szakembereknek a tudományszakuknak megfelelő mérnöki tevékenységét mérnökkamarai tagság nélkül, vagy tegyék lehetővé

[17] MNL CSML VIII.5. 5. doboz 854/1940-41.

számukra automatikusan a kamarai tagságot, hasonlóan ahhoz, ahogy az a vegyészmérnökök esetében is van. Továbbá újból kérte, hogy a bölcsészettudományi karon a matematika és természettudomány tárgyaiból letett bölcsészettudományi doktori szigorlatok ne a bölcsészettudományi, hanem a természettudományi doktori címet kapják. Bár a mérnökkamarai törvénytervezet valószínűleg nem a kultuszminisztérium hatáskörébe tartozhatott, hanem inkább az iparügyi minisztériumába, de választ a rektori beadványra nem találtunk a Horthy Miklós Tudományegyetem Rektori Hivatalának iratai között.

Szent-Györgyi egyetemvezetőként is mindent megtett tanítványai előmenetele érdekében, ahogy azt az orvostudományi kar dékánjaként is cselekedte. Legidősebb tanítványa, a tíz év óta Szent-Györgyi mellett dolgozó Annau Ernő, aki Szent-Györgyi dékánsága alatt tette le magántanári vizsgáját, az 1940/1941-es tanév második félévében Kolozsvárra települt át. Azzal a céllal ment a Ferenc József Tudományegyetemre, hogy ott is létrehozzon egy biokémiai intézetet és elkezdje Kolozsvárott is a biokémia oktatását.[18] Szent-Györgyi rektorságának évében még három másik tanítványa is megszerezte a magántanári képesítését. Straub F. Brunó, Laki Kálmán és Gerendás Mihály, mindhárman a Szent-Györgyi vezette orvosvegytani intézetben dolgoztak tanársegédként.[19] Másik tanítványa, aki a C-vitamin kutatásában volt nagy segítségére, Huszák István érdekében is közben járt. Az egyetem indulásakor, 1940. november 29-én Szily Kálmán államtitkár értesítette az egyetemi tanácsot, hogy Huszák István (orvos) egyetemi tanársegédnek svédországi tanulmányai folytatásához 3200 pengőt adományozott.[20] Ez azon kevés intézkedések egyike, amelyekkel a kultuszminisztérium közvetetten honorálta Szent-Györgyi tudományos teljesítményét és iskolateremtő tevékenységét.

Szent-Györgyi szívesen mellé állt minden diákokat támogató kezdeményezésnek. Bár a Ferenc József Tudományegyetem diákotthonát megörökölte az új egyetem, de az intézmény anyagi lehetőségei szűkösek voltak. Banner János dékán indítványára az egyetemi tanárok személyes felajánlásokat tettek a diákotthon megsegítésére, a bölcsészettudományi karról minden oktató havonta 10-10 pengővel járult hozzá a költségekhez. Szent-Györgyi azonnal a javaslat mellé állt, és kérte a többi kar támogatását is, majd a diákotthon 1940–1941. évi működésére a három kartól bejött felajánlásokat elküldte a diákotthon tanácsának elnöksége részére.[21]

Szent-Györgyi egyetemvezetőként a legszemélyesebb kéréseknek is igyekezett eleget tenni. Ugyanolyan fontosnak tartotta egy külön munkadíj elintézését, mint

18 Vér György: A Szent-Györgyi-Intézettől Kolozsvárig. *Délmagyarország*, 1940. december 25. 13. –
19 Beszámoló 1943., 77.
20 MNL CSML VIII.5. 5 doboz 7299/1940.sz.
21 MNL CSML VIII.5. 5. doboz 338/1940-41.

például az egyszerű tisztviselői, altiszti álláskérelmekre való válaszadást. A rektor és a kultuszminisztérium is egyaránt hangsúlyt fektetett a diákok pályamunkáinak jutalmazására, erre valószínűleg volt elegendő keret. Szent-Györgyi ezen felül még a tanév vége felé levélben fordult a Szegeden és környékén működő pénzintézetekhez, anyagi támogatásért a kiemelkedő teljesítményű diákok méltó megjutalmazása céljából.

Meggyőződéses békeharcos lévén Szent-Györgyi szívesen karolta fel a hallgatók katonai szolgálat megkezdése alóli halasztási kérelmeit is. A kérelmek indoklásából kitűnt, hogy a hallgatók beadtak ugyan szolgálathalasztási kérelmet, de az egyetem késői megnyitása miatt a kérelem határidőre történő beadásával – önhibájukon kívül – elkéstek.[22] Szent-Györgyi kérte a kultuszminisztérium segítségét a honvédelmi minisztérium felé, hogy ezen hallgatók felmentési kérelmeit jóváhagyják.

Szent-Györgyi rektorként is nagyon aktív társasági életet élt. Ennek köszönhetően több társadalmi szervezet, polgári tömörülés megkereste külön kérelmekkel is. Ilyen volt a Magyar Vöröskereszt Egylet szegedi választmánya elnökségének levele a rektorhoz. Az elnökség arra kérte a rektort, hogy figyelemfelhívással segítse az egyesület tagtoborzását. Az egyetem e célból taggyűjtő íveket készíttetett, és ezt Szent-Györgyi megküldte a választmánynak. Hasonló kéréssel fordult a rektorhoz az Úrikaszinó elnöke is.[23] Arra kérte Szent-Györgyit, hogy segítsen tagokat toborozni a kaszinóba az egyetemi tanárok közül. Több egyetemi városban is látta, hogy az ottani egyetemi tanárok, mint a társadalom elitje, tagjai az Úrikaszinónak is, és a szegedi testület is meleg szeretettel fogadná be őket. Szent-Györgyi egyetértett a javaslattal, és készségesen működött együtt az igazgatóval ez ügyben.

Az egyetem és a kultuszminisztérium kapcsolatában előfordult, hogy – mivel a minisztérium későn küldött el valamilyen leiratot – az egyetem nem tudott időben reagálni. Így a Magyar Egyetemi és Főiskolai Sportegyesületek Központja által elkészített szabályzattervezetre nem állt módjában az egyetemi tanácsnak véleményt és javaslatot tennie, mivel a központ felállítása már megtörtént, valamint szervezeti és működési szabályzatának megállapítása március 26-ára volt tervezve, miközben az egyetem a leiratot csak március 19-én vette kézbe. Szent-Györgyi kérte a minisztert, hogy a jövőben hasonló esetekben megfelelő időt szíveskedjen adni a véleményezésre.[24]

Időbeli csúszás sajnos, más esetekben is előfordult az egyetem és a kultuszminisztérium hivatali ügyrendjében. Ilyen volt Szent-Györgyi sportegyesületi tanárelnöki

22 MNL CSML VIII.5. 5. doboz 256/1940/41.és 253/1940/41.
23 MNL CSML VIII.5. 5. doboz 869/1940/41.és egy jelzet nélküli irat 1941. május 5. dátum
24 MNL CSML VIII.5. 5. doboz 856/1940-1941.

kinevezése a Horthy Miklós Tudományegyetemre 1940. szeptember 1-től, miközben az ezért járó illetmény kiutalását havi 100 pengő értékben 1941. május 1-től (9 hónap múlva) rendelte el Szily Kálmán államtitkár. Megállapíthatjuk, hogy Szent-Györgyi egyetemvezetőként (vezetőtársaival együtt), sportegyesületi tanárelnökként is, egy évig ingyen dolgozott, munkáját a következő tanév elején, azaz utólagosan honorálták. Ez azonban cseppet sem változtatott a feladathoz való hozzáállásán, lelkesedésén.

A tanév második félévének végét már beárnyékolták a háborús védelmi intézkedések. A szegedi egyetemnek is a fennálló rendelkezések értelmében saját hatáskörében kellett gondoskodnia a légoltalomról: bevezették a légoltalmi szolgálatot, és új óvóhelyeket is kellett építeni. Csupán ennek a költsége 43 200 pengő volt, a felszereléssel együtt a légoltalmi költségek összesen 91 242 pengőre rúgtak.[25] Szent-Györgyi meggyőződése a háború költségességéről ilyen személyes tapasztalatokon is alapult.

Az ifjúsági egyesületek és a Szegedi Egyetemi Ifjúság

Szent-Györgyi szóbeli és írásbeli visszaemlékezései szerint vezetői tevékenységei közül egyik legélvezetesebb a rektorság volt. Rektorként sokszor nevezte magát a fiatalok apjának, akinek kötelessége gondoskodni fiai neveléséről. Őt is szerették a diákok, igazi példakép volt a számukra, megérezték a professzor őszinte érdeklődését a problémáik iránt, és naponta tapasztalhatták jóindulatú hozzáállását.

Már hivatalba lépése előtt, de székfoglalójában is hangsúlyozta, hogy új szellemet, új légkört, igazi diákéletet szeretne létrehozni Szegeden, azért, hogy a diákság otthonra leljen az egyetemen. Az 1940/1941-es tanévben 1168 hallgatóval[26] induló új egyetemen egy hierarchikus kötöttségektől mentes, diákbarát légkört szeretett volna kialakítani. Ennek érdekében új szervezeti keretek létrehozásával igyekezett megteremteni az aktív egyetemi hallgatói élet feltételeit, amit új központi helyiségek biztosításával is támogatott.

Az országos tendenciát követve ebben az időszakban Szegeden is szaporodni kezdtek az ifjúsági egyesületek. Ezek irányultsága igen vegyes képet mutatott: voltak vallási alapon (katolikus, protestáns, zsidó), területi hovatartozás alapján (székely, délvidéki) és tevékenységi körök alapján szerveződő (Szegedi Fiatalok Művészeti

25 MNL CSML VIII. 5. 5. doboz 954/1940-1941.

26 Ebből 605 hallgatója volt a három karnak, 51 Apponyi-kollégista és 512 polgári iskolai tanárképző főiskolás. Beszámoló 1943, 94.

Kollégiuma, sport) egyesületek és a sajátos helyzetű, úgynevezett bajtársi szervezetek. Ez utóbbiak között a legnagyobb hatókörű és létszámú az 1919-ben alakult, országos Turul Szövetség volt, amely felekezeten felüliséget hirdetetett. A Turul Szövetség a szegedi egyetemen az 1930-as évek közepére kb. 600 fős tagságával a legerősebb egyesületté nőtte ki magát.[27] Taglétszámának növekedését elősegítette, hogy segélyezte és támogatta a felsőoktatásba nehéz szociális helyzettel érkezőket, ám a magát „társadalmi egyesületként" definiáló jobboldali szervezet irredenta, antiszemita és militarista jellegéből adódóan is nagy népszerűségnek örvendett az egyetemi hallgatók körében.[28] Szervezetileg országosan tíz kerületre (regionális csoportokra) tagozódott, amelybe az 1930-as évek végére már száz tagegyesület tartozott. Ez az országos egyesület befogadott tagjai közé már végzett, egykori egyetemi hallgatókat is, tehát nem a hallgatói léthez kötött szerveződés volt, ezért könnyen kicsúszott az egyetemi felügyelet alól. Szegedi kerületi vezére Babitzky Ede volt.[29]

Szent-Györgyi célja az volt, hogy az egyetemi egyesületi tagság a hallgatói státushoz kapcsolódjon, és a külső tagok ne nyerjenek egyetemi egyesületbe felvételt, továbbá, hogy egyetemi hallgatókat ne lehessen más, az egyetemtől független, külső egyesületekbe beszervezni.

Ezért Szent-Györgyi kihasználva azt a helyzetet, hogy jogilag új egyetem alakult, így minden egyesület működése illegitimmé vált, felvetette a hallgatóságnak egy új egyesület alakításának lehetőségét. Egy egységes és hallgatói léthez kötött szerveződést propagált, a- melynek szabályzata összhangban áll az új egyetem *Tanulmányi Fegyelmi és Leckekönyv szabályzat*ával.[30]

A rendkívül sok és szerteágazó irányultságú ifjúsági egyesület miatt országos szinten már korábban felmerült az egységesülés, illetve egységesítés gondolata. 1938-ban kultuszminisztériumi körökben is felvetődött nemcsak a Turul, hanem más bajtársi szervezetek átszervezésének lehetősége is. 1938. június 24-én a Műegyetem aulájában tartott nyolc diákszövetség nagyszabású értekezletén – ahol legnagyobb számban a Turul képviseltette magát – kiderült, hogy olyan nagy a szervezetek széttagoltsága és közöttük a széthúzás, hogy a szervezeti átalakításukat „felülről kell" kezdeményezni.[31]

27 Kiss Róbert Károly – Vajda Tamás: *Egyetemi ifjúsági szervezetek Szegeden 1919 és 1944 között*. Szeged, Universitas Kiadó. 2012. 101. (továbbiakban Kiss–Vajda 2012.)

28 Kerepeszki Róbert: *A Turul Szövetség 1919–1945*, Máriabesnyő, Attraktor Kiadó, 2012. 5–85. (továbbiakban Kerepeszki 2012.)

29 MNL CSML VIII. 5. 5. doboz 389/1940-41.

30 MNL CSML VIII.5. 5. doboz 208/1940/41.etsz. Hirdetmény.

31 Kerepeszki 2012. 79.

Tehát egy egységes diákszervezet létrehozásának szükségessége nem egyedül Szent-Györgyi ötlete volt, ahogy azt a Szent-Györgyiről szóló történeti irodalom helytelenül értelmezi,[32] hanem országos szinten is jelentkező és a kormány által is támogatott valós igény. Erre az igényre mintegy ráerősített Szent-Györgyi, akinek törekvéseit egyetemi tanártársai is egységesen támogatták és jóváhagyták azt is, hogy az új egységes diákegyesületnek az egyetem központi épületében székhelye is legyen.[33] Ez a pozicionálás a Turul Szövetség szegedi kerületét, illetve vezetőségét arra késztette, hogy ők is bekéredzkedjenek az új ifjúsági egyesületbe. Szent-Györgyi fogadta is a Turul küldöttségét, élükön Babitzki Edével és meghallgatta a célkitűzéseiket, de határozottan kijelentette, hogy nem ért egyet a fiatalok világnézeti befolyásolásával, ami széttagoltságot eredményez és azzal sem, hogy egy egyetemi ifjúsági egyesületnek nem egyetemhez kötődő tagjai is legyenek. A Turul Szövetség integrálódásának elutasítása miatt később Szent-Györgyit és az új diákegyesületet sok szélsőjobboldali támadás érte.

Szent-Györgyi ugyan nyilatkozataiban nem hangoztatta, de az őt ért támadások fő érve az volt, hogy rektorként lehetővé tette, hogy az új egyesületben 6%-ig a zsidóságnak is helye legyen. Ha valamikor ez megtörtént (nyilatkozatbeli nyomát nem találjuk sehol), akkor is csupán azt jelzi, hogy alkalmazkodni kívántak a már elfogadott ún második zsidótörvényhez,[34] amely 6%-ban maximalizálta a zsidók arányát a szellemi foglalkozásokban.

1940. december 13-án egy gondosan előkészített nagygyűlés keretében a szegedi Auditórium Maximumban Szent-Györgyi irányításával megalakult a SZEI, azaz a Szegedi Egyetemi Ifjúság, mint a Horthy Miklós Tudományegyetem diákszervezete. Az egységszervezet közös eszmeisége a magyarság kell, hogy legyen, hiszen „mindnyájan magyarok vagyunk" – szögezte le Szent-Györgyi. Majd így folytatta: Ezen közös eszmeiség jegyében végzett munkából ki kell zárni a napi politikát és minden jelszót. Meggyőződése – hangoztatta Szent-Györgyi –, hogy „az egyetem hallgatója elsősorban diák, s csak azután turulista."[35] **„**Szükség van erre a diákegység megteremtésére azért is, hogy a diákság önmaga is beleszólhasson az önmaga ügyeinek intézésébe. A fejünk fölött készítenek tanügyi reformokat, amelyeket már

32 Marton János – Pap Kornélia: *Kihívások, küzdelmek, kalandok a tudományban és a társadalomban, Szent-Györgyi Albert Magyarországon*, Budapest, Gondolat, 2017. 292–293.

33 Orvostudományi kar Jegyzőkönyvek, továbbiakban OK Jkv. 1940. november 29. 110/1940-41.

34 *A zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról* szóló 1939. évi IV. törvénycikk.

35 Szent-Györgyi Albert a diákok egységéről. *Népszava*, 1940. december 14. 4.

a középiskolában át kell szenvednünk. Ideje, hogy végre a diák is hallathassa szavát olyan kérdésekben, amelyekben a sorsa felett döntenek."[36]

A tagságra vonatkozó kritériumokat az 1941 februárjában megfogalmazott SZEI alapszabálytervezet fogalmazta meg a következőképpen: „rendes tagjai lehetnek a Szervezetnek mindazok a m. kir. Horthy Miklós Tudományegyetem karaira beiratkozott rendes hallgatók, akiknek személye sem nemzeti, sem keresztény erkölcsi szempontból kifogás alá nem esik". (II. rész 7.§-ának 2-ik bekezdése.) Tehát csupán a beiratkozott hallgatói státuszhoz kötötte a tagság elfogadását, nem pedig vallási feltételhez.

Közben Hóman Bálint vallás- és közoktatási miniszter – pozíciójánál fogva is − fel akarta karolni a diákszervezetek ügyét. Elkészült egy új törvényjavaslat az egyetemi és főiskolai hallgatók felvételének szabályozásáról, amiben helyet kapott az egyetemi vagy főiskolai szervezetek feletti kultuszminiszteri ellenőrzés joga is. Hóman Bálint is jól érzékelte, hogy a bajtársi szervezetek beszüremkedése az egyetemekre káros, ezért saját kézbe akarta venni a diákszervezetek ügyét. Úgy gondolta – Szent-Györgyihez hasonlóan – hogy helytelen, ha egy egyetemi ifjúsági egyesület kikerül az egyetem felügyelete alól. Szükségesnek tartotta a tervszerű és egységes irányítást és ezt saját hatáskörében gondolta megvalósítani. Így került bele az 1941-ben elfogadott 1940. évi XXXIX. törvénycikkbe a kultuszminiszter ifjúsági egyesületek feletti főfelügyeleti jogának a biztosítása is. Ennek értelmében a főiskolai és egyetemi ifjúsági szervezetek szervezetét és működésének körét a vallás- és közoktatási miniszter hagyja jóvá. (Ez korábban belügyminiszeri hatáskör volt.)

Mi volt a különbség a kultuszminisztériumi egységesítés és a Szent-Györgyi féle elgondolás és megvalósítás között? Az egyik alapvető különbség az volt, hogy Szent-Györgyi valóban politikai befolyásoltság nélküli diákszervezet létesítését támogatta, a kultuszkormányzat pedig egy jobboldali diákegyesület befolyásának érvényesítésével akarta megoldani az egységesítést. (Hóman a Műegyetemen dolgozó Hungária egyesületet tartotta példaképnek.) A másik alapvető különbség pedig az volt, hogy Szent-Györgyi az új diákszervezet vezetését autonóm jelleggel képzelte el (a diáknak önmagát kell vezetnie), a kormányzat pedig felülről inspirált példaadásban gondolkodott. A szegedi professzor mintaképe valószínűleg a nyugat-európai (angol, holland), autonóm egyetemi struktúra és diákélet lehetett, amely ellentétben állt a szervezeti kereteket változatlanul hagyó csupán egy elfogadott ifjúsági szervezet példaszerű másolásával megelégedő befolyásolással. Ezen túlmenően Szent-Györgyi a Szegedi Egyetemi Ifjúság keretében a hallgatói érdekképviseletről is gondoskodni

[36] Szent-Györgyi Albert a diákegység alapelveiről beszélt a szegedi diáknagygyűlésen. *Magyar Nemzet*, 1940. december 14. 3

akart, ami példanélküli volt a korabeli hazai felsőoktatásban, ezért kormánykörökben óriási ellenállást váltott ki. Még hozzá kell tennünk, hogy a korabeli egyesületek militarista jellege alapvetően ellentétes volt Szent-Györgyi markáns háborúellenes meggyőződésével, aminek szüntelenül hangot is adott, és rektorként is, hacsak tehette, ennek szellemében intézkedett.

A SzEI természetesen különféle szakcsoportokba szervezte a diákságot. Ezek alapvetően hivatásrendiek voltak, aszerint, hogy ki milyen hivatásra készült, volt orvos, vegyész, gyógyszerész és tanárjelöltek szakcsoportja. Ez a karok szerinti struktúrát tükrözte. De voltak kedvenc tevékenységi körök szerinti csoportok, munkaközösségek is: Magyarságismereti Munkaközösség, Énekkar, Magyar Szó Munkaközösség, Sport Munkaközösség: Szegedi Egyetemi Atlétikai Club (SZEAC), Tisztképző cserkészcsapat, Művészetkedvelők Munkaközössége, Fotókedvelők Munkaközössége, Szegedi Egyetemi Ifjúság Színjátszó Társasága. Ezeknek célja a hallgatóság szabad idejének kulturált eltöltése volt, amihez a rektor külön helyiségek biztosításával járult hozzá, az egyetem központi épületében, a jogi kar elköltözése miatt felszabadult második emeleti dékáni szobákban.

De helyet kaptak a SzEI-ben vallási munkaközösségek: Mária kongregáció, Bethlen Gábor Kör, Luther Szövetség is. A SzEI hatékony működését fémjelezte az 1941-ben megrendezett „nem diákfrakció rendezte", valóban egységes egyetemi bál, új diákotthon átadása 1941. március elején és színielőadás rendezése, ami „diák Hamlet" néven aratott óriási sikert országszerte és még Kolozsváron is vendégszerepelt. Emellett saját újságot is elindítottak *Szegedi Híd* néven, amiben túlnyomórészt a hallgatók írásai jelentek meg és egy *Phlogiston* nevű természettudományi szaklapot is útjára bocsátottak.

Hogyan érvényesült a kultuszminiszternek törvényileg biztosított főfelügyeleti jog a gyakorlatban? Hóman Bálint az 1940. évi XXXIX. törvénycikk hatályba lépését követően miniszteri biztost nevezett ki az ifjúsági egyesületek reformjának élére.[37] A kinevezett Stachó Tibor[38] műegyetemi tanárnak, a Hungária Magyar Technikusok Egyesülete tanárelnökének feladata lett a fenti törvény végrehajtásával kap-

[37] Miniszteri megbízás az ifjúsági egyesületek reformjával kapcsolatban. MNL CSML VIII. 5. 5. doboz 35.144-1941. sz. IV.1941. február 26.

[38] Dr. Szentmártony (Stachó) Tibor (1895–1965) matematikus, a Magy. kir. József nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Mérnöki és Építészmérnöki Karának nyilvános rendes tanára, az I. sz. Matematikai Tanszék vezetője, többször is volt a karnak dékánja. Szakterülete az operátorszámítás, a vektortenzor-számítás és a valószínűségszámítás volt.

csolatos tárgyalások lefolytatása az egyetemek rektoraival, valamint a diákegyesületek és szövetségek vezetőivel.[39]

Az újonnan kinevezett miniszteri biztos azonnal munkához is látott. Legelső feladata a SzEI alapszabályainak ellenőrzése volt. Mint láttuk, az 1940. évi XXXIX. törvény kultuszminiszteri jóváhagyáshoz kötötte az ifjúsági egyesületek szervezetét és működési körét. Ez az alapszabályok felülvizsgálatában valósult meg. A három hónapig készített SzEI alapszabály-tervezetet Szent-Györgyi 1941. március 24-én küldte el a kultuszminiszterhez jóváhagyásra. A miniszteri biztos május 14-én Szegedre, majd Debrecenbe is ellátogatott és bizonyára beszélt az egyetemi vezetéssel. Erről tanúskodnak a rektornak a kultuszminiszterhez és a miniszteri biztoshoz címzett május 17-i kérelmei.

A két kérelemben Szent-Györgyi, mint rektor „mély tisztelettel" bejelentette, hogy módosítani kívánják az alapszabályt, és ehhez kérte a miniszter úr tudomásul vételét és jóváhagyását.

A kultuszminisztérium a következő változtatásokat kérte, idézzük: „A SzEI alapszabály I. rész 4.§-ának 3-ik bekezdésének elhagyását kéri, könnyen félreérthető volta miatt: „Az egyetemi ifjúság egységes *érdekképviseleti szervhez* való juttatása".

A II. rész 7.§-ának 2-ik bekezdését a következőképen kívánja módosítani: Eredeti szöveg: „Rendes tagjai lehetnek a Szervezetnek mindazok a m. kir. Horthy Miklós Tudományegyetem karaira beiratkozott rendes hallgatók, akiknek személye sem nemzeti, sem keresztény erkölcsi szempontból kifogás alá nem esik". Módosított szöveg: „Rendes tagjai lehetnek a Szervezetnek mindazok a M. kir. Horthy Miklós Tudományegyetem karaira beiratkozott *keresztény származású* [sic!] rendes hallgatók, akiknek személye sem nemzeti, sem keresztény erkölcsi szempontból kifogás alá nem esik".[40] (Kiemelés a szerzőtől.)[41]

1941 tavaszára a kultuszkormányzat kidolgozta az ifjúsági egyesületek átfogó rendezésének tervét, ami alapvetően érintette a SzEI működését is. Ennek értelmében a korábbi törvény rendelkezései alapján megalapított ifjúsági szervezetek élére egy „csúcsszervezetet" hoznak létre a „munkaképes, egészségesen átszervezett Magyar Nemzeti Diákszövetséget." A kormányzat célja a diákegység megvalósítása és a diákpolitika „egészséges keretek közé terelése" volt, a magyar ifjúság szerveit olyanná

[39] Sztachó Tibor a diákszervezetek miniszteri biztosa nyilatkozik a kormány elképzeléseiről. *Fiatalok*, 1941. május 1.

[40] MNL CSML VIII. 5. 7. doboz 870/1940-41.

[41] A témában részletes tanulmány: *Tasiné Csúcs* Ildikó: Az egyetemi és főiskolai ifjúsági szervezetek irányításának törvényi megváltozása Szent-Györgyi Albert rektori működésének hatására. In: *Trianon és a magyar felsőoktatás IV.* (Veritas Könyvek 22.) Szerk.: Ujváry Gábor, Budapest, Magyar Napló, 2021. 335-349.

kiépíteni, hogy „a jelenlegi miniszterelnök[42] beköszöntő szavai szerint a honvédség mellett a nemzeti élet másik hatalmas pilléreként kialakuljon.”[43]

Szent-Györgyi prorektori tevékenysége

A Horthy Miklós Tudományegyetem második tanévére a Bölcsészettudományi Kar jelölhetett egyetemvezetőt, így az 1941/1942-es tanévben Kogutowicz Károly földrajztudós, egyetemi nyilvános tanár lett a szegedi egyetem rektora. Az ő működésének legelején még érvényesült Szent-Györgyi szellemiségének hatása, leginkább abban az intézkedésben, amely eltörölte a méltóságos uram megszólítást az egyetemen. Eszerint az egyetem tanárait a diákságnak a professzor úr megszólítással kell illetnie, a dékánokat dékán úrnak kell szólítani, az egyetem rektorát pedig a Rektor Magnificus megszólítás illeti meg. A szegedi ifjúság remélte, hogy az egyetem kezdeményezése mihamarabb követendő példa lesz más egyetemen is. Ez volt a távozó Szent-Györgyi egyik utolsó javaslata, amit az egyetemi tanács is jóváhagyott.[44] Az intézkedés a korabeli, merev hierarchiára épülő magyar felsőoktatásban igen merész újítás volt és egyedülálló az országban. Sajnos az egyre jobban felgyorsuló háborús események elmosták a jelentőségét.

Szent-Györgyi rektori búcsúbeszédében hangsúlyozta, hogy lelkét öröm tölti el, mert az egyetem ügyeit egy esztendőn át zavartalanul vezethette, „[…] amely esztendő a megértés, szeretet és konszolidáció esztendeje volt a Horthy Miklós Tudományegyetem életében. Az egyetem polgárai az elmúlt évben csöndesen dolgoztak, a csöndes, békességes munkát sem torzsalkodás, sem egyenetlenség, sem izgalom nem zavarta meg”.[45] Az elkövetkező tanévben prorektorként működő Szent-Györgyi megállapítása vitathatatlanul igaz, hisz az ő rektorsága idején nem volt semmilyen diákzavargás az egyetemen.

A helyébe lépő, jobboldali gondolkodású és nacionalista beállítottságú Kogutowicz Károly a tanévnyitón azonnal közölte is a diáksággal szembeni elvárásait. Katonás fegyelmet, kötelességtudó komolyságot, keresztény és nemzeti gondolkodásmódot vár el minden szegedi egyetemi polgártól.[46] A háborús időkre tekintettel

42 Teleki Pál öngyilkossága miatt (1941. április 3.) ekkor már Bárdossy László volt a miniszterelnök.

43 Magyar Pál: Nyári szünidőre elkészül az új diákszervezeti reform, *Magyarország*, 1941. május 7. 6.

44 A szegedi egyetemen tilos a „Méltóságos Uram!” *Délmagyarország*, 1941.szeptember 18. 5.

45 Ünnepélyes külsőségek között megnyitották a Horthy Miklós Egyetem második tanévét. *Délmagyarország*, 1941. szeptember 23. 3.

46 Kogutovicz Károly dr. rektor: „Katonás fegyelmet, kötelességtudó komolyságot, keresztény és nemzeti gondolkodásmódot várok el minden szegedi egyetemi polgártól” *Szegedi Napló*, 1941. október 4. 5.

hangsúlyozta, hogy csak csendes ünnepségeket engedélyez, fokozottabb munkateljesítményt és lemondást vár el a hallgatóktól. A kultuszminisztérium ígéreteiben az új rektor vezette egyetemhez nagyvonalúbb volt, mint Szent-Györgyi rektorsága idején. Ebben szerepet játszhatott a háborús helyzet teremtette kedvezőbb gazdasági helyzet és az, hogy nagyobb szükség volt képzett szakemberekre, ezért jelentősen növekedett a hallgatói létszám is ekkorra az egész magyar felsőoktatásban. Kilátásba helyezte a jogi kar felállítását, és a mezőgazdaság-tudományi tanszék létrehozását is Szegeden. Sőt Szily Kálmán államtitkár még egy Alföldi Tudományos Kutatóintézet felállítását is megígérte, ami Kogutowicz régen dédelgetett álma volt.[47] Az elképzelésekből azonban semmi nem valósult meg.

A rektori működés „elismerése"

A Jugoszlávia elleni német támadás után a magyar csapatok megszállták és német hozzájárulással elfoglalták Muraközt, a Muravidéket, a baranyai háromszöget és Bácskát. A Délvidék visszafoglalása a szegedi egyetem életében is éreztette hatását. A tanév végére közel 150 egyetemi hallgató érkezett Szegedre, akiket el kellett szállásolni. A kultuszminisztérium államsegéllyel támogatta egy új leányinternátus föllállítását, a férfihallgatók részére pedig a régi kollégium kibővítését. Miközben ezzel minden oktató lelkesen egyetértett, és ünnepelte a Délvidék „örvendetes hazakerülését", Szent-Györgyi tanév végi összefoglalójában meg sem emlékezett róla. Ennek oka az volt, hogy a kultuszminisztérium biztosítani szándékozott a Délvidék fiatalságának számára a legcélszerűbb és legmegfelelőbb jogi oktatást, ezért a szegedi egyetemen a jogi kar visszaállítását tervezte, Olyan intézményi bővítéssel, amelynek révén az Ítélőtábla visszakapta volna az egyetem központi épületét.

Már 1941. április végén megkezdődtek a tárgyalások ez ügyben a kultusztárcát képviselő Szily Kálmán, Szent-Györgyi Albert rektor, Tukats Sándor főispán, Pálfy József polgármester és Glattfelder Gyula püspök között.[48] Szent-Györgyi számára a központi épület elvesztése, ahol a diákság szervezetei alig néhány hónapja éppen az ő javaslatára kaptak helyet, a legellenszenvesebb megoldás lehetett. Valószínűleg úgy ítélte meg, hogy a Délvidék visszakerülése kínálta a lehetőséget a kultuszminisztériumnak arra, hogy Szegeden is a saját befolyását tudja érvényesíteni. Legalábbis az elkövetkező események ezt látszanak igazolni. Bár a kultusztárca úgy ter-

[47] Kogutowicz Károly rektor nyilatkozata a Horthy Miklós Tudományegyetem második esztendejéről. *Délmagyarország*, 1941. augusztus 30. 5.

[48] Szily államtitkár Szegeden tárgyal a szegedi egyetem jogi karának visszaállításáról. *Délmagyarország*, 1941. április 29. 3.

vezte, hogy már a következő tanév kezdetén beindítja a jogi képzést Szegeden, azonban ez csak 1945-ben valósult meg. Az Ítélőtábla az egész központi épületet azonban már 1942 szeptemberében megkapta, benne az ifjúsági szervezeteknek fenntartott második emeleti helyiségekkel. Így a Szent-Györgyi kezdeményezésére az előző évben kialakított SzEI helyiségek eltűntek. A kultuszminisztérium segítségével a város 20 000 pengőt költött ezen helyiségek „rendbehozatalára".[49]

Mint korábban megjegyeztük, Szent-Györgyi egyetemvezetői munkája során Horthy Miklós kormányzó támogatását is igyekezett elnyerni. Rögtön az egyetem megnyitása után, az elkövetkezendő Miklós napon, 1940. december 6-án vallásfelekezetek szerinti ünnepélyes hálaadó istentiszteleteken emlékeztek meg az egyetem névadójáról. Szent-Györgyi táviratot küldött Horthy kabinetirodájának, amiben legmélyebb hódolattal és tisztelettel legőszintébb szerencsekívánatait fejezte ki a róla elnevezett egyetem tanácsa, tanári kara és egész hallgatósága nevében a Főméltóságú Úr magas névünnepe alkalmából.[50] A tanév folyamán is – ahogy fentebb említettük – mindig hivatkozott Horthy azon iránymutatására, hogy a szegedi egyetem a természettudományok művelésének a helye kell, hogy legyen. A tanév végére személyes találkozóra is sor került. 1941. augusztus 6-án Gödöllőn Horthy fogadta Szent-Györgyit. Szent-Györgyi a tanévzáró ünnepségen így idézte fel a találkozót: „Mikor a szobájába léptem, felugrott a helyéről és ezekkel a szavakkal sietett elém: Na mi van az egyetemmel? mutatván, hogy neki az egyetem szívügye és azt a sajátjának tekinti."[51] Szent-Györgyi részletesen beszámolt neki a diákok életéről, a diákegységről és az egyetem működéséről, amit Horthy türelmesen végighallgatott. Ekkor kezdődött el Szent-Györgyi személyes kapcsolata a kormányzóval, ami majd a háborúból való kiugrás kapcsán lesz a legintenzívebb, és nem Szent-Györgyin múlott, hogy közös erőfeszítésük nem lett sikeres.

Az eltelt időszak munkáját a kormányzat és Horthy is méltóképpen értékelte. A miniszterelnök javaslatára Horthy 1942 márciusában a Magyar Érdemrend Középkeresztjét adományozta három volt egyetemi rektornak, Bartók György egyetemi tanárnak a Ferenc József Tudományegyetem, Szent-Györgyi Albert egyetemi tanárnak a Horthy Miklós Tudományegyetem, és Vendl Aladár egyetemi tanárnak a M. kir. József nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem volt vezetőinek „a magyar tudomány szolgálatában szerzett kimagasló érdemei elismeréséül".[52]

49 20000 pengőbe kerül a központi egyetem második emeletének rendbehozása. *Délmagyarország*, 1942. szeptember 5. 5.

50 MNL CSML uo. 235/1940-1941.

51 Beszámoló 1943 38.

52 Szent-Györgyi Albert kitüntetése. *Szegedi Híd*, 1942. március 10.

Király Sándor

A DEBRECENI REFORMÁTUS HITTUDOMÁNYI KAR (1914–1948) HALLGATÓI BÁZISA
A TEOLÓGIAI HALLGATÓK TÁRSADALMI ÖSSZETÉTELE, TÁMOGATÁSAI ÉS A HALLGATÓI ANYAKÖNYVEK VIZSGÁLATÁBÓL LEVONHATÓ KÖVETKEZTETÉSEK

A Református Hittudományi Kar, a Debreceni m. kir. Tudományegyetem alapító kara

A Debreceni m. kir. Tudományegyetem, amikor az első világháború árnyékában, 1914 őszén megnyitotta a kapuit, nem volt még teljes egyetem.[1] Az egyetem szabályzata, amit az uralkodó 1914. július 25-én hagyott jóvá, egyértelműen kimondta, hogy a Debreceni Tudományegyetem öt tudománykarból áll: Református Hittudományi; Jog- és Államtudományi; Orvostudományi; Bölcsészet-, Nyelv- és Történettudományi; valamint Mennyiség- és Természettudományi Kar.[2] Ebből 1914 őszén még csak a teológiai, a jogi és a bölcsészettudományi kar tudta megkezdeni a működését. Az orvosi kar felállítása megkezdődött, míg a természettudományi kar csak a tervek között szerepelt.[3]

1 A megalakulást bejelentő első egyetemi tanácsülésre 1914. szeptember 10-én, a tanévnyitóra október 1-jén, míg az előadások megkezdésére (108 teológus, 215 jogász és 31 bölcsészhallgató jelenlétében) október 5-én került sor. Ld. Mudrák József – Király Sándor: A megalakulástól az egyetem szétdarabolásáig (1914–1949/1950). I. Felépítés, működés, oktatás, tudományos munka. In: *A Debreceni Egyetem története (1912–2012).* Szerk. Orosz István – ifj. Barta János. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2012. 57. (A továbbiakban: Mudrák – Király, 2012.)

2 Az egyetemi szabályzat a szervezeti és igazgatási kérdéseket, valamint a tanszékek betöltésének a rendjét a budapesti és kolozsvári egyetemekéhez hasonlóan rendezte. Már a harmadik tudományegyetemet Debrecenben és Pozsonyban létrehozó 1912. évi XXXVI. törvénycikk kimondta (5. §): „A debreceni és a pozsonyi tudományegyetem szervezeti szabályzatát, tanulmányi és vizsgarendjét a meglevő tudományegyetemeken fennálló ilynemű szabályok tekintetébe vételével, az adott viszonyoknak megfelelő módosításokkal a vallás- és közoktatásügyi miniszter állapítja meg és jóváhagyás végett Ő Felsége a király elé terjeszti. A szervezés után kibocsátandó ilynemű szabályokra nézve a vallás- és közoktatásügyi miniszter meghallgatja azt a tudományegyetemet, vagy azt a tudományegyetemi kart, melyre a szabályok vonatkoznak." *Magyar Törvénytár 1912. évi törvénycikkek*. Millenniumi emlékkiadás. Szerk. Márkus Dezső – Tréfi Gyula) Budapest, Franklin-Társulat, 1913. 524. (A továbbiakban: *Magyar Törvénytár*, 1912.)

3 A természettudományi tanszékek a Bölcsészet-, Nyelv- és Történettudományi Karon belül működtek és főként takarékossági szempontok miatt ez sokáig így is maradt. Az önálló Természettudo-

A debreceni Református Hittudományi Kar tehát a Debreceni m. kir. Tudományegyetem egyik legfontosabb alapító kara volt, amely az intézmény protestáns jellegét, egész identitását meghatározta. Az egyetemalapítási előkészületek folyamán teljesen egyértelmű volt, hogy ha Debrecenben tudományegyetem létesül, akkor református teológiai karral rendelkezni fog. Szintén jelzésértékűnek tekinthető, hogy az egyetem első rektorát is ez a kar adta Kiss Ferenc, a lelkipásztorkodástan (belmisszió) nyilvános rendes tanára személyében, aki rendkívüli módon, miniszteri kinevezéssel kapott megbízást az intézmény vezetésére.[4]

A Református Hittudományi Kar tanári kara kezdetben főként a Református Kollégium Teológiai Akadémiájának nagytudású, tapasztalt oktatóiból került ki. A debreceni Református Kollégium akadémiai tagozatainak tanárai közül 17-et neveztek ki a Debreceni Tudományegyetemre.[5] A teológiai kar tekintetében, az egyszemélyes tanszékek elvének megfelelően kapott tanszéket az akadémiai tanárok közül Erdős József (Újszövetségi Tanszék), Kiss Ferenc (Lelkipásztorkodástan Tanszék), Lencz Géza (Dogmatika Tanszék), Sass Béla (Ószövetségi Tanszék), illetve Ferenczy Gyula (Gyakorlati Teológiai Tanszék). Rajtuk kívül Csánki Benjámin nyert kinevezést a Vallásbölcseleti és Vallástörténeti Tanszékre, míg a liberális szemléletű Zoványi Jenő, a Magyarországi Protestáns Egyháztörténeti Lexikon megalkotója az Egyháztörténeti Tanszékre.[6] 1918-ban aztán a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium hozzájárult a Keresztény Erkölcstan Tanszék létesítéséhez, amire Csánki Benjámin pályázott és nyert kinevezést. Helyére a Vallástörténet és Rokontudományi Tanszékre

---

mányi Kar létrehozására egészen 1949. május 16-ig kellett várni Debrecenben. Mudrák – Király, 2012. 113.

4 Kiss Ferencet közel két évtizedes lelkészi szolgálat (Kisújszállás, Földes, Püspökladány) után 1911-ben nevezték ki az Alsószabolcsi-hajdúvidéki Református Egyházmegye esperesévé, 1912-ben pedig a Tiszántúli Református Egyházkerület főjegyzőjévé választották. 1913-tól a debreceni Református Kollégium Teológiai Akadémiáján a belmisszió, a nevelés- és oktatástan tanára lett, majd a megalakuló Debreceni m. kir. Tudományegyetemen 1914. aug. 26-tól az 1933. jún. 30-i nyugdíjazásáig a lelkipásztorkodástan (belmisszió) nyilvános rendes tanáraként működött. Az 1914/15-ös tanévben az egyetem rektora, az 1928/29-es tanévben pedig a teológiai kar dékánja volt. 1933-as nyugdíjba vonulása után Budapesten élt, majd 1945-ben visszaköltözött Debrecenbe. A pécsi m. kir. Erzsébet Tudományegyetem Sopronban működő Evangélikus Hittudományi Karának honoris causa doktora (1929), valamint a Magyar Érdemrend Középkeresztjének birtokosa (1942). Ld. Mudrák József: *Debreceni egyetemi lexikon 1914–1949.* [Kézirat.] Debrecen, é. n. (A továbbiakban: Mudrák, é. n.)

5 Mudrák József: Egyetemalapítási tervek és a Debreceni Tudományegyetem megalakulása. In: *A Debreceni Egyetem története (1912–2012).* Szerk. Orosz István – ifj. Barta János. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2012. 54.

6 Fekete Károly: A Református Hittudományi Kar. In: *A Debreceni Egyetem története (1912–2012).* Szerk. Orosz István – ifj. Barta János. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2012. 115–116. (A továbbiakban: Fekete, 2012.)

Varga Zsigmondot, a Kollégium Lelkészképző Intézetének a tanárát, a Kollégiumi Nagykönyvtár igazgatóját (1920 és 1943 között) választották meg, aki a kinevezését 1921 májusában kapta meg.[7]

Az első, 1914/1915-ös tanév hittudományi kari dékánja a rangidős, akkor 58 éves Erdős József lett.[8] Az első prodékánná pedig Zoványi Jenőt nevezték ki, aki kétségtelenül maradandó tudományos eredményei mellett főként viharos egyetemi és közéleti szerepvállalásával hívta fel magára a figyelmet.[9]

Az első világháború alatt azzal a rendkívüli áldozatvállalással tűnt ki a kar, amely azokhoz a teológus hallgatókhoz kötődött, akik annak ellenére vonultak hadba, hogy az 1912-es véderőtörvény 29. §-a szerint mentességet élveztek a katonai szolgálat alól. Mindannyian önként léptek be az akadémiai önkéntesek számára létrehozott budapesti altisztképző iskolába.[10] A véderőről szóló 1912. évi XXX. törvénycikk 29. §-a kimondta a teológus hallgatók mentességét, így csak a rektori hivatal közvetítésével kapott honvédelmi miniszteri engedéllyel, szülői hozzájárulással léphettek be a debreceni 3. honvéd gyalogezredbe.[11] Kérvényüket a debreceni Pavilon laktanyában Penyigey Sándor századosnak kellett benyújtaniuk, amihez mellékelniük kellett a belépési igazolványt (polgármester vagy járási főszolgabíró által hitelesítve), az

7 Fekete, 2012. 120.

8 Erdős József már 1888 szeptemberétől a debreceni Református Kollégium Teológiai Akadémiáján az újszövetségi exegézis és vallásbölcselet nyilvános rendes tanára volt. 1891-ben a Bécsi Egyetemen teológiai doktori oklevelet szerzett és 1908. jan. 1-jén gyermekeivel együtt „simai" nemesi előnevet kapott. A megalakuló Debreceni Tudományegyetemen az újszövetségi írásmagyarázat és rokontudományai nyilvános rendes tanáraként oktatott 1928. jan. 31-i nyugdíjazásáig. Ld. Mudrák, é. n.

9 Zoványi (1887-ig Krausz) Jenő tízéves lelkészi szolgálat (Kolozsvár, Tiszaföldvár) után 1901-től a Sárospataki Teológiai Akadémián, 1914-től pedig a Debreceni Tudományegyetem Református Hittudományi Karán oktatott egyháztörténelmet. 1905-ben a sárospataki kollégium anyagi bajainak nyílt feltárása miatt, 1908-ban pedig egy Kálvin-kritikája miatt indult ellene egyházi fegyelmi eljárás, amelynek következtében a konventi bíróság elmozdította állásából,de 1912-ben perújítás útján sikerült visszanyernie azt. 1919-ben egy hírlapi cikkében tett nyilatkozatai miatt indult ellene ismét egyházi fegyelmi eljárás, amelynek során megfosztották lelkészi jellegétől. Ezért és baloldali magatartásáért 1921. jún. 1-jével rendelkezési állományba helyezték, majd 1922-ben nyugdíjazták. 1927-től Budapesten élt. 1956-ban a történettudomány doktora lett. Lásd: Mudrák, é. n.

10 A közös hadügyminiszter (Korbatin Sándor) 1914. aug. 31-én kelt 10.319. számú rendeletével Budapesten és Zágrábban kiképzési osztályokat létesített akadémiai önkéntesek számára.

11 Az 1912. évi XXX. törvénycikk 29. §-a (Papok és papjelöltek) értelmében: „1. A bevett és a törvényesen elismert vallásfelekezetek papjelöltjei, ha már az újoncállítás idejében ebben a helyzetben vannak és besoroztatnak, kérelmükre a póttartalékba utalandók. Az ilyenek hittudományi tanulmányaik folytathatása végett békében és háborúban mindennemű tényleges szolgálat, első katonai kiképzés, időszaki fegyver-(szolgálati) gyakorlatok és ellenőrzési szemlék alól mentesek." *Magyar Törvénytár*, 1912. 191.

érettségi bizonyítványt, az egyetemi polgárságról szóló rektori igazolványt, valamint a szülői beleegyező nyilatkozatot.[12]

Végül 1914. november 16-án 39, a debreceni református hittudományi karon tanuló diák besorozására és eskütételére került sor. Összesen a kar hallgatóinak fele, az első félévben 108 fős hallgatói létszámból 55 hallgató és 2 segédlelkész jelentkezett katonai szolgálatra,[13] de mivel többen szülői beleegyezés nélkül csatlakoztak, végül 39-en utaztak el a budapesti kiképző iskolába november 30-án. 1915. március 15-én osztották be őket az ezredükhöz csapatszolgálatra. 1915. szeptember 1-én már arról érkeztek hírek, hogy négyen hősi halált haltak, 14-en pedig hadifogságba kerültek közülük.[14] Kiss Ferenc professzor a rektori évét követően is igyekezett kapcsolatot tartani velük és többször meglátogatta őket a kiképzésük alatt, majd 1916 őszén az orosz fronton is. Végül az olasz, az északi, a galíciai, a bukovinai és egyéb harctereken, hadikórházakban vagy hadifogságban összesen 11 hittanhallgató halt hősi halált.[15]

Az egyetemen már a háború alatt nagy tisztelet övezte a hősi halottak emlékét. Láng Nándor, az 1916/17. tanév rektora székfoglaló beszédében még egy hittanhallgatókat ábrázoló szoborcsoport megalkotását is felvetette a készülő főépület előtt.[16] Láng professzor ebben a beszédében a hazáért hozott áldozatot a tudomány oldaláról is igyekezett megvilágítani.[17] Végül egy emléktábla örökítette meg a debreceni hit-

12 Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Vármegyei Levéltára (a továbbiakban: MNL HBML) VIII. 1/b. 2.d. 873/1914–15. Az akadémiai önkéntesek altisztképző iskolájába jelentkezés módozatai.

13 Fekete, 2012. 118.

14 Rectori beszámoló, melyben Kiss Ferenc az egyetem 1914–15. tanévi rectora az egyetem 1914–15. évi történetéről az 1915. szeptember hó 27-én tartott egyetemi közgyűlésen beszámolt. *A Debreczeni Magyar Királyi Tudományegyetem Évkönyve az 1914/1915. tanévről.* Debrecen, 1916. 27–31.

15 Fekete, 2012. 118–119.

16 Láng Nándor professzor a leendő főépület bejárata elé állítandó szoborral látta méltó módon megörökíthetőnek az elesett hallgatók áldozatát, míg a harcokban résztvevő tanárok és hallgatók tiszteletére emléktábla kifüggesztését javasolta. Ld. Rectori székfoglaló beszéd. A Debreczeni Magyar Királyi Tudományegyetem évnyitó közgyűlésén, 1916. október 9-én mondotta Láng Nándor. *A Debreczeni Magyar Királyi Tudományegyetem Évkönyve az 1916/1917. tanévről.* Debrecen, 1918. 21.

17 Láng a rektori székfoglalóban így fogalmazott: „[…] hol teszünk nagyobb szolgálatot a hazának? Ott-e és úgy, ha a hadseregek mai arányai mellett valóban latba nem eső, elenyésző mértékben gyarapítjuk honvédeink sorát, avagy itthon az által, hogy a harcra alkalmatlan vagy onnan visszatért hallgatóink tanításával iparkodunk a hazának lelkészeket és bírákat, tanárokat és tisztviselőket vagy, az egyetem sajátlagos célja szerint, a tudománynak munkásokat nevelni. […] Ez is a haza szolgálása. Ez is harc, ez is háború. Az a harc, melyet az országhatárokat nem ismerő tudomány munkásai viselnek szüntelen a szabad kutatás és kritika fegyvereivel az igazság szolgálatában az emberi nem előbbre vitele céljából […].” *Uo.* 8–9.

tanhallgatók áldozatvállalását, amit 1925. május 3-án, az évzáró ünnepségen lepleztek le és ma is megtekinthető a debreceni Református Kollégium épületében.[18]

A polgári demokratikus forradalom majd a Tanácsköztársaság zűrzavaros időszaka az egyetem életét is felforgatta. A professzorok többsége nem szimpatizált a forradalmi mozgalmakkal, de néhányan szerepet vállaltak a polgári demokratikus forradalomban és üdvözölték a változásokat. Mártonffy Marcell jogászprofesszor társelnöke lett a városi Nemzeti Tanácsnak, míg Zoványi Jenő teológiai tanár 1919 januárjában, egy hírlapi cikkben az egyházak állami támogatásának megvonása mellett érvelt, majd februárban a felsőoktatás demokratikus szellemben történő átalakítását sürgette.

Zoványi a *Világ* 1919. január 14-i számában „Politikai gyűlölködés az egyházban" című cikkében a következőket írta: „Mikor a lelkeket felszabadító forradalom után mindjárt a legelső reactionárius botrányokat is egyházi dignitariusok erőszakos és tapintatlan visszaélései, s inkorrektséggel kevert ténykedései okozzák, lehetetlen be nem látni minden elfogulatlanul és érdektelenül gondolkozó embernek, hogy a hatalomszomj, a retrográd irány és az erkölcsi lazaság kígyófészkétől, az egyháztól – tökéletesen mindegy, hogy melyiktől – meg kell immár vonni a haladni vágyó és demokrata alapokra fektetett állam mindenfajta segélyét, s minél előbb meg kell tenni végre minden óvintézkedést az ellen, hogy az egyházak eme közös szelleme továbbra is métellyel árassza el az egyszer már egészséges fejlődésre áhítozó államot."[19]

Tovább fokozta a feszültséget Zoványi Jenő 1919. február 9-én, prodékánként az Egyetemi Tanács elé terjesztett határozati javaslata, amelyben a Budapesti m. kir. Tudományegyetem autonómiájának csorbítása[20] kapcsán a következőket fogalmazta meg:

18 Fekete, 2012. 119.

19 Zoványi Jenő: Politikai gyűlölködés az egyházban. *Világ*, 1919. január 14. 7.

20 Lovászy Márton vallás- és közoktatásügyi miniszter 1918. december 16-i leiratában közölte, hogy az egyetemi reform részeként, „a kialakulóban lévő új világ megváltozott szükségleteinek megfelelően" a budapesti jogi kart Jog- Állam- és Társadalomtudományi Karrá kívánja alakítani és új tanszékek szervezését tartja szükségesnek. Miután a jogi kar erre vonatkozó tárgyalásai elhúzódtak, Kunfi Zsigmond, a Berinkey-kormány vallás- és közoktatásügyi minisztere 1919. január 22-én a minisztertanács felhatalmazása alapján hét új professzort nevezett ki a jogi karra. Erre az Egyetemi Tanács, törvénysértésnek tekintve az esetet, január 29-én úgy határozott, hogy az új tanároktól az eskü kivételét megtagadja, mire a miniszter az egyetem autonómiáját felfüggesztette, az intézmény élére pedig Jászi Oszkárt állította kormánybiztosként, a jogi és bölcsészeti karra pedig új dékánt nevezett ki. Ld. bővebben Ladányi Andor: *A magyar felsőoktatás a 20. században*. Budapest, Akadémiai, 1999. 34–35. és Uő.: *„Nemcsak a gazdasági életben van szükség racionalizálásra, hanem kultúrpolitikánk terén is." Klebelsberg törekvései a felsőoktatás intézményhálózatának átalakítására*. Budapest, Oktatáskutató Intézet, 1994. 24.

„Minthogy a budapesti egyetem jog- és államtudományi kara autonómiájának indokolatlan esetekben való hasonló sérelme ellen egyáltalán nem látta szükségét semmiféle renitentiának, amivel önmaga hatálytalanította erre vonatkozó automatikus jogait és önmaga vette el jelenlegi eljárásának erkölcsi értékét, minthogy továbbá a jelenlegi alkalommal egyenesen kihívta a kormány intézkedéseit azzal a halogatással, hogy az egyesek kinevezése felőli véleménye nyilvánítására kitűzött 8 nap alatt sem véleményét nem terjesztette föl, sem haladékot nem kért annak elkészítésére, és minthogy a forradalom által diadalra juttatott haladó szellemnek tovább terjesztése érdekében a kormány gyors, gyökeres és erélyes intézkedésére feltétlenül szükség volt, s forradalmi időkben nem lehet még a törvényekhez sem minden esetre ragaszkodni, annál kevésbé szokásokhoz, pláne olyanokhoz, amelyeket forradalom nélkül csupa pártérdekből is megszegtek az előző kormányok nem egyszer: A debreceni egyetem tanácsa teljességgel nem lát okot arra, hogy állást foglaljon a kormány intézkedése ellen, sőt amennyiben a debreceni egyetem tanári karában is túlságos számban vannak reaktios érzésű és gondolkodású elemek, ez alkalomból felkéri a kormányt, hogy ellensúlyozásukra és az új szellem meggyökereztetésére ennek az egyetemnek már működő karaira is minél sürgősebben és minél nagyobb számban szíveskedjék kinevezni a haladás vágyától áthatott tanárokat."[21]

A debreceni Egyetemi Tanács Zoványi professzor javaslatát felháborodással utasította vissza, mivel az „[…] a budapesti egyetem jog- és államtudományi karát a tények valóságának meg nem felelő beállításával sérti; egyetemünk tanárainak túlságos számát a tanárok nevének és a vádja alapjául szolgáló tényeknek megjelölése nélkül hivatalos felsőbbségük előtt a reactio vádjával illeti, és az indítványnak szövege arra mutat, hogy egyetemünk tanári esküvel is védett autonómiájának megsértésére a Miniszter Urat egyenesen felhívja."[22]

A köztársasági pártot és a függetlenségi pártot is megjárt Ferenczy Gyula professzor 1919. március 26-án a kar tagjainak egyetértésével javasolta, hogy a Református Hittudományi Kar táviratban köszöntse a Tanácsköztársaság vezetői közül Garbai Sándor elnököt és Kunfi Zsigmond közoktatási népbiztost, illetve üdvözöljék „[…] a dolgok új rendjét, mint a Názáreti által hirdetett, az emberiség által várt istenországát". A kar határozatának a szövegét a *Népszava* 1919. május 29-i száma szó szerint és teljes terjedelemben közölte:

„A debreceni református hittudományi kar üdvözlete a Tanácsköztársasághoz. A következő sorokat kaptuk: […] Dr. Ferenczy Gyula indítványozza, hogy a debre-

21 MNL HBML VIII. 1/a. 2. k. *Egyetemi Tanácsülési Jegyzőkönyvek* 1918/19. tanév. VII. rendes ülés. 1919. február 9. 23. szám. 652. etsz.

22 MNL HBML VIII. 1/a. 2. k. *Egyetemi Tanácsülési Jegyzőkönyvek* 1918/19. tanév. VII. rendes ülés. 1919. február 9. 23. szám. 652. etsz.

ceni tudományegyetem hittanszéki kara, a Magyar Tanácsköztársaság elnökét, Garbai Sándort, úgyszintén a közoktatügy népbiztosát, dr. Kunfit ez első ülés alkalmából hódolattal köszöntse, a dolgok új rendjét, mint a názáreti által hirdetett, az emberiség által várt istenországát üdvözölje és annak megvalósítására, megszilárdítására a maga készségét is fölajánlja […] és a Tanácsköztársaság vezetőférfiait mindenben támogatja. – Karunk ezt az indítványt egyhangúan lelkesedéssel fogadja és annak megvalósítására a dékánt azzal bízza meg, hogy ezt az üdvözletet a helybeli néptanács vezetőinél tolmácsolja. Debrecen, 1919. április 2. Dr. Lencz Géza, s.k., a hittudományi kar e. i. dékánja."[23]

A hittudományi kar üdvözlő táviratának megjelenése a *Népszavában* nagy visszhangot váltott ki. Teghze Gyula jogászprofesszor az Egyetemi Tanács 1919. június 20-i ülésén kijelentette, hogy budapesti tartózkodása alatt a *Népszava* május 29-i számában megütközéssel olvasta a református hittudományi kar határozatát. Indítványozta, hogy a tanács fejezze ki a kar határozata feletti meglepődését és nyilvánítsa ki, hogy azzal nem azonosítja magát. Lencz Géza a hittudományi kar dékánja azt javasolta, hogy az Egyetemi Tanács a kar határozatával ne foglalkozzék, térjen felette napirendre. Végül a tanács sem Teghze sem Lencz javaslatát nem fogadta el. Három szavazattal és kettő ellenében (Erdős és Zoványi tartózkodása mellett) Bernolák Nándor határozati javaslata került elfogadásra, amely így szólt: „Az egyetemi tanács megdöbbenéssel értesül a hittudományi karnak március hó 26-án hozott és előttünk ismeretlen tényezők által a Népszava c. budapesti lapban május hó 29-én közzétett, a tanácsköztársaság vezetőihez intézett üdvözlő határozatáról és annak indoklásán őszinte sajnálatát fejezi ki."[24]

A teológiai kar üdvözlő táviratának az elítélése mellett az ügynek később további következményei lettek. Az 1919/20-as tanévben a kompromittálódott személyek ellen fegyelmi tárgyalások sorozata kezdődött. Végül az Egyetemi Tanács 1920. július 16-án hozott határozatait, amelyekkel a Református Hittudományi Kar tanárait a Tanácsköztársaság elnökét és közoktatásügyi népbiztosát üdvözlő kari határozat meghozatalában való részvételéért, illetve ebben az ügyben tanúsított magatartásáért elítélte, Haller István 1920. augusztus 28-án kelt 83646/1920. IV.a. számú rendeletével hagyta jóvá.[25] Ennek értelmében Ferenczy Gyulát hivatalvesztésre, Lencz Gézát

[23] A debreceni református hittudományi kar üdvözlete a Tanácsköztársasághoz. *Népszava,* 1919. május 29. 10.

[24] MNL HBML VIII. 1/a. 2. k. *Egyetemi Tanácsülési Jegyzőkönyvek* 1918/19. tanév. XIII. rendes ülés. 1919. június 20. 48. szám.

[25] MNL HBML VIII. 1/a. 3. k. *Egyetemi Tanácsülési Jegyzőkönyvek* 1920/21. tanév. IV. rendes ülés. 1920. október 29. 25. szám. 17. etsz.

2000 korona pénzbüntetésre, Erdős Józsefet és Sass Bélát feddésre, Zoványi Jenőt és Csánki Benjámint rosszallásra, Huss Richárdot pedig feddésre ítélték.[26]

Az igazolási eljárás több egyetemi professzort is érintett nemcsak a hittudományi karról. Mártonffy Marcellt, a kereskedelmi és váljog professzorát, mivel az őszirózsás forradalom és a Tanácsköztársaság alatt politikai szerepet vállalt, az egyik elnöke volt a Debreceni Nemzeti Tanácsnak és a helyi szocialista pártnak, az Egyetemi Tanács 1920-ban rosszallásra ítélte. Ezt követően már nem is tért vissza a katedrára, előbb szabadságolását, majd 1923 elején nyugdíjazását kérte, amit a minisztérium 1923. február 28-ával engedélyezett.[27]

Miután a Református Hittudományi Kar két oktatóját is elvesztette – tekintve, hogy Ferenczy Gyulát állásvesztésre ítélték, Zoványi Jenőt pedig 1922-ben nyugdíjazták – két tanszék is megüresedett. Az Egyháztörténeti Tanszékre 1922. július 22-én meghívták Pokoly Józsefet a Bölcsészet- Nyelv- és Történettudományi Kar professzorát, amit el is fogadott. Az Egyházszónoklattan és Egyházszertartástani Tanszékre pedig 1922. december 29-én Csikesz Sándor kiscsányoszrói lelkészt, a Lelkészképző Intézet tanárát választották meg.[28]

A debreceni Református Hittudományi Kar életében ezt követően csendesebb évek következtek. A kar működésének a fókuszába a hallgatók minél jobb felkészítése és a minőségi lelkészképzés került. Az egyetemi hallgatók oktatása, nevelése mellett azonban a szociális gondoskodásra is nagy hangsúlyt kellett fektetni, mivel a teológiai kar jellemzően az egyetem legszegényebb sorból származó ifjúságát fogadta.

A debreceni Református Hittudományi Kar hallgatói anyakönyvei és forrásértékük

Ahhoz, hogy képet kapjunk a két világháború közötti debreceni hittanhallgatók társadalmáról, nem elegendő a sok tekintetben hasznos információkat rejtő statisztikai adatokra támaszkodni. A téma alaposabb megismeréséhez elengedhetetlen a debreceni Református Hittudományi Kar hallgatói anyakönyveinek a vizsgálata. A hallgatói anyakönyvek olyan forrásegyüttest jelentenek, ami azokra a származási ívekre

[26] Ferenczy Gyula, Lencz Géza és Huss Richárd fellebbezését elutasították, míg Erdős József és Sass Béla fellebbezésének helyt adtak és az ítéletet rosszallásra módosították.

[27] Hollósi Gábor – P. Szabó Béla: A Jog- és Államtudományi Kar. In: *A Debreceni Egyetem története (1912–2012).* Szerk. Orosz István – ifj. Barta János. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2012. 146.

[28] Fekete, 2012. 121.

épül, amit maguk a hallgatók töltöttek ki a féléves beiratkozások alkalmával. Ezeket minden esetben hitelesítette a dékán, majd a Quaesturában maradtak és szükség esetén (távozási- vagy végbizonyítvány kiállítása, hallgató törlése, tandíjkedvezmény odaítélése) az egyetemi quaestor további bejegyzéseket vezetett fel rájuk.[29]

A debreceni Református Hittudományi Kar hallgatói anyakönyvei a Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltárának a gyűjteményében találhatóak meg és az 1914/15-ös tanévtől az 1947/48-as tanévig, kötetekbe fűzve maradtak fent. A VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár „Trianon és a magyar felsőoktatás" címmel indított kutatási programja keretében kezdődött meg a két világháború közötti hallgatói anyakönyvi forrásanyag teljeskörű feldolgozása, amelynek részeként a debreceni Református Hittudományi Kar hallgatói anyakönyvi adatainak a kigyűjtésére és rendszerezésére is sor került.

Ennek a forrásanyagnak köszönhetően a tudományos vizsgálatnak lehetősége van meghaladni a korabeli statisztikai felmérésekből (Laky Dezső, Asztalos József, vagy Janik Gyula munkái) kirajzolódó képet és még mélyebben megismerni a két világháború közötti egyetemi hallgatóság társadalmát.[30] Noha ezek a felmérések kiválóan feltérképezték a magyar felsőoktatás és a magyar egyetemi és főiskolai hallgatóság pillanatnyi állapotát, a hallgatói anyakönyvekig lenyúló tudományos kutatás jóval komplexebb vizsgálatokra képes, mint amelyek az országos statisztikák alapján végrehajthatók voltak.

A következőkben az alábbi szempontok szerint kívánom megvizsgálni a debreceni teológus hallgatókat: létszám, kor szerinti megoszlás, felekezeti összetétel, regionális megoszlás, árvaság, félárvaság, szülők foglalkozása, valamint tandíjmentesség.

A tandíjmentességben részesülő hittanhallgatók névsora hiánytalanul rendelkezésre áll, mivel egyrészt a Quaestura folyamatosan vezette a tandíjmentességet elnyert hallgatók névsorát, másrészt a hallgatói anyakönyvekre is bejegyzésre került a tandíjmentesség mértéke.[31]

[29] Az egyetemi beiratkozások folyamatáról és a hallgatói anyakönyvek, valamint a Quaestura szerepéről részletesebben ld. Király Sándor: A debreceni m. kir. Tisza István Tudományegyetem jog- és államtudományi karán tandíjmentességben részesülő hallgatók társadalmi, felekezeti és regionális megoszlása az 1914 és 1948 közötti származási ívek alapján. In: *Trianon és a magyar felsőoktatás* 4. kötet. Szerk. Ujváry Gábor. Budapest, VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár – Magyar Napló, 2021. 109–110.

[30] A magyar felsőoktatásról a két világháború között készült statisztikai felmérésekről bővebben Király Sándor: A 20. század első felének statisztikái, mint információforrások a magyar felsőoktatás történetének kutatásában. In: *Az információ mikrotörténetéhez*. Szerk. Gulyás László Szabolcs. Budapest, Gondolat, 2015. 210–230.

[31] A két forrás összevetése tökéletes átfedést mutat, vagyis a nyújtott tandíjmentesség pontosan felvezetésre került a hallgatói anyakönyvekre is.

A feldolgozás során a vizsgálatok jellegéből fakadóan az 1914/15-ös, az 1919/20-as, az 1924/25-ös, az 1929/30-as, az 1934/35-ös, az 1939/40-es, az 1944/45-ös és ahol lehetséges, az 1948/48-as tanévekre fókuszáltam, s így ötévente váltak követhetővé a bekövetkezett változások. Az egyes tanévek esetében a régi nagy statisztikusok gyakorlatának megfelelően mindig az adott tanév második félévét vettem alapul.[32]

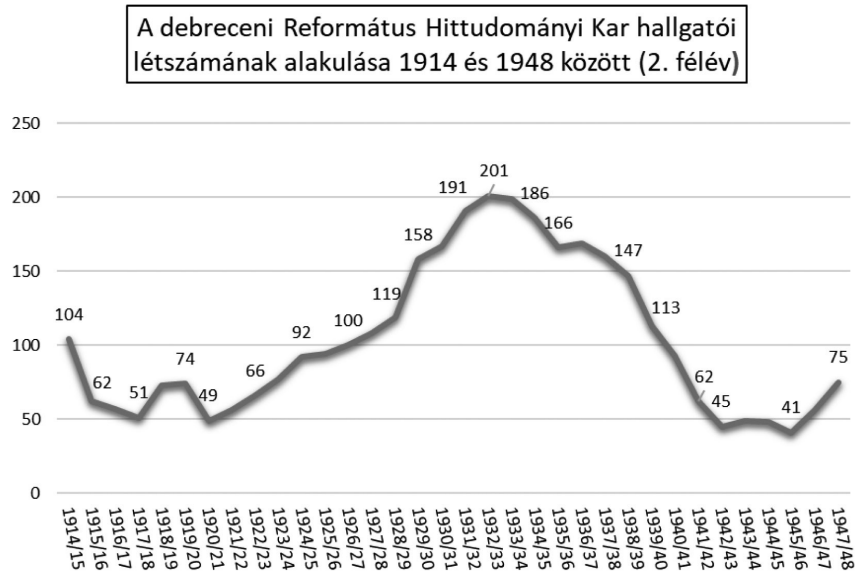
A Református Hittudományi Kar hallgatói társadalma az anyakönyvek alapján

A létszámadatok vizsgálatakor először magát a kart érdemes elhelyezni az intézményen belül. Az alábbi ábra az egyes karok létszámadatait mutatja meg 1914 és 1941 között.

32 A második félévre általában lemorzsolódtak azok a diákok, akik csak beiratkoztak, de nem teljesítették tanulmányi kötelezettségeiket, vagy akik számára a tandíjfizetés jelentett túl nagy áldozatot, s így a második félév vizsgálatával tisztább kép kapható a ténylegesen egyetemre járó ifjúságról.

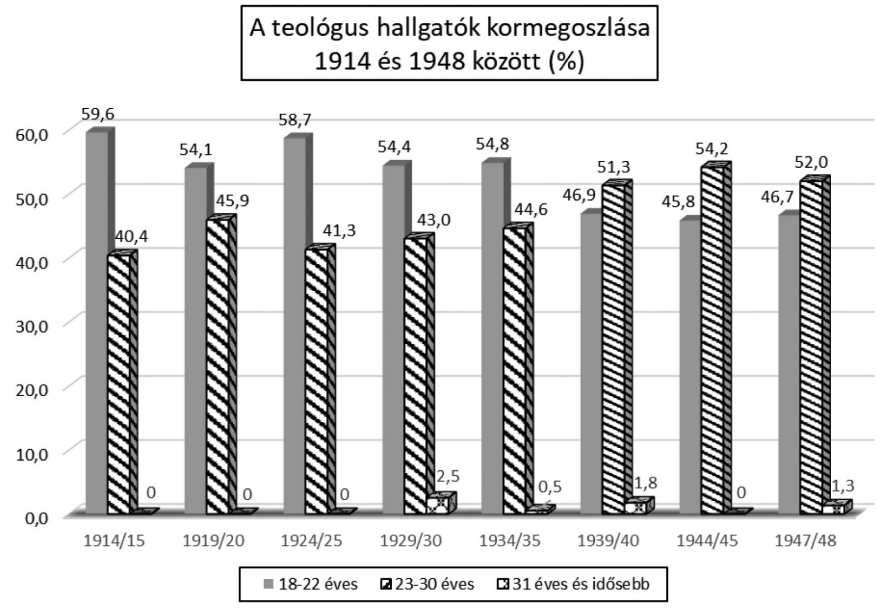
Ebből az összehasonlításból az látszik, hogy egyértelműen a Református Hittudományi Kar volt a legkisebb az egész korszakban. A Bölcsészet- Nyelv- és Történettudomány Kart csak az első három tanévben, valamint az 1923/24-es és az 1924/25-ös tanévben tudta meghaladni a hallgatói létszám tekintetében, míg az Orvostudományi Kar, de különösen a Jog- és Államtudományi Kar mindvégig messze felülmúlta.

A teológiai karra fókuszálva azt láthatjuk, hogy a kezdetben sem magas hallgatói létszám a háború és a hadba vonult hittanhallgatók következtében a felére csökkent, majd a háború végén, a háborús évfolyamok hazatérésekor ugrott meg. Az 1920/21-es tanévtől lassú növekedés volt megfigyelhető és a hallgatói anyakönyvek létszámadatai az 1930-as évek elején bekövetkező tetőzést mutatnak.[33] Ezt követően előbb lassabb, majd egyre gyorsuló csökkenésnek lehetünk tanúi, ami oda vezetett, hogy az 1942/43-as tanévre 50 fő alá csökkent a hallgatói létszám. A mélypontot az 1945/46-os tanév jelentette 41 fővel, majd a következő két tanévben enyhe növekedés volt megfigyelhető, az 1946/47-es tanévben 56, az 1947/48-as tanévben 75 fővel.

A hallgatói anyakönyvek alapján jól követhető a hallgatók kormegoszlása is. A kategorizálást a korabeli statisztikák által alkalmazott felosztás alapján végeztem el és az alábbi kép rajzolódott ki.

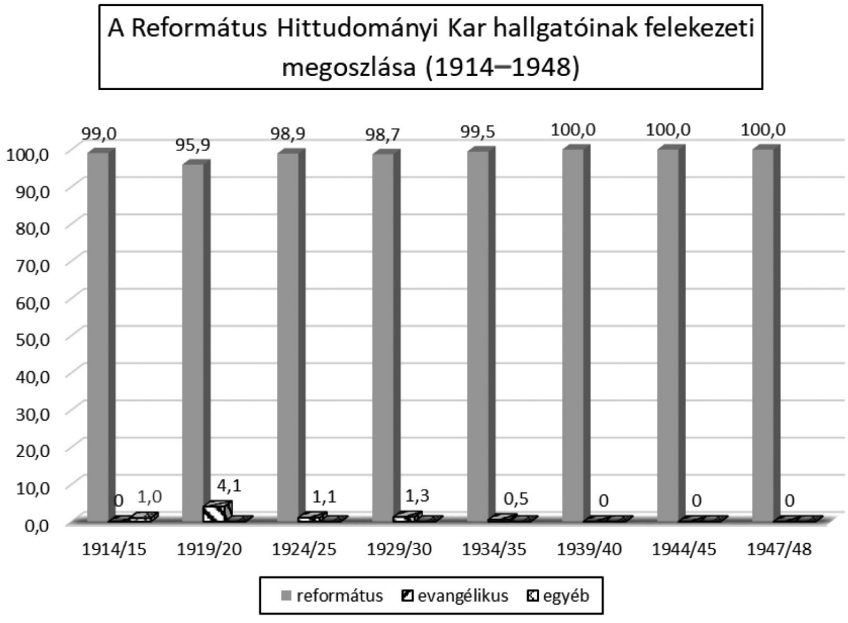
[33] Az 1931/32-es tanévben 191 fő, az 1932/33-as tanévben 201 fő, az 1933/34-es tanévben pedig 199 fő járt a teológiai karra.

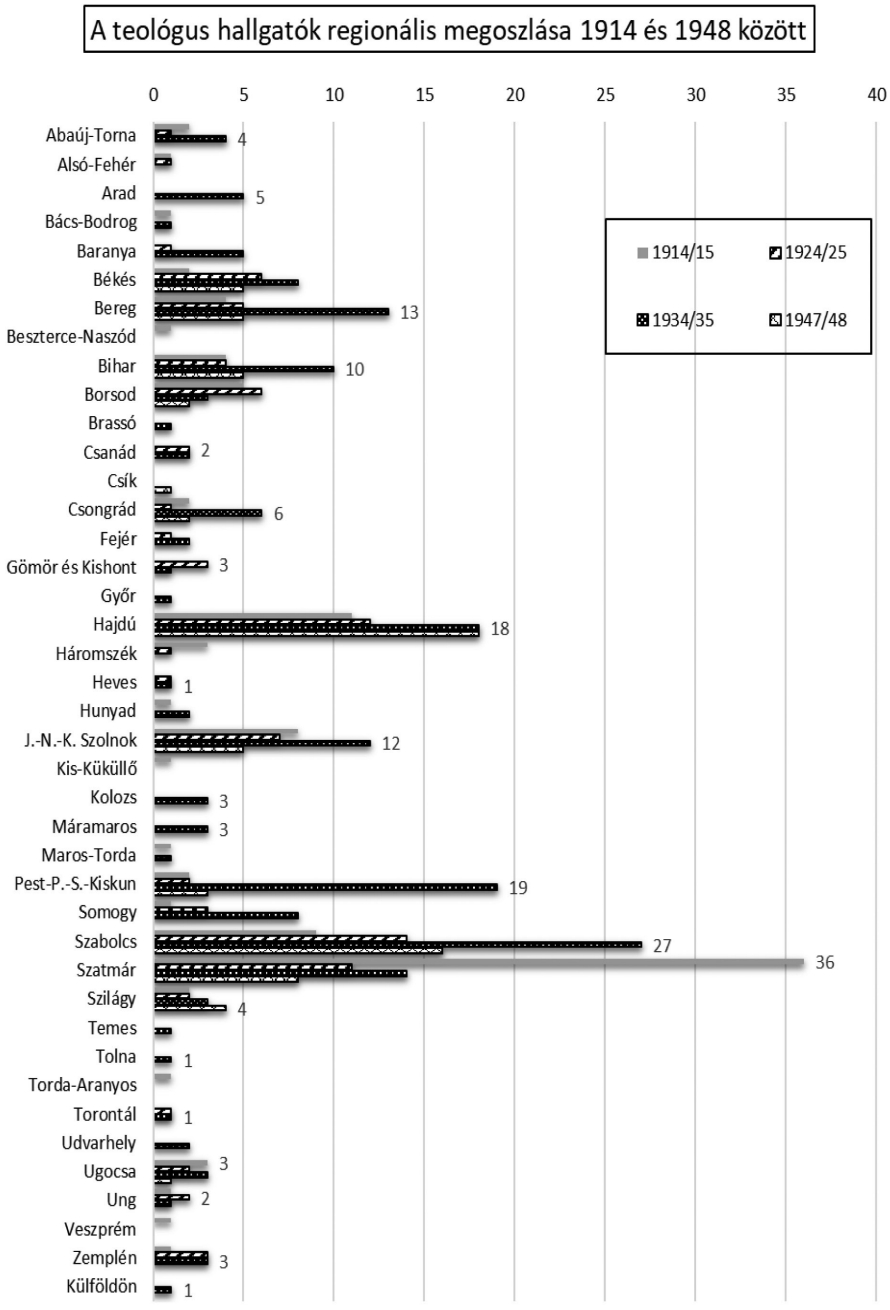
A fenti adatok azt mutatják, hogy a hittanhallgatók esetében jóval kiegyensúlyozottabb volt a kormegoszlás, mint ami a joghallgatókat jellemezte. Utóbbiak esetében jellemző módon 70–80% volt a legfiatalabb generáció aránya a korszakban. A teológusoknál viszont csak az 1930-as évek végéig voltak enyhe túlsúlyban. A 18–22 éves ifjúság aránya az 1914/15-ös és az 1934/35-ös tanév közötti két évtizedben 59,6 % és 54,1% között maradt, ezt követően viszont 50% alá csökkent és 46% körül állapodott meg. A 23 és 30 év közötti generáció aránya a jogi kar esetében csak a korszak legvégén haladta meg a 27%-ot, míg a teológusok esetében már a legelső tanévben 40% felett volt. Az idősebb, már minden tekintetben felnőttnek tekinthető 23–30 éves hallgatók aránya ezen a karon az 1939/40-es tanévben haladta meg először az 50%-ot a vizsgált tanévek tekintetében, majd ezt követően is stabilan e fölött a határ fölött maradt. A legidősebbnek tekinthető 31 éves vagy idősebb hallgatók viszont alig voltak kimutathatók a korszakban a hittudományi karon.[34] Elmondható tehát, hogy a debreceni Református Hittudományi Karon a Jog- és Államtudományi Karhoz képest idősebb hallgatók tanultak, akiknek a derékhadát egyre növekvő mértékben a 23 és 30 év közötti diákok jelentették.

[34] A jogi karon a 31 éves vagy annál is idősebb hallgatók jobban kimutatható csoportot jelentettek. Arányuk az 1914/15-ös tanévben 1,5%, az 1924/25-ös tanévben 3,7%, az 1934/35-ös tanévben 2,7%, míg az 1944/45-ös tanévben 6,7% volt. Ld. Király, 2021. 119–120.

A kar felekezeti megoszlását illetően az alábbi ábra mutatja meg azt a hatalmas túlsúlyt, amelyben a református felekezethez tartozó hallgatók voltak. A reformátusok elképesztő arányai nem meglepő módon a kar felekezeti jellegéből fakadtak, hiszen leginkább református lelkészeket képeztek itt. Mellettük néhány evangélikus felekezetű hallgató fordult még elő a vizsgált tanévekben.

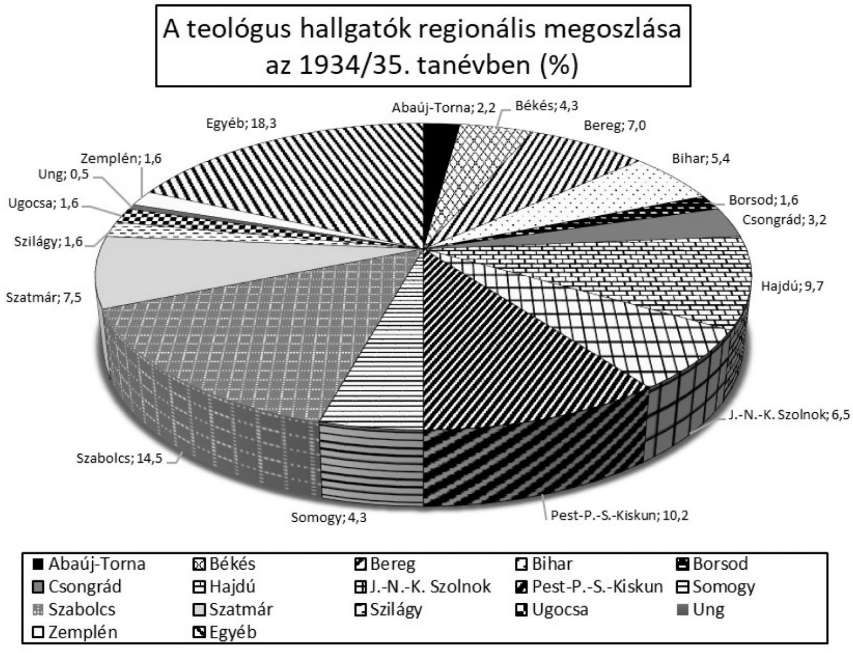

A regionális megoszlás vizsgálatakor megállapítható, hogy nominálisan is kiugró a környező vármegyék (Szatmár, Szabolcs, Hajdú, Bereg, Bihar) szerepe. Az 1914/15-ös tanévben például a 104 hallgatóból 36 Szatmár vármegyéből érkezett. Ez a 34,6%-os arány aztán csökkent, az 1924/25-ös tanévben 12%-ot, az 1934/35-ös tanévben 7,5%-ot, míg az 1947/48-as tanévben 10,7%-ot tett ki. A fő vonzáskörzethez tartozó Hajdú és Szabolcs vármegyék esetében viszont a részarány növekedése figyelhető meg a hallgatói rekrutáció szempontjából. Az 1914/15-ös és az 1947/48-as tanév tekintetében Hajdú vármegye aránya 10,6%-ról 24%-ra, míg Szabolcs vármegye aránya 8,7%-ról 21,3%-ra nőtt.

A teológus hallgatók regionális megoszlása 1914 és 1948 között
0
5
10
15
20
25
30
35
40
Abaúj-Torna
Alsó-Fehér
Arad
Bács-Bodrog
Baranya
Békés
Bereg
Beszterce-Naszód
Bihar
Borsod
Brassó
Csanád
Csík
Csongrád
Fejér
Gömör és Kishont
Győr
Hajdú
Háromszék
Heves
Hunyad
J.-N.-K. Szolnok
Kis-Küküllő
Kolozs
Máramaros
Maros-Torda
Pest-P.-S.-Kiskun
Somogy
Szabolcs
Szatmár
Szilágy
Temes
Tolna
Torda-Aranyos
Torontál
Udvarhely
Ugocsa
Ung
Veszprém
Zemplén
Külföldön
4
5
13
10
2
6
3
18
1
12
3
3
19
27
36
4
1
1
3
2
3
1
1914/15
1924/25
1934/35
1947/48

Az 1934/35-ös tanév mint mintaév tekintetében mindenképpen szembeötlő Szabolcs vármegye 14,5%-os részaránya a hittanhallgatók körében. Szintén kiemelkedő Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye szokatlanul magas, 10,2%-os, valamint Hajdú vármegye 9,7%-os rátája. Mellettük a hallgatók 7,5%-a Szatmárból, 7%-a Beregből, 6,5% Jász-Nagykun-Szolnok vármegyéből, 5,4%-a Biharból, míg 4,3%-a Békésből érkezett.

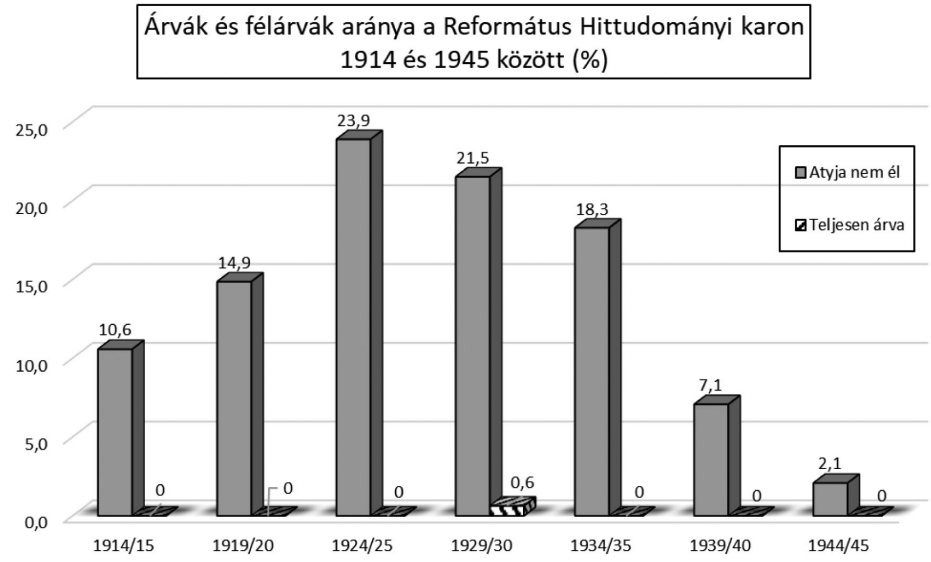
Összességében elmondható, hogy a joghallgatókhoz hasonlóan a teológushallgatók esetében is a fő vonzáskörzetet leginkább Hajdú, Szabolcs, Szatmár, Bihar, Jász-Nagykun-Szolnok és Bereg vármegye jelentette, de Pest- Pilis- Solt- Kiskun vármegyéből is rendszeresen érkeztek hallgatók Debrecenbe. Szembeötlő viszont, hogy amíg a joghallgatók tekintetében Hajdú vármegye részaránya kiugróan magasnak tekinthető az egész korszakban és még Szabolcs és Szatmár is messze elmaradt tőle, addig a hittanhallgatók esetében nem volt ilyen egyértelmű ez a túlsúly és a fő rektrutációs bázisnak inkább Szabolcs és Szatmár tekinthető, Hajdú vármegye csak utánuk következett.[35]

[35] A joghallgatók regionális megoszlását részletesebben ld. Király, 2021. 127–129.

A Református Hittudományi Kar hallgatói anyakönyvei bepillantást engednek abba is, hogy mely hallgatóknak hunyt el az édesapja vagy az édesanyja. Az árva és félárva hittanhallgatók tekintetben az anyakönyvek alapján eleinte csak az édesapára vonatkozóan vezettek adatokat. Az 1939/40. tanév második félévétől azonban már az édesanya is feltüntetésre került a származási íveken.

A kigyűjtött adatok alapján megállapítható, hogy a korszak egészében a félárvák domináltak a teológiai karon. Teljesen árva hallgatók kimutatható módon csak az 1929/30-as tanévben voltak jelen, akkor is 1 fő, a kari hallgatói létszám 0,6%-a. Az árva és félárva hallgatók aránya az 1914/15-ös tanévben még 10,6%-ot tett ki, ami elmaradt a jogi karon tapasztalt 12,7%-os részaránytól, viszont ezt követően növekedésnek indult és az 1924/25-ös tanévben közel 24%-ot (23,9%) tett ki, ami jóval felette volt a jogi karon kimutatható 17,6%-os aránynak. Tíz évvel később, az 1934/35-ös tanévben mind a teológiai, mind a jogi karon 18%-ot alig meghaladó mértékben voltak jelen ilyen, valamelyik szülőt elvesztett hallgatók. A korszak végére, az 1944/45-öst tanévre azonban a teológusok között az arányuk jelentősen lecsökkent (2,1%-ra), miközben a jogi karon tovább nőtt és még ekkor is 20,3%-ot tett ki.[36]

Az árva és félárva hallgatók jelenléte és a korszak egy szakaszában jól érzékelhető súlya a kar hallgatói között azt jelzi, hogy egy igen jelentős, kiszolgáltatott és szoci-

[36] Az árvák és a félárvák a joghallgatóságon belüli arányáról ld. bővebben Király, 2021. 129–130.

álisan rászoruló hallgatói csoport volt jelen a karon, amely szociális gondoskodásra szorult.

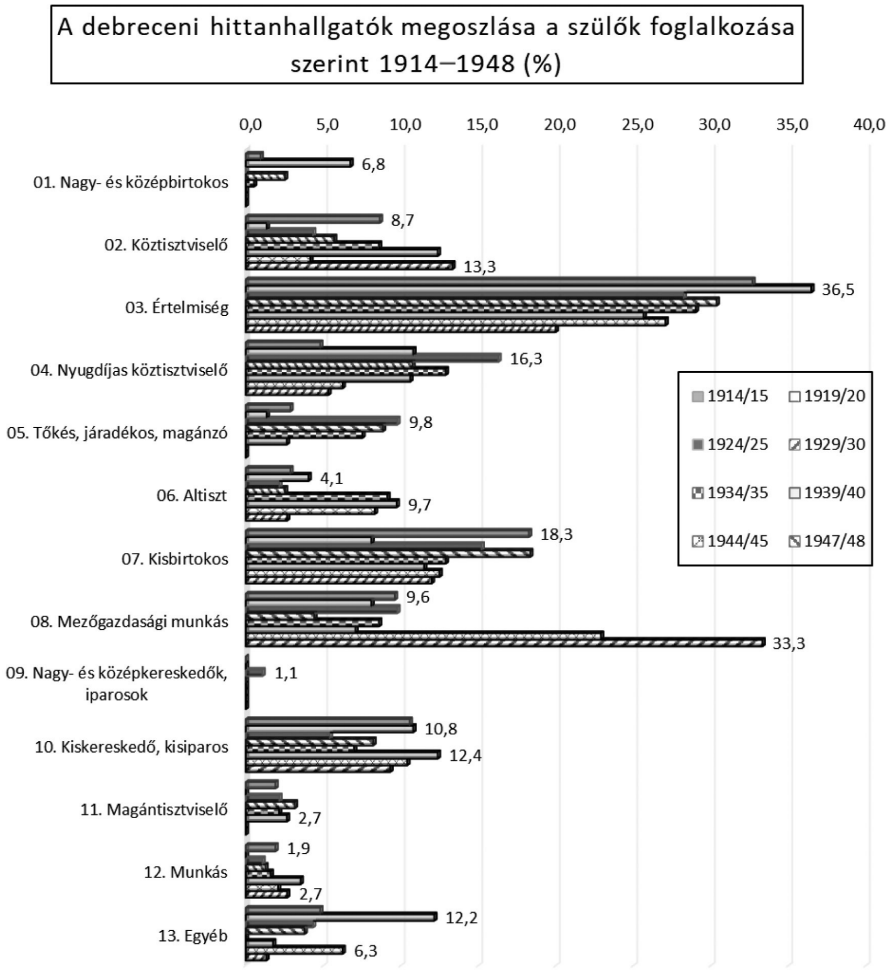
Jobban betekintést enged a hallgatók szociális körülményeibe a szülők foglalkozás szerinti megoszlásának a vizsgálata. E tekintetben szembeötlő az értelmiségi, a köztisztviselői, a kisbirtokos és mezőgazdasági munkás, valamint a kiskereskedő, kisiparos réteg túlsúlya. Az értelmiség aránya már az 1914/15-ös tanévben 32,7%-ot tett ki, majd ez az 1929/30-as tanévre 30,4%-ra nőtt. Ezt követően mérséklődött a részarány és az 1947/48-as tanévre 20%-ra csökkent.[37] A köztisztviselők az 1947/48-as tanévben (13,3%), a nyugdíjas köztisztviselők az 1924/25-ös tanévben (16,3%), a kisbirtokosok az 1929/30-as tanévben (18,4%), a kiskereskedő, kisiparos rétegbe tartozók pedig az 1939/40-es tanévben (12,4%) voltak a legnagyobb arányban jelen a karon.

A Horthy-korszak végéig jól látható azonban az a tendencia is, amely az altiszti származású diákok arányának a növekedésével és ezzel egyidejűleg az értelmiségi hátterű diákok arányának a lassú csökkenésével írható le. Az altiszt szülőkkel rendelkező hallgatók aránya alig több mint 2%-ról az 1934/35-ös tanévben emelkedett fel 9,1%-ra a karon, és még az 1939/40-es tanévben is 9,7%-ot, illetve az 1944/45-ös tanévben is 8,3%-ot tett ki. Az 1947/48-as tanév viszont már a kibontakozó új világot jelezte és az altiszti sorból érkező fiatalok aránya 2,7%-ra esett vissza.

A mezőgazdasági munkás családból származó hittanhallgatók magasnak számító, 8–9%-os részaránya[38] az 1944/45-ös és 1947/48-as tanévben ugrásszerű növekedést mutatott és a hallgatók 22,9%-át, majd 33,3%-át tette ki. Ez a növekedés részben magyarázható a politikai változásokkal együtt járó társadalmi változásokkal, viszont szerepet játszhatott benne az is, hogy a hallgatók az új korszak hajnalán a származási ívek kitöltésénél igyekeztek a korszellemhez igazodni. A kisbirtokos réteg és a mezőgazdasági munkásság között ugyanis a hallgatói anyakönyvek alapján sok esetben nehéz éles választóvonalat húzni, mivel hol kisbirtokosként, hol földművesként tüntették fel a hallgatók a szülő foglalkozását. A mezőgazdasági munkásság arányának ugrásszerű növekedése mögött az is meghúzódhatott, hogy a második világháború után a kisbirtokos szülőkkel rendelkező diákok is inkább földművesként vagy mezőgazdasági munkásként tüntették fel a szülő foglalkozását a hallgatói anyakönyveken.

37 Szembeötlő azonban, hogy az értelmiségi szülőkkel rendelkező hallgatók aránya a Református Hittudományi Karon jelentősen meghaladta a Jog- és Államtudományi Karon jellemző arányokat, hiszen ott a legnagyobb részarány (25,4%) az 1914/15-ös tanévben volt megfigyelhető. Ld. Király, 2021. 133–134.

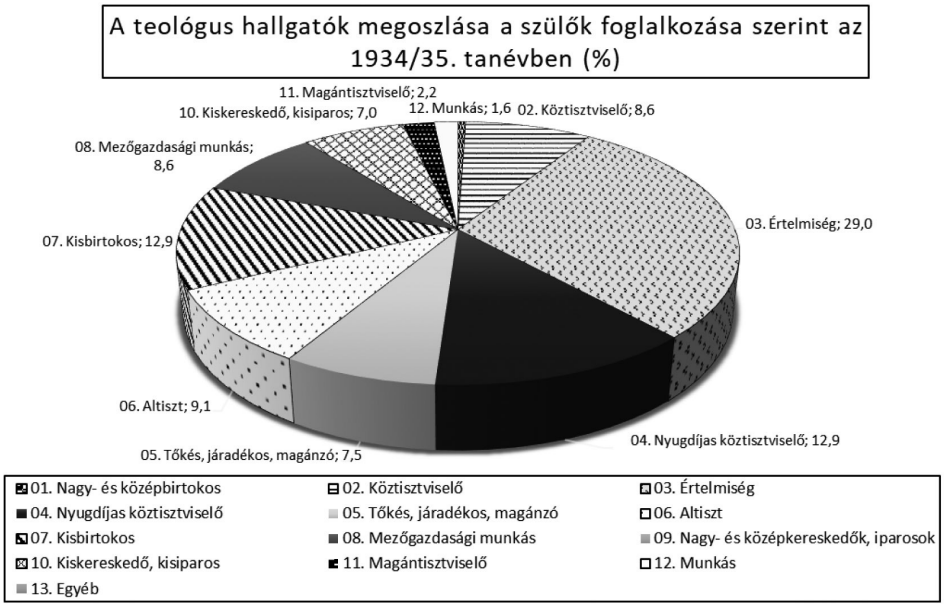
38 A Jog- és Államtudományi Karon a mezőgazdasági munkás származású diákok aránya 3% és 6% között mozgott a korszakban. Ld. Király, 2021. 133–134.

Az 1934/35-ös tanévet kiemelve is látható, hogy az értelmiség 29%-os túlsúlyban volt, míg a nyugdíjas köztisztviselők és a kisbirtokosok egyaránt 12,9%-ot tettek ki. Őket az altisztek követték 9,1%-os részaránnyal, majd a köztisztviselők és a mezőgazdasági munkások következtek egyaránt 8,6%-kal, de jelentős hallgatói csoportot tettek ki a kiskereskedő, kisiparos szülőkkel rendelkezők is (7%).

A debreceni hittudományi kar hallgatói tehát zömében nem tehetős családokból kerültek ki. Az értelmiségi szülők többnyire maguk is lelkészek voltak, míg a köztisztiviselők, a nyugdíjas köztisztviselők, az altisztek és a mezőgazdasági munkások erőn felül igyekeztek taníttatni gyermekeiket. A saját földjüket művelő kisbirtoko-

sok, valamint a kiskereskedő, kisiparos szülők pedig maguk is kisegzisztenciának számítottak.[39]

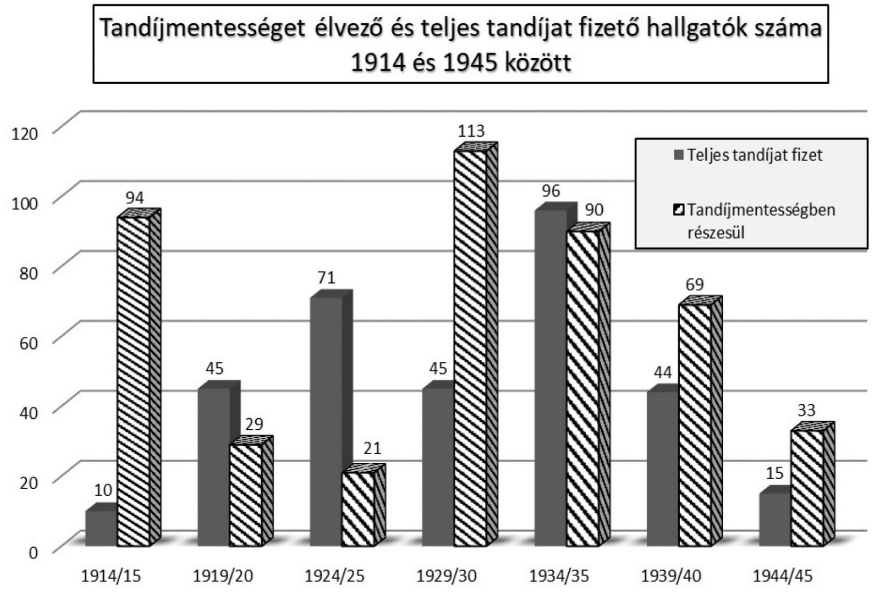

A szociális rászorultság mértékét tükrözi a tandíjmentességben részesülő hittanhallgatók aránya is. A debreceni Református Hittudományi Kar hallgatóit már a kortársak is úgy tartották számon, mint a szociálisan leginkább rászorult rétegét a hallgatói társadalomnak. Ezt a kapott tandíjmentesség mértéke is egyértelműen alátámasztja.

A vizsgált időszakban a tandíjmentességben részesülő hittanhallgatók száma több esetben – az 1914/15-ös, az 1929/30-as, az 1939/40-es és az 1944/45-ös tanévben – is meghaladta a teljes tandíjat fizetők számát, vagyis a hallgatók jelentős részét tandíjmentességben kellett részesíteni annak érdekében, hogy a tanulmányait folytatni

[39] Jellemző, hogy 1930-ban, Debrecenben a gazdálkodók 60%-a lakott egyszobás lakásban és 40%-uknál nem volt padló. A kereskedőtársadalom differenciáltságát mutatja, hogy 60–70%-uk kispolgári szinten élt, 20%-uk viszont földes vagy kövezett padlójú lakásban, és hagyatékaik értéke alapján a szakmunkások életszínvonalát nem haladta meg az életnívójuk. A kisiparosok 40%-át cipészek, csizmadiák, fodrászok és szabók tették ki. Az iparosok 80%-a kispolgárnak volt tekinthető, míg 20%-uk ugyanúgy proletarizálódott, mint a kiskereskedők esetében. Vö. Demeter Gábor – Magyarosi Ádám – Bagdi Róbert: *Beteg társadalom. Higiéniai, egészségi és lakhatási viszonyok Debrecenben a két világháború között.* Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2021. 25.

tudja. Összehasonlításképpen a debreceni Jog- és Államtudományi Kar hallgatói esetében sosem fordult elő, hogy a tandíjmentességben részesülők száma a teljes tandíjat fizetőkét meghaladja, arányuk is csak az 1930-as évek derekán volt 30% felett.[40] Mindez egyértelműen arra utal, hogy a joghallgatók nagyrészt jobb módú családok gyermekei voltak, míg a hittanhallgatók szegényebb sorból származtak, szociálisan kiszolgáltatottabbak voltak és nagyobb arányban voltak rászorulva a tandíjmentesség által nyújtott kedvezményre.

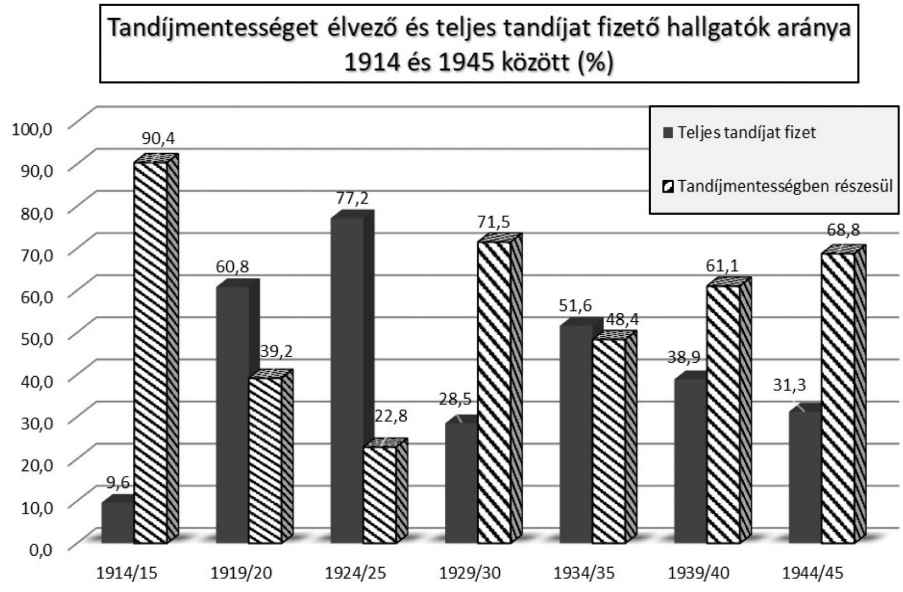

Az alábbi ábra alapján jól látható, hogy a Református Hittudományi Kar tandíjmentességben részesülő hallgatóinak az aránya mindvégig igen magasnak tekinthető, több esetben 50%-ot jóval meghaladó mértékű volt. Az 1914/15-ös tanévben 90% felett volt ez az arány, majd az 1924/25-ös tanévre 22,8%-ra csökkent, az évtized végén, az 1929/30-as tanévben viszont ismét 70% feletti (71,5%), s ezt követően végéig magas, a korszak végén 60%-ot jóval meghaladó.

A tandíjkedvezmények azonban eltérő mértékűek voltak és azok rendszere a korszakban többször is változott. Kezdetben két típusa volt a nyújtott tandíjmentességnek, az egész és a fél tandíjmentesség: a hittanhallgatók nagyobb arányban egész

[40] Az 1934/35-ös tanévben a tandíjmentességben részesülő joghallgatók aránya 32,2%-ot tett ki a kari hallgatóságon belül. Ld. Király, 2021. 113–114.

mentességet élveztek, bár érezhető elmozdulás mutatkozott a fél tandíjmentesség irányába. Az 1914/15-ös és az 1924/25-ös tanév között a tandíjmentességben részesülő hittanhallgatókon belül az egész tandíjmentesek aránya 87,2%-ról 71,4%-ra mérséklődött, míg a fél tandíjmentes hallgatóké 12,8%-ról 28,6%-ra nőtt, de az egész tandíjmentesség túlsúlya még ekkor is tetemesnek tekinthető.

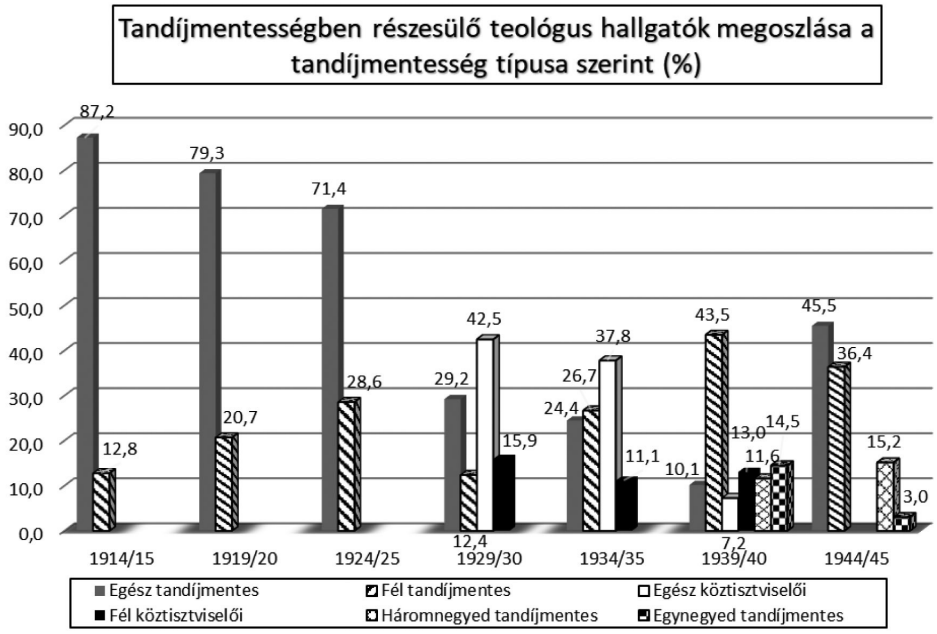

Az 1926/27-es tanévtől megjelenő köztisztviselői tandíjkedvezmény további differenciálódást jelentett (fél és egész köztisztviselői tandíjkedvezmény).[41] Az 1929/30-as tanévben már azt látjuk, hogy a tandíjmentes hallgatók közül az egész tandíjmentességben részesülők aránya 29,2%-ra, a fél tandíjmentességben részesülők aránya pedig 12,4%-ra esett vissza, miközben az egész köztisztviselői tandíjkedvezmény aránya 42,5%-ot, a fél köztisztviselői tandíjkedvezményé pedig 15,9%-ot tett ki. Az 1934/35-ös tanévben magasabb volt ugyan a fél tandíjmentesség aránya (26,7%) és az egész tandíjmentességet kapott hallgatók aránya tovább csökkent (24,4%), viszont a köztisztviselői tandíjkedvezmény súlya továbbra is jelentős maradt (egész köztisztviselői 37,8%, fél köztisztviselői 11,1%). A köztisztviselői tandíjkedvezmény majd csak az 1940/41-es tanévtől szűnt meg, miután 1941. január 11-én megjelent Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszter 1941. évi 33.200 számú rendelete az egye-

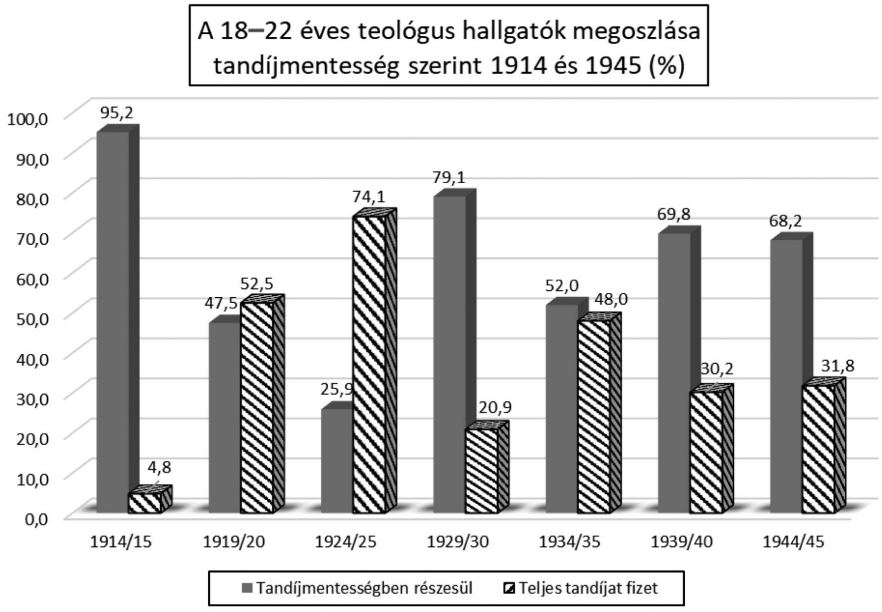
41 A köztisztviselői tandíjkedvezmény bevezetéséről bővebben Király, 2021. 116–117.

temi tandíj és mellékdíj szabályozásáról, vagyis a progresszív-degresszív tandíjrendszer bevezetéséről.[42]

A differenciáltabb tandíjrendszer Debrecenben már az 1936/37-es tanévtől bevezetésre került, így az egynegyed és háromnegyed tandíjkedvezménnyel együtt egészen az 1939/40-es tanévig hat különböző típusú tandíjkedvezmény létezett. Az 1939/40-es tanévben így a tandíjmentességben részesülő kari hallgatóság 10,1%-a egész tandíjmentességben, 43,5%-a fél tandíjmentességben, 11,6%-a háromnegyed tandíjmentességben, 14,5%-a egynegyed tandíjmentességben, 7,2%-a egész köztisztviselői tandíjkedvezményben, míg 13%-a fél köztisztviselői tandíjkedvezményben részesült. Az 1944/45-ös tanévre a köztisztviselői tandíjkedvezmény megszűnése miatt négy típusa maradt a tandíjmentességnek és ismét megemelkedett az egész tandíjmentesek aránya. A tandíjelengedésben részesülő teológus hallgatók közül 45,5% egész, 36,4% fél, 15,2% háromnegyed, míg 3% egynegyed tandíjmentességet kapott.

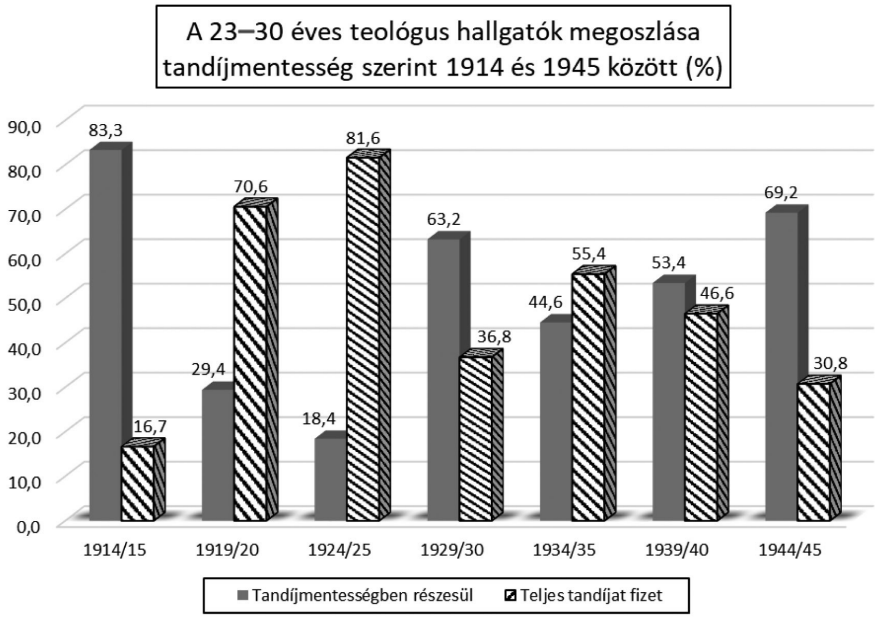
42 *Magyarországi Rendeletek Tára*. Hetvenötödik évfolyam. 1941. Kiadja a Magyar Kir. Belügyminisztérium. Budapest, Stádium Sajtóvállalat Részvénytársaság Nyomdája, 1942. 948–949.

A tandíjmentességben részesülő hittanhallgatók kor szerinti megoszlása azt mutatja, hogy a 18–22 éves korosztály természetesen nagyobb arányban részesült tandíjmentességben, mint a már érettebb felnőttnek tekinthető 23–30 éves korcsoport. A kapott tandíjmentesség aránya esetükben a korszak végére 70% körül állapodott meg. A legnagyobb arányban az 1914/15-ös tanévben (95,2%), a legkisebb arányban pedig az 1924/25-ös tanévben (25,9%) részesültek tandíjelengedésben.

A debreceni hittanhallgatók szociális körülményeit tekintve viszont jelzésértékű, hogy a 23 és 30 év közötti idősebb hallgatók tekintetében is igen jelentős részt képviseltek azok, akik valamilyen mértékű tandíjmentességet kaptak. A joghallgatók tekintetében a 23–30 éves diákok 2–4%-a részesült tandíjmentességben az egész korszakot tekintve, míg a hittanhallgatók esetében ez az arány sosem esett 18% alá, sőt több tanévben jóval 50% felett alakult.[43] Az 1914/15-ös tanévben 83,3%-uk, az 1929/30-as tanévben 63,2%-uk, míg az 1944/45-ös tanévben 69,2%-uk részesült tandíjmentességben. Mindez a hittanhallgatók nagyobb szociális rászorultságra utal, még a 23 év feletti diákok esetében is.

[43] Király, 2021. 121.

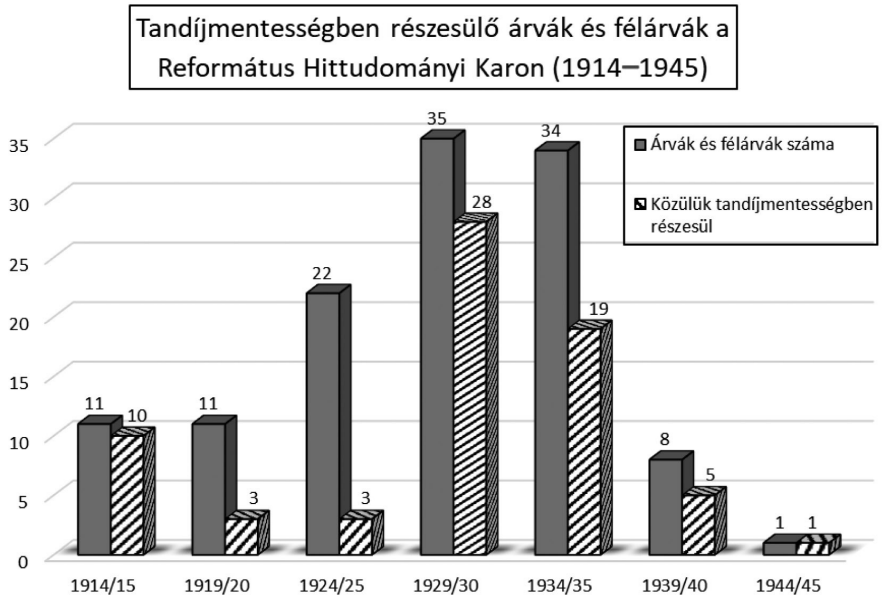

Az árvák és félárvák tekintetében megállapítható, hogy jelentős részük kapott tandíjkedvezményt, az 1914/15-ös tanévben 91%-uk, az 1929/30-as tanévben pedig 80%-uk. Az 1919/20-as tanév 27,3%-os, az 1924/25-ös tanév 13,6%-os aránya viszont elmaradt a kívánatostól, ami akkor is meglepő, ha láttuk, hogy ezekben a tanévekben kisebb arányban részesültek a hallgatók ilyen típusú támogatásban.

Végül a tandíjmentességben részesülő hallgatók szüleinek a foglalkozás szerinti megoszlására érdemes még figyelmet fordítani. E tekintetben a mintaévnek tekintett 1934/35-ös tanévben az értelmiség 30%-os, a kisbirtokosok 13,3%-os, a nyugdíjas köztisztviselők 12,2%-os, a tőkés, járadékos, magánzó réteg 11,1%-os, a köztisztviselők 8,9%-os és az altisztek 8,9%-os aránya tűnik szembe. Az értelmiség, a kisbirtokosok, a nyugdíjas köztisztviselők, a köztisztviselők és altisztek esetében ez a részarány szinte teljesen megegyezik a teljes hallgatóságon belüli részaránnyal.[44] Egyedül a tőkés, járadékos, magánzó szülővel rendelkezők mutatnak enyhe felülreprezentáltságot.[45] A mezőgazdasági munkások és a kiskereskedők, kisiparosok egyaránt 6,7%-ot részarányt képviselnek, ami kevéssel alatta marad a teljes kari hallgatóságon belüli arányuknál (8,6%, illetve 7%).

[44] A teljes kari hallgatóságon belül az értelmiség 29%-os, a kisbirtokosok 12,9%-os, a nyugdíjas köztisztviselők 12,9%-os, a köztisztviselők 8,6%-os, míg az altisztek 9,1%-os részarányt képviseltek.

[45] A réteg kari hallgatóságon belüli aránya 7,5%-os volt.

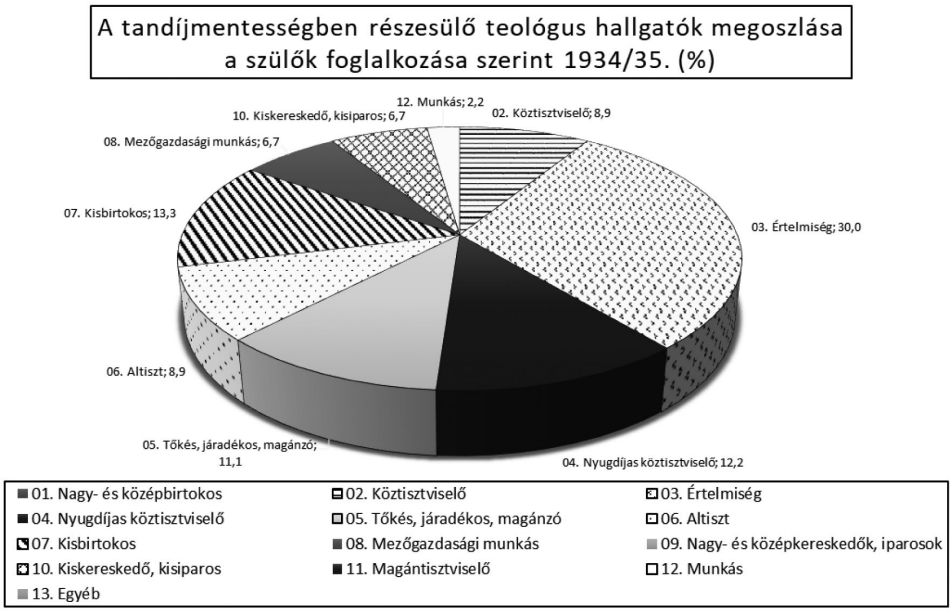

A jogi karral összevetve mindez azt jelenti, hogy ott a tandíjmentességben részesülő értelmiségiek aránya kisebb, 25,3%-os volt, míg a nyugdíjas köztisztviselőké jóval nagyobb, 20,2%-os. A tőkés, járadékos és magánzó szülővel rendelkezők a jogi karon csak 4,5%-os arányt képviseltek a tandíjmentességben részesülők között, míg a köztisztviselők aránya magasabb, 14,6%-os, az altiszteké pedig szintén nagyobb, 12,4%-os volt.

A mezőgazdasági munkások és a kiskereskedők, kisiparosok viszont a hittudományi karon voltak nagyobb arányban a tandíjmentességben részesülők között. A jogi karon csak 2,2%-os, illetve 5,6%-os részarányt jelentettek.[46] Ott viszont a magántisztviselők voltak jobban érzékelhetők (4,5%), míg a hittudományi karon egyáltalán nem voltak jelen a tandíjmentes diákok között.[47]

46 A tandíjmentességben részesülő joghallgatók szülők foglalkozás szerinti megoszlását az 1934/35-ös tanévben ld. Király, 2021. 138–139.

47 Az 1934/35-ös tanévben a debreceni Református Hittudományi Kar teljes, 186 fős hallgatóságát tekintve mindössze 4 olyan diák volt, akinek magántisztviselő volt az édesapja. Részarányuk 2,2%-ot tett ki.

Összességében elmondható, hogy a debreceni Református Hittudományi Kar mint a Debreceni m. kir. Tudományegyetem alapító kara fontos szerepet játszott az intézmény életében a két világháború közötti időszakban. Ez a fakultás nemcsak egy kar volt a többi között, hanem az egész intézmény identitását, protestáns jellegét meghatározó része volt egyetemnek.

Hallgatói létszámát tekintve elmaradt a többi kartól és a fiatalabbak mellett idősebb, 23 év feletti diákokat is nagyobb számban fogadott be. A kari hallgatóság felekezetileg homogénnek tekinthető és nagyrészt az egyetem közvetlen vonzáskörzetéből érkezett. A debreceni hittanhallgatók zömében szegényebb sorsú, szociálisan jobban rászoruló diákok voltak. Az 1924/25-ös tanévben a kari hallgatóság közel egynegyede (23,9%-a) félárva volt. A szülők foglalkozását tekintve az értelmiségi és a köztisztviselői réteg, a mezőgazdaságból élő kisbirtokosok, majd a korszak végére a mezőgazdasági munkások, a társadalmi mobilitásra törekvő altisztek, valamint a kisiparosok, kiskereskedők gyermekei alkották nagyrészt a kari hallgatóságot, amelynek szociális rászorultságát a kapott tandíjmentesség mértéke is alátámasztotta. A debreceni Jog- és Államtudományi Karral összevetve szembetűnő, hogy mennyivel nagyobb mértékben részesültek tandíjmentességben a hittanhallgatók, aminek a hátterében egyértelműen a szociális helyzetet, az anyagi rászorultságot és a társadalmi kiszolgáltatottságot kell látnunk.

FÜGGELÉK – TÁBLÁZATOK[48]

A debreceni Református Hittudományi Kar hallgatói létszámának alakulása 1914–1948 (második félév)

1914/15	104	1931/32	191
1915/16	62	1932/33	201
1916/17	57	1933/34	199
1917/18	51	1934/35	186
1918/19	73	1935/36	166
1919/20	74	1936/37	169
1920/21	49	1937/38	160
1921/22	56	1938/39	147
1922/23	66	1939/40	113
1923/24	77	1940/41	93
1924/25	92	1941/42	62
1925/26	94	1942/43	45
1926/27	100	1943/44	49
1927/28	108	1944/45	48
1928/29	119	1945/46	41
1929/30	158	1946/47	56
1930/31	167	1947/48	75

A református hittanhallgatók kormegoszlása 1914 és 1948 között

Tanév	18–22 éves	23–30 éves	31 éves és idősebb	Létszám
1914/15	62 59,6%	42 40,4%	0 0%	104 100%
1919/20	40 54,1%	34 45,9%	0 0%	74 100%
1924/25	54 58,7%	38 41,3%	0 0%	92 100%
1929/30	86 54,4%	68 43%	4 2,5%	158 100%
1934/35	102 54,8%	83 44,6%	1 0,5%	186 100%
1939/40	53 46,9%	58 51,3%	2 1,8%	113 100%
1944/45	22 45,8%	26 54,2%	0 0%	48 100%

[48] A táblázatokban szereplő adatok a hallgatók számát, az alatt pedig százalékos arányát mutatják.

Tanév	18–22 éves	23–30 éves	31 éves és idősebb	Létszám
1947/48	35 46,7%	39 52%	1 1,3%	75 100%

A Református Hittudományi Kar hallgatóinak felekezeti megoszlása (1914–1948)

Tanév	református	evangélikus	egyéb	összesen
1914/15	103 99%	0 0%	1 1%	104 100%
1919/20	71 95,9%	3 4,1%	0 0%	74 100%
1924/25	91 98,9%	1 1,1%	0 0%	92 100%
1929/30	156 98,7%	2 1,3%	0 0%	158 100%
1934/35	185 99,5%	1 0,5%	0 0%	186 100%
1939/40	113 100%	0 0%	0 0%	113 100%
1944/45	48 100%	0 0%	0 0%	48 100%
1947/48	75 100%	0 0%	0 0%	75 100%

A teológus hallgatók regionális megoszlása 1914 és 1948 között

Vármegye	1914/15	1924/25	1934/35	1947/48
Abaúj-Torna	2 1,9%	1 1,1%	4 2,2%	0 0,0%
Békés	2 1,9%	6 6,5%	8 4,3%	5 6,7%
Bereg	4 3,8%	5 5,4%	13 7,0%	5 6,7%
Bihar	4 3,8%	4 4,3%	10 5,4%	5 6,7%
Borsod	5 4,8%	6 6,5%	3 1,6%	2 2,7%
Csongrád	2 1,9%	1 1,1%	6 3,2%	2 2,7%
Hajdú	11 10,6%	12 13,0%	18 9,7%	18 24,0%

Vármegye	1914/15	1924/25	1934/35	1947/48
Jász-Nagykun–Szolnok	8 7,7%	7 7,6%	12 6,5%	5 6,7%
Pest-Pilis-Solt-Kiskun	2 1,9%	2 2,2%	19 10,2%	3 4,0%
Somogy	1 1,0%	3 3,3%	8 4,3%	0 0,0%
Szabolcs	9 8,7%	14 15,2%	27 14,5%	16 21,3%
Szatmár	36 34,6%	11 12,0%	14 7,5%	8 10,7%
Szilágy	2 1,9%	2 2,2%	3 1,6%	4 5,3%
Ugocsa	3 2,9%	2 2,2%	3 1,6%	1 1,3%
Ung	1 1,0%	2 2,2%	1 0,5%	0 0,0%
Zemplén	1 1,0%	3 3,3%	3 1,6%	0 0,0%
Egyéb	11 10,6%	11 12,0%	34 18,3%	1 1,3%
Összesen	104 100%	92 ű100%	186 100%	75 100%

Árvák és félárvák aránya a Református Hittudományi karon 1914 és 1945 között

	1914/15	1919/20	1924/25	1929/30	1934/35	1939/40	1944/45
Atyja nem él	11 10,6%	11 14,9%	22 23,9%	34 21,5%	34 18,3%	8 7,1%	1 2,1%
Teljesen árva	0 0%	0 0%	0 0%	1 0,6%	0 0%	0 0%	0 0%
Összesen	104 100%	74 100%	92 100%	158 100%	186 100%	113 100%	48 100%

Tandíjmentességben részesülő árvák és félárvák a Református Hittudományi Karon 1914 és 1945 között

	1914/15	1919/20	1924/25	1929/30	1934/35	1939/40	1944/45
Árvák és félárvák száma	11 100%	11 100%	22 100%	35 100%	34 100%	8 100%	1 100%
Közülük tandíjmentességben részesül	10 90,9%	3 27,3%	3 13,6%	28 80%	19 55,9%	5 62,5%	1 100%

A debreceni hittanhallgatók megoszlása a szülők foglalkozása szerint (1914–1948)

Foglalkozási kategória	1914/15	1919/20	1924/2	1929/30	1934/35	1939/40	1944/45	1947/48
01. Nagy- és középbirtokos	1 1,0%	5 6,8%	0 0,0%	4 2,5%	1 0,5%	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%
02. Köztisztviselő	9 8,7%	1 1,4%	4 4,3%	9 5,7%	16 8,6%	14 12,4%	2 4,2%	10 13,3%
03. Értelmiség	34 32,7%	27 36,5%	26 28,3%	48 30,4%	54 29,0%	29 25,7%	13 27,1%	15 20,0%
04. Nyugdíjas köztisztviselő	5 4,8%	8 10,8%	15 16,3%	17 10,8%	24 12,9%	12 10,6%	3 6,3%	4 5,3%
05. Tőkés, járadékos, magánzó	3 2,9%	1 1,4%	9 9,8%	14 8,9%	14 7,5%	3 2,7%	0 0,0%	0 0,0%
06. Altiszt	3 2,9%	3 4,1%	2 2,2%	4 2,5%	17 9,1%	11 9,7%	4 8,3%	2 2,7%
07. Kisbirtokos	19 18,3%	6 8,1%	14 15,2%	29 18,4%	24 12,9%	13 11,5%	6 12,5%	9 12,0%
08. Mezőgazdasági munkás	10 9,6%	6 8,1%	9 9,8%	7 4,4%	16 8,6%	8 7,1%	11 22,9%	25 33,3%
09. Nagy- és középkereskedők, iparosok	0 0%	0 0,0%	1 1,1%	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%
10. Kiskereskedő, kisiparos	11 10,6%	8 10,8%	5 5,4%	13 8,2%	13 7,0%	14 12,4%	5 10,4%	7 9,3%

Foglalkozási kategória	1914/15	1919/20	1924/2	1929/30	1934/35	1939/40	1944/45	1947/48
11. Magántisztviselő	2 1,9%	0 0,0%	2 2,2%	5 3,2%	4 2,2%	3 2,7%	0 0,0%	0 0,0%
12. Munkás	2 1,9%	0 0,0%	1 1,1%	2 1,3%	3 1,6%	4 3,5%	1 2,1%	2 2,7%
13. Egyéb	5 4,8%	9 12,2%	4 4,3%	6 3,8%	0 0,0%	2 1,8%	3 6,3%	1 1,3%
Összesen	104 100%	74 100%	92 100%	158 100%	186 100%	113 100%	48 100%	75 100%

Tandíjmentességet élvező és teljes tandíjat fizető hallgatók 1914 és 1945 között

	1914/15	1919/20	1924/25	1929/30	1934/35	1939/40	1944/45
Teljes tandíjat fizet	10 9,6%	45 60,8%	71 77,2%	45 28,5%	96 51,6%	44 38,9%	15 31,3%
Tandíjmentességben részesül	94 90,4%	29 39,2%	21 22,8%	113 71,5%	90 48,4%	69 61,1%	33 68,8%
Összesen	104 100%	74 100%	92 100%	158 100%	186 100%	113 100%	48 100%

Tandíjmentességben részesülő teológus hallgatók megoszlása a tandíjmentesség típusa szerint

	1914/15	1919/20	1924/25	1929/30	1934/35	1939/40	1944/45
Egész tandíjmentes	82 87,2%	26 79,3%	15 71,4%	33 29,2%	22 24,4%	7 10,1%	15 45,5%
Fél tandíjmentes	12 12,8%	6 20,7%	6 28,6%	14 12,4%	24 26,7%	30 43,5%	12 36,4%
Egész köztisztviselői	-	-	-	48 42,5%	34 37,8%	5 7,2%	-
Fél köztisztviselői	-	-	-	18 15,9%	10 11,1%	9 13,0%	-
Háromnegyed tandíjmentes	-	-	-	-	-	8 11,6%	5 15,2%
Egynegyed tandíjmentes	-	-	-	-	-	10 14,5%	1 3,0%
Összesen	94 100%	29 100%	21 100%	113 100%	90 100%	69 100%	33 100%

A 18–22 éves teológus hallgatók megoszlása tandíjmentesség szerint 1914 és 1945 között

18–22 éves	1914/15	1919/20	1924/25	1929/30	1934/35	1939/40	1944/45
Tandíjmentes-ségben részesül	59 95,2%	19 47,5%	14 25,9%	68 79,1%	53 52,0%	37 69,8%	15 68,2%
Teljes tandíjat fizet	3 4,8%	21 52,5%	40 74,1%	18 20,9%	49 48,0%	16 30,2%	7 31,8%
Összesen	62 100%	40 100%	54 100%	86 100%	102 100%	53 100%	22 100%

A 23–30 éves teológus hallgatók megoszlása tandíjmentesség szerint 1914 és 1945 között

23–30 éves	1914/15	1919/20	1924/25	1929/30	1934/35	1939/40	1944/45
Tandíjmentes-ségben részesül	35 83,3%	10 29,4%	7 18,4%	43 63,2%	37 44,6%	31 53,4%	18 69,2%
Teljes tandíjat fizet	7 16,7%	24 70,6%	31 81,6%	25 36,8%	46 55,4%	27 46,6%	8 30,8%
Összesen	42 100%	34 100%	38 100%	68 100%	83 100%	58 100%	26 100%

Tandíjmentességben részesülő árvák és félárvák a Református Hittudományi Karon(1914–1945)

	1914/15	1919/20	1924/25	1929/30	1934/35	1939/40	1944/45
Árvák és félárvák száma	11 100%	11 100%	22 100%	35 100%	34 100%	8 100%	1 100%
Közülük tandíj-mentességben részesül	10 90,9%	3 27,3%	3 13,6%	28 80%	19 55,9%	5 62,5%	1 100%

A tandíjmentességben részesülő hittanhallgatók megoszlása a szülők foglalkozása szerint (1914–1948)

Foglalkozási kategória	1914/15	1919/20	1924/2	1929/30	1934/35	1939/40	1944/45
01. Nagy- és középbirtokos	1 1,1%	2 6,9%	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%
02. Köztiszt-viselő	7 7,4%	1 3,4%	1 4,8%	8 7,1%	8 8,9%	6 8,7%	1 3,0%
03. Értelmiség	30 31,9%	10 34,5%	7 33,3%	43 38,1%	27 30,0%	19 27,5%	8 24,2%

Foglalkozási kategória	1914/15	1919/20	1924/2	1929/30	1934/35	1939/40	1944/45
04. Nyugdíjas köztisztviselő	5 5,3%	6 20,7%	4 19,0%	16 14,2%	11 12,2%	8 11,6%	1 3,0%
05. Tőkés, járadékos, magánzó	3 3,2%	1 3,4%	1 4,8%	9 8,0%	10 11,1%	3 4,3%	0 0,0%
06. Altiszt	3 3,2%	0 0,0%	1 4,8%	4 3,5%	8 8,9%	6 8,7%	4 12,1%
07. Kisbirtokos	17 18,1%	2 6,9%	1 4,8%	8 7,1%	12 13,3%	6 8,7%	4 12,1%
08. Mezőgazdasági munkás	9 9,6%	2 6,9%	3 14,3%	4 3,5%	6 6,7%	7 10,1%	7 21,2%
09. Nagy- és középkereskedők, iparosok	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%
10. Kiskereskedő, kisiparos	10 10,6%	4 13,8%	1 4,8%	11 9,7%	6 6,7%	12 17,4%	5 15,2%
11. Magántisztviselő	2 2,1%	0 0,0%	1 4,8%	3 2,7%	0 0,0%	0 0,0v	0 0,0%
12. Munkás	2 2,1%	0 0,0%	1 4,8%	1 0,9%	2 2,2%	1 1,4%	1 3,0%
13. Egyéb	5 5,3%	1 3,4%	0 0,0%	6 5,3%	0 0,0%	1 1,4%	2 6,1%
Összesen	94 100%	29 100%	21 100%	113 100%	90 100%	69 100%	33 100%

Molnár László

A BUDAPESTI MENSA MEDICA

Háború és diáknyomor

Az I. világháború az egész társadalomra korábban nem látott terheket rótt, ami az élet minden területén éreztette hatását. A Monarchia vereségét végső soron nem katonai vereség, hanem a gazdaság összeomlása okozta. A válságjelenségek az egyetemeket sem kerülték el. A budapesti Orvostudományi Karon a szükséges fejlesztések, a felszerelés pótlásának elmaradása, a gyógyszer- és kötszerhiány, az áremelkedéssel párosuló beszerzési nehézségek az állandósuló személyzet-hiánnyal együtt már leküzdhetetlen működési zavarokat okoztak. Mindezt tetézte a hadseregből leszerelő, illetve hadifogságból visszatérő hallgatók tömeges megjelenése, akik folytatni kívánták kényszerűen félbehagyott tanulmányaikat. Ez volt a fő oka a nem sokkal később bevezetett felvételi keretszámnak, korabeli nevén „numerus claususnak". Jóllehet a város ingatlanjai egyáltalán nem szenvedtek károsodást a háborúban, szemben a II. világháború utáni helyzettel, az elszabaduló árak jelentősen megemelték a lakhatás költségeit. Az élelmezés terén nemcsak áremelkedéssel, hanem gyakori áruhiánnyal is szembesülni kellett. Új fogalomként jelent meg a közbeszédben a diáknyomor kifejezés.[1] Igaz, a nélkülözés a társadalom túlnyomó részének napi tapasztalatává vált. A nehéz helyzetben a budapesti Orvoskar tanárai igyekeztek megoldást találni. Az akció részleteiről a kari tanácsülési jegyzőkönyvekből lehet tájékozódni, amelyek szerencsére hiánytalanul megmaradtak.

A hallgatók életét és tanulmányait számos alapítvány segítette. Ezek közül a millennium idején az orvoskar 18-at tartott saját kezelésében, további 11 pedig nem saját kezelésűként működött. További 12 általános egyetemi alapítvány volt, melyek részben az Orvoskart is illették. Ide tartozott a Mensa Academica alap is. Noha nem mindegyik szólt az egyetemi hallgatók javára, akadt közöttük orvosözvegyeknek vagy a segédszemélyzetnek szóló is, többségük mégis az egyetemi ifjúságot szolgálta. A háború idején jelentkező, majd a végén egyre jobban nekilendülő pénzromlás azonban erősen kikezdte ezeket az alapokat. A meglévő alapítványok nem tudták kielégíteni, de még enyhíteni is alig a hirtelen megnövekedett igényeket. A tanári kar

[1] *Az Eötvös Loránd Tudományegyetem története 1635–2002*. Szerk. Szögi László. ELTE Eötvös Kiadó. Budapest. 2003. 289–296. (A továbbiakban: Szögi 2003.)

szívén viselte az egyre lehetetlenebb helyzetbe kerülő hallgatóság sorsát, különösen azokét, akik katonai szolgálatból kerültek haza. A nyilvánvaló emberbaráti megfontolások mellett szerepet játszott a nélkülözések talaján gyorsan terjedő szélsőséges politikai irányzatoktól való visszatartás szándéka. Ismeretes, hogy mind a szélsőbaloldali, majd a szélsőjobboldali, antiszemita mozgalmak komoly visszhangra találtak az egyetemi ifjúság körében, melyek gyakran véres bántalmazásokba torkolltak és sokáig zavarták az egyetemek mindennapi munkáját.

A tanári kar ellenintézkedései

1918. november 3-án Bókay Árpád, a gyógyszertan tanára, ekkor már három éve a magyarországi szabadkőműves páholyok nagymestere, indítványozta a kari tanácsban, hogy a kar küldjön ki bizottságot az orvostanhallgatóknak szánt diákasztal megszervezése céljából.[2] Az elnökséget ő maga vállalta Vámossy Zoltán és Kenyeres Balázs tanárok támogatása mellett. A munkába magántanárokat, tanársegédeket és diákokat is bevontak. Számításaik szerint a megszűnő katonai kórházak és egészségügyi ellátó intézmények helyiségei, felszerelése és készletei jó lehetőséget nyújtanak a menza megszervezésére. 1919. február 18-án már komoly eredményekről is beszámolhattak. Az Orvoskarhoz közeli, Köztelek u. 1. szám alatti épület kiszemelt helyiségeinek átalakítási terveit már elkészítették, amit Tóth Lajos államtitkár már jóvá is hagyott és 200 000 korona keretet biztosított a tervhez. Mivel a pénzromlás miatt a költségek időközben 278 ezerre nőttek, még 100 ezerrel emelték a keretet, amit a kar már kézhez is vett. A munkálatok ekkor már folyamatban voltak, a készre jelentést március közepére várták. A berendezkedésre két hetet szántak. A minisztérium alapítványi ügyosztályával történt megállapodás szerint az Orvos-sebészhallgatók alapját teljes egészében, a Barna Ignác alapítványt részben a forgótőkére lehetett fordítani. Az Egyetemi Tanács engedélyezte, hogy az Orvostanhallgatók Segély- és Önképző Egylete és a Gyógyszerészhallgatók Segélyegylete alaptőkéjének háború alatti időközi kamatait a medikus menza kapja meg. Ezzel összesen 30 000 korona forgótőke volt várható, ami önmagában még nem lett volna elég, főleg a téli beszerzések idején. Ezért a kar a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank józsefvárosi fiókjánál még 70 000 koronás hitelt is felvett, aminek fedezetét a diákság menza előfizetései és szigorlati díjai jelentették, amit havonta 75 ezerre becsültek minimum 500 fő

[2] Semmelweis Egyetem Központi Levéltára. 1. fond Magyar Királyi (Pázmány Péter) Tudományegyetem Orvostudományi Kara, /a állag Kari tanácsülési jegyzőkönyvek 1793–1951. 44. kötet 235. (A továbbiakban: SEKL 1/a)

jelentkezése esetén. Az érdeklődés már ekkor jóval nagyobbnak tűnt. A belső berendezés 14 kocsirakományt kitevő tárgyait részben díjtalanul, részben kölcsönbe kapták meg a felszámolt tiszti étkezők és kórházak leszerelt anyagából. Ennek megszerzése körül különösen kitüntette magát Niederecker Gáspár leszerelt vadászhadnagy, IV. éves orvostanhallgató, a menza bizottság tagja. Egyedül az üvegnemű beszerzése tűnt lehetetlennek, ami az idő szerint elérhetetlen volt a kereskedelemben. A menza irányítását a tanártestület magának tartotta fenn, amit egy saját kebeléből kiküldött direktórium (sic!) útján kívánt megvalósítani. Tagjait tekintve az aktuális bizottság mellett még egy magántanárból, egy tanársegédből, öt orvostanhallgatóból és egy másodéves gyógyszerészhallgatóból állna. Fizetett tisztviselőként a Révész utcai rokkant kórház két alkalmazottját javasolták a gondnoki és a könyvelői állásokba havi 300-300 korona illetménnyel, valamint lakhatással és teljes ellátással. Ellenőrként a már ismert Niederecker orvosnövendéket fizetés nélkül, de lakhatással és ellátással. A további személyzet (szakács, cselédlányok, háziszolga és kocsis) felfogadására a direktórium magának tartotta fenn a jogot. A bizottság megkezdte az ügyrend és házirend kidolgozását. A szervezőmunka során a bizottság csakhamar szembesült azzal, hogy az igények messze túlszárnyalják a kezdeti terveket. Ezért a diákasztal mellett engedélyt kértek egy 120 ágyas diákszállás kialakítására is. A kivitelezést a nyári szünet idejére tervezték a Köztelek utcai épület 1-2. emeletén, a menzával egy épületben. A nyitást szeptemberre tűzték ki.

Újrakezdés a proleárdiktatúra után

A kommunista államcsíny aztán fenekestül felforgatott mindent, így a diákasztal és a diákszállás ügyét is. Több tanártól, így Bókay Árpádtól is megvonták a „venia legendit", azaz eltiltották az oktatástól. Feltehetően ez volt az oka annak, hogy áprilisban lemondott mind a Menza bizottság, mind a beszerzési csoport tagságáról. Azonban a kar és a beszerzés Karközi Bizottsága is élénken tiltakozott Bókay döntése ellen. A kollégák akciója sikeres lehetett, mivel júniusban Bókay már beadványt intéz a miniszterhez, arra kérve, hogy a Technikus Mensa mintájára a Gazdasági Hivatal vállalná át a menza rezsiköltségeit, valamint a férfi kisegítő illetményét.[3] A július 2-i kari ülés jegyzőkönyvéből már arról értesülünk, hogy a menza időközben feloszlott, így a tárgyait szétosztották az Általános Diákmensa és a Katholikus Patronage Egyesület között. Utóbbi ugyanabban az épületben kapott helyet, ahol a Medikus Menza is, feladata pedig a büntetett előéletű fiatalkorúak társadalmi reha-

[3] SEKL 1/a 44. kötet 769.

bilitációja volt. Ez a társaság erősen különbözött az orvoskari diákságtól, és a jelek szerint nem is alakult ki jó viszony a két kör között. Legalábbis erre utal Nékám Lajos, a bőrgyógyászat tanárának 1920. márciusi feljelentése és kártérítési igénye, amelyben kártérítést követel a Patronage Egyesületet felügyelő Igazságügyi Minisztériumtól, mert a Patronage a kiköltözéskor „a beépített felszerelési tárgyak vandál leszerelésével és elhurczolásával olyan állapotba hagyta vissza az épületet, hogy az ennek folytán előállott kár mintegy 600 000 koronára becsülhető".[4] Ekkor már Nékám töltötte be a menza bizottság elnöki tisztét az 1919 októberében váratlanul, 63 évesen elhunyt Bókay helyett. Nagy energiával látott hozzá az újjászervezéshez. Erőfeszítései eredményeként a Pénzügyminisztérium 1 millió koronát biztosított a menza céljaira, 100 ezret felszerelésre, 400 ezret forgótőkére és 500 ezret az átalakításra. Nékám a Mensa Academicához kapcsolódóan igyekezett megszervezni a Mensa Medicát úgy, hogy ez utóbbi vonatkozásában a karnak vétójoga legyen. Magát az épületet ugyanis a kar kapta meg, amit a medikus menzának csak használatra engedett át. Májusban már a Magyar Országos Nemzeti Szövetség is sürgette a menza megnyitását az erdélyi hallgatók érdekében,[5] amely sürgetést a kar teljesen feleslegesnek ítélt, mivel enélkül is mindent elkövettek a menza mielőbbi beindítása érdekében.

1920. május 17-én a menza megnyílt, Norvégia cipő és ruhaadománnyal segítette az ellátottakat, az amerikai Vöröskereszt pedig rendszeres élelmiszer szállítmányokat biztosított egészen 1922-ig.[6]

1920. november végére már 387-en jelentkeztek a menza bizottság felhívására. A kultuszminiszter ekkor 100 ezer koronával támogatta a szegénysorsú, de jó előmenetelű hallgatók ingyenes vagy kedvezményes étkeztetését és további 200 ezret helyezett kilátásba. A kiválasztás szempontjai között szerepelt a rászorultság, a tanulmányi előmenetel, a háborús érdem, a határon túlról menekült lét és a tisztviselői családi háttér. A hallgatóság kísérletet tett a menza feletti rendelkezés átvételére egy alapszabálytervezetet és egy memorandumot juttatva el a tanári karhoz. A tanári kar azonban csak konzultatív szerepet szánt a vezetésben a diákság képviselőinek, valamint a házirend betartatását és az ellenőrzést kívánta rájuk bízni. Decemberben Nékám Lajos már arról tett jelentést, hogy a miniszter jelentős segélyének köszönhetően mintegy 350 hallgató tudott ingyen vagy féldíjjal étkezni. Ugyanakkor tartani lehetett a diákjóléti alap kimerülésétől, ezért engedélyt kért a novemberi és decemberi bevételekből való tartalékolásra. Magyarul a működés stabil anyagi alapja még

4 SEKL 1/a 46. kötet 458.

5 SEKL 1/a 46. kötet 572.

6 Győry Tibor: *Az Orvostudományi Kar története 1770–1935*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.1936. 756. (A továbbiakban: Győry 1936.)

ekkor sem volt biztosított. Ezért gyűjtést folytattak a Medikus Mensa javára, ami 1922 februárjára 180 ezer koronát eredményezett. Ezen felül Rotschild báróné Wertheistein Róza 500 ezer korona értékű font adományt tett a menza és a Medikus Otthon javára, amiért a kar jegyzőkönyvileg mondott neki köszönetet.

1920 végére a diákság menza bizottsága és a menza bizottság tanár tagjai között megállapodás született a szervezetre és a szabályzatra vonatkozóan. „A tervezet szerint a mensa a tanári karé, alapítványait a dékáni hivatal kezeli, ügykezelését egy kinevezett állami hivatalnok, mint gondnok vezeti, ellenőrzését az egyetemi gazdasági hivatal végzi, felsőbb irányítását és vezetését pedig egy bizottság tartja kezében."[7] A bizottság áll a tanárelnökből, két kiküldött kari tagból, korosztályonként választott 2-2 hallgatóból, szigorlók (végzősök) és gyógyszerészhallgatók 2-2 képviselőjéből, összesen 14 ifjúsági tagból. Ezután kisebb huzavona indult meg az Egyetemi Tanáccsal, amely több pontot is kifogásolt a tervezetben, mivel az eltért az eddigi hallgatói segélyszervezetek szabályaitól. Ettől függetlenül a Collegium Medicum, melynek egyik alintézménye volt a Mensa Medica, 1920 májusában megkezdte működését. A Collegium fő célkitűzése volt, hogy minden diákjóléti egyesületet azonos épületbe telepítsen, méltányos áru lakhatást és ellátást biztosítson és gondoskodjon a szükségletekről, úgymint ruha, cipő, papír és írószer beszerzése, mosása, javítása stb. A költségvetésbe 1 millió koronát irányoztak elő az épület rendbehozására. A pénzromlás érzékeltetésére érdemes tekintetbe venni, hogy 1908-ban a Mária utcai Szemklinika építése és felszerelése összesen került 900 ezer koronába.

A VKM rendszeres támogatásának előfeltétele volt a szabályzat megléte – ennek a kar eleget is tett – valamint a rendszeres jelentéstétel a működésről. Ezt azonban az Egyetemi Tanács nem továbbította a minisztériumba, mivel a szabályzatot is visszaküldte átdolgozásra, így a Mensa mintegy ¾ millió koronától esett el. 1921. november 26-i ülésén az Egyetemi Tanács végül elfogadta a szabályzat tervezetét, de Hanuy Ferenc prorektor kifejezte óhaját, hogy más karbeli hallgatókat is fogadjanak a menzán, hasonlóan a Mensa Academicához, ahol orvostanhallgatók is étkeznek. Kenyeres Balázs orvoskari dékán ezt azzal igyekezett kivédeni, hogy a menza már így is befogadóképessége határán áll.[8] Igaz, a medikusok mellett a szigorló orvosokat is fogadta a menza a végbizonyítvány kiadásától számított 1 éven belül, a gyakorló orvosokat a felavatás utáni 18 hónapig, és az egyetemi alkalmazásban lévő doktorokat alkalmazásuk idejére. A november 29-i kari ülésen Nékám jelentette, hogy

7 SEKL 1/a 47. kötet 209.

8 Semmelweis Egyetem Központi Levéltára. 1. fond Magyar Királyi (Pázmány Péter) Tudományegyetem Orvostudományi Kara, /b állag Dékáni Hivatal iratai 1785–1951. 2116/1921–22. (A továbbiakban SEKL 1/b.

a menza átépítése és collegium medicummá bővítése megindult, és a jövő tanév elejére már 150 hallgatót lesz képes befogadni.

Nékám Lajos bizottsági elnök 1922 januárjában aggasztó jelentést terjesztett a kari tanács elé.[9] A miniszter (ekkoriban Vass József, kalocsai nagyprépost) a nyár és az ősz folyamán számos mérnök- és művészhallgatót küldött a menzára, valamint bolgár nemzetiségű diákokat is, de a velük járó tartozásokat nem egyenlítette ki. A hátralék már elérte a 400 ezer koronát, de most annak a 200 hallgatónak az ellátását is beszüntette, amit egész évre ígért. Konyhai gépek beszerzése is folyamatban van, de kifizetve még ezek sincsenek. A Medikus Otthon felállítására 1919 őszén 650 ezer koronát állítottak be, amely munka 1922 elején már 3 millióba kerülne, de a VKM összesen csak 1 milliót utalt ki. Időközben arra is fény derült, hogy az épület tetőgerendái elkorhadtak, de a vastraverzekre cserélésük „manapság lehetetlen".

Nékám februári jelentése szerint 194 fő folyamodott ingyenes asztalra, akik közül 105 kitűnő előmenetelű. Vass József miniszter megállapodott a Közalkalmazottak Nemzeti Szövetségével, hogy a közalkalmazottak gyermekei ingyenes étkezésben részesülhetnek. A folyamodók között 88 ilyen jogosult volt található. 1922. márciusra a Mensa Medica csődközeli állapotba jutott, minden étkezőre 9 koronát fizetett rá. A tartalékok kimerültek és a VKM-nek sem állt módjában segítséget nyújtani. Az Otthon épületét végül sikerült rendbe hozni, bár a VKM segélye erre kevésnek bizonyult, tartalékokat is igénybe kellett venni. Így itt már csak a bútorzat és a fehérnemű beszerzése maradt hátra. A szorult helyzetben Nékám olyan lépésre szánta el magát, ami végül kínos fiaskóval végződött. Érintkezésbe lépett a pénzintézetek és takarékpénztárak szövetségével, akik kezdetben jelentős támogatást helyeztek kilátásba. Az igazgatósági tagok el is látogattak az Otthonba, ám ott egy olyan helyiségbe is benyitottak, ahol a Csaba Bajtársi Egyesület volt elszállásolva. Mivel az itteni falakon durva, zsidóellenes plakátok lógtak, a vendégek megrökönyödtek, majd „természetesen az urak csalódottan és lehangoltan távoztak."[10] A március 14-i kari ülésen Nékám Lajos kétségbeesve kérte tanártársait, hogy kapcsolataikat felhasználva próbáljanak hatni a segítőkész pénzintézeti igazgatókra, és elmagyarázni, hogy a Mensának és az Otthonnak nincs köze a Csaba Bajtársi Egyesülethez. A próbálkozás eredményéről forrásaink nem számolnak be, mindenesetre a menza egy ideig még képes volt folytatni munkáját. Áprilisban már olyan javaslat is felmerült, hogy a Collegium Medicum alaptőkéjéből 1,3 millió koronát adjanak kölcsön a centrumnak, mivel a kollégiumban cipő- és ruhajavító, illetve tisztító részlegeket szerettek volna felállítani. A június 19-i ülésen Nékám helyett Hoór Károly, a szemészet tanára jelentette be,

9 SEKL 1/a 48. kötet 285.

10 SEKL 1/a 48. kötet 392.

hogy a Mensa Medicát pénzhiány miatt be kellett zárni, a Collegium Medicumot pedig július 1-jén kell bezárni. További részletek itt nem szerepelnek, de valószínűleg a szünidőre szóló bezárásról lehetett csak szó.

1922 szeptemberében ismét tárgyalták a kollégium és a menza költségvetését.[11] Az eredeti fő összeget 23 millió koronára tervezték, amit a pénzromlás miatt 43 millióra kellett módosítani. A hallgatók hozzájárulását is emelni kellett, bár leszögezték, hogy napi 80 koronánál aligha lesznek képesek többet fizetni. Összehasonlításként, a budapesti Orvostudományi Kar teljes kiépítése a Monarchia idején, 1875–1911 között 25 millió koronába került. A ráfordítás eredményeként pedig három egyetemi telepen és néhány szatellit épületben egy vadonatúj, az akkori idők színvonalán álló orvos- és gyógyszerészképző intézmény jött létre.

Ugyanekkor jelentették be, hogy a gróf Károlyi-család (gróf Károlyi Gyula, gróf Károlyi Lászlóné és gróf Károlyi Imre) összesen 750 000 korona értékű adományt tett a Collegium Medicum javára. Nékám Lajos munkálkodása nyomán ekkor már 673 kötetes kollégiumi könyvtár is a bentlakók rendelkezésére állt. Báró Korányi Frigyes pénzügyminiszter pedig 1 millió koronával támogatta a szükséges beruházásokat.[12]

1924. szeptember 16-án Nékám Lajos lemondott a Collegium Medicum és a kari könyvtár vezetéséről, amit addig párhuzamosan ellátott. Indoklásában hivatkozott a két intézmény súlyos helyzetére és keserűen tette hozzá, hogy az általa javasolt szükséges intézkedésekre nem került sor. Hosszas vita után a kar a döntést a másnapi Klinikai Bizottsági ülésre halasztotta, de ennek jegyzőkönyve sajnos nem maradt meg. A tanári kar unszolására Nékám ekkor még vállalta a munka folytatását, de a jelenet 1925 decemberében megismétlődött. A hallgatói ügyekkel párhuzamosan ő látta el a kari könyvtár tanárelnöki feladatait is, amelyek szintén teljes embert igénylők voltak. Ilyen volt például az antant országokból származó, és a háború alatt elmaradt szakfolyóiratok pótlása, melyhez sikerült elérnie a Rockefeller-alapítvány támogatását. 1927 szeptemberében Grósz Emil kérdést intézett Nékám Lajoshoz, azt firtatva, hová került a klinikus tanárok által a menza javára összegyűjtött tekintélyes összeg. Mint kiderült, takarékpénztári betétként képezi a Mensa Medica tartalék tőkéjét.[13] Az 1927. december 13-án tartott kari ülésen Nékám Lajos végérvényesen felmentését kérte a Collegium Medicum tanárelnöki tiszte alól, részben az Orvosi Könyvkiadó Társulatban vállalt elnöki tisztsége, részben egyéb elfoglaltságai miatt. Maga helyett pedig Rigler Gusztávot, a közegészségtan tanárát ajánlotta, aki 1928 januárjától át is vette helyét.

11 SEKL 1/a 49. kötet 50.
12 Győry 1936. 757.
13 SEKL 1/a 54. kötet 132.

A működés állandósulása

A Mensa Medica vezetősége szorult helyzetében a törvényhatósági városokhoz fordult segélyért, de pl. Hódmezővásárhelyről elutasító válasz érkezett. Júniusban Nékám és Rigler tanárok közös helyzetjelentést adtak a Collegium Medicum fejlesztési lehetőségeiről, amely ekkor összekapcsolódott a kari könyvtár ügyével. Annak bővítése ugyanis csak úgy volt elképzelhető, hogy a dékáni épületből a Köztelek utcaiba költöztetik át az Orvostanhallgatók Segélyegyletét, ami viszont a diákotthon bővítését teszi lehetetlenné. Rigler 1930. augusztus 20-i halála után Kelen Béla, a röntgenológia tanára vette át a menza és a kollégium irányítását.

Később a kari ülések már elég ritkán taglaltak menzával, vagy diákszállással kapcsolatos kérdéseket, ami arra utal, hogy a működés kiegyensúlyozottá válhatott. Ezt támasztja alá az 1932/33. tanév gazdálkodásáról szóló jelentés is, amit Hudyma Emil igazgató terjesztett a tanártestület elé. Eszerint a Collegium Medicum növendékeinek száma 103 fő volt, akik 50, 60 vagy 65 pengőt fizettek havonta, a szobák ágyszámaitól függően. A tanév során 85 015 adag ebédet és 49 604 adag vacsorát osztottak ki. A kollégium és a menza teljes bevétele 124 113,36 pengőre rúgott, míg a kiadások 121 926,95 pengőt tettek ki.

Az 1934. szeptember 25-én közreadott jelentés szerint az ellátott összes növendékek száma 139 főt tett ki. A Mensa Medicán 78 hallgató étkezett, míg a Mensa Academicán ugyanekkor 444 ebédet adtak ki. Az eredetileg 40 000 pengős államsegély időközben 10 000 pengőre zsugorodott, de a költségvetés számaiból az tűnik ki, hogy a fenntartás stabilizálódott: 113 086,60 pengős bevétel mellett a kiadás 109 127,86 pengő volt. Szóba került a dohánygyári telek (a mai Markusovszky tér a Kinizsi utcai dohánygyári épülettel) megszerzése diákszálló céljaira, de ennek 3,5 millió pengős költsége ezt akkor kivihetetlenné tette. Helyette inkább egy tüdőbeteg pavillon felállítását tervezték. Ennek alapkő-letételére nem sokkal később, az egyetem 300 éves ünnepségei keretében, 1935-ben sor is került, de a megvalósítás már elmaradt. 1936. október 20-án Burger Károly, a II. sz. Szülészeti és Nőgyógyászati Klinika frissen kinevezett igazgatója vette át a Collegium Medicum tanárelnöki tisztét.

Ettől kezdve a korszak végéig rendszeresen találni rövid, éves jelentéseket a kari jegyzőkönyvekben. Ezek szempontrendszere időnként változott, de általában feltüntették a kedvezményezettek számát (1943/44-ben 133 fő), honosságát, néha felekezeti hovatartozásukat. Részletezték a szak- illetve korosztály szerinti megoszlást (orvostanhallgató, szigorló orvos, végzett orvos), közölték a fegyelmi vagy tanulmányi okok miatt elbocsátottak, a sikeresen vizsgázottak (szigorlat, kollokvium, doktorátus), valamint a menzán kiadott ételadagok számát. A nagyságrend érzékeltetésére,

1937/38. tanévben 28 358 adag reggelit, 51 148 adag ebédet és 52 169 adag vacsorát adtak ki. Ugyanez az adatsor 1941/42-ben 27 364 reggeli, 79 314 ebéd és 35 480 vacsora volt.

A kezdeti idők nehézségeit leküzdve a tanári karnak sikerült egy megbízhatóan működő diákjóléti intézményt létrehoznia, ami a két háború közötti korszak végéig üzemelt. Ezzel nemcsak egyszerűen szociális célt szolgáltak, de a háborút követő válságos idők átvészelése után segítették a szegényebb sorsú, de jó előmenetelű diákokat tanulmányaik elvégzésében, ami a kultúrpolitika egyik célkitűzése is volt. Áttételesen a diáknyomor és a létbizonytalanság megszüntetése pedig kihúzta a talajt a szélsőséges és erőszakos eszmeáramlatok alól, melyek a budapesti orvoskaron is megjelentek és huzamosabb ideig jelen voltak.

Ligeti Dávid

NŐI HALLGATÓK ARÁNYSZÁMAINAK VÁLTOZÁSAI A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT A MŰEGYETEM HALLGATÓI TÖRZSKÖNYVEI TÜKRÉBEN

Az egyetemek 19–20. századi átalakulásának egyik legfontosabb területét a női hallgatók megjelenése jelentette. Svájcban 1871 óta lehetett nőként a felsőoktatásban tanulni,[1] majd ez a folyamat Nyugat-Európában az 1880-as években bontakozott ki; hazánkban pedig némi fáziskéséssel az 1918 őszén bekövetkezett rendszerváltoztatás következtében – általános jelleggel[2] – nyíltak meg az univerzitások kapui a gyengébbik nem számára.[3] Ez a folyamat már az I. világháború idején megmutatkozott, hiszen a férfiak tömeges katonai szolgálata megteremtette a nők egyetemi arányszámának rohamos növekedését.[4] Magyary Zoltán 1927. évi összesítése szerint tételesen így nézett ki ez az expanzió:[5]

Női hallgatók száma

Év	Orvosi karok	Bölcsészeti karok	Gyógyszerész-tanfolyam	Rendkívüli hallgatók	Összesen
1901	24	53	–	9	86
1906	35	117	9	38	199
1910	72	167	12	67	318
1913	147	139	–	189	475
1917	331	369	2	487	1189

1 Palasik Mária: A magyar nők a műszaki felsőoktatásban, a mérnöki pályán és a műszaki tudományokban a XX. században. *Múltunk*, 2003/3. 132–158. 133.

2 Nagyon kevés esetben, de volt példa női hallgatókra már az I. világháború vége előtt is. 1895-ben Wlassics Gyula kultuszminiszter rendelete engedélyezte a női hallgatók egyetemi felvételét, de csak a bölcsészeti, valamint az orvosi karokra (ideértve a gyógyszerészképzést is). Kokoly Zsolt: Női hallgatók az erdélyi jogi oktatás történetében. *Korunk*, 2020/3. 35–40. 36. A műszaki, illetve a jogi tanulmányok folytatására azonban nem voltak jogosultak. Batalka Krisztina: Pécsi Eszter, az első magyar mérnöknő. *Magyar Építéstechnika*, 2020/4–5. 22–24. 22. (a továbbiakban: Batalka, 2020.)

3 Héberger Károly: *A Műegyetem története*. IV. kötet. Budapest, BME, 1979. 824. (a továbbiakban: Héberger, 1979.)

4 Minderre lásd Magyary Zoltán vonatkozó adatsorait: *A magyar tudománypolitika alapvetése*. Szerk. Magyary Zoltán. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi, 1927. 49–50. (online elérhető: https://mtda.hu/books/magyary_zoltan_a_magyar_tudomany_politika_alapvetese.pdf, letöltés: 2025. augusztus 4.)

5 Uo. 50.

A Műegyetemre – a világháború végén megalakult népkormány döntése révén – első alkalommal 1918 őszén iratkozhattak be nők. Tanulmányom célja, hogy az egyetem vonatkozó hallgatói törzskönyvei alapján bemutassam a nők arányszámainak alakulását.[6]

Általános tendenciák

Az első táblázatban a Műegyetemen tanuló női hallgatók összesített számát, illetve százalékos arányát figyelhetjük meg. Jól látható, hogy a Horthy-korszak első évtizedében gyakorlatilag elhanyagolható volt a hölgyek jelenléte az egyetemen, majd a harmincas években arányszámuk jelentősen növekedett. Ez a tendencia a kutatócsoportunk által még vizsgált időszak utolsó részében is érvényesült.

Tanév	Női hallgatók száma	Az összes hallgató %-ában
1920/21–1929/30	4	0,2
1930/31–1939/40	97	4,4
1940/41–1949/50	346	9,9

Ha a húszas évek adatait meg szeretnénk érteni, figyelembe kell vennünk, hogy az egyetem vezetése meglehetősen konzervatív módon közelítette meg a női hallgatók felvételét. A rektori tanács alapvetően a hölgyek gyengébb fizikai adottságaival magyarázta, hogy „a mérnöki, gépészmérnöki, valamint a vegyészmérnöki osztály […] ne nyittassék meg a nők előtt”.[7] Korábban érvként merült fel a szükséges laboratóriumi felszerelés hiánya is.[8] Elviekben az építészi osztályon 5%-os „nemi numerus clausust” határoztak meg,[9] de mint a táblázatból is látszik, ezt meg sem közelítette a felvett nők aránya. Ebben a legfontosabb tényező az egyetemen feltorlódott katonaviselt férfi hallgatók magas száma volt, akik felvételét priorizálta az univerzitás vezetése.

Az egyetemi szabályozást 1927-ben miniszteri rendeleti szintre emelték. Ennek hatására is egy évvel később magántanári képesítő szabályzatban a „férfiak” szót doktorokra cserélték, másutt pedig a „folyamodók” kifejezést kezdték el használ-

6 Az adatbevitelt Batalka Krisztina, Kulcsár Anna, Nagyné Vágó Andrea, valamint Ligeti Dávid végezte el.

7 Héberger, 1979. 824–825.

8 Hollósi Gábor: „Zárt szám” a mérnökképzésben. In: *VERITAS Évkönyv 2014*. Szerk. Ujváry Gábor. Budapest, Magyar Napló–VERITAS, 2015. 147–194. 154.

9 Héberger, 1979. 825.

ni.[10] A közgazdasági kar – ahol a nők engedélyezett létszámaránya 30% volt – rövid integrációja tovább katalizálta a Műegyetemen a hölgyek térnyerését. A folyamatnak újabb lökést adott az 1938–41. évi revízió folyamata; mivel a szomszédos államokban magasabb volt a nők egyetemi arányszáma és ehhez bizonyos mértékig alkalmazkodni kellett.[11]

Ám a végleges emancipációig egészen 1946 augusztusáig kellett várni: ekkor lettek a felvételinél egyenlő feltételek a két nem között.

A vizsgált szakosztályok

Írásom ezen részében mérnöki szakosztályi bontásban összesítem a műegyetemi adatokat: a nők általános aránya mellett feltüntettem az izraelita hölgyekét is.

Szakosztály	Összhallgatói létszám (fő)	Nők száma (fő)	Izraelita nők aránya (%)
Építész	3285	110	12,7
Építő	7967	40	20
Gépész	12 500	14	23
Vegyész	2827	51	11,76

Az adatokból jól látható, hogy az építészmérnöki kar nyílt meg a legkorábban a nők számára, míg a „legfiúsabb" szakosztály a gépészmérnöki volt. Amennyiben az izraelita nők arányát szeretnénk elemezni, megállapítható, hogy az jócskán meghaladta az egyetemen tanuló összes zsidó hallgató részesedését.[12] Természetesen ebben az esetben számolnunk kell a viszonylag kis abszolútértékek torzító hatásával is.

A soron következő táblázatokban szakosztályi évi bontásban mutatom be a női arányszámokat.

10 Uo. 827.

11 Uo. Hasonló tendencia volt megfigyelhető pl. a Debreceni Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Karán is. Hollósi Gábor: A Jog- és Államtudományi Kar hallgatói társadalma (1914–1949). In: *Közlemények a Debreceni Tudományegyetem történetéből*. IV. köt. Szerk. Hollósi Gábor. Debrecen, Debreceni Egyetem, 2006. 34–50. 36–37.

12 Lásd minderre: Ligeti Dávid: A numerus clausus és Trianon következményei a Műegyetem gépész-és vegyészmérnöki hallgatói törzskönyvei tükrében (1910–1949). In: *Trianon és a magyar felsőoktatás*. 6. kötet. Szerk. Ujváry Gábor. Budapest, Magyar Napló–VERITAS, 2022. 21–30. 28.

Építészmérnöki szakosztály

Tanév	Összhallgató (fő)	Nők száma (fő)	Nők aránya (%)
1918/19	323	2	0,61
1926/27	68	2	2,94
1927/28	58	1	1,72
1928/29	61	2	3,28
1931/32	37	1	2,7
1932/33	31	1	3,22
1933/34	35	1	2,85
1934/35	35	2	5,7
1936/37	32	1	3,1
1939/40	37	2	5,4
1940/41	91	2	2,19
1941/42	133	13	9,7
1944/45	46	1	2,17
1945/46	317	49	15,45
1946/47	122	11	9
1947/48	106	7	6,6
1948/49	117	12	10,25

Építőmérnöki szakosztály

Tanév	Összhallgató (fő)	Nők száma (fő)	Nők aránya (%)
1918/19	655	3	0,45
1926/27	60	1	1,7
1944/45	968	4	0,41
1945/46	411	13	3,16
1946/47	318	3	0,94
1947/48	317	9	2,83
1948/49	294	7	2,38

Gépészmérnöki szakosztály

Tanév	Összhallgató (fő)	Nők száma (fő)	Nők aránya (%)
1918/19	11 930	1	0,08
1946/47	438	2	0,45
1947/48	458	9	2
1948/49	391	5	1,28

Vegyészmérnöki szakosztály

Tanév	Összhallgató (fő)	Nők száma (fő)	Nők aránya (%)
1935/36	47	1	2,1
1936/37	35	1	2,8
1937/38	42	1	2,4
1938/39	53	1	1,9
1940/41	111	3	2,7
1941/42	90	3	3,3
1942/43	194	1	0,5
1946/47	56	3	5,3
1947/48	109	11	10
1948/49	136	26	19,1

Az úttörők

Írásom végén néhány híresebb – méltán úttörőnek nevezhető – női hallgatói életpályát szeretnék felvázolni. A Műegyetem első női hallgatója, az 1898-ban született Pécsi Eszter építészmérnök volt, aki 1920 márciusában szerezte meg diplomáját – ennek ilyen „korai" időpontját az tette lehetővé, hogy vonatkozó, korábbi berlini tanulmányait elfogadták Budapesten.[13] Pécsi Eszter kitűnő szakember lett, aki részt vett a margitszigeti – ma Hajós Alfréd – uszoda tervezésében, több fővárosi kórház szerkezetének megalkotásában, majd 1945 után jelentős szerepet játszott a rommá lőtt Budapest épületeinek statikai felmérésében is. 1957-ben emigrálni kényszerült, de építészmérnöki munkáját Bécsben, majd New Yorkban folytatta. 1975-ben halt meg.[14]

Várnay-Sternberg Marianne (1898–1944) volt az első olyan építészmérnök-nő, aki teljes egészében Magyarországon végezte tanulmányait. Pályafutása során számos családi házat, győri, illetve szegedi középületeket tervezett. Talán leghíresebb épületének a szegedi OTI-székház bizonyult. A sikeres építésznőt 1944-ben deportálták, és a haláltáborból nem térhetett haza.[15]

Mahrer Vilma (1901–1944) volt az első nő, aki gépészmérnöki oklevelet szerzett hazánkban 1925-ben. E ténynek köszönhetően személye joggal keltette fel a kortárs sajtó érdeklődését, amelyek beszámolói rendre kiemelték: lehetséges, hogy ezen

13 Batalka, 2020. 22.

14 Uo. 24.

15 Gottdank Tibor: *Első női építészünk: Várnay Marianne.* https://epiteszforum.hu/elso-noi-epiteszunk-varnay-marianne (Letöltés: 2024. július 16.)

a területen is teljes értékű munkát lássanak el nők.[16] Mahrer szintén nem élte túl a vészkorszakot.[17]

Összegezve megállapíthatjuk, hogy bár a női hallgatók viszonylag későn nyertek tért a két világháború közötti műegyetemi oktatása során, hamarosan kiváló teljesítményt nyújtottak és megalapozták az 1945 után bekövetkezett teljes nemi emancipációt.

[16] Sz. n.: Látogatás az első magyar gépészmérnöknőnél. *Az újság,* 1925. március 29. 9. – B. L.: „Vilma, mérnök lesz belőled…". *Pesti Napló,* 1931. augusztus 15. 34.

[17] Batalka Krisztina: A Műegyetem az I. világháborúban. *Gerundium. Egyetemtörténeti Közlemények*, 2016/3–4. 48–60. 58.

Seres Attila

EGY MUSZLIM DIÁK A MAGYAR FELSŐOKTATÁS RENDSZERÉBEN TAGÁN GALIMDZSÁN TANULMÁNYI ELŐMENETELE (1922–1929)

„Ti hívők! […] És amikor azt mondják nektek, hogy álljatok föl, akkor cselekedjetek így, hogy Allah is több fokkal emelje magasabbra azokat, akik hisznek, és akiknek tudás adatott." (Korán, 58:11)

Bevezető gondolatok

A tanulmányom bevezetéseként azért esett a választásom a *Korán*nak erre a szakaszára, mert – az 58. szúra, és azon belül a 11–13. ája, amelyek a Mohamed prófétával szemben tanúsítandó illő viselkedésre vonatkozó posztulátumokat fogalmaznak meg – talán a legeklatánsabban fejezi ki, hogy az iszlámban milyen nagy becsben tartják a tudást, és az annak megalapozását szolgáló tanulást, ismeretszerzést.[1] Az iszlám olyan civilizációs szervező erő és gondolati rendszer, amelyen belül kiemelt és hangsúlyos szerepet kap a nevelés, a tanulás és a tudományosság.[2] A muszlim tanítások részletesen kifejtik, hogy senki nem élhet példamutató, hithű életet, ha kétségek gyötrik a vallásával kapcsolatban, ezért a *Korán* több részlete is a folyamatos kérdezésre és tanulásra buzdít. Az iszlámban – a szent írások tanulmányozása mellett – a hit megerősítésének fontos eszköze az Isten által teremtett világ minél alaposabb megismerése. A hívő embernek maximálisan használnia kell értelmét, képességeit, és egész élete során keresnie, kutatnia kell az igazságot. Az iszlámban ezeknek a lelki-szellemi és racionális alaptanításoknak az összekapcsolása magyarázza a hívei körében oly nagyra értékelt tanulás és tudás piedesztálra emelését.[3]

1 *Korán*. Ford. Simon Róbert. Szerk. Puskás Ildikó. Harmadik kiadás. Budapest, Helikon, 1997. 396. A *Korán* magyar fordításai közül – legalább is tudományos szemszögből ítélve – manapság is a neves irodalomtörténész, műfordító, klasszika-filológus és orientalista Simon Róbert által elkészített változatot tarthatjuk a legkorszerűbbnek. Simon Róbert célja a *Korán* modern magyar (kritikai) fordításának közreadásával nem az volt, hogy segítse a magyar nyelvű muszlim liturgia elterjedését, hanem az, hogy a tudományos kutatások, a történeti és filológiai vizsgálódás számára hozzáférhetővé tegye az iszlám szent szövegeit.

2 Kéri Katalin: *Nevelésügy a középkori iszlámban*. Pécs, Iskolakultúra, 2002. /Iskolakultúra-könyvek 16./ 9.

3 Uo. 32.

A tanulmányom témájának elsődleges megközelítési keretéül választott muszlim vallási doktrínák kapcsán szükséges kitérni arra, hogy elsősorban a bölcsészettudományokban (történettudomány, filológiai tudományok stb.) teret nyert nézet szerint az iszlám nem pusztán egy spirituális képzetekre, dogmatikai tanokra alapuló, valamint az azok ápolását szolgáló vallásgyakorlat és felekezeti intézményrendszer, hanem egy e vallás égisze alatt kivirágzott, széleskörű társadalmi, kulturális és politikai integratív erővel bíró, küldetéstudattal rendelkező civilizáció is. Az ismert iszlámkutató, Bernard Lewis is – meglehetősen provokatív című könyvében – az iszlámnak ez utóbbi értelmezését helyezi előtérbe. Szerinte az iszlám jóval több, mint egyház és vallásgyakorlat, egy ezer éve elfogadott elv- és előírás-gyűjtemény, amely az abban szocializálódó egyének (hívek) mentalitását kizárólagosan meghatározza, illetve szabályozza a híveknek a kormányzat, a vallás és a társadalom közötti kapcsolatokra, a közéletre vonatkozó felfogását, attitűdjét is.[4]

Mint azonban arra a téma neves hazai szakértője, Rostoványi Zsolt felhívja a figyelmet, az iszlám szerepére vonatkozó értelmezések eltérnek egymástól, és a legújabb tudományos diskurzusban a társadalomtudósok által elfogadott narratíva különbözik attól, amit a bölcsészettudományok képviselői régóta hangoztatnak. Az általa „monolitikusnak" nevezett iszlámfelfogás magát az iszlámot, míg a „pluralista" vagy „szekularizált" iszlámfelfogás a muszlimokat és a gazdasági-társadalmi viszonyaikat teszi az elemzés tárgyává. Úgy véli, hogy az iszlám, mint „zárt rendszer" a gyakorlatban nem létezik, az iszlám civilizáció inkább lokális kultúrák együtteseként jellemezhető, s a tudományos vizsgálatokban nagyobb hangsúlyt kell helyezni arra, hogy a muszlimok maguk miként alakították saját történelmüket, gazdasági, szociális és politikai viszonyaikat.[5]

Mindazonáltal a tudományos diskurzusban egyetértés övezi azt a megállapítást, miszerint a muszlimok mindennapi életének és cselekvéseinek vannak normatív elemei, amelyek elsősorban a saría követésében mutatkoznak meg. Rostoványi is hangsúlyozza, hogy ebből ered a kereszténység és az iszlám – illetve a keresztények és a muszlimok magatartásmintái – közötti egyik alapvető különbség is. A kereszténységtől eltérően az iszlám – a judaizmushoz hasonlóan – „törvényvallás", tehát abban nem a teológia, hanem a széles értelemben vett vallásjog (és valláserkölcs), vagyis a saría foglalja el az első helyet. A saría a jog, a vallás, az etika és az erkölcs kombinációja, azokat az isteni eredetű iránymutatásokat, alapelveket foglalja magába, amelyeket a muszlimoknak a mindennapi életükben követniük kell, tehát végső soron

4 Lewis, Bernard: *Az iszlám válsága*. Budapest, Európa, 2014. 28–32.

5 Rostoványi Zsolt: *Az iszlám és a 21. század. Kihívások és válaszok*. Budapest, L' Harmattan, 2020. 19–23.

a születéstől a halálig a földi létre, a teljes életformára és életvitelre vonatkozó normarendszer, egyfajta „magatartási kódex”.[6] Ebből is következik, hogy egy muszlimnak kitérnie a maga vallásából – és esetleg felvennie egy másik hitet – szinte lehetetlen, mert az a gyermekkora óta mélyen beléivódott szociális, közösségi és családi normák és reflexek kényszerű megváltoztatását vonná maga után.

Tanulmányom legfőbb kérdése a fent leírt, s az iszlám előírásainak megfelelő normatív szellemi és racionális felfogás, illetve viselkedésminta ismeretében fogalmazódott meg bennem. Vajon hogyan tudott beilleszkedni az első világháború utáni nemzeti ellenforradalmi rendszer keresztény felekezetűeket preferáló felsőoktatási rendszerébe egy muszlim környezetben felnőtt, a muszlim valláserkölcsre és muszlim társadalmi-politikai etikára kondicionált, ugyanakkor az iszlám fent ecsetelt tanainak megfelelően a tanulásra és a tudásra a hit elmélyítésének eszközeként tekintő, kielégíthetetlen tudásvággyal és ambíciókkal rendelkező fiatalember. A kérdés továbbgondolható, és egy még általánosabb kontextusba is belehelyezhető. Nevezetesen, be tudott-e illeszkedni egy ilyen, teljesen eltérő, majdnem idegen vallási, kulturális háttérrel és mentális attitűddel rendelkező egyén a Horthy-korszak Magyarországának társadalmi viszonyai közé? Ha igen, akkor hogyan tudott gyökeret ereszteni és egzisztenciát teremteni maga számára? Legfőképpen pedig milyen szerepet játszottak mindebben az itteni felsőfokú tanulmányai, előkészíthették-e azok a talajt a beilleszkedése – mai divatos, ám itt is helyénvaló kifejezéssel élve a „társadalmi integrációja” – előtt? Jelzem egyúttal, hogy ezekre a kérdésekre nem fogom explicit módon megadni a válaszokat, a baskír származású Tagán Galimdzsán magyarországi felsőoktatási adaptációját, majd abból nyíló egzisztenciális perspektíváit egy olyan esettanulmányként kezelhetjük, amely néhány következtetést kínál számunkra.

Tagán Galimdzsán személye elsősorban néprajzkutatóként vonult be a magyar tudomány történetébe. Meglehetősen sokat idézték és idézik,[7] ami minden bizonnyal azzal is magyarázható, hogy a hazai tudományos kutatásait a szülőföldjén, vagyis legalább részben a magyar őshazával azonosított terepen szerzett tapasztalatokkal, sokak számára még egzotikusnak számító baskír történeti és néprajzi alapismeretekkel, egyfajta autentikus adatközlőként ötvözhette. Az életéről, a magyarországi életszakaszáról, s különösen a debreceni és budapesti tanulmányairól mindazonáltal

6 Uo. 195–197.

7 Magyar nyelvű tanulmányainak nagy része orosz fordításban egy önálló kötetben is megjelent. Lásd: Tagan, Galimdzsan: *Etnograficseszkie zametki o baskirah i drugih tjurszkih narodah*. Perevod sz vengerszkovo: Torma József. Ufa, Gilem, 2005. Az anatóliai kutatásainak összefoglalását lásd: Bartha Júlia: *Kelet kapuja. Tanulmányok a török kultúra köréből*. Törökszentmiklós, Kézműves Kultúra Egyesület, 2023. 48–56.

még most sem rendelkezünk teljes körű ismeretekkel. Marszil Farhsatov baskír irodalomtörténész egy kiváló életrajzi összefoglalót írt róla, amelynek értékét a magyar tudományos kutatások szempontjából elsősorban a Magyarországon nem hozzáférhető baskíriai levéltári források felhasználása, illetve a Magyar Néprajzi Múzeum Irattárában a Tagán személyi hagyatékában lévő baskír és török nyelvű levelek részbeni feldolgozása és látótérbe helyezése adja.[8] Mindazonáltal Farhsatov – magyar nyelvtudás híján –, átfogó, szisztematikus és mélyfúrásszerű magyarországi levéltári kutatásokra nem vállalkozhatott.[9]

Tagán Galimdzsán – egy tanuló tanító a polgárháborúban

Tagán Galimdzsán[10] 1892. január 1-jén született az akkor az Orenburgi kormányzóság Cseljabinszki járásához tartozó Tengrikul (a hivatalos orosz közigazgatási megnevezése szerint: Tanrikulovo) faluban.[11] Mint azt a biográfusa, Marszil Farhsatov hangsúlyozza, Tagán oroszországi tanulmányainak adatolását még számtalan fehér folt nehezíti, egyes részleteket maga sem tudott tisztázni. Az biztos, hogy az alapfokú tanulmányait tekintve vallásos nevelésben részesült, bár abban eltérnek a források, hogy milyen típusú iskolába járt, kizárólag a Korán olvasásának és értelmezésének elsajátítására szorítkozó (mekteb), vagy a szent könyv tanulmányozásán és ismeretén túl egyéb tárgyakat, elsősorban matematikát, fizikát, csillagászatot, filozófiát, irodalmat és művészeteket is oktató, magasabb fokú vallási tanintézménybe (medresze). Noha Tagán ezek után az oroszországi világi (állami) oktatási rendszer-

8 Farhsatov, Marszil: *Galimdzsan Tagan v emigracii. Biograficseszkij ocserk*. Ufa, Gilem, 2003. (A továbbiakban: Farhsatov, 2003.) – Tagán személyes irathagyatékából egy-egy török nyelvű dokumentumot orosz fordításban külön is publikált. Például: Farhsatov, Marszil: „Vas zagyerzsavsijszja v dalnyih krajah szin". Maloizvesztnie sztranyici biografii A-Z. Validi v szvetye novih arhivnih dokumentov. *Reszpublika Baskortosztan*, 2004. december 29. 7.

9 A Tagán életére és részben a néprajzi kutatásain túlmutató tevékenységére vonatkozó magyar nyelvű irodalom: Keszi Kovács László: Emlékezés Tagán Galimdzsánra. Megkésett nekrológ. *Néprajzi Hírek*, 1998/1–4. 87–97. (A továbbiakban: Keszi Kovács, 1998.) Seres Attila: Tagán Galimdzsán és a bolsevikellenes baskír emigráció Magyarországon. In: *Az orosz „fehérgárdista" emigráció Magyarországon (1918–1945)*. Szerk. Halász Iván. Budapest–Esztergom, BCE Nemzetközi Migrációs és Integrációs Karközi Kutatócsoport – Szent Adalbert Közép- és Kelet-Európa Kutatásokért Közalapítvány, 2011. 91–108.

10 Az orosz nyelvű hivatalos állami adminisztrációban Galimdzsan Girfanovics Taganov néven anyakönyvezték. Ő maga a latin betűs, oszmánli török nyelvű dokumentumaiban Alimcan (vagy: Alimdsan) Tagan változatban írta alá a nevét. Lásd például: Tagán levele Ibrahim Tali bejnek. Budapest, 1928. december 8. Néprajzi Múzeum Irattára, EAD-10/T. (Personalia) 48. doboz.

11 Farhsatov, 2003. 13.

ben folytatta a tanulmányait, a vallásos nevelés és indíttatás rányomta a bélyegét az identitására és orientációjára.[12] Az alapfokú tanulmányai után az Ufai járásban lévő Blagovescsenszki Tanítóképző Szemináriumba járt, itt szerzett a nem orosz ajkúak oktatására képesítő tanítói oklevelet.[13]

Farhsatov szerint a tanítóképző után Tagán egy ideig tanítóként dolgozott, majd az első világháború kitörését követően beíratták a Tifliszi (Tbiliszi) Katonai Gyalogsági Haderőnemi Intézetbe, amelynek elvégzése után zászlósi rendfokozattal vitték a kaukázusi frontra.[14] Nincs okunk kételkedni abban, hogy Tagán katonai képesítést is szerzett, hiszen annak, hogy a polgárháború idején a baskír hadseregben egészen magas rangig vitte, a záloga az volt, hogy rendelkezett a megfelelő katonai szaktudással. Mindazonáltal a magyar források tanúsága szerint – nyilvánvalóan valamikor a tanítóképző elvégzése és a katonai intézet elkezdése között – beiratkozott a Tifliszi Egyetem Gazdasági Fakultására. Farhsatov ezt a minden bizonnyal rövid epizódot nem említi a biográfiájában, nem jutott a birtokába erre utaló adat. Maga Tagán állította, hogy „az ufai seminariumban néptanítói oklevelet nyert, […] majd a tifliszi egyetem gazdasági fakultására iratkozott be, azonban tanulmányait a közben kitört világháború miatt nem tudta befejezni."[15] Ezt hitelesnek kell tekintenünk, különösen azért, mert mint látni fogjuk, ez volt Tagán Magyarországra jövetelének a kulcsmotívuma és valódi oka. Összességében véve a fent vázolt tanulmányok kronológiája logikus és összeegyeztethető egymással. A korabeli orosz oktatási rendszerben a tanulók 16 éves korukban jelentkezhettek tanítói szemináriumba, tehát ez Tagán esetében, mivel 1908. január 1-vel töltötte be a 16. életévét, az 1908/1909-es tanév első szemesztere lehetett. A képzés időtartama 3 vagy 4 év volt, ami azt jelenti,[16] hogy legkésőbb 1912 nyarán meg kellett szereznie a tanítói oklevelét. Elképzelhető tehát, hogy 1912 nyara és 1914 ősze között tanítóként is dolgozott, bizonyos egyúttal, hogy ebben az intervallumban valamikor megkezdte a felsőfokú tanulmányait a Tifliszi Egyetemen. Az sem lehetett véletlen, hogy Tifliszben íratták be katonai képzőbe, hiszen önmagában véve a helyszín is arra utal, hogy korábban ott tartózkodott. Ugyan-

12 Uo. 13–14.

13 Farhsatov nem tudta megállapítani egyértelműen, hogy a Baskíria területén működő Blagovescsenszki (Ufai), Orenburgi, Cseljabinszki vagy a turkesztáni (kazahsztáni) Szemipalatyinszki Tanítói Szemináriumba járt-e. A magyar levéltári források alapján ugyanakkor egyértelműen kijelenthető, hogy a balgovescsenszki intézményben végzett. Melléklet: 6. sz. dokumentum.

14 Farhsatov, 2003. 14. Az orosz ucsiliscse szó megfelelője a magyarban – szemantikai értelemben – leginkább a „főiskola", vagyis az oklevelet adó felsőfokú oktatási intézmény. Tanulmányomban mégis inkább az „intézet" elnevezést fogom preferálni.

15 Melléklet: 6. sz. dokumentum.

16 Vojtyehovszkaja, Marina: *Isztorija pedagogicseszkovo obrazovanyija v Rosszii. Ucsebnoe poszobie*. Csaszty I. Tomszk, Izdatyelsztvo Tomszkovo goszudarsztvennovo unyiverszityeta, 2013. 46.

ilyen profilú és lényegében kadétszintű képzést biztosító katonai intézetek ugyanis Baskíriához földrajzilag jóval közelebb is voltak, például Kazanyban.[17]

Tagán élettörténetének egyik legfeszítőbb kérdése, hogy az 1918–1922. évi oroszországi polgárháború örvényéből hogyan került Magyarországra, és miért döntött amellett, hogy éppen ebben az európai országban fog felsőfokú tanulmányokat folytatni. Mivel ennek logikai előzménye maga a polgárháború, ami nem ennek a tanulmánynak a lapjaira tartozó szövevényes történeti probléma, csak a baskír nemzeti mozgalmon belüli legfontosabb törésvonal felvázolására kívánok szorítkozni.

A polgárháború idején a baskír szuverenitási mozgalom mozgásterét döntő mértékben befolyásolta az a tényező, hogy a baskírok által lakott etnikai törzsterület a bolsevikok által uralt központi régiók és a monarchista erők Anatolij Kolcsak admirális fennhatósága alatt álló szibériai hátországa közé ékelődött. Az 1917. évi februári polgári forradalom után létrejöttek Baskíria (Baskurdisztán) autonóm hatalmi-igazgatási szervei. 1917. május 10-án a Muszlimok I. Oroszországi Kongresszusán alakult meg Moszkvában a baskír kormányszerv (területi iroda), amely május 17-től Orenburg székhellyel működött, feladata az alkotmányozónak tekintett nemzetgyűlés előkészítése volt. Az első Baskír Kurultáj július 20–27. között ülésezett Orenburgban. Ezen alakították meg a baskír központi kormányt, melynek legfőbb célkitűzése az volt, hogy érvényt szerezzen a kurultáj határozatának, Baskíria nemzeti-területi autonómiája megteremtésének az Oroszországi Demokratikus Szövetségi Köztársaság keretén belül. Noha a baskír nép egésze által támogatott legitim egységkormány a semlegességét hangoztatta a harcoló felek között, a hadi helyzet változásának függvényében szükségszerűen afelé az oldal felé húzott, amelyiknek a politikájában a széleskörű nemzeti autonómia szavatolásának és megvalósításának a zálogát látta.

A bolsevikok hatalomra kerülését követően a kormány legfőképpen a Moszkvából száműzetésbe vonult polgári hatalmi centrumok, mint természetes szövetségesek felé próbált orientálódni, ám az ezekkel való tényleges együttműködést megkérdőjelezte, hogy nem rendelkeztek ütőképes katonai erővel. 1918. január 27-én a Vörös Hadsereg egységei elfoglalták Orenburgot, és a baskír kormány hét tagját letartóztatták, majd a bolsevik kormányzat helyi szerve, az Orenburgi Kormányzóság Tanácsának Végrehajtó Bizottsága egy március 30-i határozatával annulálta a nemzeti autonómiát, mint ahogy a baskír kormányzat korábbi szuverenitási intézkedéseit is. A baskír politikai vezetők ezért kapcsolatba léptek a monarchista erőkkel, és 1918.

[17] Volkov, Szergej: Vipuszk officerov iz voennih ucsiliscs i skol praporscsikov v godi Pervoj mirovoj vojni. (Analiz kolicsesztvennih dannih.) *Vesztnyik Pravoszlavnovo Szvjato-Tyihonovszkovo gumanyitarnovo unyiverszityeta. Szerija II. Isztorija. Isztorija Russzkoj Pravoszlavnoj Cerkvi*, 2014/5. 36.

április 3-án a baskír hadsereg a kozák csapatokkal együtt szabadította fel Orenburgot. Helyreállították a baskír nemzeti autonómia szerveit, a kormányzati központot ugyanakkor a bolsevikoktól földrajzilag távolabb fekvő Cseljabinszkba telepítették át, ahol június 1-jén a kormány kiadta azt a manifesztumot, amely az egész baskír népet a bolsevikokkal szembeni ellenállásra szólította fel.

A baskír nemzeti törekvések szempontjából a polgárháború fent említett „ingajárását" plasztikusan szemlélteti Kolcsak 1918. november 18-i proklamációja, mellyel az admirális Oroszország legfőbb kormányzójává és az Orosz Fegyveres Erők főparancsnokává nyilvánította magát. A kormánya nyíltan nagyorosz birodalmi politikát hirdetett, s egyértelművé tette, hogy nem ismeri el az Oroszország területén alakított nemzeti és területi entitásokat. Ennek megfelelően utasítást adott a baskír kormány és a baskír csapatok legfelső parancsnoki szerve, a Katonai Tanács (Súro) feloszlatására, s a baskír hadsereg állományát Alekszandr Dutov atamán parancsnoksága alá rendelte. A legjelentősebb monarchista erő restaurációs és nacionalista kurzusa a baskír kormány politikájának fordulatához vezetett. Az 1919. február 20–21-én tartott Baskír Katonai Kongresszuson a baskír kormány és hadsereg küldötteinek többsége taktikailag szükségesnek ítélte a bolsevikok oldalára való átállást. A szovjet-orosz kormány képviselőivel folytatott előkészítő tárgyalások után március 20-án Moszkvában írták alá a szovjet és a baskír kormány közötti megállapodást, melynek értelmében létrejött a bolsevikok bábáskodását élvező Baskír Szovjet Köztársaság.[18]

A baskír nemzeti mozgalom Muhammed-Abdullah Kurbangaliev imám nevével fémjelzett radikális vallási szárnya azonban ellenezte a vörösökkel való szövetséget, még ha csak egy taktikai lépésről is volt szó. Ő elfogadta Kolcsak, illetve a vele szövetséges kozák atamánok fennhatóságát, s 1919–1920-ban a hozzá hű baskír katonai egységekkel a Szibériában folyamatosan hátráló monarchista fehér erők oldalán folytatta a harcot. Miután a vörösök az 1920. októberi úgynevezett harmadik csitai offenzívában végleg kiszorították a Bajkálon túli területről a fehér csapatokat, a baskír hadsereg maradványai Mandzsúriába húzódtak, ahol a kínaiak lefegyverezték őket. 1920. november 20-án Kurbangaliev a fegyveres harc beszüntetésére szólította fel a híveit.[19]

Tagán Galimdzsán már a kezdetek-kezdetén csatlakozott a baskír nemzeti mozgalomhoz, s a katonai ismereteinek köszönhetően egyre jobban haladt előre a katonai

[18] A polgárháború baskíriai eseményeinek vázlatos leírását az alábbi szakirodalmi tételekre alapoztam: Kulisaripov, Marat: *Baskirszkoe nacionalnoe dvizsenyie (1917–1920 gg.)*. Ufa, Kitap, 2002. Illetve: *Nacionalo-goszudarsztvennoe usztrojsztvo Baskortosztana (1917–1925 gg.) Dokumenti i matyeriali v 4-h tomah*. Avtor-szosztavityel: Juldasbajev, Bilal. Ufa, Kitap, 2002.

[19] Junuszova, Ajszlu: „Velikij imam Dalnyevo Vosztoka". Muhammed-Gabdulhaj Kurbangaliev. *Vesztnyik Evrazii*, 2001/4. (A továbbiakban: Junuszova, 2001.) 85–90.

vezetésen belüli hierarchián. 1918. június 12-től a Baskír Katonai Tanács elnökhelyettese, majd júliustól annak tagja, egyúttal Jalán kanton polgári-katonai adminisztrációjának elnöke volt. Amikor a Baskír Katonai Kongresszus a vörösök oldalára való átállás mellett döntött, a 2. hadosztály 3. gyalogezredének parancsnokaként szolgált. Ő azonban nem vetette alá magát a kongresszus határozatának, hanem Kurbangalievvel együtt tartott, s az imámhoz hű baskír csapatok vezérkari főnökeként jelentős szerepet játszott a továbbra is a fehérek oldalán küzdő baskír katonai erő integritásának megőrzésében. 1920. augusztus 20-án Grigorij Szemjonov atamán alezredessé léptette elő.[20]

A Távol-Keleten a szovjetek térhódítása Japán geostratégiai érdekeivel ütközött, ezért a mandzsúriai baskír politikai emigráció a fegyverletétel után a japánok felé kezdett orientálódni, amely a vörös veszedelem feltartóztatása érdekében a bolsevikok hátában muszlim protektorátusok létrehozását is támogatta volna. Egy Kurbangaliev által még 1920 novemberében előkészített tárgyalás keretében Tagán is tagja volt annak a tízfős muszlim (baskír-tatár) katonai delegációnak, amely Tokióban a japán hadsereg vezérkari főnökségének meghatalmazottaival tárgyalt.[21] Tagán egy interjúban – amit később a *Pesti Napló* tudósítójának adott – úgy emlékezett, hogy ennek eredményeként a baskír katonatisztek által megkísérelt ellenforradalmi puccs kudarca után, csak 1921 áprilisában hagyta el véglegesen Mandzsúriát és telepedett át Japánba.[22]

A magyarországi tanulmányok

Arra a kérdésre, hogy miért éppen Magyarországra jött Tagán, a rendelkezésre álló szakirodalomban ellentmondásos válaszokat találunk. A biográfusa, Marszil Farhsatov szerint ebben meghatározó szerepet játszott az 1922-ben a Japán Turáni Központ alakuló ülésére Tokióba utazó Baráthosi-Balogh Benedek tanító és néprajzkutató, a magyar turanizmus egyik vezéralakja.[23] Baráthosi az általa gondozott sorozat egyik kötetében ezzel egybehangzó állítást tesz, eszerint a baskír katonatiszt vele és az ő „jótállásával" érkezett Magyarországra.[24] Ezzel szemben a Tagánnal barátságot

20 Farhsatov, 2003. 15–19.

21 Junuszova, 2001. 90.

22 Dr. Tagán Galimdsán baskir szabadságharcos csodálatos története. *Pesti Napló*, 1935. július 21. 12.

23 Farhsatov, 2003. 26.

24 Baráthosi-Balogh Benedek: *Baskírok, tatárok. Részben Dr. Tagán Galimdsán cikkei felhasználásával*. Budapest, Szerző, 1932. /Baráthosi Turáni Könyvei. XVI./ (A továbbiakban: Baráthosi, 1932.) 3.

ápoló, s elsődlegesen az ő személyes közléseire hagyatkozó Keszi Kovács László ezt másképpen tudja: „Európába érkezve Bécsbe sietett, mert ott volt az emigrált, hazájukat elhagyni kényszerült baskírok legnagyobb csoportja, élükön az igen rövid ideig független Baskíria volt elnöke, Togán Zeki-Validi Ahmed." Szerinte tehát Tagán bécsi kitérővel érkezett magyar földre.[25]

A már hivatkozott interjúban Tagán Baráthosi inspirációját egyáltalán nem említi, ugyanakkor megtudjuk belőle, hogy egy német hajóval Hamburgon keresztül érkezett Európába, ahonnan „egyenesen Magyarországra vezetett az útja", tehát eleve ide készült, és nem Ausztriába. Az is kiderül ebből, hogy napra pontosan mikor lépett Magyarország földjére: 1922. július 4-én. Tagán a motivációi taglalásakor azt a tudományos érvet helyezte előtérbe, hogy a magyar és a baskír etnikum között nyelvi és etnikai – az ő megfogalmazásában „faji" – rokonság áll fenn. Elmondta, hogy ő már gyerekkorában hallott arról, hogy a baskírok a magyarok rokonai, így, ha már el kellett hagynia a szülőföldjét, igyekezett legalább rokonok közé kerülni.[26] Farhsatov vélelmezi még azt is, hogy imponálhatott neki a magyar politikai rezsim Horthy Miklós kormányzó nevével összeforrt kérlelhetetlen antikommunista kurzusa.[27]

Úgy vélem, hogy Tagán Magyarországra jövetelének két indoka lehetett. Meggyőződésem szerint elsősorban tanulni jött Magyarországra. Baráthosi minden bizonnyal meggyőzte őt, hogy Magyarországon adottak a feltételek ahhoz, hogy folytathassa (újrakezdhesse) a Tifliszi Egyetemen annak idején megkezdett, s kényszerből félbeszakított gazdaságtudományi tanulmányait, így nem fog kárba veszni a korábban erre fordított idő.[28] Ha jobban belegondolunk, önmagában véve az nem lehetett elég vonzerő számára, hogy „a magyar rokonok" közé kerül. Feltűnő egyrészt, hogy csak 1929-ben lépett be a Turáni Társaságba.[29] Másrészt, 1922–1929 között, amíg tanult, mindvégig gazdaságtudományi pályán mozgott, ez adta meg számára a legfontosabb egzisztenciális perspektívát, s ahogy ő maga is nyilatkozott erről, az agrárgazdálkodási, közgazdasági szakterületen szerzett tudományos műveltségét a hazája szolgálatába kívánta állítani.[30] A tanulmányai befejezése után el akarta hagyni Magyarországot, s Törökországba kívánt telepedni. Azt se feledjük el, hogy a *Pesti Napló* számára az idézett interjút 1935-ben adta. Addigra már elnyerte a magyar

25 Keszi Kovács, 1998. 88–89.

26 Dr. Tagán Galimdsán baskir szabadságharcos csodálatos története. *Pesti Napló*, 1935. július 21. 12.

27 Farhsatov, 2003. 29.

28 Ennek ellentmond Keszi Kovács László. Ő úgy emlékezett vissza, hogy Tagán még Bécsben volt, amikor „az egyik professzora" felhívta a figyelmét arra, hogy Magyarországon világszínvonalú a száraz éghajlati agrárgazdálkodási (aridus) szakoktatás, tehát ha azt szeretné tanulni, akkor oda kell mennie. Keszi Kovács, 1998. 89.

29 Uj tagok. *Turán*, 1929/1–4. 63.

30 Melléklet: 2. és 3. sz. dokumentum.

állampolgárságot, nagy nehézségek árán egzisztenciát teremtett maga számára, elhelyezkedett a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályán, ahol etnográfusként dolgozott, megbecsülték, s a források alapján egyértelműen látszik, hogy bár diszciplínát váltott, tudományos kutatóként ő maga is megtalálta a számításait. A saját hátterének, a baskír–magyar rokonság iránti gyermek- és ifjúkori érdeklődésének, a „néprokonságnak" mint személyes motivációs tényezőnek a hangoztatása ebben az új szerepkörben legitimációs érvet jelenthetett számára, nyilván azt akarta sugallni ezzel, hogy van helye a magyar néprajztudományban, s az, hogy etnográfusként dolgozik, nem előzmények nélküli.

Ha feltesszük azt a kérdést, hogy miért éppen Tagánt tudta meggyőzni Baráthosi arról, hogy jöjjön Magyarországra, akkor talán eljutunk annak megválaszolásához, hogy mi lehetett a másik szempont, ami miatt Magyarország mellett döntött. Egy orosz levéltári forrás alapján ugyanis bizonyos, hogy a magyar tanító és néprajzkutató Tokióban nemcsak vele, hanem Kurbangalievvel és teljes körével találkozott.[31] Kurbangaliev nyilvánvalóan azért maradt a monarchista erők oldalán a polgárháború idején, mert a bolsevikok által képviselt és a gyakorlatban is megvalósított politikai-társadalmi berendezkedés – amely nemcsak elválasztotta az egyházat az államtól, hanem fel is számolta annak évszázadok során kialakított szervezeti, társadalmi, közösségi struktúráit – szöges ellentétben állt az ő társadalmi-politikai nézeteivel. Kurbangaliev mindvégig a tatár mollahok befolyásától megtisztított baskír nemzeti iszlám egyházszervezet megteremtése mellett szállt síkra, egy olyan teokratikus állameszményt képviselt, amelyben az egyház, mint állam- és társadalomszervező erő vezető szerepet játszik. Ez nagyon közel állt az ortodox klérusra támaszkodó monarchia, a patriarchális viszonyok helyreállításáért küzdő fehérek jövőképéhez.

Farhsatov ír arról, hogy Tagán társadalompolitikai nézetei kissé konzervatívabbak voltak a bolsevikokkal való megegyezést tető alá hozó szekularista vezetők elképzeléseinél, nem véletlen, hogy az 1919. március 20-i neuralgikus, s az addig egységes baskír nemzeti mozgalomban szakadáshoz vezető moszkvai egyezmény után ő Kurbangalievvel tartott.[32] Mindazonáltal feltűnő, hogy amikor már sok évet eltöltött Magyarországon, jóval megengedőbben és megértőbben nyilatkozott a bolsevikokkal való megegyezésben a kisebbik rosszat látó szekularista vezetők, mindenekelőtt Ahmet-Zaki Validi pragmatizmusáról. A vörösök és a fehérek közötti választás dilemmájára egy nagyon találó hasonlattal élt, amit érdemes szó szerint is idézni: „Olyan volt ebben az időben a helyzetünk Kolcsákkal és a bolsevistákkal szemben, mint amikor valaki elé letesznek két poharat. Ezek egyike üres, a másika tele van

31 Junuszova, 2001. 109–110.

32 Farhsatov, 2003. 22.

vizzel. Most a két poharat tele töltik méreggel s az illetőnek egyiket meg kell igya. Nem szenved kétséget, hogy azt issza meg, amelybe a viz miatt csak kevés méreg jutott, mert amíg ettől csak beteg lesz, a miből idővel kigyógyulhat, addig az üres pohárban lévő tiszta méregtől bizonyosan meghalna. A régi orosz cárizmusnak visszatérése a baskirság nemzeti halálát jelentette volna, míg a bolsevizmus csak egy betegséget, a melyből lehetett felgyógyulást várni és remélni."[33]

Joggal feltételezhető, hogy Tagán, ha emberileg nem is hagyta cserben Kurbangalievet, a baskír szuverenizmus kivívására már más kiutat látott, mint a vele való tartós szövetséget, s ez arra késztethette őt, hogy a saját útját járja. Ez is magyarázattal szolgálhat arra, hogy elhagyta Japánt, és élni kívánt a Baráthosi által felkínált lehetőséggel. Abban tehát igaza lehet Keszi Kovács Lászlónak, miszerint a döntésében az is szerepet játszott, hogy a japánok által támogatott 1921. évi mandzsúriai puccs kudarca után a Törökországba és Európába menekült szekularista vezetőkhöz próbált közelebb kerülni, talán bennük látott nagyobb potenciált a függetlenség kivívására. Abban, hogy eltávolodott Kurbangalievtől, később csak megerősíthette a kemali Törökország szekularista modernizációjának sikere, illetve a személyes közeledésük a pántürkizmusban és Törökország védnökségében támaszt remélő Ahmed-Zaki Validivel. Tény, hogy Tagán elsődleges kapcsolatrendszerét a magyarországi turanista körök adták, a magyarországi tartózkodásának és társadalmi aktivitásának a keretfeltételeit a Magyarországi Turán Szövetség és a Turáni Társaság teremtette meg, s a magyarországi tartózkodása során, már akkor is, amikor tanult, maga is részt vett a turanista kultúrpolitikai és tudományos misszió népszerűsítésében.[34]

Noha Tagán hithű muszlimként, ráadásul az iszlám teokratizmust képviselő imám egyik – egykori – követőjeként érkezett Magyarországra, ebben nem feltétlenül volt kódolva az, hogy konfrontálódni fog a kormányzati szinten is minden téren preferált keresztény környezetével a felsőoktatási intézményekben, illetve a mindennapi életben. A hazai történeti kutatásokból tudjuk, hogy a muszlim diákok jelenléte egyáltalán nem számít rendhagyónak a magyar köz- és felsőoktatás történetében, bár peregrinációjuk legjelentősebb hulláma az első világháború időszakához kötődik, és az akkor Magyarországra érkező muszlim fiatalok a tanulmányaik befejeztével

33 Baráthosi, 1932. 59–60.

34 1926. március 11-én a Turáni Társaság szervezésében a közép-ázsiai „turáni népekről", 1928. február 15-én pedig a Turul Szövetség Csaba Bajtársi Egyesületének ülésén Baskíriáról tartott előadást. Lásd: Társasági ügyek. *Turán*, 1926/2–3. 115. Illetve: Előadás a baskírokról. *Turán*, 1928/1–4. 67. – Ugyancsak a Társaság szervezésében 1928-ban előadást tartott a Magyar Rádióban is *Baskírország és népe* címmel. Rádió-előadásaink. *Turán*, 1929/1–4. 63.

– Tagán Galimdzsánnal ellentétben – nem kerültek kényszerpályára, hanem mindannyian visszatértek a hazájukba.

A kérdéssel foglalkozó Farkas Ildikó és Ablonczy Balázs egyöntetűen hangsúlyozzák, hogy a főképpen balkáni (török, albán, bosnyák) és oroszországi muszlimok magyar szakiskolákban és felsőoktatási intézményekben való taníttatása és továbbképzése a Magyar Keleti Kultúrközpont legnagyobb szabású akciója volt.[35] Az 1916/1917-es tanévtől két és fél tanév alatt mintegy 340 muszlim ösztöndíjas fordult meg a magyarországi oktatási intézményekben, és a világháború, a forradalmak és az összeomlás dacára az 1920/1921-es tanévben is még 52 török fiatal tanult magyarországi tanintézetekben, akik közül egyesek az 1920-as évek első felében fejezték be a tanulmányaikat.[36] A képzési program koncepciója nem az volt, hogy a muszlim vallási környezetből magyar intézményekbe rekrutált fiatalokat Magyarországon tartsa, és a hazai munkaerőpiacon hasznosítsa a tudásukat. A kezdeményezők szemei előtt az az idea lebegett, hogy olyan értelmiségi réteget és gazdasági szakembergárdát neveljenek ki, amelyre a Magyarország és a „turáni népek" – vagyis a Törökország, a Balkán és az oroszországi muszlim entitások – közötti gazdasági és kulturális vérkeringés élénkítését alapozni lehet. Az akció mérlege ellentmondásosnak minősíthető, a megszakadása miatt pedig végső soron zsákutcának bizonyult. Mint azt Ablonczy Balázs a korábbi viszonyokra vetítve megállapította, annak ellenére, hogy a muszlim ifjak magyarországi képzése nem volt konfliktusmentes, az erre vonatkozó levéltári forrásokban nem található arra vonatkozó utalás, miszerint azok az eltérő vallási előírások vagy szokások miatt keletkeztek volna.[37]

[35] Farkas Ildikó: A magyar és a török–tatár népek turanizmusa. *Világtörténet*, 2006/3–4. 55–56. – Ablonczy Balázs: *Keletre, magyar! A magyar turanizmus története*. Budapest, Jaffa, 2017. (A továbbiakban: Ablonczy, 2017.) 80–82. A nevelési akció értékelésében mindkét szerző döntően levéltári forrásokra támaszkodik. Ablonczy a statisztikáihoz felhasználta még Szécsi Gy. Jenőnek, a Turáni Társaság ügyvezető igazgatójának a *Turán* című folyóiratban megjelent beszámolóját. Lásd: Szécsi Gy. Jenő: A Turáni Társaság nevelési akciója. *Turán*, 1921/1–4. 66–73. Szécsi egyértelműsíti, hogy Oroszországból krími tatárok jöttek Magyarországra tanulni a háború idején, összesen 11 fő. A „tatár" etnoníma önmagában megtévesztő is lehetne, hiszen az orosz közigazgatás ekkoriban nemcsak a tatár etnikumot, hanem más török nyelvű és muszlim vallású népcsoportot is a „tatárok" közé sorolt. Az 1897. évi népszámlálás során például „tatárként" regisztrálták a Bakui kormányzóság kaukázusi török (azeri) népességét is.

[36] Hüsszein Ibrahim Hilmi (Dinçer) például csak 1927 őszén tette le az államvizsgát a soproni Magyar Királyi Bányászati és Erdészeti Főiskola Vaskohómérnöki Szakosztályán. Részletesen: Çullu, Umur–Fodor Gábor–Nagy Roland: Egy férfi, két haza. Egy oszmán-török diák a nyugat-magyarországi felkelésben. In: *Haza – szeretet – hűség". A soproni népszavazás elő- és utóélete.* Szerk. Orosz László. Budapest, VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár – Magyar Napló, 2024. 112–130.

[37] Ablonczy, 2017. 81.

Tagán magyarországi tanulmányainak kezdetén is egy másfajta konfliktushelyzet alakult ki. Ez sem a muszlim vallási normákra volt visszavezethető, de szoros összefüggésben állt azzal, hogy Tagán nem magyar származású és nem magyar állampolgárságú tanuló volt. Ezt a problémát tanulságosnak ítélem a Trianon utáni teljes magyar felsőoktatás helyzete szempontjából, ezért az arra vonatkozó levéltári iratokat érdemesnek tartottam teljes terjedelemben közölni.

A konfliktushelyzetet dióhéjban az alábbiakban foglalom össze. Tagán az 1922/1923. tanév első félévétől a Debreceni Magyar Királyi Gazdasági Akadémiára[38] iratkozott be, az akadémia szabályzatának megfelelően 1922. október 15-én kezdhette meg ott a tanulmányait. Mint azonban ez a mellékelt forrásokból kiderül, rendkívüli hallgatónak vették fel, ami mind a tanulmányai, mind a képesítése szempontjából számtalan hátránnyal járt számára. A gazdasági akadémiák működését tekintve ekkor a földművelésügyi miniszter által 72.445/1906. számon kiadott, s az uralkodó, Ferenc József által 1906. augusztus 17-én jóváhagyott egységes szervezeti szabályzat volt érvényben. Ennek értelmében a rendkívüli hallgatók a tanévek végén nem kollokválhattak, vagyis nem tehettek alapvizsgát, szakvizsgát, majd záróvizsgát sem, így a hároméves tanulmányaik legvégén oklevelet sem kaphattak. Azért vették fel őt csak rendkívüli hallgatónak, mert a szabályzat 6. §-a szerint rendes hallgatóul csak a gimnáziumok és reáliskolák, vagy a földművelésügyi miniszter által azokkal egyenrangúnak elismert intézmények érettségivel rendelkező végzőseit vehették fel.[39] A tanítóképző intézetek nem számítottak ebbe a körbe. Ráadásul Tagán a háború és a polgárháború zivatarában minden személyes okmányát elvesztette, a tanítói oklevele sem volt meg, a néptanítói végzettségét is csak úgy tudta igazolni, hogy arról egy bejegyzést tettek az egyetlen megmaradt okmányába, a katonakönyvébe.[40] Az akadémia igazgatósága – nyilván Tagán szorgalmazására – már rögtön az első tanév végén, 1923. augusztus 15-én méltányossági kérvényt terjesztett a fenntartó földművelésügyi tárca elé, melyben azt kérte, hogy minősítsék át őt rendes hallgatóvá.[41] Ez egy érthető és logikus lépés volt Tagán részéről, hiszen a tanulói jogviszonya példátlanul perspektívátlan helyzetbe sodorta őt, s ez az itteni tanulmányai értelmét is megkérdőjelezte. Amikor belevágott a debreceni tanulmányaiba, nyilván ezekkel

38 Történetére összefoglalóan lásd: Surányi Béla: A Debreceni M. Kir. Gazdasági Akadémia (1906–1944). In: *140 éves a debreceni gazdasági és agrár-felsőoktatás 1868–2008*. Szerk. Fürjiné Rádi Katalin. Debrecen, Debreceni Egyetem Agrár- és Műszaki Tudományok Centruma, 2008. 16–23. – Illetve bővebben: Surányi Béla: A magyar mezőgazdasági szakoktatás története 1945-ig, különös tekintettel a debreceni agrár-felsőoktatásra. *Gerundium*, 2018/1. 81–115.

39 Lásd: Szervezeti szabályzat a gazdasági akadémiák részére. *Földmívelési Értesítő*, 1906. szeptember 16. 990–1002.

40 Melléklet: 6. sz. dokumentum.

41 Uo. 1. sz. dokumentum.

a jogi körülményekkel még nem volt teljesen tisztában. Úgy érezhette, hogy csalódott azokban, akik arra biztatták, hogy Magyarországra jöjjön tanulni.

Mint látható, Nagyatádi Szabó István földművelésügyi miniszter csak abban az esetben volt hajlandó támogatni a kérvényben foglaltakat, vagyis előterjeszteni az átminősítési kérelmét, amennyiben Tagán nyilatkozatot ad arról, hogy a tanulmányai során megszerzett képesítését (és tudását) nem Magyarországon fogja kamatoztatni.[42] Miután ezt ő megtette,[43] Nagyatádi a Minisztertanács elé terjesztette az ügyét, amelyet az 1924. augusztus 22-i ülésen tárgyaltak. A kabinet jelen lévő tagjai Tagán ígérete, valamint méltánylást érdemlő életkörülményei és tanulmányi szorgalma mellett figyelembe vették a Magyarországi Turán Szövetség igazolását arról, hogy az oroszországi képzési rendszerben a néptanítói oklevél fokozata a magyarországi gimnáziumi és reáliskolai érettséginek felel meg.[44] Az átminősítésre vonatkozó döntést végül Horthy hagyta jóvá 1924. október 3-án. Érdemes megállapítani, hogy a kormányzói döntés indoklásában – legalábbis az annak tartalmáról értesítő minisztériumi leirat szerint – kizárólag az szerepelt argumentumként, hogy Tagán korábban gazdasági tanulmányokat kezdett a Tifliszi Egyetemen.[45]

Tagán szorgalmához semmi kétség nem férhet. A Debreceni Magyar Királyi Gazdasági Akadémiának a Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Vármegyei Levéltárában őrzött iratanyagában fellelhetők az intézménybe járt hallgatók anyakönyvei. Az 1922/1923-ban kezdett évfolyam anyakönyve alapján készítettem el a Tagán tanulmányi eredményeit részletesen bemutató alábbi táblázatot. A kollokviumi és vizsgaeredmények az eredeti anyakönyvben is szóbeli minősítéssel vannak bejegyezve. Ebből látszik, hogy Tagán leginkább „jó" – vagyis a négyesnek megfelelő – osztályzatot kapott, de emellett több ízben „jelesre" vizsgázott vagy kollokvált. Az alapvizsgájára „jó", a szakvizsgájára „jeles", a záróvizsgájára pedig ugyancsak „jó" minősítést kapott. Az első tanévben vegytanból és gazdasági gyakorlatból, a második tanévben fizikából kapott csak „kielégítő" vagyis kettes minősítést.

Figyelembe kell venni, hogy amikor Magyarországra érkezett, még nem tudott magyarul, a megérkezése és a tanulmányainak megkezdése között eltelt szűk három és fél hónapos időszakban pedig minden bizonnyal autodidakta módon tanult, csak a magyar nyelv alapjait sajátíthatta el, tehát az első tanévben még messze állhatott attól, hogy olyan komplex elméleti tantárgyak anyagát, mint a vegytan vagy a fizika megértse és kiváló szaknyelvi szinten interpretálja. Nyilván ezzel magyarázható az is, hogy fizikából a második tanévben kellett kollokválnia, noha a fizika az akadé-

42 Uo. 1–2. sz. dokumentum.
43 Uo. 3. sz. dokumentum.
44 Uo. 6. sz. dokumentum.
45 Uo. 7. sz. dokumentum.

mián az első tanév tananyagának része volt. A szorgalmára mindig „szorgalmas” minősítést kapott.

1. sz. táblázat[46]
Tagán Galimdzsán tanulmányi eredményei a Debreceni Gazdasági Akadémián (1922/1923 – 1924/1925)

I. évfolyam (1922/1923-as tanév)			
Tantárgyak	*Szorgalom*	*Előmenetel a rendes kollokviumon*	*Előmenetel a rendes vizsgán*
Gazdasági ásványtan és földtan	Szorgalmas	Jó	-
Kertészeti gyakorlat	Szorgalmas	Jeles	-
Fizika	-	-	-
Vegytan	Szorgalmas	-	Kielégítő
Növénytan	Szorgalmas	-	Jó
Állatbonc- és élettan	Szorgalmas	-	Jeles
Gazdasági gyakorlat	Szorgalmas	-	Kielégítő
Alapvizsga	Jó		
Magaviselet	Megegyező		
II. évfolyam (1923/1924-es tanév)			
Földmértan és rajz	Szorgalmas	Jeles	-
Gazdasági állattan	Szorgalmas	Jó	-
Növénykórtan	Szorgalmas	Jó	-
Kertészet és szőlőművelés	Szorgalmas	Jeles	-
Apró háziállatok tenyésztése	Szorgalmas	Jó	-
Növénytermelés	Szorgalmas	-	Jó
Gazdasági gépismeret és eszköztan	Szorgalmas	-	Jeles
Állattenyésztés	Szorgalmas	-	Jeles
Gazdasági gyakorlat	Szorgalmas	-	-
Fizika	Szorgalmas	Kielégítő	
Szakvizsga	Jeles		
Magaviselet	Megegyező		

[46] A táblázat forrása: Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Vármegyei Levéltára (a továbbiakban: MNL HBML), VIII. 11. c., 14. kötet (köt.), 1686. anyakönyvi szám. (Debreceni Gazdasági Akadémia 1922/1923-as évfolyama hallgatóinak anyakönyve.)

III. évfolyam (1924/1925-ös tanév)			
Gazdasági közigazgatástan	Szorgalmas	Jó	-
Állategészség- és járványtan	Szorgalmas	Jó	-
Gazdasági technológia	Szorgalmas	-	Jó
Gazdasági építészettan és rajz	Szorgalmas	Jeles	-
Erdőzettan	Szorgalmas	Jeles	-
Üzemtan	Szorgalmas	-	Jó
Közgazdaságtan és jogi tárgyak	Szorgalmas	-	Jó
Gazdasági számviteltan	Szorgalmas	-	Jó
Gazdasági gyakorlat	Szorgalmas	Jó	-
Növénynemesítés	Szorgalmas	Jó	-
Záróvizsga	Jó		
Magaviselet	Megegyező		

Más források is egyöntetűen arról tanúskodnak, hogy rendkívül ambiciózus volt, példamutató viselkedésével és szorgalmával kivívta a tantestület figyelmét, amit a tantestület rendszerint honorált is. Az 1922/1923-as tanév végén például kérvényezte, hogy a nyári szünetben, mint magángyakornok, a mezőhegyesi ménesbirtokon tartózkodhasson. Ehhez a tanári kar hozzá is járult.[47] Az 1923/1924-es tanévben kérvényt adott be arra, hogy engedjék el az összes kollokviumi és vizsgadíját. Ezt ugyancsak méltányolta a tantestület.[48] Az 1924/1925-ös tanévben ő is egyike volt annak a 26 hallgatónak, akiket kérelmükre – szorgalmukra és jó előmenetelükre tekintettel – mentesítettek a kollokviumi és vizsgadíjak megfizetése alól.[49] Kedvezményes áron biztosították számára a lakhatást és az étkezést az akadémia kollégiumában és menzáján.[50]

Tagán hallgatói státuszának átminősítése kapcsán két kérdésre igyekszem választ adni. Az első az, hogy miért támogatta Horthy Tagán – az akadémia vezetősége által pártfogolt – kérelmét? Ez különösen elgondolkodtató akkor, ha tüzetesen átnézzük a tantestület üléseiről készített jegyzőkönyveket, valamint az akadémia működése

47 A Debreceni Gazdasági Akadémia tantestülete rendes ülésének jegyzőkönyve. Debrecen, 1923. június 30. MNL HBML, VIII. 11. a., 10. köt., 126.

48 A Debreceni Gazdasági Akadémia tantestülete rendes ülésének jegyzőkönyve. Debrecen, 1924. június 6. Uo. 194.

49 A Debreceni Gazdasági Akadémia tantestülete rendes ülésének jegyzőkönyve. Debrecen, 1925. június 8. Uo. 11. köt., 71–72.

50 Melléklet: 5. sz. dokumentum.

során keletkezett egyéb dokumentációt, mert ezekből kiderül, hogy a döntéshozók nem voltak mindig ilyen nagyvonalúak. Erre egy korábbi eset elég eklatánsan rávilágít. 1922-ben Lakatos Imre, az akadémia másodéves hallgatója kérvényezte, hogy rendkívüli hallgatóból minősítsék át rendes hallgatóvá, ám ezt nem engedélyezték számára. Az erre vonatkozó, és a tantestületi jegyzőkönyvben is feltüntetett 118.913/1922/IX. A. számú ügyiratot nem találtam meg, amiből az ügy részleteit ki lehetne hámozni.[51] Elképzelhető, hogy Lakatos kérelme már a minisztérium szintjén elakadt, és a tárca csak azokat a kérelmeket továbbította a kormányzó elé, amelyeket eleve nem negatívan bírált el. Az azonban biztos, hogy ebben az esetben egy magyar nemzetiségű hallgató ugyanarra irányuló kérelmét utasították el.[52]

A mellékletben közölt egyik dokumentumból, Feilitzsch Bertold Varga Kálmánnak írt leveléből arra lehet következtetni, hogy Horthy ismerte Tagán nevét, és mielőtt a baskír katonatiszt Magyarországra jött volna, a Tagán érdekében lobbizó körök egyeztettek vele, kifejezetten kérték a támogatását és segítségét ahhoz, hogy befogadhassák őt az országba.[53] Feilitzsch emlékiratából tudjuk, hogy noha 1920. július 1-jével egészségügyi okok miatt ideiglenesen nyugdíjazták a táblabírósági állásából, az egészségi állapotának javulásával visszatért a társadalmi, társasági életbe, s elsősorban keresztény társadalmi egyesületek tevékenységéből vette ki a részét. Ennek volt köszönhető, hogy Horthy közelebbről is megismerte a személyét,[54] több ízben is találkozhattak egymással.[55] Feilitzsch hivatkozik ugyan Baráthosira,[56] azt releváns források híján nem lehet pontosan megállapítani, hogy kik és pontosan mikor egyeztettek Horthyval Tagán befogadásáról. Feilitzsch levele egyúttal arról is tanúskodik, hogy már a kezdetek-kezdetén volt egy olyan kör Magyarországon, amelynek tagjai, ha kellett, Tagán hóna alá nyúltak, rendelkezett egy minimális helyi kapcsolati hálóval, amelyre a beilleszkedése során számíthatott.

51 A Debreceni Gazdasági Akadémia tantestülete rendes ülésének jegyzőkönyve. Debrecen, 1922. december 29. MNL HBML, VIII. 11. b., 31. doboz, 2/1923. sz.

52 Lakatos állampolgárságára vonatkozóan nem találtam adatot. Ebben az időben a Debreceni Gazdasági Akadémián számos, az elszakított területekről származó magyar nemzetiségű hallgató tanult.

53 Melléklet: 2. sz. dokumentum.

54 Báró Feilitzsch Berthold: *Emlékeimből!* Budapest, Stádium Sajtóvállalat, 1933. 38.

55 Például 1923. január 9-én a Hungária Evezős-Egyesület bálján. Noha az erről szóló tudósítások ne említik, hogy a kormányzó megjelent volna, az egyesület fővédnöke Horthy volt, a bál egyik védnöke pedig Feilitzsch. Lásd: A Hungária Evezős-Egyesület magyar bálja. *Szózat*, 1923. január 11. 6. – 1923. február 4-én a Nemzeti Kaszinó Széchenyi-bálján már mindketten jelen voltak. A Kaszinó ugyanaznap tartott rendes közgyűlésén a választmány póttagjává választották Feilitzschet. Erre: Zichy János gróf haladó konzervativizmust sürget. Széchenyi István gróf emlékezete a Nemzeti Kaszinóban. *8 Órai Ujság*, 1923. február 6. 4.

56 Melléklet: 2. sz. dokumentum.

Horthy egyik biográfusa, Thomas Sakmyster részletesen kitér a „fehér internacionálé" létrehozásának kérdésére, ami közvetlenül a kormányzói kinevezését követő időszakban Horthy külpolitikai koncepciójának a homlokterében állt. Az egész terv középpontjában egy általános bolsevizmus elleni „keresztes háború" állt. A bolsevikokkal harcoló oroszországi fehér haderő Magyarországon előállított hamis rubelben kapott volna támogatást. Az oroszországi sikerek megerősíthették volna annyira ezt a magyar–bajor–osztrák talajon álló szövetséget, hogy bosszút álljon az Antanton és újrarajzolja Európa térképét.[57] Az azonban, hogy – elsősorban Ludendorff tartózkodása miatt – ez az akció ebben a konstellációban és az eredeti elképzelések szerint nem valósulhat meg, már 1920 nyarának végére világossá vált.

Horthy ennek ellenére nem kívánta feladni az erőfeszítéseket a fehér ellenforradalmi erők összefogása érdekében.[58] Nyilván a „fehér internacionálé" létrehozása iránt táplált reményeivel áll összefüggésben, hogy 1921–1922-ben ő maga is támogatta azokat a magyar–orosz tárgyalásokat, amelyek arra irányultak, hogy Pjotr Vrangel tábornok monarchista hadserege maradványainak egy részét polgári menekültekkel együtt a Magyar Királyság fogadja be. Noha a tárgyalások eredményeként a magyar kormány ezer fő befogadására tett vállalást, az 1922 szeptemberében és novemberében, illetve 1923 februárjában a gallipoli menekülttáborból érkező három transzport létszáma messze a vállalt plafon alatt maradt.[59] Ezt azért is részleteztem, mert alapvetően ebbe a mintázatba illik bele az, hogy Horthy nyitott volt egy oroszországi bolsevikellenes katonatiszt pártfogására. Az oroszországi emigráns csoportok és bolsevikellenes tényezők felkarolása minden bizonnyal azt a képzetet erősítette benne, hogy Magyarország a „fehér internacionálé" (szellemi) centruma. Amikor tehát 1922-ben Tagán befogadásáról, majd 1924-ben hallgatói jogviszonyának átminősítéséről kellett döntenie, és ennek érdekében lobbiztak nála, egészen bizonyos, hogy könnyen beadta a derekát.

A másik kérdés az, hogy miért szabta a Földművelésügyi Minisztérium Tagán hallgatói jogviszonyának átminősítése feltételeként, hogy Magyarországon nem helyez-

57 A tervezett ellenforradalmi együttműködés keretén belül Magyarország anyagilag és egy kiképzőtábor átengedésével támogatta volna azokat a bajor, osztrák és magyar puccsistákat, akiknek feladata a megfelelő pillanatban az lett volna, hogy megbuktassák az osztrák kormányt, és megtisztítsák Bécset a szocialista befolyástól. Ezt egy Csehszlovákia elleni közös magyar–bajor–osztrák akció követte volna, melynek sikere esetén az új államot felosztották volna. Végül Poroszországban Erich von Ludendorff tábornok diktatúráját segítették volna hatalomra, ami az egész akció sikerének a záloga volt. Sakmyster, Thomas: *Admirális fehér lovon*. Budapest, Helikon, 2001. 70.

58 Uo. 78–80.

59 Kolontári Attila: *Alekszej von Lampe, Vrangel báró katonai képviselője Magyarországon*. Pécs, PTE BTK Történettudományi Intézet – MOSZT Kutatócsoport, 2015. 31–52.

kedhet el a végzettségének megfelelő állásban. Ez a feltétel a korabeli magyar felsőoktatás hallgatói telítettségével magyarázható. A Trianon utáni magyar felsőoktatás egyik legszembetűnőbb jelensége az volt, hogy a hallgatók létszáma – elsősorban a háború miatt tanulmányaik megszakítására kényszerült, illetve az elcsatolt területekről Magyarországra érkezett fiatalok tömeges egyetemekre özönlésével – nagymértékben felduzzadt.[60]

A hallgatói létszám 23 196 fővel éppen az 1922/1923-as tanévben – vagyis éppen akkor, amikor Tagán megkezdte a tanulmányait Debrecenben – tetőzött, ezt követően, a „háborús évfolyamok", valamint a menekülthullám kifutásával gyorsan csökkent, és az 1920-as évek második felében tartósan 16 ezer körüli szinten maradt. Ezzel összefüggésben ugyancsak problémát jelentett a hallgatói létszám képzési ágak szerinti aránytalansága: egyes képzési ágakban, mint például a jogász- és bölcsészettudományi képzés terén hatalmas hallgatói növekmény volt, míg azokban a képzési ágakban, amelyekben Tagán is érdekelt volt, vagyis a mezőgazdasági és a közgazdasági képzésben a hallgatók aránya fokozatosan csökkent. Klebelsberg Kuno vallás- és közoktatásügyi miniszter világosan látta a magyar felsőoktatás e strukturális aránytalanságait, ezért is hangoztatta például a közgazdasági képzés fontosságát és a gazdasági szférában való elhelyezkedést a jogi pályára tódulás helyett.[61] Tagán „ügye" szempontjából sem érdektelen megjegyezni, hogy az 1920. évi numerus clausus-törvény alapvető célja összefüggésben állt a hallgatói létszám fent vázolt alakulásával is.[62]

Összefoglalásképpen tehát megállapítható, hogy Tagán ügye akár a Trianon utáni magyar felsőoktatás – numerus clausus által is orvosolni kívánt – súlyos kimeneteli (munkaerő-piaci) problémájának, a magas hallgatói létszám miatti értelmiségi túlképzésnek az egyik szimptómája is lehetne. A döntéshozók azt még megengedték számára, hogy elvégezze a tanulmányait, de a numerus clausus szellemiségével összhangban azt már nem, hogy a végzettségének megfelelő állásban helyezkedjen el, hiszen azzal idegen etnikumú és honosságú szakemberként „az ország területén lakó egyes népfajokhoz és nemzetiségekhez tartozó ifjak" számára teremtett volna konkurenciát, csökkentve az ő pozícióikat a teljesen telített (és deformált) értelmiségi munkaerő-piacon.

60 Ladányi Andor: *A magyar felsőoktatás a 20. században*. Budapest, Akadémiai, 1999. 44.

61 Uo. 51–52. Az 1922/1923-as tanévtől az 1925/1926-os tanévig, tehát abban az időszakban, amikor Tagán Debrecenben tanult, a mezőgazdasági képzésben lévő hallgatók a teljes hallgatói létszám 9,8%-át, illetve 9,5%-át tették ki, tehát itt is enyhén csökkenő trend érvényesült. Uo. 52.

62 Uo. 53.

Epilógus

Tagán oklevelét „jó" minősítéssel 1925. július 24-én adták ki Debrecenben.[63] Ezután átköltözött Budapestre, ahol beiratkozott a József Királyi Műegyetem Közgazdasági Osztályára. Ott egy kiegészítő tanév elvégzése után, 1926. november 25-én ugyancsak „jó" minősítéssel közgazdasági oklevelet szerzett.[64] Majd ugyanott, a közgazdaságtudományi fakultáson folytatta a doktori tanulmányait, amelyekre vonatkozóan sajnos semmilyen primer forrás nem áll rendelkezésünkre a Budapesti Corvinus Egyetem Levéltárában. Az biztos, hogy 1929-ben elvégezte a doktori képzést, s még abban az évben megjelent a doktori disszertációja is.[65] 1929. június 26-án avatták doktorrá a Műegyetem dísztermében.[66]

1929-ben már egy „túlkvalifikált" embernek számított: tanítói, katonai, agrárgazdálkodási és közgazdaságtani végzettsége is volt, ám ezek közül a fent részletezett okok miatt egyiket sem tudta Magyarországon kamatoztatni. Logikus ezért, hogy el akarta hagyni az országot, és már előre látva a rá váró egzisztenciális kilátástalanságot, 1928-ban török állampolgárságért folyamodott. Azt azonban eddig ismeretlen okból nem adták meg számára. 1926-tól a Belügyminisztérium alkalmazta őt hivatali fordítóként, ám 1931-ben ezt a munkát is elvesztette. Ezért hosszú évekig – legalább is 1933-ig, amikor sikerült elhelyezkednie a Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályán – rendkívül nehéz volt a megélhetése, jobbára alkalmi fordításokból próbálta fenntartani magát.[67] Joggal érezhette tehát úgy, hogy Magyarország foglya maradt.

63 MNL HBML, VIII. 11. c., 14. köt., 1686. anyakönyvi sz. (Debreceni Gazdasági Akadémia 1922/1923-as évfolyama hallgatóinak anyakönyve.)

64 Tagán 222. számon kiállított oklevelét lásd: Budapesti Corvinus Egyetem Levéltára, 4. e., 1. köt.,

65 Pontos bibliográfiája: Tagán Galimdsán: *Oroszország valutája a háború alatt és a háború után*. Budapest, Légrády testvérek, 1929. /Közgazdasági Könyvtár/. A kötetről Tagán is nyilatkozott: Oroszország valutapolitikája. Tagán Galimdsán dr. orosz alezredes magyarnyelvű könyve az orosz valutapolitikáról a háború előtt és a háború után. *Budapesti Hirlap*, 1930. március 30. 26.

66 Tagán Galimdsán magyar doktorrá avatása. *Magyarság*, 1929. június 28. 10.

67 Várady Dénes: Egy baskir alezredes útja Tokiótól Miskolcig és küzdelme a létért. *Miskolci Reggeli Hirlap*, 1933. január 11. 7–8.

Melléklet[68]

1.

Nagyatádi Szabó István földművelésügyi miniszter[69] leirata a Debreceni Gazdasági Akadémia igazgatóságának
Budapest, 1923. október 2.
Gépelt eredeti. MNL HBML, VIII. 11. b., 31. doboz, 627/1923. sz.

A Magyar Királyi Gazdasági Akadémia igazgatóságának
Debreczen

Magyar Királyi Földmívelésügyi Minister
67.420/1923. IX/A.

Folyó évi augusztus hó 15-én 521. szám alatt kelt felterjesztésére[70] értesítem az igazgatóságot, hogy Tagan Galindsan [sic!] r[end]k[ívüli] hallgatónak rendes hallgatóvá leendő átminősítése iránt csak abban az esetben kívánok magas helyre előterjesztést tenni, ha valami módon kétséget kizáróan biztosítható, hogy nevezett oklevelét nálunk nem fogja állásnyerés céljára felhasználni, hanem szaktudását kizárólag hazájában értékesíti.

Erre vonatkozólag az igazgatóságtól sürgős véleményes jelentést várok.

Budapest, 1923. évi október hó 2-án
A minister rendeletéből: *Cvetkovits*[71]
ministeri o[sztály]tanácsos

[68] A dokumentumok szövegképének eredeti tagolásán és elrendezésén, a szövegük sokszor archaikus helyesírásán és központozásán nem változtattam, kivéve azokat az eseteket, amikor a hibás központozás vagy ortográfia értelemzavaró volt. A gépelt iratok alján lévő eredeti aláírásokat, szignókat kurziváltam. Egyes, ugyancsak értelemzavaró módon hiányzó szavakat, toldalékokat vagy névelőket saját magam, szögletes zárójelbe téve toldottam be a szövegbe. Jelentős mértékben túlterhelte volna a melléklet jegyzetapparátusát, amennyiben a dokumentumokban szereplő minden egyes politikai vagy gazdasági aktor nevéhez akárcsak rövid életrajzot írtam volna, ezért a közismert – és a dokumentumok tanulmányozása szempontjából nem is kulcsfontosságú – vezető politikusok és miniszterek (például Horthy Miklós, Bethlen István, Klebelsberg Kuno, Korányi Frigyes stb.) nevéhez nem tettem lábjegyzetet.

[69] Nagyatádi Szabó István (1863–1924) kisgazdapárti politikus, a Bethlen-kormányban 1922. június 16-ától 1924. október 14-ig földművelésügyi miniszter.

[70] Nem találtam meg ezt az iratot.

[71] Cvetkovits Ferenc osztálytanácsosról, a Földművelésügyi Minisztérium IX. Főosztálya 1. Ügyosztályának (Gazdasági szakoktatás) vezetőjéről van szó.

2.

Feilitzsch Berthold[72] levele Varga Kálmánnak, a Debreceni Gazdasági Akadémia igazgatójának
Budapest, 1923. október 17.
Gépelt eredeti. MNL HBML, VIII. 11. b., 31. doboz, 627/1923. sz.

Méltóságos dr. Vargha Kálmán úrnak[73]
gazd[asági] akadémiai igazgató
Debrecen
Pallagh puszta

Kedves Barátom!

Tagan Galimdsan bej, baskír alezredes, turáni testvérünk annak idején kiváló szerepet játszott nemzete felszabadítása és az orosz bolsevikiek elleni küzdelemben. Baráthosi-Balogh Benedek[74] tagtársunk Japánból Magyarországra hozta őt, hogy majdan nemzetünk és a baskír nép között az összekötő szerepét tölthesse be. Ez annál fontosabb, mert a baskír nemzetgyűlés volt az, amely 1918-ban, a Kerenszky forradalom[75] után, eltörölte a cirill betűket, s kimondottan a magyar helyesírást hozta be az iskolákba, ezzel is megmutatván turáni testvéri érzését.

72 Feilitzsch Bertold (1867–1949) jogász, politikus. 1895–1897-ben császári kamarás, 1897–1906-ban Szabolcs vármegye főispánja, 1906–1920-ban a Magyar Királyi Közigazgatási Bíróság ítélőbírája, egyúttal 1912–1914-ben a Magyar Vöröskereszt Egylet országos ügymenetét intéző központi főmegbízott-főgondnok. 1927–1929-ben Csonka-Bihar, majd 1929–1931-ben Békés vármegye főispánja. 1924. június 23-tól haláláig, 1949. november 1-ig a Johannita Lovagrend magyarországi kommendátora.

73 Ruffy Varga Kálmán (1873–1942) agronómus, egyetemi oktató, mezőgazdasági szakíró. 1921-től nyugállományba vonulásáig, 1935-ig, a Debreceni Gazdasági Akadémia igazgatója. 1926-tól, az agrár-felsőoktatás képviselőjeként a Felsőház tagja. Életrajza részletesen: Surányi Béla: A debreceni agrár-felsőoktatási intézmények egykori vezetői (1868–1945). *Gerundium*, 2022/3–4. 86–88.

74 Baráthosi-Balogh Benedek (1870–1945) tanár, néprajzkutató, közíró. 1899-től Budapesten tanító, 1905-től polgári iskolai tanár, majd 1917-től 1923-ig a Peterdy utcai Polgári Leányiskola helyettes igazgatója, 1923-tól 1936-ig igazgatója. 1920-ban a Magyarországi Turán Szövetség egyik alapítója és ügyvezetője. 1926-ban kezdte kiadni a *Baráthosi Turáni Könyvei* című, eredetileg 24 kötetesre tervezett sorozatot, amelyből 1942-ig 18 kötet jelent meg. Az első világháború kitörése előtt három ízben, 1903-ban, 1907–1908-ban, s végül 1914-ben utazott néprajzi gyűjtőútra a Távol-Keletre, ahol elsősorban a kelet-szibériai népek és Japán őslakói, az ajnuk népi kultúráját tanulmányozta.

75 Kerenszkij, Alekszandr Fjodorovics (1881–1970) orosz polgári politikus, az 1917. februári polgári forradalom révén hatalomra jutó Ideiglenes Kormány vezető politikusa, 1917. július 20-tól november 7-ig a kormány miniszterelnöke.

A Kormányzó Úr Őfőméltósága ez alapon a legteljesebb támogatásra találta érdemesnek Tagánt, s így az illetékes tényezők minden segítséget megígértek neki.

Ennek dacára rendkívüli hallgatónak degradálták, most pedig kegyelmi kérvényét, melyben rendes hallgatóvá való minősítését kérte, hónapok óta húzzák. Ez az irat most jutott el Hozzád a földmű[velésügyi] miniszterium azon kívánságával, hogy a rendes hallgatóvá minősítés csak azon esetben engedtessék meg Tagannak, ha ő kötelezi magát, hogy oklevelét Magyarországon használni nem fogja,[76] Tagan azonfelül, mert természetesen támogatást az orosz bolsevisták által kifelé elzárt területről nem kaphat (Baskíriának magának nemzeti kormányzata van, de ma még kényszerű szövetségben az orosz szovjettel), semmi tandíjkedvezményben nem részesül, és szűkös anyagi viszonyai dacára 300.000 koronát kellett fizetnie.

A takarékosság, valamint annak biztosítása, hogy idegen honosok a képzett magyar embert a sajnos kevés rendelkezésre álló állásból ki ne szorítsák, rendes körülmények között igen helyes dolog, itt azonban fontos közérdekről, Magyarország jövő nagyságának egy részecskéjéről van szó. Így tehát Tagannak minden elképzelhető kedvezményt meg kellene adni, s lehetővé tenni, hogy mindaddig itt maradhasson, ismereteit elméletileg és gyakorlatilag gyarapíthassa, amíg haza nem mehet, s otthon a magyar politikai és gazdasági érdekek lelkes barátjává nem lehet.

Tagan a gazdasági akadémia elvégzése után a közgazdasági egyetemet akarja különben hallgatni, esetleg a kertészeti tanintézetben is tanulmányokat végezni, így tehát alig valószínű, hogy itt élethivatást vállaljon, bárha jelenleg viszonyait tekintve hazájának ezt sem volna szabad lehetetlenné tenni.

Arra kérlek, hogy mindezeknek figyelembevételével Tagant a legteljesebb mértékben támogatni, s magadat ügyében exponálni méltóztassál.[77]

Budapest, 1923. október hó 17-én
Szívélyes üdvözlettel, igaz híved: *Feilitzsch*

[76] Lásd az 1. sz. dokumentumot.
[77] Vargha Kálmán válaszára lásd a 4. sz. dokumentumot.

3.

Vargha Kálmán előterjesztése Nagyatádi Szabó János földművelésügyi miniszterhez
Debrecen, 1923. október 24.
Kézírásos tervezet az aktán. MNL HBML, VIII. 11. b., 31. doboz, 627/1923. sz.

Ministerhez

Hivatkozással f[olyó] év október hó 2-án kelt és 67.420. sz[ámú] magas rendeletre[78] van szerencsém jelenteni Nagyméltóságodnak, hogy Tagan Galimdzsan bej baskír alezredest, jelenleg a vezetésemre bízott gazd[asági] akad[émia] II. éves hallgatóját kihallgattam és jövőjére vonatkozóan előttem a következőképpen [vallomást tette][79] nyilatkozott.

Egyáltalán nem szándéka Magyarországon maradni, mert felesége és leány gyermekén kívül előkelő összeköttetése van Baskíriában, hol nem csak, mint vezérpolitikus, de mint fehér forradalmár is küzdött a bolsevikiek ellen. Ez utóbbi magatartásáért volt kénytelen menekülni Magyarországba, hol azért foglalkozik mezőgazdasági szakismeretekkel, hogy hazájába visszatérve annak mezőgazdasági, főként állattenyésztési jövőjét fellendíthesse. Felmutatott a feleségétől egy három nap előtt érkezett levelet, melynek az volna a tartalma, hogy még a bolsevikiekkel a baskírok kényszerű szövetsége nem rendült meg, de erős a hite, hogy a szakítás mégis be fog következni és akkor viszontláthatják [családját][80] egymást és láthatja gyermekét.

Mindezek után az volna szerény véleményem, hogy Tagannak adassék meg minden elképzelhető kedvezmény, még a rendes hallgatóvá való átminősítés is, mert magatartása és minden igyekezete azt árulja el, hogy hazája javára igyekszik tanulni és [el fog][81] haza fog menni, ha eljön az ideje és hazájában a magyar politikai és gazdasági érdekek lelkes barátja lesz.

D[ebrecen], 1923. X/24.
Dr. Vargha Kálmán

78 Lásd az 1. sz. dokumentumot.
79 Áthúzva.
80 Áthúzva.
81 Áthúzva.

4.

Vargha Kálmán válaszának tervezete Feilitzsch Bertholdnak
Debrecen, 1923. október 26.
Kézírásos tervezet az aktán. MNL HBML, VIII. 11. b., 31. doboz, 627/1923. sz.

Méltóságos Dr. Feilitisch Berthold úrnak
Podmaniczky utca 45. sz. III. em.

Kedves Barátom!

Folyó hó 17-én kelt szíves megkeresésedre[82] vonatkozóan készséggel értesítelek, hogy Tagan Galimdsan bej, baskír alezredes ügyét tőlem telhetőleg felkaroltam, az akadémián mindenféle kedvezményben részesítem és rendes hallgatóvá való átminősítését a legmelegebben javasoltam. E tárgyú felterjesztésem 627. szám alatt 24-iki kelettel ment a IX. ügyosztályba.[83]

Szívélyes üdvözélettel maradok készséges híved: Dr. Vargha Kálmán
1923. X/26.

5.

A Debreceni Gazdasági Akadémia Igazgatóságának tanúsítványa Tagán Galimdzsán számára
Debrecen, 1924. április 8.
Kézírásos aktajegyzet. MNL HBML, VIII. 11. b., 31. doboz, 268/1924. sz.

Tárgy: Tagan (vagy oroszosan: Taganoff) Galimdzsán az akadémia II. éves r[end] k[ívüli] hallgatója bizonyítványt igazolványt kért az ő helyzetéről és szorgalmáról, hogy azzal anyagi támogatásért folyamodhassék. Az igazgatóság a következő angol nyelvű[84] igazolványt adta ki. (Magyar fordítása követi az angolt.)

Debrecen, 1924. április 8.

82 Lásd a 2. sz. dokumentumot.
83 Lásd a 3. sz. dokumentumot.
84 Nem közlöm.

Az alulírott igazgatóság bizonyítja, hogy Tagan(off) Galimdzsán úr, aki Cseljabinszkban (Oroszország) 1892-ben született, mohamedán vallású baskír alezredes, miután a bolsevikiek elől elmenekült, most Magyarországon lakik, és – 1922 októbere óta – hallgatója a debreczeni m[agyar] kir[ályi] gazdasági akadémiának. Tagan(off) Galimdzsán úr dicséretre méltó szorgalmat fejt ki mind az előadások és kollokviumok látogatásában, mind pedig vizsgálatai [sic!] és kollokviumai sikeres letételében. Minthogy teljesen el van választva hazájától és családjától, csak úgy tarthatja fenn magát valamennyire, hogy a megnevezett akadémiánál kedvezményes áron kap lakást és élelmezést, de ez a támogatás semmiképp sem elég minden szükségletének kielégítésére, s így okvetlenül segítségre szorul.

A m[agyar] kir[ályi] gazdasági akadémia igazgatósága
Vargha Kálmán igazgató
Fogalmazta, fordította: Göllner János

6.

Részlet a minisztertanácsi ülés jegyzőkönyvéből
Budapest, 1924. augusztus 22.
Gépelt eredeti. MNL OL, K 27 (W 12 – 1924. 08. 22.)

Jegyzőkönyve az 1924. augusztus hó 22-én Budapesten tartott Minisztertanácsnak

Dr. Vass József a miniszterelnöki teendők ideiglenes ellátásával megbízott népjóléti és munkaügyi miniszter úr elől ülése alatt jelen voltak:
Dr. Báró Korányi Frigyes pénzügyminiszter
Dr. Daruváry Géza külügyminiszter
Dr. Walko Lajos kereskedelemügyi miniszter
Szabó István földmívelésügyi miniszter
Dr. Gróf Klebelsberg Kuno vallás- és közoktatásügyi miniszter, úgy is, mint a belügyminiszter úr helyettesítője
Dr. Pesthy Pál igazságügyminiszter
Dr. Báró Prónay György miniszterelnökségi államtitkár, mint a volt közélelmezési minisztérium felszámolási teendőinek vezetője
Dr. Bud János tárcanélküli miniszter
Jegyző: dr. Gogolák Károly miniszteri tanácsos

[…] 15. A földmívelésügyi miniszter úr kéri a minisztertanácsot, méltóztassék hozzájárulni ahhoz, hogy Tagan Galindsán [sic!] debreczeni gazdasági akadémiai rend-

kívüli hallgatónak rendes hallgatóvá való átminősítése iránt magas helyre előterjesztést tehessen.

Tagan Galindsán baskír ezredes a debreceni gazdasági akadémia rendkívül hallgatója, azért nem volt az 1922/23. tanévben rendes hallgatóvá felvehető, miután a szervezeti szabályzat 6. §-ában megkívánt tanulmányi előképzettséget nem tudta igazolni.[85] Nevezett ugyanis – okmányok hiányában – saját bemondása szerint az ufai seminariumban néptanítói oklevelet nyert, amiről különben egyetlen meglévő okmánya, egy eredetiben is hiteles másolatban bemutatott katonai igazolvány is tanúskodik, majd a tifliszi egyetem gazdasági fakultására iratkozott be, azonban tanulmányait a közben kitört világháború miatt nem tudta befejezni. Miután azonban a gazdasági akadémiák érvényben lévő szervezeti szabályzatának 6. §-a szerint a néptanítói oklevél nem képesít rendes hallgatóul való felvételre, így Tagan Galindsán annak idején csak rendkívüli hallgatóul volt felvehető, s mint ilyennek, oklevél semmiféle alakban nem adható ki.

Nevezett közvetlenül a Kormányzó Úr Ő Főméltóságához benyújtott folyamodványában rendes hallgatóvá való átminősítését azért kérvényezte, hogy részére az oklevél kiadható legyen, melyet szűkebb hazájának felvirágoztatásánál kíván értékesíteni.

Tekintettel arra, hogy rendkívüli méltánylást érdemlő körülményei, nemkülönben az akadémián eddig tanúsított szorgalma és jó előmenetele alapján a gazdasági akadémia igazgatósága őt a kérelem teljesítésére méltónak tartja, tekintve továbbá azt, hogy a Magyarországi Turán Szövetség által kiállított bizonyítvány[86] tanúsága szerint a folyamodó által végzett seminarium tananyaga és képesítése megfelel az érettségi vizsgálatok fokának, előadó miniszter úr kérelmét maga is méltánylandónak tartja, s így magas helyre a kérelem teljesítése iránt előterjesztést tenni szándékozik.

[85] A szervezeti szabályzat 6. §-a: „Az akadémiába rendes hallgatókul felvehetők, akik a gymnázium vagy reáliskolai tanfolyamot érettségi vizsgálat sikeres letételével befejezték; valamint azok, akik a felső kereskedelmi iskolai tanfolyam érettségi vizsgálatát jeles eredménnyel letették; végül azok, akik a m. kir. földmívelésügyi minister által a gymnázium vagy reáliskolákkal egyenrangúaknak elismert intézetek tanfolyamát érettségi vizsgálattal befejezték.” Lásd: Szervezeti szabályzat a gazdasági akadémiák részére. *Földmívelési Értesítő*, 1906. szeptember 16. 991.

[86] A Magyarországi Turán Szövetség 1920-ban alakult, élén Baráthosi-Balogh Benedek állt. 1923-ban lényegében véve működésképtelenné vált, a tagjainak egy része feloszlatta, ám a Választmánya fellebbezést intézett a belügyminiszterhez az egyesület tevékenységének folytatása érdekében. A hosszas jogi huzavona után csak 1931-ben alakulhatott újjá az egyesület, 1924-ben tehát csak de facto folytatta tevékenységét. Lásd: Kincses Nagy Éva: A turáni gondolat. In: *Őstörténet és nemzettudat*. Szerk. Kincses Nagy Éva. Szeged, József Attila Tudományegyetem Magyar Őstörténeti Kutatócsoport, 1991. /Magyar Őstörténeti Könyvtár 1./ 47.

Előadó miniszter úr kéri a minisztertanácsot, hogy ily értelmű előterjesztése megtételéhez hozzájárulni méltóztassék.

A minisztertanács az előterjesztéshez hozzájárul. […]
K. m. f.

7.

Bethlen István földművelésügyi miniszter leirata a Debreceni Gazdasági Akadémia igazgatóságának
Budapest, 1924. október 21.
Gépelt eredeti. MNL HBML, VIII. 11. b., 31. doboz, 722/1924. sz.

M[agyar] Kir[ályi] Gazdasági Akadémia igazgatóságának
Debreczen

Magyar Királyi Földmívelésügyi Minister — Érkezett: *1924. X. 28.*
78.089/1924. IX/1. — Szám: 722/1924.

Múlt év október 24-én 627. szám alatt kelt felterjesztésére[87] értesítem az Igazgatóságot, hogy Kormányzó Úr Ő Főméltósága Gödöllőn folyó évi október 3-án kelt magas elhatározásával megengedni méltóztatott, hogy Tagan Galimdsan baskír alezredes, a debreczeni gazdasági akadémia rendkívüli hallgatója a gazdasági akadémia szervezeti szabályzatának 6. §-a alól tett kivétellel a tifliszi egyetem[88] gazdasági fakultásán folytatott tanulmányai alapján, gazdasági akadémiai rendes hallgatóvá átminősíttessék.

Nevezettnek leczkekönyvét, valamint nyolcz darab okmányát csatoltan visszaküldöm.[89]

Budapest, 1924. évi október hó 21-én

Schandl[90]
adminisztratív teendők ministeri hatáskörben való vezetésével megbízott államtitkár

87 Lásd a 3. sz. dokumentumot.
88 Vagyis: a Tbiliszi Egyetem.
89 Tagán saját kezű kézírásával a lap bal alján: „*Az összes okmányokat átvettem. Tagán Galimdsán 1924. é[v] okt[óber] 30.*"
90 Schandl Károlyról (1882–1972), a minisztérium politikai államtitkáráról (1921–1928 között) van szó.

Orosz László

„ALAPOS A GYANÚ, HOGY […] PÁNGERMÁN MOZGALMAT TERJESZTENEK.” ADALÉKOK A NÉMETAJKÚ EGYETEMISTÁK SUEVIA EGYESÜLETÉNEK PÉCSI FIÓKSZERVEZETÉHEZ (1926)

Mostani tanulmányom szerves folytatása a *Trianon és a magyar felsőoktatás* projekt korábbi köteteiben megjelent írásaimnak, illetve ama célkitűzésemnek, hogy ebben a kontextusban a magyarországi német nemzetiségű egyetemistákkal kapcsolatos ismereteinket – melyek ma még meglehetősen gyér mozaikká állnak össze csupán – minél több építőkockával gyarapítsam. Konferenciasorozatunk egyik előző rendezvényén beszéltem már a németajkú hallgatók politikai aktivizálódásának I. világháborút megelőző szakaszáról, szervezetté formálódásukról, illetve „a magyar korona országaiból való német főiskolások” Bécsben, 1899-ben megalakult egyesületéről.[1] Egy másik tanácskozáson a német diákságnak az I. világháborús vereséget és az 1918. őszi forradalmi időszakot kísérő dilemmáiról, a hazai német nemzetiségi mozgalom állampatrióta kontra autonomista irányvonalához fűződő viszonyáról, továbbá a húszas évek elején létrehozott német hallgatói egyesületekről: a Longobardiáról, a Gothiáról, a Sueviáról.[2] Egy külön alkalmat szenteltem annak is, hogy milyen szerepet játszottak a sueviás német hallgatók (akik a későbbiekben a hazai németség radikalizálódó, volksbundista irányzatának keménymagját fogják alkotni) az 1933. tavaszi budapesti diákzavargásokban.[3] Ezúttal pedig a német hallgatói mozgalom országos, nagybani folyamatainak egyik lokális (pécsi) mellékszála kapcsán szeretnék adalékokkal szolgálni.

Kiindulási pontunk ezúttal is az lehet, ami az említett korábbi előadásaim mindegyikének gondolati vezérfonalát alkotta: a hazai német nemzetiségi mozgalom vezetése hamar ráébredt, hogy a népiségi harc elengedhetetlen előfeltétele egy céltuda-

1 Orosz László: A hazai sváb egyetemisták hallgatói mozgalmának kérdéséhez. Az első világháborút megelőző időszak. In: *Trianon és a magyar felsőoktatás III.* Szerk. Ujváry Gábor. Budapest, VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár–Magyar Napló, 2020. 43–70.

2 Uő.: Sváb egyetemisták hallgatói mozgalma az I. világháború után. In: *Trianon és a magyar felsőoktatás IV.* Szerk. Ujváry Gábor. Budapest, VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár–Magyar Napló, 2021. 297–314. (A továbbiakban: Orosz, 2021.)

3 Uő.: A budapesti egyetemisták utcai zavargásai Bleyer Jakab 1933. májusi parlamenti beszédét követően. In: *Trianon és a magyar felsőoktatás V.* Szerk. Ujváry Gábor. Budapest, VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár–Magyar Napló, 2022. 191–224. (A továbbiakban: Orosz, 2022.)

tos és elkötelezett értelmiségi réteg kitermelése. A „deutschvölkisch" gondolat iránt fogékony németajkú egyetemistákból tehát közösséget formáltak, mely aztán szívesen vállalta, hogy a hatóságok szemei elől gondosan rejtett, ám igen hatékony népiségi propaganda révén megállítsa a hazai németek felgyorsult asszimilációját, illetve felszítsa az önvédelmi reflexeket és a szunnyadó népi öntudatot.

Szükség is volt erre, merthogy a csonkaországi sváb közösség kulturális állapota csakugyan válságosnak volt nevezhető. Ne tévesszen meg minket az, hogy a műveltségi viszonyok terén (felületesen szemlélve) mindig is a németek álltak legjobban a magyarországi nemzetiségek közül, és az sem, hogy az analfabetizmus (eltekintve a nem nemzetiségként nyilvántartott zsidóktól) messze náluk volt a legalacsonyabb. Ez ugyanis elfed egyéb fontos szegmenseket, így a puszta írás-olvasáson túlmutató *anyanyelvi kultúra* hiányát, továbbá elfedi az oktatási rendszer magasabb lépcsőfokaihoz *anyanyelven* történő hozzáférés nélkülözését. Az 1923-ban engedélyezett[4] nemzetiségi népiskolák többsége csupán „C-típusú" volt, vagyis a kisebbségi nyelv helyett magyar nyelven folyt a tanítás, az anyanyelvet pedig csak kvázi „idegen nyelv" gyanánt oktatták.[5] És az is tény, hogy németnyelvű közép- és felsőfokú oktatási intézmények egyáltalán nem léteztek.[6]

4 110.478/1923. VIII/a. VKM. sz. rendelet „a 4800/1923. M.E. sz. kormányrendelet 18. §-ában az elemi népiskolákra vonatkozólag foglalt rendelkezések végrehajtása tárgyában" (1923. augusztus 24.). *Hivatalos Közlöny*, 1923/17. 251–253.

5 A rendelet alapján a nemzetiségi népiskolák három típusát (A, B, C) állították fel, melyekből – az amúgy rendkívül könnyen befolyásolható – szülői értekezletek választhattak. Az *A*-típusban a kisebbség nyelvén zajlott az oktatás, a magyar nyelv rendes tárgyként való kötelező tanításával. A *B*-típus vegyes tannyelvű oktatást jelentett, itt anyanyelven folyt a természettudományi tárgyak, a fizika, a kémia, továbbá a gazdasági ismeretek, illetve a rajz és a kézimunka oktatása. Magyarul történt viszont a földrajz, a történelem, az állampolgári ismeretek és a testnevelés tárgy, s persze a magyar nyelv oktatása. Ugyanakkor mindkét nyelven folytak (magyarul és anyanyelven egyaránt) a nyelv- és beszédgyakorlat foglalkozások, illetve az írás, az olvasás, a számolás és az ének órák. Végül a *C*-típusú iskolákban, melyeket – tárgyilagosan szemlélve – még igen nagy jóindulat mellett sem lehet nemzetiségi iskoláknak tekinteni, magyar nyelven folyt a tanítás, az érintett kisebbség anyanyelvével pedig idegen nyelvként foglalkoztak a tanulók. 1926-ra, az új rendszer érdemi felállása idejére 419 német nemzetiségi iskolát sikerült létrehozni (48 A-, 63 B- és 308 C-típusút), a fejlődés iránya azonban azt mutatta, hogy a két véglet felől a közép (a B-típus) irányába orientálódtak, ami nem is csoda, hisz a hétköznapokban való boldoguláshoz a vegyes tannyelv által elősegített kétnyelvűség volt optimális.

6 A témához részletesebben Bellér Béla: A nemzetiségi iskolapolitika története Magyarországon a legújabb korban. *Baranyai Művelődés*, 1973/4. 11–24. – Füzes Miklós: Die Nationalitäten-Schulpolitik Ungarns zwischen 1918 und 1945. *Suevia Pannonica*, 7 (1989). 57–67. – Tilkovszky Loránt: Német anyanyelvi oktatás a katolikus elemi népiskolákban (1919–1944). *Századok*, 1995/6. 1251–1274. – Orosz László: A hazai németség közoktatásügye a két világháború között. *Somogy*, 2021/3. 73–81.

Nem véletlen konstatálhatta a harmincas évek közepén Kovács Alajos, a statisztikai hivatal elnöke, hogy az elemi iskolák szintjét elhagyva „minél feljebb megyünk a műveltségi lépcsőn, annál kevesebb németet látunk […].” Mindezt adatokkal is alátámasztotta: „Azoknak a német anyanyelvűeknek a száma, akik legalább középiskolai végzettséggel rendelkeznek, mindössze 7005, ezek közül főiskolai végzettségű 1562. A németség szellemi elitje, vezetésre hivatott része tehát igen kevés, mindössze 1,5%-a az egész népességnek. Ez a szám is az utolsó tíz év alatt ezerrel csökkent.” Ám nem csupán az alig több mint másfél ezer diplomás miatt fájhatott a feje a hazai német mozgalom vezérkarának, hanem amiatt is, mert az öntudatos hazai német értelmiség kitermelése nem feltétlen az egyetemi közegben, hanem már annál is korábban kudarcra ítéltetett. A tudós statisztikus nem is kertel e tekintetben, amikor azt állítja, „a középiskolákba felkerülő német ifjúság túlnyomó része, mire iskoláit elvégzi, nyelvében és érzésében annyira magyarrá válik, hogy tudni sem akar a németségről, mint nemzetiségről”, így aztán „[…] ez a beolvadás olyan tökéletessé válik, hogy az így átalakult németeket már csak nevük különbözteti meg a tősgyökeres magyaroktól, vérük és nyelvtudásuk sem más, mint a többi magyaroké.” Ezért már-már bántó őszinteséggel jósolja meg, hogy „[…] a háború óta keletkezett német nemzetiségi mozgalom dacára, amely fő céljának tűzte ki német értelmiségi középosztály kialakítását, […] ez az értelmiségi középosztály nemhogy kialakulna, hanem mindinkább vissza fog fejlődni.”[7]

A hazai német mozgalom vezéralakja, Bleyer Jakab – a budapesti Tudományegyetem professzora, a kommün bukása utáni első négy ellenforradalmi kormány minisztere, a hungarus és patrióta érzület, valamint a történeti magyar állam területi integritásának korábbi lánglelkű védelmezője – a húszas évek közepétől mind gyakrabban kényszerült körömszakadtáig védelmezni a hazai németek nemzetiségi jogosítványait az államilag elősegített asszimiláció ellenében. Ennek során alakja a magyar közvélemény szemében az egykori hazafiból mindinkább a germanizáció és az államellenes felforgatás gyűlölt szimbólumává torzult, aki politikailag immár

7 Az idézetek helye Kovács Alajos: *A németek helyzete Csonka-Magyarországon a statisztika megvilágításában*. Budapest, Hornyánszky, 1936. 20, 22. – A szélesebb kontextushoz Orosz László: Magyar statisztikus a német „Volksboden” árnyékában. Kovács Alajos a német népesség dunántúli terjeszkedéséről. In: *Tudomány, oktatás, kultúra a két világháború közötti Magyarországon*. Szerk. M. Pelesz Nelli. Szeged, Radnóti Szegedi Öröksége Alapítvány, 2019. 79–91. – Ld. továbbá a korabeli német mozgalom népismereti bibliájaként szolgáló alapművet: *Das Deutschtum in Rumpfungarn*. Hrsg. Bleyer, Jakob. Budapest, Verlag des „Sonntagsblattes”, 1928. (Ennek III., statisztikai profilú fejezetét Johann Schnitzer – egykori gothiás jogászhallgató – állította össze.)

egyre elszigeteltebben igyekezett maga köré gyűjteni a német ügynek elkötelezett, tehetséges fiatalokat.[8]

Ebben a helyzetben jelentkezett nála 1925 őszén egy baranyai jogászhallgató, Karl Steiner, aki két németországi – Freiburgban teljesített – szemeszter után hazatérve, szűkebb pátriájában, Pécsett kívánta lezárni tanulmányait. Ebben a pécsi jogi kar sem támasztott számára akadályt, hisz két külföldi félévét zökkenőmentesen beszámították,[9] majd pedig a képzést befejezve a jogtudományi doktorátust is elnyerte.[10]

Megszokott és jól bejáratott metódus volt Bleyer környezetében, hogy a mester, latba vetve befolyását és kapcsolatrendszerét, fiataljainak kétszemeszteres külföldi ösztöndíjakat szerzett, amelyek számukra a legmagasabb szintű szakmai ismeretek elsajátítása mellett az ideológiai szemléletformálás terén is hasznosnak bizonyultak. A Bleyer ajánlásával német egyetemekre kiküldött hallgatóknak ugyanis tanulmányaik mellett feladatát képezte az is, hogy jártasságot szerezzenek a „népiségi munka" ekkorra már kidolgozott módszereiben, továbbá hogy odakint rendszeres és a „tényleges állapotokat" tükröző információkkal lássák el a német sajtót, a különböző népiségi egyesületeket és az állami szerveket a magyarországi németség helyzetével kapcsolatban. Az ösztöndíjakat – Bleyer *Sonntagsblatt* c. hetilapjától érkező tanulmányi segélynek feltüntetve – egy a weimari Németországban 1923-tól működő szervezet, a Vereinigte Stipendienfürsorge für das Auslandsdeutschtum folyósította azoknak a hazai német ifjaknak, akiket maga Bleyer válogatott ki „népi megbízhatóságuk" alapján.[11]

Ezek után természetes volt, hogy külföldi ösztöndíjukról hazatérve beszámoltak patrónusuknak, és magukat itthon is hasznosítani kívánva további feladatokra jelentkeztek. Így tett most Steiner is, ahogyan két évvel őelőtte ugyanígy járt el a budapesti

8 Bleyer nemzetiségpolitikai küzdelméhez Pritz Pál – Marchut Réka: Kisebbségpolitikák – nemzetközi erőtérben. Bleyer Jakab/Jakob Bleyer példáján. *Regio*, 2017/1. 5–40.

9 Steiner kérelmét, miszerint két rendes hazai és két külföldi félév sikeres teljesítése után 1927 januárjában bocsássák őt II. alapvizsgára, az egyetem jog- és államtudományi kara 1926. december 20-án megtartott IV. rendes kari ülésén – a két külföldi félévet beszámító 485/1925-26. D. sz. határozat nyomán – engedélyezte. Pécsi Tudományegyetem Egyetemi Levéltár (a továbbiakban: PTE EL), VIII. 104.b. 15.d. 218/1926-27.

10 A Molnár Kálmán dékán által szignált felterjesztés nyomán – „miután a m. kir. Erzsébet-tudományegyetem jog- és államtudományi Kara folyamodót mindazokból a tudományokból, amelyek a *jogtudományi* doktori fok elnyerésére kívántatnak, szigorúan megvizsgálta és elkészültnek találta" – az egyetem rektora 1930. január 29-re tűzte ki Steiner doktori avatását. PTE EL, VIII. 101.b. 34.d. 1436/1929-30. – Beszámoló erről a helyi sajtóban: Doktorráavatások [sic!] a pécsi egyetemen. *Dunántúl*, 1930. január 30. 4.

11 Tilkovszky Loránt: A weimari Németország és a Duna-medence német kisebbségei. *Századok*, 1980/2. 201–228., 216. (A továbbiakban: Tilkovszky, 1980.)

Suevia egyesület megalapítója és első vezetője, Stefan Steyer[12] orvostanhallgató is, aki egy berlini ösztöndíj után hazatérve az 1923-as tavaszi félévet már Budapesten kezdte, s gyűjtött maga köré olyan fiatalokat, mint a későbbi népcsoportvezető, Basch, majdani helyettese, Goldschmidt, továbbá Rothen, Mühl, Albert, Faulstich, Mischung, Leber, Annabring, Tafferner stb. – csupa ismert név a német mozgalom, illetve a Volksbund ismerői szemében. Őket és a Suevia budapesti szervezetét azonban korábban már bemutattam.[13]

Steiner a Bleyertől kapott instrukciók birtokában lelkesen tért haza Baranyába, hogy minél több, a német ügyért tenni hajlandó egyetemistát gyűjtsön maga köré és vonjon be a konspirációba. Pécs a lehető legkedvezőbb színhely volt e tevékenységre. A város ugyanis egy egész régió központja volt. Megyeszékhely, a maga igazgatási funkcióival, a szomszédos megyékre is kiterjedő hatáskörű felsőbb bírósági központ, és persze a katolikus egyházmegye székhelye. Pécs ráadásul iskolaváros is volt: kiváló középiskolák működtek itt, köztük például a jezsuiták humángimnáziuma, a ciszterciek reálgimnáziuma, továbbá egy állami főreáliskola, egy leánygimnázium, egy felsőbb kereskedelmi iskola.[14] A még magasabb szintű, felsőfokú tanulmányokra ott volt a katolikus papi szeminárium vagy épp a tanítóképző, 1923 óta pedig a Pozsonyból Pécsre költöző Tudományegyetem.[15] A diákság jelenléte pezsgő kulturális légkört teremtett a városban.

12 Steyer István (1899–?), orvos. Az I. világháború két utolsó évében teljesített katonai szolgálata után Berlinben folytat orvosi tanulmányokat, ahonnan 1923-ban települ vissza Budapestre: a tavaszi félévre már itt iratkozik be, s szervezi meg már ez év végén a Suevia egyesületet, melynek első vezetője. A német mozgalom azonban nem itthon hasznosítja őt. 1935-től már ismét a Reichban él, s folytat orvosi praxist a berlin-hermsdorfi kórházban, miközben a hazai német mozgalom ifjúradikálisainak (Népinémet Bajtársak) bizalmi embereként, összekötőjeként szolgál az NSDAP Rosenberg-féle külügyi szerve (Außenpolitisches Amt) és az SS felé. A II. világháború idején – immár a Volksdeutsche Mittelstelle állományában – jelentős szerepe van abban, hogy Berlin a Volksbund vezetőségében egyre inkább a visszacsatolt bácskai és erdélyi területek világnézeti nemzetiszocialista személyiségei felé orientálódik, háttérbe szorítva az egyre inkább „puhánynak" tartott népcsoportvezetőt, Bascht.

13 A felsorolt személyek és a budapesti Suevia kapcsán Orosz, 2021.

14 Az itt felsorolt intézmények (a pécsi iskolák ennél jóval bővebb körével egyetemben) korabeli értesítői elérhetők az Arcanumon és a Hungaricanán.

15 A város és az egyetem szimbiózisáról Lengvári István: A város és az „árva leány" – Pécs és az Erzsébet Tudományegyetem. *Limes*, 2004/4. 83–92. – Az egyetem Pécsre költözéséről Uő.: Az Erzsébet Tudományegyetem alapítása, a pozsonyi és budapesti évek története. *Per Aspera ad Astra*, 2014/1. 15–24. – Kiss József Mihály: A Pozsonyi Egyetem válságos időszakának történetéhez. *Gerundium*, 2020/1–2. 142–156. – Ligeti Dávid: Trianon hatása és a numerus clausus a pécsi Erzsébet Tudományegyetem tanácsülési jegyzőkönyvei tükrében. In: *Trianon és a magyar felsőoktatás IV.* Szerk. Ujváry Gábor. Budapest, VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár–Magyar Napló, 2021. 77–93., 77–80. – Uő.: A Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem kálváriája 1919–1923 között. *Somogy*, 2023/4. 27–32.

Igen fontos körülmény az is, hogy Pécs – az ún. „Schwäbische Türkei”[16] szíveként – a németség szempontjából is regionális központ volt. A „Schwäbische Türkei” a német történeti és néprajzi terminológiában a Dunántúl délkeleti részén fekvő – Baranya, Tolna és Somogy megyék egyes járásainak megfeleltethető, etnikailag kevert s ezért e kritériumok mentén egzakt módon nehezen körülrajzolható – mintegy 15 ezer km^2 nagyságú terület, ahová az oszmán-török hódoltság összeomlását követően a szervezett (állami és magánföldesúri) kolonizáció folytán jelentős számú németajkú telepes érkezett. A XVIII. századtól kezdve mintegy 200 itteni településen megkapaszkodó német kolonistákat a velük együtt élő magyar és délszláv népesség egységesen „sváboknak” nevezte, függetlenül azok szűkebb származási helyétől. Az I. világháború után a megcsonkított országterület legnagyobb (majd negyedmilliós) német közössége élt itt.[17]

Steiner számára tehát – a kedvező körülmények folytán – széles merítés lehetősége kínálkozott a társak verbuválását illetően. Az 1925/26-os tanév őszi félévét aktív és céltudatos munkával töltötte, sorra kereste fel az egyetem összes karának előadótermeit, és a lehető legtöbb német családnevű diákkal igyekezett beszédbe elegyedni, illetve megnyerni őket az ügynek. Alig néhány hétre volt szüksége a sikerhez: az első fecskék egymásra találása révén (Steiner mellett Hübler, Pertschy, Karl és Prettl tudományegyetemi hallgatók részvételével) megszületett a későbbi pécsi Suevia ötfős magja.[18] Többnyire Steiner Felsőbalokány utcai szállásán találkoztak, s eközben a közös programok, az állandó vasárnapi kirándulások, legfőképp azonban izzó „deutschvölkisch” elkötelezettségük okán igen hamar összekovácsolódtak. Szerencsés körülmény, hogy e kezdeti szárnybontogatást autentikus forrás révén tudjuk rekonstruálni. Rendelkezésünkre áll ugyanis az első tagok egyikének

16 Az elnevezés eredetéhez ld. Ginder, Paul: Zur Herkunft des Namens „Schwäbische Türkei”. *Archiv der Suevia Pannonica*, 10 (1981). 88–103.

17 *Die Schwäbische Türkei. Lebensformen der Ethnien in Südwestungarn*. Hrsg. Fata, Márta. (Schriftenreihe des Instituts für donauschwäbische Geschichte und Landeskunde; 5.) Sigmaringen, Thorbecke, 1997. – Ld. még Schuon, Gottlob: *Die nordöstliche Schwäbische Türkei. Ein Betrag zur Geographie des deutschen Bauerntums im heutigen Südungarn*. Stuttgart, Ausland und Heimat, 1936. – Weidlein, Johann: *Die Schwäbische Türkei. Beiträge zu ihrer Geschichte, Sprach- und Volkskunde, I–II*. München, Ungarndeutsches Sozial- und Kulturwerk, 1967, 1980. – Ginder, Paul: Die Entdeckung der Schwäbischen Türkei. Kulturbilder aus dem südungarischen Siedlungsgebiet. In: Uő.: *Ungarn und Deutsche. Aufsätze zur donauschwäbischen Geschichte und Kulturgeschichte*. Budapest, Landesselbstverwaltung der Ungarndeutschen, 1999. 86–102. – Hartmann, Rudolf: *Die Schwäbische Türkei und ihre Volkstrachten*. München, Südostdeutsches Kulturwerk, 1992. (Gazdag képanyaggal és alapvetően néprajzi jellegű válogatott szakirodalommal.)

18 Ehelyütt szeretnék köszönetet mondani a PTE Egyetemi Levéltár vezetőjének, Lengvári Istvánnak a németajkú hallgatókra vonatkozó dokumentáció összeállításához nyújtott hatalmas segítségéért.

visszaemlékezése, mely évtizedekkel később, már az NSZK-ban született.[19] August Prettl-ről van szó, aki 1924-ben a pécsi ciszterci gimnáziumban érettségizett,[20] majd a pécsi tudományegyetemre iratkozott be, s bár előbb négy szemesztert elvégzett az orvosi karon, utóbb mégis magyar–német szakos középiskolai tanári oklevelet szerzett,[21] ezután pedig – az álláskeresés kezdeti nehézségeit az ÁDOB segítségével leküzdve[22] – Pestszenterzsébet, Csongrád és Kispest állami gimnáziumaiban tanított,[23] mígnem 1942-ben a német népcsoport vezetése a bajai Volksbund polgári iskola igazgatójává emelte.[24]

19 Prettl, August: Erinnerungen an Jakob Bleyer und an die Suevia Turcica, Fünfkirchen. *Archiv der Suevia Pannonica*, 9 (1978/1979). 75–84. (A továbbiakban: Prettl, 1978/1979.)

20 *A ciszterci rend pécsi róm. kath. Nagy Lajos-reálgimnáziumának értesítője az 1924–25. iskolai évről*. Pécs, 1925. 35. (Az 1923–24. tanév végén érettségi vizsgálatot tett tanulók.) Érdekesség, hogy a táblázat ama rovatában, mely a továbbtanulás tervezett irányáról tájékoztat, Prettl Ágoston (szül. Mecsekjánosi, 1905) ekkor még a jogi pályát tünteti fel; hasonlóképp mint osztálytársa Hornung György (szül. Pécsdevecser, 1904), aki később a pécsi Suevia szervezetben is társa lesz, ám vele ellentétben kitartott a jogi pálya mellett, így 1935 tavaszán másodfokon már ő védte a későbbi Volksbund-vezér Bascht nemzetgyalázási perében (első fokon még Bleyer veje, Kußbach Ferenc).

21 Tanítási gyakorlatát a pécsi állami főreáliskolában teljesítette, ismét csak egy sueviás társával, a francia–német szakos Hering Jánossal együtt: *A pécsi magyar királyi középiskolai tanárképző-intézeti Gróf Széchenyi István Gyakorló Reáliskola 1931–32. tanévi értesítője*. Pécs, 1932. 46. (Gyakorló tanárjelöltek.)

22 Az Illés József egyetemi tanár elnöklete alatt álló Állástalan Diplomások Országos Bizottsága (ÁDOB) a tanulmányi előmenetel és a képzettség mellett elsősorban a szociális szempontokat vette figyelembe, amikor a nála jelentkezettek elhelyezését az egyes minisztériumok hatáskörébe tartozó intézményeknél kijárni igyekezett. A sajtó által közzétett hosszas listán Prettl neve a vallás- és közoktatásügyi minisztérium révén „állami foglalkoztatáshoz jutottak" között jelenik meg. Vö. Ezer állástalan diplomás elhelyezése a minisztériumokban. *Pesti Hirlap*, 1934. április 25. 6. – Ld. még: Ezer név, ezer állás. Kiket helyeztek el a kormány akciója során az állástalan diplomások közül? *Budapesti Hirlap*, 1934. április 25. 8.

23 *A pestszenterzsébeti m. kir. áll. Kossuth Lajos Reálgimnázium értesítője az 1933–1934. iskolai évről*. Pestszenterzsébet, 1934. 8, 12, 19. – *A csongrádi m. kir. állami Szent Imre Gimnázium értesítője az 1937–38. iskolai évről*. Csongrád, 1938. 16–17. (A tanári testület névjegyzéke és munkaköre.) Az értesítő szerint tanári és osztályfőnöki feladatai mellett Prettl cserkészvezetőként segítette az 1937. szeptember 10-én megalakult 553. sz. Szent Imre cserkészcsapat tevékenységét (*uo.* 22.), továbbá kisegítő prefektusa volt a gimnáziumban tanuló, a Csongrád város környéki községekből való diákok elhelyezésére 1927-től működő Szent Imre fiúinternátusnak (*uo.* 36–37.). – *A kispesti m. kir. állami Deák Ferenc Gimnázium évkönyve az 1939–40. iskolai évről*. Kispest, 1940. 14–15. (A tanári testület névjegyzéke és munkaköre.) A tanári kar társadalmi tevékenységét összefoglaló fejezetből az is kiderül, hogy Prettl ekkoriban leventeoktató is volt, valamint a Foederatio Emericana dominusa. (*uo.* 17.). – A hazai német ifjúság és a leventemozgalom viszonyához ld. Vitári Zsolt: A leventeintézmény és a magyarországi német kisebbség ifjúsága. *Századok,* 2025/2. 351–389.; továbbá a német ifjúság szélesebb kontextusához Uő.: *Volksbund és ifjúság. Dokumentumok a magyarországi német ifjúság történetéből, 1925–1944*. Pécs, Kronosz, 2015.

24 *Jahresbericht der deutschen Bürgerschule des Volksbundes der Deutschen in Ungarn Baja für das Schuljahr 1941/42. / A Magyarországi Németek Szövetsége bajai német tannyelvű polgári iskolá-*

A pécsi Suevia-kör életében az első igazán fontos esemény már 1925 novemberében eljött. Steiner, aki rendszeres kapcsolatban állott mind Bleyerrel, mind pedig a budapesti Suevia egyesülettel, arról tájékoztatta társait, hogy meghívást kaptak a fővárosi sueviások összejövetelére („Festkommers"), mely alkalomból maga Bleyer is fogadni kívánja őket.[25] Budapestre érkezve a Suevia két legfontosabb tagja, a föntebb említett Steyer és Franz Rothen[26] várt rájuk a pályaudvaron. Másnap este valóban sor került az egyesületi programra, melynek színhelye Bleyer és körének törzshelye, a budai Duna parton, a Vízivárosban található „Három verébhez" címzett vendéglő volt. Előtte azonban, még a délelőtt folyamán, Bleyer látta őket vendégül, mégpedig saját lakásán, a Múzeum körúti egyetemi épületek közelében fekvő Mikszáth Kálmán téren – ott, ahol majd 1933 tavaszán a feltüzelt magyar diákok véres összetűzésbe keverednek a mesterük lakását védelmező németajkú sueviás hallgatókkal.[27]

Bleyer, a céljaikat és a népiségi motivációikat feltérképezendő, alaposan kikérdezte őket, és látható megnyugvással konstatálta, hogy többnyire szabad foglalkozású értelmiségi pályát választottak, ami az államtól való függés helyett egzisztenciális szabadságot, ily módon zsarolhatatlanságot fog számukra biztosítani a népiségi munka végzése során. Mesterük ezután nemzetiségpolitikai körképet adott nekik, vázolva az anyanyelvű népiskolai oktatás tudatos sorvasztását, a csak nemrégiben engedélyezett Magyarországi Német Népművelődési Egyesület (MNNE)[28] vidéki

---

jának évkönyve az 1941/42. iskolai évről. Közzéteszi Prettl Ágoston. Baja, 1942. – Az iskola igazgatója az 1942/43-as és az 1943/44-es tanévben is Prettl maradt. Vö. *Magyarország tiszti cím- és névtára*, 49. (1942) 527., *Uo.* 50. (1943) 566., *Uo.* 51. (1944) 583.

25 Prettl, 1978/1979. 78.

26 Rothen Ferenc (1899–1965), a temesvári piarista gimnázium, ill. a frontszolgálat után 1919-ben Budapesten kezd orvosi tanulmányokat (de nem fejezi be). A Gothia, majd a Suevia egyesület karakteres személyisége, bár Bleyerrel való kapcsolata idővel megromlik (részint nehezen kontrollált személyi ambíciói miatt, részint mert – állítólag – sikkasztott a hallgatói egyesület kasszájából). 1933 után a hazai német mozgalom radikálisainak egyik vezéralakja, a Német Munkaközösség hétfős vezetőségének tagja, Basch híve, majd riválisa a Népinémet Bajtársak (a Volksbund elődszervezete) soraban. A német mozgalom számos tagjának „önvédelmi" motivációjú radikalizmusával szemben ő világnézeti nemzetiszocialista, a Szálasi mozgalmával való összefogás híve és propagátora, ami miatt Basch-sal végérvényesen szakítanak. Rothen 1936-ban bekapcsolódik a hungarista mozgalomba, 1938-tól a nyilaskeresztes pártban, titkári rangban, ő felel a kül- és kisebbségpolitikai kérdésekért. 1939 februárjában – a nyilaskeresztes párt betiltásakor és vezetőinek internálásakor – Rothennek sikerül a Reichba menekülnie, ahol a külügy kelet-európai referense lesz, s az SD támogatásával a Volksbund és a nyilasok összebékítésén fáradozik. A II. világháború után a felelősségre vonást elkerülve Bonnban, a kitelepítettekért felelős minisztérium sajtóosztályán tevékenykedik.

27 Mindezekről részletesebben Orosz, 2022.

28 Magyarországi Német Népművelődési Egyesület – MNNE (Ungarländischer Deutscher Volksbildungsverein – UDV). 1923 júniusában engedélyezett, ám tényleges működését csak 1924 auguszt-

szervezetei alapításának blokkolását, a vidéki közigazgatás túlkapásait,[29] s különösen „Baranya királya", Keresztes-Fischer Ferenc főispán leplezetlenül németellenes magatartását. Konkrét feladatokat is kaptak Bleyertől. Látván a pécsi szervezeti csíra megjelenését, elsőként ennek megerősítése, német öntudatú diákokkal való bővítése, szervezetté alakítása vált szükségessé. Ezzel párhuzamosan a budapesti és a pécsi német diákok kapcsolatát is el kellett mélyíteni: remek lehetőséget teremtenek majd erre a népművelődési egyesület védnöksége alatt a későbbiekben állandósuló különféle nemzetiségi rendezvények (például a svábbálok, a fúvós és egyéb népzenei találkozók, s persze az MNNE éves közgyűlései).[30] Bleyer kérésére ezek lebonyolításában az egymással kooperáló fővárosi és vidéki sueviás diákságnak mindenkor szervezői feladatokat kell vállalnia. Végül pedig azt is lelkükre kötötte Bleyer, hogy budapesti tartózkodásaik során feltétlenül keressék fel őt minden alkalommal, s úgyszintén rendszeres kapcsolatot tartsanak a népművelődési egyesület helyi csoportjainak vezetésével is.[31]

A kis csoport lelkileg feltöltődve tért vissza Pécsre, ahol a kitűzött feladatok mindegyikében gyors sikereket értek el. Egymás után nyerték meg maguknak a német érzületű diáktársakat az egyetemről, és a helyi középiskolákban is megvetették a lábukat. Hét újabb egyetemista csatlakozott, ami által már 1926 folyamán több mint duplájára, 12 fősre nőtt a tagság. Ráadásul az újak a politikai aktivitás tekintetében

---

tusában (a kormány iránt lojális Gratz Gusztáv elnökletével és Bleyer ügyvezető alelnökségével) megkezdő, mérsékelt irányvonalú, alapvetően kulturális irányultságú szervezet, amely – integráló törekvéseinek megfelelően – gyűjtőhelye lett a mérsékelt és magyarbarát, de a radikális és „deutschvölkisch" irányvonalú nemzetiségi erőknek is. A Bleyer halála után bekövetkező szakadás, majd az eljelentéktelenedő szervezet kényszerű önfeloszlatása (1940) a Basch vezetésével tovább radikalizálódó csoport (Volksbund) térnyerését tette egyértelművé. Működéséhez ld. Bellér Béla: *A Volksbildungsverein-tól a Volksbundig. A magyarországi németek története 1933–1938*. Budapest, Új Mandátum, 2002. – Spannenberger Norbert: *A magyarországi Volksbund Berlin és Budapest között, 1938–1944*. Budapest, Lucidus, 2005. 58–83. – Seewann, Gerhard: *A magyarországi németek története. I–II*. Budapest, Argumentum, 2015. II. 238–244.

29 A Bethlen-kormány nemzetiségpolitikai „kirakatintézkedései" úgyszólván hatástalanok maradtak a közigazgatás közép- és alsóbb szintjén, ahol a tisztviselők jóformán nemzeti és hazafias kötelességüknek tekintették, hogy ahol csak lehet, gáncsolják a (differenciálatlanul) „pángermánnak" tekintett német mozgalom törekvéseit, illetve a legfelsőbb szinten engedélyezett jogosítványait. Vö. Marchut Réka: A helyi közigazgatás viszonya a helyi német kisebbségi törekvésekhez (1920–1940). In: *A magyarországi németek elmúlt 100 éve. Nemzetiségpolitika és helyi közösségek*. Szerk. Eiler Ferenc – Tóth Ágnes. Budapest, Társadalomtudományi Kutatóközpont–Argumentum Kiadó, 2020. 31–49.

30 A Bleyer körül gyülekező német diákságnak az efféle rendezvényeken betöltött szerepe kapcsán ld. Albrich, Gerhard – Christ, Hans – Hockl, Hans Wolfram: *Deutsche Jugendbewegung im Südosten*. Bielefeld, Ernst und Werner Gieseking, 1969. 117–118.

31 Prettl, 1978/1979. 78–79.

is érezhetően erősítették a csapatot, némelyikük (Georg Hornung, Viktor Guszmann) – a Baranya Vármegyei Levéltár anyagainak tanúsága szerint – a későbbiekben a Volksbund helyi tevékenységének igen fontos szereplője lett.[32] Ily módon megerősödve – még az 1926-os év folyamán – „Suevia Turcica Fünfkirchen"[33] néven ténylegesen is kinyilvánították megalakulásukat, s fiókszervezetként csatlakoztak a három évvel korábban létrejött budapesti Suevia hallgatói egyesülethez. (Megjegyzendő, hogy a bejegyzésük nem történt meg: ők sem, ahogyan a fővárosi központi egyesület sem kapta meg soha a belügyminisztériumi jóváhagyást, így voltaképp féllegalitásban működtek.)[34]

A következő években újabb pécsi hallgatók csatlakoztak (Löffer, Müller, Pfundstein, Rauh, Weichsel), sőt gyarapodást eredményezett az is, hogy néhány, a tanulmányait Budapesten megkezdett egyetemista már Pécsett zárta le stúdiumait (Erwin

32 A mohácsi járás főszolgabírójának a főispánhoz írott jelentése (1934. december 23.) szerint Püspökmárok és Liptód községekben az MNNE által szervezett felvilágosító esteken Budapestről Basch, a helyiek közül a versendi „dr. Guszmann" voltak az egyesület előadói. A jelentéstevő szerint „az idegen [értsd: szerb] megszállás alól való felszabadulás óta mindinkább lanyhultak a németségnek a magyar állameszme szempontjából kárhoztatandó volt törekvései. Aggályaim vannak […] az oktatói tanfolyam által kiváltandó hatást illetően; tartok tőle, hogy újból fellángolnak a régi törekvések, de legalább is felkorbácsoltatnak a kedélyek […]." MNL BaML, IV.401.a (Baranya vármegye főispánjának iratai. Bizalmas iratok), 294/1934. – 1941-ből való a m. kir. rendőrség pécsi főkapitány-helyettesének Pécs város főispánja számára készített beszámolója, melyben a Volksbund Baranya vármegyei szervezetének vertikális felépítését ábrázolja. Ebből a Suevia pécsi (illetve a baranyai gyökerű budapesti) egyetemistáinak karrierútja jól követhető. A területvezető (Gebietsführer) Mischung Konrád mohácsi ügyvéd lett, a területvezető-helyettes Hornung György pécsi ügyvéd. Az egykori sueviás Faulstich Egyed németbólyi orvosból a népcsoport területi egészségügyi felügyelője lett, Steiner Károly pécsi ügyvédből pécsi körzetvezető, a szintén ügyvéd Guszmann Viktorból pécsváradi körzetvezető, s a tevékenyebb tagok között kerül még említésre Krämer János pécsi fiókcsoport-vezető (ekkor még egyetemi hallgató; 1506/1943-1944. sz. alatt fog majd orvosi diplomát szerezni), Rauch [helyesen: Rauh] András (aki 174/1938-1939. sz. alatt orvosi diplomát szerez, ám e jelentésben mecsekszabolcsi tanítóként szerepel), valamint Hoffecker Henrik (szintén hallgató, aki 1938/39 és 1941/42 között volt beiratkozva az orvoskaron, ám tanulmányai lezárásának nincs nyoma az egyetemi anyagokban). MNL BaML, IV.1401.a. (Pécs város főispánjának iratai. Bizalmas iratok), 29/1941. – Steinerről egyébként azt is tudjuk, hogy hatásköre olykor pécsi körzetvezetői posztján is túllépett: a budapesti Volksbund-központ iskolaügyi osztálya (Schulabteilung) 1941 tavaszán őt bízta meg, hogy a népcsoport számára Baranya vármegye községeiben létesíteni kívánt német óvodák rendszerét szervezze meg; amint erről a pécsi rendőrkapitányság által „bizalmas úton megszerzett" s a belügyminiszternek továbbított (1941. március 6.) német nyelvű átirat tanúskodik. MNL BaML, IV.401.a, 133/1741.

33 Prettl visszaemlékezésében a következő alakban szerepel: „VDH [Vereinigung Deutscher Hochschüler – O.L.] Suevia-Turcica-Fünfkirchen". Prettl, 1978/1979. 80.

34 A legális működést biztosító belügyminiszteri engedélyt Bleyer ugyan számtalanszor szorgalmazta, ám halála után a mozgalom „már nem is helyezett súlyt erre". Tafferner, Anton: Ungarndeutsche Studentenvereinigungen unter Jakob Bleyer. Erster Teil bis zum Jahre 1932. *Archiv der Suevia Pannonica*, 3 (1966). 39–50., 50.

Wiktorin, Otto Mayer, Ludwig Leber). Az utóbbi neve különösen fontos, mert ő hamarosan az egyik legközelebbi munkatársa lesz Bleyernek a népművelődési egyesületen belül, aki – bár német öntudata és a mozgalom érdekében végzett lokális szervezőmunkája révén a közigazgatás figyelmét is magára vonta, sőt még szankciókkal is megpróbáltak utána nyúlni az ifjú joghallgatónak a pécsi egyetemen[35] – mégsem fogja követni a mester halála (1933) után a német mozgalom volksbundista radikalizálódását, ehelyett inkább passzivitásba húzódik, 1945 után pedig, immár az NSZK-ban, a Magyarországról elmenekültek és kitelepítettek szervezeteinek („Landsmannschaft"-ok) harcában[36] a „kettős kötődésű", mérsékelt irányzat emblematikus figurája lesz a múlttal való szembenézést és a felelősségvállalást elkenő, hungarofób szárny ellenében.[37]

Érdemes röviden azt is jelezni, hogy nemcsak egyetemista, hanem középiskolás német fiatalok is gyülekeztek a pécsi Suevia körül. Az egyetemista tagság persze tisztában volt azzal, hogy közülük kevesen kerülnek majd egyetemre, s még kevesebben fogják felvállalni a „népiségi harcot", különösen akkor, ha tanári vagy papi

35 PTE EL, VIII. 105.b. 83.d. 8.biz./1932-33. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye főispánja 1933. február 27-én levélben fordult az Erzsébet Tudományegyetem rektorához, mivel a hozzá eljutott jelentések szerint Törökbálint községben „mind nagyobb mérvben észlelhető a pángermán mozgalom hatása". Márpedig e mozgalom irányítója, a törökbálinti „Leber Lajos IV. éves joghallgató" épp a pécsi egyetemen folytatja tanulmányait. E fiatalember (írja az illetékes járás főszolgabírója; jelentését a főispán mellékelte a rektornak küldött leveléhez) „[…] mind gyakrabban fordul meg Törökbálinton és – bár erős megfigyelés alatt tartom, mindezek dacára – olyan eredményes működést fejt ki, hogy a törökbálinti róm. kath. körben legutóbb /két héttel ezelőtt/ megtartott tisztújításnál az ő agitációjának hatása alatt a pángermán mozgalom hívei kerültek be csaknem teljes számmal a tisztikarba." Szükséges tehát „[…] lépéseket abban az irányban megtenni, hogy nevezett az egyetem dékánja, vagy egyéb más úton leint[t]essék." A főispán mindezekkel alátámasztva fogalmazta meg a maga kérését, hogy a rektor „[…] Leber Lajos joghallgató ügyében a szükséges lépéseket megtenni és az eredményről engem értesíteni méltóztassék." A szankcionálás végeredményben nem történt meg, mivel az egyetemi quaestor – március 1-ji jelentésében – arról számolt be, hogy mindhárom kar anyakönyveit átpörgette 1931/32-től visszamenőleg, ám nem akadt rá a szóban forgó hallgatóra. Így aztán két nappal később kelt levelében a rektor arról tájékoztatta a főispánt, hogy „Léber Lajos nevű hallgatója nincs egyetemünknek." (E tájékoztatásnak ellentmond, hogy Leber Lajos számára az egyetem jogtudományi diplomát állított ki 1933. június 24-én. Az információért köszönet Lengvári Istvánnak.)

36 Muka Viktória: Adalékok a magyarországi német Landsmannschaftok történetéhez és a kettős kötődésű és „német érzelmű" csoportok ideológiai szembenállásához. *Regio*, 2023/1. 81–103.

37 Leber Lajos (1903–1974), jogász. Bleyer közeli munkatársa, a népművelődési egyesületnek már megalakulásától (1924) kezdve titkára, majd főtitkára egészen annak kényszerű önfeloszlatásáig (1940). A II. világháború után Stuttgartban előbb egy menekülteket segélyező katolikus kötődésű szervezet (Caritas-Flüchtlingshilfe) „ungarndeutsch" részlegének, majd a kitelepített magyarországi németek baden-württembergi egyesületének (Ungarndeutsche Landsmannschaft) vezetője, s annak lapja, az *Unsere Post* alapítója, továbbá majd két évtizeden át a tartományi parlament képviselője a CDU színeiben.

hivatást választanak, ahol a mozgásterük eleve kötöttebb. Mégis úgy döntöttek, hogy őket – mint az egyes falusi közösségek majdani „értelmiségi elitjét" – legalább az érdeklődés és az empátia felébresztése révén közelebb hozzák a hazai németség problémáihoz, hogy szolgálati helyükön ne eleve ellenségesen tekintsenek majd a németajkú lakosságra, ahogyan tette azt a magyarosítás szolgálatába álló papság nagy többsége.[38] A gimnazistákat is szívesen látták tehát saját köreikben a sueviások: az egyikük épp egy pécsi ciszterci gimnazista volt, Adam Schlitt,[39] aki a II. világ-

[38] A kérdéskörhöz legújabban ld. Grósz András: Keresztutakon. Adalékok a katolikus egyház és a magyarországi németség két világháború közötti kapcsolatához. In: *A magyarországi németek elmúlt 100 éve. Nemzetiségpolitika és helyi közösségek*. Szerk. Eiler Ferenc – Tóth Ágnes. Budapest, Társadalomtudományi Kutatóközpont–Argumentum, 2020. 65–86. A munka, mely egyaránt elemzi a főpapság és az alsópapság viszonyát a német népművelődési egyesület vidéki szervezeteinek kiépüléséhez, plasztikus példákkal támasztja alá a minket most szűkebben érdeklő pécsi egyházmegye részéről tapasztalható ellenséges magatartást. Zichy Gyula püspök 1925-ben egy Csernoch hercegprímáshoz írott levelében az MNNE szellemiségét „idegennek" nyilvánította az egyháztól, utóda pedig, az amúgy német származású Virág [Blum] Ferenc püspök 1927-ben tette nyilvánvalóvá, hogy a német mozgalmon belül csöppet sem a Bleyer-féle irányvonallal szimpatizál, sőt inkább azt szorgalmazza, hogy az egyes német lakta községek a hitbuzgalmi körök erősítése révén védekezzenek az MNNE lokális terjeszkedésével szemben. (*Uo*. 69–70.) Az alsópapság, melynek magatartása többnyire idomult a helyi közigazgatás szigorához, a felsőbb instrukciók alapján szintén negatívan tekintett a veszélyesnek minősített Bleyerre és a személyével azonosított német mozgalomra, mint amely „a legvadabb pángermánizmus" révén megbontja a magyar–német együttélés békéjét. (*Uo*. 76–77.) A mágocsi plébános e véleményével szemben csak kevés vidéki plébános – pl. a főváros környékén Hufnagel Ferenc (Solymár) és Greszl Ferenc (Nagykovácsi) – merte nyíltan felvállalni a német mozgalom támogatását. – A témához ld. még az egykori budapesti sueviás Anton Tafferner igen adatgazdag írását: Die katholischen Donauschwaben is Ungarn (1918–1945). In: *Unser gemeinsames Erbe. 1100 Jahre deutsch–ungarische christliche Beziehungen*. Zusammengestellt von Hambuch, Wendelin. Budapest, St. Gerhards-Werk, 2001. 149–194.

[39] Schlitt, Adam (1913–1990), történész, filológus, néprajzkutató, jogász. A pécsi cisztercieknél tett érettségit (1932) követően előbb Budapesten (Bleyernél) tanult germanisztikát és anglisztikát, majd tanulmányait – a joggal kiegészítve – Debrecenben fejezte be. A germanista Huss Richárdnál doktorált 1938-ban, a szülőfalujáról (Szakadát, Tolna vm.) készített – máig példaértékű – nyelvészeti és néprajzi profilú munkával. Tudományos téren a hazai németséggel kapcsolatos kutatásoknak szentelte magát, mintegy 400 publikáció fűződik a nevéhez. A pécsi Sueviához kötődő kapcsolatai után fővárosi egyetemistaként immár a budapesti Suevia tagja lett, amely révén egyenes útja volt a Volksbundba, ahol előbb annak kulturális, majd szociális (népsegélyezési) hivatalát irányította. A front elől csak 1945 áprilisában menekült Ausztriába, majd Németországban, Heidelberg közelében telepedett le, s a sinsheimi gimnázium tanáraként működött. A kitelepített németek kulturális szervezeteiben aktivizálódott (Arbeitsgemeinschaft Donauschwäbischer Lehrer, Ostdeutscher Kulturrat), 1961-ben megalapította a németországi Suevia Pannonica egyesületet, melynek évkönyvét 1982-ig szerkesztette. Lakóhelye, Sinsheim, melynek népművelődési egyesületét is majd másfél évtizedig elnökölte, továbbá új hazája, az NSZK egyaránt magas kitüntetésekkel ismerte el munkásságát. Hagyatékát a tübingeni Institut für donauschwäbische Geschichte und Landeskunde őrzi.

háború után majd az NSZK-ba kitelepített hazai németek kulturális életének meghatározó személyisége lesz, egyebek mellett alapítója és első elnöke annak a – tudományos periodikát is megjelentető – egyesületnek, amely épp saját, két világháború közti előzményeinek tisztelegve fogja fölvenni a Suevia Pannonica nevet.[40]

A taglétszám bővülésével és az egyesületi keret létrehozásával párhuzamosan rendezésre várt az állandó székhely problémája is. A találkozások kezdeti színhelye, Steiner szállása helyett új központot kellett találni. Mindezt úgy, hogy ne sérüljön a kezdetek óta követett taktikájuk, a „nem feltűnősködni", illetve „az ellenérdekelt körök szeme elől rejtve munkálkodni" alapelv. Ezért előbb a város szélén (ők Frühweißtal-nak nevezték a helyet) béreltek egy kicsiny szobát, ahová a távolság ellenére is szívesen kijártak a tagok, majd mikor ennek méreteit már tényleg kinőtték, átmeneti megoldásként egyik társuk, a már 1928-ban meghalt Johann Pfundstein szülői házában kaptak egy nagyobb szobát. A végleges megoldást csak az hozta el, hogy egy másik társuk, Georg Hornung rokonainak házában – immár a városközpontban, a János u. 3. sz. alatt – két szobát is birtokba vehettek. Ez maradt a későbbiekben a pécsi sueviások bázisa.[41]

Az új helyen az egyesületi programok is bővültek. Heti rendszerességűvé váltak a Suevia-estek, ahol referátumok és a hozzájuk kapcsolódó beszélgetések révén tájékozódott a tagság többnyire a hazai, olykor a külföldi németek helyzetéről, lehetőségeiről. Segítették az eligazodást a külföldi ösztöndíjakról hazatérő társak beszámolói is, továbbá a lassacskán kiépülő könyvtár, amelyet részint ajándékba kapott (például Pfundstein halála után a szülei által eljuttatott) szakkönyvek, részint pedig a számukra releváns hírlapok és folyóiratok révén gyarapítottak. Utóbbiak közt ott volt az öntudatos németek heti olvasmánya, Bleyer *Sonntagsblatt*-ja, továbbá az újvidéki *Deutsche Zeitung* és a berlini *Deutsche Allgemeine Zeitung* is.[42] Ezek beszerzését megkönnyítette, hogy a pécsi Suevia lelke, Steiner kiváló kapcsolatot ápolt többek közt az utódállamokbeli német egyetemista szervezetekkel,[43] valamint

40 A heidelbergi székhelyű, 1961-ben alapított egyesületről (Suevia Pannonica. Vereinigung Ungarndeutscher Akademiker e.V.) részletesebben ld. http://www.suevia-pannonica.de/index.html. – Lapja 1964 óta jelenik meg (*Archiv der Suevia Pannonica*), 1983-tól némileg módosított címmel (*Suevia Pannonica. Archiv der Deutschen aus Ungarn*). – Az egyesület személyes hangvételű alapítástörténetét ld. Schlitt, Adam: Der Weg zur Gründung der Suevia-Pannonica. *Archiv der Suevia Pannonica*, 2 (1965). 58–61.

41 Prettl, 1978/1979. 80.

42 *Uo.* 80–81.

43 A jóváhagyott alapszabályok nélkül működő magyarországi Suevia egyesülettel szemben Romániában (Bund deutscher Akademiker in Rumänien) és Jugoszláviában (Landesverband der deutschen Akademiker) a németajkú főiskolások legális szövetségekbe tömörülhettek. Vö. Tilkovszky, 1980. 216.

a németországi hallgatói korporációkat tömörítő szervvel (Deutsche Studentenschaft), s szintúgy a külföldre szakadt németséget felkaroló számtalan népiségi szerveződéssel.[44]

S ha már a kapcsolatrendszernél tartunk, nem mehetünk el szó nélkül amellett, hogy Bleyer kimondottan szorgalmazta a magyar egyetemistákkal való eszmecseréket is. Prettl emlékezése szerint a mesternek „meggyőződése volt, hogy a magyarországi németség kérdése csakis kölcsönös egyetértésben és az államnéppel való feltétlen együttműködésben oldható meg".[45] Ezért, ha csak némi esély mutatkozott is a magyar hallgatók szemének felnyitására, azt a pécsi sueviásoknak meg kellett próbálniuk. Úgy, ahogyan tették azt a budapesti sueviások is, akár kényes vitákat is felvállalva. Franz Rothen például – aki Steyert követően lett a budapesti egyesület vezetője – kész volt elmenni akár az oroszlánbarlangba is: 1933 novemberében a kimondottan ellenséges Turul[46] tagsága előtt tartott háromórás szónoklatot a német-

44 E kapcsolatépítést külföldi tanulmányútjai nyilván elősegítették. Föntebb szóba került már kétszemeszteres freiburgi ösztöndíja, melynek itthoni beszámítása elé a pécsi egyetem sem gördített akadályt, s nem sokkal ezután a pécsi járás főszolgabírójának egyik – az illetékességi területén honos diákok külföldi tanulmányairól szóló – a főispánnak írt jelentéséből (1929. október 5.) megint arról értesülünk, hogy „Egerág községből Steiner Károly joghallgató [az] 1927. évben volt Berlinben", hozzátéve azt is, hogy egy másik társával együtt „mindkettő a nagynémet eszme híve és ezért állandó megfigyelés alatt tartatnak bizalmas módon". Steiner barátja, egy másik (már említett) sueviás hallgató azonban nyilván elkerülte a figyelmét a jelentéstevőnek, aki ugyanitt arról is beszámol, hogy „Hering János mecsekszabolcsi lakos, bölcsészettan hallgató, aki pécsi egyetemi hallgató és egyetemi ösztöndíjjal kíván Ausztriában, Németországban, Belgiumban, Svájcban és főleg Franciaországban lehetőleg 2 féléven át tanulmányokat folytatni; nevezett teljesen megbízható, hazafias érzelmű egyén […]." MNL BaML, IV.401.a (Baranya vármegye főispánjának iratai. Bizalmas iratok), 227/1929.

45 Prettl, 1978/1979. 79. A visszaemlékező szerint „Bleyer kifejezett kívánságára" kellett „magyar egyetemistákkal is beszédbe elegyedni", illetve „amennyiben azok törekvéseink iránt megértést mutattak, a kapcsolatot fenntartani". Utólag azonban maga is úgy értékeli, hogy mindezt „nem túlzottan nagy sikerrel" tudták megvalósítani. (*Uo.*) – A pécsi egyetemi ifjúságnak a német nemzetiségi törekvésekkel kapcsolatos magatartása kapcsán ld. Rozs András: „Zsidókérdés", németellenesség, nemzetiségek. (Ideológiai vonatkozások a Turul Szövetség pécsi bajtársi egyesületeinek tevékenységében az 1930-as években.) In: *Tanulmányok Pécs történetéből, 5–6*. Szerk. Font Márta – Vonyó József. Pécs, Pécs Története Alapítvány, 1999. 241–258.

46 A szervezethez ld. Kerepeszki Róbert: *A Turul Szövetség 1919–1945*. Budapest, Attraktor, 2012. – Szécsényi András: A Turul Szövetség felépítése és szerepe a két világháború közötti ifjúsági mozgalomban. In: *Fejezetek a tegnap világából. Tanulmányok a 19–20. század történelméből*. Főszerk. Gergely Jenő. Budapest, ELTE BTK, 2009. 214–232. – A Turul pécsi tevékenységéről Rozs András: A Turul Szövetség szervezete Pécsett, 1923–1945. *Baranyai Helytörténetírás*, 1989/1. 171–189. – Raposa Vivien Kitti: Keresztény, nemzeti, antiszemita jelszavak nevében. A Turul és Emericana pécsi corporátióinak tevékenysége a Pécsi Erzsébet Tudományegyetemen a Horthy-korszakban. In: *Annona Nova XI. A Kerényi Károly Szakkollégium évkönyve*. Szerk. Kömüves Dániel. Pécs, PTE Kerényi Károly Szakkollégium, 2020. 153–167.

ség igényeiről, s bár itt csődöt mondott a meggyőző ereje, két héttel később már a református diákok Soli Deo Gloria egyesületénél szerepelt.[47]

Az effajta (ma úgy mondanánk: érzékenyítő) párbeszéd egy másik lehetősége az volt, ha a német egyetemista saját, féllegalitásban működő egyesületével párhuzamosan belépett egy – lehetőleg mérsékelt – magyar hallgatói egyesületbe is. Még Bleyer fia, a Műegyetemen tanuló Ferenc[48] is meglépte ezt, s egészen az apja ellen irányuló 1933. tavaszi tüntetéssorozatig részt vett az Americana tevékenységében.[49] A pécsi sueviások némelyikéről is tudjuk ugyanezt. Steiner, mint joghallgató, az Americana 1925 októberében alakult pécsi „Ludovicana Corporatio"-jának lett leventéje,[50] és Prettl illetve Guszmann kapcsán is nyoma maradt a pécsi sajtóban, hogy 1924 októberében az Americana „Corporatio Quinque Ecclesiensis" csoportjába nyertek felvételt próbaidős apródként.[51]

Amikor azonban a meggyőzés esélye szertefoszlott a német népi érdekek képviseletével kapcsolatban, belépett, majd kimondottan előtérbe került a direkt politikai tevékenység. Ennek is több szintje volt persze. Az egyesület működésének korai, az összekovácsolódást elősegítő közös programjai (színhely: „Kakukcsárda", Tettye-

47 Rothen e szerepléseiről a német mozgalom sajtója is beszámolt: Ein Versuch der Verständigung. *Sonntagsblatt*, 1933. november 12. 5. – Für die Verständigung. *Sonntagsblatt*, 1933. november 26. 6.

48 Bleyer Ferenc (1909–1942), 1927 szeptembere óta volt a Műegyetem gépészmérnök hallgatója. Törzslapja: BMEL VIII. 104/f. XLI. köt., 256. (Szíves segítségéért köszönet illeti a BME Levéltárából Batalka Krisztinát.) – Ferenc a legidősebb volt Bleyer Jakab három fia közül. Apja halála után a német mozgalom ifjúradikális szárnyához csapódott, aktív publicisztikai tevékenységet fejtett ki – a *Deutscher Volksbote* és a *Günser Zeitung* cikkírójaként –, majd a Volksbund Országos Könyvtárának vezetője lett, s azt egy több mint 40 ezer kötetes gyűjteménnyé építette ki. Fényképes nekrológját a Volksbund napilapjában a népcsoport sajtófőnök-helyettese készítette el. Ld. Ph. B. [Böss, Philipp]: † Franz Bleyer. *Deutsche Zeitung*, 1942. október 17. 3.

49 MNL Veszprém Vármegyei Levéltára (VeML), XII.21. I/c. Priori Concilium 1926–1939. Az 1933. június 14-i Priori Concilium tárgysorozata, 9. n. p.: Bleyer Ferenc bejelenti kilépését az Americanából.

50 Az egyetemalapító Nagy Lajos királyról elnevezett Ludovicana – Imrefy Imre ítélőtáblai bíró (mint prior) és Virág Ferenc pécsi megyéspüspök (mint protector) irányítása alatt – az Americana II. pécsi (és XXIX. országos) fiókegyesületeként 1925. október 28-án alakult meg. Az alakuló ülésen fölvett jegyzőkönyv fölsorolja az alapító tagokat – Dominusok, Nagyasszonyok, Leventék csoportosításban –, akik közt az utóbbiak sorában találjuk Steiner Károly joghallgatót (Pécs, János u. 3.). – A városban a II. világháború idejére már öt Americana-fiókszervezet működött: Corp. Alta Ripa, Corp. Barania, Corp. Istropolitana, Corp. Ludovicana, Corp. Quinque Ecclesiensis. MNL BaML, Pécs város egyesületi alapszabályainak gyűjteménye, IV.1428/53. Foederatio Emericana.

51 Foed. Emericana Corporatio Quinque Ecclesiensis. *Pécsi Est*, 1924. október 12. 3. – Az Americana pécsi beágyazottságához Rozs András: A Foederatio Emericana Pécsett. (A katolikus egyetemi és főiskolai hallgatók bajtársi egyesületének pécsi tevékenysége 1923–1944.) *Baranya*, 1991/1–2. 200–216. – A szervezetről szélesebb kontextusban Ujváry Gábor: Egyetemi ifjúság és katolicizmus a „neobarokk társadalomban". A Foederatio Emericanáról. In: Uő.: *A harmincharmadik nemzedék. Politika, kultúra és történettudomány a „neobarokk társadalomban"*. Budapest, Ráció, 2010. 413–493.

vendéglő) és az elmaradhatatlan vasárnapi kirándulások idővel átalakultak egyfajta tudatos és átgondolt kirajzássá, mely a környező német falvakat célozta meg, előbb csak Pécs környékére fókuszálva, később már többnapos vagy hetes vándorlás formájában Baranya és Tolna távolabbi járásaiban is.

Mindez azért bír jelentőséggel, mert évekkel megelőzte a harmincas években fölerősödő (még a megye alispáni és szolgabírói jelentéseiben is csak ekkortájt felbukkanó) és többnyire németországi egyetemistákhoz kötött Wandervögel-mozgalmat.[52] A cél nyilvánvalóan a német népi öntudat megőrzését illetve fellobbantását ösztönző politikai agitáció volt. E korai, lokális és spontán akció hamarosan új életre kelt egy központi, budapesti iniciatíva, s persze egy jóval tudatosabb tervezés formájában. A fővárosi sueviások 1934 nyarán többhetes vándorútra indultak, s ennek során öt (többfős) csoportban bejárták az ország német településterületeit, összesen 125 falut, majd mind az öt csoport külön jelentésben összegezte tapasztalatait az érintett német lakosság kulturális állapotáról, politikai öntudatáról, s főképp az asszimiláció előrehaladtáról.[53] Mindezek előzményét kell látnunk a pécsi sueviás diákok húszas évekbeli kirándulásaiban.

52 A nemzetiszocialista időszakban a németországi egyetemi hallgatók – nyári szüneteikben – szervezett, de nem hivatalos keretek közt zajló, a célországgal nem egyeztetett, ezért titkos „országszolgálati bevetéseken" (Landesdiensteinsatz) vettek részt a délkelet-európai, köztük magyarországi német településterületeken, s ennek során felvilágosító, nemzeti öntudatra ébresztő tevékenységet folytattak, mindezt valami fedőtevékenység, leginkább tudományos projekt végzésének álcája mögé rejtve. A magyar hatóságok szinte vadásztak rájuk, többségüket hamar kizsuppolták az országból. Vö. *A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933–1944*. Szerk. Ránki György – Pamlényi Ervin – Tilkovszky Loránt – Juhász Gyula. Budapest, Kossuth, 1968. 182–183. (74. sz. forrás: Mackensen követ jelentése, 1936. december 8.) – Az egyetemisták igen alapos felkészítéséről, a munkaterületekre vonatkozó beosztásukról, a munkatervükről (a legfontosabb prioritásokkal), a kapcsolattartásukról, a patronáló szervezetek földrajzi alapú csoportosításáról, a várható eredményekről ld. Staatsarchiv Würzbug, Bestand RSF, I 30g 113, Kurt Marschelke levele az Auswärtiges Amt/Kulturabteilung számára (Halle, 1935. május 31.) és Marschelke jelentése (Halle, 1935. június 25.); továbbá *uo.*, Bestand RSF, I 30g 115/1, Plan über die Ausgestaltung der Deutschtumsarbeit der Deutschen Studentenschaft in Südost-Europa (Volker Dick, dát. nélk.). – A felkészítést végző intézményekkel, egyebek mellett a müncheni Südost-Instituttal, illetve a különféle birodalmi ifjúsági szervezetekkel (így a vándormozgalomban részt vállaló nemzetiszocialista leányszervezettel; Bund Deutscher Mädel–BDM) való kooperáció kapcsán ld. Orosz László: *Tudomány és politika. Fritz Valjavec (1909–1960) a két világháború közötti magyar–német tudománypolitikai kapcsolatokban*. Budapest, Ráció, 2014. 46. – Az újonnan felbukkanó jelenség pontos leírását adja, ill. számba veszi a vonatkozó korábbi rendeleteket és a figyelem fokozására int Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter „Valamennyi alispánnak, valamennyi csendőrkerületi parancsnokságnak, a m. kir. csendőrség budapesti és vidéki főkapitányának" címzett utasítása (1934. június 20.). MNL BaML, IV.401.a (Baranya vármegye főispánjának iratai. Bizalmas iratok), 149/1934.

53 Az akcióról tartalmas forrásközlő tanulmány áll rendelkezésünkre, ld. Tilkovszky Loránt: A budapesti SUEVIA vándorcsoportjainak jelentései a magyarországi németség helyzetéről 1934 nyarán.

A politikai tevékenységnek már egy másik síkját jelentik az MNNE baranyai helyi csoportjaival[54] (Bleyer direkt utasítására) ápolt szoros kapcsolatok. Nem volt titok, hogy a német mozgalom lokális vezetői és a sueviás ifjak keresték egymás társaságát, információkat cseréltek, vagy épp a budapesti központ bizalmas utasításait továbbították. A kapcsolatok baráti minőségét jelzi, hogy e helyi nagyágyúk némelyike (például Ägidius Faulstich németbólyi orvos, vagy épp Ignaz Hoffecker hásságyi gazdálkodó) még a diákok karácsonyi rendezvényeit is megtisztelte jelenlétével.[55]

Az pedig immár az egészen direkt politikai tevékenység körébe sorolandó, hogy a pécsi Suevia tagjai, együtt a fővárosi társaikkal, minden elképzelhető módon (agitációval, szervezéssel, futárszolgálattal) segítették Bleyert a parlamenti választások idején. Az 1922-es választáson, óriási ellenszéllel megküzdve, Bleyer s vele együtt pártja teljes 9 fős képviselete kibukott a parlamentből. Létfontosságú volt tehát a német nemzetiség érdekképviselete szempontjából, hogy ismét mandátumhoz jusson, azaz sikerrel behúzza a villányi választókörzetet. Ez végül 1926 decemberében és 1931 nyarán is sikerült neki, dacára ama leplezetlen aknamunkának, amely mindvégig gátolni igyekezett választási kampányát (s amelynek a baranyai főispáni és

Somogy megye múltjából – Levéltári évkönyv, 31 (2000). 89–107. – Az e forrásközlésben is szereplő I. diákcsoport (vezetője: Franz Schuster) mágocsi megjelenéséről helyi forrás is tudósít. A település csendőrőrsének parancsnoka a hegyháti főszolgabírónak jelentette (1934. július 2.), hogy a kocsma udvarán rendezett mulatságon a német nótákat éneklő és hangosan duhajkodó helyiek között három idegen, „tanuló kinézésű" fiatalembert is fölfedezett, akikről az igazoltatás során kiderült, hogy budapesti egyetemisták (Schuszter Ferenc, Hach Márton, ifj. Wekerle József), akik „Baranyavármegye és az itt levő Mecsekhegység megismerése céljából közös elhatározással 1934. június 28-án indultak el Budapestről" s vándorlásuk során „mindenhol a magyarországi német népművelődési egyesület helyi csoportok elnökeinél szállásolták el magukat, kik vendégül látva, őket élelemmel mindenhol díjmentesen ellátták." Ebből kiindulva „alapos a gyanú, hogy nevezettek a budapesti központ utasítására a német lakta községekben pángermán mozgalmat terjesztenek". A jelentést a főszolgabíró július 6-án továbbította a főispánnak, s az alispán számára is részletes jelentést tett (Sásd, 1934. július 5.). MNL BaML, IV.401.a (Baranya vármegye főispánjának iratai. Bizalmas iratok), 165/1934.

54 A legelső helyi szervezet 1924-ben alakult Püspöknádasdon (neve 1950 óta Mecseknádasd), s 1940-ig, az MNNE felszámolásáig 70 baranyai fiókszervezet létesült. Vö. Márfi Attila: Baranya megye egyesületeinek vizsgálata (1915–1950). *Baranyai helytörténetírás. A Baranya Megyei Levéltár évkönyve*, 1987/1988. 251–288., 256. – E szervezetépítés jól követhető a HUN-REN TK Kisebbségkutató Intézetének Eiler Ferenc által összeállított és koordinált kereshető adatbázisában: *A magyarországi német szervezetek helyi és regionális szintű aktivitása 1924 és 1945 között*. = https://kisebbsegkutato.tk.hu/adatbazis/nemet-aktivitas-1924-es-1945-kozott

55 Prettl, 1978/79. 81. – Faulstichról (a budapesti Gothia, majd a Suevia egykori tagjáról) Orosz, 2021. 305. – Hoffecker (a szakirodalomban néhol Hofecker), akinek két fia is – Heinrich és Erwin – a pécsi német egyetemisták köréhez tartozott, Bleyer bizalmasaként és szűkebb köre tagjaként a „Schwäbische Türkei" nem egy településén alapított MNNE-fiókszervezetet.

alispáni iratokban egyaránt beszédes dokumentumai lelhetők fel).[56] Mindeközben a sueviás fiatalok, fővárosiak és pécsiek egyaránt, a népművelődési egyesület legmagasabb pozícióiba emelkedtek, kivált azt követően, hogy 1931 őszén – ellensúlyozandó Gratz Gusztáv MNNE-elnök megbékélésre törekvő, a feltartóztathatatlan asszimilációba belenyugvó irányát – az ügyvezető alelnök Bleyer a német mozgalom radikalizálódó magjából létrehozta a Német Munkaközösséget, amelyben látványosan felülreprezentáltak voltak megbízható sueviásai.[57] A politikai közéletben a személyével és a nemzetiségi emancipációs mozgalmával szembeni ellenszenv megélése látványosan lecsapódott Bleyer 1933. májusi nevezetes parlamenti beszédében, halála előtti utolsó képviselőházi felszólalásában, melynek nyomán – amint erről

[56] Az 1926-os választási kampány során, november 30-án este egy németbólyi [1950 óta Bóly] vendéglőben az egykori minisztert és a társaságában lévő (szintén egykori parlamenti képviselő) Gündisch Guidót egy rendőrjárőr letartóztatta, majd „szuronytszegezve és lövésre készen" bekísérte a helyi csendőrőrsre, ahol a kihallgatás ¾ 9-től egész másnap hajnali 4 óráig tartott. Ekkor (egy Bleyer által bérelt autón) átkísérték őket a mohácsi főszolgabíró hivatalába, ahonnét aztán 7 óra tájban távozhattak csupán – ekkor már sűrű bocsánatkérések közepette. A kínos incidensről a főispán azonnal értesítette a miniszterelnököt; mint írja, aznap reggel 6-kor telefonon értesítették a „letartóztatásról", így ő már csak arra utasíthatta a főszolgabírót, hogy mivel „a járőr eljárása kifogás alá eshetik, fejezze ki előttük a történtekért sajnálkozását". MNL BaML, IV.401.a (Baranya vármegye főispánjának iratai. Bizalmas iratok), 182/1926. – Az eset jóval részletesebb leírását és a választási kampány során Bleyer által elszenvedett egyéb sérelmek részletes (16 pontba foglalt) leírását adja Gündisch december 2-i dátummal ellátott panaszbeadványa, amelyből az Egységes Párt Bleyer ellenében föllépő hivatalos képviselőjelöltjének szembeötlő hatósági hátszele, Bleyer kampányrendezvényeinek akadályozása, plakátjainak letépése, röplapjai nyomtatási engedélyeinek megvonása, korteseinek karhatalmi zaklatása, sőt nyílt megfenyegetése stb. mellett a minket most szűkebben érdeklő szegmens, vagyis a sueviás kötődésű fiatal segítőket ért abúzusok is jól nyomon követhetők: Faulstich szállásadójának presszionálása a fiatalember távozásának elérése érdekében (7. p.), vagy épp az az eset, amikor Lebertől és hallgatótársától Babarcon a csendőrök elvették igazolványukat, s egy hosszas kihallgatási procedúra után diszkréten közölték velük, jobban járnak, ha mihamarabb távoznak még a környékről is (12. p.). MNL BaML, IV.410.a. (Baranya vármegye alispánjának iratai. Elnöki iratok), 155/1926. – Négy évvel később, a választásokhoz közeledve is találunk példát arra, hogy a helyi közigazgatás akadályozni igyekezett Bleyer kapcsolattartását a választóival. A mohácsi főszolgabíró 1930. december 8-i jelentésében arról tájékoztatja a főispánt, hogy az országgyűlési képviselő Nagynyárádra tervezett gyűléséhez nem adta meg a hozzájárulást (adminisztratív jellegű okból: „mert a bejelentés aláírva nem volt, és megállapítható sem volt, hogy ki részéről terjesztetett elő"), az ott érinteni kívánt témák – úgymint az iskolai oktatás, az istentiszteletek és a leventeképzés nyelve – kapcsán azonban jelzi, hogy a visszajelzések szerint (a főszolgabíró Németbólyt emeli ki) a lakóknak „nyelvi téren panaszaik évek óta nem voltak és fölöttébb kívánatos lenne, hogy a magyar országgyűlés egyik képviselője a kákán csomót ne keressen és ilyen panaszokat ne kovácsoljon". MNL BaML, IV.410.a., 121/1930.

[57] Bleyer budapesti egyetemista fiataljai (Basch, Rothen, Albert, Schnitzer, Einwachter, Kronfuß, Leber, Faulstich) mellett egy pécsi sueviás nevet (Steiner) is fölfedezhetünk az alakuló ülést dokumentáló jegyzőkönyvben. Vö. Tilkovszky Loránt: Die Entfaltung der Krise der deutschen Bewegung in Ungarn (1930–1932). *Acta Historica*, 1980/1–2. 150–165., 148–150.

konferenciasorozatunk ötödik állomásán referáltam – kirobbant a korszak egyik legnagyobb diákzavargása.

Ez azonban már átvezet minket a Bleyer halála utáni időszakba, a nemzetiségi csatározások új korszakába, amikor az egyetemről időközben kikerült sueviás diákság, valamint a hallgatói egyesületben az ő helyüket átvevő újabb nemzedék immár a radikalizálódó német mozgalom (előbb a Volksdeutsche Kameradschaft, majd 1938-tól a Volksbund) szolgálatában folytatja egyre hangosabb és a magyar állam elvárásaira nyíltan fittyet hányó politikai tevékenységét. Mindez egy következő tanulmányhoz is elegendő anyagot biztosít számomra.

Hollósi Gábor

AZ EGYETEMI ÉS FŐISKOLAI HALLGATÓK FELVÉTELÉNEK ÚJABB SZABÁLYOZÁSA 1940-BEN

Bevezető

Horthy-kori jogtárunkban három, egymással összefüggő törvény van, mely a felsőoktatási intézményekbe a hallgatók beiratkozását, illetve felvételét szabályozza. Az első még 1920-ban keletkezett („numerus clausus"),[1] melyet 1928-ban – nemzetközi nyomás hatása alatt – módosítani kellett.[2] 1939-ben a II. zsidótörvény[3] új helyzetet teremtett: a saját hatálya alá vonta és megváltoztatta a zsidó származású hallgatók felvételére vonatkozó rendelkezéseket.[4] Ezzel mind az 1920-as, mind az 1928-as törvénycikk időszerűtlenné vált, szükséges maradt azonban, hogy az egyetemi és főiskolai hallgatók felvételét – immár a „zsidókérdés" kikapcsolásával – újraszabályozzák. Ennek alábbi tanulmányunkból tudjuk meg az okát.

1 1920. évi XXV. törvénycikk a tudományegyetemekre, a műegyetemre, a budapesti egyetemi közgazdaságtudományi karra és a jogakadémiákra való beiratkozás szabályozásáról. https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=92000025.TV&searchUrl=/ezer-ev-

2 1928. évi XIV. törvénycikk a tudományegyetemekre, a műegyetemre, a budapesti egyetemi közgazdaságtudományi karra és a jogakadémiákra való beiratkozás szabályozásáról szóló 1920. évi XXV. törvénycikk módosításáról. https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=92800014.TV&targetdate=&printTitle=1928.+%C3%A9vi+XIV.+t%C3%B6rv%C3%A9nycikk&referer=1000ev

3 1939. évi IV. törvénycikk a zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról. https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=93900004.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3 D42

4 „Az egyetemek és a főiskolák első évfolyamára zsidót csak olyan arányban lehet felvenni, hogy a zsidó hallgatók (növendékek) száma az egyetem vagy a főiskola illető karára (osztályára) felvett összes hallgatók (növendékek) számának hat százalékát, a József nádor műszaki és gazdaságtudományi egyetem közgazdasági karának közgazdasági és kereskedelmi osztályán a hallgatók számának tizenkét százalékát ne haladja meg. Ez a rendelkezés nem terjed ki az egyetemek hittudományi karának és a hittudományi főiskoláknak a hallgatóira (növendékeire)." 1939. évi IV. tc., 7. §.

A törvényjavaslat útja

A törvényjavaslatot[5] Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszter[6] az országgyűlés képviselőházában 1940. november 15-én nyújtotta be. „Leszavazzuk!" – kiabálta neki öntudatosan Palló Imre polgári iskolai tanár, a Nyilaskeresztes Front képviselője.[7] Mindazonáltal azt szűk egy hónap múlva, december 11-én a többség általánosságban elfogadta[8] – nem a vita tartott ilyen hosszan, inkább az, hogy a képviselőház eközben az 1941. évi állami költségvetést tárgyalta. Ezután a képviselőház közoktatásügyi bizottsága vizsgálta át a javaslatot, e bizottság elnöke vitéz Leel-Őssy Árpád református lelkész[9], a javaslat előadója pedig Tömböly Dénes[10] építészmérnök volt. Miután az anyag december 12-én némi módosítással itt is átment,[11] a képviselőház plénuma a rákövetkező napon megszavazta immár a részleteit illetően,[12] majd továbbították a felsőház részére.

A felsőház közoktatásügyi bizottsága – Serédi Jusztinián[13] elnökletével – december 17-én változtatás nélkül ajánlotta azt elfogadásra.[14] A bizottsági előadó az 1951-

5 Törvényjavaslat az egyetemi és főiskolai hallgatók felvételének szabályozásáról. In: *Az 1939. évi június hó 10-ére összehívott Országgyűlés Képviselőházának irományai*, V. kötet. (A továbbiakban: *Kh. ir.* V.) Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, 1941. 229–230.

6 Hómanról ld. Ujváry Gábor: *Hóman Bálint és népbírósági pere*. 2. jav. kiad. Budapest–Székesfehérvár, Ráció – Városi Levéltár és Kutatóintézet, Székesfehérvár, 2020.

7 Az országgyűlés képviselőházának 153. ülése 1940. évi november hó 15-én, pénteken, Tasnádi Nagy András, Szinyei Merse Jenő és Törs Tibor elnöklete alatt. In: *Az 1939. évi június hó 10-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának naplója*, VII. kötet. Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat Könyvnyomdája, 1941. 458.

8 Az országgyűlés képviselőházának 167. ülése 1940. évi december hó 11-én, szerdán, Tasnádi Nagy András, Szinyei Merse Jenő és Törs Tibor elnöklete alatt. In: *Az 1939. évi június hó 10-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának naplója*, IX. kötet. (A továbbiakban: *Kh. n.* IX.) Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat Könyvnyomdája, 1941. 80.

9 Az 1945 februárjában internált lelkész életútjához ld. *Országgyűlési Almanach az 1939–44. évi országgyűlésről*. (A továbbiakban: *Alm.*) Szerk. Haeffler István. Budapest, M. T. I. rt., 1940. 238.

10 Az 1973-ban Paraguayban elhunyt építészmérnök életútjához ld. *Alm*. 347–348. – A törvényjavaslat helyettes előadójául gr. Festetics Domonkost kérte fel Hóman.

11 A képviselőház közoktatásügyi bizottságának jelentése „az egyetemi és főiskolai hallgatók felvételének szabályozásáról" szóló 398. számú törvényjavaslat tárgyában. In: *Kh. ir.* V. 337.

12 Az országgyűlés képviselőházának 169. ülése 1940. évi december hó 13-án pénteken, Törs Tibor elnöklete alatt. In: *Kh. n.* IX. 117. – A képviselőház által elfogadott szöveg: *Az 1939. évi június hó 10-ére összehívott Országgyűlés Felsőházának irományai*, IV. kötet. (A továbbiakban: *Fh. ir.* IV.) Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, 1941. 185–186.

13 Eredeti nevén Szapucsek György, életútjához ld. Csíky Balázs: *Serédi Jusztinián, Magyarország hercegprímása*. Budapest, MTA BTK TTI – MTA-PPKE Fraknói V. Római Tört. Kutatócsoport, 2018.

14 A felsőház közoktatásügyi bizottságának jelentése „az egyetemi és főiskolai hallgatók felvételének szabályozásáról" szóló 181. számú törvényjavaslat tárgyában. In: *Fh. ir.* IV. 236.

es Grősz-perben[15] elítélt ciszterci szerzetespap, zirci apát, Endrédy Vendel[16] volt. A felsőház plénuma szintén két nappal később szavazta meg általánosságban és részleteiben is a törvényjavaslatot,[17] amely az év legutolsó törvényeként, az egyetemi és főiskolai hallgatók felvételének szabályozásáról szóló 1940. évi XXXIX. törvénycikként jelent meg szilveszterkor.[18]

A numerus clausus törvény reflexiója

Az 1940-es törvényjavaslat indokolása[19] súlyt fektet az előzmények őszintébb hangú magyarázatára, ezért is fordítunk rá különös figyelmet írásunkban.

Az indokolás szerint egyrészt azért volt szükséges 1920-ban a numerus clausus törvény,[20] mert akkoriban meglehetősen nehézzé vált az értelmiségi pályákon való

15 Ld. Balogh Margit – Szabó Csaba: *A Grősz-per.* Budapest, Kossuth, 2002.

16 Eredeti nevén Hadarics Kálmán, életútjához és fogságához ld. Badál Ede Álmos: *Endrédy Vendel. A ciszterci pedagógus és mártírsorsú zirci apát.* Budapest, Zirci Ciszterci Apátság, 2012. – Cúthné Gyóni Eszter: Endrédy Vendel zirci apát fogságának története. *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, 2010/1–2. 163–181.

17 Az országgyűlés felsőházának 41. ülése 1940. évi december hó 19-én, csütörtökön, gróf Széchenyi Bertalan, báró Radvánszky Albert és báró Perényi Zsigmond elnöklete alatt. In: *Az 1939. évi június hó 10-ére hirdetett Országgyűlés Felsőházának naplója*, II. kötet. Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, 1942. 199–200.

18 1940. évi XXXIX. törvénycikk az egyetemi és főiskolai hallgatók felvételének szabályozásáról. https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=94000039.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D42

19 Indokolás „az egyetemi és főiskolai hallgatók felvételének szabályozásáról" szóló törvényjavaslathoz. In: *Kh. ir.* V. 231–234. – Ld. még: *Fh. ir.* IV. 187–190.

20 A numerus clausus kérdésének terjedelmes irodalma van a *Trianon és a magyar felsőoktatás* sorozat köteteiben. Ld. Ligeti Dávid: A numerus clausus és Trianon következményei a Műegyetem gépész- és vegyészmérnöki hallgatói törzskönyvei tükrében (1910–1949). In: *Trianon és a magyar felsőoktatás V.* (A továbbiakban: *TMF V.*) Szerk. Ujváry Gábor. Budapest, VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár – Magyar Napló, 2022. 21–30. – Ligeti Dávid: Trianon hatása és a numerus clausus a pécsi Erzsébet Tudományegyetem tanácsülési jegyzőkönyvei tükrében. In: *Trianon és a magyar felsőoktatás IV.* (A továbbiakban: *TMF IV.*) Szerk. Ujváry Gábor. Budapest, VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár – Magyar Napló, 2021. 77–93. – Joó András: „Zárt szám": történelmi példák, nemzetközi áttekintés és fogalmi kérdések (a XIX. század végétől a második világháborúig). In: *Trianon és a magyar felsőoktatás III.* (A továbbiakban: *TMF III.*) Szerk. Ujváry Gábor. Budapest, VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár – Magyar Napló, 2020. 217–240. – Hamerli Petra: A numerus clausus és az olasz politikai „válaszreakciók". In: *TMF III.* 255–266. – Batalka Krisztina: „Úgy vettünk részt a verekedésben, hogy megvertek bennünket." A numerus clausus törvény módosításával összefüggő megmozdulások és fegyelmi ügyek a Műegyetemen. In: *Trianon és a magyar felsőoktatás II.* (A továbbiakban: *TMF II.*) Szerk. Ujváry Gábor. Budapest, VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár – Magyar Napló, 2019. 119–146. – Ligeti Dávid:

elhelyezkedés, hiszen Trianon következtében százezrével tódult az utódállamokból magyar területre a magyar értelmiség, illetve mert a harctérről és a hadifogságból öt évfolyam feltorlódott ifjúsága hazatért. Ezzel a gondolatkörrel találkozunk a numerus clausus indokolásában is,[21] amely rögzíti, hogy a törvény az elhelyezkedni nem tudó szellemi proletariátus szaporításának kíván gátat vetni, továbbá biztosítani akarja, hogy több hallgatót ne vegyenek fel egy fakultásra, mint amennyit alaposan ki lehet képezni.

Az 1940-es törvényjavaslat indokolása azonban már azt is kimondta, hogy mi volt a numerus clausus – 1920-ben még hivatalosan elhallgatott – másik célja: az, hogy „az értelmiségi pályákra aggasztó mértékben tóduló zsidóság" számát a felsőoktatásban a zsidóság országos arányszámának megfelelő mértékre visszaszorítsa. A korábbi szabályozást – a kor megváltozott viszonyai között – valósággal piedesztálra emelte, jelezve, hogy „ez az utóbbi rendelkezés az 1914–1918. évi háború után világszerte az első törvényes védekező intézkedés volt a zsidóság veszedelmes térhódításával szemben".

Ami viszont a numerus clausus nyolc évvel későbbi módosításának eredőit illeti, már köd üli meg az 1940-es törvényjavaslat indokolásának mondatait. Csak általánosságban mozogva hozza fel, hogy e szabályozás gyűlöletesnek látszott a „Magyarországon kívül mindenütt erejének teljességében uralkodó szabadelvű világnézet" szemében, és hogy a nemzetközi ellenséges összefogás hatása a gazdasági és hitelélet terén volt a legerősebb. Kiemeli, hogy „a titkos erők nemzetközi együttérzése" Magyarországot úgy állította be, mintha nem tartotta volna be a trianoni békediktátumban foglalt, a kisebbségek védelméről szóló rendelkezéseket. E híresztelés pedig ürügyül szolgált arra, hogy a magyarság sorsát még elviselhetetlenebbé tegyék az utódállamokban. Az indokolás azonban sem a népszövetségi kölcsön ügyére, sem

---

A numerus clausus és Trianon következményei a Műegyetem építészmérnöki hallgatói anyakönyveinek tükrében (1910–1948). In: *TMF II.* 257–264. – Batalka Krisztina: A felvételi korlátozás kérdései a Műegyetemen 1918–1920-ban. In: *Trianon és a magyar felsőoktatás I.* (A továbbiakban: *TMF I.*) Szerk. Ujváry Gábor – Ligeti Dávid. Budapest, VERITAS Történetkutató Intézet – Magyar Napló, 2018. 87–101. – Hollósi Gábor: Kvótával vagy kvóta nélkül? Bernolák Nándor a numerus clausus nemzetgyűlési vitájában. In: *TMF I.* 103–113. – Veszprémy László Bernát: A numerus clausus fogadtatása a zsidó sajtóban (Egyenlőség, Zsidó Szemle, Múlt és Jövő, Új Kelet, Zsidó Újság). In: *TMF I.* 129–158. – Orosz László: A numerus clausus a Bangha-féle katolikus sajtóbirodalom lapjaiban. In: *TMF I.* 159–174. – Debreceni Péter: A numerus clausus kérdése a lengyel és a magyar felsőoktatásban az 1920-as években. In: *TMF I.* 215–235.

[21] Indokolás „a tudományegyetemekre, [a] műegyetemre, a budapesti egyetemi közgazdaságtudományi karra és a jogakadémiákra való beiratkozás szabályozásáról" szóló törvényjavaslathoz. In: *Az 1920. évi február hó 16-ára összehívott Nemzetgyűlés iromá*nyai, III. kötet. Budapest, Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, 1920. 222–224.

az optánskérdés népszövetségi tárgyalására,[22] sem Lucien Wolf (1857–1930) tevékenységére[23] nem utal vissza.

1928-as módosítás reflexiója

Tudvalévő, hogy a „nemzetközi gazdasági nyomás" hatása alatt a numerus clausus törvényt módosították 1928-ban.[24] A módosításnak az volt a lényege, hogy az „egyes népfajokhoz és nemzetiségekhez tartozó ifjak arányszáma" szerinti kvótát új rendelkezéssel váltották fel, miszerint „a különféle foglalkozási ágakhoz […] tartozóknak gyermekei az ezen foglalkozásokhoz tartozók számának és jelentőségének megfelelő arányban jussanak" be a törvény hatálya alá tartozó felsőoktatási intézményekbe.

Az 1940-es törvényjavaslat indokolása e változtatást kíméletlen őszinteséggel kommentálja. 1928-ban nem történt más, mint a zsidókra vonatkozó korlátozó rendelkezést „alaki hatállyal" megszüntetve, kényszermegoldásként „közvetett védekezésre" tértek át, egy olyan helyzetben, amikor „közvetlen törvényes intézkedés nem volt célszerű" annak megakadályozására, hogy az értelmiségi pályákat elözönölje a zsidóság. Hangsúlyozta továbbá az indokolás, hogy az egymást követő vallás- és közoktatásügyi miniszterek – Klebelsberg, Ernszt, Karafiáth, Hóman – a korábbi korlátozást intézkedéseikkel lényegében továbbra is fenntartották. Ezzel kapcsolatban azonban szükségesnek tartjuk megjegyezni, hogy az első évfolyamokra felvett zsidó származású hallgatók aránya az 1928-as törvénymódosítást követően, ha viszonylag enyhe mértékben is, de emelkedik.

1940-ben azonban a „foglalkozási" kvóta felett is pálcát törtek, mivel „nem lehet korszerűnek tekinteni" egy olyan rendelkezést, amely azoknak a társadalmi rétegeknek – elsősorban közalkalmazottaknak, illetve földműveseknek és iparosoknak – a gyermekeit állította előtérbe, amelyek „leginkább védelemre szorultak" „a zsidóság terjeszkedésével szemben".

22 Ld. ehhez Markó Jenő: *A Nemzetek Szövetsége és magyar-román optáns per.* Budapest, Grill, 1928. – Kőnig Vilmos: Optánsperek. *Jogtudományi Közlöny*, 1930/11. 101–103.

23 Ld. ehhez Joó András: „...ha Trianon nincs, akkor minden másképp volna. Ezt méltóztassék Lucien Wolfnak megmondani..." Magyarország, a numerus clausus és Lucien Wolf. In: *TMF II.* 73–102. – Joó András: Hírünk a világban: Magyarország megítélésének kérdései a francia sajtóban és a numerus clausus genfi tárgyalásai. In: *TMF I.* 187–214.

24 A *Trianon és a magyar felsőoktatás* sorozatban szintén találunk tanulmányokat az 1928-as módosításra vonatkozóan. Ld. Gali Máté: Berzeviczy Albert és a numerus clausus 1928. évi módosítása. In: *TMF III.* 241–253. – Gali Máté: A magyar közélet reflexiói a numerus clausus módosítására 1928-ban. In: *TMF II.* 103–117.

Az új törvény célja

Még továbbra is a törvényjavaslat indokolásának anyagánál maradva, arra is választ kell keresnünk, hogy a jogalkotónak az új törvény megalkotásával mi volt a célja. Ha ezt tömören akarjuk megfogalmazni, akkor azt mondhatjuk, hogy a hallgatók felvételét a „zsidókérdéstől" függetlenül a '40-es években továbbra is tervszerűen kívánták irányítani. Bővebben ez három szempontot fedett: egyrészt „a nemzet értelmiségi munkaerejével való tervszerű gazdálkodást", azaz hogy tartalék legyen, de túltermelés ne. Másrészt hogy továbbra is figyelembe kell venni a felsőoktatási intézmények befogadóképességét: annak túllépése az oktatás színvonalára nézve veszély, ugyanakkor viszont államháztartási érdek, hogy azt ki is merítsék. Vegyük észre, hogy a numerus clausus indokolásában még csak a befogadóképesség túllépésének problémája fogalmazódik meg; különösen a területgyarapodásainkat követően – főleg a kolozsvári tudományegyetem visszatérésével – merül fel elemi erővel az intézmények hallgatókkal való arányos „ellátásának" érdeke. Végül a harmadik tényező: miután hatályba lépett a II. zsidótörvény, szükséges volt, hogy az időszerűtlenné vált felvételi szempontokat kiküszöböljék. Az 1940-es törvényjavaslat indokolása hangsúlyozza, hogy a felvételiken az elért tanulmányi eredménynél csak a nemzethűség lehet fontosabb. Mindazonáltal a törvény a középiskolai tanulmányi eredményt még csak meg sem említi az egyetemi és főiskolai felvételik szempontjaként! Ez problémát vet fel nézetünk szerint, hiszen az indokolás épp a nemzet vezetőrétegének helyes kiválasztására hivatkozik… A felsorolt célok elérésére egyébként az 1920. és az 1928. évi törvények azért sem voltak alkalmasak, mert azoknak – az 1940. évi XXXIX. törvénycikkel szemben – számos felsőoktatási intézményre (például a művészeti és kereskedelmi főiskolákra vagy a gazdasági akadémiákra) nem terjedt ki a hatálya.

Miniszteri jogkörök az egyetemi és főiskolai felvételik körül

A numerus claususból a kontingentálás intézményét – azaz a felvehető hallgatók számának központi megállapítását – az 1940. évi XXXIX. törvénycikk is megtartotta, sőt a vallás- és közoktatásügyi miniszteren kívül – új elemként – a földművelésügyi minisztert is felhatalmazta keretszámok megállapítására, kizárólag a gazdasági akadémiákra vonatkozóan. Ne felejtsük el: az új törvény hatálya már minden felsőoktatási intézményre kiterjedt! A kontingentáláson túl azonban viszonylag hosszasabban érdemes foglalkozunk egy másik dologgal.

Bár azt a szándékot már a numerus clausus 1928-as módosítása is rögzítette, hogy „a fölvettek száma az egyes törvényhatóságok között is igazságosan osztassék fel”,[25] a területi elv – és alkalmazására nézve a vallás- és közoktatásügyi miniszternek adott felhatalmazás – kifejlett formájában csak az 1940-es törvénycikkben jelenik meg. Eszerint „az egyetemi és főiskolai intézetek befogadóképességének helyes kihasználását olyan rendelkezéssel is biztosítani lehet, amely a felvételre jelentkező tanulmányi szükségleteihez képest és az egyetemek és főiskolák meghallgatása után megállapítja, hogy az ország meghatározott területéről származó vagy területén lakó hallgató tanulmányait az ugyanazt a tudományszakot művelő egyetemek vagy főiskolák közül melyiken kezdheti meg vagy folytathatja.”[26]

Ez a törvénycikk egyetlen olyan helye, amelybe – természetesen megszavazása előtt – a képviselőház közoktatásügyi bizottsága érdemben nyúlt bele. Az eredeti megfogalmazásból ugyanis „a felvételre jelentkező tanulmányi szükségleteihez képest és az egyetemek és főiskolák meghallgatása után” fordulat még hiányzik. E betoldást a közoktatásügyi bizottság jelentésében[27] azzal indokolta, hogy a hallgatóknak terület szerint meghatározott egyetemhez vagy főiskolához kötése túl merev szabályozás volna, kizárná azt, hogy a kiváló előmenetelű hallgató a területileg kijelölt egyetemtől vagy főiskolától eltérő intézményt kereshessen fel tanulmányainak kiegészítése vagy tökéletesítése miatt.

Véleményünk szerint azonban a közoktatásügyi bizottság itt több mindent elhallgat. Gondoljunk csak Pap Károly bölcsészprofesszor, a debreceni tudományegyetem 1924/25. tanévi rektorának gyújtó szavaira, aki már akkor felhívta a figyelmet egy visszásságra, miszerint „régóta divatos szokás, mely a könnyebb elhelyezkedés vagy a könnyebb szigorlatozás reményében 2–3 egyetemet is összejárat a szemfüles diákkal […]. Valóban, főként joghallgatóink gyöngébb fajsúlyú eleme a VII-ik és a VIII-ik szemeszterben rendszerint Pécs és Szeged felé gravitál […].”[28] Ha tehát a közoktatásügyi bizottság nem enyhít a tervezett szabályozás szigorán, akkor a miniszter mindenkire tekintet nélkül zárhatja ki az egyetemek közötti vándorlást. Másrészt biztosan nem kerülte el a bizottság figyelmét, hogy a numerus clausus miatt a fővárosi tudományegyetemről kiszorult zsidó származású hallgatók egy részét a vidéki egyetemek felvették. Bár a II. zsidótörvényben újra rögzített 6%-os kvótát az 1940. évi XXXIX. törvénycikk által hangsúlyozott területi elv tovább szigorította (gondol-

25 1928. évi XIV. tc., 1. §.

26 1940. évi XXXIX. tc., 1. § (1) bek.

27 A képviselőház közoktatásügyi bizottságának jelentése „az egyetemi és főiskolai hallgatók felvételének szabályozásáról” szóló 398. számú törvényjavaslat tárgyában. In: *Kh. ir.* V. 337.

28 Idézi: Hollósi Gábor: *A debreceni Jog- és Államtudományi Kar története (1914–1949).* Debrecen, Szerző, 2007. 187.

junk csak arra, hogy a magyar zsidóságnak milyen jelentős része élt a fővárosban), a közoktatásügyi bizottság azon mégiscsak egy kicsiny rést ütött az idézett fordulat betoldásával. Ezenkívül megjegyezzük még azt is, hogy a területi elvet a gazdasági akadémiák vonatkozásában természetesen a földművelésügyi miniszter is alkalmazhatta.

Miniszteri jogkörök az egyetemi és főiskolai ifjúsági egyesületek körül

A jogalkotó a törvénynek az egyetemi és főiskolai hallgatók felvételének szabályozásáról szóló címét meglehetősen tágan értelmezte, amikor alatta egyetemi és főiskolai ifjúsági egyesületekre[29] vonatkozó miniszteri jogköröket is rögzített. Ezen egyesületekre nézve a vallás- és közoktatásügyi miniszter főfelügyeleti jogát megállapítva, szervezetüknek és működési körüknek a jóváhagyását[30] is az ő hatáskörébe utalta. A semmitmondó indokolás szerint ezt „az erők összefogása és az egyesületi élet eredményes működésének biztosítása végett" kellett megtenni. Mindenképpen hiányoljuk utólag, hogy a törvényjavaslatot egyik Ház közjogi bizottsága sem tárgyalta,[31] mert akkor bizonyára feltűnt volna egy a jogrendszer egységességét érintő

29 A *Trianon és a magyar felsőoktatás* sorozat köteteiben számos szerző foglalkozik a két háború között működött ifjúsági egyesületekkel. Ld. Orosz László: Sváb egyetemisták hallgatói mozgalma az I. világháború után. In: *TMF IV.* 297–314. – Zeman Ferenc: A Turul Szövetség hódmezővásárhelyi „fiókjának" tevékenysége, 1925–1944. In: *TMF IV.* 323–333. – Tasiné Csúcs Ildikó: Az egyetemi és főiskolai ifjúsági szervezetek irányításának törvényi megváltozása Szent-Györgyi Albert szegedi rektori működésének hatására. In: *TMF IV.* 335–349. – Ujváry Gábor: A katolikus egyetemi ifjúság útkeresése a 20. század első két évtizedében. A Foederatio Emericana megalakulásának előzményei. In: *TMF III.* 7–42. – Orosz László: A hazai sváb egyetemisták hallgatói mozgalmának kérdéséhez. Az első világháborút megelőző időszak. In: *TMF III.* 43–70. – Szécsényi András: Az egyetemi bajtársi egyesületek revíziós propagandája Trianon után. In: *TMF I.* 263–279. – Vajda Tamás: A Székely Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Egyesülete (SZEFHE), valamint a Délvidéki Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Egyesülete (DEFHE) szegedi működése. In: *TMF I.* 281–306. – Az ifjúsági egyesületeket illetően itt még Ámán Ildikó kutatásaira hívjuk fel a figyelmet: Ámán Ildikó: Fejezetek a szegedi Werbőczy Bajtárs Egyesület történetéből. *Profectus in Litteris*, 2016. május 27. 17–24. – Ámán Ildikó: A Szegedi Turul Szövetség és testvérszervének, a Werbőczy Bajtárs Egyesületnek ideológiai vonatkozásai a két világháború között. *Forum: Publicationes Doctorandorum Juridicorum 6*, 5–18.

30 A törvényjavaslat eredeti szövege még az „állapítja meg" szavakat használta a „hagyja jóvá" helyett. A képviselőház közoktatásügyi bizottsága azzal indokolta e változtatását, hogy „ezt a kifejezést alkalmasabbnak találta annak a helyzetnek a feltüntetésére, amely egyfelől az egyetemi és főiskolai ifjúsági egyesületek önkormányzata, másfelől az állami főfelügyeleti jog gyakorlása között fennáll".

31 Igaz, nem találkozunk a törvénnyel az 1940-es évek elejének nagy közjogi összefoglaló munkáiban sem, holott az a tanszabadság korlátozása kapcsán mindenképpen kötődik a közjogi terület-

probléma. Az egyesülési szabadsággal elkövetett visszaélések megtorlásáról szóló 1938. évi XVII. törvénycikk szerint ugyanis „egyesület vagy bármily más megjelölésű szervezet csak a belügyminiszter által, illetőleg az erre nézve irányadó jogszabályok szerint illetékes más miniszter által a belügyminiszterrel egyetértve láttamozott alapszabályok alapján működhetik”.[32] Az egyetemi és főiskolai ifjúsági egyesületek szervezetének és működési körének jóváhagyását tehát a belügyminiszter hatásköréből „a hatáskörök teljes tisztázása érdekében” úgy vonták ki, hogy – az idézett jogszabályhely ellenére – még csak egyetértési jogot sem biztosítottak neki.

Másrészt a vallás- és közoktatásügyi miniszter felhatalmazást kapott annak megállapítására, hogy egyetemi vagy főiskolai hallgató egyetemi vagy főiskolai hatóság alatt nem álló egyesületnek milyen feltétellel lehet tagja. Az indokolás szűkszavú ezúttal is: e rendelkezés a nevelés eredményességét kívánja biztosítani. Mögötte valójában – úgy gondoljuk – az állt, hogy minden eszközzel igyekeztek gátolni az alkotmányos rend elsöprésére törekvő nyilas mozgalomnak az elhelyezkedés nehézségeivel küzdő ifjúság körében való veszedelmes térhódítását. Megjegyezzük, hogy az országgyűlési képviselők választásáról szóló 1938. évi XIX. törvénycikk már számolt az ifjúság radikalizálódásának lehetséges következményeivel, amikor kimondta, hogy a képviselőjelöltet „ajánlók legalább fele részének olyan választónak kell lennie, aki életének 30. évét már betöltötte”.[33]

Végül a törvény kinyilvánította azt is, hogy az egyetemi és főiskolai ifjúság jóléti gondozásának központi megszervezése és irányítása a vallás- és közoktatásügyi miniszter feladatkörébe tartozik. Az indokolás ennek alátámasztásaként szintén az erők egyesítésére, továbbá a rendelkezésre álló források gazdaságos kihasználására hivatkozik, valamint hangsúlyozza, hogy a jóléti gondozás munkája csak akkor lehet eredményes, ha azt megfelelően átgondolt és egységesen irányított szervezet fejti ki, mely szervezetben megfelelő szerepkört kell biztosítani magának az ifjúságnak is. Itt is emlékeztetünk arra, hogy miután a népjóléti és munkaügyi miniszteri állást 1932-ben megszüntették a minisztériumban folyó panamák miatt, hatásköreinek jó részét a belügyminiszter gyakorolta. Tehát szintén felmerül a konkuráló hatáskörök problémája.

---

hez. Ld. Bölöny József: *Magyar közjog,* I. kötet. Budapest, Szerző, 1942. – Csekey István: *Magyarország alkotmánya.* Budapest, Renaissance, 1943. – Tomcsányi is csak annyit mond könyvének a tanszabadságról szóló fejezetében, hogy „a zsidókérdéstől függetlenül is történtek törvényes intézkedések általában a hallgatók fölvételének tervszerű irányítása és korlátozása tekintetében”. Tomcsányi Móric: *Magyarország közjoga.* 5. kiad. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1943. 222.; ill. 3. kiad. 1940. 217.

32 1938. évi XVII. tc., 1. §.

33 1938. évi XIX. tc., 80. § (4) bek.

Záró gondolatok

Az 1940. évi XXXIX. törvénycikk indokolását – a kor megváltozott viszonyai között – mindenekelőtt őszintébb hangvétele miatt érdemes górcső alá venni: igazából csak ennek ismeretében lehet az 1920-as numerus claususról és annak 1928-as módosításáról komplex képet adni. Maga a törvény a II. zsidótörvény következményeként született meg, melynek nyomán a numerus clausust és annak módosítását hatályon kívül helyezte, hangsúlyozva, hogy ez nem érinti a zsidó származású személyek egyetemi és főiskolai felvételére továbbra is fennálló rendelkezéseket. Kizárta tehát mind a lex posterior derogat legi priori, mind a lex specialis derogat legi generali elvet.[34] Nagyon fontos azonban, hogy az egyetemi és főiskolai hallgatók felvételének törvényben való szabályozása a II. zsidótörvény hatálybalépése után továbbra is szükséges maradt, ami világosan utal arra, hogy már az 1920-as numerus claususnak sem pusztán a „zsidókérdés" kezelése volt az egyetlen célja.

Azzal, hogy a felsőoktatási intézményekbe történő felvételikről szóló törvényből a „zsidókérdést" kivonták, a mai olvasó előtt plasztikusan tárulnak fel az amiatt korábban inkább csak széljegyzetre került, a korabeli felsőoktatási intézményrendszer struktúráját jellemző alapproblémák. Mindenekelőtt arra gondolunk, hogy már a trianoni Magyarország felsőoktatási kapacitása is túlméretezett volt, és ez a területvisszacsatolásokkal – a kolozsvári tudományegyetem visszatérésével – csak tovább torzult. Azaz kevesebb terület tért vissza, mint amennyi a megnövekedett intézményrendszer ésszerű működtetéséhez szükséges lett volna. Egyébként miért hivatkozna a törvényjavaslat indokolása a „kevésbé látogatott" tanintézetek befogadóképességének gazdaságos kihasználására?

Az 1940. évi XXXIX. törvénycikk hatálya – elődtörvényeivel szemben – már minden felsőoktatási intézményre kiterjedt: a földművelésügyi miniszternek az egyes gazdasági akadémiákra felvehető hallgatók keretszámának megállapítására vonatkozó új jogosultsága ezzel függ össze. A területi elvet – melyet már a numerus clau-

[34] Normakollízió, azaz normaütközés akkor áll elő, ha két jogi norma egymással ellentmondásba kerül. A kollízió feloldására a jogalkalmazó három, a jogrendszer egységét biztosító elvet alkalmazhat. Ha a jogforrási hierarchiában azonos szinten álló jogszabályok ütköznek (például törvény törvénnyel), akkor vagy a lex posterior derogat legi priori (a később keletkezett szabály lerontja a korábbit) vagy a lex specialis derogat legi generali (a speciális szabály lerontja az általánosat) elv alapján dönt az egyik vagy másik jogszabály elvetése mellett. Ha viszont az ellentmondás magasabb és alacsonyabb szintű jogszabály (például törvény és rendelet) között van, akkor a lex superior derogat legi inferiori elv alapján a magasabb szintű szabály az alacsonyabb szintűt rontja. https://lexikon.uni-nke.hu/szocikk/normakollizio/ – Figyeljük meg azonban, hogy az 1940. évi XXXIX. törvénycikk már eleve kizárja, hogy a felsőoktatási felvételikre vonatkozó később keletkezett és speciális szabályozás a II. zsidótörvényt háttérbe szorítsa!

sus 1928-as módosítása is ismert –, a felsőoktatási intézmények között a hallgatók arányos elosztásának szolgálatában teljesen újrafogalmazták 1940-ben. A korábbi szabályozás ugyanis az egy-egy intézménybe felvetteknek az egyes törvényhatóságok közötti igazságos eloszlását mondta ki, mellyel inkább a zsidó származású hallgatókat igyekeztek visszaszorítani. Az 1940-es törvénynek szintén új eleme, hogy az ifjúsági egyesületekre nézve jogköröket telepít a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez. A címében foglalt „egyetemi és főiskolai hallgatók felvételének szabályozását" ily módon rendkívül tágan értelmezi, melybe az említett tárgykör valójában sehogy sem illeszkedik, ami a kodifikátor munkáját nem dicséri. Nézetünk szerint a tartalmat pontosabban kifejező cím választásán túl helyesebb megoldás lett volna akár az is, ha e szabályokat az egyesülési szabadságról szóló törvénybe mint kivételeket elhelyezik, vagy esetleg az ifjúságot a szeszes italok kiszolgáltatása és a szórakozó helyek látogatása terén már védő 1927. évi XXXIII. törvénycikk[35] anyagát is felhasználva, egy új, átfogó ifjúságvédelmi törvénybe illesztik.

Legvégül figyeljünk fel arra, hogy a vallás- és közoktatásügyi miniszter mennyi felhatalmazást kap. Mindez – a belügyminiszter jogköreitől függetlenül is – jól illeszkedik a közigazgatás fokozódó centralizációs tendenciájába immár az újabb világháború árnyékában.

[35] 1927. évi XXXIII. törvénycikk az ifjúság védelméről szeszes italok kiszolgáltatása és szórakozó helyek látogatása terén. https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=92700033.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D40 – A törvényhez ld. Hollósi Gábor: A szeszes italoktól a szórakozóhelyekig. A Bethlen-kormány ifjúságvédelmi törvénye. *Élet és Tudomány*, 2017/35. 1107–1109.

SZEMÉLYNEVEK MUTATÓJA

Abbott, Andrew 8–9, 15
Ablonczy Balázs 136, 143–144, 156, 162, 364
Abonyi Sándor 23
Aczél Géza 44
Ádám Magda 141
Ady Endre 179
Ágoston, Szent 274
Aigner Károly, gr. 154
Ajtay János 66–70
Albert, Max 385, 398
Albrecht, Paul 93
Albrich, Gerhard 389
Alfaric, Prosper 109
Allemand, Sylvain 93
Ámán Ildikó 407
Andler, Charles 109
Anka László 139
Annabring, Matthias 385
Annau Ernő 294
Anrich, Gustav Adolph 90
Antal Tamás 68, 76, 206
Apáthy István 66, 69, 71
Appell, Paul 99, 111
Apponyi Albert, gr. 46
Aradi Zsolt 274
Arany János 62
Árkövy József 48
Arnold, Matthieu 107
Asztalos József 313
Aubin, David 113
Aujeszky Aladár 61
Babits Mihály 272, 274–275
Babitzky Ede 297
Badál Ede Álmos 402
Bagdi Róbert 323
Balassa János 62
Balassa László 59
Balázs Béla 275
Baldavári Eszter 237
Bálint Rezső 48, 61, 63
Balla Borisz 274
Balogh Margaretha Helena 205
Balogh Margit 248, 402
Banga Ilona 208, 210, 220, 222–223, 225–227, 229–230
Bangha Béla 403
Bánk József 248
Banner János 291–292, 294
Bános Gizella 225–226, 228–230
Banu, Constantin 235
Barabás György 250
Barabás Ida 211–212
Barabás Margit 228
Barabás Samu 71
Bárány Ferenc 143, 154
Baranyai Erzsébet 228
Baráthosi-Balogh Benedek 360–363, 369, 374, 379
Baráti Emma 59
Barbier, Frédéric 106
Barbut, Marc 111
Barcza György 251–255, 258
Bárdi Nándor 136
Barna Ignác 339
Baróti Dezső 271–272, 276–277, 281
Bársony János 48, 58
Barta János, ifj. 305–306, 312

Bartha Ákos 234
Bartók György 78, 130, 304
Bartók Lajos 55
Bartók Watzek Ilona 222–223, 225–227, 229–230
Basch, Franz Anton 385, 387–390, 398
Baska Gabriella 205
Batalka Krisztina 347–348, 352, 395, 402–403
Báthory István 20
Baudrillart, Alfred 95
Bauer Ervin 59
Baulig, Henri 88
Becsei Károly 44
Bednár Ilona 215–216, 218, 220–221, 223
Beke Ibolya 80
Belák Sándor 58
Bellér Béla 382, 389
Bélteky József 236
Benedek András 202
Beneš, Edvard 106
Benzoni, Benedetto 258
Beöthy Zsolt 281
Berde Mária Julianna 178
Bereczky Klára 214–216
Berény Anna 225
Berinkey Dénes 309
Berkesy Lászlóné Simon Irén 213–216, 218–219, 221
Bernolák Nándor 193, 196, 311, 403
Berr, Henri 111
Berta Ilona 17
Berthelot, Henri Mathias 70
Berzenczey Domokos 232
Berzeviczy Albert 404
Berzsenyi Emese 202
Bethlen István, gr. 95, 136, 145–147, 151–155, 158–159, 161–162, 373, 380, 389
Bibó István 276
Biedl Samu 154
Bihari József 277
Bíró Balázs 71, 120–121
Biró István 78, 80, 118
Bíró Vencel 234
Biró Zsuzsanna Hanna 202
Bisztray Gyula 138–139
Bjelik Imre 247
Blazsó Sándorné Liszka Irén 209, 217–218, 220–221, 223–226, 228–229, 231
Bleyer Ferenc 395
Bleyer Jakab 383–385, 387–395, 397–399
Bloch, Hermann 91
Bloch, Marc 111
Blumenthal, Ben 200
Bochkor Mihály 80, 170
Bódy Zsombor 205
Boér Elek 141, 151, 169
Bognár Cecil 292
Bókay Árpád 48–49, 51, 58, 60, 63, 339–341
Bókay János 48
Bokor Adolf 154
Boldizsár Iván 279
Bóna László 165
Bonah, Christian 93
Boncza Berta 17, 179
Bordács Elvira 219, 221
Boromisza Tibor 242–243, 246
Boros Etelka 212
Boros Judit 224, 227, 229–230
Borsi Ilona 226–228, 231
Boswell, Laird 88
Both Jolán 211–217
Bozsó János 34–35

Bőhm Borbála 227–228, 230
Bölöny József 408
Böss, Philipp 395
Branişte, Valeriu 139
Brătianu Jonel ld. Brătianu Ion I. C.
Brătianu, Ion I. C. 67, 126, 235
Brém Lőrinc 242
Bresslau, Harry 88, 91–93
Bresslau, Marianne Hélène 88
Brockelmann, Carl 100
Brósz Irma 178
Bruch, Johann Friedrich 101
Bruckner Győző 23
Buchholzer, Laurence 106
Bud János 378
Budanović, Lajos 240
Budaváry László 196
Buday Árpád 169
Buday György 276
Buday Kálmán 48, 51, 59
Bura László 243
Burger Károly 345
Búza László 289
Călin, Claudiu 233
Cartan, Henri 113–114
Cavagnis, Vittorio 236
Cerf, Georges 115
Charléty, Sébastien 102, 104
Cholnoky Jenő 79, 141–142, 156
Christ, Hans 389
Christophe, Paul 95
Cicatricis Lajos 40–42, 44
Cicero, Marcus Tullius 97
Claudel, Paul 274
Clemenceau, Georges Benjamin 84, 86, 90, 97–98, 101–102, 145
Clerk, George 145
Constantinescu, Alexandru 235
Coulet, Jules 95, 97, 102
Craig, John Edward 96, 98, 108–109
Crawford, Elisabeth 95, 111, 114
Cremer, Marielle 114
Cúthné Gyóni Eszter 402
Cvetkovits Ferenc 373
Czimmer Anna 218–220, 222–223
Csajághy Márta ld. Dancz Márta
Csáky Albin 62
Csánki Benjámin 306, 312
Csehi Gyula 171
Csekey István 408
Csengeri János 79, 141, 156–157
Csengery Antal 13
Csepreghy Imre 259
Csernoch János 237, 243, 392
Csikesz Sándor 312
Csíky Balázs 401
Csiky József 48, 60
Csinszka ld. Boncza Berta
Csiszárik János 253
Csizmadia Andor 248
Dahlet, Camille 99
Dalmady Zoltán 59
Dancz Márta 207, 210, 215–216, 220–222, 224–226, 228–229, 231
Danjon, André 113
Daruváry Géza 378
David Daniel 65
Dávid Lajos 169
Davida Leó 79, 141
De Marchi, Giuseppe 240
Deák Ferenc 62
Deákné Szabó Viola 209, 217, 219–221, 223–225, 227–229, 231
Debreceni Péter 403
Defrance, Corine 109
Delahache, Georges 86, 95

Delormel, Lucien 81
Delsor, Nicolas 83
Demangeon, Albert 111
Demeter Gábor 323
Denjoy, Arnaud 113
Dévényi Anna 155
Devich Andor 137, 152
Dézsi Lajos 19, 79, 141
Dick, Volker 396
Dienes Lajos 59
Dienes Pál 57, 62
Dienes Valéria 205
Dietrichstein Ferenc 48
Diószegi László 136
Ditrói Gábor 169
Ditrói Zsófia 230
Dóczy Ferenc 179
Dóczyné Berde Amál 178–179
Dolci, Angelo Maria 240
Dollinger Gyula 48
Donavell János 38, 40, 44
Dózsa Márta 223–224, 226–227
Döderlein, Sebastian 89
Dörner, Anke 101
Drăganu, Nicolae 77
Drexler Etelka 223–224, 226–227, 229–230
Duca, Francesco Borgongini 251
Duca, Ion G. 236
Dudok Fanni 202
Dugonics András 277
Dunay Jenő 59
Durkheim, Emile 108
Dutov, Alekszandr 359
Dvorcsák Piroska 217–218, 223
Egyed Péter 170
Ehrhard, Albert 90
Eiler Ferenc 389, 392, 397
Einwachter, Josef 398
Endrédy Vendel ld. Hadarics Kálmán
Eötvös József 10
Eötvös Loránd 63
Eperjessy Kálmán 23
Epple, Moritz 112
Erdei Ferenc 276
Erdélyi Lajos 23
Erdész Ádám 65, 68
Erdős József 306–307, 311–312
Ernszt Sándor 242, 404
Erzberger, Matthias 89
Esclangon, Ernest 113
Eszes Ferenc 292
Ettwiller, Éric 88
Fabinyi Rudolf 79, 141
Falbisaner-Weeda, Christiane 109
Faragó János 234, 241–243
Farhsatov, Marszil 356–357, 360–362
Farkas Ildikó 364
Fata Márta 386
Faulstich, Ägidius 385, 390, 397–398
Febvre, Lucien 111
Fedeles Tamás 248
Feilitzsch Berthold, br. 369, 374–375, 377
Fejér Árpád 59
Fekete Károly 306, 308–309, 312
Fekete Szabolcs 202
Ferdinánd, I., román király 68, 73–74, 76, 117, 169, 233
Ferenc József (unitárius püspök) 71, 119–120
Ferenc József, I. 233, 365
Ferenczi Magda 178
Ferenczi Sándor 57, 59
Ferenczy Gyula 306, 310–312
Festetics Domonkos, gr. 401
Fetzer József 250

Finke, Heinrich 100
Fischer Ilona 220–221, 223–224
Fischer József 120–121
Fitzgerald, Tanya 202
Fizel Natasa 7, 269, 276
Flamant, Paul 114
Flecha-García, Consuelo 202
Foch, Ferdinand, marsall 84, 101
Fodor Ferenc 156–157
Fodor János 66
Foëx, Gabriel 113
Font Márta 394
Fraenkel Laura 218
Frank János 23
Frank József 189
Fráter György 283
Fréchet, Maurice 95, 111–112
Frémont, Armand 93
Frenyó Zoltán 248
Fricsay Ferenc 292
Friedrich István 191
Frigyes, III., német császár 85
Fuád, I., egyiptomi király 106
Füst Milán 275
Füzes Miklós 382
Gaál Endre 41, 44
Gagyhy Dénes 95
Gál Ferenc 137
Galamb Sándor 23
Gali Máté 404
Garázsi Mária Zsuzsanna 231
Garbai Sándor 310–311
Garda Dezső 65, 170
Gárdonyi Géza 270–271
Gárdonyi Máté 239, 248
Gáspár Ármin 139
Gasparri, Pietro 236, 240, 244, 246, 249, 251–255
Gellért (Szent), püspök 245, 259
Gellért Albertné Mari Ágnes 214–217
Gellért Oszkár 275
Genersich Gusztáv 80, 170
Gerando, Auguste de 108
Gerendás Mihály 294
Gergely Jenő 243, 248, 394
Gévai-Wolff Nándor 253
Gherescu, Anton 69
Ghibu, Onisifor 72–78, 140
Gillot, Hubert 103
Ginder, Paul 386
Glattfelder Gyula 232–247, 249–252, 255–261, 263, 268, 303
Glück Jenő ld. Bélteky József
Goga, Octavian 127–128, 179, 234
Gogolák Károly 378
Goldiş, Vasile 72
Goldschmidt, Georg 385
Goldstein, Catherine 113–114
Goltz, Hans Alexander von der 93
Gombocz Zoltán 79, 141
Gottdank Tibor 351
Göllner János 378
Götz Irén 205
Grabar, André 108
Grandhomme, Francis 83, 85, 88
Grandpierre Emil 120, 128
Gratz Gusztáv 389, 398
Greguss Pál 23, 25–29
Greszl Ferenc 392
Grevillot, Alexandra 84
Grezsa Ferenc 269, 271, 275
Grósz András 392
Grósz Emil 48, 50–51, 54–56, 61–62, 344
Grősz József 402
Gueslin, Julien 106

Gulyás László 143, 206
Gulyás László Szabolcs 313
Guszmann, Viktor 390, 395
Guzner Miklós 171
Gündisch Guido 398
Gyalui Farkas 70, 73, 76, 139
Gyergyay Árpád 172
Gyertyánffy István 10, 14
Györffy István 269
Győrffy István 79, 141
Győrffy Zsuzsánna 231
Győri Klára 178
Győry Tibor 64
Gyulai Pál 12, 62
Haar Alfréd 79, 141
Haas Árpád 59
Hach Márton 397
Hadarics Kálmán 402
Haeffler István 401
Hahn Dezső 61
Hajós Alfréd 351
Halász Gábor 279
Halász Imre 97
Halbwachs, Maurice 108, 111–112
Haller Gusztáv 69–70
Haller István 145–146, 191, 194–195, 311
Haltenberger Mihály 157
Hamangiu, Constantin 244
Hambuch, Wendelin 392
Hamerli Petra 402
Hámon Róbert 243
Hanuy Ferenc 342
Harkányi János 44
Hartly Domokosné Sumpf Ilona 215–216
Hartmann, Rudolf 386
Héberger Károly 347–348
Heinrich Ferenc 35–36
Herczeg Ferenc 146
Hering János 387, 394
Herke Ilona 225–226
Hermann Róbert 143, 155
Hessel, Alfred 91
Heurgon, Édith 93
Hevesi Imre 80, 174
Heyder Stefánia 212–213
Hilmi, Hüsszein Ibrahim 364
Hirschler József 71, 120
Hlatky Tivadar 58
Hockl, Hans Wolfram 389
Hoepffner, Ernest 107
Hoffecker, Erwin 397
Hoffecker, Heinrich 390, 397
Hoffecker, Ignaz 397
Hollósi Gábor 162, 312, 348–349, 403, 406
Hollósy Pál 56
Holtzer Emil 35
Holtzmann, Robert 91
Holzwarth Jenő 59–60
Hóman Bálint 286–290, 299–300, 401, 404
Honnorat, André 104
Hont Ferenc 276
Hoór Károly 48, 60, 343
Horatius 158
Horger Antal 276
Hornung, Georg 387, 390, 393
Hornyánszky Gyula 79, 141, 151, 157
Horthy Miklós 159–160, 192, 287–290, 293, 304, 355, 361, 366, 368–370, 373
Horváth Gábor 232
Horváth Klára 209, 217–219, 221–222, 224–226, 228–230
Horváth Miklós 171

Hrucska Sándor 59
Hudyma Emil 345
Hufnagel Ferenc 392
Huggle, Ursula 85
Hugonnay Vilma 203
Hunfalvy János 12
Huss Richárd 312
Huszák István 294
Huszti József 19, 23–24, 28
Huttkay Margit 211–214
Hübler, H. 386
Illés József 387
Illyés Csaba 243
Illyés Gyula 275
Imre herceg 245, 387
Imre József 79
Imre Sándor 16, 142, 161
Imrefy Imre 395
Incze Antal 153
Incze Klára 209, 215, 217–218, 220–222, 224–225, 227–228
Issekutz Béla 79, 141
István, (Szent) I. 256
Jagamas Ilona 178
Jakabházy Zsigmond 75
Jancsó Elemér 171
Janik Gyula 313
Jankovich Béla 42–45
Jászi Oszkár 55, 309
Jendrassik Ernő 48–49, 51–52, 54
Jonas, Stéphane 82
Joó András 162, 402, 404
Jordáky Lajos 171
Jugovics Lajos 23
Juhász Gyula 189, 396
Juhász Kálmán 241, 244–245
Juhász, Koloman ld. Juhász Kálmán
Jurány Erika 228–229, 231
Kaffka Margit 275
Kaldewey, Umberto 259
Kalmárné Árvay Erzsébet 221–222
Kápolnási Zsolt 68
Karachalios, Andreas 112
Karácsony Emmy 178
Karády Viktor 163, 165, 202
Karafiáth Jenő 27, 404
Kardos Klára 276
Karl K. Lajos 76, 79, 141
Karl, F. 386
Karlin, Andrej 249
Karl-Keresztély Lajos ld. Karl K. Lajos
Károly Irén 207
Károly, III. 245
Károly, IV. 66
Károlyi Gyula, gr. 187, 190, 258, 344
Károlyi Imre, gr. 344
Károlyi Lászlóné, gr. 344
Károlyi Mihály 62, 67
Kecskeméti Antal 32–36
Kele László 155
Kelemen Béla (nyelvész) 175
Kelemen Béla 44–45, 195
Kelemen János 276
Kelemen László 171, 197
Kelemen Margit 211–216, 218–219, 221–223
Kemal, Musztafa 363
Kenyeres Balázs 48, 56, 63, 339, 342
Kerekes Zoltán 157
Kerenszkij, Alekszandr Fjodorovics 374
Kerényi Károly 292
Kerepeszki Róbert 394
Keresztes-Fischer Ferenc 389, 396
Kessel, Eberhard 89
Keszi Kovács László 361, 363
Kétly László 48, 55, 58, 61

Kichelewski, Audrey 109
Kintz, Jean-Pierre 107
Király Sándor 305–306, 313, 319–321, 324–325, 327, 329
Kirchknopf Gusztáv 119–120
Kisparti Jónos 283
Kiss Árpád 292
Kiss Ferenc 306, 308
Kiss Géza 169
Kiss József Mihály 385
Kiss Mór 169
Kissné Bognár Krisztina 144
Kissné Novák Éva 207
Klebelsberg Kuno, gr. 18, 22, 43, 155, 159–160, 162, 232, 243, 250–256, 289, 309, 371, 373, 378, 404
Klieber, Rupert 243
Klier, Arthur 58
Klostermann, Erich 90
Klug Mária Margit 217
Klug Péter 148
Kochanowski, Jerzy 89
Koczán Ilona 217
Kogutowicz Károly 157, 302–303
Kohser-Spohn, Christiane 89
Kokoly Zsolt 347
Kol Erzsébet 208–216, 218–220, 222–224, 226–227, 229–230
Kolcsak, Anatolij 358–359, 362
Kollányi Ferenc 242
Kolosváry Bálint 75
Koós Elemér 44
Koósz Margit 218–219, 221–223, 225–226
Kopasz Márta 210, 230
Korach Regina 205
Korányi Frigyes, br. 344, 373, 378
Korányi Sándor 48, 50, 58–59, 61
Korbatin Sándor 307
Kortunya Mária 219
Kossuth Lajos 39, 283
Kószó István 44
Kosztolányi Dezső 275
Kótay Pál 171
Kovács Alajos 383
Kovács Júlia 224, 226, 228–229, 231
Kovács Margit 231
Kovács Oskolás Margit 228–229, 231
Kölcsey Ferenc 271, 283
Költő Gábor 120
Kömüves Dániel 394
Kőnig Vilmos 404
Kőszegi Margit 178
Krämer János 390
Krämer Tamás 241
Krepuska Géza 48
Krieg, Heinz 85
Kristen, A. Renn 202
Krisztus (Názáreti Jézus) 199
Kroll, Frank-Lothar 88
Krompaszky Sarolta 219, 221–222
Krompecher Ödön 48–49, 53, 56, 59–60
Kronfuß, Wilhelm 398
Krúdy Gyula 275
Kubassek János 142
Kuhn Anna 213–214
Kuhn Klára 230
Kukai Rózsa 225
Kulcsár Anna 348
Kuncz Ödön 79, 141
Kunfi Zsigmond 309–311
Kurbangaliev, Muhammed-Abdullah 359–360, 362–363
Kußbach Ferenc 387
Kuthy Gizella 210
Kuzmik Pál 48, 55, 58, 62

L'Huillier, Fernand 93
Labrude, Pierre Charles 108
Ladányi Andor 205, 309
Lajos, I. (Nagy), magyar király 395
Lakatos Imre 369
Laki Kálmán 294
Laky Dezső 313
Lánczy Leó 43
Láng Margit 205
Láng Nándor 308
Láng Valéria 221
Lányi Anna 226–227, 229
Lányi József 242
László T. László 248
Leber, Ludwig 385, 391, 398
Lechner Károly 69, 79, 141
Leel-Őssy Árpád 401
Leinzinger Mária 209–216, 218–220, 222–224, 226–228
Leitner Margit 229–230
Lencz Géza 306, 311–312
Lengvári István 385–386, 391
Lengyel András 189–190
Lenhossék Mihály 48, 55, 58, 61
Leonardi, Marco 100
Levaditi, Constantin 102
Lévy, Ernest-Henri 109
Lévy, Paul 111
Lichtenecker Erzsébet 231
Liebermann Leó 48, 51, 53–56, 60–61
Ligeti Dávid 143, 155, 347–349, 385, 402–403
Lindenberger János 242, 247, 250, 254
Lippay Cecilia 219, 221–222
Littke Aurél 23, 28
Locker, Bemard 111
Loránt Erzsébet 214
Lovászy Márton 309
Löffer, Alfred 390
Lőte József 73
Ludenforff, Erich von 370
Lukács György 57, 62
Lukács József 76
Lukáts Adolf 79, 141
Luttor Ferenc 251
M. Pelesz Nelli 383
MacDonald, Sara Z. 202
Mackensen, Hans Georg von 396
Madách Imre 273, 277–278, 281–283
Madarász István 253
Madzsar József 61
Magoss Irén 209–213, 215–217, 219–220, 222–224
Magyarossi Ádám 323
Magyary Zoltán 347
Magyary Zoltánné Techert Margit 208
Mahrer Vilma 351–352
Majláth Gusztáv Károly 119, 234
Majoros István 84, 93
Makkai László 65
Makkay Zoltán 139
Maniu, Iuliu 68, 74, 175
Marchut Réka 240, 244, 254, 384, 389
Márer Erzsébet 223
Marès, Antoine 109
Márffy Ödön 179
Márfi Attila 397
Mária, román királyné 106
Mariska Zoltán 170
Marjanucz László 68, 76, 206
Márki Sándor 65–66, 68–73, 75–80, 120, 130, 140, 142, 156–157
Markó Jenő 404
Markos József 59
Márkus Dezső 305
Markusovszky Lajos 59

Marmaggi, Francesco 234, 242
Marschelke, Kurt 396
Martínez Alemán, Ana 202
Márton Gyula 171
Marton József 240–241, 254
Mártonffy Marcell 309, 312
Masaryk, Tomáš Garrigue 106
Masirevits Anna 214, 216
Mátay Mónika 205
Máté Zsuzsanna 269, 272, 282, 285
Maurer, Trude 99
Mayer Antal 250
Mayer, Otto 88, 391
Mazliak, Laurent 111
Mazon, André 109
Mazón, Patricia M. 202
Mécs László 277
Meinecke, Friedrich 88–89
Meissner, Otto 95
Menyhárth Gáspár 71, 75, 79, 141, 151, 153, 159
Merényi-Metzger Gábor 242
Mester János 23
Mesterházy Jenő 28
Mészáros István 269
Mészáros Károly 253
Mészáros Olga 228, 230
Michaëlis, Adolf 107
Mihály János 66
Miklós Péter 237
Miklós Zita 230
Mikonya György 204
Miksa, II., német-római császár 82
Mille, Constantin 126
Millerand, Alexandre 102, 109
Mischung Ilona 209, 218–219, 221–223, 225–227, 229–230
Mischung, Konrad 385, 390
Mogán Klára 214, 216–218, 220–221, 223–225
Mohamed próféta 353
Moldován Gergely 76
Molnár János 250
Molnár Kálmán 384
Moltke, Helmuth Johannes Ludwig von 93
Montlibert, Christian de 108
Moór Elemér 23
Móra Ferenc 189
Moravcsik E. Emil 48–49, 51, 53–54, 59
Móricz Zsigmond 275
Morvai Tünde 165
Motika Jolán 223–224
Mózessy Gergely 248
Mudrák József 305–307
Muka Viktória 391
Mühl, Heinrich 385
Mühll-von Tuhr, Johanna von der 90
Müller Ildikó 205
Müller Kálmán 61
Müller, Bertrand 95
Müller, Eugen (Muller, Eugène) 96
Müller, H. 390
Nagy István 171
Nagy Istvánné Bors Mária Magdolna 227–228, 230–231
Nagy Iván 138
Nagy Karola 178
Nagy Károly 118–120, 130–131, 133
Nagy Mária 209, 210–215, 217–218, 220–222, 224–225, 227
Nagy Péter Tibor 163, 165, 202
Nagy Róbert-Miklós 65–66, 68, 73, 76, 78, 80
Nagyatádi Szabó István 366, 373, 376, 378

Nagyné Vágó Andrea 348
Napóleon, I., francia császár 82, 115
Nash, Margaret A. 202
Natif, Henri 81
Neculcea, Constantin 69–70
Negulescu, Petre P. 127–128
Nékám Lajos 48, 50, 59, 62, 68, 341–345
Nemes Szilárd-Attila 73
Németh G. Béla 281
Neumann Sámuel 59
Niederecker Gáspár 340
Niedobitek, Matthias 88
Nowack, Wilhelm 92–93
Nöldeke, Theodor 91
Nyári György 44
Obál Ferenc 58
Olff-Nathan, Josiane 95, 111, 114
Olivier-Utard, Françoise 95, 104–105, 111–112
Oltványi Pál 245
Ónodi Adolf 48, 60–61
Oprescu, George 81
Orbán Gyöngyi 230–231
Ormos Mária 141
Orosz István 305–306, 312
Orosz László 381–383, 385, 388, 396–397, 403, 407
Orsenigo, Cesare 239, 243–247, 249–250, 252–255, 257, 259–260
Ortutay Gyula 276
Ortvay Rudolf 141
Orvos Levente 248
P. Szabó Béla 312
Pacelli, Eugenio 256
Pacha, Augustin 233–234, 237, 240
Pákh Erzsébet 209–216, 218–220, 222–224, 226–227, 229–230
Palasik Mária 347
Pálfy Dániel 33–34
Pálfy József 286, 303
Palich Emilné Szánthó Olga 62
Palló Imre 401
Pamlényi Ervin 396
Pap Károly 406
Papp Karola 210–215
Parker, Patsy 202
Pásztor József 44, 189
Pauer Rozália 230
Pável Ágoston 276
Payr Zita 230
Pázmány Péter 277–280
Pécsi Eszter 347, 351
Peirotes, Jacques 83, 90
Penyigey Sándor 307
Perényi Zsigmond, br. 402
Pertschy, Georg 386
Pesthy Pál 378
Péter H. Mária 170, 202
Péter Mihály 170
Péterfi Jenő 60
Petrichevich-Horváth Emil, br. 142, 151, 161
Pfeiffer Péter 169
Pfister, Christian 90, 94–97, 101–102, 107–108, 110, 115
Pfleger, Joseph 90
Pfundstein, Johann 390, 393
Piffl, Friedrich Gustav 249
Pitroff Pál 23
Pius, VII., pápa 82
Pius, XI., pápa 238, 242, 245, 249, 255, 257
Pizzardo, Giuseppe 255
Plasberg, Otto 97
Plyer, Ségolène 109
Pogány Béla 79, 141

Poincaré, Raymond 97, 102
Pokoly József 312
Polenghi, Simonetta 202
Pólya Jenő 51, 58
Polyákovics Anna 225, 227–228, 230–231
Popescu-Voiteşti, Ion 172
Popiński, Krzysztof 202
Pór Tibor ld. Sarlós Sándor
Poruțiu, Valentin 73, 75, 77, 138–140
Possonyi László 274
Pósta Béla 71, 80, 170
Preisz Hugó 48
Prettl, August 386–390, 393–395, 397
Prie, Octavian 125, 131–132
Pritz Pál 384
Prohászka Ottokár 193–194, 197
Prónay György 378
Puşcariu, Şextil 103, 124
Raabe, Bettina 91, 110
Radnóti Miklós 276–277
Radnóti Miklósné 277
Rados Endre 59–60, 62
Radvánszky Albert, br. 402
Rákóczi György 279, 283
Rakonczai János 109
Rákosi Jenő 42
Rákosy Zoltán 27
Ránki György 396
Raposa Vivien Kitti 394
Rapp, Francis 88
Rauh, Andreas 390
Ravasz István 83
Ravasz László 127–128, 131, 134
Redslob, Robert 98–99, 107
Rehm, Heinrich 91
Reinbold Béla 71, 169
Remmert, Volker R. 112
Révész László 59
Réz Mihály 71, 79, 120
Richez, Jean-Claude 83
Richter Margit 229, 231
Ricklin, Eugen 83
Riedl Frigyes 281
Riesz Frigyes 79, 141
Rigler Gusztáv 79, 141, 344–345
Rodić, Raffaele 240
Rohonyi Hugó 59, 63
Rómer Flóris 179
Romsics Ignác 136, 145, 162, 235
Rónay László 281–282
Rósa Izsó 44–45
Roşca, Pavel 78
Rosenberg, Alfred 385
Roşiu, Constantin 71, 170
Rossi, Raffaele Carlo 258–259
Rostoványi Zsolt 354
Rothé, Edmond 113–114
Rothen, Franz 385, 388, 394–395, 398
Rother, Ulrike 107
Rotschild Wertheistein Róza, br. 342
Rotta, Angelo 254–256, 258–260
Rowold, Katharina 202
Rozs András 394–395
S. Nagy Gyula 120
Sach, Maike 89
Sághelyi Lajos 26–27
Sakmyster, Thomas 370
Salacz Gábor 234, 248
Salamon Ferenc 12
Salamon Henrik 48
Santoro, Vincenzo 258
Sârbu, Ovidiu 77
Sarlós Sándor 189
Sas Péter 139, 240, 254
Sasfi Csaba 202

Sass Béla 306, 312
Schaffer Károly 48
Schalk Béla 44
Schandl Károly 380
Scherffel Aladár 161
Schicht, Adam 241, 245
Schilling Gábor 157
Schilling Lajos 80, 169
Schioppa, Lorenzo 238–240, 249
Schlitt, Adam 392–393
Schmauch, Joseph 87
Schmidt Henrik 79, 141, 152, 292
Schmidt Mária 205
Schneller István 68, 70, 73, 75, 77, 79, 138, 140–141, 161–162
Schnitzer, Johann 383, 398
Schultz-Gora, Oskar 91
Schuon, Gottlob 386
Schuster, Franz 397
Schwander, Rudolf 83
Schwartz Jakab 120
Schwartz, Eduard 90–91
Schweitzer, Albert 88, 91
Sebess Dénes 151, 153
Seewann, Gerhard 389
Serédi Jusztinián, OSB 250, 258, 288, 401
Serfőző Lajos 143, 154
Siegler Géza 68
Siegmund-Schultze, Reinhard 111
Sík Sándor 269–285
Simay Margit 221
Simmel, Georg 91, 108
Simon Róbert 353
Simonfay Ilona 212–215
Sipos József 154
Sipos Péter 248
Sirbu, Ovidius 140
Sirkomán Margit 230
Snow, Sidney B. 120
Sobsich János 259
Sófalvy Ida 210–216
Somló Bódog 80
Somlyódy István 155
Somogyi Szilveszter 39–40, 44, 138, 143, 145–146, 160–161, 187
Soóky Erzsébet 222–223, 225–227, 229–230
Spahn, Martin 91
Spannenberger Norbert 389
Speck, Dieter 110
Spielmann József 171
Stachler Ilona 225–226, 228
Stachó Tibor ld. Szentmártony Stachó Tibor
Stan, Ana-Maria 76
Steinberg, Sigfrid 92
Steiner, Karl 384–386, 388, 390, 393–395, 398
Stern Eleonora 216–218, 220
Steyer, Stefan 385, 388, 394
Stiller Jolán 220, 222–224, 226–228, 230
Stoeber, Irène 88
Stoeber, Louis-Adolphe 88
Straub F. Brunó 294
Strauss, Léon 107
Strausz Gyula 289
Stromer von Reichenbach, Ernst 102
Strömpel Ilona 229
Strömpl Gábor 157
Sturdza, Mihail R. 122
Such Magdolna 231
Szabó Csaba 402
Szabó Dezső 275
Szabó E. István 65

Szabó Ferenc 248
Szabó Gyula 65
Szabó János 270, 376
Szabó Jolán 226–228
Szabó József 169
Szabó Katalin 229, 231
Szabó Lilla 65
Szabó Lőrinc 275
Szabó T. Attila 138–139
Szabolcs András 235, 237
Szádeczky Gyula ld. Szádeczky-Kardoss Gyula
Szádeczky Lajos ld. Szádeczky-Kardoss Lajos
Szádeczky-Kardoss Gyula 75, 79, 171
Szádeczky-Kardoss Lajos 71, 78–79, 141
Szálasi Ferenc 388
Szandtner Pál 79, 141, 145, 151, 153, 160
Szántó Rózsi 59
Szapucsek György ld. Serédi Jusztinián, OSB
Szarvady Lajos 44
Szász Ernő 44
Széchenyi Béla 40
Széchenyi Bertalan, gr. 402
Széchenyi István, gr. 369
Szécsényi András 144, 394
Szécsi Gy. Jenő 364
Szegedi Péter 202
Székely Gyula 247, 250, 254
Székely István 242
Széll Márta 226–227, 229–230
Szemjonov, Grigorij 360
Szende Jolán 224, 226–227, 229
Szent-Györgyi Albert 286–304, 407
Szentmártony Stachó Tibor 300
Szerb Antal 276, 279
Szigyártó Irén 210–212
Szijj Jolán 83
Szilas József 232
Szilassy Cäsar 189
Szily Kálmán 288, 291, 294, 296, 303
Szinyei Merse Jenő 30, 401
Szirmay László Árpád 242
Szokolay Margit 213, 215–217
Szovák Kornél 248
Szögi Géza 137, 287
Szögi László 82
Szőgyény-Marich László 62
Szőkefalvi Nagy Gyula 23
Szücs Mária 226–227, 229
Tafferner, Anton 385
Tagán Galimdzsán 353, 355–380
Tagan, Alimcan/ Alimdsan ld. Tagán Galimdzsán
Taganov, Galimdzsan Girfanovics ld. Tagán Galimdzsán
Tamás Lajos 138–139
Tankáné Bolyáky Ilona 212–215, 217–218
Tasiné Csúcs Ildikó 407
Tasnádi Nagy András 401
Tauffer Vilmos 61
Tavaszy Sándor 132–133
Tedeschi Borbála 205
Teghze Gyula 311
Teleki Emma 108
Teleki László 136
Teleki Pál, gr. 41, 43–44, 136, 142–144, 146, 148–152, 154–162, 286, 288, 302
Tellyesniczky Kálmán 48
Tessitori Nóra 178
Thiry, René 114
Thorma János 179
Tilkovszky Loránt 382, 384, 393, 396, 398

Tímár Kálmán 276
Tisza István 44, 62
Togán Zeki-Validi, Ahmed ld. Validi, Ahmet-Zaki
Tolnai Gábor 276
Tomcsányi Móric 408
Tomori Viola 210, 222–224, 226–227
Tonelli Sándor 35–37, 41, 44–45
Torma József 179
Torma Károly 179
Torma Zsófia 179
Tóth Ágnes 389, 392
Tóth Árpád 205
Tóth Edit 231
Tóth István 60, 138
Tóth József 44
Tóth Károly 151–152, 158–160
Tóth Krisztina 232, 235, 239, 244, 248–249, 251, 254, 259
Tóth Lajos 48, 142, 149–150, 161, 339
Tóth Marcell 143, 206
Toth Szilárd 65–66, 68, 73, 76, 78, 80, 118, 163–165, 170
Tóth Tamás 233, 238
Tóth Zoltán 292
Tömböly Dénes 401
Tömörkényné Nagy Ilona 215, 217–218, 220–222, 224
Török Lajos 58–59
Törs Tibor 401
Tréfi Gyula 305
Trefort Ágoston 10–11, 13
Tronchon, Henri 108–109
Tuhr, Andreas von 89–90, 97
Tukats Sándor 303
Tusor Péter 239, 243, 248, 254, 259
Uberfill, François 87–88, 92–93, 98–99, 107
Uhlenhuth, Paul 93
Ujváry Gábor 137, 144, 153, 162, 313, 348–349, 381, 385, 395, 401–403, 407
Uray Mária 205, 216, 218
Urbán Erzsébet 225–227, 229–230
Uzonyi Rózsa 213–216, 218–220, 222
Ürmössy Erzsébet 213, 216–218, 220–221
Vadas Klára 216–217, 219
Vajda Tamás 66, 68, 76, 136, 139, 141, 143, 145, 153, 160, 206, 232, 261, 407
Validi, Ahmet-Zaki 361–363
Valiron, Georges 113
Valjavec, Fritz 396
Valter Csilla 202
Vámos Éva 206
Vámosné Vigyázó Lilly 206
Vámossy Zoltán 48, 58–59, 61, 339
Várady Mária 219–220, 222–223, 225–226, 228
Várdai Béla 282
Varga Attila 233–236, 240–241
Varga Éva 228–229
Varga József 293
Varga Júlia 82
Varga Kálmán 369, 374, 376–378
Varga Zsigmond 307
Vargha János 127
Várhelyi József 44
Varju Lajos 250
Várnay-Sternberg Marianne 351
Varsányi Lili 210–212
Vasek Ernő 142
Vasiliu, Joan 77, 140
Vasné Bossányi Irén 209, 214–216, 218–219, 221–223
Vass József 146–147, 155, 159, 343, 378
Vekov Károly 68

Veltz, Pierre 93
Venczel József 171, 235
Vendég Vince 171
Vendl Aladár 304
Vendl Mária 206
Verebélÿ Tibor 48, 51, 58, 61
Veress Amália 210–212
Veress Elemér 169
Veress Ferenc 71
Vermes Ernő 189
Vermes Zsigmond 34
Véronnet, Alexandre 113
Vespasianus 200
Veszprémy László Bernát 403
Vidacs Júlia 209, 217, 219–220, 222–224, 226–228, 230
Vidor Gyula 136
Villat, Henri 113
Villemer, Gaston 81
Vilmos, I., német császár 85
Vilmos, II., német császár 8, 85
Vincze Gábor 68, 138, 140, 206
Virág (Blum) Ferenc 392, 395
Virágh Mária 210
Vitári Zsolt 387
Vonyó József 394
Vörösmarty Mihály 277
Vrangel, Pjotr 370
Wahl, Alfred 88
Walko Lajos 250–256, 378
Weichsel, Johann 390
Weidlein, Johann 386
Weil, André 113–115
Weiner Miksa 44
Weinmann Mária 213–215, 217–219, 221
Wekerle József, ifj. 397
Wenczel Tivadar 58
Wesselényi Miklós 283
Wibel, Hans 91
Wiktorin, Erwin 391
Wilensky, Harold L. 8–9, 15, 19, 31
Wimmer Fülöp 44, 154
Winkler, Heinrich August 83
Wirbelauer, Eckhard 85, 110
Wittich, Claus 107
Wittich, Werner 82, 107
Wlassics Gyula, gr. 204, 347
Wolf, Lucien 404
Záborszky Gyula 146
Zeman Ferenc Csaba 136, 143, 206, 407
Zétényi Margit 230
Zichy Gyula 238, 392
Zirzen Janka 10
Zolnai Béla 108
Zolnay Béla 271–272
Zombori István 237
Zoványi Jenő 306–307, 309–312
Zrínyi Miklós 277, 280–281
Zsidi Vilmos 144
Zsódi Viktor 238

FÖLDRAJZI NEVEK MUTATÓJA

Alföld 289, 303
Alsace ld. Elzász
Anatólia 355
Anglia 204
Apahida 69
Ausztria 204, 249, 264, 392, 394
Babarc 398
Bácska 188, 240, 303, 385
Baden-Württemberg 391
Baja 387–388
Bajkál-tó 359
Bakui kormányzóság 361
Balkán 364
Bánát 188, 240
Báránd 250
Baranya vármegye 384–386, 389–390, 394, 396–398
Basel ld. Bázel
Baskír Szovjet Köztársaság 359
Baskíria 357–358, 361, 363, 375–376
Baskurdisztán ld. Baskíria
Bázel 114, 118, 176
Bécs 175–176, 200, 249, 307, 351, 361, 370, 381
Bécsújhely 176
Békés vármegye 250, 374
Belfort 84
Belgium 104–105, 394
Belgrád 240
Bereg vármegye 317, 319, 332
Berlin 88, 91, 95, 102, 114, 176, 239, 243, 255, 385, 393–394
Berlin-Hermsdorf 385
Bern 176
Bihar 317, 319, 332
Blagovescsenszk 357
Bóly ld. Németbóly
Bonn 176, 388
Boston 114
Brassó 72, 118, 178
Brno 176
Bucureşti ld. Bukarest
Budapest 21–22, 26–27, 68–69, 71, 76, 79, 82–84, 119–120, 128, 136–137, 139, 141, 143–144, 147, 150, 153, 156, 160–164, 167–169, 171–182, 199–200, 202, 204–206, 238–239, 241, 246, 249, 251, 254, 259, 261–262, 286–287, 291, 298, 301, 305–307, 309, 313, 323, 326, 347–348, 351, 372–375, 378, 380–381, 383–385, 388–390, 392, 394, 396–398
Bukarest 72, 81, 102, 127–128, 132, 175–176, 237, 240
Burgenland 168, 264
Caen 93
Chicago 96
Clermond-Ferrand 109
Cluj ld. Kolozsvár
Colmar 83, 85, 109
Compiègne 83, 85
Csanád 232–233, 236–247, 249–253, 255, 257–260
Csehszlovák Köztársaság 89, 102, 104–106, 164, 167–168, 180, 264, 370
Csehszlovákia ld. Csehszlovák Köztársaság
Cseliabinszki kerület ld. Cseljabinszki járás

Cseljabinszk 357, 359
Cseljabinszki járás 356, 378
Csíkszereda 129, 136
Csongrád (város) 387
Csongrád vármegye 264, 332
Csonka-Bihar vármegye 374
Csucsa 179
Dánia 105
Darmstadt 89
Debrecen 21, 137, 149–151, 167, 169, 180, 190–191, 200, 206, 247, 287, 291, 301, 305–308, 311–312, 319, 326, 349, 365–369, 371–374, 376–380, 406
Délvidék 188, 200, 264, 303
Deszk 241
Diakovár 241
Djakovo ld. Diakovár
Duna 388
Dunántúl 264, 383, 386
Eger 256
Egerág 394
Egyesült Államok 105
Egyiptom 105–106
Elek 259
Elsaß/ Elsass ld. Elzász
Elzász (Felső-) 83, 87
Elzász 82–91, 93–95, 99, 101–102, 104, 115–116
Elzász-Lotaringia (Reichsland Elsaß-Lothringen) 83–85, 87–90, 93–94, 99, 101–102, 115–116
Erdély 163–171, 173–182, 234–235, 256, 264, 385
Észak-Amerika 204
Észak-Erdély 286
Esztergom 241
Európa 88, 105, 203–204, 361, 363, 370
Feiburg 85, 86, 100–101, 110
Felvidék 168, 174, 180, 264
Finnország 105
Firenze 176
Fiume 38, 165, 264
Földes 306
Franciaország 81, 84–85, 89, 93, 95, 108, 204, 394
Frankfurt 84–85
Frankreich ld. Franciaország
Freiberg 176
Freiburg im Breisgau 100, 384, 394
Frühweißtal (Pécs része) 393
Gallipoli 370
Gâvre 112–113
Genf 134, 176
Gödöllő 304, 380
Görögország 105
Graz 176
Győr 249, 351
Gyula 250
Gyulafehérvár 234
Hajdú vármegye 317, 319, 332
Halle 90, 100–101, 396
Hamburg 114, 361
Hannover 91
Hásságy 397
Heidelberg 176, 392–393
Hódmezővásárhely 136, 150, 192, 407
Hollandia 105, 249
Innsbruck 176
Jalán kanton 360
Japán 105, 360, 363, 374
Jász-Nagykun-Szolnok vármegye 319
Jugoszlávia 105, 164, 167, 393
Kackó 178–179
Kalocsa 11, 238, 240
Karlsbad 240

Karlsruhe 176
Kassa 21
Kaukázus 357, 364
Kazahsztán 357
Kazany 358
Kehl 91–92
Kelet-Szibéria 374
Kiscsányoszró 312
Kiskirályhegyes 241
Kiskunfélegyháza 146
Kispest 387
Kisújszállás 306
Kolozsvár 19–21, 29, 65–76, 78–82, 95, 102–104, 116–122, 124–126, 128–136, 138–141, 149–150, 162, 165–166, 168–172, 174, 176, 178–180, 182, 187, 202, 207, 209, 286–287, 294, 300, 305, 307, 409
Komárom 256
Közép-Ázsia 363
Krím 364
Lavant 249
Leipzig ld. Lipcse
Lengyelország 89, 102, 105
Leoben 176
Lipcse 92, 100
Liptód 390
London 96
Lorraine ld. Lotaringia
Lotaringia 83–84, 86–88, 95
Lothringen ld. Lotaringia
Lőcse 170
Luxemburg 105
Lyon 189
Mágocs 392, 397
Magyar Királyság ld. Magyarország
Magyarország 81, 83, 85, 89, 109, 116, 187, 232–233, 237–239, 241–242, 244–246, 250–252, 255–256, 258–260, 264, 287, 293, 298, 302, 351, 355–356, 358, 360–366, 369–372, 374–376, 378, 381–384, 388, 391, 393–394, 396–397
Mainz 109
Makó 146
Mandzsúria 359–360
Marienbad 240
Marosvásárhely 72, 129, 171, 178
Mecsekjánosi 387
Mecseknádasd 397
Mecsekszabolcs 390, 394
Metz 84–85
Meurthe 85
Meurthe-et-Moselle 85
Mezőhegyes 368
Mindszent 146
Mohács 390, 398
Montréal 89
Móriczföld 234
Moselle 85
Moszkva 176, 358–359
Mulhouse 83, 85
Muraköz 303
Muravidék 249, 303
München 85, 89, 110, 176, 179
Münster 96
Nagy-Britannia 105
Nagyenyed 118, 133
Nagykároly 169
Nagykovácsi 392
Nagynyárád 398
Nagyszeben 71–72, 74–76, 78, 140, 169
Nagyszombat 21
Nagyvárad 232–233, 238–239, 242, 244, 246–247, 249–260
Német Birodalom ld. Németország

Németbóly 390, 397–398
Németország 81, 83, 88, 93–94, 99–100, 105, 113, 204, 384, 392, 394, 396
New York 351
Norvégia 341
NSZK 387, 391–393
Nürnberg 102
Nyugat-Európa 347
Óföldeák 241
Olaszország 105, 204, 264
Orenburg 357–359
Orenburgi kormányzóság 356, 358
Orosháza 146, 250
Oroszország 358–359, 364, 378
Oroszországi Demokratikus Szövetségi Köztársaság 358
Osnabrück 89
Osztrák–Magyar Monarchia 187
Paderborn 107
Paraguay 401
Paris ld. Párizs
Párizs 86, 93–95, 99, 102, 106, 109, 111–112, 114, 116, 176
Partium 167, 264
Pécs 21, 137, 146, 202, 206, 287, 291, 306, 381, 384–398, 406
Pécsdevecser 387
Pécsvárad 390
Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye 264, 391
Pestszenterzsébet 387
Pészak 235
Polen ld. Lengyelország
Poroszország 91, 370
Pozsony 21, 73, 137, 146–147, 190, 305, 385
Prága 176
Püspökladány 306
Püspökmárok 390
Püspöknádasd ld. Mecseknádasd
Rajna 82–85, 91–92, 98, 109, 111
Rhin ld. Rajna
Róma 176, 253, 256, 258
Románia 67–70, 74, 76, 102, 105, 163–175, 177, 180, 200, 232–234, 237, 239–246, 251, 253, 263–264, 393
Sárospatak 167, 180, 307
Sásd 397
Schwäbische Türkei 386, 397
Sinsheim 392
Solymár 392
Somogy 386
Sopron 262, 306, 364
Spanyolország 105
Strasbourg 72, 81–83, 85–86, 88–116, 176
Strassburg/ Straßburg ld. Strasbourg
Stuttgart 89, 97, 391
Svájc 101, 104–105, 203, 347, 394
Svédország 105
Szabolcs vármegye 374
Szakadát 392
Szászrégen 170
Szatmár vármegye 232–233, 238–239, 242–244, 246–247, 249, 251–255, 257–260
Szatmárnémeti 242
Szeged 19–22, 25–29, 31, 65, 68, 72, 76, 108–109, 127, 136–138, 140–153, 156, 160, 162, 169–170, 174, 180, 187–196, 198, 200, 203, 206–210, 232, 237–240, 245, 251–253, 255–263, 267–268, 289, 292–293, 295–297, 301, 303–304, 351, 406–407
Szeged-Felsőtanya 187, 195
Székelyudvarhely 129
Székesfehérvár 244

Szemipalatyinszk 357
Szentendre 171, 277
Szentes 146
Szerb–Horvát–Szlovén Királyság 200, 233, 241, 264
Szerbia 102
Szibéria 359
Szlovákia 164–165
Szolnok 35
Szombathely 244, 249
Szovjetunió 105
Tanrikul/ Tanrikulovo ld. Tengrikul
Tápai-rét 187
Távol-Kelet 360, 374
Tbiliszi ld. Tiflisz
Temesvár 230, 233, 235–236, 238, 241–242, 244–246, 255, 257, 388
Tengrikul 256
Tiflisz 357, 361, 366, 379–388
Tisza 187
Tiszaföldvár 307
Tokió 360
Tolna vármegye 386, 392, 396
Törökbálint 391
Törökország 361, 363–364
Tövis 68
Trianon 65, 80, 163–165, 167, 174–176, 178, 180, 313, 365, 371
Tschechoslowakei ld. Csehszlovákia
Turkesztán 357
Tübingen 176, 392
Ufa 379
Ufai járás 357
Újszeged 187, 261
Újvidék 393
Ukrajna 164
Vác 244
Vajdaság 168
Varsó 89
Vatikán 108
Versailles 85
Versend 390
Víziváros (Budapest) 388
Warschau ld. Varsó
Weimar 384
Wettolsheim 88
Würzburg 96, 396
Zágráb 200, 307
Zirc 402
Zürich 176